BÓNIS GYÖRGY

BUDA ÉS PEST BÍRÓSÁGI GYAKORLATA A TÖRÖK KIŰZÉSE UTÁN 1686–1708

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

BÓNIS GYÖRGY

BUDA ÉS PEST BÍRÓSÁGI GYAKORLATA A TÖRÖK KIŰZÉSE UTÁN 1686—1708

(Budapest várostörténeti monográfiái XXIII.)

Bónis György e munkája a főváros történetének ismeretlen oldalát, a magyar jogtörténet eddig eléggé elhanyagolt területét világítja meg: a két testvérváros bírósági gyakorlatát ismerteti a török kiűzése után. A perekben a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem legkülönfélébb kérdései kerülnek felszínre. Feltárul előttünk Buda és Pest újonnan települt lakosságának kriminalitása, a polgárok gazdasági tevékenysége, békés vagy civakodó együttélése, a patríciusok és a szegény nép ellentéte. Megismerjük azt a küzdelmet, amelyet a két város hatóságai a bécsi udvari kamara helyi szerve, a kamarai adminisztráció és az osztrák katonai parancsnokság ellen vívtak meg azért, hogy maguk dönthessék el a polgárság büntető- és polgári pereit. Sorra lépnek fel a bíráskodás szervei és segédszemélyei: a városi tanács, a szindikus, a hóhér, a törvényszolga és a strázsamester. Nyomon követjük a büntetőeljárást, amelyben jelentős szerep jutott a kínvallatásnak, — és a polgári perek eldöntésének módját. A városok gyakorlatában előfordult bűncselekmények, az emberöléstől a hatósággal szembeni tiszteletlenségig; és a tettesekre kiszabott büntetések, a halálbüntetéstől a pellengérre állításig, a büntetőbírósági gyakorlat széles skáláját mutatják be. A polgári perekben a kereskedelmi társaságok, a váltó megjelenése, a török rabokkal folytatott kereskedés keltik fel elsősorban az olvasó érdeklődését. Különösen gazdag a becsületsértésnek és a testi sértésnek az iratanyaga. A családi és öröklési jogi perek a pest-budai lakosság magánéletét világítják meg. Mindezeket az osztrák jog szabályai irányították, s a városi bíráskodás fölött a kuruc szabadságharc koráig a bécsi kamara helyi szerve gyámkodott.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

BUDAPEST VÁROSTÖRTÉNETI MONOGRÁFIÁI
XXIII.

BUDA ÉS PEST BÍRÓSÁGI GYAKORLATA A TÖRÖK KIŰZÉSE UTÁN 1686—1708

BUDAPEST FŐVÁROS TANÁCSA VÉGREHAJTÓ BIZOTTSÁGÁNAK
KIADÁSA

BUDA ÉS PEST BÍRÓSÁGI GYAKORLATA A TÖRÖK KIŰZÉSE UTÁN

1686-1708

BUDA ÉS PEST BÍRÓSÁGI GYAKORLATA A TÖRÖK KIŰZÉSE UTÁN 1686—1708

ÍRTA
BÓNIS GYÖRGY

FÜGGELÉK:
PEST VÁROS JOGKÖNYVTERVEZETE
(1697)

KÖZREADJA
TÓTH ANDRÁS



AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1962

Lektorok:

DEGRÉ ALAJOS
és
TÓTH ANDRÁS

© *Akadémiai Kiadó, Budapest 1962*

PRINTED IN HUNGARY

AZ 1671-BEN POZSONYBAN KIVÉGZETT
BÓNIS FERENC
EMLÉKÉNEK

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés 9

I. fejezet. Buda és Pest joghatóságának fejlődése 1686—1708 között 15

II. fejezet. Bírósági szervezet és személyzet 41

III. fejezet. Eljárásjog 59

1. A városi bíróságok illetékessége 59
2. Büntető eljárás 71
   a) A büntető eljárás jellege 71
   b) Letartóztatás, kezesség (Pr. Cr. 26—31. c.) 75
   c) Szakértői szemle (Pr. Cr. 25. c.) 78
   d) Tanúkihallgatás, szembesítés (Pr. Cr. 14—16, 36. c.) 80
   e) A terhelt kihallgatása (Pr. Cr. 32. c.) 83
   f) Közbenszóló ítélet (Pr. Cr. 33, 35. c.) 84
   g) Kínvallatás (Pr. Cr. 37—40. c.) 86
   h) Végítélet (Pr. Cr. 42. c.) 88
   i) Békeeskű (Pr. Cr. 56. c.) 89
   j) Bűnügyi költség (Pr. Cr. 54—55. c.) 90
   k) Az akkuzatórius eljárás (Pr. Cr. 9—20. c.) 94
3. Polgári peres eljárás 97
   a) Az eljárás jellege és sajátosságai 97
   b) Idézés 101
   c) Tanúbizonyítás 102
   d) Okirati bizonyítás 105
   e) A felek esküje 107
   f) Ítélet 109
   g) Végrehajtás: áristom, biztosítékok 109
   h) Végrehajtás: az elmarasztalt vagyona elleni intézkedések 113
   i) Bizottsági eljárás 117
   j) Perköltség, illetékek 119
4. A csőd és a hagyatéki eljárás 120

IV. fejezet. Büntetőjog 129

1. A városi gyakorlatban előfordult bűncselekmények 129
   a) Istenkáromlás (Pr. Cr. 59. c.) 129
   b) Varázslat (Pr. Cr. 60. c.) 130
   c) Emberölés (Pr. Cr. 62, 64. c.) 131
   d) Hitvesölés (Pr. Cr. 65. c.) 137
   e) Gyermekölés, gyermekkitétel (Pr. Cr. 66, 68. c.) 140
   f) Mérgezés (Pr. Cr. 72. c.) 143
   g) Természet elleni fajtalanság, vérfertőzés, erőszakos nemi közösülés (Pr. Cr. 73—75. c.) 143
   h) Házasságtörés (Pr. Cr. 76. c.) 145
   i) Kettős házasság (Pr. Cr. 77. c.) 148
   j) Paráznaság és kerítés (Pr. Cr. 80, 82. c.) 151
   k) Gyújtogatás (Pr. Cr. 83. c.) 154

l) Lopás és orgazdaság (Pr. Cr. 84. c.) 155
m) Szentségtörő lopás (Pr. Cr. 85. c.) 161
n) Rablás (Pr. Cr. 86. c.) 162
o) Pénzhamisítás (Pr. Cr. 87. c.) 163
p) Okirathamisítás (Pr. Cr. 88. c.) 164
r) Mértékhamisítás (Pr. Cr. 89. c.) 164
s) Gúnyiratok terjesztése (Pr. Cr. 93. c.) 164
t) Csalás, sikkasztás (Pr. Cr. 94. c.) 165
u) Szökés, fogolyszöktetés (Pr. Cr. 96, 97. c.) 166
v) Hatóság elleni erőszak, tiszteletlenség, engedetlenség 166
2. A városok bíróságain kiszabott büntetések 174
a) A büntetőjogi felelősség, a büntetés mértéke 174
b) Halálbüntetés 178
c) Közmunka bilincsben 180
d) Tömlöc és áristom 183
e) Testi fenyítés, megszégyenítés, száműzés 190
f) Pénzbüntetés 194

V. fejezet. Magánjog 197

1. Dologi jog 197
a) Ingatlan tulajdoni és birtokperek, szomszédjogi perek 198
b) Ingókeresetek 201
c) Kézizálog és jelzálog 203
2. Kötelmi jog: szerződések 208
a) Ajándékozás 208
b) Kölcsön 208
c) Kezesség 213
d) Váltó 217
e) Haszonkölcsön 219
f) Adásvétel 220
g) Bérlet 226
h) Szolgálati szerződés 227
i) Vállalkozási szerződés 230
j) Gyógykezelés, ellátás 235
k) Ügyvitel 239
l) Letét 242
m) Társasági szerződés 244
3. Kötelmi jog: tiltott cselekmények 246
a) Szóbeli sérelem 247
b) Testi sértés 260
c) Egyéb károkozó cselekmények 270
4. Családi jog 273
a) A házastársak személyes kapcsolata; együttélés, különélés 274
b) Házassági vagyonjog 278
c) Nő- és gyermektartás házasságon kívül 282
d) Gyámság és gondnokság 284
5. Öröklési jog 288
a) Törvényes öröklés 288
b) Végrendeleti öröklés 293

VI. fejezet. Az idegen jog uralma 299

1. A kamarai adminisztráció mint felsőbíróság 299
2. Német jogászok és jogtudomány 310

Függelék : Pest város jogkönyvtervezete (1697) 321

Név- és tárgymutató (az idegen jogi műszavakkal) 355

BEVEZETÉS

A romjaiból lassanként újjáépülő, idegen telepesekkel benépesedő két testvérvárosnak a visszafoglalás utáni első évtizedeivel sokat foglalkozott a szakirodalom. Szomorú évtizedek voltak ezek. Buda felszabadítása után még közel másfél évtizeden át dúlt a háború az ország területén. A törökkel versenyre kelve dúlták, pusztították hazánkat a Habsburgok zsoldosai. És ha még csak a katonaság túlkapásairól lett volna szó! De az uralkodóház hivatalos gazdaságpolitikája, a protekcionizmus elvileg is alárendelt, kizsákmányolt helyzetet szánt a visszafoglalt Magyarországnak. A termelőerők amúgy is alacsony színvonala a császári megszállás következtében még jobban lesüllyedt; a kortárs a földművelés, bányászat, ipar és kereskedelem visszaesésének, a városok elszegényedésének, a parasztság nyomorának lehetett tanúja. Az 1687-i országgyűlés politikai és jogi szempontból is kiszolgáltatta hazánkat a Habsburg gyarmatosításnak. A bécsi tervek az ország tartományokra osztását is magukban foglalták.[1] A századforduló népi ellenállása és a kuruc szabadságharc az ellen emelte fel zászlaját, hogy hazánk a Habsburgok egyetemes monarchiájának kiszolgáltatott gyarmata legyen.

Marx maró iróniával jegyezte meg egyik levelében: „Az osztrák történelem — annak története, hogyan alapítja meg a Német Birodalom egy hűbérese házának hatalmát — érdekessé válik azáltal, hogy egy hűbéres császárnak adja ki magát, kihasználva a keleti, csehországi, olaszországi, magyarországi stb. bonyodalmakat és végül azáltal, hogy e ház hatalma olyan méreteket ölt, hogy Európa mint egyetemes monarchiától fél tőle."[2] Ennek az egyetemes monarchiának két évtizeden át szerves része volt a töröktől visszafoglalt terület, s ezen belül a hajdan virágzó Buda és Pest. Sokat tudunk a két város közigazgatásának megszervezéséről, első polgármestereiről és bíráiról, sőt mindennapi életéről is, de a városi jogot a szakirodalom elhanyagolta. Ez a mostoha elbánás semmiképpen sem indokolt, már csak a forrásanyaghoz viszonyítva sem. Az eddig teljesen kiaknázatlan budai bírósági iratsorozaton kívül a tanácsjegyzőkönyvek anyagának legnagyobb része is pereket foglal magában. Ideje, hogy a magyar jogtörténet pótolja azt a mulasztását, hogy Buda és Pest jogéletének megindulását nem tisztázta.[3]

[1] Magyarország története a késői feudalizmus korszakában. 1526—1790. Szerk. *H. Balázs Éva, Makkai László.* (Magyarország története I/2.) (Bp. 1957.) 222—227.

[2] *Marx—Engels :* Válogatott levelek. 1843—1895. (Bp. 1950.) 106.

[3] A tanulmány forrásait az alábbi módon kiemelt rövidítésekkel idézem: Országos Levéltár, Cameraladministration zu Ofen *(KA), Ber*ichte *und Schr*eiben; uo. *Besch*aid *P*rotocoll; *Buchhalt*erey *Act*en; *Exp*editiones; *Hofb*efehle;

A török utáni budai és pesti jog közelebbi megvizsgálása mindenekelőtt olyan oldalról világítja meg a városok életét, amely eddig homályban maradt. A mezőgazdaság, ipar és kereskedelem legkülönfélébb ügyei kerültek a városi bíróságok és a kamarai adminisztráció elbírálása alá. A perekben feltárul a városok kriminalitása, polgáraik gazdasági tevékenysége, békés vagy civakodó együttélése, mindennapos gondja-baja, a patríciusok és a szegény nép ellentéte. Az iratanyag persze első pillantásra kisszerű, amint a két város lakosai is legfeljebb kispolgárok. Marx és Engels a XVIII. századi kereskedővárosokkal és tengeri kikötőkkel összehasonlítást téve találóan jegyezték meg, hogy „az ipari városokban viszont a legnagyobb kispolgáriasság maradt meg".[4] A történetíró azonban akkor felel meg hivatása követelményeinek, ha az apró adatokból fel tudja vázolni az átfogó képet. Ezért a pest-budai gyakorlat is csak részleteiben kisszerű, egészében országos érdekű jogtörténeti problémákat vet fel. Helyesen tették fel nemrégen azt a kérdést, mi okozta a XVI—XVII. századi úriszéki gyakorlat homogén voltát, s a megoldást a római jog elterjedésében, a városi jog közvetítő szerepében keresték.[5] A pest-budai jog tisztázása is a római—német jog behatolásának egyik fejezetét tárja fel, és rámutat a városok közvetítő szerepére a XVIII. századi magyar büntetőjog uralkodó forrásának, a Praxis Criminalisnak elterjedésében. De a recepció sajátos viszonyaink között, a XVII—XVIII. század fordulóján egyben a gyarmatosítást is jelenti a jog területén.

A bőséges — és lényeges kérdésekben mégis sokszor szűkszavú — forrásanyag megkívánta, hogy a kutatásnak tárgyi és időbeli korlátokat

---

*Mem*orialien *und* *Anbr*ingen; *Varia und* *Repo*nenda; *Vegyes*. A Beschaid Protocollnál kötet és fóliószám, az Expeditionesnél a dátum a jelzet, egyébként általában év, hónap és numerus; ennek híján a fasciculus rakszámát és a fóliót adom meg.

Fővárosi Levéltár, Budai levéltár, *Acta adm*inistrationis *cam*eralis; uo. *Acta iud*icialia; uo. Budai tanácsülési jegyzőkönyvek, rövidítése *Btjkv*. Az előbbi sorozatokban a jelzet a dátum, a jegyzőkönyveknél ezen kívül — a pontos hivatkozás érdekében — a kötetet és a lapszámot (nem a fóliót !) is megadom. A használt kötetek: I. leveleskönyv és tisztázat 1687—1695. Ia. rapulare 1688—1690. II. ua. 1694—1699. III. tisztázat 1696—1703. IV. rapulare 1700—1705. V. tisztázat 1704—1705. VI. tisztázat 1704—1709. VII. rapulare 1706—1710. Az első kötetekhez l. *Bánrévy György :* Az iratkezelés története Budán és Pesten 1686—1873, Levéltári Közlemények 12—15 (1934—1937), közelebbről 13 (1935) 172—173. — Uo. *Corr*espondentiae *mag*istratuales, jelzet a dátum.

Fővárosi Levéltár, Pesti levéltár, *Corr*espondenz*buch* I, II; uo. *Int*imata *a. a.* (numerus szerint); uo. Pesti tanácsülési jegyzőkönyvek, rövidítése *Ptjkv*. A hivatkozás a budaiakhoz hasonló. A használt kötetek: I. 1687—1696. II. 1697—1701. III. 1702—1709.

Az Országos Levéltár kancelláriai és bírósági sorozatait a szokásos módon rövidítem. Nagy haszonnal forgattam még a Budapest Története Munkaközösségnek a korszakra vonatkozó terjedelmes regeszta-anyagát. A tárgy feldolgozásához még megkívánható bécsi Hofkammerarchív anyagában nem volt módom kutatni.

A Tanulmányok Budapest Múltjából c. sorozat rövidítése *TBM*, a Levéltári Közlemények c. folyóiraté *LtK*.

Hálás köszönetemet fejezem ki Nagy István, Nagy Lajos és Tóth András kartársaimnak a munkám során nyújtott értékes segítségükért, az utóbbinak és Degré Alajosnak lektori tanácsaikért, Dümmerth Dezsőnek a pesti személyneveket illető megjegyzéseiért.

[4] *Marx—Engels :* A német ideológia (Bp. 1952.) 45.

[5] Úriszék. XVI—XVII. századi perszövegek. Szerk. *Varga Endre*. (Bp. 1958.) 20.

szabjunk. A tárgyi elhatárolás a nehezebb, mert a két város kezdetleges ügyintézésében alig lehet választóvonalat húzni bírósági és igazgatási funkció között. Amint 1708-ig mindkét városban egy és ugyanazon szerv intézte pl. az adókivetést és a polgárok kisebb-nagyobb súlyú peres ügyeit, úgy nem tettek különbséget a főhatósági leiratok végrehajtása, a büntető bíráskodás, a magánpanaszok elintézése, vagy pl. a pékeknek szabálytalan kenyérsütésért való megbírságolása között sem. Tanulmányunk ki kell hogy rekessze köréből a kihágási eljárások zömét. De a jogszolgáltatás elhatárolása ezen túlmenően is a későbbi fogalmak visszavetítésének veszélyével jár, és óhatatlanul bizonyos önkényességgel történik. Ezen belül elsősorban a büntetőjog és a magánjog közti különbségtétel jelent nehézséget, hiszen — az eljárással együtt — ez a két terület teszi ki a városi jog zömét.

A magyar feudális büntetőjogászok a római jogból merített felosztást alkalmazva közbűntetteket és magánbűntetteket különböztettek meg. A közbűntettek ügyében hivatalból járt el a hatóság, a bűnvádi keresetet a közvádló (tiszti ügyész) nyújtotta be; a magánbűntetteket a sértettnek vagy képviselőjének keresetére induló polgári perben bírálták el. Az eljárás során tortúrának csak közbűntettek esetében volt helye. A közbűntettek jogkövetkezményei halál, testi büntetés, becstelenítő vagy személyes szabadságot korlátozó, végül vagyoni büntetések lehettek; a magánbűntetteknél elsősorban a kártérítési kötelezettséget állapították meg, s ehhez járulhatott egyéb, elsősorban pénzbeli büntetés. A két csoport elkülönítésének elvi alapját a XIX. század elején úgy próbálták meghatározni, hogy a magánbűntettek csak egyes személyek érdekeit sértik, a közbűntettek viszont végső soron az állam, a közösség érdekeit. Ehhez ma hozzá kell tennünk, hogy a magánbűntettek csak közvetve, a közbűntettek azonban közvetlenül érintették az uralkodó osztályok érdekeit, vagy sértették a fennálló valláserkölcsi szabályokat. Az, hogy valamelyik korszakban mit soroltak az egyik és mit a másik kategóriába, időről időre változott.[6] Ebből gyakorlatilag az következik, hogy a büntető- és polgári perek elválasztásánál sem szabad a mai fogalmakkal dolgoznunk, mert ez a történeti valóság eltorzítására vezetne. Még a késői feudalizmusban is a polgári perek csoportjába tartozott a mai büntetőügyek bizonyos része, amelyeket bírságos bántalmaknak nevezhetünk.[7] Buda és Pest jogszolgáltatásának elemzésénél is figyelembe kell vennünk, hogy pl. a testi sértést és a becsületsértést polgári per tárgyának tekintették, még ha a kártérítés mellett gyakorta büntetést is szabtak ki. Ritka volt az olyan megkülönböztetés, amilyent Krempl Tóbiás pék nevében ügyvédje tett, amikor ügyfelét Bösinger polgármester nádpálcával megverte. A kamarai adminisztrációtól a polgármester megbüntetését kérte a cselekményért, és egyben polgári keresetet jelentett be fájdalma és becsületének sérelme miatt.[8] A büntetőjog alábbi tárgyalása tehát csak azt öleli fel, ami már a

[6] *Király Tibor :* Kihágások a magyar jogban. (Tanulmányok az állam és jog kérdései köréből, Bp. 1953.) 88—91.

[7] *Meznerics Iván :* A megyei büntető igazságszolgáltatás a 16—19. században (Bp. 1933.) 26; *Torday Lajos :* A megyei polgári peres eljárás a 16—19. században (Bp. 1933.) 12.

[8] (1695. április végén:) KA Mem. u. Anbr. 181 K, 264 B.

maga korában is kriminális jellegű volt, a kihágás számba menő cselekményeket inkább csak példálódzva említi meg; a bírságos bántalmak a magánjog fejezetében kapnak helyet.

Büntetőjogi kérdésekről szólva megszoktuk, hogy az egyes cselekmények részletezése előtt az általános részt említjük, tehát a bűncselekmény ismérveit, a büntetéseket, a büntetőjogi felelősség kérdéseit stb. Ámde az általános rész kidolgozására a Budán és Pesten egyedül irányadó német büntetőjogtudomány is csak a XVII. században tette meg az első lépéseket, s a fogalmak általánosításáig csak a XVIII. században jutott el.[9] Nem tartalmazott általános részt a városaink számára kötelezően előírt III. Ferdinánd-féle büntetőjogi és eljárásjogi kódex, a Praxis Criminalis (1656) sem. Így a jelen tanulmány büntetőjogi fejezete számára is az látszik a legjárhatóbb útnak, hogy az egyes bűncselekményeket a kódex sorrendjében végigvizsgálva, jusson el bizonyos általános jellegű következtetésekhez. Természetesen a Praxis Criminalisban foglalt cselekmények közül nem mindegyik fordul elő a két évtized budai és pesti gyakorlatában. A magánjogi fejezetet a pandektajog hagyományos négyes osztályozása szerint tagoljuk. Itt a forrásanyag nem is teszi lehetővé az általános rész rekonstruálását.

A tárgy meghatározásához kapcsolódik a szerkezet kérdése. A szocialista, vagy akár a kapitalista bírósági szervezet, magánjog, büntető anyagi és eljárásjog fogalmait erre a korra nem alkalmazhatjuk. Nem sokat segítenek a magyar nemesi jog hagyományos osztályozásai sem. Ezért meg kellett elégednünk azzal, hogy a korszak bonyolult jogi fogalmai között — az eredeti összefüggéseket lehetőleg épségben tartva — némi rendet teremtsünk. Nehezítette a feladatot az is, hogy a két városról szólva nem mellőzhettük közvetlen főhatóságuknak, a kamarai igazgatóságnak bírói tevékenységét sem, sőt vissza kellett nyúlnunk a legfelső fokon határozó bécsi udvari kamarához. Ezért mindenekelőtt a városok büntető és polgári joghatóságának kialakulását vizsgáljuk meg, utána azt a szervezetet és személyzetet, amellyel rendelkeztek. A következő három fejezet a pest-budai jog zömét: az eljárásjogot, az anyagi büntetőjogot (bűncselekmények és büntetések), majd a magánjogot foglalja magában. A záró fejezetben a kamarai adminisztráció és az udvari kamara felsőbírósági működésének tárgyalását logikusan egészíti ki az idegen jogászok működésére és a római—osztrák jogszabályok uralmára vonatkozó adatok összegezése. Ezen az úton kaphatunk legjobban betekintést abba a jogéletbe, mely a két heterogén lakosságú városban, háborús viszonyok között, idegen főhatóságok nyomása alatt kialakult és fejlődött.

Az időbeli elhatárolás kezdő éve Buda felszabadításának esztendeje a török iga alól, noha a városok önálló élete csak egy évre rá indult meg. A záró évet nehezebb volt megválasztani. Buda és Pest szabad királyi város. jogainak visszaszerzése, az 1703-i két kiváltságlevél látszanék alkalmasnak. De jól tudjuk, hogy a Rákóczi-szabadságharc idején, a kamarai adminisztráció és a katonai parancsnok makacs ellenállása következtében a testvérvárosok csak lépésről lépésre jutottak kiváltságaik élvezetéhez. A telek-

[9] *Eberhard Schmidt :* Einführung in die Geschichte der deutschen Strafrechtspflege, 2. Aufl. (Göttingen 1951.) 143—144, 152—153.

könyvet köztudomásúan csak a Tavonath-bizottság adta vissza Budának 1705-ben, Pestnek néhány hónappal később; a jogszolgáltatás köre kibővült, de egyik város sem foglalhatta el helyét — 1722-ig — a hagyományos tárnoki széken. Amíg a kamarai igazgatóság meg nem szűnt (1709), és a budai parancsnok megfelelő utasítást nem kapott, a beavatkozásra mindig sor kerülhetett, és visszaélésként került is. De a kamarai igazgatóság hanyatlásának idején, 1708 derekán foglalta el tisztét Buda első megerősített városbírája, Zaunockh János, ekkor vált el a budai városi törvényszék a tanácstól. (Pestnek ebben az időben még csak bíró állt az élén, itt tehát ilyen változásra sor nem kerülhetett.) Mindent összevéve tehát úgy látszott, hogy a budai joghatóság önálló gyakorlásának ez a kifelé is látható mozzanata a legalkalmasabb a városi jog első korszakának lezárására; utána újabb fejlődés indul meg a jog területén.

Még azt a kérdést kell röviden érintenünk, indokolt-e a két város jogának és jogszolgáltatásának együttes tárgyalása, nem kellene-e inkább külön-külön foglalkozni velük. Az itt választott megoldás helyessége az alábbiakból ki fog tűnni. Attól a különbségtől eltekintve, hogy a budai tanácsnak polgármester, a pestinek bíró állott az élén, s a joghatóságért vívott harcban Pest általában Buda előtt járt, a két városnak mind anyagi, mind eljárásjoga egységesnek mondható. Az egyikük anyagából merített adatok kiegészítik a másikban mutatkozó hézagokat. A közös gyakorlat a mindennapos érintkezésen kívül már csak azért is kialakulhatott, mert ugyanaz a főhatóság, a kamarai adminisztráció irányította mindkét tanács működését, és ugyanaz az idegen jog volt számukra kötelező.

I. FEJEZET

BUDA ÉS PEST JOGHATÓSÁGÁNAK FEJLŐDÉSE 1686—1708 KÖZÖTT

I. Lipót 1686. november 5-én az újonnan szervezett budai kamarai igazgatóság (inspekció, később adminisztráció) kezébe adta a rendelkezés jogát az ország egykori fővárosában és Pesten „in politicis, civilibus et criminalibus". E hatalom érvényesítését a városokba szállingózó telepeseknél erősebb vetélytárs, a katonai parancsnok gátolta meg.[1] A haditanács rendelkezésére hivatkozva közölte Werlein inspektorral, hogy mindhárom jogkörben övé a diszpozíció, és keveset törődött azzal, hogy az udvari kamara ellenkező utasítást bocsátott ki.[2] A hadsereg nem tudta ugyan megakadályozni, hogy mindkét városban meg ne szervezzék a polgárságot, de évtizedeken át gáncsolta ennek önálló lépéseit. Az udvari kamara viszont minden erővel arra törekedett, hogy az „újszerzeményi" területeket mihamar az osztrák pénzügyi gépezet szolgálatába állítsa, s ezt a szándékát még a nagy hatalmú szoldateszkával szemben is keresztül tudta vinni. Kirendeltségének, a budai inspekciónak szempontjait világosan mutatja be az az 1688-i utasítás, melyet az Érsekújvár polgári megszervezése alkalmából az ottani harmincadosnak küldött. Nagyon helytelen volt — úgymond —, hogy a polgárokat eddig a katonaság büntethette meg; ezt ezentúl nem szabad eltűrni, hanem mindenkit a maga illetékes hatóságának kell alávetni.[3] Ez a hatóság a visszafoglalás utáni első esztendőben a budai inspekció volt. Nyoma van annak, hogy még a budai és a pesti polgárság városi hatóságának felállítása előtt a bécsi kamarának ez a budai kirendeltsége két kereskedő (Barzoldi és Quadro) elszámolási perében ítéletet hozott.[4]

A kamarai inspekció szervezte meg a városi közönséget Budán 1687. szeptember 27-én,[5] Pesten október 6-án.[6] A szervezés céljaira vall a két vezető kiválasztása is: Prenner császári kapitány, Vatula volt osztrák

[1] *Gárdonyi Albert*: Buda város közigazgatása s közgazdasági viszonyai a XVII. század végén. Századok 50 (1916) 480; *Bánrévy György :* Az első hivatalos intézkedések a visszafoglalt Budán 1686-ban. TBM V (1936) 258, 262; *Kovács Lajos :* Buda főváros pénzügyei a Rákóczi-szabadságharc idején. Domanovszky Emlékkönyv (Bp. 1937.) 369. Pestre l. alább 6. jz.

[2] KA Exp. 1687. máj. 21; KA Varia u. Rep. 3951. fasc. 322. fol. (1687. december, csonka).

[3] KA Exp. 1688. ápr. 27: quilibet suo competenti foro subiiciendus . . . .

[4] Uo. 1687. szept. 19.

[5] *Kovács* i. m. 369. — A budai bíráskodás első nyoma lehet Sinichen tábori felcser tisztázása a lopás vádja alól, Corr. mag. 1687. okt. 19. után.

[6] *Kovács Lajos :* Pest szabad királyi város vezetői (bírái és polgármesterei) 1687-től 1790-ig. TBM X (1943) 54; *Takáts Sándor :* Pest első bírája és tanácsa. A magyar múlt tarlójáról c. kötetében (Bp. é. n.) 361—366.

tiszt és harmincadhivatali ellenőr volt. Az alighogy megalakult tanácsokban mégis volt annyi polgári öntudat és egészséges önzés, hogy az 1687-i koronázó országgyűlésen küldötteik (Prenner és Salgari, illetve Vatula és Dalmady) útján a két város régi kiváltságainak visszaadását kérték.[7] Az országgyűlés gravamenei között egyébként az a kívánság is helyet kapott, hogy az újszerzeményi területeken az udvari kamara hivatalainak megszüntetésével a „nemzeti" hatóságokat állítsák vissza.[8] Ezt persze Bécs nem fogadhatta el, hiszen ez lényegesen akadályozta volna a visszaszerzett területek kézbentartását és kizsákmányolását. Mindössze annyi történt, hogy a pest-budai követek kéréseit kiadták véleményezésre Werlein kamarai inspektornak, aki megelőző érsekújvári működése révén az udvar teljes bizalmát élvezte.[9] Ez a vélemény szabta meg Buda és Pest joghatóságának terjedelmét hosszú éveken át. Az inspektor többek között hangoztatta, hogy a városok felsőségét a megelőző császári rendelet már megállapította, s a katonaság is utasítást kapott a polgári juriszdikció tiszteletbentartására. A két városnak a büntetőbíráskodásra vonatkozó kérését viszont így kommentálta:

„In criminalibus zuesprechen betreffend. Kan ihnen solches endlich wol zuegelassen werden, jedoch weilen dermalen die burgerschaft noch nit allerdings mit dergleichen leüten versehen seynd, sothane actus der inspection referirt, und mit dero guetbedunken vollzogen werden . . ."[10]

Werlein javaslata tehát oda irányult, hogy büntetőügyekben az inspekció tudta nélkül ne történhessék döntés. Abban, hogy a városok élén nem a legalkalmasabb emberek állottak, volt némi igazság; ezt az inspektornak kellett a legjobban tudnia, hiszen ő nevezte ki őket. Így már 1688 elején kifogásra adott okot a távollevő Vatula helyett ügyködő Petschmann pesti albíró működése. Mint a városi törvényszék (azaz a tanács) elnöke állítólag mértéktelen pénzbüntetéseket és illetékeket rótt ki a polgárságra; az új telepesektől is fejenként öt forintot szedett be. Ezért az inspektor számadásra szólította fel, majd miután követelődzése miatt újabb panaszok hangzottak el, és „ein vngleicher modus procedendi vnd corrigendi" alkalmazásában is bűnösnek találták, Werlein április 11-én elcsapta, és bevonta tőle a város pecsétjét.[11] Az új tanács kinevezésénél ezért tette meg Knipper bíró helyettesévé a (magyar) nyelvet és a *jogot ismerő* Dalmady Sándort, de ezért rendelte el azt is, hogy a felek ügyeiben *(Parthey sachen)* a tanács tagjai ne egymagukban, hanem teljes ülésben *(in pleno consessu)* döntsenek.[12]

[7] KA Exp. 1687. dec. 15. Fényképmásolata: Fővárosi Levéltár, Fényképgyűjtemény. Az irat az *előzőleg* benyújtott pontokra utal!

[8] Acta Diaetalia 1687—1688 (a Komárom megyeieké), OSzKK Fol. Lat. 540, 14v fol.: kérik . . . comitatuum et aliarum nationalium magistratuum in eadem antehac habitas iurisdictiones (externis noviter in horum derogamen introductis Imperialis Camerae officiis, et inter ea praefecturis . . . ex integro sublatis) . . .

[9] *H. Pálffy Ilona :* A kamarai igazgatás bevezetése a töröktől visszafoglalt területeken. Domanovszky Emlékkönyv (Bp. 1937.) 487.

[10] KA Exp. 1688. jan. 30, 4. pont.

[11] Uo. 1688. febr. 20, márc. 26, ápr. 11; *Kovács*, Pest 57—58; *Pásztor Mihály :* Buda és Pest a törökuralom után. (Bp. 1935., Stat. Közl. 73/1. sz.) 152; *Tóth András :* Pest város lakosságának küzdelme az önkormányzatért (1688—1705). TBM XIII (1959) 107 helyesen lát ebben a polgári önkormányzat ellen irányuló lépést.

[12] KA Exp. 1688. jún. 10, Int. a. a. nr. 5, közli *Schmall Lajos :* Adalékok Budapest székes főváros történetéhez I. (Bp. 1899.) 305—306.

A pesti tanács tagjainak járatlansága — és persze a budaié is — igaznak bizonyult, de a kamarai inspekció számára csak ürügyet jelentett arra, hogy befolyását csorbítani ne engedje.

Ebben a szellemben adta ki Werlein a bírói hatalom gyakorlására is vonatkozó 1688. június 20-i utasítását Buda polgármestere és tanácsa számára. Az utasítás szerint az igazságszolgáltatás terén úgy intézkedjenek, hogy a döntésüket sérelmező fél a kamarai inspekcióhoz fordulhat; ami meg a büntető ítélkezést illeti, ezt ugyancsak elláthatják, de az ítéletet végrehajtás előtt fel kell terjeszteniök az inspekcióhoz, s ennek jóváhagyását *(Ratification)* meg kell várniuk.[13] Eszerint jártak el a városok mindaddig, míg a kamarai igazgatóság gyámkodásától meg nem szabadultak. A két (élesen el nem határolt) ügykör között az volt a különbség, hogy polgári ügyekben a város végrehajthatta fellebbezéssel meg nem támadott ítéletét, büntetőügyekben azonban — gyakorlatilag csak a súlyosakban — javaslatot tehetett, de az ítéletet a kamarai adminisztráció, helyesebben a Hofkammer hozta meg. Ezen az alapon figyelmeztette az adminisztrátor Pestet az — alább tárgyalandó — Smolkayné-ügyben, hogy nincs pallosjoga, ennélfogva a *Malefiz-Prozess* nem reá, hanem felsőségére tartozik.[14]

Az újonnan megállapított joghatóságot a városok határozottan megvédték minden illetéktelen beavatkozással szemben. A lemondott budai bíró, Prenner Farkas András elleni rágalmak és követelések ügyében[15] (a polgári peres eljárásnál lesz róluk szó) ez már 1689-ben sikerrel is járt, a bécsi bíróság vonatkozásában. De nem lehetett a jog nyelvén beszélni a császári katonasággal, mely — különösen kezdetben — tudni sem akart a városi bíráskodásról. Buda tanácsa már megalakulása után egy héttel panaszt tett az udvari kamaránál, hogy a katonai parancsnok beavatkozik polgári joghatóságába, s a lakosságot jobbra-balra rángatja, tetszése szerint büntetéssel sújtja.[16] A katonaság ezután is sok nehézséget gördített a városi bíráskodás útjába. Néhány korai eset eléggé bizonyítja ezt. Winkler kapitány felháborodván azon, hogy javításra átadott órája Thurmann Kristóf budai órásnál eltűnt, a mestert összeverte, katonai őrizetbe vétette, üzletét pedig bezáratta. Buda tanácsa erélyesen tiltakozott a várparancsnoknál: az önbíráskodó tiszt megsértette a város joghatóságát, minden lépése érvénytelen, a polgárt illetékes hatóságánál *(debitum forum)* kell perelnie. Gróf Pötting ezredes válaszában elismerte a város joghatóságát, de a szökés veszélyére hivatkozott. Buda nem engedett, kétségbe vonta Winkler puszta állításának hitelét, és megújította kívánságát. Az órást egy hét

[13] KA Exp. 1688. jún. 20: 4°. In Justitz sachen dergestalten zu sprechen haben, dass wofehrn sich ein, oder anderer Thaill grauirt befündten wuerdte, vorgedacht Kays[erliche] Cammeral Inspection das weithere Zuverhandlen beuorstehen solle; gestalten Ihnen ebenfahls auf [!] die Criminalia vberlassen werdten, jedoch das ante executionem die Sentenz Ihr der Inspection zueröffnen, und von dannen auss die Ratification zuerwarthen sein solle. — Másolatban Btjkv. I. 6. — Az utasítást követő bíráskodás legkorábbi emléke (Prenner aláírásával) Corr. mag. 1688. júl. 7.

[14] KA Exp. 1689. márc. 22: das Jus gladii oder Bluetbaan ... nicht hat, hozzá Ptjkv. I. 17.

[15] *Gárdonyi* i. m. 482—483.

[16] Corr. mag. (1687.) okt. 4. Az irat eddig hibás évszám alatt lappangott.

múlva csakugyan kiadták a tanácsnak, s ez azonnal szabadlábra helyezte, majd 30 forinttal kártalanította a hatalmaskodó kapitányt.[17] Hasonlóan járt el Strasser ezredes, aki Brem György kőművespallért — valószínűleg az építkezésnél elkövetett hibája miatt — meghallgatása nélkül letartóztatta, és szégyenére bilincsbe verette. Welsperg ezredes, parancsnok hetykén jelentette ki, hogy nem is tud a város joghatóságáról.[18] A polgárok érdekében Buda (nyilván a szindikus tollával) nem volt rest a császári haditörvényeket idézni a katonák ellen. Amikor Bergsdorf mérnökszázados szállásadóját karddal megsebezte és kékre-zöldre verte a saját házában, a város a 27. császári hadicikkre hivatkozott, amely a házigazda elleni erőszakot halállal bünteti.[19] Ezenkívül felemlegette az „általános császári jogot" is, mely a saját házat mint kiváltságos helyet védelmezi. Nem tudni, eredményes volt-e elégtételkérése, mindenesetre a város külön bizottságot rendelt ki az ügy elintézésére.[20] A haditanács ugyan már 1689-ben utasította Frankenberget, hogy tartózkodjék a város polgárai zaklatásától, de nem tiltotta el a jogszolgáltatástól, sőt éppen gondos ellátására hívta fel „so wohl in civilibus alss criminalibus".[21] Ezzel tehát a joghatóságok elhatárolása korántsem oldódott meg.

Nem meglepő, hogy a katonai visszaélések miatt Budán hangzanak fel először a panaszok, ahol a városparancsnokon kívül jelentős létszámú helyőrség állomásozik. A századforduló táján Pest nem győz majd siránkozni a beszállásolt katonaság erőszakosságai miatt. A városok joghatóságának jellegét egy Pesttel kapcsolatos ügyirat fejezi ki először. A kamarai inspekció a városnak adja ki Mátai János csornai konventuális atya keresetét azzal, hogy szolgáltasson neki igazságot az alperes István deákkal szemben, mint „dessen erste Instanz". Az inspekció fogalmazványában eredetileg „ordinari Instanz" állott, de az első szót még expedició előtt kijavították.[22] Nemsokára Buda is használta a kifejezést, amikor tiltakozott Krempl Tóbiás fehérpék eljárása ellen, aki a tanács, az *erste Instanz* megkerülésével egyenesen a kamarai igazgatósághoz fordult tiszteletlen hangú beadványával.[23] Ezt a jellegét hangoztatta a katonai hatóságokkal szemben is. 1692-ben pl. Ecker György mészáros egyik legényének orgazdaság gyanújával történt letartóztatása miatt fordult önérzetes hangú beadványban Frankenberg ezre-

[17] Acta iud. 1688. okt. 18, Btjkv. I. 32—39, 94.

[18] Uo. 1689. márc. 18, I. 125; Corr. mag. aznapról, Acta adm. cam. 1689. márc. 23, KA Repon. u. Regestr. 3941. fasc. 1—15. fol.; Strassernek az építkezést érintő panasza tárgyában szakértői szemle febr. 9-én, uo. I. 101, Ia. 28—29. Hasonlóak: védőirat katonai letartóztatás ellen a győri parancsnokhoz, uo. 1689. márc. 22, I. 126—127, hozzá uo. márc. 27, I. 141—143, Corr. mag. 1689. márc. 22, 27; a belgrádi parancsnokhoz, Btjkv. 1690. aug. 25, I. 215—217.

[19] I. Lipót 1665-i cikkeiről van szó, a 27. artikulust l. *Vajna Károly :* Hazai régi büntetések (Bp. 1906—1907.) II. 30, *Oziáky Ferenc :* A magyar katonai büntető és fegyelmi jog ezeréves története (Bp. 1924.) 76, az évszámra uo. 71.

[20] Acta iud. 1691. márc. 26, Btjkv. I. 256—258, 264—267; itt általános panasz a katonaság tűrhetetlen viselkedése miatt.

[21] Corr. mag. 1689. okt. 21, a város hivatkozik rá uo. 1689. nov. 3.

[22] KA Exp. 1689. máj. 6; KA Besch. Pr. I. vol. 79v fol, 1689. aug. 1-én más ügyben is használja e kifejezést. Mindamellett Pest 1692-ben azért utasítja egyezségre a felpereseket, mert a tanácsot, . . . den ordentlichen Richter übergangen, Ptjkv. I. 63.

[23] Acta adm. cam. 1690. febr. 15.

des várparancsnokhoz. Készen áll — úgymond — a tettest elégtételre szorítani, de nála mint *erste Instanz*nál kell őt perbe fogni.[24]

Ez a még gyakran előforduló kifejezés elsőfokú joghatóságot jelent, és az osztrák gyakorlatból származik. Az alsó-ausztriai tartományi kormányt *(Regiment)* I. Miksa alapította, s ez még a tárgyalt korszakban is másodfokú hatósága volt az egyes osztrák „országok", a városok és a földesurak bíróságainak. Az utóbbiak tehát — kivételes esetektől eltekintve — alattvalóikkal szemben az *erste Instanz* szerepét töltötték be.[25] A kor vezető osztrák jogtudósa, Suttinger szerint egyes szabad császári városok is rendelkeztek a *Gerichtsherr* jogállásával, ha nem is a bírósági felségjoggal; ez annyit jelent, hogy külön kiváltsággal fel nem ruházott polgáraik és lakosaik fölött övék volt az *erste Instanz* bírói hatósága.[26] Ilyen elsőfokú joghatóságot tulajdonított a budai kamarai igazgatóság is a két városnak, míg a másodfokút természetesen magának (illetve az udvari kamarának) tartotta fenn. Bűnügyekben azonban — mint láttuk — az ítélethozatal az utóbbiakra tartozott, tehát itt a városok helyett voltaképpen a kamara és igazgatósága töltötte be az elsőfokú joghatóság szerepét. A polgári szervezet működésének első éveiben ezek a hatóságok alig becsülték többre a városokat, mint az uradalmak úriszékei a kihágásokat és követeléseket elbírálni hivatott falusi bíróságokat. Az, hogy a pereket az „első hatóságnál" kell indítani, alig jelent többet, mint az úriszékek gyakorlatában használt „keresse füstin".[27]

Mindamellett a kamarai adminisztráció arra törekedett, hogy legalább ezt a csekély joghatóságot megóvja más szervek beavatkozásától. Ebben nem valamilyen magas városfejlesztő szándék nyilatkozott meg, hanem a nyers fiskális érdek; Buda és Pest hatósága — különösen kezdetben — az ő kreatúrája, végrehajtó szerve volt.[28] Már 1690-ben továbbította az udvari kamarához a budai polgárság felterjesztését, melyben azokat az erőszakosságokat és hatásköri túllépéseket panaszolta fel, amelyeket Wilfersheim tábori élelmezési biztos, később a Károlyi-kert és házhely tulajdonosa,[29] követett el a polgári jogszolgáltatás rovására. A polgárokat úgyis módfelett sanyargatja a katonaság — jelenti Bécsbe az inspektor —, ha még az ellátótisztek is elvonják joghatóságukat, alig fog valaki megmaradni közülük.[30] Két év múlva a katonai parancsnok túlkapásai miatt instanciázott az udvari

[24] Btjkv. 1692. szept. 22, 23, I. 395—396, 400—403; Corr. mag. 1692. szept. 22.

[25] *Ernst C. Hellbling :* Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte (Wien 1956.) 229—230.

[26] *Joannes Baptista Suttinger :* Consuetudines Austriacae, ad stylum exc[elsi] regiminis infra Anasum olim accommodatae, per — . . ., nunc vero accesserunt Additiones . . . renovatae, necnon Aureus Juris Austriaci Tractatus . . . authore D[octo]re Bernardo Walthero . . . (Norimbergae 1718.) 1036. — *Suttinger* egy korábbi munkáját (Observationes) alkalomadtán nálunk is használták, míg a másik irányadó szerzőt *(Beckmann)* nem idézték. *Walther* osztrák kancellár (1516—1584) művének értékelése *Egon Weiss :* Einige Bemerkungen zur Rezeption des römischen Rechts in den österreichischen Alpenländern, L'Europa e il diritto romano (Studi Koschaker, Milano 1954) I. 393—401.

[27] *Eckhart Ferenc :* A földesúri büntető bíráskodás a XVI—XVII. században. (Bp. 1954.) 9—10.

[28] *Bánrévy* i. m., LtK 1935, 175.

[29] *Pásztor* i. m. 60.

[30] KA Exp. 1690. márc. 11.

kamaránál, de láthatóan eredménytelenül.[31] 1693 elején Krempl Tóbiást, aki egy muskétásra műhelye kulcsának ellopása miatt néhány ütést mért, ennek századparancsnoka otthonában 7—8 katonával megrohanta, és kékre-zöldre verte. A város elégtételt kért, de Frankenberg ezredes nem ismerte el joghatóságát, hanem kizárólag tisztekből álló négytagú bizottságot rendelt ki, amely mindkét felet önhatalmú eljárásban marasztalta el. Buda tanácsa nemcsak azért emelt panaszt a kamarai igazgatóságnál, mert a katonai parancsnok hadbírósággal intéztette el az ügyet, hanem a rácok fölött bitorolt joghatósága miatt is. Frankenberg és katonái — írta a tanács — nemcsak önkényesen elfogják és megbüntetik a rácokat, hanem legutóbb a katolikusokat még a templomból is kihajtották, hogy bort szállítsanak![32] A kamarai adminisztráció, melynek saját fegyveres ereje alig volt, jobb híján a tanácsot szólította fel: ügyeljen rá, hogy a polgárokat ne vonják katonai joghatóság alá, s ennek érdekében szolgáltasson igazságot ő maga.[33] Erre a felhívásra alig volt szükség, hiszen Buda szíves-örömest lemondott volna a katonaság „segítségéről", ha tehette volna!

Az 1693. esztendő a két testvérváros önkormányzati törekvéseinek fellendülését jelzi. Budán Bösinger polgármester, Pesten Proberger bíró és a kitűnő Mosel szindikus vezették a mozgalmat; a polgári önállóság hívei kapcsolatban is állottak egymással. Az első lépést Pest tette meg, amelyre akkor még nem súlyosodott annyira a katonaság nyomása. Már az év elején terjedelmes beadványban kérte önkormányzati jogainak visszaadását; kérvénye azonban nem vezetett eredményre, s az 1694-i viharos választás egy időre elvágta a legális előrehaladás útját. Bösinger is útra kelt 1693 tavaszán Bécsbe, hogy a dikasztériumoknál kivívja Buda kiváltságainak, az elődök jogainak visszaadását.[34] A tanács augusztus 29-i felségfolyamodványában János király 1538-i kiváltságlevelének megerősítését kérelmezte.[35] Az udvari kamara kiadta a kérvényt véleményezésre Plass von Mülleuthen adminisztrátornak, megjegyezvén, hogy szükségesnek látja a városi jogok gyarapítását „zu einer Bürgerlichen Jurisdiction, und oeconomia, auch bestellung einer Gemain".[36] Az adminisztrátor azonban megmagyarázta a régi és a korabeli Buda közötti különbséget. Rámutatott, hogy a város és vidéke romokban hever, a magisztrátus pedig olyan alacsony színvonalú, hogy ha nem lenne az egyetlen szindikus benne, a még oly csekély polgárságot is csak nagyon rosszul kormányozná. Később visszatért a budai hatóság csekély tapasztalatára és silány összetételére. A jogszolgáltatást illetően javasolta, hogy az állandóan befutó panaszokon okulva, az egyenetlen elbírálás elkerülése végett a büntető- és a fontosabb polgári perekben

[31] Uo. 1692. febr. 12, no. 50.

[32] Uo. 1693. febr. 7, no. 46; Acta adm. cam. 1693. febr. 7; Corr. mag. aznapról; KA Ber. u. Sch. 3891. fasc. 25—30, 32—34. fol.

[33] Acta adm. cam. 1693. szept. 17, KA Besch. Pr. III. vol. no. 99. (75v—77, fol.); zu manutenierung der gerechtigkheith, nicht unter der Miliz Jurisdiction gezogen, vnnd mit arrest beleget werden.

[34] Pest törekvéseire l. *Tóth*, Pest, 115; Budára *Kovács Lajos*: A kamarai adminisztráció és a budai polgárok 1694. évi viszálya, TBM VIII. (Bp. 1940) 31.

[35] *Gárdonyi* i. m. 478; *Pásztor* i. m. 161; *Kovács* i. m. TBM VIII. 32.

[36] KA Hofb. 1693. aug. 29, no. 19. (3854. fasc. 338—343. fol.)

való döntést továbbra is tartsák fenn a kamarai adminisztrációnak.[37] Ez az eddigi helyzet fenntartását jelentette, s a kiváltságlevél megerősítésének elmaradása folytán megfelelt a jogi helyzetnek is. Amikor a kamarai igazgatóság nagy nehezen lecsillapította a polgármesterválasztás körüli viszályt, Budának adott utasításában mindössze azt hagyta meg, hogy a hagyatéki leltározás gondos végrehajtása mellett az egyéb polgári és büntetőügyek gyors elintézését se mulassza el.[38]

Hogy a két városi hatóság „ordinárius", vagy csak elsőfokú fórum volt, azt mindenki számára láthatóan a pallosjog, a *ius gladii* gyakorlása döntötte el. Pest tanácsának egy keltezetlen, a kilencvenes évek derekára tehető felterjesztése jellemzően mondja, hogy a város pallosjoga nemcsak a joghatóság jelvényeiből, hanem az ország törvényeiből is kitűnik.[39] Magyarán: ha a város határában ott emelkedett az akasztófa, ha a város hóhéra néha leütötte egy-egy elítéltnek a fejét, akkor büntető joghatóságát mindenki nyilván ismerte. Ebbe az irányba egyszerre indultak el a kiváltságok visszaszerzéséért küzdő városok, de nem egyszerre érték el céljukat. Pest ebben is elöl járt, sikerét a jelek szerint bátor kezdeményezésének köszönhette. Míg Mosel 1693 őszén a kiváltságok ügyében Bécsben tárgyalt, letartóztatták és a városi kancelláriában kihallgatták Pan Katalint, aki megölte férjét. Az asszonyt jó három hónap múlva már halálra is ítélték, s a vesztőhelyen lefejezték. A tanácsjegyzőkönyv nem ok nélkül jegyezte be a végrehajtás leírása után: „Welches die erste Execution so bey diesser neuen burgerschafft verrichtet werden."[40] Bár a pesti bűnügyi iratok (Acta Criminalia), melyekre a jegyzőkönyv nemegyszer utal, sajnos nem maradtak fenn, az ügy aránylag gyors elintézése és a kamarai igazgatóság említésének teljes hiánya arra vall, hogy ezt az ügyet a városi tanács a pallosjogra való igénye alapján, saját elhatározásából folytatta le, kihasználva persze a katonai parancsnokság relatív távolságát is. Ugyancsak hiányzik a kamarai főhatóság említése a pesti vesztőhely nemsokára bekövetkezett létesítésénél is, míg a budai bitófa ügyében jelentős levelezés maradt ránk.

1694 tavaszán Füeg Jakab pesti kőfaragó azzal a panasszal fordult a kamarai igazgatósághoz, hogy Ferretti mester két legénye őt a kőbányában összevissza verte, és többek közt akasztófáravalónak gyalázta, mondván: „dan jezundt ein neyer galgen gebauth wirdt, daran ich solte zum ersten gehenckht werden . . ."[41] Valamivel később testi sértés is történt a

[37] KA Exp. 1693. szept. 15, no. 79: selbige verners vorderiss in Criminal vnd andern wichtige process sachen, zu verhiettung grosser vngleichheiten, vnd willer der Partheyen zumessenden beschwörten (gleichwie stets dergleichen widriges vorkomet) zu alhiesigen Cameral Administration zu weissen . . .

[38] KA Exp. 1694. máj. 18, no. 64: 7° die durch verschiedene Todfahl verhandene Verlassenschaften mit vorhergehenden gnannter inventirung, sambt anderen Civil- und Criminalprocessus unversaumbt ventilirt werden. Némileg eltérő Acta adm. cam. 1694. máj. 18.

[39] KA Mem. u. Anbr. 283 P, 131—132. fol.: a ius gladii . . . nicht allein ex signis Jurisdictionalibus, sondern auch auss denen Landss Rechten erkentlich, vnndt zu ersehen ist. — *Tóth*, Pest 118—119. a Palm-bizottsághoz intézett kérvénynek tartja, s ebből következően 1696-ra keltez.

[40] Ptjkv. 1693. szept. 10, dec. 23, I. 123, 133. A nő neve az iratokban Catharina Panin.

[41] KA Mem. u. Anbr. 112 F, kelte a Bp. Tört. Munkaközösség regesztája szerint 1694. márc. 29.

vesztőhely melletti őrség első napján, a bitófa felállítása idején; ugyanakkor egy polgár a bírót és a tanácsot szidalmazta.[42] Az akasztófán elsőnek a városban lólopáson tetten ért Bödör Mihók gyöngyösi születésű csavargót végezték ki 1694. május 28-án. Ebben az esetben azonban az ítéletet már a kamarai adminisztráció hozta meg, s ezt a jegyzőkönyv is említi.[43] Mindebből azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy a katonai és kamarai szervek feszült viszonyának idején az utóbbiak szívesen támogatták a város teljes büntető joghatóságra való törekvését, holott még 1689-ben kereken megtagadták tőle a pallosjogot. Azt azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy még a kivégzés foganatosítása sem jelentette a *ius gladii* birtokát, ha az ítéletet a város nem hozhatta meg önállóan.

Ez a hiányosság teszi különösen visszatetszővé a kamarai igazgatóság magatartását a budai vesztőhely ügyében. Láttuk, hogy a városnak kiváltságokért benyújtott kérvényét éppen ez a szerv gáncsolta el. 1693 novemberében mégis továbbította a Bécsben időző adminisztrátorhoz, illetve az udvari kamarához Buda panaszát, hogy a haditanács kétségbe vonja a város pallosjogát, a várparancsnok pedig megakadályozza az esedékes kivégzést, sőt a tettest erőszakkal is elragadja a tanácstól.[44] Ezt csak a haditanács tilalma gátolhatta volna meg, ezért a budai tanács az adminisztráció útján az udvari kamarához fordult, hogy a várost megillető pallosjog(!) gyakorlása érdekében ilyet eszközöljön ki. Az udvari kamara azonban — az események színhelyétől távol — fölöslegesnek vélte az ilyen lépést. Felhívta a magisztrátust, tartsa magát a megelőző utasításhoz, és a „Criminal Landtgericht Ordnung", vagyis az 1656-i osztrák büntetőtörvénykönyv szerint mérlegelvén és elbírálván a cselekményt, a várparancsnok ellenkező vélekedése dacára is hajtsa végre ítéletét. Az adminisztráció ezt az utasítást továbbította Budának, és meghagyta a vérpad felállítását is.[45] Erre azonban — nyilván a belviszály miatt — egyelőre nem kerülhetett sor, a kérdést csak 1694 májusában vették ismét elő.

A polgári önkormányzat hívei és a „kameralisták" között az 1694. esztendő első hónapjaiban a végsőkig kiéleződött ellentét megbénította a városi tanácsot (hiszen két vagy éppen három polgármester is versengett egymással), és egy időre Frankenberget tette a helyzet urává. Megtörtént, hogy a katonai parancsnok fényes nappal vitette el az ellene panaszkodó katolikus rácbírót és esküdtjeit a főőrségre, sőt Unger polgármestert is vasraveréssel fenyegette meg![46] Az udvari kamarának azonban május elejére sikerült a hullámokat úgyahogy lecsendesíteni, s így az adminisztráció

[42] Ptjkv. 1694. máj. 21, 25: bey auffrichtung dess Hochgerichts . . . és hasonló kifejezések, I. 181, 183, 190.

[43] KA Exp. 1694. ápr. 29, no. 60, máj. 3, no. 15; Ptjkv. 1694. máj. 25, 28, I. 184.

[44] KA Exp. 1693. nov. 14, no. 47; 28, no. 86; dec. 1, no. 1.

[45] KA Hofb. 1693. dec. 3. (3855. fasc. 219—220. fol.): a kérés . . . den Magistrat in seiner Jurisdiction vnd gebührenden Jure gladii, nit zu turbiren . . . az utasítás: nach observirter Criminal Landgerichts Ordnung, vnd befund des delicti, mit der würcklichen Execution deren Rechten gemäss, vngehindert des Herrn Commendanten vngleichen Vernembens, in allweeg zu verfahren; KA Exp. 1693. dec. 15, no. 48; Acta adm. cam. sub dato, id. *Gárdonyi* i. m. 489.

[46] Acta adm. cam. 1694. febr. 16. Az ügyre és hátterére *Kovács* i. m. TBM VIII. 39—40.

is elérkezettnek látta az időt arra, hogy megtörje Frankenbergnek — hogy úgy mondjam — kivégzési monopóliumát. Bár a fentiekből láthatóan esze ágában sem volt a vérhatalom gyakorlását a városnak átengedni, május 7-én elrendelte Budának, hogy a *ius gladii* teljes birtoklása és a gonosztevők kivégzése érdekében (egyelőre csak egy rabló volt erre kiszemelve) a már kifaragott akasztófát minél előbb állítsa fel a kijelölt helyen.[47] Az alig megszilárdult Unger-kormányzat meg is próbálkozott vele, de sikertelenül. Az adminisztrációnak hamarosan jelentenie kellett Bécsbe, hogy az új városi tanács végre akarta hajtani a legalább fél éve raboskodó Lockgrasser Pál elleni halálos ítéletet, s a már előbb kifaragott akasztófát a város előtt fel akarta állíttatni; ehhez állítólag a várparancsnok is hozzájárult, de távollétében helyettese, Eisenberg kapitány mégis megállította a gerendákat vivőket a városkapunál, s az alkatrészeket az őrség *(parola)* előtt lerakatta. Az adminisztrátor olyan értelmű utasítás kieszközlését kérte a haditanácstól, hogy Buda sz. kir. város az őt megillető pallosjogot *(omni iure gebührende ius gladii)* akadálytalanul gyakorolhassa.[48]

A kamarai igazgatóság panasza látszólag eredménnyel járt. A Bécsből kapott leirat szerint Frankenberg maga is elítélte Eisenberg eljárását, a kivégzendőt visszaadja a város hatalmába, és a pallosjog gyakorlását ezentúl nem gátolja meg. Az adminisztráció tehát újra elrendelte a bitófa felállítását, de most kiderült, hogy a helyét még nem jelölték ki.[49] Ezen vagy a katonaság ellenállásán hiúsult meg a dolog, nem tudjuk; annyi bizonyos, hogy Budának még évekig várnia kellett. Jellemző adatot szolgáltat erre Papolaskovics György esete, akit az adminisztráció emberölésért egy évig hagyott börtönben sínylődni, s a büntetés kiszabását az akasztófa felállításáig halasztotta el; később azután kénytelen volt bilincsben végzendő közmunkára ítélni.[50] Az egész ügyben valójában a maga büntető joghatóságáért küzdött a kamarai igazgatóság, a budai pallosjogot használva fel ürügyül. Lényegében attól tartott — az 1694-i válságból ítélve méltán —, hogy ha nem tudja megőrizni tekintélyét, a város szívesebben veszi a hatalmas várparancsnok fennhatóságát. Erre a veszélyre utalt a budai harmincados is, amikor egy fogoly kiszabadításán összetűzött Bösinger polgármesterrel, és ez az ő személyében az adminisztrációnak is (szó szerint!) fittyet hányt.[51]

A két város azonban nem a katonaságot kívánta főhatóságának, amelynek sanyargatását napról napra érezte, hanem az 1687-ben már hírből megismert szabad királyi városi jogállásra áhítozott. Ennek kifejezője és egyben garanciája a tárnoki széken való részvétel lett volna. Amikor Buda felszabadítása óta először, 1695. január 26-ára összehívták Pozsonyba

[47] Acta adm. cam. 1694. máj. 7; KA Exp. 1694. máj. 7, no. 31; *Gárdonyi* i. m. 489; *Kovács* i. m. TBM VIII. 39.

[48] KA Exp. 1694. máj. 18, no. 67. Az esetet idézi *Pásztor* i. m. 216 is. Fogságára l. Budai lt., Kamarai hiv. számadásmellékletei 1693. no. 53.

[49] KA Exp. 1694. jún. 5, no. 13; KA Ber. u. Schr. 1694. jún. 9, no. 29. (3896. fasc. 171. fol.), Acta adm. cam. mindkét dátumon.

[50] KA Exp. 1694. júl. 12, no. 12; 1695. júl. 28, no. 49; Acta adm. cam. az előbbi dátumon.

[51] KA Mem. u. Anbr. 264 B, 1695. ápr. 23.

a városok hagyományos felsőbíróságát, gróf Erdődy György tárnokmester a két testvérváros tanácsának is küldött idézőlevelet. Természetesen mindkettő megkérdezte a kamarai igazgatóságot, elküldje-e követeit, de a továbbiakban nem egyformán járt el. Buda tanácsa, melyet az előző évi válság után sikerült engedelmességre szorítani, a város anyagi nehézségeire utalva szinte az adminisztráció szájába adta az elutasító választ.[52] Pest azonban, bár elismerte, hogy egyetlen felsősége a kamarai igazgatóság, nem nyugodott bele a tilalomba. Miután az ülés időpontjában kimentette magát, áprilisban részletes beadványban kért védelmet a tárnokmestertől a kamarai adminisztráció ellen. Elpanaszolta, hogy ez a szerv elzárja a várost a tárnoki széken való megjelenéstől, a büntetőügyekben a *ratificatio*, a polgáriakban a fellebbezés elbírálásának jogát igényli, készséggel meghallgatja az elsőfokú hatóságot megkerülő polgárokat, és akadályozza a városi joghatóság gyakorlását.[53] A tárnoki szék ülésszakán ugyan városaink nem kerültek szóba, a pesti beadvány elkésett már[54], de a következő év elején Erdődy bécsi ágense útján kérte a királytól Pest hajdani jogainak visszaadását, majd hasonló közbenjárását ígérte a Bécsben összeülő (újszerzeményi) bizottság ülésén is.[55] Ezek a lépései éppen olyan eredménytelenek maradtak, mint Esterházy Pál nádornak egykorú tervezete *(Informatio)* az ország új berendezésére, melyben többek között Buda és Pest szabad királyi városi jogállásának helyreállítását javasolta.[56] Bécsnek egészen más szándékai voltak a visszaszerzett területtel.

A kamarai igazgatóság 1696. január 23-án részletes szolgálati utasítást adott Buda tanácsának. Szabályozta a tanácsülések számát, a leérkező iratok felbontását, felolvasását, a szavazás rendjét, az ítélet kiadását, szóval a városi hatóság működését minden részletében. Felhívta a tanácsot az istenkáromlók, titkos szövetkezők, szajhák, házasságtörők és hasonló elemek megbüntetésére, a csavargók és munkakerülők eltávolítására. A joghatóság kérdését két pont érinti egészen közelről. Az 5. pont fenntartja az eddigi rendet, mely szerint *in civilibus* a város ítéletével elégedetlen fél a kamarai igazgatóságtól kérhet orvoslást, *in criminalibus* pedig a meghozott ítéletet ugyanoda kell felterjeszteni jóváhagyás végett. A 11. pont jó gazdálkodásra figyelmezteti a várost, hogy fel tudja állítani a vesztőhelyet és felépíteni a városházát. Bár a büntető ítélet jóváhagyása *(approbatio)* látszólag valamivel többet nyújt a városnak eddigi lehetőségeinél, gyakorlatilag nem jelent jogbővítést, mert ez a jóváhagyás a végrehajtás feltétele,

[52] Btjkv. 1695. jan. 3, I. 538; Acta adm. cam. 1695. jan. 8. A kamarai adminisztráció válasza a pestihez hasonló lehetett.

[53] KA Exp. 1695. jan. 17, no. 22: a tilalomnak van egy kissé zavaros záradéka, miszerint ne menjen küldött Pozsonyba, . . . ausser es habe ein- oder anderes in particulari mit process verhaffter eine appellation gelangen zu lassen . . .; ua. és a jan. 22-i kimentés Int. a. a. nr. 83; az áprilisi beadvány uo. nr. 79.

[54] Országos Levéltár, Bírósági levéltárak, Prot. sedium tavernicalium I. 438—441.

[55] 1696. jan. 25, febr. 19: Int. a. a. nr. 111, 123.

[56] *Szekfű Gyula :* Magyar Történet 3. kiad. IV. 251, az Informatióra még *Kónyi Mária :* Az 1715—22. évi rendszeres bizottság javaslatai (Bp. 1932, kny. BMTIÉ Évk. 1932) 5—6, és *Bónis György :* A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában, Systematica Comissio (Bp. 1935) 45—46.

felülvizsgálati jogkört jelent. Természetesen az adminisztráció továbbra is a városi tanács főhatósága maradt.[57] Méghozzá olyan főhatóság, mely féltékenyen őrködött azon, hogy a két város túlságosan ki ne terjessze jogait. Ugyanebben az esztendőben került sor éles hangú iratváltásra az igazgatóság és Pest tanácsa között Erny Sebestyén varga feleségének letartóztatása ügyében. A város a pénzbüntetés kifizetését megtagadó asszonyt héthetes gyermekével együtt vétette őrizetbe, az igazgatóság pedig a férj panaszára azonnali kiengedését rendelte el. A tanács mind ebben, mind pedig Kain Ábrahám ácsmester perfüggés alatti meghallgatásában joghatóságának sérelmét látta, és csak ismételt felszólításra engedelmeskedett. Ha elnézték volna az asszony makacsságát — úgymond —, büntető hatalmuk csak annyi lenne, mint a harang nyelv nélkül. Kain ügyében pedig ragaszkodtak hozzá, hogy az ügyet „ad legitimam primam instantiam" küldje vissza az igazgatóság. Ez azzal vágott vissza, hogy a tanács már csak azért is maradjon meg korlátai között, mert „mit vntauglichen Subiecten" van csak ellátva.[58]

De a kamarai adminisztráció működése már Bécsben is annyi kifogásra adott okot, hogy az udvari kamara von Palm tanácsos vezetésével bizottságot küldött ki a szabálytalanságok kivizsgálására. Városainkban ez a tény bizonyos reményeket váltott ki; legalábbis erre vall Pest tanácsának említett keltezetlen felirata. Ha már az adminisztrációtól nem tudott szépszerével megszabadulni, legalább azt kérte: a büntetőügyekben ne húzzák az időt az udvari kamarához való felterjesztéssel, hanem az adminisztráció jóváhagyásával lehessen az ítéletet végrehajtani. Ilyen értelemben kívánta a város a régen is élvezett *ius gladii* visszaadását.[59] A büntető joghatóság terjedelmében azonban a Palm-bizottság működése sem hozott lényegesen újat. Igaz, hogy a jelentése alapján szeptember 27-én kiadott, igen jelentős szervezeti utasítás megemlékezett a jogszolgáltatásról is. A 29 pont közül a negyedik kijelenti, hogy a budai és a pesti városi magisztrátust — mint eddig — ezután is meg kell hagyni és erőteljesen megtartani a polgári, büntető- és közigazgatási ügyekre vonatkozó elsőfokú joghatóságában *(tanquam primae instantiae)*, mindamellett maradjon meg az egyik vagy másik fél lehetősége arra, hogy „magasabb helyen" fellebbezést nyújtson be a városi bíróság ítélete ellen. A 7. pont figyelmezteti a városokat, hogy a gyám- és igazságügyben, de különösen a büntetőperekben az eddiginél nagyobb figyelemmel és buzgósággal járjanak el.[60] A 4. pont megfogal-

[57] KA Exp. 1696. jan. 23, no. 43; a külzet szerint Pestnek is szól. Hozzá *Bánrévy* i. m. LtK 1934, 35—36.

[58] Ptjkv. 1696. júl. 31, I. 385. Int. a. a. nr. 160, KA Besch. Pr. IV. vol. 23v fol.; 1696. aug. 1, 5, 8, 11, 13: Int. a. a. nr. 162 (a tanács alkalmatlansága), KA Buchhalt. Act. 3830. fasc. no. 128, 153, 156, 177 (a tanács felterjesztései).

[59] Fent 39. jz., a keltezésre *Tóth*, Pest, TBM XIII. 135, 44. jegyzet.

[60] KA Hofb. 1696. szept. 27, no. 17: Viertens dass dem Statt Magistrat, sowohl zu Ofen, alss zu Pest, die Jurisdiction in Civili, Criminali et Politico, tanquam primae Instantiae, wie bishero (Jedoch mit Vorbehalt der von ein- oder anderen durch den Sentenz des Statt Magistrats aggravirt befindenden Theill, bey höcherer Orthen anmeldenden Appellation) noch fehrershin gelassen vndt darbey cräfftigst manutenirt. . . . Sibendens, die Pupillar-vnd Justiz, sonderlich die Criminal Sachen mit besserer beobacht vnd beförderung, als bishero geschehen, administrirt werden . . . Jelentőségére l. *Kovács*, Buda főváros pénzügyei . . . 371.

mazása elvben új helyzetet teremt, mert a büntetőügyek tekintetében nem az ítéletre vonatkozó javaslat felterjesztését rendeli el, csak a fellebbezésnek nyit utat. A gyakorlatban azonban a főbenjáró ügyeket továbbra is az udvari kamara döntötte el, s a városoknak a javaslattételnél több jog ezután sem jutott. A kamarai igazgatóság a kétségek elkerülésére sietett december 1-i végrehajtási utasításában kimondani, hogy Buda lehetőleg gyorsan és jogszerűen, az alsó-ausztriai Landgerichtsordnung (nálunk ún. Praxis Criminalis) szerint intézze a büntetőügyeket, majd véleményes jelentését *hozzá* terjessze fel. Ezzel szemben ezentúl is módjában volt a polgári joghatóságot a méltányosság szellemében gyakorolni, a gyám- és csődügyeket elintézni.[61]

Míg a kamara és a budai igazgatóság legfeljebb csak a formát lazította, de a városi joghatóság kiteljesedésének ridegen ellenállt, a katonai parancsnok még azt is megcsorbította, amit amazok meghagytak. A két szervezeti utasítás évében Frankenberg helyettese, Dresner kapitány zsoldosaival fenekestül felforgatta Bösinger polgármester házát, és még személyes szabadsága is veszélybe került.[62] Nem sokkal később a rácok fölötti hatóságát próbálta újra megalapozni a várparancsnok. Amikor egy víziárosi lakos a Tabánban megölt egy magyart, majd elmenekült, és csak Szegeden került kézre, Frankenberg egyszerűen lefogatta a rácbírót és esküdtjeit. Csak akkor engedte őket szabadon, amikor a budai tanács kiszolgáltatta neki a két állítólagos bűnsegédet. A város panasza ezúttal visszhangra talált az adminisztrációnál is; ez felháborodva jelentette Bécsbe, hogy a városparancsnok „ismét kétségbe akarja vonni a pallosjogot", amelyet eddig is csak tessék-lássék *(connivendo)* tűrt meg. Buda büntető joghatósága kiterjed a Tabánra is, ezért Frankenbergnek ki kell adnia a tetteseket. Az adminisztráció az eset kapcsán olyan általános haditanácsi utasítás kiadását sürgette, miszerint valamennyi városparancsnok tartózkodjék a polgári bíráskodás akadályozásától.[63] De ha érkeztek is ilyen utasítások, a hatalmaskodás nem szűnt meg. 1697 nyarán főként azt panaszolta a budai tanács, hogy a katonák kiszabadítják a törvényszolga kezéből vagy szökéshez segítik azokat a nőket, akikkel dolguk volt, s ebben parancsnokaik is támogatják őket. A gyermeköléssel gyanúsított Himmel Anna Máriát pl. Pest fogta el, és Buda a szokásos módon kikérte; másnap azonban már kérnie kellett a testvérváros tanácsát, hogy őrizze továbbra is a nőt, mert Eisenberg kapitány nem engedi áthozni a kapun![64] A magisztrátus nem tehetett mást, mint hogy az igazgatósághoz fordult sérelme orvoslásáért. Bár az udvari kamara nemrégen megadta a városnak a *ius gladiit* — írta az 1696 szeptemberi utasításra célozva —, ennek valóságos gyakorlásáig sohasem fog eljutni, ha a kato-

[61] KA Exp. 1696. dec. 1, no. 1; Acta adm. cam. aznapról.

[62] Acta adm. cam. 1696. jún. 30.

[63] KA Ber. u. Schr. 1696. okt. 18, no. 40; KA Exp. 1696. okt. 30, no. 66. A rácok fölötti bíráskodásra l. *Nagy Lajos :* Rácok Budán és Pesten 1686—1703, TBM XIII (1959) 79.

[64] Corr. mag. 1697. jún. 27, Int. a. a. nr. 200, 201. A Himmel-ügyről l. alább a IV. fej. 64. jegyzetnél.

naság beavatkozik, s a tettesek megmentésével valósággal elősegíti a bűnözést.[65]

Míg Buda újra meg újra instanciázott, Pest átfogóbban akarta orvosolni a bajt. Mi sem jellemzőbb erre, mint az a jogkönyvjavaslat, amelyet Mosel János Antal, Pest város jogtudó szindikusa készített, s amelyet a hatóság 1697 elején terjesztett jóváhagyás végett a király elé. A javaslat II. könyvének 2. cikke érdekesen ötvözi össze a város önálló juriszdikcióra való törekvését és az idegen jog befogadását. Kijelenti, hogy a szabad királyi városokat az ország törvényei szerint megilleti a joghatóság igazgatási, polgári és büntetőügyekben egyaránt; ezért Pest is, kiváltságainak (remélt) megújítása folytán, területén örökös jogot és a maga jogán *ius gladii*t gyakorol, minden vele járó jogosítvánnyal együtt, amilyen a bíráskodás és a végrehajtás a polgári és büntetőperekben. Az utóbbiakban — úgymond — a József királynak ajánlott büntetőkódex szerint kell fellebezés kizárásával eljárni, az előbbiekben viszont a város kiváltságai és statutumai, ezek híján az országos jog, végső soron pedig a római jog szerint *(iura communia scripta)*. Ennek értelmében sem személy, sem dolog nem vonhatja ki magát a városi hatóság alól, amennyiben a város területén van. A teljes polgári és büntető joghatóság azonban — a javaslat félretétele folytán — egyelőre jámbor óhaj maradt, még az idegen Praxis Criminalis nyílt befogadása sem segített. Sokkal inkább a tényleges helyzetet fejezte ki a kísérőiratnak az a panaszos megállapítása, hogy még csekély súlyú és eldöntetlen ügyben is minden renden kívül meghallgatja és védelmébe veszi a felsőség (tehát az adminisztráció !) a hatóságra panaszkodó polgárt, ami a város tekintélyének csorbítását, állapotának megingatását eredményezi.[66]

Az adminisztráció, melynek az udvari bizottság is kiadta véleményezésre a munkát,[67] élesen állást foglalt Pest törekvéseivel szemben. Azzal érvelt, hogy Pest javaslata „abszolút" joghatóságot kíván a polgári és büntetőügyek lefolytatására és az ítélet végrehajtására, de ez csak konfúzióra vezetne, mert a város engedetlen, a tanács tudatlan, és így „contra naturam legis" alkotna helyi szabályokat. Lándzsát tört a régi instrukció fenntartása mellett, s ez egyszer őszintén. A *ius gladii*t és a polgári perekre vonatkozó joghatóságot úgy gyakorolja a város, hogy a büntetőperekben az ítélethozatal joga az udvari kamarát, a végrehajtás pedig a városi tanácsot illesse meg, polgári ügyekben viszont maradjon meg a fellebbezési lehetőség a tanács ítéletével szemben.[68] Amikor másfél esztendő mulva a Caraffa-bizottságnak nyilatkozott a jogkönyvről, ugyanolyan élesen ellenezte. A jogszolgáltatás tekintetében most is az volt a véleménye, hogy a tervezetben foglalt „alzu absolute iurisdiction" káros a köz érdekére, a statutumalkotás

[65] KA Exp. 1697. jún. 28, no. 59; Acta adm. cam. aznapról.

[66] KA Hofb. 1697. febr. 8, no. 4. (3862. fasc. 128—149. fol.), bővebben *Tóth*, Pest 129. A jogkönyv szövegét a jelen tanulmány függeléke tartalmazza.

[67] KA Hofb. 1697. aug. 29, no. 34. (3863. fasc. 339—356. fol.)

[68] KA Exp. 1697. okt. 14, no. 33: Pest . . . absolutam cognitionem et executionem civilis et criminalis causae . . . is kíván, az adminisztráció javaslata szerint . . . exercitium iuris gladii et iurisdictionem in civilibus . . . élvezzen úgy, hogy . . . in criminalibus das ius sive decisio sententiae penes Exc[elsam] Aul[icam] Cameram, und bey der Statt executio verbleiben, und in Civilibus die appelation [!] zuegelassen ...

ellentétes a meghozandó törvényekkel, a tanács szabad működése pedig konfúziót okozna. A jogkönyv eltemetésének legbiztosabb módját találta meg az igazgatóság, amikor az összeülő országrendezési bizottság *(Einrichtungs Commission)* elé való terjesztését javasolta.[69]

A tanácstagok tudatlansága Werlein óta visszatérő érve volt a kamarai igazgatóságnak a városok önkormányzati törekvéseivel szemben. Intézkedéseivel azonban maga is rontotta a városvezetés színvonalát. Azt a tapasztalatot, amelyet a jogtudó Mosel tervezetével szerzett, az 1698-i bíróválasztásnál úgy értékesítette, hogy kihagyta a jogismerő embereket a jelöltek közül.[70] A három jelöltet (Pollermann, Linzer, Lehner) az ellenzéki polgárság beadványa úgy jellemezte, hogy nem tudnak írni-olvasni sem, nincs bírósági gyakorlatuk *(in justiz sachen nichts experimentirt)*, s az egész tanácsban csak a szindikus és a gyógyszerész — Herold — tanult ember, de őket sem engedik szóhoz jutni.[71] A kiküldött kamarai bizottságok (Caraffa ill. Fürstenbusch vezetésével) nagy nehezen lecsillapították a pesti „ribilliót", de a tehetősebb polgárság önkormányzati törekvéseit elfojtani nem tudták. Amikor a kamarai igazgatóság embere, Kohlbacher harmincadellenőr 1699 derekán több provianttiszt társaságában fegyverrel támadta meg a bírót és a szindikust, a tanács elégtételt kérő iratában ismét kijelentette, hogy joga van az ellene vétőket megbüntetni, „cum et iurisdictionem et ius gladii habere indubitatum sit".[72] A következő évben felségfolyamodványban panaszolta el a határozott jogrendszer hiányát, a kamarai adminisztráció ellentmondó intézkedéseit, a városi hatóság tekintélyének lezüllesztését, és többek között a hajdan is gyakorolt pallosjog, valamint a polgárok fölötti joghatóság visszaállítását kérte az uralkodótól.[73] Ez egyelőre nem következett be, de a kamarai igazgatóság a maga módján próbálta meg a tanácsot — a bécsi intencióknak megfelelően — „literátus" személyekkel kiegészíteni: Kohlbachert és párthíveit nevezte ki szenátoroknak, akik adott esetben illetékességi kifogással vonták ki magukat a városi hatóság alól, és minden alkalommal az önkormányzat ellen léptek fel. A tanács többek között azzal az érveléssel védte választási jogát, hogy gyakran jobban látják el tisztüket a közügyeket mindennapos tapasztalatból ismerő emberek, mint a könyvek búvárai.[74] A joghatóság kérdését is csak az juttatta nyugvópontra, amit Pest városa már 1700-ban világosan kimondott: az újszerzeményi városok visszatérése a rendi Magyarország kötelékébe *(ut regno reincorporentur)*.[75]

Természetesen Buda is szűknek találta azokat a korlátokat, amelyeket a kamarai igazgatóság szabott számára. 1698-ban nagy port vert fel a

[69] KA Ber. u. Schr. 1699. márc. 14, no. 149.

[70] *Kovács*, Pest 59, ennek társadalmi-politikai hátterére *Tóth*, Pest, TBM XIII. 120, 128.

[71] KA Hofb. 1699. január, no. 2. (kelte 1698. jan. 23), eredménye febr. 13-án: Int. a. a. nr. 220, az ügyről bővebben *Tóth*, Pest, TBM XIII. 121.

[72] Corr. buch 1699. okt. 20, I. 113.

[73] Uo. 1700. ápr. 25: Magistratum Pesthiensem in ius gladii antiquitus usuatum, item iurisdictionem ac potestatem ad regendos cives et incolas competentem restituendam declarare, I. 169.

[74] Uo. 1700. dec. 29, I. 263—265a.

[75] Uo. 1700. ápr. 27, I. 174—175. A kifejezés itt az 1687-i országgyűlés sikertelen kísérletével kapcsolatos.

vargalegények ügye, akik nem akarták hozzávarrni a nyelvet a cipőhöz. A tanács a strázsamester, utóbb a törvényszolga őrizetébe adta őket, sőt egyes mesterek sem kerülték el a sorsot. A kamarai igazgatóság — állítása szerint — a tanács bírói tekintélyének fenntartása érdekében csak annyit változtatott ennek határozatán, hogy a legények szabadonbocsátását rendelte el. Buda azonban hetekig ellenállt, és még az udvari kamaránál is panaszt tett joghatóságának akadályozása miatt.[76] 1699 tavaszán újból nehézményezte, hogy az adminisztráció a fél puszta kérésére, a tanács megkérdezése nélkül megváltoztatja vagy kiforgatja a város határozatát, mint Kahanokh Bernát letartóztatása vagy a vargalegények ügyében, s ezzel aláássa a tanács és a polgármester tekintélyét. Kérte, támogassa joghatóságának gyakorlásában, s adja ki a most beszedett pénzbüntetéseket az illetékes bírónak, mert „adjátok meg Istennek, ami az Istené . . ." Ezt az iratot azonban — bizonyára aggályos befejezése miatt — nem küldte el a város.[77] Már csak az is meggondolásra késztethette, hogy éppen a panaszirat fogalmazásakor került megfogható közelségbe régi vágya, a vesztőhely felépítése, éspedig éppen az igazgatóság támogatásával.

A bécsi kamara budai szerve nemcsak a katonaság monopóliumát akarta megszüntetni, hanem a büntetőeljárással járó költségeket és munkát is át akarta hárítani a városokra, természetesen a döntés joga nélkül. Ezért rendelte el már 1698 végén Budának és Pestnek, hogy a császári (Caraffa?) bizottság átadta rablók és útonállók ügyében az eljárást folytassák le, hiszen az uralkodó kegyelméből a *ius gladii* birtokosai, s ez kötelezi is őket.[78] A pallosjognak ezt az előnytelen oldalát hangoztatta nemsokára maga a budai tanács is. A kamara huszárai ugyanis, amikor gonosztevőket tartóztattak le, elvették tőlük csekély értékeiket, melyekből a város jog szerint eltartásukat fedezhette volna. Buda tehát hevesen tiltakozott a huszárok rablásai és a pallosjoggal járó terhek miatt az adminisztrációnál.[79] A közös ellenséggel, a városparancsnokkal szemben mégis egységes frontot alkottak. 1699 tavaszán az igazgatóság már a hazai törvényekre (!) hivatkozott, amikor a Caraffa-bizottságot arra kérte, hogy ne csak a folyamodó Székesfehérvár, hanem valamennyi sz. kir. város érdekében eszközöljön ki rendelkezést a pallosjog gyakorlásáról a haditanácstól.[80] Buda is megmozdult az akasztófáért; kiszemelte a helyét az Óbuda felé vezető úton, a balkézre eső magaslaton, de eleve óvást emelt az ellen, hogy ez határainak kijelölését befolyásolja.[81] Bár az adminisztrációtól kért kiküldött eljárásának nyoma nem maradt, az 1702-i Urbarium és Zaiger világosan megmondja,

[76] A vonatkozó iratok KA Exp. 1698. máj. 13, no. 30; 1698. jún. 23, no. 39; Acta adm. cam. 1698. jún. 12, 23. Az ügyre l. *Gárdonyi* i. m. 607—608.

[77] Acta adm. cam. 1699. márc. 22.

[78] KA Exp. 1698. dec. 22, no. 44. Budán bizonyára a Pató-, Pesten a Kandóügyről van szó, l. alább a IV. fejezet 1. n) szakaszában.

[79] Acta iud. 1699. júl. 30: augusztusi felirata szerint . . . denen landt gerichter das Jus gladii vor sich selbsten oneros vndt gantz vndt gar kein utile daruon zu nehmen . . .

[80] KA Exp. 1699. márc. 19, no. 72.

[81] Acta adm. cam. 1699. márc. 26: ein orth gegen alt Ofen linkher Handt auf dem anhöch.

hogy a vesztőhely az újlaki felső piac mellett kapott helyet.[82] A tanács nem sajnálta rá a pénzt, a munkát még a tavasszal, 693 forint 7 és fél krajcár költséggel el is végeztette.[83] A tanácsjegyzőkönyv fogalmazványpéldányában ezt a bejegyzést találjuk: „NB. das hochgerichtserbauen den 29. Apr. zu protocoliren", a tisztázatban azonban már elhagyták a részletezést.[84]

A város bizonyára a végre mégis kiadott haditanácsi utasításnak köszönhette az eredményt és a katonai hatóságok elnéző magatartását. Ugyanebben az esztendőben történt, hogy Miskó rácot, a hamzsabégi emberölés tettesét a városi törvényszolga megkötözve és megvasalva áthozta a Fehérvári Kapu őrségén, amit azelőtt Frankenberg várparancsnok nem akart megengedni. Ezt az eseményt azzal a megjegyzéssel írták be a tanács jegyzőkönyvébe, hogy a jövőben precedensül szolgáljon.[85] Ez persze nem jelentette a katonai túlkapások megszűntét,[86] sem a várkapun keresztül való szabad közlekedést, különösen a városi karhatalom számára. A szoldateszka makacsságára legjellemzőbb az a mód, ahogyan a hitvesgyilkos Modauer pesti polgárt Buda őrizetéből városa fogságába átadták. A budai őrszobáról az éjjeliőr vitte a főőrségre, itt átvette a hadsereg, kikísérte a kapun; a falon kívül ismét visszakerült Buda hatósága alá, a tanács embere hajóra ültette, és a Duna közepén adta át a pesti őrségnek.[87] A megerősített várfal úgy vette körül Buda szívét, mint egy acélgyűrű.

A XVIII. század első esztendeiben a kamarai igazgatóság már bizonyos rendszerességgel utasította a feleket a városok bírósága mint *erste Instanz* elé.[88] Ezek azonban már messzebre tekintettek. 1702 elején ismét megérkezett Erdődy tárnokmester meghívója a tárnoki szék ülésére. Buda tanácsa most egészen másként reagált rá, mint az első idézésre. Az igazgatóságnak azt jelentette, hogy jogainak védelmében szükségesnek látja a megjelenést, a tárnokmesternél pedig azzal mentette ki magát, hogy bár most — minthogy kamarai hatóságnak alárendelt *primaria instantia* — nincs módjában megjelenni, minden vágya az ország kebelébe való visszahelyezése, befogadása.[89] Pest most is merészebb volt: a kamarai igazgatóságtól egyszerűen csak utasítást kért, de Erdődynek azt válaszolta, hogy ez a szerv, „quod hactenus se instantiam ordinariam civitatum neoacquisticarum appellaverit", az udvari kamara engedélye nélkül nem járult hozzá megjelené-

[82] Urbarium über das Neustüfft a. 1702, 35. fol.: Hierauf volgt das zum Ofner-[ischen] Hochgericht assignirte Spatium; Zaiger über das Neustüfft a. 1702, 35. fol.: Hier ist . . . u. így. Ezeket az adatokat Jankovich Miklós szívességének köszönöm; szerinte az újlaki templom környékéről van szó.

[83] *Gárdonyi* i. m. 489, *Pásztor* i. m. 216.

[84] Btjkv. II. 478.

[85] Uo. 1699. nov. 24: dass solches in consequentia gezogen, vnd pro Exemplo alegiert werden könne, II. 595, III. 136—137.

[86] Pl. polgárok, rácok zaklatása a Starhemberg-ezred részéről, Acta adm. cam. 1700. dec. 12; Wilfersheimb letartóztat mint „forum militare", KA Besch. Pr. VII. vol. 53v—54, 60. fol.

[87] Btjkv. 1703. febr. 26, III. 607, IV. 586; KA Exp. 1703. ápr. 4, no. 57. Kikérése reverzális mellett: Corr. mag. 1703. febr. 24, Corr. buch febr. 24—25.

[88] KA Besch. Pr. VII. vol., 1701. aug. 5; uo. VIII. vol. post litt. P, 1704. nov. 7; KA Mem. u. Anbr. 176 K, 1705. márc. 4.

[89] Acta adm. cam. 1702. jan. 8; uo. jan. 21-én Erdődyhez: inclyto Regno restituantur et incorporentur.

séhez.[90] A tárnoki szék pozsonyi ülésszakán, január 27-én valóban határozatot fogadtak el arról, hogy az egykor ide tartozott két várost a király ismét kebelezze be a tárnoki városok közé.[91] A kiváltságlevelek megszerzéséért folyó tárgyalásoknak is ez volt az egyik céljuk. Pest emellett száz dukátot ígért Hiltlnek, az adminisztráció titkárának arra az esetre, ha vissza tudja szerezni Bécsben a telekkönyvet a városnak; hangoztatta, hogy nem a vele járó csekély jövedelem, hanem a „redintegration der Jurisdiction" érdekli.[92] A következő tavaszon pedig az újszerzeményi bizottság elé terjesztett pontjai között a joghatóságát sértő megyei és katonai beavatkozások elleni védelemért is folyamodott.[93]

1703 májusában a tárnokmester újból meghívta mindkét várost Pozsonyba. Kérdésükre az adminisztráció ismét nemmel válaszolt. Semmi okuk sincs ott megjelenni — írta vissza —, mert az újszerzeményi részeken a tárnoki jog nincs bevezetve, s az udvari kamara sem szokta a tárnoki székre átküldeni a hozzá fellebbezett városi pereket.[94] A városok azonban — a kiváltságok visszanyerésének biztos reményében — most már nem elégedtek meg panaszirattal. A Bécsben tárgyaló szindikusokat bízták meg azzal, hogy személyesen tegyenek panaszt a kamarai adminisztráció ellen a tárnoki széken, és kérjék a régi jog helyreállításának címén *(sub titulo iuris postliminii)* e bíróság alá rendelésüket és ülnöki helyük visszaadását. A küldöttek eljárását alapos beadvánnyal is támogatták, mely a székről való kirekesztésüknél még részletesebben beszélt a súlyos anyagi megterhelésről. Erdődy György a tárnoki jogban megszabott kötelességéhez híven az uralkodóhoz fordult a két város akadályozása és a negyedik rendre sérelmes megterhelése miatt.[95] Eljárása a tárnoki széknek a pest-budai követek panaszára hozott határozatán alapult.[96] Sikerét azonban — a szabad királyi városi rangot illető részében — nem az instancia meggyőző voltának, hanem a városok anyagi áldozatának és a Rákóczi-szabadságharc lélektani hatásának köszönhette.

Ebben az esztendőben vezettek eredményre a fegyverjog megváltása és a kiváltságlevél kiadása érdekében folyt tárgyalások. Jelentős anyagi áldozat árán[97] 1703. október 23-án mindkét város megkapta szabad királyi városi rangját és a vele járó kiváltságokat. A joghatóság gyakorlását illetően a két privilégium — azonos szövegben — az eddigivel éles ellentétben álló, széleskörű hatalmat biztosított a városoknak. Területükön közigazgatási, polgári és büntetőügyekben a pallosjog erejénél fogva teljes joghatóságot gyakorolhattak, s e hatóság jelképeit felállíthatták. Bármilyen bűnügyben

[90] Corr. buch 1702. jan. 10, II. 388, KA Ber. u. Schr. 1702. jan. 15, no. 30; Corr. buch 1702. jan. 18, az idézet, II. 388—389.

[91] Országos Levéltár, Bírósági levéltár, Prot. sedium tavernicalium I. 443: vicissim huc applicari, et reincorporari possint.

[92] Corr. buch 1702. (tévesen 1703 !) dec. 11, II. 487.

[93] Uo. 1703. márc. 6, II. 516, idézi *Pásztor* i. m. 170.

[94] Int. a. a. nr. 704, 736c; KA Besch. Pr. VIII. vol. litt. O, P, 1703. máj. 21, 25; Acta adm. cam. 1703. máj. 5.

[95] 1703. jún. 11, 18: uo.

[96] OL Prot. sedium tavernicalium 1703. jún. 16, I. 454—455.

[97] *Mezősi Károly :* A fegyverjog (ius armorum) megváltása a töröktől visszafoglalt területeken, Századok 76 (1942) 189—191.

eljárhattak, bebörtönözhettek és ítéletüket fellebezés nélkül végrehajthatták — kivéve a tárnoki székhez menő hagyományos fellebbezést — az országos törvény, a statutumok, a törvényhatósági jogszabályok és a „közönséges jog" alapján. Személyi tekintetben ezentúl a városok hatósága alá tartoztak az összes polgárok, lakosok és zsellérek, a törvény korlátai között a nemesek is, továbbá a rácok és a zsidók, tárgyi szempontból a polgári és büntető-, személyi és dologi jogi perek, az utóbbiak mind a birtoklás, mind a tulajdonjog tekintetében. (Az illetékesség kérdésére még visszatérek.) Sem katonai, sem kamarai tisztek, sem a vármegye nem gyakorolhattak joghatóságot a városok területén, ítéleteik érvényesítését meg nem akadályozhatták. A törvényekkel nem ellenkező statutumok alkotásának joga és a vásárbíráskodás egészítették ki az addig csak hőn óhajtott városi joghatóságot.[98]

A kamarai adminisztráció természetesen nem nyugodott bele, hogy éppen az ország középpontjában fekvő két város, köztük székhelye, csússzék ki kezéből. Alig mutatta be neki a hatóságától elvben felszabadult négy város (Buda, Pest, Esztergom és Székesfehérvár) új kiváltságleveleit, egész sor kifogást emelt az udvari kamarához intézett beadványában. Szemforgató módon a közjó és a szegény polgár nevében lépett fel a városok abszolút és korlátlan joghatósága ellen „tam in Politicis, quam Civilibus et Criminalibus Iudiciis". Ezentúl nem nyújthat védelmet az adminisztráció a tanácsok határozatai ellen, nem szólhat bele bíráskodásukba, hiszen a tárnoki székhez való fellebbezés a nagy távolság és az útiköltség miatt a *recursus* megszüntetését jelenti! Megjósolta, hogy vissza fogják még sírni az igazgatóság „védelmét"; végül tiltakozott a rácok, zsidók és cigányok városi joghatóság alá rendelése ellen is. Nemsokára megtoldotta kifogásait egy újabb panasszal Buda „arroganciája" miatt, mely hirdetményben tiltotta meg a hozzá való fellebbezést, s ezzel kiszolgáltatta polgárait az elfogult ítélkezésnek.[99] Egy másik iratából, melyet Pesthez (és Budához?) intézett, kiderül a privilégiumok bemutatása után követett eljárása is. Letárgyalta az új kiváltságleveleket a magisztrátus jelenlétében, majd egy katonai bizottsággal is, és végül a megváltási összeg kifizetésének késését meg a kuruc szabadságharcot

[98] A kiváltságlevelek eredetije Fővárosi Levéltár, Páncélszoba 37, 38. doboz (az előbbi átmenetileg a Kiscelli Múzeum kiállításán), szabad fordításuk *Pásztor* i. m. 172—182, *Flaxmayer József:* Budapest közigazgatási szervezete és alkalmazottai 1686-tól 1872-ig (Bp. 1936, Stat. Közl. 79/4. sz.) 28—35. A vonatkozó rész így hangzik: Authoritatis etiam solius erit magistratus . . . denique iure caducitatis et retractus iurisdictioneque privative in civitate eiusque territorio, magistratualique iudicatu, tam in politicis, civilibus et criminalibus, virtuteque iuris gladii eidem plene competentis cum potestate super quibuscumque delictis cognoscendi, incaptivandi et exequendi, signaque iurisdictionalia erigendi, in criminalibus quidem sine appellatione iuxta leges regni et statuta ac iura municipalia et communia, salva ad sedem tavernicalem iuxta veterem usum et consuetudinem provocatione uti, frui et gaudere; iudicatui porro magistratuali omnes et singuli cives et incolae inhabitantes, ibidemque ex opificio, artificio, quaestura, vel ex fundo civili, sive nobiles sive ignobiles, et cuiuscumque nationis et signanter quidem Rasciani et Judaei . . . et praeter communia onera communiter sufferenda, quoad cunctas causarum species in proprio territorio exortas civiles et criminales, reales et personales (exceptis tamen legaliter privilegiatis) iudicii tam possessorii quam petitorii subesse debeant . . .

[99] KA Exp. 1704. jan. 10, no. 20; 1704. ápr. 15, no. 18.

hozva fel ürügyül, az udvari kamara döntéséig türelemre hívta fel a városokat. Ebben a leiratban adott halasztó — valójában negatív — választ a szabad bíróválasztás kívánságára, amely szerinte káros a *iurisdictionalia* tekintetében, és az 1697-i tervezet, a *iura municipalia* megerősítésének kérésére.[100]

A városok tanácsai új főhatóságukhoz, a magyar kancelláriához fordultak panasszal, s ez mindannyiszor megkereste érdekükben az udvari kamarát. 1704. június 24-én királyi leiratot is sikerült kieszközölnie kiváltságaik védelmében.[101] Az adminisztráció mindazonáltal nem nyugodott meg, véleményezésre kérte a városok beadványát, és kihasználta a Bösinger ismert magatartása miatt Budán a tanácsülések megtartásában bekövetkezett átmeneti zavart is.[102] Az idő most már ellene dolgozott: 1704 Szilveszterén a budai tanács félretette a polgármester lemondását kívánó dekrétumát, mondván, hogy a város immár nem az udvari kamarához tartozik, hanem be van kebelezve a rendi országba, s a nemes vármegyék mellett foglalhat helyet.[103] Akármilyen viszontagságok következtek még Budára 1705 folyamán,[104] ősszel a város mégis visszakapta haszonvételeit és a polgári bíráskodást teljessé tevő telekkönyvet a Tavonath-bizottságtól, 1706 elejére pedig Pest is jogai élvezetéhez jutott.[105] Buda azonnal közzétette hirdetményeit, felszólítva a polgárokat, hogy ezentúl a földbirtokokat és szőlőket érintő pereikkel a városhoz forduljanak; de Pest is azt az elvet alkalmazta joggyakorlatában, hogy mindazt, ami a város területi joghatóságát *(territorial Jurisdiction)* érinti, a magisztrátusnál kell folyamatba tenni.[106] A két tanács sokáig nem felejtette el a kamarai adminisztráció aknamunkáját. Amikor 1706 elején ez fordult Buda hatóságához, hogy mentesítse a kamarai tisztviselők házait a legújabb kivetés alól, orra alá dörgölte a tanács, hogy a kiváltságlevélért folytatott tárgyalások során hamis jelentésekkel és ajándékokkal a város ellen dolgozott, nagy költséget okozott neki, és mindig valóságos ellenfelének mutatkozott.[107] Pest tanácsa meg azzal kérte Budától egy őt sértő kifejezésekkel élő budai halászmester megbüntetését, hogy e cselekményét megelőzően is sokat ártott a városnak, és

[100] KA Varia u. Rep. 1704. febr. 11, 3952. fasc. 158—163. fod. A leirat Pestnek szól, külzetén áll: „vndt Offen". Talán nem küldték el, mert az adminisztráció irattárában lepecsételt eredetiben maradt fenn.

[101] Országos Levéltár, Kanc. Conc. Exp. 1704: 22, 41 ex Maio, 23. ex Sept., az utóbbiban a kir. leirat említése.

[102] KA Exp. 1704. máj. 5, no. 5; júl. 8, no. 28.

[103] Btjkv. 1704. dec. 31: die Statt von der Cammer, vndt also dem Reich incorporiret, auch bereiths bey denen löbl. Comitaten Session gehabt, IV. 810, V. 92, VI. 87. A kifejezést maga az udvari kamara is használta, 1703. okt. 6-i átiratát idézi *Mezősi* i. m. 190, l. jegyzet. Bösinger bukására részletesen *Pásztor* i. m. 184—188.

[104] *Áldásy Antal :* Polgármesterválasztás Budán 1705-ben. Századok 1906, 22—40.

[105] *Kovács Lajos :* Telekkönyvi rendtartás Budán a kamarai adminisztráció idejében. Szentpétery Emlékkönyv (Bp. 1938) 221.

[106] Btjkv. 1705. aug. 31, szept. 19, IV. 887, 890, V. 182, 184, VI. 176, 178; Ptjkv. 1707. júl. 8, III. 426.

[107] KA Ber. u. Schr. 1706. jan. 27, 3924. fasc. 424—428. fol.: sich jederzeit der Statt einen formal gegentheill erzeugt vndt erwisen . . .

a kamarai adminisztrációhoz húzott.[108] Csak olyanok sírták vissza az elmúlt időket, mint Lehner Mihály pesti tanácsos, aki kamarai bizottsági kinevezésének köszönhette 1698-i bíróságát, és egy évtizedre rá letéti összeg elsikkasztásáért — szerinte ártatlanul — áristomba került. Proberger bíró nem is mulasztotta el őt a telekkönyv kamarai vezetésének hátrányairól kioktatni.[109]

A kiváltságlevelek kieszközlése utáni új helyzetben a két város joghatóságának ügye ellentmondó érdekek kereszttüzébe került. Azok az udvari dikasztériumok, amelyek irányításukért versengtek, természetesen valamennyien a Habsburg gyarmatosítás érdekeit képviselték, csak a központi szervek a Lipót abszolutizmusára jellemző nyers kíméletlenséggel és közvetlenül, a magyarnak nevezett kormányszékek pedig egy árnyalattal finomabban és közvetve. Közrejátszottak itt a szolgálati ágak hatalmi törekvései, presztizskérdések, és alkalmanként még egy-egy, népétől teljesen el nem szakadt, magyar hivatalnok jó szándéka is. Az egyik legdöntőbb tényező azonban a Rákóczi-szabadságharc állása volt. Buda és Pest tudvalevően mindvégig megmaradt a labanc táborban, s ezért nemcsak a kuruc hadak műveleteitől szenvedett, hanem hűsége „jutalmául" még a császári katonaság fosztogatásától és erőszakoskodásától is.[110] De az egyébként nem túlságosan messze tekintő bécsi kormányzás felismerte, hogy megmaradt híveinek annál inkább kell kedveznie, mennél fenyegetőbb számára a kuruc szabadságharc. Budának a császárvárosban tartózkodó küldöttei, Mosel és Baitz találóan fejezték ki ezt az összefüggést; 1707 októberében azt írták haza a tanácsnak, remélik, hogy amikor a magyarok jól tartják magukat, a városokat nem fogják megrövidíteni jogaikban.[111] Eleonóra 1711-i kiváltságleveléig azonban még fáradságos út vezetett.

Az adminisztráció — láttuk — nehezen tudott lemondani a két város fölötti hatóságáról; annál kevésbé, mert ez eddig kizárólagos volt. Már a kezdet kezdetén, 1687 őszén írta Werlein inspektor a szepesi kamara igényeiről jelentést tevő szolnoki jószágigazgatónak, hogy ez a szerv éppen úgy közvetlenül az udvari kamarától függ, mint maga a budai igazgatóság, s a (pozsonyi) magyar kamarának egyikhez sincsen semmi köze.[112] Később Vanosi Lőrinc székesfehérvári harmincadosnak adott olyan utasítást az adminisztráció, hogy bizonyos ökrök elvétele miatti perben ne ismerje el Hevenesy nádori ítélőmester hatáskörét, hanem tartsa magát a kamarai szerv ítéletéhez.[113] Láttuk, milyen határozottan utasította el a tárnoki szék próbálkozásait is, melyek a két város meghívásában nyilatkoztak meg. Sajátos volt a magyar kancellária helyzete, mely végtére is az uralkodó

[108] Ptjkv. 1708. márc. 18, III. 467—469: ohne dem vorhin an die Löbl. Administration gehänget . . .

[109] Uo. 1708. jún. 1, III. 480—481; Lehner itt a fellebbezési lehetőség hiányát panaszolta fel abban az esetben, ha valakit *tortum* ér.

[110] *Wellmann Imre :* A Rákóczi-szabadságharcra vonatkozó iratok a Budapesti 1. sz. Állami Levéltárban. LtK 1954, 211—221.

[111] Corr. mag. 1707. okt. 24 (az okt. 19-i levél).

[112] KA Exp. 1687. szept. 6.

[113] KA Besch. Pr. VIII. vol. lit. V. 1703. máj. 23. A magyar szervektől való elzárkózásra l. még *Takáts Sándor :* A régi Magyarország jókedve (Bp. é. n.) 361.

nevében intézkedhetett. Szorult helyzetben levő felek nemegyszer fordultak hozzá az adminisztráció fénykorában is; a férjgyilkossággal vádolt Smolkayné kegyelmet, az emberölési ügybe keveredett volt pesti bíró, Herold, királyi *salvus conductus*t, Kumria rác apáca és Winklerné moratóriumot *(protectionales)* eszközölt ki tőle. Az adminisztrációnak az volt a véleménye, hogy az ilyen királyi kegyelmi aktusokat csalárdul *(subreptitie)* szerezték meg, és legfeljebb bizonyos várakozásra volt hajlandó, míg az udvari kamara nem „ratifikálta" az illetéktelen hatóságok intézkedéseit. Konkréten a Smolkaynénak adott kegyelem csak azért vált foganatossá, mert a Hofkammer elismerte, Winklerné moratóriumát azonban ennek hiányában az adminisztráció egyszerűen semmibe vette.[114] A kancellária megtehette, hogy Buda tanácsát Herus udvari ágensnek a nyergesek és kerékgyártók céhartikulusai kieszközlésével kapcsolatos költségei megtérítésére sarkallja, de fellépése az adminisztráció nélkül hatástalan volt.[115] A bigámiáért elítélt Gall mészárosnak további működése ellen tiltakozó budai mészáros céh kérésére az udvari kamarát kellett felhívnia, hogy iparűzését tiltsa el;[116] amikor pedig a Pesten lakó nemes Leistner Tóbiás marhái lefoglalása miatt a megyére idéztette a tanácsot, ez ugyancsak az udvari kamarához — mint legfőbb hatóságához — intézett beadványával érte el, hogy a kancellária eltiltsa az alispánt a per folytatásától.[117]

Ennek a helyzetnek a privilégiumok érvényesülésével gyökeresen meg kellett változnia. Az újszerzeményi területen kívül eső magyar városok pénzügyi tekintetben a magyar kamara, igazgatási és jogszolgáltatási ügyeikben a magyar kancellária főhatósága alá tartoztak. A kamara csak akkor lépett érintkezésbe a két várossal, amikor szabad királyi városi jogaik visszaadásáról hivatalos értesítést kapott. 1705 októberében felhívta őket, hogy mint ezentúl neki alárendelt közösségek mutassák be kiváltságlevelüket, jelentsék a polgármester (bíró) választásának és polgári ügyeik intézésének módját. Pest kihirdette a leiratot, és megígérte privilégiumának biztosabb időben való bemutatását; Buda jelentette, hogy eddig az adminisztráció szabta meg közéletének rendjét, de mihelyt a kiváltságlevél szerinti szervezete kialakul, békésebb időben erről is bővebb tájékoztatást fog adni.[118] Ebben az időben labancok számára valóban nem volt biztonságos a közlekedés, de 1707 novemberében Mosel és Baitz már be tudták mutatni Buda privilégiumát a pozsonyi kamarának.[119] Ez a dikasztérium még két esztendeig várakozott, amikor is a kamarai adminisztráció megszűntével átvette ennek csődtömegét és a két testvérváros gazdasági irányítását.

A kancellária már 1704-ben elfogadta és az udvari kamarához továbbította a két város kérvényeit, melyekben az adminisztráció további gyámko-

[114] L. ezekre rendre IV. fej. 46—47., 38. jz., V. 589. jz., Kumriára Ptjkv. 1694. aug. 27, I. 210—211, vö. V. fej. 101. jz.

[115] OL Kanc. Conc. Exp. 1697:128 ex Aug.

[116] L. IV. fej. 109. jz.

[117] L. III. fej. 18. jz.

[118] Az 1705. okt. 29-i leirat Int. a. a. nr. 766, OL Kanc. Conc. Exp. 1707: 24 ex Dec. (melléklet); a válaszok Ptjkv. 1705. nov. 5, III. 358; Acta adm. cam. 1705. nov. 12.

[119] Corr. mag. 1707. nov. 22 (a nov. 12-i levél).

dását, a privilégiumok érvényesülésének elszabotálását panaszolták.[120] Most már nem a föléjük rendelt osztrák kormányszerv megkerülésével, hanem jogukkal élve fordultak a polgárok panaszaikkal a magyar kancelláriához. Természetesen elsősorban olyanok tették ezt, akik az akkori városvezetéssel szembekerültek, sőt Bécsben zavarkeltő egyéni akciókkal is kísérleteztek, mint Sprenger fürdős, a volt vízivárosi bíró, vagy Mieser Jakab, a nyughatatlan ügyvéd. A kancellária nem is késett az előbbinek szabadonbocsátását, az utóbbinak megjutalmazását ajánlani, de a budai tanács nem engedelmeskedett feltétlenül, bár elismerte, hogy most már a kancellária „unser gehörige Instanz".[121] Mindenesetre ehhez a dikasztériumhoz mentek ezentúl az igazság szolgáltatását elrendelő, jogok érvényesítését sürgető parancsokért *(mandatum compulsorium)* az egyes felek, mint Magyaroviesné vagy Nedelkó, s innen kérte bírói parancs kiadását maga a pesti tanács is.[122] Sauttermeister budai polgármester is a kancellária segítségéért folyamodott Brunner Györgynek, az adminisztráció tanácsosának üzelmei ellen. Ez a kamarai tisztviselő és egyben háza révén budai polgár a kuruc időkben elrendelt polgári őrszolgálat kihirdetésén felháborodva — nem is először — gyalázkodásra fakadt a polgármester ellen. A kancellária felhívására a budai adminisztráció leiratot kapott az udvari kamarától; ebben felszólították Brunnert, hogy hagyja abba a polgárok feltüzelését a tanácsnál már alaposan megvizsgált és döntésre váró ügyekben, a városi joghatóság gyakorlását pedig a legcsekélyebb mértékben se akadályozza.[123]

Az adminisztráció bíráskodása a város ügyeiben 1705 tavaszán megszűnt, Brunner próbálkozása elszigetelt jelenség maradt. Annál több nehézséget okozott — különösen a háborús időkben — a katonai parancsnok, Pfeffershoven ismételt beavatkozása különösen Buda hatáskörébe. A gyakorlat ugyan az volt, hogy ha valaki egy polgár ellen panasszal fordult a várparancsnokhoz, ő rövid átirattal az illetékes városi tanácshoz tette át az ügyet jogszolgáltatás végett; ha azonban ez nem történt meg azonnal, megfenyegette a tanácsot, hogy katonai exekucióval szerez érvényt a keresetnek.[124] Buda már 1706 nyarán emlékirattal fordult a kancelláriához amiatt, hogy Pfeffershoven különösen a rácok és a zsidók fölötti bíráskodásában akadályozza; ennek lett is annyi eredménye, hogy a haditanács utasította a tábornokot a város törvényes hatóságának tiszteletben tartására.[125] Konkrét ügyekben megtörtént az is, hogy Pfeffershoven a tanács

[120] L. fent 101. jz.

[121] L. IV. fej. 237., 238. jz.; Buda válaszai Btjkv. 1706. aug. 19, VI. 345, VII. 146—147.

[122] Int. a.a. nr. 823, 846 (utasítás Moselnek, hogy hozzon ilyen mandatumot); v. ö. V. fej. 3., 168. jz.

[123] OL Kanc. Conc. Exp. 1707: 25 ex Oct.: Br. similiter concivis et incola, omnibus civilibus aeque subiectus oneribus; KA Hofb. 1708. ápr. 20, no. 1: wider Sye Statt, und Ihre Privilegien, forderist die Burgerl[iche] Jurisdictionalia, sive directe, sive indirecte das geringste zu attentiren sich keines weegs vnterfangen . . . solle. Brunner bécsi lépéseire l. még Corr. mag. 1707. okt. 24.

[124] Ilyen ügyek pl. Budán: Btjkv. 1705. ápr. 7, IV. 844, V. 126, VI. 122—123; Pesten: Ptjkv. 1707. júl. 8, III. 426, a fenyegetés már júl. 25-én, Int. a. a. nr. 816.

[125] Corr. mag. 1706. nov. 13. (az aug. 12., 21-i iratok), és OL Kanc. Conc. Exp. 1706 : 12 ex Aug., a Bp. Tört. Munkaközösség regesztája a lajstromkönyv alapján. (Az irat nem található.)

mellé állott; nyilván borsot akart törni a kamarai emberek orra alá. Így még 1706-ban nagy port vert fel a Natl-örökösök ügye, akiket a budai hatóság évekkel a hagyatéki tárgyalás után kötelezett az özvegy Herdegennének járó tartozás megfizetésére, s ezt katonai karhatalommal, Natlék borának lefoglalásával részben végre is hajtotta. Mivel a hagyaték kamarai védelem alatt álló zsidóké volt, most az udvari kamara szisszent fel. Kívánságára a haditanács ezúttal arra utasította tábornokát, hogy a városnak a zsidókkal szembeni igényeit ne támogassa. Buda azonban nem tágított, és közölte az adminisztrációval, hogy a királyi védelem nem veszi ki a zsidókat a privilégiumban biztosított városi joghatóság alól.[126] Idő múltával Pfeffershoven ismét merevebb álláspontra helyezkedett. A tanács 1707 vége felé arról értesítette bécsi küldötteit, hogy a katonai visszaélések súlyosodnak; nemsokára pedig a tábornoknak és hadbírájának azt a törekvését közölte velük, hogy a várost a büntetőügyek elhanyagolásának ürügyén megfosszák pallosjogától.[127] Az elhúzódó Natl-ügyben a kancelláriának a hitelező érdekében kiadott mandátumát[128] a város nem tudta végrehajtani, mert Pfeffershoven megakadályozta benne. Panaszolta főhatóságának, hogy a tábornok gátolja a rácok, zsidók és cigányok fölötti bíráskodást, holott a haditanács már ismételten figyelmeztette. A tanács nem kevesebbet kívánt, mint hogy élhessen „pleno et eo iure, quo Excelsa Camera Aulica gaudebat . . ." A kancellária ezt a záradékot kivéve magáévá tette érvelését, és átírt érdekében a haditanácsnak.[129] De a kiváltságlevél alapján álló városnak meg kellett tanulnia, hogy a katonaság szokott arroganciája háborús időkben még növekszik. Pesttel együtt kénytelen volt megkövetni Pfeffershovent, és megígérni, hogy a jövőben csak alaposan megindokolt panasszal áll elő.[130]

A különösen Budán megütköző ellentétes hivatali érdekek összehangolására szervezett kísérlet is történt ezekben az években. Valószínűleg az 1706-i tapasztalatokon okulva a haditanács egyik tagjának, gróf Breuner Miksa lovassági tábornoknak vezetésével bizottságot küldött ki a budai joghatósági vita elsimítására. A magyar kancellária közbenjárására a város kiküldöttjének meghallgatását is biztosították; az iratváltásról a kormányszék részletesen tájékoztatta Budát. A maga részéről előbb Mednyánszky Pál tanácsost, majd még Hunyadi László titkárt is delegálta.[131] A tanács maga is fontosnak tartotta a megjelenést, és minthogy Maylin szindikus betegeskedett, Pesttől kérte és kapta meg Mosel átengedését. Utasítással ellátott követei: Mosel pesti szindikus és Baitz Kristóf, a későbbi polgármester, 1707 szeptember elején érkeztek meg Bécsbe.[132] Sűrűn küldött jelentéseik rendkívül jellemző képet rajzolnak a Habsburg-kormányszékek

[126] Corr. mag. 1706. nov. 16. (1707. máj. 31-ig terjedő iratok).
[127] Uo. 1707. nov. 14., 1708. febr. 29.
[128] 1708. márc. 17, Magyar—zsidó oklevéltár II. 416—417.
[129] OL Kanc. Conc. Exp. 1708 : 17 ex Aug.
[130] Uo. 1709 : 17 ex. Jul ; OL Kanc. Insinuata Consilii Bellici 1709 : 15.
[131] Uo. 1707 : 8, Conc. Exp. 1707 : 23 ex Apr., 13, 16 ex Jun., 14 ex Sept., ez utóbbi még Corr. mag. 1707. szept. 20.
[132] OL Kanc. Litt. Civitatum 1707 :158—160; Ptjkv. 1707. júl. 21, III. 429; Int. a. a. nr. 827.

huzavonájáról. Szeptember közepén átadták a haditanács utasítását Breunernek, de a főhadbiztos távolléte miatt nem lehetett munkához látni. Csáky Zsigmond tárnokmester, aki már előbb megígérte támogatását, visszahívatta ugyan Bécsbe a főhadbiztost, de addigra beköszöntött a szüret ideje, és hol ez, hol az a bizottsági tag hagyta el a várost. A hercegprímás magával vitte Mednyánszkyt Pozsonyba, majd Hunyadi utazott oda a kancellárral. Nehezebb itt egy bizottságot összehozni, mint az ügyet érdemben elintézni — sóhajtott fel Mosel.[133] A küldöttek most már az összehívandó országgyűlésbe vetették reményüket, ettől várták összes sérelmeik orvoslását. Ezeket ugyan a főhadbiztos végre eljuttatta a bizottság tagjaihoz, s a kamarai adminisztrációval szemben fennálló vitás — anyagi — kérdéseket is különválasztották a többitől, a bizottság összeülése mégis meghiúsult, ezúttal Breuner gróf betegsége miatt. Végre a tanács megsokallta a bécsi út költségét és a szaporán küldött ajándékokat; meghagyta küldötteinek, hogy február 22-ére menjenek Pozsonyba, ahol a két város nevében még Maylin és Eyserich is csatlakozik hozzájuk.[134]

Mosel tehát a bizottsági munka meghiúsulása dacára sem tért haza, hanem városa nevében részt vett az 1708. március 3-án összeült országgyűlésen, sőt az országos sérelmeket összeállító bizottságnak is tagja lett.[135] A gravamenek Lipót hitlevelének sorrendjében adták elő a sok visszaélést, így többek között — az 5. conditiónál — a kamarának és végrehajtó közegeinek törvénytelen bíráskodását.[136] Nyilván Moselnek is része volt benne, hogy a 9. conditio kapcsán a négy visszaállított szabad királyi város, valamint Szeged és Pécs területének, haszonvételeinek, jogainak *postliminii iure* való visszaadását és törvényi biztosítását kérték.[137] Ez ugyan nem következett be, de még az országgyűlés berekesztése előtt döntésre került sor. Eleonóra régenskirályné 1711-i kiváltságlevele a város javára határozott mind a rácok, zsidók és cigányok fölötti joghatóság, mind a katonai parancsnokok beavatkozásától való mentesség vonatkozásában. (3., 5. pont).[138]

A jövő útja mindenesetre a szervezeti megerősödés volt. Ezért jelentős dátum Buda joghatóságának történetében a külön városi bíróság megszervezése. Az irodalomban elterjedt dátumokkal szemben a kancellária 1707 októberi átiratából világosan kitűnik, hogy a városnak ekkor még nem volt bírája.[139] Talán éppen a budai joghatóság kérdésének nyugvópontra juttatása érdekében szervezték meg az állást; az első városbírót, Zaunockh Jánost az uralkodó nevezte ki 1708 legelején,[140] de a következő évben már a

[133] Csáky támogatása Corr. mag. 1707. júl. 12; Mosel sk. levelei és a város válaszai uo. 1707. szept. 6, 20, 26, okt. 3, 24, nov. 14, 22 alatt.

[134] Uo. 1707. dec. 4, 17, 26, 1708. jan. 28, febr. 29 alatt.

[135] Maga írja haza, Int. a. a. nr. 843.

[136] *Bónis* i. m. 52.

[137] Diarium et Acta Dietae Posoniensis . . . 1708—1715, OSzKK Fol. Lat. 564, 30v—31. fol.

[138] Eredetije Fővárosi Levéltár, Buda kiváltságlevelei; másolatban KA Buchhalt. Act. 3840. fasc. no. 353; magyarul *Pásztor* i. m. 191—195.

[139] OL Kanc. Conc. Exp. 1707 : 25 ex Oct.

[140] Btjkv. 1708. jan. 16: a kir. kinevezés bemutatása, VI. 585, VII. 483; Mosel január elején küldte el Bécsből, Corr. mag. 1708. jan. 28; 1709. ápr. 27, OL Kanc. Litt. Civitatum 1709 : 199.

polgárság választotta meg újra.[141] 1708. július 23-án tette le az esküt az új bíró, s ugyanakkor átvette a két strázsamesterrel és a törvényszolgával való rendelkezés jogát.[142]

Másnap a bíróság két esküdttel megkezdte működését, s ezzel a városi joghatóság gyakorlásában is új korszak kezdődött.

[141] Btjkv. VI. 674, idézi *Bánrévy* i. m. LtK 1935, 206.

[142] Fővárosi Levéltár, Budai levéltár, Prot. iudiciale I. sub dato, említi *Bánrévy* uo.

II. FEJEZET

BÍRÓSÁGI SZERVEZET ÉS SZEMÉLYZET

A több évszázados feudális jogfejlődésben a közigazgatás és a bíráskodás sohasem vált el teljesen egymástól. Mig Mohács előtt a királyi kúria különböző bíróságai, a Habsburgok alatt pedig a hétszemélyes és a királyi tábla csak a jogszolgáltatás funkcióját végezték, alsóbb fokon a vármegyékben és városokban egy és ugyanazon testület látta el az igazgatási és bírói feladatokat. Így volt ez az újjászervezett Budán és Pesten is. Úgyszólván nem is lehet „bírósági szervezetről" beszélni, hiszen a két város bírósága (1708-ig) azonos a tanáccsal. Amikor 1692-ben a kamarai igazgatóság a pesti tanácsülések rendszeres megtartását rendeli el, feladatukká teszi, hogy mindenkinek szolgáltassanak igazságot; ebben látja két évre rá a bírói és tanácsosi fizetés megállapításának egyik célját is.[1] Bösingernek Zaunockh tanácsos elleni durva tettlegességét azért akarja ünnepélyes megkövetéssel mielőbb elsimítani, hogy az ilyen patvarkodások a *civil iurisdictiont* tovább ne gátolják.[2] A kettős funkcióra utalva hivatkozik egy felperes már a kiváltságlevél megszerzése után arra, hogy ellenfelét „Rathschlissig und gerichtlich", bírósági jellegű tanácshatározattal marasztalták el.[3] A két város polgárságának azonban, amelynek életét a katonai és kamarai hatóságok mellett a tanács is szigorúan ellenőrizte, ez a kettősség csak a legritkább esetben tűnt fel, s a funkciók egybeolvadását természetesnek találta.

A városok bírósága tehát Budán a polgármesterből, Pesten a bíróból és mellettük idővel növekvő számú tanácsosból *(Rathsherr, Rathsverwandte)* állott. A polgármestert (bírót) az első évektől eltekintve a polgárok évente választották, de ezt a kamarai igazgatóság nemcsak jelöléssel és megerősítéssel korlátozta, hanem időnként önkényesen maga is látta el, kinevezve az érdekeinek jobban megfelelő személyt. A szabad választást csak az 1703-i privilégiumok tették lehetővé. A tanácsosi helyeket élethossziglan töltötte be az adminisztráció, de a városok sikerrel küzdöttek a szenátorok választásának jogáért. Pest 1700-ban elvileg is kimondotta ezt.[4] Minthogy az irodalom részletesen foglalkozott a felszabadulás utáni évtizedek bíróválasztásaival, a kamarai igazgatóság és a polgárság sokszor a végsőkig kiélesedett viszályaival és a városok önállósulási törekvéseivel,[5] ezt

[1] KA Exp. 1692. október, no. 26, 1694. május, no. 82.
[2] Acta adm. cam. 1697. aug. 16.
[3] Btjkv. 1705. júl. 24, IV. 882, V. 174, VI. 170.
[4] L. I. fej. 74. jz.
[5] *Gárdonyi* i. m. 481—487; *Áldásy* i. m. Századok 1906, 22—40; *Kovács* i. m. (Az ... 1694. évi ... viszály), TBM VIII. 28—48; uő.: Pest, uo. X. 56—66; *Tóth*, Pest, uo. XIII. 103—138.

a kérdést talán fölösleges tovább fejtegetnem. Ugyancsak jól ismert a budai polgármesterek és a pesti bírák személye is. Hivatalba lépésükkor többek között arra is esküt tettek, hogy személyválogatás nélkül mindenkinek igazságot fognak szolgáltatni.[6] Ez a feladat mindkettejük tisztéhez tartozott, elnevezésük eltérése csak rangkülönbséget jelentett Buda „főváros" javára.

A polgármester (bíró) fizetésben részesült, mig a tanácsosok eleinte csak a köztehermentességben kapták meg jutalmukat. Pesten azonban 1694 májusában a kamarai adminisztráció megállapította az ő fizetésüket is; ezentúl a bírónak évi 100 forint, a tanácsosoknak pedig 20 forint járt, viszont porciómentességüket elvesztették.[7] A fizetés kiutalása körül akadályok merülhettek fel, mert Herold volt bíró hátralékos illetményét még 1695 októberében sem kapta meg.[8] Decemberben az ellenzéki polgárság beadványban indokolta azt a véleményét, hogy Herold nem is méltó a 100 forintra.[9] Lehner Mihály, a felsőbbség bizalmából lett pesti bíró 1698-ban azt kérte, hogy ő is a budai polgármesterhez hasonló fizetést kapjon. A tanács határozata alapján az adminisztráció 100 tallér, azaz 150 forint fizetést állapított meg számára.[10] 1701-ben a pesti bíró fizetését 150, a tanácsosokét 30 forintban szabták meg.[11] A budai polgármester javadalmazása, melyet a pesti bíró szeretett volna utolérni, 1695 óta magasabb, évi 200 forint volt. Amikor Sauttermeister Frigyes 1701-ben sokáig helyettesítette a távollévő polgármestert, a budai tanács úgy határozott, hogy a negyedévi fizetést, 50 forintot, őneki utalja ki; később Bösingert sem akarták kihagyni a javadalmazásból, és salamoni ítélettel jutalomként szavazták meg neki ugyanazt az összeget.[12]

A tanács elnökének állandó helyetteséről csak a polgári szervezés kezdetén és csak Pesten esett szó. Az első bíró, Vatula János Jakab távolléte következtében válhatott szükségessé Petschmann megbízása a *Vice-Stattrichter* tisztségével, sőt a vele kapcsolatos iratok helyettesét *(substitutus)* is említik. Petschmann azonban — mint láttuk — a magas pénzbüntetések és illetékek, de még inkább az önkormányzati törekvések támogatása miatt elvesztette állását.[13] 1688 júniusában az inspektor újból kinevezte a pesti bíróval együtt helyettesét is a jogismerő Dalmady Sándor személyében, akit már előbb bírónak küldött ki egy pozsonyi kanonok és egy szolgabíró pesti vonatkozású jogvitájában.[14] Dalmady nemsokára

[6] Esküformula I. Lipót idejéből: KA Vegyes, Protocollum vnterschiedlicher Juramenten, 9—10. fol.

[7] KA Exp. 1694. máj. 26, no. 82; Int. a. a. nr. 65.

[8] Int. a. a. nr. 103.

[9] KA Ber. u. Schr. 1695. december, no. 88.

[10] KA Besch. Pr. 1698. júl. 18, V. vol. 64. fol.; Ptjkv. 1698. júl. 29, II. 135; KA Exp. 1698. aug. 1, no. 4.

[11] KA Exp. 1701. febr. 4, no. 9, Int. a. a. nr. 493, röviden Ptjkv. 1701. febr. 12, II. 481. — Ugyanekkor az adminisztráció utasítására kifizették a bírák hátralékait is, de a legmagasabb összeg 100 ft volt, Ptjkv. 1701. febr. 3, II. 479.

[12] Btjkv. 1702. jan. 20, III. 477. A fizetésre bővebben l. *Gárdonyi* i. m. 589—590.

[13] L. I. fej. 11. jz.; a substitutust 1688. márc. 26-án említik.

[14] KA Exp. 1688. jún. 10, Int. a. a. nr. 5, közli *Schmall* i. m. I. 305—306; bíróküldés KA Besch. Pr. 1688. ápr. 12, I. vol. 3v—4. fol.

bekövetkezett halála után Karpfenstein János hadnagy lett a bíró helyettese, s ez volt 1689 tavaszán is. Később már nem fordul elő állandó helyettes bíró. A tanács élén mindkét városban a külön kinevezett helyettes polgármester (bíró), illetve a legidősebb tanácsos *(senior)* látta el a város távollevő vezetőjének feladatait. Bösinger rangidős tanácsos régi hagyományként hivatkozott e szokásra.[15] Buda magisztrátusa 1703-ban kimondotta, hogy a *senior* helyett ezután a lemondott polgármester foglalja el az elnöki széket.[16]

A polgármester (bíró) a tanácsosokkal együtt hozta meg bírói határozatait.[17] Pest tanácsa 1696-ban két új taggal egészítve ki magát világosan megmondotta, hogy az új tanácsosok a városi közügyekben és a bírósági funkcióban a többiekkel együtt fognak határozni. Neander városi főkapitány megválasztásakor ugyancsak a „bírói asztalnál" kapott helyet.[18] A tanácstagot az adminisztráció híre nélkül nem volt szabad az ülésekről kirekeszteni.[19] Méltán írták a Bösinger—Zaunockh viszály ügyében a budai tanácsosok, hogy ők együttesen alkotják a bíróságot *(sambentlich das Judicium constituiren)*.[20] Ezért, amikor a budai pékek egyikükre sértőnek találták a nyughatatlan Krempl Tóbiás tanácsosnak nyílt ülésen elhangzott szavait, a tanács kijelentette: a céh nem szabhat határt egy tanácstag eljárásának, s az egyébként becsületsértő kifejezéseket is el kell viselnie, hogyha a városházán hangzottak el. A döntés ellen a céh az adminisztrációhoz fellebbezett; a főhatóság határozatát nem ismerjük. Az ügyben jellemzően mutatkozik meg a tanácsos magán- és köztevékenysége közötti korai különbségtétel.[21]

Kiemelkedő szerep jutott a jogszolgáltatás terén a szindikusnak. Buda első szindikusának eddig csak vezetéknevét (Gretschmann) ismertük. A kamarai igazgatóság iratai között azonban fennmaradt egy keresetének említése, amelyben testi sértés *(real-injurien)* miatt kért elégtételt; ebben Krätzschmann János Györgynek írta magát. Az ügyet az inspekció kiadta a polgármesternek, de a Krätzschmann vezette hézagos tanácsjegyzőkönyvekben nem maradt nyoma. Minthogy 1688 júniusában a szindikus hat hónapi fizetéséért folyamodott, feltehető, hogy már a polgárság megszervezésekor elfoglalta állását.[22] Az a rendetlenség, amely az első tanácsjegyzőkönyvekben megnyilatkozik, Krätzschmann alkalmatlanságát bizonyítja. Nem tudjuk, hogyan vált meg állásától, de már 1688. július 1-től Küechl Miklós György ült a helyén. Kinevezési dekrétumában a kamarai inspektor

[15] Corr. mag. 1700. márc. 8.

[16] Ptjkv. 1689. máj. 2: Karpfenstein, I. 20; Btjkv. 1703. jan. 19, III. 580, IV. 547; *Schmall* i. m. I. 27—28; *Flaxmayer* i. m. 15—16.

[17] Az irodalomnak arra a valószínűtlen állítására, hogy a budai polgármesternek az adminisztráció csak a polgárság külön kérésére adta meg ezt a jogot, nem találtam adatot.

[18] Ptjkv. 1696. jan. 17: über Statt vnndt Burgerschafft in vorfallenden Statt, Rechts, vnndt Gerichts sachen gleich unns mit zurichten haben, I. 330; uo. 1704. márc. 20: den Siz an den Richter tisch zu lassen, III. 234.

[19] Konkrét esetben KA Besch. Pr. 1697. aug. 20, IV. vol. 85v fol.

[20] Acta adm. cam. 1697. aug. 16.

[21] Btjkv. 1699. okt. 14, II. 568—569, III. 112—113. A pékek fellebbezése okt. 16, KA Besch. Pr. VI. vol. 15. fol.

[22] Uo. 1688. máj. 13, 14, jún. 22, I. vol. 18, 20v, 29v fol.

megjelöli feladatait: a bírósági jegyzőkönyvek vezetése, a városi ügyek vitele, valamint a felekkel való tárgyalások. Ezért a nagy felelősséggel járó munkáért maga az igazgatóság biztosított neki 400 forint fizetést.[23] Hatalmas pártfogó állott Küechl mögött; nemcsak kinevezési okmánya hivatkozott Kollonics biboros ajánlására, hanem a kamaraelnök eredeti irata is fennmaradt.[24] Nemsokára meg Lotharingiai Károly herceg bízta meg valamelyik ügyének intézésével.[25] Nem csoda, ha nehezen tudta a polgárság bizalmát megszerezni; 1689 áprilisában a budai tanács felfüggesztette, és csak az inspekció szigorú utasítására helyezte vissza tisztébe.[26] Az 1694 elején a kamarai igazgatóság és a város közt kiélesedett viszály idején is az önkormányzati törekvések ellenségeként szerepelt. Ha nem is igazak mindazok a vádak, amelyeket Bösinger volt polgármester emelt ellene, mint „falsch-Machiavellischer politicus", sikkasztó, besúgó és hatalomra vágyó ember ellen, nagyon valószínű, hogy a tanácsban és a város életében is az adminisztráció érdekeit képviselte tűzön-vízen át.[27] 1694 április végén bekövetkezett halála a kamarai hatóság és a tanács kibékülésének jelentős akadályát hárította el.[28]

Küechl utódát, Maylin Ulrik Benedeket a tanács május 17-én választotta meg. Az új szindikus 19-én tett esküt arra, hogy gyorsan intézi el az expediciókat, rendesen vezeti a jegyzőkönyveket, bejegyzi a tanács döntéseit, és híven megőrzi az iratokat. A tanács évi 400 forint fizetésén kívül 50 forint irodai pótlékot és szabad lakást biztosított számára, melyet utóbb 100 forint lakáspénzzel és 12 öl fával váltott meg.[29] Maylin sem nélkülözte a magas pártfogókat; amellett Budára jövetele előtt több német bíróságon szerzett gyakorlatot. A rendszeres tanácsülési jegyzőkönyvek vezetése, a városi kancellária munkájának megszervezése az ő nevéhez fűződik. A nehéz természetű Bösingerrel ugyan ő is összeütközésbe került, s ez 1703-ban megvádolta őt különböző szabálytalanságokkal, majd az ő sértegetésével is, de vádjait kénytelen volt utóbb visszavonni.[30] Maylin meggyökerezett Budán, házhelyet is szerzett, amelyért Jarsina császári puskaművessel kellett megküzdenie.[31] 1705-ben tanácstaggá lett, és tiszténél fogva meg-

[23] KA Exp. 1688. júl. 1: zu führung der gerichtlichen Prothocollen undt Stattsachen, wie nicht weniger zu abhandlung deren Partheyen ein Statt Syndicus höchstens von nothen . . . Keresztneve itt Ignatus Nicolaus!

[24] KA Buchhalt. Act. 1688. jún. 24, 3821. fasc. no. 127.

[25] KA Besch. Pr. 1689. febr. 11, I. vol. 48. fol.

[26] KA Exp. 1689. ápr. 29. — Később azonban 100 ft lakáspénzt szavazott meg neki a tanács, és felmentette a beszállásolástól, Corr. mag. 1691. aug. 23. 1692-re valóban 400 ft fizetést és 100 ft lakáspénzt kapott, Budai lt., Kamarai hivatal számadásmellékletei, 1692, no. 25.

[27] KA Hofb. 1694. március, no. 20 (febr. 4-én, 3856. fasc. 171—186. fol.), *Kovács* i. m., TBM VIII. 35. Az adminisztrátor 1693 őszén is nagyon előnyösen nyilatkozott róla, l. I. fej. 37. jz.

[28] *Kovács* i. m. 43. Özvegye Budán maradt és férjhez ment, KA Besch. Pr. 1696. jan. 2, IV. vol. 7. fol.

[29] Btjkv. I. 486—488, *Gárdonyi* i. m. 589, *Bánrévy* i. m. LtK 1934, 34.

[30] Btjkv. 1703. jan. 19, 22, III. 581—582, IV. 549—550, l. *Bánrévy* i. m., LtK. 1935, 177—178. Az ügy még 1704-ben is tovább gyűrűzött, KA Besch. Pr. 1704, jún. 16, 20, 30, VIII. vol. litt. P és O.

[31] Uo. VI. vol. 28. fol.

előzte rangban a hiába tiltakozó régebbi tanácsosokat.[32] A joghatóság gyakorlásáért vívott későbbi küzdelmekben betegsége miatt már nem vehetett részt;[33] 1711-ben jelentős szőlőbirtok hátrahagyásával meghalt.[34]

Pesten 1689 február óta Kaiser János Arnold alkamarás látta el egyben a városi jegyző feladatait is.[35] Ez a megoldás nem lehetett végleges, ezért bizonyára örömmel ragadta meg a tanács a lehetőséget Mosel Antal János alkalmazására. A Rajna vidéki származású, jogászi műveltségű férfiú 1692-ben vándorolt be, s előbb lett *Stadtschreiber*, mint polgár. 1721-ben bekövetkezett haláláig ő volt a pesti tanács esze: jegyzőkönyvvezető, jogi szakértő, levéltáros, követ, városi ügyész egy személyben. 1707-ben ő ment el Buda képviseletében a joghatóság kérdéseivel foglalkozó bizottság ülésére, 1708-ban pedig az országgyűlésen vett részt. A legnagyobb érdemet Buda és Pest kiváltságlevelének kiharcolásával szerezte. Ő alkotta meg az 1697-ben felterjesztett jogkönyvjavaslatot, s egész pályája során a város felemelkedéséért, önkormányzatának visszaszerzéséért dolgozott. A Fürstenbusch-albizottság pontos, világot járt, nyelveket tudó, „in iure et in praxi" jártas embernek jellemezte.[36] Nem maradt el anyagi elismerése sem; kezdeti 150 forint fizetése 1694 elejére 225-re, majd — az udvari kamarai (Caraffa) bizottsághoz intézett kérésére — 1699-ben 500 forintra emelkedett. Mosel annyi javadalmazást kért, mint a budai szindikus, de a város ezt nem bírta el; a tulsó parton nyújtott *aduta* nélkül csak ezt a fix összeget szavazta meg. 1701-ben felmerült az a gondolat, hogy kapja meg a kancelláriai díjakat is, de fizetését szállítsák le 400 forintra; a város határozatát nem ismerjük.[37] A sokoldalú férfiú ügykörét halála után három tisztviselő között osztották meg, így ő volt Pest egyetlen szindikusa.

A szindikus, a város jegyzője[38] és ügyésze, nemcsak a már érintett funkciókat látta el. Nemcsak a városok hiteles kiadványain szerepel a neve a hatósági pecsét mellett.[39] Nemcsak a tanácsjegyzőkönyvek rendszeres vezetése vall a szindikus munkájára, aki gyakran beszél magáról első személyben.[40] Még fontosabb az, hogy a jogban és — nem egyszer — az írásban is járatlan városi magisztrátusban ő képviselte a jogtudást. A kiváltságlevél kihírdetése körül buzgólkodó Erdős Istvánnak alkalmazási kérésére

[32] Kinevezése Corr. mag. 1705. nov. 20., a ranghely vitája Btjkv. 1705. dec. 11, IV. 931. V. 242, VI. 224; *Bánrévy* i. m., LtK 1935, 178.

[33] L. I. fej. 132. jz.

[34] Végrendelete KA Varia u. Rep. 3952. fasc. 591—593. fol., hagyatéki leltára uo. 600—609. fol. Az évszámot a Bp. Tört. Munkaközösség regesztája adja meg.

[35] Ptjkv. 1689. febr. 9, I. 9; *Schmall* i. m. II. 2.

[36] Életére *Schmall* i. m. II. 1—4; *Pásztor* i. m. 184; közéleti működése *Tóth*, Pest, TBM XIII. passim, a bizottság jellemzése uo. 124.

[37] Fizetésemelése Ptjkv. 1694. jan. 2, I. 135, és uo. 1699. márc. 21, II. 195, megelőző kérvénye KA Besch. Pr. V. vol. 160. fol.; az 1701-i kérdést az adminisztráció tette fel, l. fent 11. jz. A pesti lt. Kamarási hiv. 1703-i számadáskönyve szerint 377 ft 70 dénárt kapott.

[38] Vanosi kinevezése a szindikátust a Notariats Functionnal azonosítja, *Bánrévy* i. m., LtK 1935, 199, a 164. jegyzetben.

[39] Pl. Buda: Bjtkv. 1692. jún. 13, I. 334—337; Acta iud. 1694. máj. 26, Btjkv. I. 494—495; Pest: KA Buchhalt. Act. márc. 5, 3829. fasc. no. 176; Ptjkv. 1694. máj. 9, I. 175; Acta iud. 1700. jan. 12. stb.

[40] *Bánrévy* i. m., LtK 1935, 172—178.

Buda 1707-ben azt felelte, hogy nincs módja tiszti ügyészt tartani.[41] Ezt a munkát is a szindikus végezte el. Ha valamelyik város főbenjáró bűnügyekben tett felterjesztéseiben római vagy osztrák jogszabályokat érintő utalásokkal, ma is megbecsülést érdemlő fejtegetésekkel találkozunk, ezekben nem a tanács kollektív bölcsességét kell tisztelnünk, hanem a szindikus tudását. Ezért emelték mindkét város jegyzője ellen azt a vádat, hogy túlságosan nagy a befolyása az ügyek intézésében. Így Bösinger 1703-i panaszaiból az tűnik ki, hogy Maylin szavazatával befolyásolja a tanács határozatát, egymaga hallgatja meg a feleket, és perbeli nyilatkozataikat túlságosan sommásan jegyzi fel *(carpieren)*.[42] Amikor meg Mosel az 1708-i országgyűlésen jár, városa szóbeli üzenettel meg levéllel hivogatja haza, mondván, hogy a két függő büntetőpert nélküle nem intézheti el, mert nem akar bajba kerülni.[43]

A szindikus mellett a városi kancelláriákban alárendelt személyzet is működött. Zeball Mihály 1689 januárjában azzal jelentkezett a budai tanácsnál, hogy elvégezte jogi tanulmányait. Kérésére a tanács kinevezte expeditornak, és feladatát a bírósági iratok regisztrálásában, jegyzőkönyvezésében, valamint rendes kezelésében jelölte meg. Szomorúan jellemző, hogy Zeball az udvari kamarának, az adminisztrációnak, és csak *folglich* a városnak esküdött hűséget.[44] 1691-ben (helyette?) a város Argento Károlyt alkalmazta expeditornak. Rajtuk kívül ismerjük még Ludwig János nevét, aki a századfordulótól kezdve irnokként dolgozott a szindikus mellett; a tanácsülési jegyzőkönyvek tisztazati példányai az ő szorgalmát dicsérik.[45]

A bírósági funkciót ellátó városi tanács mellett Budán az 1690-es évek derekától egyes városrészek bíróságaival is találkozunk. A vizivárosi bíróság az ottani polgárok és lakosok csekély jelentőségű ügyeit intézte el. Először 1695 decemberében említik, amikor Stöckl Péter ács és vizivárosi esküdt *(Gerichtsgeschworner)* járul becsületsértési keresettel a tanács elé.[46] Ekkor és 1696 elején is Sprenger János fürdős a vizivárosi bíró; ő már mint *volt* bíró tesz az év nyarán eskü alatti vallomást egy előtte elhangzott bevallásról, melyről már előbb tanúsítványt adott ki.[47] Bár az 1696/97. évben Kneissl Márton tölti be a helyét,[48] Sprenger nemsokára visszatér; szokás szerint a tanács megújítása után, rendesen április végén vagy május havában mond le tisztségéről, de mindig újra megbízzák vele (1698—1700).[49] 1701-ben azután ideiglenes megbízást kap csak a tanácstól, majd hamarosan a másik fürdős, Ecker (Egger) János lesz az utóda, immár a tanács írott

[41] Btjkv. 1707. okt. 26, VI. 551, VII. 375.
[42] L. fent 30. jz.
[43] Ptjkv. 1708. júl. 24, III. 491; másnap Int. a. a. nr. 846.
[44] Btjkv. 1682. jan. 22, 27, I. 88—90, hozzá *Bánrévy* i. m., LtK 1934, 33.
[45] Uo. 1934,35; 1935, 179.
[46] Acta iud. 1695. dec. 16. *a)*, Btjkv. I. 647—650, II. 52—54; a tisztázat szerint Wurmb János pék is az, I. 651—652.
[47] Acta iud. 1696. jún. 22.
[48] Corr. mag. 1696. ápr. 28, jún. 18; Acta iud. 1697. febr. 3.
[49] Corr. mag. 1698. febr. 3; Btjkv. 1698. ápr. 28, II. 276—277; uo. 1699. ápr. 27, II. 477, III. 37; uo. 1700. máj. 28, III. 222—223, IV. 85.

utasításával ellátva.[50] Egy év múlva Ecker lemondásával ismét Sprenger kerül a bírói székbe.[51] 1703-ban ő is lemond, tisztét Langhanser János veszi át, aki „ideiglenesen" a következő évben, és azután évekig a helyén marad.[52] Az 1698 áprilisi megerősítésben felsorolják a Sprenger mellett ülő tíz esküdt nevét is, köztük van az említett Stöckl Péter és mindkét leendő utóda. 1702—1703-ban nyolc polgár tesz esküt és kap utasítást. 1708-ban a vizivárosi bírót az esküdtek választják, és a tanács erősíti meg. Az esküdtek egyike az eddigi horvátvárosi bíró.[53] A kiváltságlevél megszerzése utáni gyakorlatban az esküdtek már személyükre szóló dekrétumot kapnak kinevezésükről, és az eddigi gyakorlat szerint, a bíróval együtt, a tanács színe előtt tesznek hitet.[54]

A tanács a maga szervének tekintette, és szükség esetén megvédte a vizivárosi bíróságot. Előfordult, hogy az említett Kneissl Márton huncfutoknak nevezte a bírót és esküdttársait. A tanács megkövetésre kötelezte, és kizárta a testületből.[55] Ugyanakkor ellenszegült a Víziváros minden olyan törekvésének, mely külön polgári közösség kialakulására vezethetett. 1700-ban Sprenger vizivárosi bírótól, akit már előzőleg rendreutasított, bevonta a külön városi pecsétet.[56] Amikor pedig nemsokára az egész ottani bírósági testület kért önálló pecsétet, ezt a városi tanács nemcsak határozottan elutasította, hanem a vizivárosi bírónak megtiltotta a *Stadtrichter* cím jogosulatlan használatát is. Az elutasításnak az szolgált indokul, hogy a kerület nem bocsát ki kiadványokat, a tilalomnak pedig — jellemzően — az a tény, hogy a bécsi Lipótvárosban sem viselik a bitorolt címet. Szigorúan meghagyta a tanács, hogy a vizivárosiak tartsák magukat utasításukhoz.[57]

Nemzetiségi és részben vallási különállás indokolta a Tabán két helyi bíróságának fennállását. A görögkeletiek és a katolikusok alkalmasint 1690 óta külön választottak maguknak bírót és három-három esküdtet. A választás a bíró és a szindikus, vagy csak az utóbbi, illetve más tanácsi biztosok jelenlétében történt, a megválasztottakat a tanács erősítette meg. A bírónak évi 100 forint fizetés járt (annyi, amennyi eleinte a pesti bírónak !),

[50] Uo. 1701. ápr. 22, máj. 2, III. 380, 382—383, IV. 285, 289; Ptjkv. 1701. szept. 16: Stattrichter Ecker in der Ofner[ischen] Wasserstatt, II. 570; Btjkv. 1702. febr. 17, III. 488, IV. 425; uo. 1707. jan. 7: bíró korában Bécsben járt, VI. 409.

[51] Uo. 1702. ápr. 26, jún. 26, III. 508, 518, IV. 455, 469; említése uo. 1702. dec. 14, III. 562, IV. 522. — 1705-ben írják róla, hogy hat évig volt a vízivárosi suburbium bírája, és a strázsamesterhadnagy mellé beosztott esküdt: OL Kanc. Litt. Civitatum 1695 : 251.

[52] Btjkv. 1703. máj. 11, III. 636, IV. 625—626; Corr. mag. 1704. jan. 8, aug. 19; Btjkv. 1704. máj. 2, IV. 751, V. 31, VI. 28; Acta iud. 1705. febr. 27; Btjkv. 1705. ápr. 27, IV. 852, V. 135, VI. 131; uo. 1707. jan. 7, ápr. 15, máj. 2, 9, VI. 410, 459, 469, 473, VII. 220, 273, 284, 289; uo. 1708. ápr. 30, VI. 639—640, VII. 487.

[53] L. fent 49., 51—52. jz., a Horvátvárosra alább 79. jz.

[54] Btjkv. 1705. júl. 13, aug. 14, IV. 879, 884, V. 171, 177, VI. 167, 172.

[55] Uo. 1698. júl. 4, II. 319. Júl. 7-én egy fürdős gyanús erkölcsű feleségét, aki Sprenger bírót szidalmazta, nyilvános megkövetésre ítélték, és a strázsamester őrizetébe adták, uo. II. 320.

[56] Uo. 1700. jún. 18, III. 232, IV. 97; vö. alább 73. jz.

[57] Uo. 1700. szept. 1, III. 279—280. részben idézi *Bánrévy* i. m., LtK 1935; 185—186.

esküdtjei a porciótól való mentességet élvezték.[58] A két rácbíró, vagy egykorú magyar kifejezéssel „tabányi bíró"[59] és esküdtjei azokkal a visszaélésekkel kapcsolatban szerepelnek először bővebben az iratokban, amelyeket rovásukra Frankenberg várparancsnok elkövetett.[60] Később, 1697-től a tanácsjegyzőkönyv kötetei a megválasztott bírák és esküdtek neveit is fenntartották; ezeket Nagy Lajos összeállítására utalva itt mellőzöm. Jelentős viszont egy 1708-i adat, mely szerint a katolikus rácbírót — nyílván a göröghitűt is — mind az esküdtek, mind a közemberek választották újra.[61] A tabáni bíró elleni engedetlenség és szidalmazás éppen úgy büntetést vont maga után, mint a viziváro si testület megsértése.[62]

A Horvátváros bírájáról, Lukács Ágostonról és Loth nevű albírájáról 1701-ben olvasunk először.[63] 1703 végén Stoinics Lukácsot választják meg helyette, négy esküdt társaságában.[64] Ő megmarad tisztében a következő években is; 1706-ban két kiküldött tanácsos jelenlétében választják meg, majd esküt tesz a községnek és az neki.[65] Két évre rá azonban már eltörli a tanács „az ún. Horvátváros" bíróságát; az esküdteket leteszik, a bírót pedig hű szolgálataiért megválasztják a Viziváros egyik esküdtjének azzal a megbizatással, hogy csetepaté esetén azonnal *(in flagranti)* tartson szemlét, s az eredményt azonnal jelentse a vizivárosi bíróságnak.[66] Ezzel a kis település szervezeti különállása megszűnt.

Újlak városi ész bíróságát csak a privilégium elnyerése után említik. Az első ismert bíró 1703 végén Scharl Ferenc, négy esküdt támogatja munkájában. Közel két év múlva már Hochwarter Jánost és hat (két rác és négy német) esküdtjét erősítik meg. Scharl — valószínűleg egy morva muskétással való konfliktusa és katonai letartóztatása miatt — ekkor már csak az esküdtek között foglal helyet.[67] Hochwarter 1706-ban történt lemondása után a tanács három kiküldöttjének jelenlétében választja meg a község Schwartzeysen Mihályt bírónak. De még egy évig sem látja el tisztét, mert az egyik polgárnak két malacát lelőtte; még kártérítést is kell fizetnie.[68] Ideiglenesen megbízott utóda, Fellinger Boldizsár tartósabbnak bizonyul; adataink szerint 1707-ben többségi szavazattal választják meg, a szokott négy esküdttel és még két egyházgondnokkal együtt, a következő évben pedig az esküdtek és a közösség választását erősíti meg a tanács.[69]

[58] *Nagy Lajos* i. m., TBM XIII. 78, a névsor uo. 139. jz.
[59] Acta iud. 1719. okt. 2.
[60] L. I. fej. 32, 63. jz.
[61] Btjkv. 1708. ápr. 26: sowohl von denen geschwornen, als gemeinen, VI. 639, VII. 487.
[62] Uo. 1700. szept. 3, III. 281, IV. 148.
[63] Uo. 1701. jún. 21, III. 403, IV. 312.
[64] Uo. 1703. dec. 13, III. 680, IV. 698. A horvátvárosi bírót említi Corr. mag. 1704. jan. 8. is.
[65] Btjkv. 1706. ápr. 28, máj. 7, VI. 288—289, 296, VII. 74, 86; uo. 1707. ápr. 23-án Kovitsch (?), VI. 463—464, VII. 278—279.
[66] Uo. 1708. máj. 2, VI. 642, VII. 491.
[67] Uo. 1703. dec. 17, III. 683, IV. 705; Acta iud. 1705. aug. 17; Btjkv. 1705. aug. 26, IV. 886, V. 180, VI. 174.
[68] Uo. 1706. márc. 19, III. 403, IV. 208; 1706. ápr. 28, VI. 289, VII. 74; lemondása uo. 1707. febr. 14, 18, VI. 427, 429—430, VII. 238, 240.
[69] Uo. 1707. máj. 2, VI. 470, VII. 285; 1708. ápr. 30, VI. 641, VII. 489.

A jobb híján kerületi bíróságoknak, alsóbíróságoknak *(undere Gericht*, 1701) nevezhető testületek tevékenysége csak lassan bontakozik ki a szórványos adatokból. Mindenekelőtt, úgy látszik, a vizivárosi bíróság a felek kisebb súlyú polgári ügyeit intézte el, lehetőleg egyezséget hozott létre, vagy vallomásaikat foglalta írásba. A kiadványt a bíró és a jelenlévő esküdtek aláírásukkal és pecsétjükkel hitelesítették.[70] Ugyancsak polgári ügyben foglalást, bírói zálogolást is eszközölt ez a testület.[71] De rendelkezett szerényebb méretű büntető joghatósággal is; sikkasztás gyanújába esett legényt lefogatott a strázsamesterrel, pénzbüntetést szabott ki, s ezekért a tanácsnak felelősséggel tartozott.[72] 1699-ben a hatóság megrótta Sprenger vizivárosi bírót azért, hogy fontosabb ügyeket is letárgyalt, pénzbüntetéseket szabott ki, a tetteseket túl hosszan tartotta áristomban.[73] Egy korábbi eset is a vizivárosiak — mondjuk — rendőrbírói tevékenységére utal: megtörtént, hogy egy itteni szabó, akinek lopott bőrt kínáltak eladásra, gyorsan a vizivárosi bíróért és a strázsamesterért szalasztott valakit, de megérkezésükkor az eladónak hült helyét találták.[74] A vizivárosihoz hasonló lehetett a két rácbíró hatásköre: az 1700-as években maga a kamarai adminisztráció utalt hozzájuk vételárra, elégtételre, kártérítésre vonatkozó kereseteket, a városi tanács pedig a gyalázkodó rácokat a megkövetés megismétlése végett a tabáni bírósághoz is elküldte.[75] A rácbíró is részt vett a bűnüldözésben: 1692-ben már vasra verette és a törvényszolgához vitette a budakalászi templomrablás tetteseit, tíz évre rá meg a vidéken megtalált rác tolvajt bilincseltette meg, de ez a vassal együtt elszökött.[76]

Adataink tehát ezeknek az albíróságoknak elsősorban békebírói, rendészeti és igazgatási jellegét mutatják, mely a szóbeliség következtében az iratokban alig tükröződik. Ecker vizivárosi bírói kinevezésekor azt hagyja meg neki a tanács, hogy a gyűjtött pénzről majd számoljon el, a két rácbírót pedig 1707-ben önhatalmú adóztatásért áristomba téteti.[77] Az újlaki bíróság megerősítésekor egyenesen megtiltja, hogy bírósági tárgyalást tartson. Hogy bizonyos jogszolgáltatás mégis folyt itt, azt az 1705-i megerősítés mutatja; a tanácsjegyzőkönyv fogalmazványa szerint e bíróságnál 5 dénár kereseti illetéket *(Klaggelt)* lehetett szedni, s ezenkívül a „szerény botozás" is hatalmában állott.[78] Ebben az évben kapott engedélyt a horvátvárosi bíró

[70] L. fent 47. jz.; Ptjkv. 1696. okt. 6, I. 401; Acta iud. 1700. júl. 24; Btjkv. 1702. júl. 21, III. 525, IV. 478; uo. 1702. dec. 14, III. 562, IV. 522; Acta iud. 1705. febr. 27; Btjkv. 1707. jan. 7, VI. 411, VII. 222.

[71] Acta adm. cam. 1701. júl. 18; Btjkv. 1708. febr. 24, júl. 11, VI. 603, 669, VII. 442, 524.

[72] Acta adm. cam. 1702. febr. 13, Btjkv. 1702. febr. 7, III. 485—486, IV. 421; uo. 1707. máj. 23, VI. 481, VII. 299.

[73] Corr. mag. 1699. dec. 7.

[74] L. fent 48. jz.

[75] KA Besch. Pr. VII. vol. 1701. aug. 5, 1702. okt. 31, dec. 5; uo. VIII. vol. litt. G. 1703. máj. 24; Btjkv. 1704. aug. 8, IV 764, V. 41, VI. 39; uo. 1707. aug. 19: megkövetés . . . beym Ratzischen gericht, VI. 527, VII. 347.

[76] Acta iud. 1692. máj. 21; Btjkv. 1703. jan. 8, III. 568—569. A rácbíróság hatáskörére l. még *Nagy Lajos* i. m., TBM XIII. 78.

[77] Ezekre l. 50. jegyzet; a rácbírák esete Btjkv. 1707. jan. 12, 14, VI. 415, 419—420, VII. 225, 229.

[78] L. 67. jegyzet, a Klaggelt és a botozás csak IV. 886. Tanácsi megbízás az újlaki bírónak uo. 1707. nov. 21, VI. 562, VII. 391.

is arra, hogy a rossz emberek megfenyítésére kalodát *(eine Brechel)* csináltasson.[79]

Összevéve úgy látszik, hogy Buda város tanácsa sorra megszervezte a Váron kívül eső városrészek helyi bíróságait, melyeknek élére az ellenőrzött helyi választás alapján bírót állított, tagokul pedig esküdteket rendelt ki. Azt a joghatóságot, amelyet a kamarai igazgatóság meghagyott neki, csak szerény mértékben adta át ezeknek az inkább rendészeti jellegű szerveknek. De mint hatósági közegeket védelemben részesítette őket. Ugyanezt a védelmet élvezték a tanácsnak egyes polgári perek elintézésére kiküldött bizottságai is. Amikor a tanács Röckh pesti lakatosnak Neumeyerné elleni követelésperét két tanácsosból álló bizottságnak adta ki, s a felperes szitkozódásra fakadt ellenük, Buda azzal az indokolással kért elégtételt Pesttől, hogy a kiküldött biztosok „die authoritet seines Statt Raths selbsten repraesentiren", s ezért tisztelet illeti meg őket.[80]

Rendészeti és illetékszedő feladatokat látott el, tehát csak névleg volt bíró a többször említett piacbíró *(Marckhrichter)*.[81] Ha más nem mutatná ezt, a városi pénzek hűtlen kezelésében elmarasztalt Schorr György pesti piacbíró ügye kétségtelenné tenné.[82] A budai koldusbíró *(Bettelrichter)* meg egyenesen alig lehetett több végrehajtónál: neki kellett pl. rámérnie a törvényszolgára a strázsamester bántalmazásáért kirótt — harmincról kegyelemből mérsékelt! — tizenöt botütést.[83] 1702-ben havi másfél forint fizetést szavaztak meg neki; 1706 elején már csak havi egy forintot, de a pénzbüntetésekből is részt kapott.[84] Ebben az időben (1705—1707) Schulz Márton koldusbíró végezte a törvényszolga feladatait is.[85]

Ezzel a törvénykezés végrehajtó személyzetéhez érkeztünk el. A szakirodalom nem hiába foglalkozik bővebben a hóhérral *(Scharffrichter, Freymann)*, hiszen az állandó bakó egyúttal a vérhatalom gyakorlását is jelképezi. Az erre vonatkozó adatokban a teljes büntető joghatóságért vívott küzdelem fejeződik ki. Budának nem 1695-ben volt először hóhérja, mint helyenként olvassuk. Maga a kamarai igazgatóság vette fel Pengel János Györgyöt már 1688-ban díjazás nélküli budai hóhérnak, megígérve neki, hogy ha az állást megszervezik, ezt vele töltik majd be. De addig is élnie kellett valamiből, s ez a sintérség volt. Kérésére az inspekció Buda tanácsa útján megtiltotta a török foglyoknak és a rácoknak, hogy felhasználják az elhullott állatokat, mert ez teszi ki a bakó jövedelmét.[86] Ha valaki ebbe bele-

[79] Uo. 1705. jan. 4, IV. 813, V. 95, VI. 91. Áristom a horvátvárosi bíró megsértéséért uo. 1707. jún. 6, VI. 490, VII. 309. — *Móra Ferenc*nél (Elkallódott riportok . . . Bp. 1958, 34) olvasom a Brechel „pánttal ellátott kerékbetörő szerszám" értelmét, de ez itt nem helyénvaló. *Vajna* i. m. II. 88, 3. jegyzet kalodának mondja.

[80] Acta iud. 1704. szept. 11, Int. a. a. nr. 757.

[81] Budán: Btjkv. 1699. júl. 20, II. 530, III. 81; uo. 1700. júl. 16, III. 253, IV. 120; Pesten: Corr. buch 1699. szept. 11, I. 92; Ptjkv. 1700. jan. 18, II. 298—299.

[82] Az ítélet Ptjkv. 1700. szept. 7, II. 405—407.

[83] Btjkv. 1704. okt. 8: fenyítés, IV. 783, V. 61, VI. 58; uo. 1705. dec. 23: Patsche (Page) Péter Pál koldusbíró felvétele, IV. 938, V. 250, VI. 230.

[84] Uo. 1702. szept. 18, III. 534, IV. 491; uo. 1706. jan. 8, VI. 235—236, VII. 6.

[85] Corr. mag. 1707. nov. 15.

[86] KA Exp. 1689. jún. 1, júl. 16; Acta adm. cam. 1689. júl. 16.

ártotta magát, érdemtelenné vált a polgárságra, s a hóhérnak kártérítéssel tartozott. Ez tűnik ki Pengel utódának, Konrád mesternek 1700-ban Pesten folytatott peréből.[87] Erre a becstelennek tartott mesterségre más alig is vállalkozott, mint a társadalmon kívülinek tekintett hóhér.[88] Még a vele való érintkezés is diffamáló volt. Egy pesti szabó a kivégzésre vitt Kandó Mátyásnak megtörölte az orrát; a bakó embereivel való érintkezésért majdnem elveszítette a kenyerét. Hoffmann budai vöröstimár kötelet adott el a hóhérnak, céhe ezért eltiltotta tőle legényeit. Máskor egy szabólegénynek tiltotta meg a budai tanács, hogy együtt igyék a hóhérral.[89]

Pengel, az első budai bakó, láthatólag nem találta meg számítását a dögbőrön, mert 1693-ban a tortura vagy a megvesszőzés végrehajtását „in Ermanglung eines Scharffrichter(s)" már a törvényszolgának kellett vállalnia.[90] 1695 elején éppen az eddigi törvényszolgát, Holtzmann Konrád Jánost szegődtette a tanács hóhérnak, most már évi 30 ft fizetéssel, lakással és 4 öl fa járandósággal.[91] Amig a katonaság nem engedett meg „civil" kivégzést, a budai hóhér másutt vállalt alkalmi munkát; évről-évre megfordult — megfelelő kommenció fejében — Esztergomban, itt „boszorkányt" is égetett, 1702-ben pedig mint „gyakorlott" szakembert Fejér megye kérte kölcsön.[92] Amellett az időnként szükségessé vált kínvallatást is ő foganatosította, és vele rémítették a makacsul tagadó vádlottakat.[93] Van rá adat, hogy karhatalmi feladatot is végzett: Bösinger polgármester 1695 tavaszán a törvényszolgával és az őrmesterrel együtt letartóztatásra vitte ki a szőlőhegyre.[94] És ami a legfontosabb: az imént idézett per tanúsága szerint ő volt egy személyben Pest hóhérja és sintérje is; többek között ő tortúrázta meg Pesten a hitvesölő Modauert. De az azonosságot legvilágosabban mutatja özvegyének ugyanott 1705-ben benyújtott kérése néhai urának hátralékos fizetése és a gyepmesteri tevékenységért járó díjazása iránt.[95] Holtzmann Konrád nem természetes úton halt meg; a budai tanács egykorú rendelkezéseiből derül ki, hogy 1705 májusában egy rác lőtte le, akinek azután sikerült megszöknie.[96]

[87] Ptjkv. 1700. aug. 25, szept. 15, II. 393—395, 397, 409.

[88] *Vajna* i. m. II. 215—217; *Meznerics* i. m. 47; v. ö. *Magyar Simplicissimus*, szerk. Túróczi-Trostler József (Bp. 1956) 184; *E. Schmidt* i. m. 176.

[89] Ptjkv. 1699. ápr. 13, II. 207; Corr. mag. 1698. febr. 3; Btjkv. 1706. márc. 24, VI. 277—278, VII. 57—58.

[90] 1693: Acta iud. 1692. márc. 3 (9. melléklet), 1692. aug. 11 (9. melléklet).

[91] Bjtkv. 1695. jan. 3, I. 539; Budai lt., Kamarai hivatal 1697-i számadáskönyve; *Gárdonyi* i. m. 489; *Pásztor* i. m. 216.

[92] Corr. mag. 1695. jún. 29, 1696. dec. 15, 1697. febr. 26, 1699. aug. 19, 1702. jan. 14; *Molnár Éva*: Boszorkányperek Magyarországon a XVII—XVIII. században (Bp. 1942) 33.

[93] Acta iud. 1701. jún. 16; Btjkv. 1702. szept. 6, III. 532, IV. 488; uo. 1704. ápr, 7, V. 25, VI. 21—22.

[94] KA Mem. u. Anbr. 264 B, 1695. ápr. 23.

[95] Tortura: KA Exp. 1703. ápr. 16. no. 57; az özvegy igénye Ptjkv. 1705. jún. 9, III. 329. Pesti lt., Kamarási hiv. 1703-i számadáskönyve szerint a gyepmesterségért 26 ft-ot vett fel.

[96] Btjkv. 1706. márc. 3: so den scharffrichter erschossen, VI. 262, VII. 39; uo. 1706. okt. 8: den Freyman thodtgeschossen, VI. 364—365, VII. 163—164. Az időpontra l. alább 99. jz.

Utódára[97] több adat egyeztetése vezet rá. Holtzmann özvegye a hátralékot „Susanna Catherina Leischnerin" néven kéri a pesti tanácstól, de egyelőre türelemre intik. Kimondják, hogy a fizetés csak férje haláláig illeti meg, a többi időre nem, míg a város új hóhért nem vesz fel. Ez már 1705 októberében megtörtént, de fizetést az újnak sem adtak.[98] A nevét sem ekkor, sem 1708-ban nem említik, amikor *salarium* és a döglött állatok elszállítása fejében 1705 május végéig 82 forintnál több hátralékot kér — hiába.[99] Az októberben felvett fizetéstelen hóhér nem saját járandóságát kereste a tanácson, hanem nyilván feleségéét, aki előzőleg Holtzmann özvegye volt! Egykorú budai adat szerint Leistner bakó fehérvári kommencióját azért sürgeti meg a tanács, mert alig képes Holtzmann kiskorú gyermekeit eltartani.[100] Leistner (Leischner) Vilmos tehát elődjének özvegyét vette feleségül, ami teljesen ésszerű lépés volt, hiszen az infámia az asszonyra is átragadt; a bakó az özveggyel együtt az állást is megkapta. Ha Pest nem is, Buda fizetett neki a sanyarú években is, amint egy 1708-i letiltásból kiderül.[101] Ha következtetésünk megáll, Budának és Pestnek ezidőben közös hóhéra volt.

Több adatunk van a törvényszolga *(Gerichtsdiener, Scherge)* működésére. Később még lesz szó róla, hogy Buda és Pest magisztrátusa alkalmasint kezdettől fogva használta fenyítésre és kényszereszközként a letartóztatást és a tömlöcöt. Végrehajtó közegül — a strázsamesteren kívül — a törvényszolga állt rendelkezésre. Buda számadásaiból tudjuk, hogy legalább 1692 január elejétől kezdve heti másfél forint bért és évi 6 forint értékű tüzifát utalt ki Holtzmann János Konrád törvényszolgának. Ő kapta meg a foglyok szűkös élelmezéséért járó napi 6 krajcárt, valamint az őrizet fejében megillető tömlöcpénzt is.[102] Működéséről is 1692-ből való az első adat. A 14 éves Zandl Bernát szentségtörő lopásért már január 20-tól kezdve a törvényszolgánál ült; amikor ez hazament a bilincsért, hogy az állítólagos felbújtót letartóztassa, beszélt a fiúval; annak tisztázása után levette róla a vasat, és átadta a strázsamesternek. Az eljárás lefolytatása után — hóhér híján — Holtzmann hajtotta végre a pellengéren való megvessződés és száműzés büntetését a fiún, és ő tortúrázta meg 1693 nyarán a jezsuitákat fosztogató Freymueth lakatost is.[103] Ebben az esztendőben Bösinger polgármester számadásai a törvényszolga „házán" folyó kőműves-, lakatos- és üvegesmunkákról adnak hírt, mindig a városházán folyó munkálatok keretében, sőt e számadások külön rovata említi a tömlöcre *(Stockhaus)* és az ott alkalomadtán megláncolt gonosztevőkre tett kiadásokat.[104] Egy vargalegény utóbb tiltakozik a tanácsnál az ellen, hogy a törvényszolga a

[97] Corr. mag. 1701. jún. 18: Gabl egri hóhér ajánlkozott, de városa nem engedte el.

[98] L. fent 95. jz.; Ptjkv. 1705. okt. 6. (tévesen szept. !), III. 354.

[99] Uo. 1708. jan. 3. III. 453.

[100] Btjkv. 1708. márc. 17, VI. 617, VII. 459.

[101] Uo. 1706. máj. 28, 31, VI. 304—305, 308, VII. 97, 101.

[102] Budai lt., Kamarai hivatal számadásmellékletei 1692. no. 31, 35, 36, 1693. no. 46, 53; ua. 1693—94-i számadáskönyv 28. fol.

[103] Acta iud. 1692. márc. 3. 3, 4, 9. melléklet; 1692. aug. 11. 9. melléklet.

[104] A 102. jegyzetben id. számadáskönyv 18, 28—29. fol; az utóbbiak címe: Auf das Stockhaus vnd Maleficanten; számadásmell. 1693. no. 26.

kabátja zsebébe csempészte a *Kerker* kulcsát, tehát a fogolyszöktetés gyanújába akarta keveri ni.[105] Ezek az adatok arra vallanak, hogy a törvényszolgának szolgálati lakása volt a városházán, s emellett (talán pincében?) őrizte a szükséghez képest megvasalt vádlottakat. Ő vette őrizetbe a kamara igazgatóság által eljárás végett átadott rabokat;[106] az ő kezéből szabadították ki az említett erőszakoskodó katonák a már többször teherbe esett, és nyilván éppen a városházi tömlöcbe kísért nőszemélyt.[107] Arra meg éppen számos példát lehetne idézni, hogy a becsületet érintő büntetést vagy testi fenyítést a törvényszolga hajtotta végre. Amig Budának nem volt bakója, ennek az eljárás során felmerülő teendőit (a tortúrát) is ő végezte el.

Az a nagy hatalom, amelyet ezáltal a törvényszolga kezébe adtak, sorozatos visszaélésekre vezetett. Az adatokból ismert budai törvényszolgák közül alig valamelyik vált meg tisztességgel hivatalától. Kivétel mindjárt az első, a többször említett Holtzmann, aki 1695 elején hóhérrá „lépett elő". Utódát, Gnestel János Gáspárt már az előző év végén megválasztotta a tanács; heti másfél forint fizetést, 4 öl fát és szabad lakást szavazott meg számára.[108] De csakhamar belekeveredett a városi pártharcokba. Amikor Eösinger polgármester ellenkezése daczára két tanácsos feltörette a tömlöc ajtaját, és az adminisztráció parancsára kiengedett egy idős péket, a törvényszolga sértő szándékkal bedobta kabátját Unger tanácsos udvarába, mintegy őt is lehuzva a maga méltatlan állásához. Az ügy hullámai csak nehezen ültek el; Gnestelt pesti kollégájával veretették vasra.[109] Ezután újabb panaszok hangzottak el ellene; a vargalegény említett vádján kívül többen jelentették a tanácsnak, hogy a törvényszolga „mit den arestanten sehr excedire".[110] Az excesszusok jellegére később derül fény. 1698 elején a letartóztatott Gall mészáros megverésééért, eddigi hasonló visszaéléseire való figyelemmel, az adminisztráció azonnali elbocsátását és száműzetését rendelte el, a tanács pedig „jól megérdemelt büntetésül" két bilincset vasaltatott őrá, aki eddig másokat tartott bilincsben. Gnestel szabadulása után sem nyugodott, hanem szidalmazta Unger és Krempl tanácsosokat, ezért vasban végzendő közmunkára ítélték, majd két hét mulva szabadon bocsátották azzal, hogy a várost el kell hagynia. Gnestel elcsapásával egy időben Wagner Keresztélyt alkalmazta a tanács.[111] Eleinte jobbnak látszott elődjénél, részt vett a város területének *(Freyung)* kijelölésében is. A tanács ismételten megszavazta neki a libériát vagy mundért, melynek vállán a hatósági jelleget „ein Kress" tüntette fel. 1698-ban ugyan szívesen felvették volna Klinger Márton pozsonyi törvényszolgát, s az elődjének járó fizetésen kívül még minden fogoly után 45 krajcárt is adtak volna neki. De Klinger nem jöhetett el rögtön Pozsonyból, csak feleségét küldte előre

[105] Btjkv. 1695. aug. 24, I. 615—616.
[106] KA Exp. 1698. febr. 17, no. 35.
[107] L. I. fej. 65. jz.
[108] Btjkv. 1694. szept. 6, II. 15; vö. az 1697-i számadáskönyvet is.
[109] KA Exp. 1695. ápr. 22, 25, 26, no. 73, 84, 86; Acta adm. cam. 1695. ápr. 22; Int. a. a. nr. 86, 87; KA Mem. u. Anbr. 181 K, 264 B.
[110] Btjkv. 1696. júl. 14, II. 141.
[111] Acta adm. cam. 1698. febr. 14; KA Exp. 1698. febr. no. 26; Btjkv. 1698. febr. 21, márc. 7, 20, II. 242, 253, 258.

Budára tájékozódni, s egy szolgát helyettesül. A tanács végül is megúnta a várakozást, és jobb híján Wagner megbízatását hosszabbította meg „jó magaviselet" feltételével.[112]

A feltétel szemmel láthatóan nem teljesült. Wagner elcsapását nem vették ugyan jegyzőkönyvbe, de 1700 februárjában kérésére kifizették neki 6 forint hátralékát és a foglyok után járó tömlöcpénzt *(Arrestgeld)*. Hogy nem egyszerű felmondásról van szó, az feleségének az áristomból nemsokára történt elbocsátásából következik, „mivel ártatlansága bebizonyosult." Talán ő is gyanúba esett, hogy részt vett a foglyokkal való erőszakoskodásban, vagy dolgoztatta őket.[113] Buda tanácsa még ugyanebben a hónapban Ibinger János Györgyöt alkalmazta Wagner helyébe a szokott fizetéssel, s ezt az ismert rendszertelen módon ki is adogatta neki.[114] Nemsokára hatalmi jelvényt is kapott, és engedélyt arra, hogy egyenruhája karjára a város címerét felvarrhassa. A libériához *(Statts liberey)* csak a posztót szolgáltatta a város, a foglyok között akadt szabó, aki megvarrta.[115] De arra, hogy Ibinger sem volt jobb elődeinél, elég egy kis epizódot idézni. Egy sváb szolgálótól azzal lehetett pénzecskéjét kicsalni, hogy letartóztatással ijesztgették, amikor a törvényszolga ugyis mindent elvesz tőle.[116] A Multz közjegyző rovására elkövetett visszaélések miatt Ibinger is bilincsbe került három napra, állásvesztéssel fenyegették meg, s ezután csak a polgármester engedélyével hagyhatta el a várost.[117] Egy darabig még elviselték, rendesen (igaz, csak borban) fizették, még 4 ft újévi jutalmat is adtak neki.[118] De Ibinger becsülete is kitelt; 1702 derekán már *volt* törvényszolgának mondják, és feleségének kegyelemből juttatnak még némi pénzt és fát.[119] Utóda Rigler Bálint röggendorfi vincellér lett, ugyanolyan fizetéssel és fajárandósággal; ő azonban már 1703 tavaszán lemondott, nemsokára pedig egy férjes asszonynyal Ausztriába szökött.[120] Csak nyáron lépett a helyére a messkircheni születésű Jüngling József,[121] akiről feljegyezték, hogy gyalázta és megverte a városi strázsamestert, s ezért 15 ütést szenvedett el a koldusbíró kezétől.[122] A következő név szerint ismert törvényszolga, Khell András, 1707 őszén foglalta el állását,[123] előtte Schultz Márton koldusbíró működött helyettesként.[124]

[112] Uo. 1698. máj. 21, szept. 4, dec. 17, 1699. febr. 23, 27, nov. 20, II. 296, 381, 413, 455, 457, 592, III. 19, 21, 133; levelezés Klinger jöveteléről: Acta adm. cam. 1699. febr. 22.

[113] Btjkv. 1700. febr. 12. márc. 1, III. 162, 165, IV. 18, 22.

[114] Uo. 1700. febr. 26, ápr. 2, III. 164, 196, IV. 21, 54.

[115] Uo. 1700. jún. 18, 1701. ápr. 11, III. 232, 374, IV. 97, 277; uo. 1702. febr. 17: liberey, III. 490, IV. 427.

[116] 1701. júl. 8, III. 412, IV. 324—328.

[117] 1701. júl. 20, 27, III. 418, 420, IV. 334, 337.

[118] Uo. 1701. okt. 21, 1702. jan. 3, III. 442, 472, IV. 364.

[119] Uo. 1702. jún. 12, III. 517, IV. 467. Az állás üresedését említi Corr. mag. 1702. jún. 15. a megelőző hónapokra nézve.

[120] Kinevezése uo. 1702. jún. 16, III. 516, IV. 466. Camissol kiutalása számára uo. 1702. okt. 27, III. 544, IV. 499. Lemondása uo. 1703. márc. 7, III. 612, IV. 592; szökése Corr. mag. 1703. máj. 8.

[121] Alkalmazása, Mondur kiutalása uo. 1703. aug.31, szept. 5, III. 662—663, IV. 667, 669.

[122] L. fent 83. jz.

[123] Btjkv. 1707. szept. 23, VI. 541.

[124] L. fent 85. jz.

A pesti tanácsjegyzőkönyvek nem regisztrálják olyan pontosan a törvényszolgák felvételét és elbocsátását, mint a budaiak, ezért itt homályosabb a kép. Kezdetben — a jelek szerint — a katonák, a hajdúk végezték a törvényszolga teendőit. A pesti tanács egy korai esetben büntetésnek tudta be azt, ha valakit ők vezettek elő. Módszereik nem voltak valami kíméletesek; egy ízben azt olvassuk, hogy a helyettes bírót sértegető Hein Jakabot öt hajdu erőszakkal lökte be a börtönbe.[125] A Budán is megtalálható tanácsszolgáról *(Stattdiener, Rathsdiener)* 1692-ben hallunk először, ez azonban legfeljebb átmenetileg láthatta el a karhatalmi feladatokat, lényegében hivatalsegéd volt.[126] Az első pesti törvényszolga Baumberger Márton lehetett, akit havi 5 forint és évi 10 szekér fa javadalmazással 1693 vége felé vett fel a tanács.[127] Működésére rossz fényt vet Proberger bíró egy későbbi bejelentése a magisztrátus ülésén. Eszerint a város törvényszolgája nem megfelelő, nem nyújt biztonságot, mert mindenféle embereket bebocsát a letartóztatottakhoz; a bíró ezért előre kimenti magát arra az esetre, ha valamilyen baleset történnék.[128] Valószínűleg 1696-ban váltották fel egy másikkal; erre az évre tehető az elveszett instrukció, valamint a *Scherge* díjazásának reánk maradt részletezése, amelyről nemsokára lesz szó.[129] Talán ekkor vették fel Wenckh Andrást, aki 1698-ban sikerrel kér heti 5 garas fizetésemelést, majd egyenruhát. Ez iglaui posztóból készült vörös kabát, melynek kihordási idejét is megállapítják, két évben.[130] Több név sajnos az egész időszakban nem fordul elő, a jegyzőkönyv mindig csak „a törvényszolgáról" beszél, pl. amikor megemlíti, hogy a strázsamester megverte és gyalázta, s emiatt le akarja tenni szolgálatát. Később a város bélelt kabátot juttat neki, majd 1705-ben a bér elmaradása miatt a jövőre havi 6 forint fizetést igér, de mert ez is kimaradozik, az inséges időkben heti 5 font hússal és napi egy garasnyi kenyérrel javadalmazza.[131] Ezekből az adatokból nem tűnik ki, még mindig Wenckh töltötte-e be az állást, vagy más személy.

A törvényszolga járandóságának részletezése viszont ebben az időben egyedülálló forrás, már csak funkcióinak megismerése szempontjából is. Eszerint a járandóság 1 ft 10 garas hetenként (azaz másfél rénes forint), és újévkor egy akó bor, a városterület kijelöléséért ugyancsak másfél forint. Egyes cselekményekért külön díjazás jár: a városon belüli letartóztatásért 8 garas, azon kívül 4 garas, a fogoly behozataláért 2 garas, vasra verésért 1 ft 10 garas, tolvaj vagy parázna megbüntetéséért ugyanennyi,[132] verésért

[125] Ptjkv. 1688. júl. 7, I. 1; uo. 1689. jún. 1: mit gewalt hineingeschoben worden, I. 25.

[126] Ptjkv. 1692. ápr. 29: Stattdiener, I. 58; máj. 10: Hans Weber Rathsdiener, I. 60; aug. 27: Martin Kling Stattdiener, I. 73.

[127] Uo. 1693. dec. 4, I. 130.

[128] Uo. 1695. ápr. 8, I. 265.

[129] Int. a. a. nr. 130.

[130] Ptjkv. 1698. máj. 23, jún. 23, II. 117, 125.

[131] Uo. 1700. júl. 30, II. 388; uo. 1702. ápr. 4: den Rokh mit Pey gefüttert machen zu lassen, III. 34; 1705. máj. 6: fizetés, . . . weil die Stattbediente solang ohne soldt leben, III. 326; 1705. júl. 22: természetben, III. 336. Pesti lt., a kamarási hivatal 1703-i számadáskönyve szerint ez évre a fán kívül 79 forintot vett fel.

[132] A forrás — Int. a. a. nr. 130. — ezt mondja: Item so einer in Diebstall oder Hurerey interessiret ist . . . De a letartóztatás díja kevesebb, és ez a tétel a büntetések között szerepel.

és kiűzésért 1—1 forint. Másfél forint illeti meg a törvényszolgát (közreműködésért), ha bűntettest végeznek ki, mégpedig vesszőzéssel, karddal, kötéllel vagy bármilyen módon. Azt, hogy a kivégzést ő hajtotta volna végre, többek között a budai hóhérra idézett adatok is valószínűtlenné teszik; inkább az elítélt kivezetése lehetett a dolga. Mindezeken kívül minden szent időben, farsangra, ünnepi alkalmakkor 2 méő bor, szükségletének megfelelő fa, és heti 10 gyertya illette meg a pesti törvényszolgát. Ő az, aki a bíró parancsára a gyanúsítottat letartóztatja, vagy a katonáktól a városházán átveszi, illetve — ha nem Pest az illetékes bírósága — a testvérvárosnak kiadja.[133] A letartóztatás nem megy mindig simán, még fegyveres ellenállásra is talál, s ilyenkor erősítésnek maga mellé veszi a kapuőröket, vagy még a strázsamestert is.[134] Ő méri ki a nem nyilvánosan, hanem *privatim* végrehajtandó korbácsütéseket, ha a tanács elrendeli, de ő végzi el ezt nyilvánosan is, ő vezeti ki a száműzötteket a városból.[135] Ezért az ő őrizetével ijesztgeti a gazda is lopással gyanúsított cselédjét.[136]

Nem csodálkozhatunk azon, hogy sok panasz hangzott el a budai és pesti törvényszolgák ellen, hiszen a foglyok őrzésére, kínzására és kiseprűzésére csak kétes elemek vállalkoztak. A törvényszolgának sem volt több becsülete, mint a hóhérnak; ha tisztes polgárt *Scherge*-nek neveztek, ez becsületsértésnek számított. A pesti strázsamester panaszára ezért büntette meg a tanács Lindemaier lakatosmestert és legényeit.[137] Budán egy molnár tanúkkal és egy proviantbiztos tanúsítványával igazolta, hogy tíz esztendővel azelőtt (!) nem vett részt ellenfele megbilincselésében, amint ez állította. Ártatlanságát mindkét város molnárcéhének tudomására hozták, a budainak még az eset emlegetését is súlyos büntetés terhével tiltották meg.[138] A közfelfogásra jellemző, hogy Kalcher Márton kőművesmester legényei le akarták tenni a munkát, mert egyik társuk többszöri intés ellenére is együtt ivott a törvényszolgával; végre a mester elbocsátotta, és bejelentette a céhnek, hogy nem lehet felfogadni ![139] Foltot ejtett a polgári becsületen a törvényszolga kezének érintése is *(Antastung)*; ezért adott Buda tanácsa erkölcsi bizonyítványt egy mészároslegénynek arról, hogy az elszenvedett letartóztatás nem megy tisztességének rovására.[140] Innen vannak a panaszos beadványok a kamarai igazgatósághoz is amiatt, hogy pl. a nyelv felvarrását megtagadó vargalegényeket a budai magisztrátus a strázsamesterhez, *sőt* később a törvényszolgához adta őrizetbe ! Az előbbi ui. még *custodia honesta*-számba ment; erről azonban az áristommal kapcsolatban még lesz

[133] 1694. márc. 5: KA Buchhalt. Act. 3829. fasc. no. 177; Ptjkv. 1694. nov. 23, 1695. jan. 11, I. 224, 240; Corr. mag. 1694. dec. 23, Int. a. a. nr. 80.

[134] Ptkjv. 1695. jan. 7, I. 234—236; 1698. aug. 22, II. 142—143; 1699. okt. 6, II. 268—270; aznap, II. 271.

[135] Uo. 1697. szept. 17: korbácsolás, II. 59; 1700. jan. 8: kivezetés, II. 294; 1708. jún. 26: verés, III. 487.

[136] Uo. 1697. jún. 26, II. 53.

[137] Uo. 1692. márc. 25, I. 54; 1701. febr. 12, 26, II. 484, 491.

[138] Btjkv. 1705. jún. 12, 30, IV. 870, 876, V. 158—159, 167, VI. 154—156, 163—164; Int. a. a. nr. 778; az iratváltás Corr. mag. 1706. jan. 4.

[139] Ptjkv. 1696. okt. 6, I. 401. Jellemzőek a vízivárosi tanúsítvány szavai: a legény . . . seye ia ein Ehrlicher Mann vnnd kein Scherg, Corr. mag. 1696. okt. 4.

[140] Btjkv. 1701. jún. 21, III. 405, IV. 314.

szó.[141] Foltot ejtett a polgári becsületen még a törvényszolga állására való jelentkezés is.[142]

A közrend fenntartásáért mindkét városban a strázsamester, csendbiztos *(Stattwachtmeister)* felelt, aki részt vett a bírói ítéletek végrehajtásában is. Az első név szerint ismert budai strázsamester, Pöckh Jakab működésének kezdetét legalább 1692-re kell tennünk, mert ezóta részesült fizetésben; elődjének csak özvegyéről maradt említés. A városházán lakó Pöckhöt az 1694 májusi utasítás a megelőző pártharcokban való részvétele ellenére is meghagyta hivatalában.[143] A Bösinger-párt új strázsamesterének, Linzer Benedeknek 1695 márciusában a Vizivárosban szerveztek ugyanilyen tisztséget, utódlási joggal az „öregnek" várbeli állására; azóta ketten voltak Budán: egy a Várban, egy a Vizivárosban, a polgárok szóhasználata szerint a „felső" és az „alsó" strázsamester.[144] Fizetésüket 1694 elejétől kezdve a törvényszolgáénál magasabb összegben, a két tanácsszolgával azonosan (heti 2 forintban és 8 ft értékű fában) állapították meg.[145] (Az utóbbiaknak az idézés és a beadványok átvétele körül akadt dolguk.) Az „öreg" Pöckh nyugalmazása után Tödtenwolff Ferenc Ferdinándot alkalmazták utódának, s ő közel öt éven át látta el nehéz feladatát (1702—1707), mig vissza nem vonult, és egyszerű polgárként akart írnoki gyakorlatot *(schrifftliche exercitia)* kezdeni. 1709-ben azután a városi kancellária írnokává nevezték ki; ekkor már Hoffmann János György állott a helyén.[146]

Nem a jogszolgáltatás személyzetéhez tartozott, hanem a kapuőrök parancsnoka volt a strázsamesterhadnagy *(Stattwachtmeisterleuthnant)*.[147] A kuruc időkben megszervezett polgárőrségnek is ő lett a vezetője;. 1703 őszén Steiner György fuvarost nevezte ki a tanács erre a tisztségre.[148] Alkalomadtán részt vett a végrehajtásban és a letartóztatásban is. Végrehajtó funkciójának egyik példája, hogy 1706-ban a makacs Bösinger fegyverét a strázsamesterrel együtt ő hozta be a városházára. A következő évben a

[141] KA Besch. Pr. 1698. máj. 11, V. vol. 36. fol.; Acta adm. cam. 1698. jún. 12; vö. *Gárdonyi* i. m. 607.

[142] Corr. mag. 1702. jún. 15.

[143] Budai lt., Kamarai hivatal számadásmellékletei 1692. no. 26, 37, 1693. no. 8; KA Exp. 1694. máj. 18, no. 64; Acta adm. cam. aznapról; Corr. mag. 1694. jún. 2; vö. *Kovács* i. m., TBM VIII. 37, 44.

[144] KA Exp. 1695. márc. 5, no. 8; Acta adm. cam. 1695. márc. 5. — 1699. júl. 20-án még mindig két strázsamester tesz vallomást megveretéséről, az „öreg" Pöckh Jakab várbeli és Linzer Benedek vízivárosi, Acta iud. aznapról. Pöckh említése Btjkv. 1700. máj. 5, III. 211, IV. 73; 1701. jún. 21, III. 405, IV. 314; aznap Linzer „Vnderwachtmeister", uo. III. 403, IV. 312. vízivárosi, Corr. mag. 1701. nov. 21. Az öreg Pöckh később gyalázza a tanácsot, Btjkv. 1703. jan. 26, júl. 11, III. 589, 655, IV. 654.

[145] Budai lt,. Kamarai hivatal számadáskönyve 1693—94, 12—13. fol.; *Gárdonyi* i. m. 590—591. Annak, hogy már ekkor két strázsamester lett volna a Várban is, 1708-ig nem találtam nyomát.

[146] Btjkv. 1702. aug. 7, III. 526, IV. 478; uo. 1707. febr. 23, VI. 433, VII. 245; *Bánrévy* i. m.. LtK 1935, 202, 186. jz. — Hoffmannra Acta iud. 1708. febr. 8. — „Alsó" és „felső" strázsamester Btjkv. 1708. júl. 23, VI. 674.

[147] Heilman budai Wachtmeisterleuthnant 1698. okt. 29-én az őrszoba javítását kéri, KA Besch. Pr. V. vol. 109. fol.

[148] Corr. mag. 1703. okt. 19, említése uo. 1704. aug. 19, Btjkv. 1708. jún. 8, VI. 654, VII. 506.

strázsamesterhadnagynak két káplárja volt a Vizivárosban.[149] Ezek a személyek, a budai rendőrség előfutárai, természetesen lépten-nyomon katonai segítségre szorultak. A jogszolgáltatáshoz szorosabban kapcsolódó strázsamester is ,,tömlöctartó"[150] volt, de az ő őrizete nem érintette a polgári becsületet. A polgárok elleni visszaélést állásvesztés terhével tiltották meg neki.[151]

Pesten az 1692-ből ismert első csendbiztos, Speculari János, még egyben a vásárbíró tisztét is ellátta, s e kettős feladatának megfelelően tett esküt.[152] A századfordulón már a sikkasztó Schorr György volt a vásárbíró és strázsamester; az utóbbi tisztében rendfenntartással és hatósági végrehajtással foglalkozott.[153] A két funkció összekapcsolása lehetett az oka annak, hogy amikor 1700 elején a zágrábi Medveczky Mihályt strázsamesternek alkalmazták, a vásárbírónak kellett számára havi 7 forintot átengednie a fizetéséből, amellett a foglyok után járó tömlöcpénzt *(Arrestgeld)* is megkapta. Egy év mulva már Lapp József volt az utóda; 1705-ben a tanács havi 16 forintot szavazott meg neki, mert — úgymond — addig zsold nélkül szolgált.[154]

Végül mint szakértők segítették a jogszolgáltatás munkáját a kezdettől fogva alkalmazott városi bába, majd a századfordulótól kezdve a hatósági orvos[155] és a halottkém: Budán 1695-től Gering Mihály, 1699-től Selig János. Az utóbbinak kinevezési okmányából tudjuk meg kötelességeit: az *ex casu* előforduló haláleseteknél a bírósági szemle foganatosítása és a tanácsházban lévő (nyilván letartóztatott) betegek kezelése. Ennek fejében mentes volt a porciótól.[156]

[149] Uo. 1705. jan. 19, IV. 821, V. 104, VI. 100; uo. 1706. ápr. 12: strázsamesterhadnagy és strázsamester, VI. 284, VII. 67; 1706. júl. 23: a strázsamester két éjjeli őrrel tartóztat le, Acta iud. 1705. márc. 21; Btjkv. 1707. jan. 10: Víziváros, VI. 413, VII. 224; uo. 1707. dec. 2: végrehajtás zsidók ellen, VI. 567—568, VII. 398.

[150] A komáromi Kärckermeisterről írják magyarul: ,,Temniz Tarto", Ptjkv. 1700. márc. 16, II. 326.

[151] Btjkv. 1702. márc. 17. III. 499, IV. 437.

[152] Ptjkv. 1692. dec. 16, I. 82.

[153] Schorr strázsamester 1699-ben, Corr. buch I. 170—172; funkcióira l. Ptjkv. 1695. márc. 22, I. 258—259, Acta iud. 1696. ápr. 15. is.

[154] Ptjkv. 1700. jan. 12, 15, II. 298—299; Lapp említése 1701. jan. 7, II. 450; havi fizetésére fent 131. jz. — Pesti lt., a kamarási hivatal 1703-i számadáskönyve szerint a ,,Statt Wachtmeister et schreiber" 222 ft fizetést kapott.

[155] *Gárdonyi* i. m. 591.

[156] Btjkv. 1699. máj. 18, II. 488, III. 47; Corr. mag. 1699. máj. 22.

III. FEJEZET

ELJÁRÁSJOG

1. A VÁROSI BÍRÓSÁGOK ILLETÉKESSÉGE

A hatáskör kérdéseit az I. fejezet a városi joghatóság kiterjedésével kapcsolatban lényegében már magában foglalta; az eljárásjogi keretek az osztrák abszolút hatóságokkal vívott harcban alakultak ki. Itt csak annyit kell hozzátennünk, hogy a két város hatáskörét nemcsak az udvari kamara budai igazgatósága és a katonai parancsnokság korlátozta, hanem természetesen az egyházi bíróságok is. Ezek egyrészt *ratione personae* igényelték az egyházi személyek elleni büntetőperek elbírálását, másrészt *ratione materiae* a hit és erkölcs kérdésével összefüggő minden ügyét. Hatáskörük erre az időre már nagyon összeszűkült; a XVIII. század elején már joggal lehetett összefoglalni a végrendelet, házasság és esküszegés pereinek körére.[1] A végrendeletek tartalmi kérdéseit azonban a városok állandóan hatóságuk alá vonták, s a jogvitás szerződési ügyek elintézésében sem gátolta őket az, hogy a szerződésszegés egyben esküszegés is volt. Gyakorlatilag tehát a házassági ügyek maradtak meg Budán és Pesten az egyházi bíróság hatáskörében. Valóban találni utalást arra, hogy a házasság előtti nemi élet kérdése szentszék előtt, „coram ordinario und der Geistlichkeit" került megítélés alá,[2] és közelebbről a pesti plébános a visszafoglalás után is gyakorolta hagyományos szentszéki joghatóságát.[3] Büntetőjogi szempontból ez a bíráskodás nem érintette lényegesen a város hatáskörét; egy ízben pl. egy leány többszörös házassági ígérete miatt 12 ft büntetést akart megvenni a plébános az apán, de aztán megelégedett néggyel is.[4] Mivel ez időben a szentszékek ítéleteit már a világi hatóságok hajtották végre,[5] a pesti apátplébános is a város segítségét vette igénybe a bíróságán kiszabott pénzbüntetések behajtásánál.[6] Szorosan vett kriminális büntetést azonban az egyházi bíróság nem szabhatott ki.

Az illetékességet a városi bíróságok *erste Instanz* jellege határozta meg, amelyről fent már volt szó.[7] A tanács a városi polgárok és lakosok elsőfokú és egyben közvetlenül illetékes hatósága is volt, Maylin 1703-i előadmánya

[1] *Bónis* i. m. 29—30.

[2] Btjkv. 1700. nov. 29. III. 318—319, IV. 189.

[3] *Gárdonyi Albert :* Városi plébániák kiváltságos állása a középkorban. Károlyi Emlékkönyv (Bp. 1933) 163—182.

[4] Ptjkv. 1700. nov. 23, II. 428.

[5] *Paulus Khlósz :* Praxis seu forma processualis fori spiritualis . . . (Tyrnaviae 1794) 80. — Ez a megoldás az egyházi bíróságoknak az államszervezetbe való szorosabb beillesztésére, de az egyház és az abszolutizmus együttműködésére is jellemző.

[6] Nedeczky Ferenc apátplébános 1701. máj. 23-i panasza, Int. a. a. nr. 526.

[7] L. I. fej. 22—27, 88. jz.

szerint „der Burgerschafft gehörige Instanz".[8] Így értelmezte ezt a kifejezést a későfeudális magyar városi jog is.[9] A büntetőbíráskodásban ez a *forum domiciliit* jelentette, melynek érvényesítésére a városok meglehetős sikerrel törekedtek is. Az illetékesség meghatározásánál ezt az elvet mégis sokszorosan keresztezte, és döntően esett latba a vádlott rendi hovátartozása és katona vagy polgári mivolta.[10] Rendi állás tekintetében a papság és nemesség okozott nehézséget. A két város követeinek az 1687-i országgyűlésen benyújtott pontjaira adott véleményében Werlein inspektor kifejtette, hogy az egyháziak és világiak közt a városi terhek szempontjából nem szabad különbséget tenni, mert ez az uralkodó akarata.[11] De ez nem jelentette azt, hogy az egyháziak a büntető jogszolgáltatás tekintetében is a városok hatósága alá tartoztak. Buda és Pest polgári joggyakorlatában sokszor léptek fel felperesként egyháziak: kanonok és konventuális, jezsuita superior, karmeliták és ferencesek, illetve jogi képviselőik.[12] Ezek a perek azonban nem a városi joghatóság alá tartozásukat, csak az *actor sequitur forum rei* elv érvényesülését jelzik. A tárgyalt időszakban nem volt eset rá, hogy egyházi személy vádlottként a városi tanács előtt állott volna.

A nemesség csak Pesten került kapcsolatba a városi bírósággal. A városokban megtelepülő nemesek már a XVII. század közepén elérték, hogy a törvényhozás kivette őket a polgári juriszdikció alól (1647: 93. tc.).[13] Ugyanakkor ott éltek, laktak, kereskedtek a városban. Pesten is nemegyszer előfordult, hogy a perbe fogott nemes nem volt hajlandó felelni azon a címen, hogy ő a megyeszékhez tartozik *(er gehör vnder den stull).*[14] A legnagyobb port Leistner Tóbiás nemes polgár ügye kavarta fel. Az 1698-i viharos polgármesterválasztás következtében kiküldött kamarai bizottság az ellenzék vezérei között őt is súlyos pénzbüntetésre ítélte.[15] Leistner azonban nemességére hivatkozva visszaküldte az adminisztráció fizetési felszólítását. Az *exceptio fori* sikertelennek bizonyult, az igazgatóság elrendelte állatállománya megbecsülését és a büntetés végrehajtását.[16] A pesti tanács kiküldöttei, köztük a strázsamester, Leistnernek a legelőről hazatérő marháiból hármat levágtak, s árukból törlesztették a büntetést. A nemes polgár jó félesztendő multán, 1700 tavaszán Pest megyéhez fordult, és az egész

[8] Btjkv. 1703. jan. 19, III. 578; Corr. mag. 1703. jan. 19.

[9] *Johann von Steeger :* Darstellung der Rechte und rechtlichen Gewohnheiten der königl. freyen Städte in Ungarn (Wien 1843) I. 145. — Az Erste Instanz az osztrák jogszokás szerint is közvetlenül illetékes, és csak az igazságszolgáltatás megtagadása címén lehet a főhatósághoz fordulni, *Suttinger* i. m. 355.

[10] Helyesen *Both Ödön :* Szeged város büntetőbíráskodása 1848-ban (Szeged 1958, Acta Jur. et Pol. Szeged IV. 1.) 10.

[11] KA Exp. 1688. jan. 30, 7. pont.

[12] Pl. KA Besch. Pr. 1688. ápr. 12, I. vol. 3v—4. fol.; Btjkv. 1688. dec. 3 előtt, I. 55—56, Ia. 2—3, 7—8; KA Exp. 1689. máj. 6; Btjkv. 1691. febr. 17, I. 245—246; uo. 1699. jan. 23, febr. 20, II. 433, 453, III. 4—5, 17 stb.

[13] *Bónis* i. m. 28.

[14] Így Lendvay György, Ptjkv. 1690. máj. 30, I. 38—40.

[15] *Takáts Sándor :* Ribillió Pesten (A régi Magyarország jókedve c. kötetében, Bp. é. n.) 355—356; *Pásztor* i. m. 156; *Tóth*, Pest, TBM XIII. 125.

[16] Corr. buch 1699. júl. 1, 13, 31, I. 84, 82.

városi tanácsot ennek székére idéztette a rajta esett *violentia* miatt.[17] A magisztrátus és a kamarai igazgatóság azonnal hevesen tiltakozott, hiszen itt többről volt szó, mint a levágott állatokról. Nem győzték hangsúlyozni, hogy a város csak az udvari kamara joghatósága alá tartozik, és az idézésnek való engedelmeskedés végső soron a megye alá rendelné a tanácsot. Pest nemcsak az udvari kamarához, hanem egyenesen az uralkodóhoz fordult panaszával. Végül a kancellária hárította el feje fölül a veszélyt; kimondotta, hogy a károsult „non qua nobilis, sed qua concivis Pesthiensis" vonta magára a büntetést, az ilyen polgári ügyekben pedig a megyei bíróság nem illetékes.[18]

Ugyancsak a kettős minőség okozott némi bonyodalmat Kostyán Mihály megyei zsoldoskapitány ügyében, aki — az adatok szerint jogos védelemben — megölte hadnagyát. A városi magisztrátus őrizetbe vette, és nem akarta kiadni a vármegyének, mert a bűntett a város területén (Kőbányán) történt, a tettes pedig egyben városi polgár. (Így a *forum delicti commissi* és a *forum domicilii* szolgált jogalapul.) A nemesi minőség azonban erősebbnek bizonyult, hiszen megyei officialisról volt szó. A kamarai igazgatóság rendelkezésére Kostyánt mint városi hatóság alá nem tartozó nemes személyt ki kellett adni Pest megyének.[19] Máskor a tanács több sikerrel védte illetékességét, melynek fenntartása az önkormányzatért vívott harc egyik jelentős célja volt. Tóth Mihály pl. hiába védekezett személye és portája nemes voltával, egyes diákok letartóztatásának megakadályozásáért bizony bekerült egy napra a „polgári áristomba".[20] Ugyanide záratta a város a kocsmát fenntartó Lendvay Györgyné nemes asszonyt, alkalmasint az orgazdaságért reá kiszabott pénzbüntetés behajtása végett, és még férje kezességét sem akarta elfogadni, míg a kamarai igazgatóság rá nem szorította. Lendvay volt szolgabíró azzal érvelt, hogy a törvény (nyilván a Hk. III. 20.) szerint nemes személy fölött a városnak csak tettenérés esetén van büntető hatósága.[21] Az ilyen konfliktusokat az 1703-i privilégium sem szüntette meg. Egyrészt kimondta, hogy a városi juriszdikció a nemesekre is kiterjed, másrészt azonban kivette alóla a „törvényes kiváltsággal rendelkezőket", legalábbis személyes ügyeikre nézve.[22]

Még több nehézséget okozott a katonák fölötti bíráskodás kérdése. A hadsereg, mint ez előbbiekből kitűnt, nemegyszer nyúlt az önbíráskodás eszközéhez, ha valamilyen sérelme volt. Általában azonban a katonáknak is Buda és Pest tanácsához kellett fordulniuk a polgárok vagy más lakosok elleni keresetükkel. Nemcsak egyszerű harcosokat látunk felperesként fellépni, hanem ellátótiszt, hadbiztos, szertári kovácsmester, sőt maga a vár-

[17] Ptjkv. 1699. szept. 4, II. 261; Corr. buch I. 170—172; KA Exp. 1700. ápr. 22, no. 54.

[18] Uo; Corr. buch 1700. ápr. 26, 27, I. 173—175; Int. a. a. nr. 397. (Pest felségfolyamodványa); OL Kanc. Conc. Exp. 1700 : 91 ex Maio (a döntés).

[19] Ptjkv. 1702. jan. 24, III. 9—10; KA Exp. 1702. febr. 6, no. 27. (jan. 26. is); Int. a. a. nr. 590.

[20] Ptjkv. 1700. szept. 7, II. 404.

[21] Uo. 1702. jún. 13, III. 66—67; KA Besch. Pr. VII. vol. 1702. júl. 20; Int. a. a. nr. 627.

[22] L. I. fej. 98. jz.

parancsnok is kért elégtételt a városi hatóságtól.[23] Még a rác Wesselini Mihály ellen is Pest folytatta le az eljárást, mikor ez egy császári kocsimestert agyonütött.[24] Ha pl. egy katonát Buda területén öltek meg, a tanács hallgatta ki azokat a tanúkat „so ihren foro vnd Jurisdiction unterworffen."[25] A katonai parancsnok a polgár elleni keresetet a kamarai igazgatósághoz — rendszerint pártolással — tette át.[26] De minthogy az illetékesség a vádlott (alperes) rendi állása után igazodott, a katonák elleni panasszal viszont a várparancsnokhoz vagy az ezredparancsnokhoz kellett fordulni. Ilyenkor a vádlottakat az ezred auditora, hadbírája hallgatta ki.[27] A kilencvenes években, amikor a polgárság és a katonaság viszonya úgy-ahogy normalizálódott, az a gyakorlat alakult ki, hogy a katonai személy elleni kereset (vád) ügyében katonai-polgári vegyesbizottság tette meg az előkészítő lépéseket, vette ki a vallomásokat, sőt néha döntött is az ügyben. Így amikor Jarsina Mátyás császári puskaműves utcai összeszólalkozás során leharapta Wotgy András szabó orrát, a szertár hadnagya és Bösinger polgármester ítélték a tettest — a tényállás felderítése után — a borbély költségeinek viselésére és 30 tallér büntetésre.[28] A gyermeköléssel vádolt Himmel Anna Mária és a természetes atya, egy ír káplár szembesítésénél Aigner hadnagy, „secretarius auditor" is megjelent.[29] A repülőhídon két napszámost súlyosan megsebesítő katonai alkalmazott ügyében a szertári hadnagy és a budai szindikus folytattak tanúkihallgatást.[30] Egy morva muskétásnak és az újlaki bírónak a verekedésig fajult viszályával kapcsolatban Ragen őrnagy elnökletével az ezred auditora és Keppeler tanácsos próbálták kideríteni az igazságot.[31] A bizottsági eljárás dívott a fordított esetben is, így a szindikus, Heim auditor, még egy tiszt és egy tanácsos tartott helyszíni vizsgálatot a katona megsebesítésével vádolt Kundorff patkolókovácsnál, s ugyanilyen összetételű bizottság egy muskétás halálos végű megsebzése tárgyában.[32]

Az együttműködésnek ilyen esetei dacára is az a nyers tény, hogy a hadseregtől igazságot kapni igen nehéz dolog volt. Így történt ez Münich kovács feleségének esetében, akit másállapota hetedik hónapjában Grebl Bertalan tűzérségi felcser két szúrással veszélyesen megsebesített. A budai tanács alapos munkát végzett az ügyben: beszerezte az asszony kezelő orvo-

[23] Acta iud. 1688. júl. 12; Btjkv. 1689. febr. 7, I. 99, Ia. 33—34; uo. 1689. nov. 30, Ia. 73—76; Acta iud. 1692. nov. 12, Btjkv. I. 432—434; uo. 1695. szept. 13: várparancsnok, I. 618, II. 39; Acta iud. 1696. máj. 11; uo. 1705. okt. 22.

[24] Ptjkv. 1694. aug. 31—szept. 7, I. 214—218, 220. Ítélet nincs.

[25] Pl. Acta adm. cam. 1696. júl. 13; KA Exp. 1696. júl. 13, no. 29; Btjkv. II. 141.

[26] Pl. Schweidler hadnagy testi sértési panaszát vejére, KA Exp. 1702. dec. no. 27, Int. a. a. nr. 666. (nov. 23-án).

[27] Acta iud. 1691. nov. 10, Btjkv. I. 294; Acta iud. 1693. dec. 23: auditori jegyzőkönyv.

[28] Uo. 1695. júl. 27, Btjkv. I. 608—610.

[29] Uo. 1697. dec. 9, II. 207.

[30] Acta iud. 1700 aug. 21.

[31] Uo. 1705. aug. 17; ötösbizottság (benne 3 tiszt) kártérítési perben, uo. 1706. ápr. 28; hasonlóra vall Pfeffershoven átirata Pest városához, Int. a. a. nr. 794. (1706. jún. 11).

[32] Acta iud. 1706. szept. 24, Btjkv. 1706. nov. 8, VI. 373—374, VII. 173; Acta iud. 1707. febr. 14, hasonló uo. 1707. nov. 3.

sának, Selig borbélynak, Kofné hites bábának szakvéleményét, a szemtanú házigazda vallomását, és sűrű levélváltást folytatott az ezredessel meg az auditorral. Igaz, a tettest a főőrség letartóztatta, és a hadbíróság vasra verette. De a költségek kimutatását az ezred négytagú tiszti bizottsága vizsgálta felül, és a táborba vonulás miatt a felcsert végül is kiengedték a fogságból. Az utolsó ügydarabban a város még mindig kéri a kártérítés kifizetését, büntetésről nem is szól.[33] Az efféle akadályokban bízva választották inkább a nehéz katonasorsot azok a polgárok, akiknek meggyűlt a bajuk a hatósággal. Így Sauttermeister Frigyes tanácsos sikkasztás miatt letartóztatott segédje feltörte a törvényszolga zárkáját, leverette magáról a bilincset a főőrségen, majd beállt a Gutenstein-ezredbe.[34] Buda hatósága ugyan hasonló esetekben azt az álláspontot képviselte, hogy ha városi hatóság alatt csinált valaki adósságot, vagy követett el bűncselekményt, katonának állása után is ott vonható felelősségre, s a katonai fórum *ius praeventionis*-a nem válhatik hasznára;[35] ezt azonban még a kamarai adminisztráció sem tudta érvényre juttatni, hiszen a társát halálosan megsebesítő borbélylegény üldözéséről is le kellett mondania, ha ez a katonasághoz vagy más immunis helyre menekült.[36] A városok ezért inkább el akarták riasztani polgáraikat attól, hogy felvegyék a mundért. Az indokul felhozott növekvő anyagi teher mellett ez lehet a magyarázata a katonának állt Irackh Dániel asztalosra kiszabott aránytalanul magas (100 tallér) pénzbüntetésnek.[37] Buda tanácsa akkor is megbüntette polgárait, ha a városi hatóságot megkerülve katonai segítséget vettek igénybe.[38]

A polgárinál magasabb rendi állás és a katonai hatóság alá tartozás mellett Budán és Pesten a nemzetiség, illetve a vallás is befolyásolta az illetékességet. Már a szervezetnél mondottakból is kiviláglik, hogy Buda városa juriszdikciót gyakorolt a rác lakosság fölött. Ugyanezt tapasztaljuk Pestnél már a legkorábbi években is.[39] Ezt a hatóságot elvileg is kijelenti Buda tanácsa, amikor János király privilégiumának megerősítését kérve tíz pontos kérvénnyel fordul az uralkodóhoz. A rácok — úgymond —, akik igen hasznosak a városnak, legyenek *ezután is* joghatóságának alávetve.[40] A két ráchíró működése nem csorbította a városi bíróság illetékességét; annál többet ártott a katonai parancsnok ismételt beavatkozása, melynek

[33] Uo. 1697. jún. 27.

[34] Uo. 1696. máj. 24. — Ebergényi ezredes kikérte a Pesten lopásért fogva volt. Benke Jakab katonát a várostól: Ptjkv. 1701. okt. 21, II. 579—580.

[35] Btjkv. 1692. márc. 29: sich ein Solldatt in derley fehlen: ere er sich noch vnterhalten lassen, vnd vmb einer schuld, oder Missethatt willen vor einen anderen gericht verkhlaget worden: ob jus praeventionis sich des fori militaris nicht zue freüen haben, I. 312.

[36] KA Exp. 1694. máj. 14, no. 32, Int. a. a. nr. 63, utasítás Pest tanácsának.

[37] Btjkv. 1701. nov. 28, III. 457, IV. 379; az egy főre eső terhek növekedése miatt tiltakozás az udvari kamaránál: Acta adm. cam. 1701. okt. 22.

[38] Btjkv. 1702. nov. 27: das selbige Ihre Instanz praeteriret, vnd das militare angerueffen, ... másfél ft büntetés fejenként, III. 553, IV. 510. — Bösinger volt polgármester viszont egy ökör levágásából eredt perében mindenáron a tábornok bírósága alá akart helyezkedni a vegyesbizottsággal szemben, Acta iud. 1706. febr. 1.

[39] Pl. Ptjkv. 1688. május, I. 2—3. A rácokra l. *Nagy Lajos* i. m.

[40] KA Hofb. 1693. aug. 29, no. 19 (3854. fasc. 338—343. fol.).

példáit az I. fejezetben már megismertük.[41] Ezek a túlkapások még azután sem szűntek meg, hogy az 1703-i kiváltságlevelek elvileg biztosították a két város joghatóságát a rácok fölött. A katonaság nem akart lemondani a magyarság ellen jól felhasználható harcos elem közvetlen irányításáról.

A privilégiumok a városoknak alávetett személyek között a rácokkal egy mondatban említik a zsidókat. Ez a kérdés már korántsem volt olyan egyszerű. A polgárok — kenyéririgységből és vallási elfogultságból — ellenséges szemmel nézték a zsidó kereskedőket, és mindent megtettek beköltözésük vagy legalább elszaporodásuk ellen. Viszont a meglévő néhány családot részben az udvari kamara, részben a haditanács vette — búsás díj ellenében — védelmébe.[42] Ezért az ellenük emelt vád vagy indított kereset ellen a kamara védelme alatt álló zsidók *(Kammerschutzjuden)* illetékességi kifogást támasztottak. Így tett Natl Jakab, akit a budakalászi templomrablás zsákmányának megvásárlásával gyanúsítottak, de miután a tanács (rugalmas jogmagyarázattal) hivatkozott arra, hogy a *privilegia fori* nem alkalmazhatók büntetőügyben, a kamarai igazgatóság kötelezte Natlt a megjelenésre, csak a tanúkihallgatásnál képviseltette magát.[43] Hasonló vád alapján került Buda fogságába Bürgl Sámuel, de letartóztatását, kihallgatását és szabadlábra helyezését is az adminisztráció rendelte el.[44] Buda tanácsa 1697-ben elvileg próbálta megalapozni a zsidók fölötti joghatóságát. Hivatkozott arra, hogy míg az adminisztráció be nem avatkozott a Natl-hagyaték leltározásába, polgári pereiket a városnál folytatták le, és a főhatóság a fellebbezés során sohasem kifogásolta ezt.[45] A török kiűzése után elsőnek beköltözött zsidók letelepedési engedélye a joghatóság kérdését valóban nyitva hagyta.[46] De az adminisztráció Hirschl Vitus és a Natl-örökösök kérésére elvi éllel jelentette ki, hogy Budának a területén tartózkodó zsidók fölött nincsen joghatósága, mert ezek a kamarai igazgatóságtól függenek és védelme alatt állnak.[47] A városnak mindössze annyi teendője maradt, hogy megvédje valamelyiküket a veréssel fenyegetődző városi polgár ellen, míg korábban megtörtént, hogy Buda tanácsa szakértői vélemény alapján Bürgl zsidót ezüst eladásánál elkövetett csalás miatt a törvényszolgához adta őrizetbe.[48]

[41] L. I. fej. 32, 63, 129. jz.

[42] *Pásztor* i. m. 234—236; *Büchler Sándor :* A zsidók története Budapesten a legrégibb időktől 1867-ig (Bp. 1901) 183—185; *Virág István :* A zsidók jogállása Magyarországon 1657—1780 (Bp. 1935) 58—59.

[43] Btjkv. 1692. jún. 11, I. 333—334; Acta iud. 1692. máj. 21; Acta adm. cam. 1692. jún. 11, 13; KA Exp. 1692. jún. 13, no. 65, 69.

[44] L. alább IV. fej. 184. jz., a Mayr-üggyel kapcsolatban.

[45] KA Varia u. Rep. 1697. jún. 15, 3944. fasc. 746—749. fol.

[46] 1689. dec. 10: Magyar-zsidó oklevéltár II. (Bp. 1937) 168—169.

[47] KA Besch. Pr. 1697. szept. 9, IV. vol. 90. fol.: dasselbige an die alhier stehende Juden kein Jurisdiction, sintemahlen sie vnter der Administrations dependenz vnd Schuz stehen, . . . exerciren solle. — A kamarazsidóknak Salgari József egri harmincadellenőr elleni panasza természetesen ugyancsak az adminisztráció ügye volt: uo. 1698. okt. 10 — nov. 6, V. vol. 101v, 104, 107, 109v fol., KA Mem. u. Anbr. 24 J, 48 J.

[48] KA Besch. Pr. 1700. szept. 9, VII. vol. 8v fol.; Btjkv. 1695. nov. 21, I. 636—637, II. 45.

Az adminisztráció még a kiváltságlevél esztendejében is megmaradt a fenti álláspontján; igaz, polgári perben, Bürgl és Ecker kölcsönös követelése tárgyában újra kimondta a zsidó mentességét a városi juriszdikció alól.[49] Eszerint a két kiváltságlevél, amely „bármely nemzetiségű, nevezetesen rác és zsidó" lakosokra is megállapította a városok joghatóságát, az utóbbiak tekintetében jogkiterjesztést jelentett. Mihelyt az ellenkezés első hulláma elcsitult, és a városok a telekkönyvet is megkapták, Buda tanácsa sietett felszólítani a zsidókat, hogy hatóságuknak őt ismerjék el, és üzletük bezárásának terhével többé ne fizessenek védelmi díjat az adminisztrációnak.[50] Egy konkrét ügy kapcsán 100 tallér pénzbüntetéssel fenyegette meg a Natl-örökösöket, ha a városi tanácson kívül más bírósághoz mernek fordulni.[51] 1707-ben a tanács egyhangú határozattal felhívta Hirschlt és társait, hogy boltjuk bezárásának terhével jelentsék ki a városi joghatóság alá tartozásukat,[52] amikor azonban a szankció alkalmazására sor került, az adminisztráció erőszakkal felnyittatta a boltokat, a lakásukra küldött végrehajtókat pedig a tábornok kergette el.[53] Volt tehát rá oka a városnak, hogy Pfeffershovennel szemben a zsidók fölötti juriszdikcióját is védelmezze.[54] Az ilyesféle viták lezá ását jelentette az a tény, hogy a nagy kiváltságlevelet kiegészítő 1711. augusztus 28-i privilégiumban Eleonóra régenskirálynő megerősítette — többek között — Budának a zsidók fölötti joghatóságát is.[55]

A kamarai adminisztráció személyzete fölött ugyancsak nem volt joghatósága a városi tanácsnak. Jellemző eset fordult elő 1698-ban. Budán a kamarai igazgatóság és a városi polgárság közt kiélesedő ellentétek, s az ezekkel összefonódó Unger—Bösinger viszály idején, Kränzer Gábor kamarai regisztrátor összeszólalkozott Krempl Tóbiás pékkel, a tanács tagjával; a régebbi szóváltás és üzengetés eredménye az lett, hogy az adminisztráció tisztviselője a tanács ellen ennek ülésén fakadt szidalmakra, a harcias pék viszont azonmód kardra hívta ki őt. Bösinger polgármester, akinek régi számadása volt Krempllel, sietett az adminisztrációnak javasolni a pék tanácsosságától való felfüggesztését; a megsértett tanácsbeliek azonban nem nem tehettek mást, mint hogy Kränzertől az adminisztráció útján kértek elégtételt. A tanács, miután ismételten hiába sürgette a sérelem jóvátételét, kénytelen volt megelégedni azzal, hogy ezt írásban viszonozza. Kränzer — úgymond — képtelenné vált arra, hogy egy testületet megsértsen, és így tulajdonképpen maga csapta szájon magát. (A tanács itt a nyilvános megkövetés szertartására utalt.)[56] Még súlyosabb sérelem érte nem sokkal

[49] Btjkv. 1703. máj. 18, III. 637, IV. 628; Acta adm. cam. 1703. jún. 6; KA Besch. Pr. VIII. vol. litt. O, P, 1703. máj. 23, jún. 4, 11; előzménye Btjkv. 1703. máj. 18, III. 637, IV. 628, Acta adm. cam. 1703. jún. 6.

[50] Btjkv. 1705. nov. 16, IV. 921, V. 230, VI. 215.

[51] Uo. 1706. aug. 13, VI. 341, VII. 141. — Az udvari kamara az év novemberében a kamarai zsidók védelmére kelt, l. *Büchler* i. m. 189.

[52] Btjkv. 1707. nov. 23, 29, VI. 563, 566, VII. 392, 396.

[53] Corr. mag. 1707. dec. 4.

[54] L. I. fej. 129. jz. — 1708-ban a haditanács utasította a tábornokot, hogy a zsidókat többé ne védje meg a város ellen, l. *Büchler* i. m. 190.

[55] Uo. 194—195; *Pásztor* i. m. 193. — A cigányok fölötti joghatóság kérdése csak elvétve merült fel, l. I. fej. 129. jegyzetnél.

[56] KA Besch. Pr. 1698. ápr. 14—jún. 16, V. vol. 30—30v, 33v, 40v, 47v fol.; Acta adm. cam. 1698. ápr. 25, itt az idézett jún. 23-i záróirat is.

előbb Pest bíráját, Eschenbrugger Fülöpöt, akit végrehajtás közben Kohlbacher Mátyás harmincadellenőr bottal fejbevert. A tanács és a polgárság összegyűlt, „hogy ezt megbosszulja", és a talio elvét akarta érvényesíteni. Bezzeg megijedt a harcias kontra; a főhadbiztoshoz szaladt katonai segítségért, és az adminisztrációtól sürgős kérvényben kért védelmet. Ez hangoztatta is joghatóságát Kohlbacher fölött, de annak nincs nyoma, hogy a városnak elégtételt is adott volna.[57] A többi, csekélyebb jelentőségű esetből ugyancsak az tűnik ki, hogy a kisebb-nagyobb rangú kamarai tisztviselők a *forum camerale* alá tartozásukra hivatkozva mindig sikerrel vonták ki magukat a városok joghatósága alól;[58] ezek pedig, mivel az adminisztráció nyíltan ellenséges magatartást tanúsított velük szemben, sérelmükre nem remélhettek orvoslást. A kamara személyzetének ezt a „területenkívüliségét" csak az adminisztráció megszüntetése oldhatta fel.

A *forum domicilii,* a lakóhely szerinti illetékesség elvét tehát sokszorosan korlátozta a magasabb rendi állás, esetleg a vallásfelekezet, és a katonai vagy kamarai hatóság alá tartozás. Ezen kívül versengett vele a római jog szerint döntő illetékességi elv, a *forum delicti commissi* is. Eszerint a tettest ott kellett megbüntetni, ahol a cselekményt elkövette. A két elvre együttesen hivatkozott Pest magisztrátusa az idézett Kostyán-ügyben,[59] de az adminisztráció a megye erősebb jogát ismerte el. Viszont a bűntett elkövetési helye éppen olyan esetben esett döntően a latba, amikor külföldi állampolgárt ért a vád. Az örmény Hayvas Tamás a pesti mészárszék környékén halálos sebet ejtett egy másik örményen, s ez nemsokára meg is halt. Pest tanácsa letartóztatta és büntető eljárás alá vonta a tettest, de biztonság kedvéért megkérdezte az adminisztrációtól s ennek útján az udvari kamarától, eljárhat-e török alattvaló ellen? A válasz — a bűnügyi akták hiányában — nem maradt ránk, de az ügy utolsó mozzanatai, Hayvas pénzbüntetés és békeeskü melletti szabadulása kétségtelenné teszik az illetékesség megállapítását.[60]

A Hayvas-ügy tanúsága azonban nem egyértelmű, mert Pest nemcsak az elkövetés, hanem a letartóztatás helye is volt, és lehetséges, hogy a város illetékességét ez határozta meg. A *forum deprehensionis* a kor közlekedési és biztonsági állapotai között sokszor lett urrá a többi illetékességi jogcím fölött. Suttinger, a kor legjobb osztrák jogtudósa, ugyancsak emellett tört lándzsát. Az írott jog szerint ugyan a *forum delicti commissi* a döntő, de a német szokásjog alapján a tettesek elfogatásuk helyén kapják meg bün-

[57] Ptjkv. 1967. máj. 14, II. 34—35; KA Mem. u. Anbr. 192 K; Int. a.a. nr. 192.

[58] Acta adm. cam. 1698. szept. 26, KA Besch. Pr. V. vol. 93a, 93b fol.: Kahaneck Bernát tizedjegyző így szabadul Buda város fogságából; uo. VI. vol. 72v—73 bis fol., Corr. buch 1700. máj. 26, 28, I. 186—188, Ptjkv. 1700. jún. 22, júl. 1, II. 376, 380—381: Hofer Ferenc csak az adminisztráció joghatóságát ismeri el, nem jön a városházára, mert neki hercegekkel és grófokkal volt dolga; Ptjkv. 1701. jan. 21, II. 469: Kreuzer Domokost az adminisztrációhoz utasítják, mert a város hatóságát nem ismeri el; Btjkv. 1707. ápr. 15, VI. 460, VII. 274: Ankher Ágoston építőmühelyi írnok már tanuvallomást tett, de most ... scheint wolle a foro decliniren ...

[59] L. fent 19. jz.

[60] Az ügy iratai KA Exp. 1703. jún. 18, no. 69; KA Ber. u. Schr. 1703. jún. 12, no. 23; Ptjkv. 1704. dec. 9—19, III. 276, 281—282.

tetésüket. A pallosjoggal rendelkező hatóság nem köteles kiadni az elfogott tettest, „quia remissiones in criminalibus non habent locum". Ezt nemcsak az irodalom tartja így — írja a tekintélyeket idézve Suttinger —, hanem „et ego in Austria inter Provinciales observavi . . ." Példát is hoz fel arra, hogy a tettes Sopronban követte el cselekményét, de Klosterneuburgban bűnhődött meg érte.[61] Ez a jogszokás a Duna két partján is megvetette a lábát, ami érthető, hiszen a letartóztató város volt birtokon belül! Különösen bonyolult illetékességi kérdés merült fel a sikkasztással vádolt Engelmann Gergely szatócssegéd ügyében, aki asszonyát pesti üzletében károsította meg, itt foglalták le ládáját is, ő maga azonban Buda hatóságának kezére jutott. Pest a felperes asszony polgárságára, az alperes polgárjogért beadott kérésére hivatkozott, de Buda ezt csak ürügynek tartotta. A vitában az elfogató Buda maradt fölül, végre is hajtotta ítéletét, de Engelmann katonának állt be — ellenfele állítása szerint csak bitorolta a katonai minőséget —, és elégtételért az adminisztrációhoz fordult. A főhatóság végre, másfél évvel a per megindulása után, tisztázta a segédet.[62] Más alkalommal Pest tartóztatta le az ott verekedésbe bonyolódott Grueber Gáspár budai vargát; céhtársainak panaszára Buda tanácsa azzal kérte ki, hogy hosszabb fogvatartása „praeiudiz vnser Jurisdiction" lenne. Ilyenre azonban már nem került sor, mert a verekedők négy napra rá egyezségre léptek. A perpatvar nyilván a pesti és a budai vargák hosszú, elmérgesedett viszályával függött össze.[63] Az ilyen esetekben a *domicilium* elve alapján történő jogszolgáltatás egyben a polgárság érdeke is volt, mert a legények hamar letették szerszámukat. Így Buda hatósága külön azért küldte át a túlsó partra Keppeler tanácsost, hogy tudja meg: miért büntette meg egy pesti bognár legényét, aki Budán is dolgozott. A tanács azzal az indokolással kért ismételten felvilágosítást Pest hatóságától, hogy a bognárlegények abbahagyták a munkát, és csak nyomatékos kérésre hajlandók még két hétig dolgozni.[64]

Az elfogató hatóság elsőbbsége tehát végül is nem jutott uralomra, nem döntötte meg annak az alapelvnek az érvényét, hogy mindegyik város joghatóságot gyakorol a maga polgárai és lakosai fölött. Városaink — ellentétben a birodalmi és az osztrák szokásjoggal — éltek a kiadatás *(remissio)* jogával, mégpedig elsősorban a *forum domicilii* javára. Így Pest kiadta a magzata elemésztésével vádolt Himmel Anna Máriát Budának, ez viszont később a hitvesölő Modauer Györgyöt Pestnek.[65] A kiadatás azonban — s ez már megfelelt az osztrák gyakorlatnak is — mindig *reversales* mellett történt, melyben az átvevő hatóság kijelentette, hogy a tettes kiadása nem

[61] *Suttinger* i. m. 381—384.

[62] Corr. mag. 1696. ápr. 11, 27, Int. a.a. nr. 131; Acta iud. 1696. ápr. 15; Btjkv. II. 81, 84; KA Besch. Pr. IV. vol. 18, 22v, 28v, 30v, 54v, 65, 104v fol. — Egy másik hasonló esetben (a foglyok Budán voltak, a ládájuk Pesten) Pest símán kiadta az ingóságokat, Acta iud. 1700. szept. 17, Int. a.a. nr. 418, 424, Btjkv. 1700. okt. 1, III. 297, IV. 164.

[63] Acta iud. 1696. máj. 25, Ptjkv. 1696. máj. 25, 29, I. 368—371. A további fejlemények Int. a. a. nr. 150, 154.

[64] Acta iud. 1696. júl. 16, Int. a. a. nr. 157, v. ö. Btjkv. II. 144, Ptjkv. I. 381—384.

[65] L. I. fej. 64, 87. jz. Az ügyekről bővebben a IV. fejezetben, az illető cselekményekkel kapcsolatban lesz szó.

válhatik a kiadó városi magisztrátus jogainak kárára.[66] A lakóhely szerinti illetékesség legtisztábban azokban az esetekben fejeződött ki, melyekben jobbágyokat adtak ki uruknak. Pest tanácsa kiadta egy Daróczy nevű nemesnek a férjgyilkossággal vádolt jobbágyasszonyt, akit egyébként is földesura kívánságára vett őrizetbe,[67] később pedig a váci vikárius kérésére „ad manus iudiciarias Vacienses", tehát nyilván a püspöki uradalom úriszékének a kettős házasság miatt már részletesen kihallgatott Bogyó Istvánnét.[68] Az adósságért őrizetbe vett Tóth Mihály zsámbéki jobbágy maga vetette ellene a pesti hatóságnak *fori declinatoriam,* mert Zichy gróf jobbágya lévén „er habe aldort sein Richter"; a tanács szabadon is bocsátotta.[69] Ha a város megyei területre való parasztot tartóztatott le, az alispán azonnal tiltakozott ez ellen; Pest válasza mutatja, hogy a megye fellépését jogosnak ismerte el.[70] De ugyanígy maga is kikérte lakosát a vármegyétől, mint az ökörlopásért a megyeházán fogva tartott Saskó Miskó esetében történt. Ilyenkor viszont a városi tanács adott szokás szerint reverzálist.[71] A lakóhely szerint illetékes uradalom le is mondhatott büntetőigényéről; így járt el Mannersdorf, mely a Budán elfogott házasságtörő férfi és nő jobbágya fölötti bíráskodást költségkímélés végett a városnak engedte át.[72]

A polgárságra és egyéb lakosságra vonatkozó illetékesség alapján fordult jogsegélyért Buda és Pest más városokhoz, községekhez, ezek pedig hozzájuk; mint Bécs lopott jószágokat illető megkeresésében írja, „pro iustitiae subsidio".[73] Ha idegen polgár kérte, bűncselekmény gyanúja alapján a városi tanács letartóztatta a megjelölt személyt, de a vádlónak igazolnia kellett állítását.[74] Az egyenrangú hatóságok között szokásos írásbeli megkeresés *(Compass-Schreiben)*[75] vagy valamelyik fél kérése alapján, jogaik jövőbeli biztosítása érdekében a városi tanács bírósági vallomást vett ki Budán tartózkodó emberektől, s az eredményt hiteles formában tanúsította. A legkülönfélébb események kerültek ilyen módon jegyzőkönyvbe: a tolnai postaház kirablása, egy Belgrádból felfelé jövő hajón történt rablógyilkosság, Lindler András hadiszállítónak hirtelen megőrülése és hajójáról való eltűnése, katonáknak egy víziházi kocsmában esett halálos végű összetűzése, báró Dumont mérnökezredes feleségének hűtlenkedése, és más hasonlók.[76] Pest ugyanígy végzett tanúkihallgatást más hatóságok előtt

[66] *Suttinger* i. m. 383.
[67] Ptjkv. 1698. febr. 18, II. 80.
[68] Uo. 1702. aug. 18, III. 90, Int. a. a. nr. 632a, 719. Az ügyről l. alább a IV. fej. 117. jegyzetnél.
[69] Ptjkv. 1699. jún. 13, II. 229.
[70] Uo. 1703. júl. 29, III. 192.
[71] Uo. 1703. febr. 23, márc. 27, III. 141, 150; Corr. buch 1703. márc. 1, II. 514.
[72] Acta iud. 1701. aug. 16.
[73] Uo. 1689. szept. 25.
[74] Uo. 1700. máj. 15.
[75] *Suttinger* i. m. 109.
[76] Acta iud. 1689. okt. 8; Corr. mag. 1690. nov. 4, Btjkv. I. 222—225; Acta iud. és Corr. mag. 1691. júl. 31, Btjkv. I. 271—273; uo. 1695. jún. 4, I. 585; Acta iud. 1700. júl. 3. — Buda tanácsa élesen tiltakozott hiteles kiadványának kétségbe vonása ellen, Acta iud. 1691. júl. 31, Btjkv. I. 286—290, 292—293, Corr. mag. 1691. szept. 10, nov. 10.

folyó büntetőügyekben, ezek megkeresésére.[77] Ugyanígy kérhette Buda Esztergom bíróságát, hogy az ott letartóztatott gyermekölő szolgálónak budai polgárokat érintő vallomását közölje; Pest pedig Buda hatóságát, hogy a József-napi vásáron elfogott zsebtolvajokat vádoló Jurkót, majd az egyiküknél szolgált öregasszonyt szembesítésre küldje át, vagy hallgasson ki tanúkat Perger Zsigmond pesti fazekasnak a túlsó parton egy gyanús nőszeméllyel folytatott kapcsolatáról.[78] Ezek az esetek egyrészt a saját polgárok fölötti joghatóságot mutatják be, másrészt az egyes bírói szervek egymásnak készséggel nyújtott jogsegélyét.

Ugyancsak a lakóhely szerinti illetékesség alapján kértek a városok elégtételt olyan sérelmekért, melyek polgáraikat más városhoz tartozó személy részéről érték, pl. rablógyilkosság, hatóság sértegetése, becsületsértés stb.[79] Meg kell még figyelni, hogy Buda és Pest tanácsa között — az időnkénti illetékességi viták ellenére is — a többieknél szorosabb viszony alakult ki. Ezért büntette meg Buda hatósága azt a halászmestert, aki a Dunán súlyos gyalázkodásra fakadt a pesti magisztrátus ellen, sőt egy ottani polgárt meg is vert.[80] Így gyakorolta a két város a török kiűzése utáni két évtizedben nehezen kivívott büntető joghatóságát azok fölött, akik a polgármester (bíró) „botja alatt" éltek.[81]

*

A polgári perekben az illetékesség szabálya sokkal egyszerűbb volt, mint a büntetőügyekben: a felperesnek az alperes illetékes bíróságánál kellett jogát keresnie *(actor sequitur forum rei)*.[82] A városok a polgáraik és lakosaik ellen indított kereseteket már kezdettől fogva magukhoz vonták, illetékességüket más bíróságokkal szemben makacsul védelmezték. Jó példa erre Buda első polgármesterének, Prenner Farkas Andrásnak ügye. Lemondása után Bécsbe költözött, ahol széltében beszélték, hogy hűtlen kezelés miatt csapták el, sőt Budáról ki is tiltották, vagyonát lefoglalták. A város már 1688 végén erélyesen megvédte volt polgármestere becsületét.[83] Tárgyunkat közelebbről érinti Wagenseill nyugalmazott ezredesnek Prenner ellen 170 forint adósságért Bécsben indított pere. Az alperes panaszára a budai tanács kijelentette, hogy a nem világos adósságért nem lehet az adóst ott perbe fogni, ahol éppen érik, hanem csak illetékes bíróságánál, tehát Budán. A bécsi városi és tartományi bíróság helyt is adott az illetékességi kifogásnak; hivatkozva az „irott jogra", mely a joghatóságok összezavarását tiltja, Wagenseill ezredest Buda hatóságához utasította, s ettől mindössze

[77] A Correspondenzbuch két kötetében számos példát találunk erre.

[78] Acta iud. 1696. márc. 27, 1700. márc. 23, Corr. mag. 1700. márc. 25, Acta iud. 1705. okt. 10, az utóbbira Ptjkv. III. 356 is, a zsebtolvajokra még Corr. buch I. 154—155, 178—183, Int. a. a. nr. 389, Ptjkv. II. 334.

[79] Acta iud. 1691. dec. 15, Btjkv. I. 299; Acta iud, 1695. márc. 18, Int. a. a.-nr. 90; Acta iud. 1700. márc. 8, 1704. szept. 11, az utóbbi Int. a. a. nr. 757 is.

[80] Btjkv. 1708. márc. 31, VI. 627—628, VII. 472, és I. fej. 108. jz. Az előzményeket l. Corr. mag. 1708. márc. 23.

[81] A kifejezést a fehérvári takácsok használják 1697-ben, Int. a. a. nr. 190.

[82] Erre hivatkozott a kamarai adminisztráció 1700. ápr. 28-i átiratában Pest megyével szemben, l. fent 17. jz.

[83] Btjkv. kelet nélkül, I. 66—68.

az ügy gyors elintézését kérte.[84] Ha viszont bécsi alperes ellen indult per, ezt a budai tanácsnak is át kellett tennie a császárváros bíróságához; így történt ez pl. Andrea Brentano Cimerolának a bécsi Aquillini elleni követelésperében, bár a felperes kifejezte aggályait, hogy ez veszélyt jelent számára. A Budán kezelt Veronese-hagyatékkal szembeni követelését már itt bírálták el.[85] Pest hatósága nem sokkal később az egyébként jogos követelést támasztó budai rácokat azért kötelezte megegyezésre az alperessel, mert „a rendes bíró megkerülésével" adósukat Budán fogatták el.[86]

Az illetékességi kifogást *(exceptio fori)* polgári perekben is felhozhatták azok, akik büntetőperben élhettek vele. Nem közönséges jogvita támadt 1693-ban Pesten. Egy lippai rác kereskedő özvegye, Kumria apáca a görögkeleti pátriárka levelével hárította el a tanács illetékességét, s a magisztrátus a maga bírájához is utasította. A felperes, Sipkovics komáromi rác azonban hamarosan újabb levelet hozott a pátriárkától; eszerint a nő köteles megfizetni adósságát, a helybeli görögkeleti pap figyelmezteti erre, s a város is kényszerítheti. Igaz, hogy az apáca hamarosan megszabadult a makacssága folytán kiszabott áristomból, de a 40 dukátot előbb-utóbb mégis meg kellett fizetnie.[87] Ha a pátriárka közbe nem lép, kifogása sikerre vezetett volna. Ugyanez derül ki a betörésért száműzött Freymueth lakatos feleségének Linzinger jezsuita superiorral Budán folytatott peréből. Évekkel a férj elítélése után az asszony még 129 forinttal tartozott a betöréssel megkárosított jezsuita rendháznak, de szerette volna férjének számláival bizonyított munkadíját beszámítani. A budai tanács egy kis áristommal puhította, majd hátrányos egyezségre szorította az asszonyt; ez a kamarai adminisztrációhoz fellebbezett, s a városhoz méltányos elintézésre irányuló utasítást eszközölt ki. Buda azonban elhárította magától az ügyet, mondván, hogy az adminisztráció nemcsak felsőfokú bíróság az ügyben, hanem az egyedül lehetséges is. Linzinger nem fogadná el soha a város ítéletét, mert nem tartozik joghatósága alá *(tanquam non nostri fori)*, hacsak nem adott biztosítékot a megítélt összeg megfizetésére *(iudicatum solvi)*.[88] Az illetékesség önkéntes elismerése ugyanis megalapozta a város ítélkezését, ezen a címen védte Buda joghatóságát egy adóssága miatt letartóztatott győri polgár ügyében.[89] A kiváltságlevelekig legalább implicit elismeréssel magyarázhatjuk a zsidók ügyeiben való gyakori városi bíráskodást is, holott ők egyébként a kamarai adminisztrációnál folytatták le pereiket.[90]

Városaink illetékessége a polgáraik és lakosaik ellen indított polgári perekben már *erste Instanz* jellegükből is következett. Ezért az adminiszt-

[84] Corr. mag. 1689. jan. 8, 22, Btjkv. I. 84, 107—108. Később Prenner a bíróválasztásból való kirekesztése miatt nem jelent meg az idézésre, Corr. mag. 1689. febr. 16, Btjkv. I. 109. V. ö. *Gárdonyi* i. m., Századok 1916, 482—483.

[85] Btjkv. 1689. márc. 14, I. 122, Ia. 38, vö. uo. 1689. márc. 21, I. 128, Ia. 39.

[86] Ptjkv. 1692. máj. 9, jún. 4, 6, 20, I. 59—60, 62—64.

[87] Uo. 1693. márc. 27, ápr. 17, 1694. aug. 27, I. 97, 106, 210—211, vö. I. fej. 114, V. fej. 101. jz.

[88] Corr. mag. 1695. máj. 27; Acta adm. cam. 1695. jún. 25 (mellékelve a számlák); KA Ber. u. Schr. 1695. jún. 30, no. 44. — A betörésre l. IV. fej. 164. jz.

[89] Corr. mag. 1699. jan. 2, 13. — Pest viszont megtagadta a jogszolgáltatást annak a károsultnak, aki nem akart polgár lenni, l. V. fej. 550. jz.

[90] Pl. KA Mem. u. Anbr. 9—10, 12—13, 16, 21 J (1697).

ráció úgy foglalt állást, hogy az adóst szabály szerint első fórumánál kell perelni; csak az utasításokban fenntartott fellebbezés *(recursus)* elbírálását tartotta fenn magának.[91] Amikor a városok már megszabadultak az adminisztráció gyámkodásától, a jogelvet Pest mondotta ki a legtisztábban: a polgárt adósságáért rendes bíróságán kell perelni, s csak akkor kerülhet sor letartóztatására, ha ott nem tudnak vagy nem akarnak igazságot tenni.[92] Az utóbbi esetben a városok — sőt a falvak is — igazi középkori módon a represszália fegyverét használták fel. Székesfehérvár egy karmelita ezüstórájának visszaadása érdekében, Komárom Burre ottani zsidó követelése fejében, Somod egy lopás miatti feljelentés el nem intézéséért foglalta le egy-egy budai lakos követelését „per viam repressaliarum".[93] Nem maradtak el ebben a mi városaink sem: Pest két váci polgár hajóját, majd több budai rác sórakományát foglaltatta le, mert a maga polgára hiába kereste követelését, máskor Komárom hatóságát ijesztgette represszáliával; Buda meg Óbudát fenyegette meg azzal, hogy ha az elvitt marhákat és szénát vissza nem adja, lakosait személyükben is letartóztatja, ahol éri.[94] Ez nem akadályozta meg őket abban, hogy a velük szemben alkalmazott represszália törvénytelenségét kemény szavakkal az ellenfél szemére ne vessék.

A represszália a feudális anarchia maradványa volt, a normális városközi érintkezés beteges formája. Annyit azonban mindenesetre bizonyít, hogy a polgári perbeli illetékesség alapelve az alperes bíróságát nemcsak feljogosította, hanem egyben kötelezte is az igazság szolgáltatására.[95]

2. BÜNTETŐ ELJÁRÁS

a) *A büntetőeljárás jellege*

Mielőtt a két testvérvárosnak a büntetőügyekben folytatott eljárását részleteiben megvizsgálnók, el kell döntenünk jellegének kérdését: a vád és a védelem elvi egyenjogúságán alapuló akkuzatórius, vagy a bírót az igazság felderítésére kötelező s a vádlottat neki kiszolgáltató inkvizitórius eljárás volt-e? A koraközépkori eljárásjogban Európa-szerte az előbbinek jutott uralkodó szerep, a növekvő népi ellenállás folytán azonban a fennálló rend ellenségeivel szemben mind könyörtelenebb eszközöket alkalmaztak, s ez az inkvizíciónak kedvezett. A német jog területén, mely a két város számára irányadó elveket szolgáltatta, a javaközépkor hanyatlása egyben az akkuzatórius eljárás háttérbe szorulását s az inkvizitórius eljárás diadalútját is

[91] L. I. fej. 88. jz. — Az adminisztráció rendesen kiadta a panaszt elintézésre a városnak, pl. KA Besch. Pr. 1700. szept. 10, VII. vol. 13. fol.

[92] Acta iud. 1707. júl. 24; kielégítés elrendelése Btjkv. 1707. júl. 29, VI. 515, VII. 337.

[93] Corr. mag. 1690. jan. 20, Btjkv. I. 185—186; Corr. mag. 1690. febr. 18, 26, Btjkv. I. 189, 198—199; Acta iud. 1693. jún. 18.

[94] Ptjkv. 1690. febr. 20, I. 36; Corr. mag. 1692. jún. 23, Btjkv. I. 346—347; Acta iud. 1693. jún. 6; Corr. buch 1701. okt. 18, II. 353.

[95] Acta iud. 1693. jún. 18: tam iniustae detentiones, et formales repressaliae iuxta leges Regni severe et sub poena gravi sint interdictae. Hasonló Corr. buch 1700. ápr. 29, I. 175; 1701. máj. 10, II. 314.

jelentette. A római jogi recepció korának büntetőjogi és eljárásjogi kódexei: a wormsi reformáció (1498), a Bambergensis (1507) és a Carolina (1532) már a vádelv és a nyomozó elv kettősségére épültek. Az utóbbi két törvénykönyv azonban, a híres Schwarzenberg két alkotása, a vádeljárás eredményét már nem tette függővé attól, sikerül-e a vádlónak a vádlott bűnösségét bebizonyítania. Bár kudarca esetén ki volt téve a kártérítési felelősségnek, sőt az áristomnak is, az eljárást ilyenkor kezébe vehette a hatóság, és még tortúrával is kiszedhette a vádlottból az „igazságot". Világos tehát, hogy az említett kódexek uralkodó eljárása az inkvizitórius, amellyel szemben a vád pusztán a büntető per kezdetének egyik módja.[96]

Mindezt azért kell tudnunk, mert III. Ferdinánd alsó-ausztriai büntetőkódexe, az 1697-től kezdve a Corpus Juris függelékében is olvasható Praxis Criminalis[97] a Schwarzenberg-féle törvénykönyveknek édes gyermeke. Természetesen nem mondja meg egyenesen, hogy melyik eljárásnak adja az elsőséget; hagyományos módon a bűntettesek elfogatásának szabályozásával kezdi érdemi tárgyalását, majd első helyen a vádeljárást ismerteti (9—20. c). Az elvi felosztást úgy kell kibogoznunk a néhány soros 8. cikkből, mely a bűntettesek felfedezésének módjairól *(de manifestatione reorum)* szól. Az addig röviden letárgyalt elfogatáson ill. kiadatáson kívül — úgymond — a bűntettest 1. vád, 2. feljelentés, továbbá 3. olyan gyanújelek és feltevések alapján lehet felderíteni, melyeket a joghatóság gyakorlója *ex officio* köteles kivizsgálni. A feljelentésről azonban hamarosan kiderül (21. c.), hogy csak az eljárás megindításának eszköze, s utána a bűnvádi per szakaszai ugyanúgy vezetnek a tortúrán át a végítéletig, mint az inkvizitórius eljárásnál. De ide torkollik adott esetben a vád alapján megindult büntetőper is. A polgári eljáráshoz hasonló bizonyítási eljárás után ugyanis a joghatóság gyakorlójának „pártatlan bíróságot" kell kijelölnie (ez az osztrák úriszéknek felel meg, s a városokban maga a magisztrátus helyettesíti), s ez a fórum vizsgálja meg az addigi eljárás iratait. Ha a vádló teljesen bebizonyította vádját, meghozza a marasztaló ítéletet; ha semmit sem tudott bebizonyítani, felmenti a vádlottat, a vádlót pedig a költségekben és kártérítésben marasztalja, sőt esetleg meg is bünteti; ha viszont részben bizonyított, részben nem, a vádlottat tortúrának veti alá (18. c.). Mindez annyit jelent, hogy a döntő súly már az inkvizitórius eljárásra helyeződött át, s a Pr. Cr. a vádeljárás elsorvadásának egyik tanúja.[98] Tárgyalásunk számára ez azzal a tanulsággal jár, hogy a kódex sorrendjétől eltekintve, gerincévé ugyancsak a nyomozó eljárást kell tennünk.

Bár a német birodalmi és az osztrák jog behatolását utolsó fejezetünkben részletesen is meg fogjuk vizsgálni, a büntetőeljárás tárgyalása sem lehet teljes a Praxis Criminalis döntő jelentőségének felismerése nélkül. A két város büntetőbíráskodásának kezdeti bizonytalanságát az udvari

[96] *E. Schmidt* i. m. 116—120; *Bónis György—Sarlós Márton:* Egyetemes állam- és jogtörténet (Bp. 1957) 188. Az utóbbinak a kétféle eljárást általában ismertető része (uo. 70—72.) az egyházi inkvizíció és a világi inkvizitórius eljárás fogalmainak összezavarása folytán használhatatlan.

[97] *Bónis György:* A magyar büntetőtörvénykönyv első javaslata 1712-ben (Bp. 1934) 8; *Varga* i. m. 32—33.

[98] Erre *E. Schmidt* i. m. 185—186.

kamara azáltal próbálta megszüntetni, hogy már az első esztendőkben megküldte az adminisztrációnak az alsó-ausztriai kódexet. Amikor 1693 végén a budai bitófaépítés körül kirobbant az ismeretes konfliktus, az adminisztráció határozottan meghagyta a tanácsnak, hogy a büntetőügyeket a vele közölt *Landgerichtsordnung* értelmében intézze.[99] Ennek a kódexnek érvényesülésén az udvari kamara és budai igazgatósága éberen őrködött. 1696 elején a Hofkammer meghozta felmentő ítéletét a gyermeköléssel vádolt Anna Mária kikeresztelkedett török nő ügyében. Megállapította azonban, hogy a budai magisztrátus az alakiságok *(formalia)* tekintetében nem tartotta meg a Pr. Cr. előírásait; nevezetesen nem hozta meg a tortúrát elrendelő közbenszóló ítéletet, a vádlottnak feltett kérdéseket és ennek válaszait sem jegyeztette fel rendesen. Ezért ismételten figyelmeztette, hogy az előforduló büntetőügyekben az osztrák büntetőtörvénykönyv szerint járjon el, de közbenszóló ítéletét végrehajtás előtt terjessze fel hozzá.[100] Az ellátóhivatal lisztjének tolvajai elleni büntetőpert is a Pr. Cr. módján, *articulatim* kellett lefolytatnia a városnak.[101]

Nem elégedvén meg az így ismételten előírt és a gyakorlatban is követett osztrák büntetőtörvénykönyvvel, a kamarai adminisztráció a szembesítés és a tortúra körüli hibákra, valamint az ügyek túlságos elhúzódására hivatkozva 1702. március 5-én külön büntetőeljárási utasítást *(Criminal Instruction)* adott Budának és Pestnek. Ez elsősorban a tortúra részleteit szabályozta (ezekre hamarosan visszatérünk), ezenkívül azonban felvázolta a büntető per fő szakaszait. Az első teendők az utasítás szerint, hogy a bűncselekmény elkövetéséről *(corpus delicti)* a hatóság bizonyságot szerezzen, és a tettest őrizetbe vegye. Ezután hallgassa ki a cselekményhez szabott kérdőpontok alapján sommásan és „jóságosan"; szükség szerint szembesítse társával vagy a tanúkkal; ha pedig még mindig tagadna, a szakértőkkel együtt megfogalmazott közbenszóló ítélet *(bey Vrtl)* alapján minél előbb kínozza meg az itt részletezett módon. A megkínzott vádlott válaszait és vallomását világosan foglalják írásba, majd néhány nap múlva ismét állítsák elő, és a városi tanáccsal közölt osztrák büntetőkódex alapján hozzák meg a felmentő vagy marasztaló ítéletet. Ezzel a per még nem ért véget, mert az iratokat további elbírálás végett az adminisztrációhoz kellett felterjeszteni, mely azután meghozta határozatát.[102] Alig telt el egy hónap, Taubner Mária gyermeköléssi ügyében az udvari kamara újabb elvi nyilatkozatot tett. Megrótta a pesti tanácsot, hogy az ítéletet nem összes tagja, hanem csak a bíró írta alá, s a jövőre nézve megkövetelte valamennyiük

[99] KA Exp. 1693. dec. 15, no. 48, Acta adm. cam. aznapról: . . . in Criminalischen Vorfahlenheiten nach der alhiessigen Administration communicierten Landgerichtsordnung procedirt, vnd die Process vnd Executiones wider die Delinquenten sine protractione Justitiae vollzogen werden sollen . . . Vö. *Gárdonyi* i. m., Századok 1916, 489.

[100] KA Hofb. 1696. jan. 19, no. 12, Acta adm. cam. aznapról: . . . die Vorkhommende Processus Criminales der Österreichischen Landtsordnung gemäss einrichten solle . . . Az adminisztráció továbbítja: KA Exp. 1696. jan. 27, no. 93, Acta adm. cam. mint fent.

[101] KA Exp. 1698. aug. 20, no. 39: secundum formam Processus Judicii Criminalis prescriptam articulatim . . .

[102] Acta adm. cam. 1702. márc. 5; Int. a. a. nr. 596.

névaláírását. Az adminisztráció természetesen híven továbbította az utasítást.[103]

Az 1702-i utasítás híven foglalta össze az inkvizitórius büntetőeljárás szakaszait, melyek között jellemző módon sem vád, sem peremelés nem foglaltatott. Arról azonban nem ad képet, hogy a nyomozó elven nyugvó büntetőper maga is két főrészre, kétféle inkvizícióra oszlott. Ezt a kettéosztást a Carolina utáni német büntetőjogi irodalom dolgozta ki. Az általános vizsgálatnak *(Generalinquisition)* az volt a célja, hogy tisztázza a bűncselekmény elkövetését általában, a gyanúsított elleni lépések nélkül. A bírónak a törvényi tényállás megvalósításáról kellett megbizonyosodnia *(constare de corpore delicti)* az egyes cselekményekhez képest más és más módon: emberölésnél, testisértésnél szakértői szemle útján, gyújtogatásnál a leégett ingatlan közvetlen észlelésével, látható eredmény nélküli bűntetteknél tanúvallomások segítségével. Csak ezután került sor a különös vizsgálatra *(Spezialinquisition)*, mely már a gyanúsított személy ellen folyt, és rendszerint elfogatásával járt együtt. Az olasz büntetőjogászok nyomán a különös nyomozás *articulatim* történt, vagyis a bírónak a generális nyomozás során nyert értesülései alapján kérdőpontokat kellett kidolgoznia, s a gyanúsítottat valamint a tanúkat ezekre nézve kihallgatnia. Ha a vádlott tagadott, viszont az addigi eljárás elég terhelő anyagot halmozott fel ellene, a bíró közbenszóló ítélettel elrendelte a tortúrát. Ez is előre megfogalmazott kérdőpontok alapján folyt le, majd a bíróság meghozta végítéletét.[104] A generális és speciális nyomozás (vagy vizsgálat) megkülönböztetését írta elő a Praxis Criminalis 22. cikke is, hozzátévén, hogy a vádló fellépése semmi esetre sem gátolhatja meg a hatóság inkvizíciós eljárását. Ez a disztinkció élt a megyei gyakorlatban is, de az általános bűnügyi nyomozáson túlmenő *inquisitio generalis* csak a XVIII. század közepétől irányult — talán éppen a Pr. Cr. hatására — egy már tudomásra jutott bűncselekmény kivizsgálására.[105]

Buda és Pest kezdetlegesebb büntetőeljárása használta ugyan az említett kifejezéseket, de némileg módosítva. Azoktól a később tárgyalandó esetektől eltekintve, amelyekben vádló lépett fel, eljárását maga is inkvizíciónak nevezte, és így is folytatta le *(processus inquisitorius, peinlicher Inquisitions Prozess)*.[106] Nyomát találjuk annak is, hogy a budai tanács az általános vizsgálat eredményéhez képest kijelenti a különösre való áttérést.[107] De az általános és különös nyomozás helyett kezdetben a terhelt kihallgatását választotta ketté: *interrogatoria generalis* néven a neki feltett személyi természetű kérdéseket, *i. specialis* alatt a bűncselekmény elkövetésének körülményeire vonatkozó kihallgatását értette. A XVII. század vége felé az elfogatást rögtön követő, és folyó szövegben elmondott vallomást „sommásnak" mondották *(Summarischer Aussaag)*,[108] a kérdőpontok feladását és

[103] K A Hofb. 1720. ápr. 10, no. 7; KA Exp. 1702. ápr. 26, no. 53; Int. a. a. nr. 612.
[104] *E. Schmidt* i. m. 168, 186—188.
[105] *Meznerics* i. m. 51—53.
[106] Így pl. a Reinold, Freymueth és Hayvas-ügyben, l. sorra IV. fej. 73, 164 és 35. jegyzetnél.
[107] Acta iud. 1692. márc. 3: Zandl . . . vermittels angestelten Generalis Inquisitionis ad specialem zu schreiten rechtlich grauieret wordten. Vö. IV. fej. 184. jz.
[108] Pl. Acta iud. 1698. máj. 27, 1699. júl. 21, 27.

az ezekre adott válaszokat pedig már kezdettől fogva „jóságos bírósági vizsgálatnak" *(gerichtlich vndt guetliches Examen)*.[109] Nem nehéz felismernünk ebben a „jóindulatú" vallatásban a hírhedt vármegyei benevolizálás párját, talán példaképét. A csak nemnemesekkel szemben alkalmazott „jóságos" vallatás artikulusai éppen úgy általános és különös kérdésekre oszlanak, mint a Pr. Cr. 32. cikke megszabta, és a mi két városunk is gyakorolta.[110] Kissé különös nevét onnan kapta, hogy ebben a szakaszban a hatóság még nem nyúlt a tortúra félelmetes eszközéhez. A gyermeköléssel vádolt Anna Mária török nő ügyében pontosan leírta a budai tanács, hogy előbb *guetlich*, azután *peinlich* járt el, tehát a gyanúsítottat először faggatta, majd megkínozta.[111] A tortúra viszont nemegyszer az igazságtalan marasztaló ítélethez vezetett.

A városi büntetőeljárás alkalmasint azért mellőzte az általános nyomozást, mert a kis közösségekben a bűncselekmény hamarosan közismertté vált. A bűnügyi iratok sokszor csak azt említik meg, hogy a hatóság megtudta a deliktum elkövetését. De valószínűleg gyakrabban történt feljelentés *(denuntiation)*, mint amennyiszer az iratok szólnak róla.[112] A feljelentőt a Pr. Cr. 21 cikke szerint semmiféle felelősség nem terhelte, kívánságára még a nevét is el kellett hallgatni. Közlése alapot adott a szokásos inkvizitórius eljárás megindítására. Ennek során a gyanúsított teljesen ki volt szolgáltatva a bíróságnak. Igaz, hogy az alsó-ausztriai kormány már 1571—72-ben elvként mondotta ki az ártatlanság vélelmét,[113] de erre a két város gyakorlatában sohasem hivatkoztak. A vádlottnak meg kellett győznie bűntelenségéről a bíróság tagjait; ezért hangoztatta a Pesten pénzbüntetéssel sújtott Grueber budai foltozóvarga kérvényében, hogy ártatlanságának megvédése természeti joga.[114] A letartóztatottak panaszaiból az derül ki, hogy a magisztrátus a gyanúsítottal ugyancsak keményen bánt, sőt tudjuk, hogy sokszor a gyanú alapján büntetett is. Márpedig a „speciális" inkvizitórius eljárás a letartóztatással kezdődött.

Vegyük most sorra a városi inkvizitórius eljárás egyes fázisait, hivatkozva egyúttal az osztrák büntetőkódex megfelelő cikkeire is.

b) *Letartóztatás, kezesség (Pr. Cr. 26—31. c.)*

Az abszolutizmus büntetőtörvényei a megtorlás és elrettentés szolgálatában állottak. Mivel azonban a helyi feudális bíróságok önkénye nem fért össze az erős központi hatalom érvényesülésével, a büntetőeljárást — Schwarzenberg működésével kezdve — formákhoz kötötték, korlátok

[109] Erre valamennyi nagyobb büntető ügyet idézhetném.
[110] L. *Meznerics* i. m. 62—64.
[111] Acta iud. 1695. aug. 12.
[112] Pl. Ptjkv. 1695. júl. 1, I. 290—291, vö. IV. fej. 115. jz.
[113] *Suttinger* i. m. 152: Ein jedweder ist so lang ehrlich, erbar und aufrecht zu halten, biss das Widerspiel auf ihn mit genugsamen Grund dargebracht und erwiesen wird (1571); uo. 167: . . . quilibet tam diu praesumitur bonus, donec contrarium probetur (1572).
[114] Int. a. a. nr. 150: defensionem suae innocentiae, quae utpote Juris naturalis. Vö. V. fej. 521. jz.

közé szorították.[115] A gyanúsítottakból az „igazságot" a hüvelykszorítóval is kipréselő inkvizitórius eljárás megindulásánál is megkívánták az előzetes „általános" vizsgálatot, és részletezték az erre alapot adó gyanújeleket *(indicia*, Pr. Cr. 23. c.). A kamarai irányítás alatt álló budai és pesti gyakorlat azonban még ezt a szerény eljárási garanciát is mellőzte. A fennmaradt iratok úgyszólván sohasem mondják meg, miért is indította meg a tanács a büntetőpert, s a vizsgálatra vezető gyanújeleknek még a fogalmát is alig említik.[116] Így az eljárás rendesen az elfogatással kezdődött.

Az idézés éppen úgy nem volt gyakorlatban, akárcsak az úriszéki büntetőeljárásban.[117] Fogalmát csak egyetlen vonatkozásban említették, nevezetesen a gyanúsított letartóztatásával kapcsolatban. Főként az ártatlanságukra vagy az illetékesség hiányára hivatkozó gyanúsítottakkal szemben hangoztatta a budai tanács, hogy tettleg *(realiter)* idézte meg őket, illetve a tettleges idézés jogán *(reali citationis iure)* intézkedett.[118] Ez azonban egyszerűen annyit jelentett, hogy lefogatta őket. Hogy az enyhébb áristomba, vagy a szigorúbb tömlöcbe kerültek-e, az elsősorban cselekményük súlyától függött.[119]

A tömlöc és az áristom a bűncselekményhez mérten egyaránt szolgálhatott a vizsgálati fogságra és a büntetés végrehajtására. A két város tanácsa a törvényszolga vagy a strázsamester őrizetébe adta a lopással, paráznasággal, mester megverésével gyanúsítottakat;[120] súlyos bűncselekmény alapos gyanúja esetén természetesen a *Scherge* őrizte a rabot.[121] A letartóztatás hetekig, hónapokig is elhúzódott, sokszor csak a vád bizonyításának elmaradása miatt; a legkiáltóbb eset Partky Keresztélyé, aki atyja *Vnrichtigkeit*je miatt, egy kamarai tisztviselő kívánságára két esztendeig ült Budán![122] Az osztrák büntetőtörvénykönyv a részletesen felsorolt gyanújeleken kívül azt szabta az *incarceratio* feltételéül, hogy a gyanúsított közönséges (különösen vagyontalan) ember legyen, vagy csavargó, akinél a szökés veszélye áll fenn; nemes és tisztességesnek ismert személyt csak nyilvánvaló és súlyos bűncselekmény miatt lehetett őrizetbe venni (26. c. 1—2. §§). Az osztályszempontokat ilyen nyersen kifejezésre juttató szabályt Budán és Pesten is alkalmazták; a katonai parancsnok, az adminisztráció éppen úgy hivatkozott rá, mint a tanácsok vagy az őrizetbe vett felek. Az eljárás során csak azt lehetett áristomba tenni, aki „flichtig vnd vnbemitelte persona", tehát akinek polgári háza és ingatlana nem nyújtott garanciát a

[115] *E. Schmidt* i. m. 126—127.

[116] Így a Reinhold-ügyben, IV. fej. 73, jz., vagy később a Rost-ügyben, IV. fej. 5. jz.

[117] *Eckhart* i. m. 33, *Varga* i. m. 43.

[118] Acta iud. 1692. márc. 3, no. 5; Acta adm. cam. 1692. jún. 11.

[119] Ezekot a szabadságvesztés-büntetéssel való összefüggésük miatt alább, a V. fej. 2. *d)* pontjában tárgyaljuk meg részletesen.

[120] Pl. lopás: KA Besch. Pr. 1693. aug. 1, III. vol. no. 92; Btjkv. 1694. aug. 4, I. 503—504, II. 6; uo. 1695. júl. 5, I. 593; Ptjkv. 1698. jan. 28: cselédlány kártérítésig ... puniatur cum arresto, II. 74; többszörös házassági ígéret: Ptjkv. 1700. nov. 23, II. 428, l. fent 4. jz.

[121] Emberölés: KA Exp. 1697. jún. 22, no. 48, 54; Int. a. a. nr. 199.

[122] Ptjkv. 1695. febr. 25: 3 hét, I. 247; KA Besch. Pr. VII. vol. 1702. szept. 25, és VIII. vol. litt. K. 1703. aug. 12, ugyanaz a személy még mindig fogságban; Btjkv. 1704. máj. 23: Barky-ügy, IV. 757, V. 35, VI. 32.

szökés ellen, aki *de fuga suspectus (suspecta)* ; ezért tiltakoztak oly hevesen az áristom ellen a nagyobb bűnügyek vádlottjai: Wallisch, Herold, Gall és mások, ezért igazolták rendes polgári foglalkozásukat a csavargónak beállított egyének.[123] Ha egy kereskedő ellenszegült a bekísérésnek, a tanács bezárathatta üzletét;[124] ha vagyonos polgár volt a tettes, háza, szőleje nyújtott biztosítékot. Hogy a feltételek az adott esetben megvoltak-e, azt a polgármester (bíró) ítélte meg; ezért halmozták el szidalmaikkal az áristomba tett személyek olyan gyakran a város vezetőjét.[125] A polgármester (bíró) azonban nem dönthetett önkényesen; Lehner Mihály pesti bírót, amikor az őt házasságtörésért nyilvánosan gyalázó Templ Pált a törvényszolgával lefogatta, a tanács határozata elmarasztalta, hogy ezzel „zu viel gethan"; először be kellett volna bizonyítania, hogy Templ erre rászolgált![126] A városi pártviszályokkal összefüggő kérdésben pedig — mint Sprenger volt vízivárosi bíró letartóztatása — a budai magisztrátus és az esküdtpolgárság döntött.[127]

A gyanúsított szabadlábon védekezhetett, illetve az áristomból szabadulhatott, ha megbízható személyek biztosítékot adtak a tanácsnak *(cautio et assecuratio)*, hogy felhívására bármikor előállítják. Akárcsak a megyei és az úriszéki gyakorlatban, a városi jogszolgáltatásban is egybeolvadt ez a biztosítás a magánjogi kezességgel.[128] A római jogi elnevezés középkori átalakításával az osztrák gyakorlat *cautio de sistendo* névvel illette, s ezen az adósnak és a bűncselekménnyel gyanúsítottnak bíróság elé állítására vonatkozó kötelezettségét egyaránt értette. A Pr. Cr. 30. cikke és az osztrák jogtudomány egyformán úgy foglalt állást — s ebben a megyei meg az úriszéki judikatura is követte —, hogy főbenjáró cselekménnyel vádolt személyt kezesség ellenében szabadlábra helyezni nem lehet. Ha azonban a cselekmény előreláthatólag pénzbüntetést von maga után — s a Pr. Cr. szerint csak akkor, ha az ilyen eljárás nagyon elhúzódnék — a kezességnek helyt adhat a bíróság.[129]

A két városban az említett *cautio*t gyakran alkalmazták a polgári perekben, ott vissza is térünk majd rá. Mindamellett a büntetőperekben is nemegyszer előfordult. A szemérem elleni cselekményekkel gyanúsított Reinhold vendéglős pl. felpanaszolta az udvari kamarának, hogy a budai tanács nem fogadta el tőle a kezességet;[130] a fennálló jogszabály alapján azonban nem is tehette meg. Súlyosabb bűnügyben a biztosítékot a kamarai

[123] Uo. 1692. szept. 23: Frankenburg „csavargót" fogat le, I. 400—403; Acta adm. cam. 1694. júl. 28: a szövegbeli idézet; Ptjkv. 1698. febr. 18: cum rea non sit de fuga suspecta, nem fogják el, II. 79; Acta adm. cam. 1698. dec. 6: szökés veszélye, l. IV. fej. 278. jz ; KA Mem. u. Anbr. 86 J, 87 J, 97 J, 1700. okt. 9, 11, 18: szökés veszélyét hozzák fel, de a zsidó szolga igazolja, hogy nem csavargó.

[124] Pl. Btjkv. 1708. febr. 8, VI. 595, VII. 433.

[125] L. a IV. fej. 226—227. jegyzetnél.

[126] L. IV. fej. 220. jz.; máskor Lehner megkérdezte a tanácsot, hogy az áristom elég-e büntetésnek, Ptjkv. 1698. ápr. 8, II. 97.

[127] L. IV. fej. 237. jz.

[128] *Meznerics* i. m. 79—80, *Eckhart* i. m. 35—41.

[129] *Suttinger* i. m. 1020.

[130] L. IV. fej. 73. jz. Megtagadta a pesti tanács a maga rágalmazójától is, l. IV. fej. 235. jz.

adminisztráció és a két város már csak akkor honorálta, ha a letartóztatott személyek — mint a Zandl- és a Papolaskovics-perek bűnrészesei — az ítélettel még le nem zárt eljárás addigi eredményei szerint ártatlanoknak bizonyultak.[131] Teljesen még el nem oszlatott gyanú arra indította a tanácsot, hogy az első kezes mulasztása esetére egy másodikat is megkívánjon; így a lólopással gyanúsított huszárért a zsámbéki tiszttartó és Groff Kristóf mészáros is kezességet vállalt.[132] Legjellemzőbb az emberölési ügybe keveredett Herold pesti patikus szabadlábra helyezése. A gyorsan lefolytatott kihallgatások után Pest tanácsa ítéletjavaslatot terjesztett elő. A bécsi kamara ítélete ugyan még egy jó esztendeig váratott magára, de az adminisztráció már a bűntett után kb. két héttel elrendelte, hogy *cautio de sistendo iudicio* mellett bocsássák szabadon. Ezt azzal indokolta, hogy Herold mint bűnrészes nem büntethető halálal, tekintélyes polgár és tanácsbéli. A két polgár írott biztosítéka mellett szabadlábra helyezett Herold ugyan még nem menekült meg a büntetéstől, de legalább jobban gondoskodhatott védelméről. Kezeseit csak büntetésének kitöltése után nyilvánította a város feloldottaknak. Más ügyekben a kezesek csak bizonyos ideig, vagy határozott összeg erejéig vállaltak felelősséget.[133]

A kezességen kívül volt még egy lehetősége a gyanúsítottnak arra, hogy elkerülje az áristomot: az egyházi menedékjog. Amit megtudunk róla, újabb bizonysága annak a ténynek, hogy ez a koraközépkori eredetű intézmény hanyatlásának utolsó stádiumába lépett. Az egyház azonban ragaszkodott hozzzá, és csak Mária Terézia 1776-i rendelete következtében szűnt meg.[134] A két város gyakorlatában is Nedeczky pesti apátplébános panaszából kapunk hírt róla. Ő több bagatell sérelme között az adminisztrációhoz fordult azért is, mert a magisztrátus a plébánia kapujából 15 lépésre hurcoltatta el az ott menedéket keresőt *(ad assillum fugientem)*, s az ő tiltakozására ügyet sem vetett. A tanács hónapokkal később tett jelentésében így védekezett: az erőszak nem egyházi funduson történt, csak annak közelében; az éjjeli őr elfogott egy bekísérés közben megszökött sótolvajt, aki a plébánia felé szaladt, de kapuján nem lépett be.[135] Az esetből világosan következik, hogy a tanács elvben elismerte a menedékjog fennállását, de igyekezett meggátolni a vele való élést.

c) *Szakértői szemle (Pr. Cr. 25. c.)*

Az osztrák büntetőkódex az emberölés és testi sértés eseteiben úgy rendelte, hogy a holttestet vagy a sebesültet minél előbb vizsgálják meg az

[131] L. IV. fej. 20, 183—184. jz., hasonló uo. 102, 171, 185. jz.

[132] Btjkv. 1694. aug. 4, I. 503—504, II. 6. Hasonló ügyben Sunkó Jurkóért két megyei tisztviselő állt jót, szövege Corr. buch 1701. dec. 24, II. 385.

[133] L. IV. fej. 36. jz.; hozzá Ptjkv. 1696. máj. 18: a kezeseket . . . gerichtlich losgesprochen vnndt versichert gemacht, I. 365. — Kezesség negyedévre halált okozó testi sértésnél: uo. 1703. szept. 8, III. 208; 400 ft erejéig véletlen emberölésnél: uo. 1703. okt. 19, III. 219.

[134] *Bónis György :* Első törvényeink sorsa és az egyházi menedékjog. Regnum 1938—1939, 96.

[135] Int. a. a. nr. 526 (1701. máj. 23), Corr. buch II. 370—372 (1701. okt. 25).

esküdt seborvosok, és részletesen nyilatkozzanak a sebek milyenségére, halálos vagy könnyebb voltára, a használt fegyverre vonatkozólag. A szemle előtt a megölt ember testét nem volt szabad eltemetni, s ha ez már megtörtént volna, ki kellett hantolni. A gyermekölésről szóló 66. cikk a bábák szakértői véleményére utalt. Ezeket a rendelkezéseket a városi gyakorlatban rendesen alkalmazták is, megelőzve a vármegyei sedriák és a pallosjogú úriszékek bíráskodását. Egyetlen elvi kérdés merült fel velük kapcsolatban, a szakértők esküje. A Kis Jurkó megölése tárgyában folyt hosszas processzus során tekintélyes bizottság: Everling doktor *ordinarius* városi orvos, Gering és Selig kirurgusok adtak szakvéleményt a pesti tanácsnak. Az udvari kamara azonban egyebek közt tudni akarta: tettek-e esküt véleményükre. A magisztrátus húzódozott: arra hivatkozott, hogy a három szakértő nem áll városi joghatóság alatt, tehát esküdjék meg az adminisztráció előtt. Az igazgatóság maga is úgy vélte, hogy az említettek esküdt személyek, akiknél a Pr. Cr. értelmében külön eskütételre nincs szükség; az udvari kamara szándéka szerint mégis utasította a várost arra, hogy ezektől most és a jövőben is mindig vegye ki az adott véleményre szóló esküt *(speciale iuramentum)*.[136] Így is történt, Janiska Mihály emberölési ügyében pl. a pesti tanács teljes szövegében jegyzőkönyvbe vette előbb a seborvosok esküjét *(iuramentum chrirurgorum)*, majd a boncolás eredményéről szóló szakértői véleményüket *(iudicium chrirurgorum)*.[137]

A szemlére kiküldött szakértők személyében különbséget kell tennünk az élet elleni cselekmények között. A gyermekölési ügyekben szabály szerint a városi bába egy kirurgussal együtt végezte a szemlét. Együttesen vagy külön-külön adott írásbeli leletükben *(Beschau Zettl)* nyilatkoztak a magzat koráról, fejlettségéről, a rajta talált sérülésekről, esetleg az élve vagy halva születés kérdéséről is. A gyermeköléssel vádolt Anna Mária kikeresztelkedett török nővel még szembesítették is a bábát.[138] Emberölés és hitvesölés miatt indult büntetőperekben a kiküldött egy vagy két seborvos arra nézve adott eskü alatt véleményt, hogy a holttesten milyen sérüléseket talált, melyikük volt halálos, és milyen fegyvertől származtak. A Papolaskovics-ügyben a kiemelt éles szilánkokat is bemutatták a tanácsnak.[139] A pesti magisztrátus különösen fontos ügyekben bizottságot rendelt ki, mely a két kirurguson kívül még két tanácsosból és a szindikusból állott. A Janiska-perben részletesen leírja a jegyzőkönyv, hogy a seborvosok (Wilhelm és Durchwaldt) a három hatósági személy jelenlétében letették az esküt, majd kiszálltak a helyszínre, s itt egy padon elvégezték a szemlét *(inspection)* és a boncolást *(section)*. Ugyanilyen tanácsosi-kirurgusi bizottság végezte el, illetve hitelesítette a férje puskájával megölt Modauerné boncolását is.[140]

[136] L. IV. fej. 37. jz.
[137] L. IV. fej. 31. jz.
[138] L. IV. fej. 63, 64, 70. jz. Hasonló a bába és a Spitalmueter tanúvallomása Grözl Erzsébet holtan született magzatáról; eszerint Everling doktor a terhességet vízkórnak nézte, ezért nem részesítették segélyben a szülőnőt. Corr. mag. 1694. jan. 17.
[139] L. IV. fej. 20, 35. jz.
[140] L. IV. fej. 31, 50—52. jz.

Természetesen a testi sértésnél is jelentős szerep jutott a szakértői szemlének. Mivel azonban ezt a városok inkább polgári keresetnek tekintették, az iniuria-perek kapcsán kell rá visszatérnünk. Ha a kriminális elem került túlsúlyba, mint a hatóság elleni erőszakkal vádolt Wablerné ügyében, a tanács ugyancsak közreműködött a szemlénél. A látleletet Selig borbély és kirurgus írta meg, de a lépcsőről lehajigált két városi strázsamestert előzőleg a budai szindikus és Zaunockh tanácsos jelenlétében kötözte be.[141] A szakértői vélemény amúgy is döntően befolyásolta a vádlott sorsát, hiszen *indiciumot* szolgáltatott megkínzására; a tanácsi kiküldöttek részvétele a lelet megbízhatóságát és súlyát csak növelhette.

d) *Tanúkihallgatás, szembesítés (Pr. Cr. 14—16, 36. c.)*

Az inkvizíciós eljárás kezdetétől a közbenszóló ítéletig sor kerülhetett tanúbizonyításra. A nyomozás megkezdésére vezető gyanúokok között az osztrák kódex első helyen említette akár csak egy kifogástalan tanú vallomását (Pr. Cr. 23. c. 1. §), s ugyanez elegendő lehetett a kínvallatás elrendelésére is (35. c. 1. §). Ezért a tanúk kihallgatása nem szorítkozott valamilyen „bizonyítási perszakra", s a városokban is hol megelőzte, hol követte a gyanúsított kihallgatását. Ha valamilyen rendet próbálunk felfedezni az adatokban, leginkább a gyanúsított „sommás" vallomása és részletes, kérdőpontokra adott válaszai közé helyezhetjük. A tanúk kikérdezésének módja is e kettő között ingadozott. A Zandl-féle szentségtörő lopás ügyében — de korántsem mindig! — megtaláljuk ugyanazt a két fajtát, amely a terhelt kihallgatására jellemző. A megidézett tanúk (köztük a strázsamester és a törvényszolga) előbb folyó beszédben elmondták, mit tudnak az ügyről, majd a titoktartásra figyelmeztetve elbocsátották őket. Ezután kivették tőlük az esküt, és az időközben kidolgozott részletes kérdőpontokat *(interrogatoria specialia)* tették fel nekik. Ebben az ügyben az első két tanút több pontra, a másik kettőt csak egyetlen kérdésre nézve hallgatták ki; a különbségtételnek nyilván előző vallomásuk szolgált alapul. Vallomástétel után mindegyiket ismét figyelmeztették a titoktartásra, majd hazaküldték őket *(silentio imposito dimissus)*.[142] Az iratok azonban nem engedik meg azt a következtetést, hogy a tanúvallomásokat mindig ilyen részletességgel és jelentős időköz elteltével vették volna ki.[143]

A kötött bizonyítás elve alapján álló osztrák büntetőtörvénykönyv a védeljárással kapcsolatban részletezte a tanúkkal szemben támasztandó követelményeket (14. c.). A bűncselekményt csak két alkalmas és minden gyanún felül álló tanú vallomása bizonyította be. Ezeknek tudomásból és nem hallomásból kellett szerezniük értesülésüket; bűntársak, a hatóság előtt ismeretlenek és 20 éven aluli kiskorúak nem tehettek tanúságot. Ha azonban az ártatlanság mellett szóltak, a követelményeket lazítani lehe-

[141] L. IV. fej. 222. jz.
[142] L. IV. fej. 184. jz.
[143] A lopással gyanúsított Jurkó ügyében pl. a sommás kihallgatás és a tanúvallatás egy napon, a vádlott részletes kihallgatása kb. két hónapra rá történt meg, Acta iud. 1698. máj. 27.

tett. A tanút a bíróság kényszeríthette is a vallomásra. Egy kifogástalan tanú vallomása csak félbizonyítékot képviselt (15. c.). A kihallgatásokat városokban a bírónak, két tanácsosnak és a szindikusnak kellett foganatosítania (16. c.). Ezek a szabályok irányították a két város gyakorlatát is azzal a különbséggel, hogy a fontosabb bűnügyekben rendesen az egész tanács hallgatta ki a tanúkat. Buda hatósága a Papolaskovics-ügyben úgy foglalt állást, hogy a 14 év körüli fiú kiskorúsága *(minorennitet)* miatt nem megfelelő tanú, büntetőperekben ui. „probationes luce meridiana clariores sein musten".[144] A császári ellátóhivatal lisztjének ellopása miatt indult ügyben meg a kamarai igazgatóság mondotta ki, hogy Kormányos Miletics ellen csak a két társtettes *(socii criminis)* vallott, ezek pedig nem kifogástalan tanúk, így kijelentéseik nem adnak alapot a tortúrára. (Ez azonban nem jelentett felmentést, csak a *quasi delictum* megállapítását és a vizsgálati fogság beszámítását.)[145] A tanúk megesketését feltehetjük az iratok hallgatása esetén is; polgári ügyekben azonban gyakran elegendő volt annak kijelentése, hogy készek vallomásukra esküt tenni. „Héring" sörkimérő istenkáromlási ügyében a terhelő tanú szemtől-szembe *(ad faciem)* tette le az esküt, de mivel egy személy vallomása csak félbizonyíték volt, a terhelt csekély büntetést kapott. A pesti tanács előtt lezajlott Hayvas-ügyben a nemkeresztények eskütételének módját is megfigyelhetjük: egy török tanú (Musztafa Basa belgrádi kereskedő) egy ujját, egy perzsa és több rác tanú három ujját emelte az égnek. Esküformulájukat sajnos nem jegyezték fel.[146]

Úgy látszik, hogy a városok a tanúbizonyítás formáit a kiváltságlevelek elnyerése után — talán még az addiginál pontosabban — is megtartották. Míg Pest 1701-ben, egy csizmadiainas gondatlanságból történt lelövése ügyében a lakomára egybegyűlt mestereket és a sörért küldött inasokat mind kihallgatta, de csak *summariter*,[147] Buda négy évvel később Rost János bognár istenkáromlási perében már sokkal szorosabban tartotta a formákat. Az inkvizíciós eljárást gyanújelek alapján indították meg, a tanúkat Bösinger polgármester szállásán hallgatták ki; ezután a letartóztatott Rostnak *in pleno senatu* tárták elébe a tanúk vallomásait, végül szembesítették is őket. A szabályszerűbb eljárást talán összefüggésbe hozhatjuk a két városban ekkor már működő néhány idegen jogász tevékenységével. Nem származhatott ugyanis a budai bognártól az a beadvány, amelyben a tanács eljárásának formahibáit római jogi, glosszátori és német jogirodalmi eredetű szabályokkal igyekezett kimutatni. Ilyen szabályokként idézte, hogy a tanúkat eskü alatt, kérdőpontokra, egyenként, a titoktartásra figyelmeztetve kell kihallgatni, s indokolásul többek között a *stylus curiae*re hivatkozott.[148] A pest-budai gyakorlat tendenciája sokkal inkább az egyszerűsítés volt, tehát a formák szigorítása nyilván a külföldi törvényszéki praxis s az ezt tolmácsoló idegen ügyvédek hatására történt.

[144] L. IV. fej. 20. jz.
[145] L. IV. fej. 147. jz.
[146] L. IV. fej. 9, 35. jz.
[147] L. IV. fej. 31. jz.
[148] L. IV. fej. 5. jz.; Rost beadványa 1706. júl. 23, uo.

A szembesítés *(confrontatio)* nem került olyan széles határok között alkalmazásra, mint a tanúk kihallgatása. A büntetőper előrehaladott szakaszára, de még a tortúra elé esett. A Praxis Criminalis két faját említi; vagy a bűnrészeseket állítják szembe a már vallomást tett vádlottal, vagy a tanúkat szembesítik vele, hogy vallomásukat meghallja. Hozzáteszi azonban a kódex: ezzel az eszközzel óvatosan, a személyek és a körülmények mérlegelése alapján kell bánnia a bírónak, hogy az igazság kiderítésére vezessen (36. c.). A pest-budai gyakorlat valóban ezt a két fajtát ismerte. Szembesítésnek nevezték ugyan azt is, amikor a bigámia vádlottját és elhagyott első házastársát állította egymással szembe a bíróság; itt azonban az első aszonynak (férjnek) egy közönséges tanúnál jóval nagyobb szerep jutott, mert nyilatkozatával döntően befolyásolhatta a vádlott sorsát.[149] Előfordult az is — kivételesen —, hogy a gyermekölés vádlottjának a bábával szemébe mondatták a szakvéleményt, de ebben az esetben ő tanúnak is számított.[150]

A szembesítés lefolyását drámaian adja elő a Zandl-ügy jegyzőkönyve. A 14 év körüli bajor fiú kifosztotta a budai ferencesek templomát, és kihallgatásakor Wallisch fogadóst nevezte meg felbújtójának. A letartóztatottak részletes vallomása szöges ellentétben állott egymással, mert Wallisch mindent tagadott. Szembesítésük is eredménytelen maradt; ekkor a tanács Zandlt „nem az egyébként bebizonyosodott bűncselekmény elkövetésére nézve, melyet bíróilag bevallott, hanem az igazság alaposabb kiderítése érdekében, feljelentett bűntársára nézve" szembesítette egy tanúval, a törvényszolgával. Amikor a hamis eskü szörnyűségére figyelmeztették, és a keresztre terelték tekintetét, a fiú megtört; sírva ismerte be, hogy felbújtás nélkül hajtotta végre tettét, és csak szabadulása reményében vallott gazdájára.[151] Ugyancsak tettük bevallása után szembesítették egymással azokat a rác ifjakat, akik a budakalászi ortodox templomot rabolták ki; itt azonban az eredményt nem ismerjük.[152]

A vádlott és a tanúk szembesítésére több példát hozhatnánk fel. Pämmer vincellért, az öreg csábítót eredménytelenül állították szembe a huszárokkal, akik tetten érték; tagadása azonban nem mentette meg az elítéléstől.[153] Pest tanácsa sorozatos szembesítésekkel próbálta meg a Józsefnapi vásáron elfogott zsebmetszők ügyét tisztázni, s evégből többször kérte Buda segítségét.[154] Az emberölő Hayvas Tamással is hiába szembesítették a terhelő tanúkat; végül elmebaj címén enyhén jártak el vele.[155] Tagadott a feszületet dobáló Rost bognár is; a szembesítésről szóló jegyzőkönyv pontosan feljegyezte, mit mondott ő maga, a tanúk és a magisztrátus.[156] A szembesítés egyébként semmilyen elvi problémát nem vetett föl.

[149] L. IV. fej. 100, 114. jz.
[150] L. IV. fej. 63. jz.
[151] L. IV. fej. 184. jz.
[152] Acta iud. 1692. máj. 21, vö. fent 43. jz.
[153] L. IV. fej. 83. jz.
[154] L. fent 78. jz.
[155] L. IV. fej. 35. jz.
[156] L. IV. fej. 5. jz.

e) *A terhelt kihallgatása (Pr. Cr. 32. c.)*

A terheltet ne tartsák sokáig fogva — rendeli a Pr. Cr. 32. cikke —, hanem minél előbb gyűjtsék össze a gyanújeleket, majd a bíró két tanácsossal és a szindikussal együtt hallgassa ki. Először általánosságban *(in communi)* tegyék fel neki a következő kérdéseket: 1. Neve? 2. Származási helye, szülei? 3. Kora? 4. Házas-e, vannak-e gyermekei? 5. Foglalkozása? 6. Hol tartózkodott eddig? 7. Kikkel együtt? 8. Vallása? Azután tárják fel letartóztatásának okát, és komolyan, de fenyegetőzés nélkül figyelmeztessék az igazság előadására. Ha vallomást tesz, ezt szó szerint foglalják írásba, ha azonban nem vall elég részletesen, vagy zavaros, kérdezzék ki rendre a cselekmény motívumaira, helyére, idejére, elkövetési módjára, bűntársaira vonatkozóan. Hogy az egyes cselekményeknél milyen részletkérdéseket kell feltenni a kihallgatás során, azt a Pr. Cr. második része bámulatos alapossággal dolgozta ki. A terhelt tagadása esetén a bíróságnak mérlegelnie kellett, megvannak-e a kínvallatáshoz szükséges gyanújelek.

Akármelyik nagyobb budai bűnügyet tekintjük meg, pontosan ennek a módszernek az alkalmazását látjuk benne, s ez áll azokra a pesti jegyzőkönyvekre is, amelyek a bűnügyi iratok elpusztulása után máshelyütt fennmaradtak. Az egyik legkorábbi per, Reinold sokat idézett fajtalansági ügye már ezt a formát tünteti fel. Akárcsak a későbbi inkvizíciós iratok, ez is bírósági és „jóságos" vizsgálatnak *(gerichtlich und guetliches examen)* mondja magát, s a cím után rögtön utal arra a cselekményre, amelynek tárgyában *(in puncto . . .)* a vallatást lefolytatták. A vizsgálati jegyzőkönyvek hasábosan készültek. A bal hasábban az előre elkészített és megszámozott kérdőpontok *(interrogatorium primum, secundum . . .)* helyezkedtek el; ezeket a szindikus a Pr. Cr. alapján, az addigi vallomásokra figyelemmel, már a kihallgatás előtt kidolgozta. A jobb hasábba már csak be kellett vezetni az *inquisitus* válaszait. Az előre elkészítésre a nyugodt és a sebtiben odavetett írás közti különbségen kívül bizonyíték a jóval későbbi Rost-ügy kérdőíve *(interrogatoria)*, mely valamilyen okból a válaszok kitöltése nélkül maradt ránk.[157] Bármelyik kihallgatási jegyzőkönyv meggyőzhet róla, hogy a személyállapotot érintő kérdéseket mindig pontosan a Pr. Cr. fent előadott sorrendjében tették fel, a bűncselekményre vonatkozókat pedig ugyancsak a kódex különös részének alapján. Ez a mechanikus módszer azután arra vezetett, hogy ha a terhelt tagadott, egy sereg további kérdőpont feleslegessé vált *(cessat)*.

A kérdőpontok *(articuli, frag stückhen)* alapján nevezték a terhelt kihallgatását *articulatim, articulariter* történt vallatásnak. Hogy ez a módszer mennyi időt vett igénybe a hatóság, a szindikus és nem utolsósorban a terhelt rovására, arra néhány számadat a legjellemzőbb. A szentségtörő lopás ügyében Zandlnak 48, Wallischnak 39 kérdést, a betöréssel vádolt Freymuethnek 26-ot, a gyermekölés miatt befogott Anna Máriának 49-et, az egyik tanácsos házába belopakodó Jansko Antalnak 32-t tettek fel.[158] Az egyik pesti ügyből tudjuk meg, hogy a terheltnek felolvasták a jegyző-

[157] L. IV. fej 73, 5. jz.
[158] L. rendre IV. fej. 183—184, 164, 63, 169. jz.

könyvet, mielőtt fogságba visszavitték volna.[159] Ugyancsak itt történt meg, hogy a törökül beszélő Hayvas Tamásnak tolmácsra volt szüksége; ezért első kihallgatásán két, az *articuli* megválaszolásánál három pesti polgár tolmácsolta szavait.[160] A kérdőpontok és a válaszok pontos feljegyzésére az udvari kamara 1696 elején külön felhívta a budai tanácsot.[161]

j) *Közbenszóló ítélet (Pr. Cr. 33, 35. c.)*

A terhelt sommás és részletes vallomásának anyagából a bíróság többféle következtetést vonhatott le. Ha tettét beismerte, marasztaló ítéletre került sor, vagyis a két város helyzetében a kamarai adminisztrációhoz felterjesztett ítéletjavaslatra. Ha bizonyos körülmények nem tisztázódtak, maga a városi tanács vagy esetleg a kamarai főhatóság további bizonyítást rendelt el. Ha azonban a terhelt tagadta a neki felrótt cselekményt vagy annak lényeges elemét (szándék stb.), a bíróságnak a Pr. Cr. 33. cikke szerint azt kellett mérlegelnie, megvannak-e a kínvallatásnak alapul szolgáló gyanújelek *(indicia)*. A kódex figyelmeztette a bírákat, hogy az ügy körülményeinek, a gyanújeleknek, a vallomásoknak és a személy testi-lelki állapotának beható mérlegelése alapján foglaljanak állást, kétség esetén kérjék ki a jogtudósok véleményét is. A jogi karoknak ez a német gyakorlatban szokásos megkérdezése, illetve az iratoknak hozzájuk történt áttétele *(Aktenversendung)* természetesen a két város bíráskodásában nem fordulhatott elő; az ő „jogtudósaik" az udvari kamara és az adminisztráció bölcsei voltak. A mérlegelés után a bíróság közbenszóló ítéletet hozott *(sententia interlocutoria, Bey Urtheil)*, melynek egyetlen tárgya a tortúra elrendelése volt. Ezt azonban nemcsak a mi két városunknak kellett jóváhagyás végett a kamarai igazgatósághoz felterjesztenie, hanem az osztrák városoknak és mezővárosoknak is az alsó-ausztriai kormányhoz. Az ítéletet azokra a gyanújelekre alapították, melyeket a Pr. Cr. 35. cikke részletesen felsorolt, illetve az egyes cselekményeknél még konkrétebben is megnevezett.

A pest-budai gyakorlat ebben a tekintetben is követte a Praxis Criminalis előírásait. Freymueth lakatos, akit Buda tanácsa 1692 augusztusában hallgatott ki a jezsuitáknál álkulccsal elkövetett több száz forintos lopása tárgyában, már a „jóságos" vallatás során beismerte tettét. Minthogy azonban a rend rovására más lopások is történek, a tanács ezeket is neki próbálta felróni. Az adminisztrációhoz fordult tehát, hogy a lakatos ellen szóló nyomós gyanújel *(praegnans indicium)* alapján a halálos ítélet meghozatala előtt rendelje el a tortúrát *(die scharffe frage)* bűntársainak kiderítésére. Egy esztendeig ült tömlöcben a tettes, míg a nehézkes kamarai igazgatóság meghozta a többször sürgetett közbenszóló ítéletet *(Interlocutorien Sentenz)*. Ebben meghagyta a városnak a hüvelykszorító és a megkötözés alkalmazását, mert — úgymond — jogszabály, hogy a valamely bűncselekményről vallomást tevőt más bűntetteinek kiderítésére kínval-

[159] L. IV. fej. 31. jz.
[160] L. IV. fej. 35. jz.
[161] L. fent a 100. jegyzetnél.

latásnak vessék alá.[162] A magisztrátusnak a szabályoktól való eltérését a főhatóságok azonnal észrevétel tárgyává tették. Anna Mária többször idézett gyermekölési perében a budai tanács a nő részletes vallomása, látlelet és szembesítés alapján elhatározta a kinvallatást. A konkrét esetre illő jogszabályra, a Pr. Cr. 66. c. 4. §-ra hivatkozva ezt szabályosan le is folytatta, majd az állhatatos tagadásra való tekintettel megtette ítéletjavaslatát tízévi betegápolásra bilincsben. Egy darabig elvitatkozott a város és az adminisztráció a tortúra megismétlésének kérdésén, de ezt most mellőzzük. Itt az a lényeges, hogy az udvari kamara a kiállott kínvallatás alapján hozott felmentő ítéletében megrótta a magisztrátust a szükséges alakiságok *(formalia)* mellőzése miatt. Sem a tortúrát illető közbenszóló ítéletet nem hozta meg, sem a kérdőpontokat és a válaszokat nem jegyeztette fel rendesen. Ezért figyelmeztette a várost, hogy a jövőben szorosan alkalmazkodjék az alsóausztriai büntetőtörvénykönyvhöz.[163] A továbbiakban így is történt. A Sandtbach-féle gyermekölési ügyben a budai tanács már szabályos közbenszóló ítéletre tett javaslatot „Carpzov tanítása szerint", s az adminisztráció ezt meg is hozta.[164]

A közbenszóló ítéletnek mindenesetre a gyanújelekre kellett támaszkodnia. Jellemző a városok óvatosságára ebben a tekintetben Fogarasi János ügye, aki két évi szolgálata alatt több ízben meglopta gazdáját, Sőtér Pest megyei alispánt. A pesti tanács azonban bizonytalannak találta a károsult feljelentését, és megfelelő *indicia* nélkül nem akarta Fogarasit megkínozni. A kamarai adminisztráció elismerte az aggályok alaposságát; a büntetőjogászok véleménye szerint is a kihallgatás előtt kell megbizonyosodni a bűncselekmény elkövetéséről, tehát a tortúrának nem a cselekmény felderítése, hanem a terhelt szerepének tisztázása a célja. Mégis úgy döntött, hogy vonják a tortúra első fokozatai alá, mert többszörös lopásban gyanús, az Erdélyből kapott száz forintra való hivatkozása nem áll meg, és még több tolvajlást is rovására lehet írni. Egyszóval az adminisztráció megtalálta a kínvallatáshoz szükséges gyanújeleket.[165] Ugyanebben az évben utasította Buda tanácsát is arra, hogy az ökörlopáson tetten ért rácokat további cselekményeik bevallása érdekében tortúrázza meg, hiszen az *indicia* megvannak; később azonban — miután az ökrök megkerültek — elejtette a kínvallatást, és elfogadta a város javasolta megszégyenítő büntetést.[166] A gyermeköléssel gyanúsított, de a tettet tagadó nőknél szinte mindig sor került a tortúrára. Legpontosabban a Grasseckher Erzsébet elleni közbenszóló ítélet mondja meg, hogy „starckhe praesumptiones, et sufficientia ad torturam indicia" merültek fel ellene, ezért rendeli el az

[162] L. IV. fej. 164. jz. Az adminisztráció nyilatkozata: . . . rechtens ist, quod de aliquo crimine convictus seu confessus pro ulteriori veritate habenda super aliis delictis torquendus sit . . ., Acta adm. cam. 1693. aug. 22.

[163] L. IV. fej. 63. jz.

[164] L. IV. fej. 64. jz.

[165] L. IV. fej. 145. jz. A döntő rész: Cum tortura non ad liquidandum factum seu delictum, sed ad liquidationem personae adhibeatur, ideoque de ipso furto ante torturam constare debeat, siquidem illud non praesumitur, nisi probetur . . . mégis az . . . argumentum ulterioris furti inculpati licet indeterminati . . . alapján tortúrázható. AK Exp. 1697. jan. 5, no. 17.

[166] L. IV. fej. 146. jz.

adminisztráció. A budai tanács öt lényeges kérdést emelt ki a per anyagából, az adminisztráció ezeket háromra csökkentette; a tortúrának az volt a célja, hogy e háromra beismerő vallomást csikarjon ki a szerencsétlentől.[167] A feleségölő Modauert kizárólag arra a kérdésre nézve kellett megkínozni, hogy előre megfontolt szándékkal, vagy csak véletlenül ölte meg az asszonyt.[168] Ha viszont a gyanújelek nem bizonyultak elegendőknek, mint a proviantliszt lopásának ügyében a bűntársak vallomásai, az igazgatóság mellőzte a vallatásnak ezt a barbár eszközét. [169]

Bármilyen visszataszító és az igazságszolgáltatás célját megcsúfoló eszköz volt is a tortúra, a Praxis Criminalis részletes garanciáinak megtartása és főként a közbenszóló ítélet intézménye némileg korlátok közé szorította. Ennek jelentőségét akkor érhetjük meg igazán, ha az egykorú megyei gyakorlatra vetünk egy pillantást. Bár a tortúrát éppen az osztrák kódexre hivatkozva *(ad mentem Praxis Criminalis)* vették gyakorlatba, ennek a gyanújeleket megkövetelő cikkeit mellőzték, és belátásuk szerint tortúrázták meg a tagadásban levő nemnemes alperest.[170]

g) *Kínvallatás (Pr. Cr. 37—40. c.)*

Az inkvizitórius eljárás leghatásosabb eszköze a kínvallatás *(peinliche frag)* volt. Hogy ennek használata már a korai években a köztudatban élt, azt a szentségtörő lopás felbújtásával vádolt Wallisch fogadós 1692 januári kérvénye mutatja; ebben az adminisztrációt arra kérte, kényszerítse vallomásra az őt gyanúba keverő Zandlt tortúra fenyegetésével vagy alkalmazásával. Ez azonban elmaradt, mert a fiú a szembesítéskor őszinte vallomást tett.[171] Egyébként a tagadó vádlottakkal szemben mindkét városban foganatba vették a tortúrát, miután a kamarai igazgatóság meghozta az erre vonatkozó közbenszóló ítéletét. Itt elsősorban a kínvallatás módját kívánjuk bemutatni. A Praxis Criminalis elég széles skálájával szemben (37. c.) a két városban nem mentek túl az első fokokon *(primi gradus torturae)*, melyeket Fogarasi János pesti büntetőügye is említ, de közelebbi részletezés nélkül.[172] Ha a kódexszel összehasonlítjuk a gyakorlatot, leginkább a Pr. Cr. szerint gyengébb alkatú személyekre ajánlott négy fok közül háromnak (a hóhér, a kínzóeszközök bemutatása, hüvelykszorító) a megkötözéssel való kombinálását találjuk meg.

Egyik-másik ügyben elegendőnek bizonyult a tortúrával való fenyegetés, amit néha többször is megismételtek, így Budán Janskóval vagy Pämmerrel szemben.[173] A szokásos fokozatok *(gradus consueti)* az 1702-i utasításig a következők voltak: A terheltnek lelkére beszéltek, és fenyegetésként elébe állították a hóhért, majd megmutatták neki a hüvelykszorítót

[167] Acta iud. 1699. júl. 21, vö. a IV. fej. 64. jz.
[168] L. IV. fej. 52. jz.
[169] L. IV. fej. 147. jz.
[170] *Meznerics* i. m. 112—113.
[171] L. IV. fej. 183. jz.
[172] L. IV. fej. 145. jz.
[173] L. IV. fej. 169, 83. jz.

(Daumstöckh) és a kötelet. Ezután hátrakötötték a kezét, s időnként egyet-egyet szorítottak rajta; Freymueth lakatos pl. félóráig volt így megkötözve. Rövid szünet után a hüvelykszorítóval véresre zúzták a terhelt hüvelykujjait. A gyermeköléssel vádolt nők esetében a hóhér és a kínzóeszközök bemutatása után szemmel láthatóan rögtön a hüvelykszorító következett. Ha mindezt kiállotta a szerencsétlen, a városi gyakorlat nem ment tovább; a kamarai főhatóság ítélete megállapította, hogy „purgálta magát", ezért szabadon bocsátotta.[174] A kínvallatást a hóhér, ennek hiányában a törvényszolga hajtotta végre. „Eredménye" a terhelt beismerő vallomása lehetett, ezért — mint láttuk — a közbenszóló ítéletben megfogalmazták a kérdőpontokat, s az ezekre adott válaszokat a tortúránál jelenlevő szindikus feljegyezte. Hogy rajta kívül még kik voltak jelen, azt adataink nem árulják el; a Pr. Cr. 37. c. 5. §-a a bírót és két esküdt tanút rendelte ki. A vallomás tortúra utáni megismétlésére a tárgyalt időszakban nem került sor, mert a terheltek mindegyik esetben megmaradtak a tagadásnál.

A kínvallatásra a fentiek szerint aránylag ritkán került sor. Elvi kérdés csak egy alkalommal, a többször említett Anna Mária-ügyben vetődött fel. A budai tanács — idéztük — a Pr. Cr. alapján elrendelte és végre is hajtotta a tortúrát, mihelyt a nő felkelt gyermekágyából. A fenyegetés és a hüvelykszorító után Anna Mária megmaradt tagadásánál, ezért a tanács mellőzte a halálbüntetést, és tíz évi bilincsben végzendő betegápolásra kívánta ítélni. Az adminisztráció azonban az iratok megvizsgálása után úgy vélte, hogy a hüvelykszorító nem volt elegendő, a nőt Carpzov tanítása szerint még mérsékelt megkötözéssel is kell vallatni. A tanács ebben nem nyugodott meg; hivatkozott arra, hogy a nőt már meg is kötözték, s a tortúrát a Pr. Cr. 39. c. 2. §-a szerint csak újabb súlyos gyanújelek felmerülése esetén lehetne megismételni. (A 3. §. azonban lehetővé tette az enyhébb mód után a súlyosabb alkalmazását, ha a vádlott tagadott!) Az adminisztráció most már felterjesztette a város javaslatát a Hofkammerhez, ez pedig a tortúra elviselését figyelembe véve felmentő ítéletet hozott.[175]

A két város gyakorlata és a kamarai hatóságok követelményei között nem mindig mutatkozott összhang. Az adminisztráció 1702. március 5-i utasítását arra hivatkozva adta ki, hogy a tanácsok főként a szembesítés és a tortúra tekintetében gyakran hibát követnek el, ezért az ügyek a vádlottak rovására nagyon elhúzódnak. Fent már láttuk, hogyan vázolta az utasítás az eljárás főbb szakaszait. A tortúráról úgy rendelkezett, hogy a szakértők segítségével megszövegezett közbenszóló ítélet alapján mielőbb foganatosítani kell. A férfiaknál fokozatai voltak: a hóhér és kínzószerszámainak bemutatása, a nyújtópadra vonás és erős megkötözés, a vallatott személy felhúzása úgy, hogy lábaira testi erejéhez mérten negyed, fél vagy háromnegyed mázsás követ aggatnak, végül a spanyolcsizma felillesztése. Nőknél az első két fokozat (a megkötözésig) a férfiakéval azonos volt, de a csigázás helyett harmadszorra a hüvelykszorítót kellett alkalmazni. Az utasítás szerint a tortúra időtartama nem haladhatta meg a másfél negyedórát,

[174] L. a IV. fej. 164. és 64. jz. jogeseteit.
[175] L. IV. fej. 63. jz.

hogy az eljárás alá vont személyek ne valljanak többet az igazságnál (!). A kínvallatás során ki kellett kérdezni őket a megfelelő rövid kérdőpontokra nézve, válaszaikat és vallomásaikat írásba foglalni, majd a körülmények mérlegelése után a terhelteket újból előállítani és végítéletet hozni.[176]

Az 1702-i utasítás láthatóan megszigorította, és pontosan a Pr. Cr. rendelkezéseihez (37. c. 7, 9. §§) alkalmazta a kínvallatást. Gyakorlatilag azonban nem sok változás történt. Az adminisztráció utolsó éveiből ismert egyetlen tortúrával járó ügyben maga a főhatóság is csak annyit kívánt, hogy a hitvesölő Modauert a hóhér és a szerszámok bemutatásával, fenyegetéssel és kezének mérsékelt összekötözésével próbálják vallomásra bírni. Pedig nem kevesebbről volt szó, mint az előre megfontolás felderítéséről.[177] A kamarai és a városi praxis viszonylagos enyheségét csak azzal magyarázhatjuk meg, hogy a városok betelepítését az elriasztó mozzanatok csökkentésével is szolgálni kívánták.

h) *Végítélet (Pr. Cr. 42. c.)*

Az osztrák büntetőkódex „a büntetőügyekben kevesbé járatosak" számára összefoglalta a végítélet meghozatalának elveit. Ezeknek az a lényege, hogy a bizonyítás eredményét gondosan kell mérlegelni, az ítéletet csak teljes bizonyíték (beismerés vagy két kifogástalan tanú vallomása) alapján szabad meghozni, a törvénykönyvben részletesen felsorolt enyhítő és súlyosító körülményeket figyelembe kell venni, és csak az ugyanitt rendelt büntetéseket szabad alkalmazni, tehát mondhatjuk: *nulla poena sine lege!* Minthogy azonban a két város magisztrátusa csak javaslatot tehetett a súlyosabb bűncselekmények ügyében, ezek a szempontok elsősorban az ítélkező udvari kamara, illetve a budai igazgatóság magatartását irányították. A város ítéletjavaslatának létrejöttét általában a gyakorlat alakította ki. Érdemes megfigyelni a megyei judikatúrát felülmúló alapos indoklását, melyet a főhatóság meggyőzése tett szükségessé.

A periratok ritkán említik meg, hogyan történt a döntés a tanácsban. Néha azonban megtudjuk a pesti tanácsjegyzőkönyvből, hogy a határozatot egyhangúan *(unanimiter)*,[178] illetve szótöbbséggel *(per maiora)* hozták meg.[179] A szavazást mindkét városra nézve kötelezővé tette az adminisztráció 1696. január 23-i utasítása, mégpedig a rangban legidősebb tanácsossal kezdve. A többségi döntés után az ítélet kiadványát *(expedi-*

[176] L. fent 102. jz. A tortúra leírása: ... bey Einer Mannss Persohn, Erstlich mit vorstöllung des ScharffRichters, vnd Vorweisung dessen Instrumenten; Andertens mit sezung auf das Reckhbänckhl, vnd starckhen bindten, drittens mit aufzüehen des Maleficantens, vnd zuweillen nach der Proportion dessen Leibs Cräfften anhängung eines viertl- halb- oder dreyviertl Centen Stain, vnd dann Viertens mit Einschrauffung des Spanischen Stiffels, ... nőnél pedig a fenti 1. és 2. fok azonos, ... Sodan dritens mit Anschrauffung des Daumbstockhs vorgenohmen ... Vö. *Gárdonyi* i. m., Századok 1916, 489.

[177] Int. a. a. nr. 699, 1. IV. fej. 52. jz.

[178] Így Ptjkv. 1689. aug. 19, I. 28; uo. 1695. márc. 22, I. 258—259; uo. 1697. jan. 22, II. 9—10.

[179] Így Ptjkv. 1695. nov. 29, I. 321; uo. 1696. júl. 31, I. 384—385.

tio) is el kellett készíteni.[180] Hasonlóan foglal állást Mosel alig későbbi jogkönyvjavaslata is. A bíró adja elő az ügyeket, utána az idősebbeken kezdve kiveszi a tanácsosok szavazatait, a többség alapján mondja ki a határozatot; egyenlőség esetén az ő szavazata a döntő, övé a végrehajtás joga is. (Ez egyébként a polgári perekre is ugyanígy áll, hiszen a javaslat elsősorban ezeket tartja szem előtt.)[181] Amikor a budai szindikus 1703 elején a tanács megbízásából megteszi javaslatát a tanács és a polgárság jobb egyetértése végett, elsősorban a szavazás szabadsága és rendje mellett tör lándzsát.[182] De ellenfelének, Bösinger polgármesternek panaszirata elárulja, hogy az érdemi döntést mennyire befolyásolta a szindikus: azt követeli, hogy ez ne szavazzon előre, és ne hallgassa meg — nyilván ülésen kívül — a feleket.[183]

Az így létrejött javaslatot *ratificatio* végett fel kellett terjeszteni az adminisztrációhoz, mely viszont gyakran továbbította az udvari kamarához. Itt hozták meg az ítéletet, s ezt ugyanazon az úton visszaküldték az illető város tanácsának végrehajtás végett. A büntetőperekben tehát nem volt mód fellebbezésre, legfeljebb a végleges döntés előtt panasszal lehetett fordulni valamelyik magisztrátus ellen. A tanács a vádlottat maga elé állította, s az ítéletet kihirdette — egyes adatok szerint felolvasta — előtte.[184] Az ítélet tartalmára és végrehajtására később, az egyes büntetésnemekkel kapcsolatban térünk rá. Amennyiben nem halálra, vagy éppen csekély pénzbüntetésre, egy-két napi áristomra szólt, az eljárás az elítélt békeesküjének letételével és a költségek behajtásával ért véget.

i) *Békeeskü (Pr. Cr. 56. c.)*

A békeeskü *(Urfehde)* révén, egy olyan intézmény honosodott meg a két testvérvárosban, melynek eredete a germán törzsek jogára vezet vissza. A vérbosszút lezáró egyezkedés a jóvátételben való megállapodásra vezetett; ilyenkor a felek ünnepélyesen megesküdtek, hogy ezentúl békében fognak élni. A békeesküt változatlanul fenntartotta a középkori német jog,[185] és sajátos módon az inkvizitórius eljárás is átvette. Egy 1651-ben hozott alsó-ausztriai döntvény szerint a városi bíróságnak a területéről kiutasított delinkvenstől ilyen ünnepélyes esküt *(geschwornes Urphed)* kell megkövetelnie, s az ítéletben megjelölnie azt a büntetést, amely megszegése esetén reá vár.[186] Néhány évre rá II. Ferdinánd büntetőkódexe (Pr. Cr. 56. c.) az intézményt részletesen is szabályozta. Ha valakit nem ítélnek halálra, a bíróság illetékességi területéről kiutasítják, rendkívüli büntetéssel sújtják, vagy kegyelmet kap, a hatóság vegyen tőle írott, sőt súlyosabb cselekménynél esküvel megerősített biztosítékot *(cautio iurata de non vindicando)* arra nézve, hogy a terület ura, tisztviselői, lakosai vagy földje ellen az őt

[180] KA Exp. 1696. jan. 23, no. 43, vö. I. fej. 57. jz. Aláírására l. fent 103. jz.
[181] Pars II. tit. I. art. l.
[182] Corr. mag. 1703. jan. 19, Btjkv. III. 577—579.
[183] Uo. III. 581—582, IV. 549—550.
[184] Pl. a Gall-ügyben, Acta adm. cam. 1696. febr. 29; felolvasás még becsületsértési ügyben is, Btjkv. 1696. ápr. 13, II. 72.
[185] *Conrad* i. m. 67, 228.
[186] *Suttinger* i. m. 860.

ért hátrányokért soha sem áll bosszút, hanem ítéletében megnyugszik. A törvénykönyv ezután megadta a békeeskü formuláját is; ebben az ígéret megszegéséért az esküszegés büntetését helyezte kilátásba.

Buda és Pest tanácsának a kamarai adminisztráció irányítása alatt kialakult gyakorlata pontosan követte a Pr. Cr. rendelkezéseit, sőt a békeesküt még szélesebben alkalmazta. Ilyen *Urphed*et kellett adnia annak is, akit az eljárás során valamilyen szenvedés ért (fogság, tortúra), de utóbb ártatlannak nyilvánították, és szabadon bocsátották. Békeesküt tett a szentségtörő lopás felbújtásának vádjától tisztázott Wallisch, az 1699-ben a tortúra kiállása után a gyermekölés vádja alól felmentett két nő, a pesti József-napi vásáron lopás miatt letartóztatott egyik terhelt.[187] De ugyanígy távoztak el azok, akiket testfenyítő vagy megszégyenítő büntetés után száműztek a városból.[188] És békeesküt követeltek meg a tömlöc vagy a vasban végzett munka kitöltése után, esetleg egy részének kegyelemből történt elengedésekor a szabaduló elítéltektől; így a liszttolvaj Panteli és Vukosan rácoktól, az elmebajos emberölő Hayvastól, a kétfeleségű Kernertől stb.[189]

Az ígéret szövege, melyet a bűnügyi iratok, sőt néha maguk a tanácsjegyzőkönyvek is feljegyeztek, azt a kijelentést tartalmazta, hogy a hatóság eljárása (ha tortúra volt, az is) törvényes volt, s ezért a szabaduló sem maga, sem más útján soha nem áll bosszút, ilyen akcióban nem segédkezik. Ha esküvel megerősített ígéretét megszegné, az (osztrák) bűntetőkódex előírása szerint, kegyelem nélkül úgy kell eljárni ellene, mint az esküszegőt *(Vrphedt Brecher,* nőnél *Meineidige Vrphedt brecherin)* megilleti.[190] A békeeskü szövegét megtekintve nyilvánvalóvá lesz, hogy ez szorosan követi a Praxis Criminalisban található mintát. Arra azonban, hogy valaki a városok elleni bosszúra kísérletet tett, s emiatt bíróság elé került volna, gyakorlati példa nem fordult elő.

j) *Bűnügyi költség (Pr. Cr. 54—55. c.)*

A nemegyszer egy éven túl is elhúzódó letartóztatással, valamint a büntetőeljárással kapcsolatban felmerülő költségek komoly gondot okoztak az amúgy is anyagi nehézségekkel küzdő városoknak. A Pr. Cr. 54. cikke úgy rendelkezett, hogy ha vádló nem lép fel, s a vádlottnak sincs többje, mint amiből adósságait fedezheti, minden költség a joghatóság gyakorlójára hárul, s ezt nem hárithatja át alattvalóira. Ha azonban a vádlottat halálra ítélik, vagy rendkívüli büntetéssel sújtják, az ő javaiból — a lopás útján szerzetteket persze kivéve — a bíróság lefoghatja a költségeket. A vádlót terheli minden költség, ha a vádlott a gyanúokokkal szemben tisz-

[187] L. IV. fej. 184, 64, 143. jz.; az utóbbinál az Urphed említése Ptjkv. 1700. márc. 30, II. 340.

[188] L. IV. fej. 164, 155. jz.

[189] L. IV. fej. 147, 35, 114. jz.

[190] Pl. Grasseckher: Acta iud. 1699. júl. 21; Btjkv. 1699. dec. 7, II. 600, III. 140; Ptjkv. 1704. okt. 24, III. 262.

tázta magát; ha ez csak tortúra útján történik meg, a költség megoszlik a felek és a bíróság között. Az 55. cikk szerint tilos volt a bíróságnak a kivégzettek jószágait lefoglalni, de a szökevény vagyonát zár alá vehette. Az osztrák gyakorlat is azt tartotta, hogy a joghatóság gyakorlója behajthatja az ellátást és a bírói költségeket az elítélt javaiból, illetve az ártatlannal szemben vádat emelő félnek kell ezeket viselnie.[191] Nagyjából ezen az úton haladt a városi joggyakorlat is. Az elítéltre illetve a hamis vádlóra nehezedett a fogság idején való ellátás költsége *(Alimentations-Uncosten)*, emberölésnél a hatósági szemle díja *(Beschaugeld)*,[192] halálos ítélet végrehajtásakor a kivégzés költsége[193] és a törvényszolgának — részben a strázsamesternek — fizetendő „tömlöcpénz" *(Arrestgeld, Schlissgeld)* is.[194] Nemegyszer megtörtént mégis, hogy a város súlyosan ráfizetett a büntetőeljárásra, s ezért keservesen panaszkodott is az adminisztrációnak; így Buda tanácsa 1698 márciusában megtette ítéletjavaslatát Puskaporos Miskó rabló ügyében, de a következő novemberben még mindig el kellett tartania a tömlöcben ülő rabon kívül még feleségét, gyermekét is.[195]

A rabok ellátására nem áldoztak sokat a városok. Még „bőkezűen" gondoskodott Rozina gyermeköléssel vádolt leányról Pollermann pesti polgár, amikor heti egy tallér (96 krajcár) *Kostgeldt*et ajánlott fel tartására.[196] De Buda hatósága 1698-ban már napi 5 krajcárra szállította le a foglyok ellátására fordítható, addig napi 6—7 krajcáros összeget.[197] Ennek értékét rénes forintra (60 kr.) átszámítva évente kb. 30 forintot kapunk; ezzel szemben pl. Ungerné tartásdíját 1700-ban évi 300 forintra limitálta a tanács.[198] Az ötkrajcáros szabályt láthatóan meg is tartották. A házasságtörő Pämmer vincellér kb. húsz napig ült a tömlöcben, s az ítélet bírósági meg ellátási költség címén 2 ft 15 krajcárban marasztalta.[199] Még pontosabb adatot kapunk Wolf őrmester elszámolásából, melyet a Bajáról hitvesölés címén Budára küldött rácok ellátásáról nyújtott be. Összesen 49 ft 30 kr volt a három fogoly költsége félévnél valamivel több időre; a számítás alapja 12 napra 1 ft, tehát valóban a napi 5 krajcár volt. Amikor közülük két nő békeeskü mellett kiszabadult, az ellátási költségre biztosítékot kellett nyújtaniuk.[200] A városok ugyanis lehetőség szerint behajtották költsé-

[191] *Suttinger* i. m. 388—390.

[192] Kis Jurkó holttestének szemléjéért Sambhauernek 6 ft 50 krajcárt, Augustinnak 6 forintot kellett fizetnie, Ptjkv. 1697. dec. 20, II. 65. Budán már korábban a bécsi szokásra hivatkozva kértek a kirurgusok fejenként másfél forintot a halottszemléért és hármat a boncolásért: Budai lt., Kamarai hivatal számadásmellékletei 1693. no. 56.

[193] Kandó Mátyás özvegyétől 8 forintot követelt a város, Ptjkv. 1699. márc. 27, II. 198—199.

[194] A magyar kifejezést l. Acta iud. 1719. okt. 2.

[195] L. IV. fej. 190. jz.

[196] Ptjkv. 1695. márc. 4, I. 253., l. a IV. fej. 61. jegyzetnél.

[197] A korábbi összegekre Budai lt., Kamarai hivatal számadásmellékletei 1692. no. 36, 1693. no. 53, 1695. no. 3. A maximális Btjkv. 1698. ápr. 30, II. 278.

[198] Uo. 1700. ápr. 2, III. 196, IV. 53.

[199] L. IV. fej. 83. jz. — Engelmann a „gonosztevőnek kijáró" heti 1 forintot panaszolta, holott csak 35 kr járt, Corr. mag. 1696. ápr. 27.

[200] L. IV. fej. 59. jz.

geiket az elítélteken. Már 1689-ben elrendelte az igazgatóság, hogy a pesti tanács értékesítse a több mint féléve raboskodó Smolkayné négy disznaját, s ebből fizesse be a főhatóság pénztárába a 100 forintot meghaladó költséget.[201] A tíz év múlva ugyanitt kivégzett Kandó Mátyás három lova vitára adott okot az adminisztráció és a város között. Az özvegy a főhatóságnál tett panaszt, hogy ellátás és kivégzési díj címén 60 forintot követelnek rajta, holott ő maga élelmezte férjét a fogságban. A város a lovakat Lehner Mihálynak adta ki használatra, s ez feltáplálásuk fejében követelést támasztott, amiből a tanács 40 forintot meg is ítélt. Jelentésében felsorolta a lovak árából levonandó 8 ft kivégzési díjat, a 9 ft 50 dénáros misealapítványt, a törvényszolgának járó 4 forintot, ruháért 5 forintot. A szigorú utasításra végül is csak a legjobb lovat adta el a tanács, és igazolásul a Pr. Cr. 54. cikk 3. §-ára hivatkozott.[202] A sokat emlegetett Gall is panaszolta, hogy marháit és egyéb ingóságait a budai tanács lefoglalta; házát az adminisztráció adta el, a vételárból a város a négy évi fogság költségére közel 160 forintot kívánt.[203]

Amikor a kamarai igazgatóság olyan büntetőügyben bízta meg valamelyik várost az eljárás lefolytatásával, amelyben egyébként nem lett volna illetékes, hangsúlyozta: a költségeket a tettes vagyonából fedezik majd. De — mint pl. Szabó György esetében — a városi tanács megállapíthatta, hogy a gyanúsított szegény ember, s ilyenkor nem volt más hátra, mint viselni a felszaporodó költségeket.[204] Az áthárításnak más akadályai is lehettek, így a kamarahuszárok önkényessége. Buda 1699 augusztusában keservesen panaszolta, hogy ezek előbb a liszttolvaj Miletics állatait hajtották el, most pedig Glöckelsberg ezredes emberölő lakájától vették el 14 forintját, amiből a jogszokás szerint a városnak kellene fedeznie ellátását. Hónapok alatt a „Conducts- vnd gericht vncosten" 40 forintra szaporodtak fel, amellett a borbély és a gyógyszerész költsége is kitett 20 forintot. Amikor a hat heti kényszermunkára szóló ítélet megérkezett, a város — láthatóan a szokáshoz híven — megengedte az elítéltnek, hogy más alap híján koldulja össze a szükséges összeget. A *Bettel Bixen* a végén mindössze 8 forintot és néhány krajcárt tartalmazott, beleértve a törvényszolga kabátjának munkadíját is. Widtmann ezt még ki tudta egészíteni az ápolási költségek erejéig, de közel félesztendős ellátásának díját a város kénytelen volt „irgalomból" elengedni.[205] Ha az eljárás vád alapján indult meg, bizonyos idő múlva maga a városi hatóság követelte meg, hogy az ellátási költségeket a vádló rója le, különben a foglyokat szabadon bocsátják.[206] Végső soron maga a tanács fizetett, mint Pest az emberölő Nagl „kenyeréért" 4 forintnál

[201] KA Exp. 1689. okt. 4, l. a IV. fej. 45—47. jegyzetnél.

[202] Ptjkv. 1699. márc. 27, 31, ápr. 3, II. 198—199; Corr. buch 1699. márc. 27, 31, ápr. 7, I. 29—33; KA Besch. Pr. V. vol. 162. fol., KA Exp. 1699. márc. 31, no 106.

[203] L. IV. fej. 112. jz.

[204] L. IV. fej. 273. jz.

[205] Acta iud. 1699. júl. 30; Btjkv. 1699. okt. 2, dec. 18, 23, II. 562—563, 604, 607, III. 107, 144, 146—147. Az ügyet l. a IV. fej. 32. jegyzetnél.

[206] KA Besch. Pr. V. vol. 28. fol., 1698. ápr. 14; Acta iud. 1700. máj. 15; KA Besch. Pr. VIII. vol. litt. O, 1703. jan. 10, l. IV. fej. 159. jz.

többet.[207] Sajátosan oszlott meg a költség a Bécsből Wehringernének szerelmes levelet hozó Markutt szabó ügyében, akit emiatt Budán lefogtak. A 6 forintot meghaladó ellátási díjból kb. egyenlő részt viselt ő maga és a férj, valamivel kevesebbet a város.[208] Jó fedezetet találtak a szökevények ingó és ingatlan javaiban. Egy Kochné nevű asszony táplálásának költsége bőven kifutotta hátrahagyott ágyneműjéből; a mannersdorfi uradalomból elszökött asszony és csábítója erszényében elegendő pénz volt arra, hogy a maguk ellátásán kívül, szökésük után még a gyermekgyilkos Mária Krisztina török nő élelmezésére is fordítson belőle a tanács.[209] A XVIII. század elején Buda a szökevény gonosztevők szőlejét a városi kórház javára műveltette meg.[210]

A foglyok ellátási díjától különbözött a letartóztatás és őrizet végrehajtóinak fizetett, láthatóan egyszeri összeg, a tömlöcpénz *(Arrestgeld, Schlissgeld)*. A pesti törvényszolga fent részletezett díjjegyzékében e néven nem szerepel, az összegek alapján azonban valószínű, hogy a *Freyung*on belüli letartóztatás díjával azonos (8 garas = 24 krajcár). Emellett szól az a büntetés, amelyet Schellhaus József kapott, aki a katonákkal vitetett be valakit a főőrségre, és így kiáltott: „A katonáknál a tömlöcpénz 1 ft 30 krajcárt tesz ki, a városnál azonban csak 50 dénárt!" Ez az 50 dénár = 25 krajcár majdnem azonos az említett tétellel.[211] A budai törvényszolgának a tanács 45 krajcárt ígért minden letartóztatott után, és azt — ha máskor nem — elbocsátásakor ki is adta.[212]

Ugyanez az összeg járt a strázsamesternek is, amint egy lakatoslegény panaszából kitűnik; természetesen a foglyon hajtották be, vagy ennek tisztázása esetén a hamis vádlón, verekedéskor azon, aki kezdte.[213] Ha a fogoly meghalt a börtönben, vagy sokat dolgozott bilincsben, a tömlöcpénzt a város viselte.[214] Az *Arrestgeld* a törvényszolga, illetve a strázsamester járandóságához tartozott. Megosztására is találunk példát: Tödtenwolff budai strázsamester kinevezésekor a tömlöcpénz egyharmadát átmenetileg a réginek, Pöckhnek kellett kiadnia, és ugyanennyit kapott a vízivárosi csendbiztos olyan foglyok után, akiket őrizetéből a Várba szállítottak át.[215]

[207] Ptjkv. 1700. ápr. 20, II. 343, l. a IV. fej. 21. jegyzetnél. — Egy bajai rác 15 ft költségét a tabáni bíró vállalta el: Btjkv. 1700. jún. 4, III. 225, IV. 87.

[208] Uo. 1703. jan. 10, III. 572, IV. 540, l. IV. fej. 90. jz.

[209] Kochnéra l. Btjkv. az előbbi jegyzetben id. h.; Martinkovicsnéra uo. 1701. aug. 16, okt. 31, III. 428, 446, IV. 346, 369, az ügyeket l. a IV. fej. 65, 95. jegyzetnél.

[210] Azaz Ecker kórházgondnok kezelésére bízta, l. II. fej. 96, IV. fej. 118. jz.

[211] Int. a. a. nr. 130, l. a II. fej. 129. jegyzetnél, és Ptjkv. 1702. jan. 27, III. 13.

[212] L. II. fej. 112—113. jz. Ennyit fizetett ki a budai polgármester Einspohrgeldt címen egy megvasalt cseléd után, l. Kamarai hiv. 1693-i számadáskönyve.

[213] Btjkv. 1695. szept. 16: 1 tallér! II. 39; Ptjkv. 1700. aug. 17: a vádló fizeti, II. 389; uo. 1701. jún. 25: verekedő fizeti, II. 540; aznap a vádló, uo. II. 541; KA Buchhalt. Act. 3836. fasc. no. 92, 1701. júl. 18: 45 kr Budán; Btjkv. 1702. nov. 27: 6 ft költség ártatlanul szenvedett katonai letartóztatásért, III. 553, IV. 510; uo. 1703. nov. 10, III. 674, IV. 689. — Pesti strázsamesteri járandóság: II. fej. 153. jz.

[214] Ptjkv. 1700. ápr. 30: Schlissgeld a megholt után, II. 346, l. IV. fej. 143. jz.; uo. 1700. júl. 14: 1 ftot a város visel, II. 383.

[215] Btjkv. 1702. aug. 7: Tödtenwolff, III. 526, IV. 478; uo. 1703. júl. 24: Víziváros, III. 656, IV. 656.

k) *Az akkuzatórius eljárás (Pr. Cr. 9—20. c.)*

A büntetőeljárásnak azt a faját, mely vádló kezdeményezésére indul meg, az alsó-ausztriai büntetőkódex a nyomozó eljárás előtt tárgyalja. Ez azonban csak mintaképeinek utánzása, és nem az akkuzatórius eljárás jelentőségének bizonyítéka. Említettük már, hogy amennyiben a vádlónak nem sikerült vádját bizonyítania, a hatóság kezébe vette a bűnüldözést, és lefolytatta az inkvizíciós pert. Kétség elkerülésére a Pr. Cr. 22. cikkében (4, 5. §§) figyelmeztette is a hatóságokat, hogy a vád és a hatósági vizsgálat nem zárják ki, hanem éppen kiegészítik egymást, és a vádlónak minden adatot a bíróság rendelkezésére kell bocsátania, ha vádjától eláll. A pestbudai gyakorlatból is az tűnik ki, hogy a vádemeléssel kapcsolatos személyi és vagyoni felelősség miatt az akkuzációs eljárás már pusztán csökevényes formává lett, s az „igazság kiderítésére" ebben is legtöbbször az inkvizíciós per eszközeit — így a tortúrát — alkalmazták. Természetes tehát, hogy a büntetőpernek ez a két formája összekeveredett, sőt az akkuzatórius eljárás legtisztábban ott jelentkezett, ahol a bíróság maga sem tudta volna megmondani, hogy polgári vagy büntetőpert folytat le. Gyakorlatilag az esetek túlnyomó részében a tulajdon elleni bűncselekményeknél lépett fel vádló, amikor ingóságainak visszaszerzése legalább olyan fontosnak tűnt számára, mint a vádlott megbüntetése.

A Praxis Criminalis értelmében a vádlónak vádiratát két példányban kellett benyújtania, mégpedig a bíró és a vádlott számára. A vádlott a neki kézbesített példány alapján vagy beismerte a cselekményt, s akkor elítélték; vagy mindent tagadott, s akkor a vádlót terhelte a bizonyítás; vagy beismerte ugyan tettét, de minősítő körülményeket és mentségeket hozott fel, s ekkor neki kellett bizonyítania ezeket. A bizonyításra kötelezett félnek sajátkezűleg írott vagy hitelesített artikulusokat kellett benyújtania, a tanúk megnevezésével; ezeket az ellenfél jelenlétében kihallgatták a bíróságon, illetve a másutt lakókat a bíróság megkeresésére lakóhelyükön. Lezárt vallomásaiknak felnyitása után a bizonyító összefoglalhatta az eredményt, az ellenfél pedig megtámadhatta; ezekre az írásbeli lépésekre, valamint még egy feleletváltásra egyenként 14—14 napos határidő állt rendelkezésükre; késedelem esetén még egy 3—3 napos határidőt kaphattak. Ezzel a tanúbizonyítás lezárult (Pr. Cr. 9, 11, 12. c.). A tanúkkal szemben támasztott követelményeket már fent megtárgyaltuk. Két kifogástalan tanú vallomása teljes, egyé csupán félbizonyítéknak számított (15. c.); ha a vádlott ártatlansága mellett szólt, tisztító esküvel bizonyíthatta be ezt (*iuramentum purgationis*, 19. c. 7. §).

A két város gyakorlatában ritkán követhetjük nyomon az itt vázolt eljárást. Már a legkorábbi perek között van azonban egy, amely nagyon megközelíti. Reinold budai fogadós emelt vádat „in causa presumpti furti" Ridel Vilmos ellen; azt állította, hogy egy gyémánttal berakott aranygyűrűt ellopott a szekrényéből. Ridel *excipiendo* azzal védekezett, hogy csókot akart kapni a kocsmárosnétól, ezért lefekvés előtt még borért küldte a pincébe, s eközben a függönyt a fogadós ágya elé húzta. Reinold *replicando* kijelentette, hogy a függöny előrehúzásának egészen más célja volt, ti. az aranygyűrűnek a szekrényből való kiemelése. Ezután *duplicando* és *trip-*

licando lényegében ugyanezeket ismételték. Tanúbizonyításra láthatóan nem volt mód, ezért a tanács meghozta közbenszóló ítéletét *(sententia interlocutoria)*, melyben a vádlottat az érdekeltek jelenlétében, az esküszegés következményeire való figyelmeztetés után leteendő tisztító esküre kötelezte. Évégből másnap reggel 7 órára megidézte őket, de ekkor a fogadós elengedte az esküt, így ellenfelét felmentették.[216] Az itt nélkülözött tanúbizonyítás volt más hasonló ügyek súlypontja. A 16 éves ifjúnak lopásra való felbújtásával vádolt Lohr Gertrud pl. az ellentmondó tanúvallomásokra tekintettel esküt ajánlott fel a vádlónak, de a hatóság inkvizíció útjára terelte az ügyet.[217] Három szemtanúnak számára kedvező vallomása után ugyancsak tisztító esküt ajánlott fel Karner budai molnár, akit egy esztergomi sókereskedő hajójának fosztogatásával vádolt; a tanács a tényállás bizonytalansága miatt újabb bizonyításra kötelezte a vádlót.[218] A beismerés a tanúk kihallgatását fölöslegessé tette, így a 427 forint ellopásában bűnös és visszaeső Reinprecht boltiszolgának „sowohl gerichtlich als guetlich" tett vallomása.[219] De nem minden beismerés, csak az, amely a bíróság előtt történt. Egy Andel nevű szolgálót volt gazdája vádolt bizonyos dolgok ellopásával; ő tagadta, hogy valaha is szolgált a vádló lakóhelyén, a Lajta menti Bruckban. Egy vargalegény azonban azt vallotta, hogy a leány a kocsmában beismerte két ing és két kötény eltulajdonítását. Pest tanácsa nem eskette meg a tanút erre a magánvallomásra (az ilyen a Pr. Cr. 17. cikke szerint még írásban sem volt teljes bizonyíték), hanem a vádlót a szokott 6 hét és 3 napos határidőn belül világosabb bizonyításra kötelezte.[220] Polgári ügyekben is az volt a szabály, hogy a bíróságon kívüli beismerést az alperesnek a bíróság előtt is meg kell erősítenie.[221] A beismerést tárgyi bizonyítékok is elősegíthették. A sógorát kifosztó Croath András tagadta tettét még akkor is, amikor három asszony szemébe mondta, hogy látták a zsákmánnyal. Amikor azonban az ellopott holmikat megtalálták, beismerte a cselekményt.[222]

Más perekben a tanúk ellen emeltek kifogást, így a Szőllősi Pálné és egy puskaműves házasságtörését illető vád esetében. A puskaműves kétségbe vonta a terhelő tanúnak, egy csizmadialegénynek szavahihetőségét, mert ez — úgymond — ellensége. Az asszonnyal együtt 8 napi gondolkodás után tisztító esküre bocsátották, majd némi halogatás után, készségüket látván, ezt is elengedték.[223] A fent már említett Rost-ügy szabályszerű inkvizíciós eljárás volt, de a vádlott nevében beadott irat úgy igyekezett feltüntetni, mintha az egyik terhelő tanú, Stadler kötélgyártó vádló lenne. Római jogi forráshelyekkel bizonygatta, hogy „actori incumbit probatio", ennek hiányában fel kell őt menteni; a másik terhelő tanú csak egyetlen személy, ellentétbe is kerül Stadlerrel, ezért esküszegésben gyanús; puszta

[216] Acta iud. 1688. aug. 30, Btjkv. I. 11—15; vö. IV. fej. 139, V. fej. 26. jz.
[217] Btjkv. 1695. jan. 12, 14, febr. 11, I. 539—542, 549—550.
[218] Uo. 1697. dec. 20, II. 210—211.
[219] Corr. mag. 1690. aug. 21, vö. IV. fej. 148. jz.
[220] Ptjkv. 1696. okt. 9, I. 402—404, 406—407.
[221] L. V. fej. 305. jz.
[222] L. IV. fej. 515 jz.
[223] L. V. fej. 403. jz.

opinio alapján tett tanúságot, vagy halálos ellensége, avagy mindkettő részeg volt, tehát vallomásuk mit sem ér. A tisztító eskü megengedését és felmentését kérte. A tanács annyiban honorálta álláspontját, hogy „ellenfelét", Stadlert szabályos kérdőpontokra *(articuli positionales)*, Ankhert pedig csak tanúként, a bizonyítandó pontokra *(a. probatoriales)* hallgatta ki.[224]

Ezeknél a szétágazó, az akkuzatórius eljárás bizonytalanságát tanúsító adatoknál sokkal jellemzőbbek azok, amelyek az inkvizícióba való átfordulást mutatják be. Lohr Gertrud lopási ügyében a vallomások ellentmondása miatt a hóhért az asszony mellé állították, és megfenyegették a hüvelykszorítóval; ennek kiállása után szabadon bocsátották, és tanúsítványt adtak becsületességéről.[225] Ugyanígy alakult Johanna szolgáló és Veit Mátyás kereskedősegéd pere, akik a hóhér látványára és fenyegetésre sem vallották be a lopást; egyikük kiszabadult, másikuk csak néhány napi munkát kellett, hogy végezzen a városházán.[226] Valósággal meg is tortúrázták Thomasa Ipzanova rác nőt, akit a badeni ezred markotánvosa vádolt meg 604 forint ellopásával; bár a pénz máshonnan került elő, a szerencsétlent mégis kiutasították.[227] Frust Mártát a hóhér megkötözte kisebb lopások gyanúja miatt, mégsem vallott.[228] Egy szökése miatt gyanússá lett szolgálót pedig úgy vettek rá az ékszerlopás beismerésére, hogy a törvényszolgával elsőnek 15, másnap 30, azután mindig kettőződő számú (!) ütést mérettek rá.[229] Ne feledjük, ezek mind olyan ügyek, amelyekben a károsult vádlóként lépett fel! De a tanácsok szigorát eléggé megindokolja az a tény, hogy a vádlottak szolgák és szolgálók, vagy legalábbis szegény emberek voltak, akikkel szemben a városi jog is zordabb arcát öltötte fel.

A jelek szerint akkuzatórius perekben az inkvizíciós eljárás más vonásait is megtaláljuk. Türck kapitány tolvaját artikulusokra hallgatták ki *(Frag Stuckh)*, de száműzésére úgy került sor, hogy a kapitány újabb súlyosbító körülményeket hozott fel — tehát vádló volt![230] A letartóztatást természetesen a védelv alapján indult eljárás is ismerte (az említett Croath-ügyben kifejezetten fenntartották), de ha elhúzódott, költségeit a vádlóra hárították át.[231] Ha pedig az ítélet száműzésre szólt, a békeesküt éppen úgy kivették az elítélttől, mint az inkvizitórius eljárásban. Az imént áttekintett perek közül Croath, Ipzanova és Huszár pere nyújtanak rá példát.

Befejezésül rá kell mutatni, hogy az inkvizíció a privilégiumok elnyerése után is a városok uralkodó büntetőeljárása maradt. Lehner Mihályt feleségének váratlan halála miatt Pesten Tempel Pál bejelentésére fogták perbe; a város vádeljárásnak *(Incusations sach)* tekintette a pert, a vád-

[224] Acta iud. 1705. márc. 21, a tanúkihallgatás módjára l. fent a 148. jegyzetnél, az ügyet l. alább a IV. fej. 5. jegyzetnél.

[225] L. fent 217. jz.

[226] Acta iud. 1701. jún. 16, Btjkv. 1701. aug. 30, III. 431, IV. 350; uo. 1702. szept. 6, III. 532, IV. 488.

[227] Uo. 1700. máj. 10, 21, III. 215—216, 258, IV. 80.

[228] Uo. 1704. ápr. 7, IV. 744, V. 25, VI. 21—22.

[229] Ptjkv. 1708. jún. 26, III. 487—488.

[230] Acta iud. 1696. máj. 11.

[231] Így Huszár Ferenc ügyében, l. IV. fej. 159. jz, vagy Tatzon István győri polgár szolgájának ügyében (itt az actore non probante elv!), Acta iud. 1700. máj. 15.

lott védőiratot *(exculpations schrifft)* nyújtott be, szemlét és tanúkihallgatást foganatosítottak. Az egyébként ismeretlen kimenetelű ügyről a tanácsjegyzőkönyv mégis *Summaria Inquisitio* címen számol be.[232] Az abszolutizmus büntető bíráskodásának a vádlottat a bírói belátásnak kiszolgáltató nyomozó eljárás felelt meg; így tölthette be a büntetőjog a hanyatló feudalizmus ellentmondásokkal terhes korában elnyomó szerepét.

3. POLGÁRI PERES ELJÁRÁS

a) *Az eljárás jellege és sajátosságai*

A budai kiváltságlevél kiadása után, de még teljes érvényesülése előtt Mayer János budai mészárosmester panasszal fordult a városi tanács ellen a kamarai adminisztrációhoz „wegen protrahierter Justiz". Azt sérelmezte, hogy állítólagos kezességvállalása címén Herusch Sámuel pesti tímármester levont 100 forintot az ő követeléséből; kifogásait és írott bizonyítékait a tanács kiadta ellenfelének, ahelyett, hogy javára ítéletet hozott volna. Úgy látja, hogy ezzel a bíróság rendes eljárás útjára akarja terelni ezt a sommás ügyet: „mich in hac causa summaria ad processum ordinarium verweisen wolle". Márpedig a bírósági rendtartás *(ordo iudiciarius)* szerint az ilyen pereket *ad summarium* kell utalni, s a tanúk megesketése után határozni.[233] Érdemes felfigyelni erre a nyilatkozatra, mely egyébként jogi érvelésével az ügyvéd tollára árulkodik; a polgári peres eljárás két fajtája között alig tettek még ilyen elvi különbséget. A XVI—XVII. század megyei gyakorlatában az írásbeli per *(processus ordinarius, sollemnis)* volt az uralkodó forma; ez a felek, illetve ügyvédjeik írásbeli feleletváltása során jutott el a bíróság ítéletéig anélkül, hogy bíró és felek közvetlen érintkezésbe kerültek volna. Egyes esetekben azonban, különösen a fél kifejezett alávetése esetén, szóbeli eljárás *(processus summarius)* során határozott a bíróság; ebben a perjogi formalitások a lehetőségig leegyszerűsödtek, s az ítélet aránylag rövid idő alatt létrejött.[234] Ez a két fajta eljárás tűnik szemünkbe a városok gyakorlatában is, de azzal az eltéréssel, hogy a sommás eljárás is lehet írásbeli per, csak a rendesnél rövidebb.

A büntetőperben nem volt nehéz az irányadó jogszabályt az alsóausztriai büntetőkódexben, a Praxis Criminalisban felismerni. Az *ordo iudiciarius* azonban, amelyre Mayer beadványa hivatkozott, alkalmasint a római és kánonjogi szabályoknak azzal az alig áttekinthető tömegével volt azonos, amelyet a glosszátorok és kommentátorok a gyakorlathoz alakítottak, és a népszerű irodalom széles körben elterjesztett. Hogy Buda és Pest polgárai melyik népszerű munkát forgatták: a Joannes Andreae egyházjogász nevéhez kapcsolt, vagy a Johann von Auerbach átdolgozásában

[232] L. IV. fej. 55. jz.
[233] Acta iud. 1705. márc. 30, vö. V. fej. 128. jz.
[234] *Torday* i. m. 34—35; továbbá a *Varga Endre* szerkesztésében megjelent „A magyar bírósági szervezet és perjog története" c. levéltári tanfolyami jegyzet (Budapest 1961) II. B. *b)* pontjában.

elterjedt „Ordo iudiciarius"-t, ma már nem lehet megmondani; mindkettő tucatszám hagyta el a német nyomdákat.[235] A Bécset sok tekintetben mintául választó két városban nem maradhatott hatástalan Miksa császár 1570-i Stadtgerichtsordnungja, melyet valójában a bécsi bíróság alkotott az ügyvédek számára a polgári peres eljárásról. Eszerint a per írásban folyt, a római-kánonjogi szabályok szerint; az ügyvédek kötelesek voltak periratait aláírni, de a feleletek száma korlátozva volt, határidejüket pedig 3 hétben és 3 napban állapították meg. A bizonyítási ítélet alapján artikulusokat és kérdőpontokat készítettek, ezekre hallgatták ki a tanúkat. Az ítélettől fellebbezésnek volt helye a tartományi kormányhoz, de a felterjesztő iratot *(apostoli)* 14 napon belül ki kellett váltani. Ez a rendtartás hatályos jogszabály volt 1688-ban, amikor ma ismert másolata készült, sőt még közel száz évig hatályban is maradt.[236]

Ezt az ordinarius eljárást a két városban csak bonyolultabb ügyekben folytatták le, egyébként a sommás per *(summarische Verhandlung)* volt gyakorlatban. A felek lefolytatták ugyan vitájukat, s a jegyzőkönyv feltüntette az egyes nyilatkozatok nevét *(exceptio, replica, duplica, triplica)*, de ezek minden jel szerint szóban, nem pedig írásban történtek.[237] Legfeljebb a sommás keresetet *(summarische Klag)* nyújtották be írásban. Amikor a Krempl—Brentano kezességi per végső soron az udvari kamaráig jutott, s ez felkérte az iratokat, az adminisztráció alig tudott valamit felküldeni, mert a város „sommásan és szóban" tárgyalta le.[238] Ha minden sértegetésért, ütlegért, krajcáros adósságért írásban folyt volna a per, az ügyvédeknek és jegyzőknek olyan tömegét kellene feltételeznünk, amelyről ez időben még szó sem lehet. Mindamellett a tanácsokhoz és a kamarai adminisztrációhoz kezdettől fogva futottak be beadványok, s a határozatot megelőző kétszeri feleletváltás *(Klag, Andtworth, Gegenandtworth* vagy *repliciren* és *dupliciren)* adott esetben írásban is történhetett.[239] A bíróság ilyenkor a beadványra felzetként vezette rá határozatát. Az írásbeliségre vall a Wallisch—Trautmann-per, melyben a budai tanács arra kötelezte a feleket, hogy „négy irattal sommásan járjanak el", azaz nyilván az említett kétszeri feleletváltást engedte meg nekik.[240] A perbeli beadványokat külsejükben és a rájuk vezetett határozat formájában semmi sem különböztette meg az igazgatási ügyekben benyújtott kérvényektől. Jellemzően írta már a kiváltságlevelek után a magyar kancellária, hogy özvegy Magyarovicsné kereset-számba menő beadványában *(memoriale formam actionis redolens)* kért igazságot Pesten elfoglalt szőlője ügyében.[241]

[235] *R. Stintzing :* Geschichte der populären Literatur des römisch-kanonischen Rechts in Deutschland am Ende des XV. und im Anfang des XVI. Jahrhunderts (Leipzig 1867) 203 sk., 218 sk., 239 sk.

[236] *H. Voltelini :* Die Wiener Stadt- und Stadtgerichtsordnung Ferdinands I. von 1526. Mitt. des Vereins f. Gesch. der Stadt Wien 9—10 (1929—1930) 117—121.

[237] Pl. 1688: fent 216. jz.; 1689: V. fej. 430. jz.

[238] Klag: Btjkv. 1689. szept. 19, Ia. 69; uo. 1689. nov. 30, Ia. 75—76; a Krempl—Brentano ügyet l. V. fej. 123. jz.

[239] E kifejezéseket l. Ptjkv. 1692. jún. 6, I. 63; uo. 1692. aug. 30, I. 73—74.

[240] Btjkv. 1695. nov. 7, I. 628, II. 42—43.

[241] Int. a. a. nr. 823 (1707. okt. 1). — A feleletnek Kundorff bognár nevében előadott 10 napos határidejét más adat nem támogatja, l. Acta iud. 1705. febr. 6.

A szóbeliségnek írásbeliséggé alakulását nem utolsósorban azok az ügyvédek segíthették elő, akik — mint még később meglátjuk — a századfordulón jó kereset reményében letelepedtek városainkban. Jellemző Kain Ábrahám ácsmester ügye, aki céhétől kétségbe vont becsületének helyreállítását, s a hírbehozással okozott 300 forint kárának megtérítését követelte. A pesti tanács ügyvédjével, Multzcal üzente meg Kainnak, hogy minden bajnak csakis viszálykodó természete az oka, tehát egyezzék meg a céhvel. Ez láthatólag nem történt meg, mert egy hétre rá a céh pártatlan bíróság kiküldését kérte; ha azonban Kain perelni akar, majd ők is ügyvédet fogadnak fel. A döntés határideje és a biztosíték vitája itt mellékes; fontos a céh utolsó ismert nyilatkozata, amely szerint ha Kain írásban akarja vinni az ügyet, akkor majd ők is rendesen írásban felelnek *(in ordine schrifftlich antwortten)*. A Schallner—Kochné öröklési per már szabályszerűen, írásban folyt le *(Schrifftlicher Process)*, s a keresettől *(libell)* a fellebbezésig az összes iratokat tartalmazza. A felperest itt is Multz képviselte.[242] A szóbeliség azonban szívósan tovább élt; 1706-ban rágalmazási per, 1707-ben váltókereset kezdődött szóbeli úton és folytatódott írásban Budán.[243] A beadványok és a szóbeli tárgyalás nyelve is német volt a két városban, de a megyével és az egyháziakkal latinul leveleztek. Elfogultságnak csak egyetlen nyomát találtam: 1698-ban a Linzinger jezsuita superiorral összekülönbözött budai lakatosok és asztalosok azzal feleltek panaszára, hogy előbb adja be németül. A adminisztráció azonban visszaadta a beadványt azzal, hogy fordíttassák le maguk.[244] Pest tanácsa pedig polgárának egy ráccal folyó perében Pollermann tanácsost hívta be tolmácsnak.[245]

A polgári peres eljárás lefolyására nézve becses forrásunk Mosel pesti szindikus 1697-i jogkönyvjavaslata. A város statutumairól szóló II. részét a bíráskodással kezdi, s ebben valószínűleg a gyakorlatnak megfelelően a bíró kötelességeit állítja az első helyre. Minden héten kedden és pénteken — ha nem esik ünnepre vagy törvényszünetre — hívja össze a tanácsot a városházára, foglalja el az első helyet, adja elő az ügyeket, az idősebbeken kezdve kérje ki a szavazatokat, döntsön a többségi szavazat szerint, végül hajtassa végre az ítéletet. A tárgyalásokat ezután a jegyző írja be a jegyzőkönyvbe. Polgári ügyben a tanácsosok kisebb része is eljárhat a *senior* elnöklete alatt, de büntetőperben legalább hétnek jelen kell lennie. A veszekedő vagy verekedő tanácsost az itt megszabott pénzbüntetés sújtja; csak a harmadfokon rokon személy ügyét viheti a tanácsban, de akkor helyét el kell hagynia.[246] A bírótól függ az is, hogy a pereket *summarie* vagy rendes úton folytatják le, de a különbséget Mosel nem mondja meg. A felperesnek először a bírónál kell keresetét bejelentenie, mire az alperest törvényesen megidézik, s a per kezdetét veszi.[247]

[242] A Kain-ügy Ptjkv. 1701. dec. 6, 13, II. 598—599, 602—603 (itt az idézet); a hagyatéki pert l. V. fej. 656—664. jz.
[243] IV. fej. 418. jz.; 1707: V. fej. 147. jz. 706:
[244] KA Besch. Pr. 1698. júl. 24, V. vol. 75. fol., hozzá Btjkv. 1698. júl. 11, II. 325.
[245] Int. a. a. nr. 179 (1697. márc. 15), vö. V. fej. 34. jz.
[246] Pars II. tit. I. art. 1.
[247] Uo. art. 2.

Adataink azt mutatják, hogy Moselnek ezek a szabályai nem bizonyultak fölöslegeseknek. A pereket Budán a városháza felépültéig talán a polgármester házában „a szokott tanácsteremben" *(in gewöhnlicher Raths-stub)* tárgyalták.[248] A tanács itt is hetenként két-három nap tartott ülést, ezeket törvénykező napoknak *(Rechts-tag)* nevezték.[249] Pesten nemegyszer tartották meg az ülést a bíró házában.[250] Nem is a hely adott alkalmat panaszra, hanem az ülések elmaradása és a polgármester (bíró) önkénye. A kamarai adminisztráció már 1692-ben — Herold tisztségviselésének utolsó napjaiban — szabályozta a bíróválasztással együtt a tanácsülések megtartását, s erre fél év múltán a jogszolgáltatás érdekében újra felhívta a várost.[251] Néhány évre rá a pesti polgárság (pontosan: az ellenzék) Herold 100 forintos fizetésének kiutalása ellen tiltakozva bepanaszolta őt a tanácsnál, hogy a jogkeresőket többször ok nélkül elutasította, sőt le is tagadtatta magát, így nem tudták hol keresni igazukat. A kamarai adminisztráció emberére vallott az a magatartás is, hogy a tanácsban is elintézhető cselekményekért a bírósági eljárás szabályainak *(gerichts gerechtigkeit)* megsértésével főhatóságánál jelentette fel a polgárokat; amellett negyedéven át nem tartott tanácsülést, de tisztét sem akarta átadni.[252] Hasonló panaszok miatt kérhette később a pesti ellenzéki polgárság a panasznap rendszeresítését, de a Fürstenbusch-bizottság nem adott helyt kérésének.[253]

A jogszolgáltatás elhanyagolásánál talán még súlyosabban esett a latba az önkényes és részrehajló ítélkezés, amelyre Budán voltak panaszok. Az itteni ellenzék többek közt azt kérte a Fürstenbusch-bizottságtól, intézkedjék, hogy a polgármester és a szindikus 2—3 tanácsos nélkül ne döntsön tanácsi vagy peres ügyekben *(in Raths- oder Parthey Sachen)*. A panasz az adminisztráción keresztül a tanácshoz jutott, amely természetesen elutasította a kívánságot; hangoztatta, hogy *extraiudicialiter* történt ítélkezésre nehezen mondhatnának példát, hacsak nem bizottság kiküldésével, vagy a felek békés megegyezésével kapcsolatos.[254] A bizottsági elintézés ugyan nem mindig felelt meg a polgárok kívánságának, de a tanács ragaszkodott hozzá; egy ízben pl. Bösinger polgármesterhez, a Vízivárosba idézte meg az Aurisch-örökösöket.[255] Az efféle panaszok a kiváltságlevelek elnyerése után a kancelláriához futottak be. A budai polgárok feljelentették a polgármestert, hogy önhatalmúlag kormányoz, régen nem tart tanácsülést, a kiadványokat a strázsamesterrel íratja meg s a város pecsétje alatt adja ki, amellett visszavonást szít. A kancellária hangsúlyozta, hogy a polgármesternek nincs joga ilyen intézkedésekre a tanács nélkül, sőt maga is ennek joghatósága alá tartozik ügyeiben; önkényével a városi jog és esküvel fogadott kötelessége ellen vét. Meghagyta tehát neki, hogy alkalmazkodjék

[248] Acta iud. 1690. jan. 9 (az okt. 1-i irat).
[249] Uo. 1691. márc. 21, Btjkv. I. 252—255.
[250] Ptjkv. 1700. jan. 30; In Domo Judicis praesentibus tribus senatoribus, II. 307; uo. 1701. jan. 30, II. 472—473.
[251] KA Exp. 1692. márc. 28, no. 125; okt. 17, no. 36.
[252] KA Ber. u. Schr. 1695. december, no. 88.
[253] KA Besch. Pr. 1699. jan. 11: gmain tag zu proponierung der gravaminum, V. vol. 136. fol.; a közel egykorú nagy panasziratra l. *Tóth*, Pest, TBM XIII. 121.
[254] KA Mem. u. Anbr. 161 B (1699. febr. 5).
[255] Btjkv. 1703. jún. 18, III. 649, IV. 646.

a törvényes rendhez, s a maga ügyeiben fogadja el a magisztrátus ítélkezését.[256]

Az utolsónak említett pontban tapintott rá a kancellária a városi jogszolgáltatás egyik legérzékenyebb pontjára. Az érdekelt bíró kizárását ugyanis a két város hatósága nem hajtotta végre. Pest tanácsa pénzbüntetést szabott ki a bíró cselédjét megverő és a neki tiszteletlenül felelgető Pfingstel Jakabra.[257] Buda hatósága „lényegtelen volta miatt" visszautasította Paukenhaidernek az elnöklő Unger polgármester elleni panaszát.[258] Több esetben ítélt a budai tanács egy olyan tagjának keresete ügyében, aki — esetleg egyedül vagy másodmagával — ott ült a polgármester oldalán a bírói asztalnál![259] Legfurcsább a dologban, hogy ez az ismétlődő eljárás alig váltott ki tiltakozást. Bizonyára jogászi segítséggel lépett fel 1707-ben Danninger serfőzőmester a tanácsban elnöklő ellenfele, Proberger pesti bíró ellen; de bár nem ismerte el bírónak, a magisztrátus tovább tárgyalta az ügyet.[260] Az érdekeltség a legjobb eljárási garanciákat is illuzóriusakká tette.

b) *Idézés*

A fentiekből kitűnik, mennyi függött a polgármester (bíró) lelkiismeretességétől. Ő idéztette meg az alperest is a felperes bejelentése alapján, amint Mosel javaslata előadja. A jegyzőkönyvben az idézésnek alig maradt nyoma; az egyes ügyek már a kereset előadásával és az alperes válaszával kezdődnek. Egyes esetekben azonban látjuk, hogy a magisztrátus megidéztette az alperest, sőt távolmaradása esetén már hátrányokkal fenyegetve utoljára *(peremptorie)* hívta perbe.[261] Az idézés a városi lakosoknál a következő tanácsnapra *(Rechts-tag)*, esetleg néhány nappal későbbre szólt. Hagyatéki ügyekben, külföldiekkel vagy vidékiekkel szemben a határidőt tágabbra szabták. Így pl. Reinold fogadóst, aki üzleti ügyben éppen Belgrádban tartózkodott, a Nepos-féle váltókereset tárgyalására úgy idézték meg, hogy 4 héten belül jelentkezzék perbe-bocsátkozásra *(lis contestiren)*.[262] Egyébként a római jognak ezt a műszavát a városok bíróságai nem használták, s a perbebocsátkozás joghatásait sem ismerték.

A perbehívást Budán eleinte a fertálymesterek hajtották végre. Amikor 1688 végén először kijelölték őket, kötelességükké tették, hogy a maguk

[256] OL Kanc. Conc. Exp. 1704 : 21 ex. Sept. (szept. 2-án): Cum autem Consul sine Magistratu in similibus per se nihil facere possit, Magistratuali vero Jurisdictioni, cui ipse etiam iudicandus subest, se opponens contra Jus municipale obligationemque suam Juramentalem manifeste agere videretur, nec in causa propria sibi Judex esse posset, ... meghagyják többek közt, hogy ... in propria causa iudicio Magistratuali subesse ... velit debeatque ... 1707. októberében mégis találunk rá példát, hogy a polgármester utasítására a szindikus (?) intézkedik a tanács nevében: Durantibus feriis ex commissione domini consulis. Btjkv. VI. 548—549, VII. 372.

[257] Ptjkv. 1689. febr. 12, I. 11.

[258] Btjkv. 1694. aug. 4 (16?), I. 505, II. 11, 26.

[259] Uo. 1695. febr. 23, márc. 16, 1696. ápr. 30, I. 553, 567—568, II. 75.

[260] Ptjkv. 1707. ápr. 16: in Einer sach, dern er nicht Judex compellens ist, etwan als Richter nicht agnoscirt ..., III. 416. Az ügyre l. V. fej. 192. jz.

[261] Ptjkv. 1692. ápr. 29: citatur, I. 58; uo. máj. 9: peremptorie idézik, I. 60.

[262] Corr. mag. 1689. nov. 21, l. V. fej. 143. jz.

negyedében a hatóság kívánságára a polgárokat és zselléreket megidézzék. Ez a feladat szerepelt néhány évre rá Kneissel fertálymester kinevezési okmányában is.[263] A századforduló táján azonban a városi személyzet bővülésével a törvénybe hívás a tanácsszolgák feladatává lett. 1697-ben bizonyos verekedő asztalosokat már fejenként 1 ft 6 garas idézési díjban marasztalták el a tanácsszolgák javára.[264] Ezek a következő évben az idézési díj *(citier gelt)* felemelését kérték. A magisztrátus kimondotta, hogy az *ex officio* történő idézéseket díjtalanul kell teljesíteniük, de ha egyik fél hívja perbe a másikat, a Várban 2, a Vízivárosban és a Tabánban 3 garast kérhetnek tőle.[265]

A felek megjelenésének és a mulasztás következményeinek szabályozását Mosel javaslata kísérelte meg. Ha a felperes megidéztette ellenfelét, a következő tanácsnapon 4 forint bírság terhével elő kellett adnia keresetét; ha ezt a második tanácsnapon is elmulasztotta, pervesztessé vált, kivéve az igazolást és a megengedett halasztást. Az alperes távolmaradásának első ízben büntetéssel fenyegetés, másodízben pénzbírság, harmadízben pedig pervesztés lett a következménye, az igazolás esetét kivéve. (Ez a bécsi bírósági rendtartás háromszori idézésének felel meg.) A peren kívüli beidézésnek engedetleneket már az első esetben megbírságolták, súlyos makacsság vagy tiszteletlenség esetében elő is vezették vagy letartóztatták a javaslat szerint.[266] A gyakorlatban a távolmaradásért kiszabott pénzbírság beleolvadt abba a büntetésbe, amelyet az engedetlen pl. iniuriáért kapott; követelésperben pedig elmakacsolás nem fordult elő.

c) *Tanúbizonyítás*

Ha a felek megjelentek a bíróság előtt, a felperes szóban vagy írásban előadta keresetét, az alperes pedig válaszolt rá. Mosel javaslata kimondja ugyan, hogy a halasztó és a keresetet elenyésztő kifogásokat mindjárt az első határnapon elő kell adni,[267] de a jogban járatlan kispolgárok nem tettek különbséget a kifogás és az érdemi válasz között. A periratok és jegyzőkönyvek így sok esetben *excipiendo* címen közlik az alperes érdemi válaszát is. Ugyanígy egybeolvadt a perbe-bocsátkozás a bizonyítási szakkal. A felperes keresetével együtt bemutatta írásbeli bizonyítékait (pl. adóslevelet), előállította tanúit, s ugyanígy járt el az alperes is. A felek megjelenésével tehát a bizonyítási eljárás is megkezdődött. Lényeges különbség ez a megyei és úriszéki gyakorlattal szemben, ahol a pergátló kifogások segítségével néha évekig is el lehetett odázni az érdemi választ.

A pesti jogkönyvjavaslat az imént idézett cikkében részletezi a bizonyítás szabályait. A felperes — úgymond — a tagadó alperesnek esküt

[263] Btjkv. 1688. dec. 18 (tévesen 1689. évszámmal), I. 65; Corr. mag. 1695. [?] jan. 19.

[264] Btjkv. 1697. febr. 6, II. 115.

[265] Uo. 1698. jún. 20, II. 314.

[266] Pars II. tit. I. art. 2. — A budai tanács valóban a strázsamesterrel vétette őrizetbe Kundorff bognárt, aki a személyes megjelenést elmulasztotta. Btjkv. 1705. márc. 27, IV. 843, V. 126, VI. 122.

[267] Pars II. tit. I. art. 3.

ajánl fel, vagy magára vállalja a bizonyítást. Ami az esküt illeti, a korábbi középkornak ezt a csökevényét, a következő szakaszban térünk vissza rá. A bizonyításra a javaslat szerint az ügy körülményeihez mért, de legfeljebb két hónapon belüli határnapot tűz ki a bíróság; ezen belül kell a bizonyító félnek cikkelyeit *(articuli probatorii)* és a tanúk névsorát bemutatnia, különben — a halasztás esetét kivéve — a további bizonyításra való jogát elveszti. A bizonyítás eszközei: 1. a bíróság előtti beismerés, 2. két tanúval bizonyított, bíróságon kívüli beismerés, 3. gyanújelek *(indicia)*, 4. nyilvánvaló tényállás *(evidentia facti)*, 5. hiteles helyen kiállított oklevél, 6. magánokirat, melyet írója a bíróságon elismer, de ez csak ellene bizonyít, a kereskedelmi könyvek kivételével, 7. legalább két tanú, akik nem sokban térnek el egymástól, és tudomásukat nem szóbeszédből szerezték. A tanúvallomások ellentmondása esetén a nagyobb szavahihetőség és a számbeli többség dönt.

A megnevezett tanúkat az ellenféllel együtt törvényesen meg kell idézni, de ennek elmaradása esetén is ki lehet hallgatni. Előbb megesküsznek, majd a felek távollétében, egyenként felelnek az ügy érdemére vonatkozó cikkelyekre *(articuli)*. Válaszaikat a jegyző szó szerint lejegyzi, majd a tanúvallomások felbontásáig hallgatásra figyelmeztetik és elbocsátják őket. A vonakodó tanút 8 ft pénzbírsággal, makacsság esetén súlyosabban is meg lehet büntetni; a nemesek és előkelő személyek azonban teljes hitelű vallomást tehetnek magánokiratukban, a betegeket pedig kiküldöttek útján otthon is ki lehet hallgatni. A nyilván alkalmatlan tanút már eleve vissza kell utasítani, egyébként a tanúk elleni kifogásokat csak a kihallgatások után lehet megtenni. Hamis tanúzásért pervesztés és büntetés jár a félnek és a tanúnak. A bizonyítás eredményét a bíróság mérlegeli, s ennek alapján mondja ki ítéletét.

Nem érdektelen megismerni Mosel javaslatának ezeket a részeit, mert a tanúbizonyítás szabályait egyébként alig idézi a két város gyakorlata. Hivatkoznak viszont visszatérő egyformasággal bírák és felek arra a római jogi szabályra, amelyet Mosel nem említ: hogy a bizonyítás a felperest terheli *(actore non probante reus est absolvendus)*.[268] Neki kellett a rendes polgári eljárásban a megszabott határidőn belül megneveznie tanúit és benyújtania a kérdőpontokat, amelyekre ezeket kihallgatni kívánta. Ilyen pontok átadására még iniuria-perben is találunk példát, amelyet egyébként sommás jellegűnek tekintettek.[269] Az alperes válaszát, még inkább esetleges viszontkeresetét is pontokba foglalták *(exceptions vnd respective reconventions puncten)*,[270] így a tanúkat kétféle kérdéssorozatra nézve is kikérdezhették. A példát itt is Bécs adta meg, mely pl. két ottani fél esetében megküldötte Budának a felek bizonyítási tételeit és kérdőpontjait, illetve ellentételeit és ellenpontjait.[271] Egy bonyolult budai hagyatéki per-

[268] Acta adm. cam. 1701. júl. 18; Acta iud. 1701. júl. 20; uo. 1705. márc. 30. Az utóbbi még ezt is idézi: . . . ist triti Juris, quod Actor fundamentum intentionis suae plene probare teneatur . . . — Az elvet az akkuzatórius büntetőeljárásban l. fent a 224, 231. jegyzetnél.

[269] Acta iud. 1705. febr. 6, vö. V. fej. 332. jz.

[270] Acta iud. 1701. júl. 20, vö. V. fej. 328. jz.

[271] Acta iud. 1700. júl. 13: Weissarticul, Interrogatoria, Gegenweiss Articul, Gegenweisungs Additional Interrogatoria.

ben, amelyre még visszatérünk, a kérdőpontok körül eljárási vita alakult ki. Schallner felperes beadta ezeket, de a város visszaadta ügyvédjének. Az udvari kamara határozatában megszabott szokásos bizonyítási határidő *(gerichtsbräuchiger termin)*, 6 hét és 3 nap elteltét bevárva, az ügyvéd azzal fordult a kamarai adminisztrációhoz, hogy az ő kérdőívét a tanács jogellenesen nem használta fel, viszont az alperes elmulasztotta cikkelyeinek bemutatását; ezért kedvező ítéletet kért. A budai magisztrátus azonban megfelelt neki mondván, hogy Schallner kérdőpontjait éppen az ügyvéd tiltakozása miatt nem adták ki az ellenfélnek.[272]

A tanúk megesketése nem mindig történt a pesti javaslatban előírt módon. A szabályszerű eljárás kétségtelenül ez volt, és ha az iratok „eskü alatt" tett vallomásról beszélnek, az igazmondási eskü letetelére következtethetünk.[273] A kamarai adminisztráció iratai között fennmaradt az eskü formulája, mely a tanút az esküszegés borzalmas következményeire figyelmezteti ezen és a másvilágon. Minthogy ez az esküszöveg Szűz Máriát és a szenteket is magában foglalta, a zsidóknak egészen eltérő, az önmegátkozás félelmetes ígéit tartalmazó esküt kellett tenniük. Ezt is fenntartották számunkra a kamarai adminisztráció aktái, de egyúttal a budai tanács jegyzőkönyve is. A szöveg jóval rövidebb a Hármaskönyv utolsó (III. 36.) címében foglalt eskünél, és természetesen német nyelvű.[274] A két városnak a maga pereiben, illetve a más törvényhatóságok megkeresésére foganatosított vallatásokról felvett jegyzőkönyveiben számos alkalommal találjuk meg azt a fordulatot, hogy a tanú kész vallomását esküvel megerősíteni *(mit einem corpörlichen Aydt bekräfftigen)*.[275] Ez már az eskü másik módjára, az utólag történt meghitelésre vall; erre céloz Mayer asztalos bevezetőben idézett beadványa is, mely a maga tanújának megesketése mellett kardoskodik, hiszen az ellenfélé úgysem fog vallomására „testi esküt" tenni.[276] A bíróságok ugyan számos alkalommal bizonyító erőt tulajdonítottak az olyan vallomásoknak, melyekre a tanúk csak készen állottak megesküdni, de a XVIII. század elején már jobb volt vigyázni velük. A Schallner—Kochné hagyatéki perben az udvari kamara ügyésze azzal vetette vissza Buda és az adminisztráció ítéletét, hogy a *testis iniuratus* a római és kánonjogi források szerint nem érdemel hitelt, bármilyen magas méltóságot visel is. Kiderült, hogy a ravasz Multz eltekintett a tanúk megesketésétől, amikor látta esküre való készségüket.[277]

Azt a tételt, hogy az ítélethez polgári perben is két kifogástalan tanú szükséges, a gyakorlat is megerősíti. A századvég kissé patriarkális ítélkezésével szemben az 1700-as években már élére állították a kérdést az ügyvédek. A más vonatkozásban említett Mayer—Herusch és a Danninger—Proberger perben az ügyvédi beadványok hangoztatják, hogy egyetlen tanú még akkor sem bizonyít, ha az maga a király. Egy tanú — Mayer beadványa

[272] L. V. fej. 664. jz.
[273] Pl. Acta iud. 1688. júl. 12.
[274] KA Vegyes, Protocollum vnterschiedlicher Juramenten; Btjkv. 1692. júl. 16, I. 359—364.
[275] Pl. Ptjkv. 1688. júl. 27, I. 5; Btjkv. 1695. jún. 4, I. 585.
[276] L. fent 233, 268. jz.
[277] L. V. fej. 663—664. jz.

szerint — a római, természeti és isteni jog szerint sem teljes bizonyíték. Danninger azt a kifogást is felhozta a tanúk ellen, hogy nincsenek megesketve, a serfőzőlegény pedig *domesticus*, akit tanúnak elfogadni nem lehet; így csak egy kifogástalan tanú marad.[278] A tanúk kifogásolásának okait az osztrák gyakorlat részletesen felsorolta, azt azonban megengedte, hogy a háztartásban élő személy ténykérdésben tanúskodjék.[279] Egyébként kifogást lehetett tenni az ellen a tanúsítvány ellen, amelybe a hatóság az eskü alatt kihallgatott tanúk vallomásait a legkorábbi időktől kezdve belefoglalta és velük aláíratta.[280] Egy ilyen *attestatum* sikeres megtámadásának esetét egy pesti becsületsértési per tartotta fenn számunkra.[281]

d) *Okirati bizonyítás*

A pesti javaslatban felsorolt bizonyítási eszközök sorában az okiratok érdemelnek különös figyelmet. Mosel javaslata a hiteles helyen készült okiratokon kívül (nyilván a városi hatóság kiadványait is ide érti) a magánokiratot is bizonyítéknak tekinti, ha az alperes a bíróság előtt a magáénak ismeri el; ez azonban csak írója ellen bizonyít, mellette nem. Kivételt tesz mégis a hitelt érdemlő és szabályszerűen vezetett kereskedői könyvekkel, amelyek pótló esküvel *(iuramentum suppletorium)* vagy egy tanú eskü alatt tett vallomásával együtt kereskedelmi ügyekben bizonyító erejűek az üzletember javára is.[282]

A magánokiratra vonatkozó szabály teljesen megegyezik az osztrák joggyakorlattal, mely már 1589-ben így foglalt állást: „Scriptura privata non probat, nisi iuramento confirmetur, neque probat, nisi contra scribentem."[283] A váltó sem érte el a polgári korban ismert bizonyító erejét; jogalap, év és nap megjelölése nélkül egyszerűen „probirt nichts" az osztrák jogtudósok szerint. Aki kötelezvényből formált jogot, igazolnia kellett magát, és kimutatnia az okirat megszerzésének jogcímét. A kereskedői könyveket — mint Moselnél — esküvel kellett megerősíteni, s ugyanazzal a hozzáadással ismerték el a könyvkivonat *(Auszug)* bizonyító erejét.[284]

A pest-budai gyakorlatban gyakran előfordult a kötelezvény, melyet az adós a kölcsönvett összegről a hitelezőnek adott; már sokkal ritkábban a váltó, egyelőre inkább a külföldi üzletemberek fizetési eszköze. Ezeknek a sajátos problémáiról a kötelmi jog tárgyalásánál emlékezünk meg.[285] De a perbeli bizonyítás körébe kívánkozik a kereskedő és iparos üzleti könyveiből készült kivonat *(Auszug, Auszügel)* kérdése. Későfeudális jogunk ismerte az üzleti könyvekbe feljegyzett, s innen szabályszerűen kivonatolt tartozást *(debitum Auszugale)*, melyet az áru vagy munka ellenértékét hitelező

[278] Acta iud. 1705. márc. 30, Ptjkv. 1707. ápr. 16, III. 415, l. V. fej. 128, 192. jz.
[279] *Suttinger* i. m. 920.
[280] Corr. mag. 1688. júl. 7, a tanúk közül az írni tudó két rác pap aláírásával és pecsétjével.
[281] Ptjkv. 1696. nov. 6, I. 409. vö. V. fej. 440. jz.
[282] Pars II. tit. I. art. 3.
[283] *Suttinger* i. m. 626.
[284] Uo. 26, 88, 329, 443.
[285] L. az V. fej. *c)* és *e)* pontjában.

kereskedő vagy iparos az 1723: 53. tc. módján hajthatott be. Ha hiteles személy (pl. a városi jegyző) igazolta, vagy a könyv vezetője letette rá a pótló esküt, teljes bizonyító erőhöz jutott, s a számlán alapuló követelés „világos adóssággá" *(liquidum debitum)* fordult át.[286] A két városban elsősorban a vállalkozási szerződésnél jutott szerephez. A könyvkivonatot — mondhatjuk számlát — a polgárok majdnem olyan értéknek tartották, mint a pénzt. Pesten pl. Suchentrunkh panaszt tett Kreuzer Domokos, a domonkosrendiek megbízottja ellen, aki hatáskörét túllépve elszakított egy kivonatot, mely a rendet illette meg; ugyanitt a Wagner-családban kitört viszály rendezésekor az apóst követelése fejében kivonatokkal elégítették ki.[287]

A perben felhasznált könyvkivonatokat az iratokhoz mellékelték. A jezsuitáknak férje lopása következtében adós Freymuethné férje könyvkivonataival igazolta ellenkövetelését, de a budai tanács nem engedett beszámítást, mert a lakatosmunka a rend terhére, nem a felperes Linzinger superior számlájára ment.[288] Röckh pesti lakatos és Irackh budai asztalos özvegye között a kiküldött bizottság kölcsönösen bemutatott kivonatok és üzleti könyvek *(Register)* alapján beszámítást engedett; a tárgyalás során még a munka minősége elleni kifogásokat is megvitatták.[289] Azt azonban, hogy a számla bizonyítja az elvégzett munkát, a hatóság nem vonta kétségbe. A bizonyító erő körül Krempl és Rost perében zajlott le érdekes vita. Rost bognár, az alperes, *Auszigl* alapján 16 forint ellenkövetelést támasztott, s a felperessel, Krempllel hosszas iratváltásba bonyolódott. Beadványa szerint — mely bizonyosan ügyvéd műve — ellenfelét semmiképpen nem szabad esküre bocsátani, mert ezt a bírósági gyakorlat a félig *(semiplene)* bizonyító félnek juttatja. Az ő számlái bizonyítják 16 forintos követelését; üzleti könyvének *(Handtregister)* jóhiszeműségét vélelmezni kell, hiszen felének anélkül hitelez, hogy amaz aláírna valamit *(sine chirographo)*; Carpzov tekintélye alapján tehát ő teheti a kiegészítő esküt. Kész hitet tenni rá, hogy nem kapta meg a lisztet, amelynek árát Krempl követeli tőle. A pék válasziratában azzal érvelt, hogy ellenfele züllött és iszákos ember, istenkáromló, családját elhanyagolja, tehát azt sem tudja, kitől mit kapott meg. Carpzov sohasem tanította, hogy a kézműves könyve és saját kezeírása akárcsak félbizonyíték is lenne. Az alperes Wolff ezredessel szemben is szégyenben maradt kivonataival; ezek tehát nem bizonyítanak semmit.[290]

A Krempl—Rost perben nem ismerjük az ítéletet; ezt nyilván a felperes tanácsosi minősége is befolyásolta. De azt a pesti javaslat és az osztrák gyakorlat egybehangzóan tanúsítja, hogy elvileg Rostnak volt igaza. A könyvkivonat félbizonyítékot képviselt, melyet a pótló eskű teljessé egészített ki. Az üzleti élet felvirágzása pedig csak növelte az üzleti könyveknek és számláknak súlyát, a polgári perekben való felhasználásuk gyakoriságát.

[286] *Kelemen* i. m. II. 594—599.
[287] Ptjkv. 1701. jan. 21, II. 469; uo. 1704. márc. 27, jún. 17, III. 235, 244.
[288] Acta adm. cam. 1695. jún. 30. a mellékletekkel; az ügyre l. IV. fej. 164. jz.
[289] Acta iud. 1704. szept. 11, l. V. fej. 233. jz.
[290] A per iratai Acta iud. 1706. máj. 31; egyes szakaszok Btjkv. 1706. márc. 24, ápr. 30, máj. 14, 31, jún. 11, aug. 4, 16, 1707. jún. 8, VI. 276—277, 293, 301, 310, 313, 338, 342—343, 491, VII. 57, 81, 93, 103, 108, 137, 144, 310.

e) *A felek esküje*

Sajátos megfigyelni, hogy a kapitalizmus felé mutató fejlett bizonyító eszközt, a könyvkivonatot az eskü hagyományos, babonás bizonyító eszköze egészíti ki. De ez mutatja éppen a későfeudális jog kétarcúságát. Mosel a tanúbizonyítás előtt említi az esküt! Ezt — úgymond — nemcsak a felperes ajánlhatja fel az alperesnek, hanem ez is a felperesnek; ha az alperes be tudja bizonyítani állítását, akkor nem kell megesküdnie. A felajánlott esküt a bíró közbenszóló ítélete hagyja jóvá. Ő a következő törvénykezési napra megidézi az ellenfelet is, és ennek távollétében is kiveszi az esküt a féltől a bíróság előtt. A férfiak hüvelykujjukat és két első ujjukat felemelve, a nők jobbjukat mellükre téve, a bíróság megszabta formában tesznek hitet. Ha az eskütétel megtörtént, vagy az ellenfél visszautasította, a per minden további bizonyítás nélkül ítéletre kerül.[291]

Már ez is mutatja, hogy az eskünek perdöntő jelentőséget tulajdonítottak. Ha Buda tanácsa a katonai hatósággal szemben hangoztatta is, hogy a hitelező esküjének nem kell feltétlenül hitelt adni,[292] az esküvel eldöntött pert olyannak tekintették, amelyben a jogerős ítélet megtámadása a makacs perlekedés *(temerarium litigium)* büntetésével jár.[293] Ezért látjuk, hogy a két város gyakorlatában a felek gyakran ajánlják fel egymásnak, vagy követelik maguknak az eskütételt, amint Mosel javaslata leírja. A felperesnek keresete jóhiszeműségére tett esküje *(iuramentum calumniae)*,[294] vagy az alperesnek teljesítésre képtelen vagyoni helyzetét „felfedező esküje"[295] kivételes jelenség. A felek esküje leginkább ún. önkéntes eskü, melyet egyikük a másiknak ajánl fel *(defferirt)*, s amelyet a bíróság színe előtt a hamis eskü következményeire való figyelmeztetés után kell letenni. De úgy látszik, erre ritkán kerül sor; az eskütől való vonakodás, illetve a letételére való készség már eléggé meggyőzi a bíróságot arról, hogy ki áll szilárdan a perben. Így eskü nélkül is létrejön az ítélet vagy az egyezség.[296] Hogy az esküt ki ajánlhatja fel ellenfelének, arra nincs közelebbi adat; Weiner budai mészáros ügyvédkéztől eredő válaszirata ugyan kijelenti, hogy a semmit sem bizonyító felperes nem ajánlhat esküt az alperesnek, ez azonban jogtudósok véleménye, nem élő budai gyakorlat.[297] Annyi bizonyos, hogy ha a tanúvallomások kellőképpen alátámasztották a fél állításait, ítéletet követelhetett, s az esküre való felszólítást visszautasíthatta.[298] Ha viszont az egyik fél már felajánlotta az esküt, mint Kneissl budai ács egy tizenkét éves tartozása ügyében, akkor már hiába próbálta megakadályoz-

[291] Pars II. tit. I. art. 3.
[292] Acta iud. 1688. okt. 18, Btjkv. 1688. okt. 21, I. 36—39.
[293] KA Besch. Pr. 1701. márc. 21, VII. vol. 90. fol, az ügyre l. V. fej. 159. jz.
[294] Btjkv. 1695. júl. l, I. 590—591; KA Exp. 1695. dec. 3, no. 11: iuramentum calumniae sive malitiae . . .
[295] Ptkjv. 1693. ápr. 17, I. 106, vö. V. fej. 101. jz.
[296] Pl. Ptkjv. 1695. márc. 4, I. 251—252; Btkjv. 1696. dec. 5, II. 105; uo. 1697. ápr. 15, II. 155—156.
[297] L. fent 270. jz. A döntő rész: actor, qui nihil probavit, reo iuramentum iudiciale deferre non potest . . .
[298] KA Besch. Pr. 1703. júl. 13, VIII. vol. litt. J, vö. V. fej. 81. jz.

ni letételét.[299] Hogy a bíróság közbenszóló ítéletet hozott volna az eskü tárgyában, azt az iratok nem bizonyítják; ha a felek megegyeztek, egyiküknek letette az esküt állítására, s a bíróságra csak a határozathozatal maradt.[300]

Az itt részletezett önkéntes esküvel szemben a megyei gyakorlat perdöntőnek nevezte azt az esküt, mely a félbizonyítékot *(semiplena probatio)* egészítette ki.[301] Láttuk, hogy az üzleti könyvek és kivonatok ilyen pótló esküre szorultak, és csak ezzel emelkedtek a teljes bizonyíték rangjára. De ugyanezt tartotta az osztrák gyakorlat a félbizonyítékot jelentő egyetlen kifogástalan tanú vallomásáról is.[302] A Krempl—Rost perben Rost beadványa hangsúlyozta, hogy a pótló esküt a bírói gyakorlat a per eldöntésére használja, s ez a „szükségszerű" eskü feltételezi a félbizonyítékot. Ezért az a fél teheti le, aki a *semiplena probatiot* szolgáltatta.[303] Mind Buda tanácsánál, mind az adminisztrációnál találkozunk a pótló eskü alkalmazásával.[304] De a legtanulságosabb eset Pest bíróságán fordult elő. Kreuzerné perelte Ries kádár feleségét a letétbe helyezett dobozokból hiányzó 40 forintért. Vita után az alperes készen állt ártatlanságára esküt tenni, de a felperes magának igényelte az eskü jogát. A lepecsételésnél és az átvételnél elkövetett mulasztásai miatt a tanács mégis Riesnét bocsátotta tisztító esküre *(iuramentum purgatorium)*; ellenfele azonban ezt többször is elhalasztatta, majd tanúként előállította volt szolgálóját, akinek Riesné maga vallotta be, hogy mindkét dobozt lepecsételve vette át. Márpedig „propria confessio pro optimo teste habenda . . ." A tanács kihallgatta és megeskette a lányt, de határozatát fenntartotta; a bíróságon kívüli elismerés *(extra-iudicialis confessio)* ugyanis nem elegendő arra, hogy a felperest pótló esküre bocsássák, csak akkor, ha az alperes a tanú előtt tett kijelentését a bíróságon is megerősíti.[305]

A szükségszerű eskü szabályait tehát úgy foglalhatjuk össze, amint azok nem sokkal később az 1729: 30. tc.-ben megjelentek. A félbizonyíték esetén, vagy ha csak a felperesnek van tudomása a vitás kérdésről, a bíró megítéli neki a pótló esküt; ellenkező esetben az alperesnek juttatja a mentő esküt. A i. suppletorium szabályszerű letétele a felperes, a i. purgatóriumé az alperes javára dönti el a pert. Aki a szükségszerű esküt nem teszi le, kedvezőtlen ítéletet kap, az eskü elmulasztása ugyanis az elismeréssel ér fel.[306]

A kép teljességéhez tartozik, hogy a papi személyek esketétel helyett *per verba sacerdotis* erősítették meg perbeli állításukat.[307] Ugyancsak a fél

[299] Acta adm. cam. 1702. dec. 15; Btjkv. 1702. dec. 14, 18, III. 559. 563—564; KA Besch. Pr. VII. vol. 1702. dec. 18. Kneissl még kérdőpontokat is állított össze.

[300] Btjkv. 1695. nov. 14, I. 636,II. 45; Ptjkv. 1698. ápr. 18, II. 104.

[301] *Torday* i. m. 103.

[302] *Suttinger* i. m. 362.

[303] L. fent 290. jz. A lényeges részek: az eskü . . . dem alten Herkhomen und gerichtsbrauch nach parti quae semiplene probavit, idque conclusive et non praesumptive a Judice deferieret wierdt . . . Juramentum necessarium oder Suppletorium quod de Jure semiplenam praesupponit probam.

[304] Btjkv. 1696. jún. 8, II. 88; uo. 1696. jún. 18, II. 90; KA Besch. Pr. 1700. dec. 24, 1701. febr. 6, VII. vol. 53v—54, 60. fol.

[305] L. V. fej. 305. jz.

[306] *Torday* i. m. 103—104.

[307] L. fent 288. jz.

helyzetét támasztotta alá, ha talán az esküt nem is pótolta az a vallomás, melyet Kreutzer Janka szolgáló elhunyt gyermekének atyjáról egy kapucinus atya, a vízivárosi bíró és Keppeler árvaszámtartó jelenlétében tett; az iratban feljegyezték, hogy a lány vallomását megelőzően megáldozott.[308] A bevallás értékét itt a lelkiismeret tisztasága növelte.

f) *Ítélet*

A bizonyítás eszközeinek kimerítése után a bíróság ítéletet hozott. A tanúk, az okiratok és az eskü mellett a városok gyakorlatában előfordult a szakértői szemle és becslés is az ingatlan birtokháborítási és ingókeresetek-nél, a vállalkozási szerződésből keletkezett perekben, valamint a látlelet és a közvetlen észlelés a testi sértési ügyekben; ezekről azonban az V. fejezetben, az illető keresetekkel kapcsolatban lesz szó.

A városi tanács, mint láttuk, csak kollektíve hozhatott határozatot; a szavazás rendjét az adminisztráció utasításai szabályozták. A jegyzőkönyv és a periratok legtöbbször csak magát az ítéletet *(gerichtlicher Verlass, sententia)* tartalmazzák. Alkalomadtán mégis elárulják, hogy a tanács egyhangúan vagy szótöbbséggel hozta meg határozatát.[309] Az Unger—Wallisch becsületsértési perből tudjuk, hogy az ítéletet a felek előtt felolvasták.[310] Ha a magisztrátus úgy látta, hogy a kereset csekély jelentőségű, a pert megszüntette.[311] Az ítélet ellen fellebbezni lehetett az adminisztrációhoz; erről az igazgatóság működéséről szólva, a VI. fejezetben emlékezünk meg.

g) *Végrehajtás: áristom, biztosítékok*

A jogerőre emelkedett ítélet végrehajtására a bíró — Mosel javaslata szerint — 14 napos határidőt szabott, s ezután kényszereszközökhöz nyúlt. Ezek közül elsőnek a letartóztatást és azokat a biztosítékokat vizsgáljuk meg, amelyekkel az elmarasztalt alperes szabadságát megőrizhette, illetve visszaszerezhette. A pesti javaslat a gyakorlatnak megfelelően előadja, hogy ha az adós pazarló életmódja következtében fizetésképtelen, le kell tartóztatni és közmunkára kötelezni, vagy bizonyos feltételek mellett a hitelezőnek átadni. Aki hibáján kívül adósodott el, engedje át javait a hitelezőnek, s ezáltal az áristomból kiszabadul; ha azonban ismét anyagi erőre kap, köteles tartozását megfizetni.[312] A fizetésképtelen adósnak közmunkára kötelezése az osztrák gyakorlatból származott. Bécs városa ismerte az adósok börtönét *(Löwen-gruben)*; akik a maguk hibájából ide jutottak, azokat a hitelező kívánságára a város árkában dolgoztatták.[313]

[308] Acta iud. 1700. júl. 24. A nőt utóbb száműzték, l. IV. fej. 84. jz.

[309] Pl. Btjkv. 1689. szept. 19: Vnanimiter würdt votiert . . . Ia. 68, vö. V. fej. 247. jz.; Ptjkv. 1695. máj. 7: per maiora concludirt, I. 277, vö. V. fej. 406. jz.

[310] Btjkv. 1696. ápr. 13, II. 72.

[311] Uo. 1696. febr. 17: weilen die sach von keiner importanz, II. 63.

[312] Pars II. tit. I. art. 4.

[313] *Suttinger* i. m. 766, 780.

A két testvérváros az adminisztráció példájára gyakorta élt az áristom eszközével az elmarasztalt alperesekkel szemben. Itt azonban különbséget kell tennünk az összegére, fizetési feltételeire nézve pontosan meghatározott és iratokkal meggyőzően bizonyított *liquidum debitum* és a másfajta követelések között. Ha a hitelező keresete benyújtásával egy időben bebizonyította világos követelésének fennállását, kérésére a hatóság elrendelte az adós letartóztatását. 1688-ban Pest tanácsa a hitelezők fogságába adta Burgstahlernét,[314] de úgy látszik, az áristomot inkább maga a hatóság hajtotta végre. Jó példa erre Carone és Brentano Cimarolo kereskedőnek az előbbivel egykorú követeléspere az adminisztráció előtt. A felperes biztosítékot vagy személyfogságot *(personal arrest)* kért, majd ezt meg is újíttatta, míg az alperes szabadlábra helyezéséért folyamodott. Amikor biztosíték mellett kiszabadult, gyorsan beállt katonának, sőt később még kártérítést is követelt a kiállott áristomért.[315] A városi tanácsoknál is a követelés biztosítására *(Versicherung)* kérték az adós letartóztatását, sőt távollétében felesége sem kerülte el az áristomot.[316] A városi élet szokott jelensége volt az adósok letartóztatása, melyet azután teljesítés vagy a fizetésre vonatkozó megállapodás, biztosíték vagy kezesség követett.[317] Még szerencsésen járt az az adós, akinek módjában volt hitelezőjének kérvényével vitába szállni abban a kérdésben: van-e helye áristomnak az adott ügyben.[318] Kivételesen előfordult, hogy az adóst 8 napra szabadlábra helyezték ingatlana eladása vagy megterhelése, tehát a hitelezők kielégítése céljából; a határidő elteltével azután vissza kellett térnie az áristomba.[319]

Az adós letartóztatásának a gyakorlat szerint két feltétele volt: a világos követelés és a szökés veszélye. Gering seborvos panaszára a kamarai adminisztráció figyelmeztette a budai tanácsot, hogy a *liquidirte schulden* esetében, főleg ha az adós szökésétől lehet tartani, a végrehajtást anyagi felelősség terhével ne tagadja meg.[320] Mivel azonban az ingatlan vagyont elegendő garanciának tekintették, egy hónappal előbb az adminisztráció éppen arra hívta fel Budát, hogy ne tartóztassa le egy birtokos polgárát — Erhardt vaskereskedőt — illikvid adósságért éppen szüret idején. A vaskereskedő megfelelő biztosítékot tud adni, pedig birtokos lévén, enélkül is vissza kellene kapnia szabadságát.[321] A helyzet tehát úgy alakult, hogy a szegény ember mint *vagabundus, de fuga suspectus* tartozásáért áristomba került, a jómódú polgár pedig csak akkor, ha valamivel kihívta a tanács

[314] KA Exp. 1688. aug. 16.

[315] KA Besch. Pr. 1688. ápr. 9, 24, máj. 13, I. vol. 2, 6v—7, 18v—19. fol.; hasonló ismételt kérés 1696: V. fej. 189. jz.

[316] Btjkv. 1688. okt. 18, I. 28—32; Ptkjv. 1694. jan. 26, 30: feleség, I. 137, 139.

[317] Uo. 1689. márc. 1, I. 13; Btjkv. 1694. szept. 24, I. 517—518, II. 23; Ptjkv. 1697. jún. 18, II. 48—49; uo. 1698. ápr. 15, II. 103; Btjkv. 1698. aug. 27, II. 351; uo. 1699. jan. 30, II. 436, III. 7; közmunka törlesztésig uo. 1699. jan. 7, II. 427, III. 1; KA Mem. u. Anbr. 97 H (1700. júl. 12); KA Besch. Pr. 1701. márc. 24, VII. vol. 84. fol.

[318] Btjkv. 1695. nov. 7, I. 628, II. 42—43.

[319] Uo. 1699. júl. 8, 10, aug. 12, II. 523, 524, 542, III. 75, 76, 91; hasonló uo. 1699. júl. 10, II. 527, III. 78.

[320] 1699: l. V. fej. 271. jz.

[321] KA Exp. 1699. okt. 14, no. 47.

vagy a katonaság nehezteléséért.[322] Az áristom a város szegény lakosaival szemben néha aránytalanul elhúzódott, vagy túlságos szenvedést jelentett. Menzeck Istók szolga, akit Zaunockh tanácsos ökreinek elrablásáért tett felelőssé, legalább fél esztendőt töltött fogságban; a betörő Freymueth feleségét a budai tanács beszámítási követelésének megvizsgálása nélkül áristomba vetette; egy rác adós 45 nap után szabadult ki; Oberaigner molnárinas jogtalanul szenvedett kemény fogságát *(so harten Arrest)* panaszolta az adminisztrációnál.[323] Az áristomba vetett adósok nyomorúságáról maga Buda tanácsa tett bizonyságot a kuruc időkben. Kopperg kapitány adósát, aki javairól már lemondott, fizetni pedig nem tudott, szabadlábra helyezte, mondván: nem engedheti, hogy polgárai a legnagyobb szükséget szenvedjék, s az áristomban el is pusztuljanak, mert még kis darab kenyerüket sem tudják megkeresni![324]

Egyéb követeléseknél a letartóztatás nem következett be azonnal a kereset benyújtása után. A bíróság meghallgatta a felek vitáját, lefolytatta a bizonyítási eljárást, és meghozta ítéletét. Áristomot akkor rendelt el, ha az elmarasztalt alperes nem tett eleget az ítéletnek, és makacsságát nem lehetett más módon megtörni. Ingókereset; haszonkölcsön, szolgálati és vállalkozási szerződés, letét alapján megítélt szolgáltatás; rágalmazás, becsületsértés és testi sértés folytán kiszabott elégtétel egyaránt adhatott okot arra, hogy a hatóság az elmarasztalt felet „teljesítésig" őrizetbe vegye. A makacsot a strázsamester tartotta áristomban mindaddig, míg az ítéletnek eleget nem tett.[325] Elszámolási hiányok miatt letartóztatott pincérrel szemben a vasban végzendő közmunkát is alkalmazták, ez azonban már az ügy kriminális jellegére vall.[326] A kamarai adminisztráció a maga szokott „közigazgatási" módján ismételten kiadta a kérvényt az ellenfélnek, és csak a többszöri felszólítás eredménytelensége esetén rendelte el letartóztatását.[327] Ezt az adminisztráció porkolábja, a prófosz hajtotta végre, ezért az innen kiadott határozatokon a „bei bedrohung des Profosen" záradék olvasható.[328]

Az áristomból való szabadulás legegyszerűbb módja az adósság megfizetése, illetve az ítéletben elrendelt teljesítés volt. De a letartóztatott vagy nem tudott vagy — bizonyos kérdések tisztázásáig — nem akart fizetni. Ezért több mód állott rendelkezésére, hogy szabadságát visszanyerje. Az osztrák joggyakorlat szerint az adósnak megengedhető a *cautio iuratoria,* ha tisztességes életű és megbecsült személy, és ha nem áll fenn a szökés veszélye. Gyanússá tesznek valakit a szegénység (!), a rossz előélet és rossz

[322] Btjkv. 1688. okt. 21: katonaságnak idézik az elvet, I. 36—39; Ptjkv. 1699. jún. 13: vagabundus, II. 229; KA Besch. Pr. 1700. jún. 3, VI. vol. 72 bis fol., vö. V. fej. 615. jz.

[323] KA Besch. Pr. 1695. márc. 1, IV. vol. 1. fol., vö. V. fej. 259. jz.; 1695: l. fent 88. jz.; Btjkv. 1698. okt. 8, II. 367; 1699—1700: l. V. fej. 294. jz.

[324] Btjkv. 1706. jún. 22: auch wüe unsere Burger die höchste extremität leyden, und in dem arrest gleichsamb verderben lassen können, VI. 317, VII. 113.

[325] L. V. fej. 28, 53, 151, 215, 298, 300, 336, 357, 378, 521. jz.

[326] L. IV. fej. 563. jz.; hasonló esetben csak áristom, Btjkv. 1692. márc. 29, I. 311—313.

[327] L. V. fej. 223. jz.

[328] Pl. KA Besch. Pr. 1698. jan. 17, 23, V. vol. 4v, 6v fol.; uo. VII. vol. 1702. máj. 14.

erkölcsök. Az esküvel adott biztosíték lehetőségét tehát éppen azoktól tagadták meg, akiknek anyagiak hiányában a legnagyobb szükségük lett volna rá.[329] A *cautio* alkalmazása nálunk is szűk területre szorult össze. Ha a hitelező meggondolta, hogy adósa szenved ugyan az áristomban, de keresni nem tud, s így nem elégítheti ki: inkább elfogadta tőle az esküt arra nézve, hogy hosszabb határidőn belül, részletekben megfizeti neki tartozását.[330] Némileg eltérő tartalmú esküt követelt a felperes akkor, ha valamilyen kérdés (pl. lopott holmik ügye) még nem volt eldöntve, esetleg a per sem zárult le. Ilyenkor a letartóztatott alperes arra tett esküt, hogy a várost teljesítésig, vagy az ügy eldőltéig nem hagyja el, és a felperes kívánságára bármikor bíróság elé áll *(de sistendo)*.[331] Mindegyik eset közös sajátsága volt, hogy csak szükségből, jótállás hiányában fogadták el a biztosítékot.

Az ellenfélnek és a hatóságnak is nagyobb biztosítékot nyújtott megbízható személyeknek az adósért való jótállása. Már a büntetőeljárásban találkozunk vele, mégpedig kizárólag a nem főbenjáró ügyekben. Ennek a biztosítéknak *(cautio de semper sistendo)* az volt a tartalma, hogy a joghatóság körébe tartozó vagy azt elismerő férfiak vállalták az adósnak (alperesnek) előállítását, s így letartóztatása fölöslegessé vált. Bár az osztrák gyakorlatban a jótállás nevében is összeolvadt a kezességgel *(Bürgschaft)*, korántsem jelentette önmagában a fizetési kötelezettséget. Pusztán személyi jellegűnek tartották *(mere personalis)*, mely az adós egyszeri előállításával kimerült.[332] Buda és Pest gyakorlatában ugyancsak gyakran előfordult, hogy a fizetésre kötelezett adós vagy az elmarasztalt alperes érdekében ilyen „kezesek" léptek fel, általában ketten; nemegyszer az adminisztráció rendelte el, vagy a városi tanács tette lehetővé szabadlábra helyezését, ha kezeseket tud állítani.[333] A legteljesebb garanciát azonban az jelentette, ha a kezesek felük bíróság elé állítását és tartozásának megfizetését is vállalták *(cautio iudicio sisti et iudicatum solvi)*. Az iratok szűkszavú kifejezése a jótállásról *(guetgesprochen)* főleg világos adóssági perekben ezt a kettős vállalást fedi.[334] A kétféle kötelezettség összefüggését egyes ügyekből úgy állítjuk helyre, hogy amennyiben az adós a hitelezőt megszabott időn belül nem elégítette ki, vagy megszökött, a jótállók kezesként vették magukra a tartozás kiegyenlítését.[335]

Az áristomot elhárító biztosítékok között egy sajátságos intézményről kell végül megemlékezni. A Praxis Criminalis a vádlottnak jótállás melletti

[329] *Suttinger* i. m. 82, 239.

[330] Btjkv. 1697. ápr. 29, II. 160; Ptjkv. 1698. ápr. 15, II. 103; Btjkv. 1698. aug. 27, II. 351.

[331] Uo. 1695. ápr. 11, I. 577; uo. 1699. febr. 6, II. 441, III. 11; 1703: l. V. fej. 296. jz.; Btjkv. 1706. márc. 24, VI. 277—278, VII. 57—58. A távozási tilalmat visszautasító áristomba kerül, 1700: l. V. fej. 336. jz.

[332] *Suttinger* i. m. 58, l. még 128—132. jz.

[333] Ptjkv. 1694. júl. 6, I. 194; uo. 1695. ápr. 26, I. 273; uo. 1695. júl. 19, I. 297; Btjkv. 1697. aug. 17, II. 183; uo. 1697. nov. 4, II. 197; uo. 1697. nov. 6. II. 198; uo. 1699. szept. 19, II. 550, III. 98; Ptjkv. 1701. aug. 26, II. 559; uo. 1701. nov. 18, II. 592; Int. a. a. nr. 627 (1702. jún. 27); KA Besch. Pr. VIII. vol. litt. L, 1703. aug. 3.

[334] Corr. mag. 1694. márc. 13, l. V. fej. 323. jz.; Acta adm. cam. 1694. júl. 28, l. IV. fej. 227. jz.; Btjkv. 1694. szept. 24, I. 517—518, II. 23; uo. 1698. okt. 8, II. 367; Corr. mag. 1699. jan. 23, Btjkv. III. 4—5; 1700: fent 322. jz.

[335] Btjkv. 1702. márc. 17, III. 499, IV. 438—440; Ptjkv. 1702. szept. 16, III. 103.

szabadlábra helyezése kapcsán rövid szakaszban (31. c.) előadja: a fenyegetődzőtől kezesek állítása útján biztosítást lehet kérni arra nézve, hogy nem fogja bántani ellenfelét *(cautio de non offendendo)*, különben fogságba kell vetni. Szegény emberek kezesek helyett esküvel ígérhetik meg ugyanezt. A testi sértési kereset — mint említettük — kétarcú, de talán inkább a polgári perek közé illeszkedik; ezért az említett biztosítéknak a polgári eljárásban van a helye. A két városban és az adminisztrációnál lefolyt iniuria-perekben nemegyszer kívánt a sértett ilyen garanciát a sértőtől,[336] sőt indítottak pert pusztán a fenyegetés miatt is, és ennek egyetlen eredménye a bíróság előtt adott biztosíték volt.[337] A paráznaságért száműzött budai pincér azoknak ígért bántatlanságot a tanács előtt, akik életmódjáról tudtak, tehát — tegyük hozzá — feljelentették őt.[338] Világos az áristommal való összefüggés is: egy hatalmaskodó asszonyt ilyen *cautio* feltételével bocsátottak el az őrizetből.[339] A bántalmazás elleni biztosítékot a két város gyakorlatában mindig maga a fél nyújtotta.

h) *Végrehajtás: az elmarasztalt vagyona elleni intézkedések*

A pesti jogkönyvjavaslat szerint a 14 napos végrehajtási határidő sikertelen elteltével a bíró kimondja a felperes behelyezését *(immissio)* az alperesnek azokba a vagyontárgyaiba, melyeket a végrehajtató kíván. Ezt az alperes értesítése után a strázsamester foganatosítja: ingatlanoknál lehasít egy szilánkot az ajtóról, vagy átad egy földdarabkát a pernyertesnek, az ingóságokat pedig őrizetébe veszi. A végrehajtást a következő sorrendben kell elvégezni: ingók, ingatlanok, aktív követelések. A behelyezés után az alperes megválthatja javait; ha ezt nem teszi, a bíró újabb határozatával a felperes tulajdonába adja ezeket, s akkor már pénzfizetésnek nincs helye. A végrehajtásra kerülő javakat szakemberek becsüljék meg, ezek hiányában a bíró hivatalból értékeli őket; a maradványt ki kell adni az alperesnek. Ha ez a becslést sérelmesnek találja, azonmód kívánhatja újabb szakértők megbízását. A makacs alperest a hatóság pénzbüntetéssel sújthatja, a törvényszolgával kivetheti birtokából, sőt súlyos esetben meg is büntetheti. A végrehajtás lefolyásáról a pernyertesnek közhitelű tanúsítványt ad a bíróság.[340] Ezek a szabályok általában megfelelnek a gyakorlatnak, de az élet természetesen sokkal bonyolultabb. Az egyik döntő különbség a javaslat és a gyakorlat között az, hogy Mosel már a szabad királyi városi rang visszaszerzése utáni állapotot tartotta szem előtt, míg az 1700-as évek derekáig az ingatlan elleni végrehajtás a kamarai adminisztrációtól függött, a megátalkodott makacsal szemben alkalmazott karhatalmat pedig az egész korszakon át csak a hadsereg rendelhette el.

[336] 1689: l. V. fej. 439, 472. jz.; Ptjkv. 1700. aug. 21, II. 390—392.
[337] Btjkv. 1695. dec. 2, I. 642, II. 48; uo. 1705. febr. 27: dem Cojon Castner wolte er ein handtvoll Schrott S. V. in Arsch schiessen, IV. 830—831, V. 115, VI. 110—111.
[338] Uo. 1699. nov. 13, II. 585, III. 127, vö. IV. fej. 129. jz.
[339] Btjkv. 1698. febr. 17, II. 239.
[340] Pars II. tit. I. art. 4.

A végrehajtást a teljes tartozás megfizetésére képtelen adós a pesti javaslat szerint is megelőzhette javainak átengedésével *(cessio bonorum)*. Nyilatkozata szerint a hitelezők bírhatták, elzálogosíthatták, eladhatták mindenét; erről a magisztrátus hiteles bizonyítványt adott.[341] Láttuk, hogyan engedték ki Bernardo Ferrettit nyolc napra az áristomból, hogy vagyonának értékesítésével megszerezze a hitelezők kielégítéséhez szükséges pénzt; ez meg is történt, s az összeget bírói kézbe adta át.[342] Itt kell néhány szót szólni a bírósági letétről; az ügy végleges eldöntéséig, az igények tisztázásáig a magisztrátus őrizte a kezébe letett összeget, s azután kiadta a hitelezőknek, a munkavállalóknak, a letevőnek, vagy gyermektartásra fordította, az adott ügy körülményei szerint.[343] Egy ízben két budai polgár csekély jelentőségű perében az alperes letette a megítélt 2 ft 18 krajcárt a tanács asztalára, s ez ott is maradt, mert a felperes nem fogadta el. Jó félesztendő múltán végre kiadták az egyik tanácsszolgának bér fejében.[344] A „bírói kéz" azonban inkább a polgármester ládáját jelenthette, ahová egy késői per tanúsága szerint a tolvajtól elkobzott pénzt is elhelyezték.[345] Mosel javaslata részletezte a letéttel kapcsolatos eljárást, a letét őrzési helyéül pedig a főkamarás pénztárát jelölte meg.[346]

A hitelező kielégítését a bíróság az adós ingóságaival kezdte. Az adminisztráció likvid követelési ügyekben nemegyszer „zálogot" vagy „letétet" kívánt meg az adóstól; ha ez nem volt elegendő, a személyáristomra is sor kerülhetett.[347] Az ingók értékesítése és a letartóztatás egyáltalán nem állottak ellentétben. A gazdájának hétszáz forintnál többel adós budai székállólegény ládáját a tanács lefoglalta, leltározta, megbecsültette, és ötszáz forintot meghaladó értékben kiadta a felperesnek, de a legényt a különbözet címén továbbra is áristomban tartotta, míg esküvel nem adott biztosítékot gazdájának.[348] A hitelezőktől szorongatott Mäzinger kőfaragómester pedig felpanaszolta az adminisztrációnál, hogy a budai tanács délelőtt elmarasztalta, és már délután lefoglalta borát, ingóságait, sőt magát is be akarta kísértetni. Feleségének és adóstársának tíz akó borát valóban el is adatta a magisztrátus.[349] Az adósnak valamelyik városban fennálló követelését természetesen még könnyebben fel lehetett használni a hitelező kielégítésére.[350]

Ingatlan elleni kényszerintézkedést már csak a kamarai adminisztráció rendelhetett el, míg a telekkönyv 1705—1706-ban városi kézbe nem került. A telekkönyvi hivatal feladata volt az ingatlan elleni végrehajtásnál a

[341] Pl. Btjkv. 1692. máj. 29, I. 327—328; uo. 1703. ápr. 4, III. 623, IV. 605b—606.

[342] L. fent 319. jz.

[343] Ptjkv. 1698. ápr. 18, II. 104; 1699: l. V. fej. 131. jz.; 1701: l. V. fej. 237, jz.; 1705: l. V. fej. 156. jz.; 1707: l. V. fej. 310. jz.

[344] Btjkv. 1704. nov. 22, 1705. jún. 3, IV. 798, 868, V. 79, 156, VI. 74, 152.

[345] Uo. 1708. jan. 11, VI. 582—583, VII. 420.

[346] Pars II. tit. V. art. 3.

[347] L. V. fej. 125, 189. jz. Az utóbbi esetben Bürgl Sámuel gyöngyöket helyezett letétbe.

[348] L. V. fej. 296. jz.

[349] L. V. fej. 87. jz. Hasonló Ungerné tartásdíjának kielégítése, l. V. fej. 584. jz.

[350] Btjkv. 1699. jún. 12, II. 503—504, III. 60; Int. a. a. nr. 382, 386 (1700. febr. 13, márc. 1.); Acta iud. 1707. júl. 24.

becslés elvégeztetése, az ingatlan zárolása és esetleg átadása a hitelezőnek; amellett a szőlők és a szüret ellenőrzése is hozzá tartozott.[351] Márpedig az elmarasztalt adós elleni első lépések a szőlőt érintették. Ha a hitelező ismételten benyújtott kérései és az adminisztráció felhívásai nem vezettek eredményre, a telekkönyvi hivatal utasítást kapott a szőlő megbecsülésére; a Georgevics-fivérek elleni hitelezői beadvány szerint a ház és a szőlő elégtelensége az alperes ingóinak és műhelyének felbecslését tette szükségessé.[352] De mielőtt a szőlő — és más ingatlan — eladására került volna sor, az adminisztráció elrendelhette s a hitelezők sűrűn kérték az adós szüretének letiltását. Kölcsön, munkabér, nőtartás ügyében egyaránt alkalmazta a kamarai igazgatóság a fizetni vonakodó alperessel szemben, sőt a privilégium után a budai magisztrátus eljárási kényszereszközként is igénybe vette ezt az érzékeny szankciót.[353] A szüret letiltása az egyik legfontosabb jövedelmi forrást zárta el a bortermelő polgártól. Mosel javaslata talán azért nem említi ezt a kényszereszközt, mert elsősorban Budán került alkalmazásra.

Ha mindezek nem vezettek eredményre, vagy az alperes nem rendelkezett megfelelő értékű ingósággal, szőlővel, akkor házára került sor. Tanulságos megismernünk egy korai pesti esetet. Özvegy Hasselnénak Szemerédi Benedek elleni, társas viszonyból eredő perében a tanács 100 Ft tőke és 32 Ft költség fizetésében marasztalta el az alperest; a kamarai igazgatóság fellebezés után helybenhagyta az ítéletet, de Szemerédi nem fizetett. Közben más hitelezői jelentkeztek. A kitűzött határnapon a tanács elrendelte javukra a tényleges végrehajtást *(die würkliche Hülff)* az alperes házában és lábon álló gabonáján. A bíró, a jegyző és három tanácsos jelenlétében a ház kapujáról lehasítottak egy szilánkot, és átadták a hitelezőknek. Egyben felhívták Szemerédit, hogy 14 napon belül általános árverés *(general subhastation)* terhével fizesse meg tartozását. Újabb mulasztás miatt néhány hónap múlva bírói szemle útján megbecsülték és a vevőnek jelentkező Köppel császári hídvámszedőnek eladták a házat. A bírói kézre került összegből kielégítették a hitelezőket — egyesek ugyan még később is jelentkeztek —, Szemerédinek pedig 14 napot adtak a kiköltözésre.[354] Ez az eljárás még formáiban is igazolja a Mosel-javaslatot. Budán is hasonlóképpen történt a végrehajtás. Az adminisztráció többszöri felhívás után elrendelte, hogy az alperes házára függesszék ki az árverési hirdetményt *(failzetl, fäll zödl)*, s ezzel adott nyomatékot a fizetési felszólításnak.[355] De ez sem hozta meg mindig a kellő eredményt. Karg bécsi vaskereskedő pl. elérte már, hogy adósának, Erhardt Andrásnak házára kitegyék a hirdetményt, de azután beleegyezett, hogy ez a Bösingerrel szemben fennálló követelését ruházza rá, s így elégítse ki. Ezzel alaposan megjárta: Bösinger előbb felleb-

[351] *Kovács* i. m. 219.

[352] KA Besch. Pr. 1699. ápr. 11, V. vol. 165. fol., vö. V. fej. 628. jz.; uo. 1699. szept. 9, okt. 16, VI. vol. 4, 14v fol.; uo. 1700. jún. 25; Georgevicsék ügye, VI. vol. 88v—89. fol.

[353] 1700: l. V. fej. 85, 224. jz.; 1701—1702: l. V. fej. 583, 585. jz.; 1705: l. V. fej. 518. jz.

[354] Ptjkv. 1692. jún. 16, 26, 29, nov. 4, 1693. márc. 6, I. 63, 65, 78, 96. A jogszokás leírása jún. 26-án: ... zum zeugnis dessen (ti. a végrehajtásnak) ein span aus der Hauss thüren gehauen undt deren Creditorn hingestellet worden.

[355] 1693: l. V. fej. 79. jz.; KA Besch. Pr. 1699. aug. 7, szept. 9, VI. vol. 3v—4. fol.

bezéssel kísérletezett, majd egyszerűen nem fizetett. A hitelező érdekében az adminisztráció 1700 tavaszán letiltotta házépítését, de Karg 1706 elején még mindig csak kérte a ház birtokába helyezését![356] A legényeinek bérét visszatartó Ferretti ezzel szemben csak szőleje hatósági eladásával tudta számos hitelezőjét kielégíteni.[357] Az ingatlanok elleni végrehajtást 1705 után természetesen a két város tanácsa vette kezébe.[358]

Végső soron a karhatalom alkalmazása következett; ebben polgári és katonai végrehajtást különböztettek meg. A polgári végrehajtást az adóbehajtóktól tanulhatták a városok: beszállásolták a strázsamestert a makacs alpereshez, hogy engedelmességre szorítsák.[359] Az ilyen eljárás nemegyszer azzal végződött, hogy a vérmes polgárok kidobták vagy megverték a hatóság közegét.[360] Ezért a felek szívesebben kérték az adminisztrációtól vagy a tanácsoktól a katonai végrehajtást *(brachium militare)*.[361] A *brachium*ot azonban a hadsereg belátása szerint adta vagy tagadta meg, így 1705-ben éppen Proberger pesti bíróval szemben alkalmazta![362] Hogy még a *brachium* is milyen nehezen érte el célját, arra ismét Bösinger egyik pere ad példát. Egy etyeki jobbágy kereste rajta levágott ökrének az árát, Bösinger viszont tagadta az állat azonosságát. Az ügyben katonai-polgári vegyesbizottság járt el, és részletes bizonyítás után a jobbágynak adott igazat.[363] A tanács polgári végrehajtással akarta rászorítani engedetlen tagját, hogy egy ökröt vagy 25 forintot adjon a felperesnek; Bösinger azonban tíz napig tűrte az exekuciót. Most a magisztrátus elrendelte a katonai végrehajtást egy káplár és két közlegény kiküldetésével; három napra rá ezt feloldotta, s a makacs tanácsos fegyverét *(Gewöhr)* behozatta a városházára. A teljesítés még ezután is elmaradt, így a tanács két szolgát és egy lakatost adott az eddig is eljárt strázsamester és őrmesterhadnagy mellé; felnyittatta velük Bösinger ajtaját, és 50 forint értéket elkoboztatott tőle. A végrehajtó közegek egy lovat hoztak el, ennek árából végre sikerült kifizetni a paraszt követelését és a tetemesre nőtt költséget.[364]

Vagyoni végrehajtás és kényszerintézkedés volt még a fentiektől némileg eltérő bírósági zárlat *(Spörr, iudiciale sequestrum)*. Mindennapos alkalmazására a hagyatéki ügyekben került sor, továbbá Unger tanácsos bonyodalmas gondnoksági ügyében is elrendelte a tanács.[365] Ilyennek tekinthetjük a más városok vagy községek lakosainak tulajdonában levő értékek

[356] Az előző jz. adatain kívül l. uo. 1700. márc. 12, 17, 22, jún. 3, VI. vol. 50—52v bis, 80 bis fol., Btjkv. 1706. jan. 22, VI. 245, VII. 18. — Erhardt letartóztatására l. fent 321. jz.

[357] L. V. fej. 224. jz.

[358] Ház lefoglalása, majd eladása a lopott érték megtérítésére: Btjkv. 1707. márc. 14, ápr. 15, VI. 441—442, 461, VII. 254, 275.

[359] Uo. 1699. febr. 4: ha Kneissl nem fizet, a strázsamester ... alldorthen auf der Execution verbleiben solle, II. 437, III. 8.

[360] L. IV. fej. 222—223. jz.

[361] Pl. 1699—1700: V. fej. 7. jz.; 1701: V. fej. 583—584. jz.

[362] Említését l. V. fej. 192. jz.

[363] Acta iud. 1706. febr. 1, 1. V. fej. 31. jz.

[364] Btjkv. 1706. márc. 26, ápr. 9, 12, 16, máj. 5, VI. 278—279, 282—286, 294, VII. 59, 65, 67, 69, 82.

[365] L. alább a 411. és az V. fej. 618—622. jegyzetnél.

represszália gyanánt történt lefoglalását is.[366] Ezeken kívül, a városok belső életében is többször elrendelték, mégpedig elsősorban nem a követelés kielégítése, hanem a fennálló vagyonállapot biztosítása céljából. A kamarai igazgatóság a hitelező kérésére ismételten is zár alá vehette az adós ingó és ingatlan vagyonát; a zárolást hatósági leltározás követte. A városi tanácsoknak is módjukban volt a hitelező biztosítására zárlatot rendelni, de az adminisztráció figyelmeztette őket, hogy az ingatlan eladása már nem tartozik hatáskörükbe.[367] Sajátos esete volt a bírói zárnak az iparos műhelyének, a kereskedő üzletének bezárása. Így csukatta be az adminisztráció két budai pékmester műhelyét Ungernek többszöri fizetési felszólítása után; Pesten meg egy vaskereskedő üzletét tartotta négy hétig zárva a tanács, majd hitelezőit ki is elégítette a készletből.[368] Zár alá vették a tanácsok az uzsorára kiadott pénzt, a késedelmes adós idegen kézen levő borát, sőt egy kabátot is; a szökött pincér ingóságait a vízivárosi bíróság zárolta, és átadta becsü után a gazdának.[369] Aki a zárolt holmit a hatóság (Pesten a bíró) engedélye nélkül kiadta, a hitelezőnek anyagi felelősséggel tartozott, a hatósági pecsét feltöréséért pedig áristomot vagy pénzbüntetést szabtak ki.[370]

Végezetül említést érdemel a teljesítésre megszabott határidő kérdése. Az adminisztráció irataiban gyakran említették a 6 hét és 3 nap polgári határidőt *(bürgerlicher termin)*, sőt a városoknak meg is hagyták, hogy a teljesítésre ennyit engedjenek az adósnak.[371] Látni fogjuk, hogy ez volt a csődeljárásban szokásos határidő is. Az osztrák gyakorlatból származhatott, de másutt is megvolt: az 1723-i kamarai vizsgálóbizottság iratai között megtaláljuk Vanosi volt budai bíró hivatkozását arra, hogy soproni praxis szerint a lelépő tisztviselőket ennyi időn belül lehet felelősségre vonni.[372] E tágabb határidővel szemben a pesti javaslat és a gyakorlat is 14 napot szabott a teljesítésre, sőt többszöri felhívás esetén a kielégítés határideje 8, majd 3 napra szűkült össze. Ezeknek sikertelen elteltével került sor azokra a kényszerintézkedésekre, melyeket fent áttekintettünk.

i) *Bizottsági eljárás*

Amikor a századfordulón a budai ellenzéki polgárság panaszt emelt a Fürstenbusch-bizottságnál a polgármester és a szindikus önhatalmú ítélkezése

[366] L. fent a 93—95. jegyzetnél.

[367] KA Besch. Pr. 1688. ápr. 26, máj. 6, jún. 10, 25, I. vol. 9v—12, 13v—14; 25v, 29v fol., előzményét l. fent 315. jz.; KA Exp. 1689. jún. 4, 8 (itt a házeladás fenntartása); Btjkv. 1694. szept. 1; sequestration, I. 508, II. 13; uo. 1698. júl. 4, II. 320, előzménye V. fej. 221. jz.

[368] 1696: l. V. fej. 130. jz.; Ptjkv. 1697. jún. 22, aug. 24, II. 50, 56.

[369] Btjkv. 1689. aug. 31, Ia. 61; Acta adm. cam. 1701. júl. 18: Víziváros, vö. V. fej. 292. jz.; Btjkv. 1706. aug. 13, VI. 340—341, VII, 141; uo. 1706. dec. 20, VI. 399, VII. 204.

[370] Ptjkv. 1694. febr. 13: per a zárolt ingók kiadásáért, I. 144—145; uo. 1695. máj. 10: áristom, I. 278; Btjkv. 1702. márc. 31: pénzbüntetés, III. 502, IV. 447.

[371] 1695: l. V. fej. 122. jz.; 1697: l. V. fej. 189. jz.; Pest utasítása a Georgevics-ügyben KA Besch. Pr. 1700. júl. 21, 28, VI. vol. 112 bis, 115v—116 bis, 117—117v bis fol. (az első téves kelettel), azonos Int. a. a. nr. 406, Ptjkv. 1700. júl. 30, II. 387, vö. V. fej. 615. jz.

[372] KA Varia u. Rep. Vegyes, fasc. 7. no. 2, 36. mell.

ellen, a hivatalos válasz tagadta az ilyesféle eljárást, hacsak nem bizottságilag *(commissionaliter)* vagy egyezség formájában történt.[373]

A tanács védekezése a polgári eljárásnak azt a mellékhajtását emelte ki, melyet a legkülönfélébb ügyekben megtalálunk: a magisztrátus kiküldte két-három tagját, a polgármestert és a szindikust, vagy az ügyhöz értő polgárokat, hogy a felek igényeit vizsgálják meg, s a lehetőség szerint hozzanak létre egyezséget. Ezt a kor *extraiudicialiter* történt elintézésnek mondotta, de korántsem volt perenkívüli eljárás, inkább a választott bíráskodás behatolása a polgári perbe, a javaközépkori *probi viri* megfelelője. A név annyiban talált rá, hogy a bizottság a tanácstól elkülönített helyen és időben ült össze; Pesten külön bizottsági szobát is tartottak fenn a városházán erre a célra.[374]

A bizottságnak a bírósági határozatot előkészítő eljárását azért kedvelték, mert mind összetételében, mind intézkedéseiben igen rugalmas volt. Különösen akkor vették hasznát a városok, amikor kereskedőknek kölcsönből, adásvételből, társas viszonyból eredő igényeit kellett elbírálni. A bizottságnak a tanácsülésnél több ideje volt arra, hogy a bemutatott könyvkivonatokat, követeléseket megvizsgálja, a felek előadását meghallgassa. Kereskedelmi vitákban a kiküldött tanácsosokat „pártatlan kereskedőkként" említették *(Vnpartheyische Handelsleuthen)*, iparosok pereiben a céhek szakembereit hívták be a bizottságba. Pesten a török üzletemberek részéről támasztott követelés megvitatásába rác kereskedőket vontak be.[375] Ugyanilyen alkalmasnak bizonyult az *extraiudicialiter [!] commissio* a rágalmazás, becsületsértés és testi sértés ügyeinek elintézésére, a felek kölcsönös igényeinek megvizsgálására. Ha egyezség jött létre, a tanács ezt tudomásul vette és jegyzőkönyvbe iktatta, különben a bizottság megidézte a feleket a következő tanácsülésre.[376] Mindenkit természetesen a bizottság sem tudott kielégíteni, ezért előfordult az idézése elleni tiltakozás, sőt az eljárók szidalmazása is, ezt azonban a tanács megbüntette.[377] Alkalmazták a bizottsági elintézést az özvegy és fiainak jószágelkülönítésénél is, ekkor a tanácsosok mellé gyámokat is ültettek a bizottságba.[378] Az 1694-i budai válság megoldásakor a régi és az új strázsamester közötti ellentétet is bizottság simította el.[379]

A kamarai adminisztráció is küldött ki bizottságot a legkülönfélébb ügyek elintézésére;[380] ilyen testület volt az, amely Bösinger ökörlevágási ügyében szemlét tartott és szakvéleményt adott. Az ügy több szempontból érdekes: négytagú katonai-polgári vegyesbizottság vizsgálta meg, a már felügyeleti jogát elvesztett adminisztráció ugyancsak négytagú bizottsága

[373] L. fent 254. jz.

[374] Ptjkv. 1705. márc. 3, III. 304.

[375] Pl. 1689: l. V. fej. 319. jz.; 1701: l. V. fej. 159. jz.; 1703: a fent id. kifejezés, V. fej. 329. jz.; 1704: V. fej. 233. jz.; 1705: rácok, V. fej. 137. jz. Rác pap részvétele: Ptjkv. 1704. dec. 12, III. 278.

[376] Pl. 1695: l. V. fej. 357. jz.; 1697: l. V. fej. 401. jz.; 1700: l. V. fej. 521. jz.; 1705: l. V. fej. 489. jz.

[377] 1703: l. fent 255. jz.; 1704: l. II. fej. 80, V. fej. 233. jz.

[378] 1701: l. V. fej. 571. jz.

[379] L. II. fej. 144. jz. — Bizottsági pénzbüntetés említése Btjkv. 1702. aug. 18, III. 528, IV. 482.

[380] Pl. 1700: l. V. fej. 214. jz.; 1701: l. V. fej. 6. jz.

adott véleményt, és Mieser ügyvéd tiltakozott a tagoknak Krempl részéről történt befolyásolása ellen.[381] Ez az addig nem hallott panasz talán annak a jele, hogy a jogászok megjelenésével a patriarkális formáknak lejárt az idejük. A katonai-polgári vegyesbizottságok viszont, melyekről fent már szólottunk,[382] a városok *extraiudicialiter* működő testületeitől alapjában eltérő szervek voltak. Ugyanúgy a polgári és katonai jogszolgáltatás összhangjának megteremtését célozták, mint az a XVII. századi gyakorlat, mely az úriszékek tanácsába a katonákat is bevonta.[383]

j) *Perköltség, illetékek*

A perköltségről Mosel javaslata a legbővebb forrásunk. Elvként kijelenti, hogy erről a bíró csak a fél kifejezett kérésére és kiadásainak részletezése alapján határoz, de a makacs perlekedőt hivatalból marasztalja el a kár és a költség fizetésében. A bíróságon kívüli költségeket úgy állapítja meg, hogy csak a szükségeseket ismeri el, az önként tett kiadásokat (ajándékokat) azonban nem. A bírósági illetékek viszont nem esnek külön megállapítás alá, hanem a rendes díjtétel *(ordinaria taxa)* szerint fizetendők.[38] A javaslatban adott illetéklista a bizottságok, a jegyző és a hivatalszolgák díjait részletezi. Ha ezeket a gyakorlattal próbáljuk egyeztetni, a kép az adatok hiányossága miatt nem lesz mindig harmonikus.

A bíróság ülésdíjára *(Sitzgeld, Session geldt)* csak Pesten maradtak fenn adatok. Ennek összege egyik ügyben 4 és fél, a másikban 1 forint, de emellett a bírónak és a tanácsosoknak 50 dénár (fél kurta forint) járt. A perértékhez való viszonyítása nem lehetséges. Amellett az első esetben még fél forint kereseti díj *(Klaggeld)* is járt.[385] A budai újlaki bíróság ugyanezen a címen csak 5 dénárt szedhetett.[386] Katona és polgár kártérítési perében 7 ft bírósági illetéket *(gerichts gebühr)* szabott ki a budai tanács.[387] A pesti javaslat mindezekről nem tesz említést, hacsak nem értjük ide az ingókeresetben vagy adóssági perben szedhető behajtási díjat: minden forint után 3 dénárt (rénes forintot véve 1/40 részt), melyből 1 dénár a végrehajtóé. Úgy látszik, a tanácsok az összegszerűen meghatározható perértéknek bizonyos százalékát (a pesti javaslat szerint 2,5) számították fel az elmarasztalt alperesnek, ha pedig ilyen meghatározásra nem volt mód, önkényesen szabták meg a díjat. Nem egyezik a Mosel-javaslatban előírt és a gyakorlatban szedett bizottsági díj sem. Mosel szerint a bizottság kiküldéséért egy forint jár; budai adatok szerint viszont a csizmadiák egy esztendős viszályának kiegyeztetéséért mindegyik kiküldött 3, összesen 6 forintot, a városi

[381] Acta iud. 1706. febr. l.
[382] L. fent a 28—32. jegyzetnél.
[383] *Eckhart* i. m. 27.
[384] Pars II. tit. I. art. 5.
[385] Ptjkv. 1688. május: Sitzgeld, I. 2—3; uo. 1691. márc. 6: Session geldt 4½ fl, vnd ½ fl Klaggeld, I. 47; uo. 1695. júl. 5: Session geldt 1 fl d[em] richter vndt rathsherrn 50 d, I. 187.
[386] Btjkv. 1705. aug. 26, IV. 886.
[387] Acta iud. 1706. ápr. 28.

kancellária meg 2 és fél forintot kapott. Később Fechter varga bizottsági díját *(commissions gebühr)* 12 forintban állapították meg, de ezt kérésére 10 forint alá engedték le.[388] Hogy hagyatéki ügyekben a tanácsok milyen borsos díjakat szedtek, azt a most következő szakaszban hamarosan meglátjuk.

A jegyző díjai a pesti javaslat szerint: írásbeli idézésért 50 dénár (fél kurta forint), másolatért 5 dénár, egy tanú kihallgatásáért 50 dénár, bírói parancsért 1 ft, birtokba helyező parancsért 1 tallér (másfél rénes ft), hirdetményért 125 dénár (egy forintnál több), ítéletért 2 ft. A szerződés jegyzőkönyvbe iktatásáért egy tallért, a per tanúsításáért ugyanannyit, a határozat kiadásáért 30 dénárt szedett a szindikus. Hogy ez csak Mosel óhaja vagy gyakorlat volt-e, adatok híján nem mondhatjuk meg. Budán 1698-ban egy iniuria-ítéletért a szindikus 1 forintot kapott a 3 forint pénzbüntetésből.[389]

Szemledíjjal elég gyakran találkozunk; ezt a hatóság a felelősség arányában osztotta meg a felek között, vagy rótta egyikükre. Aki újabb szemlét kívánt, azt meg kellett fizetnie. Az összeg 1—2 ft között ingadozott, egy késői perben minden mesternek 1 forintot ítéltek meg.[390]

A hivatalszolgának Mosel idézésért, hirdetmény kifüggesztéséért 10 pénzt (dénárt?), az ítélet után az ügyhöz mérten 2 vagy 4 garast (azaz 12—24 dénárt) akart juttatni. Láttuk, hogy a kilencvenes évek derekától Budán az idézési díj már a tanácsszolgák járandósága volt; egy testi sértési perben igen nagy összeget, 1 ft 6 garast kaptak.[391] A hivatalból történt idézésért azonban nem számíthattak semmit, s azt is megtiltotta nekik a tanács, hogy a beadványok *(memorial)* közvetítéséért 2 garast szedjenek be a felektől.[392]

4. A CSŐD ÉS A HAGYATÉKI ELJÁRÁS

A burzsoá jogban magától értődik a különbség a vagyonbukott személy egész vagyonára vezetett egyetemes végrehajtás, a csőd, és a hagyatéki követelések, valamint terhek tisztázását célzó hagyatéki eljárás között. Nem így volt ez a XVII—XVIII. század városi jogában, sem a mintájául szolgáló osztrák jogban. Suttinger a csődről *(crida)* szóló értekezését azzal a mondattal kezdi, hogy ha valaki elhal, és hagyatéka nem elegendő hitelezőinek kielégítésére, csődöt hirdetnek.[393] Minthogy azonban a két eljárás különbsége ma már világos, tekintsük át a két hasonló eljárást különkülön.

[388] Uo. 1696. máj. 18, Btjkv. II. 80; uo. 1700. márc. 8, 17, III. 179, 185, IV. 35, 39.

[389] A büntetéspénzek jegyzékében, Btjkv. II. 424.

[390] 1695: l. V. fej. 4. jz.; Ptjkv. 1701. aug. 9: beschau vnd fürlohn 2 fl, II. 553; uo. 1701. okt. 25: új szemle költségére, I. 548; uo. 1703. jún. 28: 2 máriás, III. 177; uo. 1705. szept. 10: 1—1 ft, III. 349.

[391] L. fent 264. jz.

[392] Btjkv. 1700. márc. 17, III. 186, IV. 40, id. *Bánrévy* i. m., LtK 1935, 186—187, és 124. jz.

[393] *Suttinger* i. m. 980.

A pesti jogkönyvjavaslat a csőd *(concursus creditorum)* név alatt ugyancsak együtt tárgyalja a túlterhelt hagyaték és a tartozásait megfizetni nem tudó adós ügyében való eljárást. A hatóság a szokott nyilvános helyen hirdetménnyel hívja fel a hitelezőket, hogy a hat hét és három nap utánra kitűzött határnapon nyújtsák be hiteles formában igazolt követeléseiket. Ezt követi az újabb határnap kitűzése 14 nappal későbbre, majd egy harmadiké is, melynek meghirdetésekor a távolmaradókat a kielégítésből való kizárással fenyegetik meg. A benyújtott követeléseket e határnap után a bíróság megfelelő határidő kitűzésével válaszra kiadja az adósnak, Ha ez megtörtént, s a hitelezők megfelelően bizonyították követeléseiket, valamint esetleges prioritásukat, a bíróság ítéletet hoz, és beosztja őket a javaslatban részletesen felsorolt öt osztály egyikébe. Ha az itt nem részletezhető 17 jogcím valamelyikén több hitelező találkozik, akkor azé az elsőség, aki előbb szerzett (törvényes vagy szerződéses) jelzálogot.[394] A gyakorlatból merített példák arra vallanak, hogy ezt az osztrák jognak megfelelő eljárást követték városaink a tárgyalt időszakban, amint egyébként kötelességük is volt. Így Budának a kamarai adminisztrációtól kapott 1696. december 1-i utasítása felhívta figyelmét többek között a *Crida sachen* gondos intézésére is,[395] magyar csődjog pedig ebben az időben még nem létezett.

Valóban megtaláljuk a kapura, nyilván a városháza kapujára kifüggesztett hirdetményt *(valval edict)*, amelyben Buda tanácsa felhívta a több ügyből jól ismert Reinold fogadós összes hitelezőit, hogy a kb. két hónappal későbbre kitűzött napon személyesen jelenjenek meg okmányaikkal a tanácsteremben a csődbizottság *(convocations commission)* előtt, különben a peremptórius határnap elmúltával igényüket többé nem érvényesíthetik.[396] Az adóssal szemben, aki a tárgyalási határnap elől megszökött, „láthatatlanná tette magát", a pesti hatóság az áristom jól bevált orvosságát alkalmazta, s addig is jegyzőkönyvbe foglalta a hitelezők követeléseit. A kielégítés e lista tanúsága szerint követelésük fele összegét sem érte el.[397] Ha a hitelezők az adminisztrációnál jelentkeztek, ez rendelte el a hirdetményi idézést és a sorrend megállapítását. Addig is a telekkönyvi hivatal megbecsülte ingatlanát, s a becsértéket árverés *(licitatio)* végett közölte a városi hatósággal.[398] De kérhette a csődbizottság kirendelését maga az adós is, mint Mäzingerné, aki az immár külön élő férjével együtt adósságokat csinált. Az adósságok rendezésének itt is az ingatlanok eladása volt az útja.[399] A csőd természetesen rossz fényt vetett az adósra, ezért olyan előkelő úr, mint Pietro Strudl császári kamarai festő nem vethette alá magát az eljárásnak. Udvarmesterét, Antonio Morellit küldte Budára, hogy az eladósodásáról szóló, számára tűrhetetlen híresztelést megcáfolja, és hitelezőit kielégítse. Gyakorlatilag csak az volt a különbség, hogy a festő hitelezőinek

[394] Pars II. tit. II. art. 1—3.
[395] L. I. fej. 61. jz.
[396] Acta iud. 1694. dec. 2.
[397] Ptjkv. 1697. jún. 4, 21: vnndt macht sich unsichtbar, II. 42, 49.
[398] KA Exp. 1700. jún. 5, no. 38.
[399] KA Mem. u. Anbr. 141 M (1705. jún. 25).

a hirdetmény szerint nem bizottságnál, hanem Morellinél kellett 8—14 napon belül jelentkezniük.[400]

A csőd tárgyalásánál főként a hitelezők sorrendjét kellett eldönteni. A Mosel-javaslatban felsorolt esetekre sajnos alig találunk példát, talán leginkább az asszonyok hozomány- és kelengyekövetelésének törvényes zálogjogát érvényesítették.[401] A nem kiváltságos hitelezők között azonban a javaslatban is olvasható elv szerint döntöttek: az előbbi jogszerzés a kielégítésben is elsőbbséget biztosított. A híres pesti kereskedőt, Brean Móricot pl. egy bécsi hitelezője a szállított áruk vételára fejében jelentős összegért perelte. Az adós azzal védekezett, hogy más hitelezőitől több éves haladékot kapott, s az ő kárukra nem akar teljesíteni; ha nagyon megszorítják, inkább bírói kézre adja üzletét. A felperes hangoztatta, hogy mivel ő az első igénylő, elsőséget is kíván a többiekkel szemben, s ezt kérésére jegyzőkönyvbe is vették. Brean valóban kénytelen volt csődbe menni, s egy másik bécsi hitelezőnek néhány hónap múlva támasztott követelését már ennek tárgyalására utalták.[402] Buda is azért ismerte el Bürgl Sámuel elsőségét egy kis összegű követelésére, mert ez *priori tempore* keletkezett, s az elsőségről Keppeler, az immár városi telekhivatal vezetője, élőszóban (!) biztosította is.[403] A felsorolt példák csekély száma és a látható bizonytalanság arra vall, hogy a telekkönyv átvétele előtt a városoknak nyilván nem volt még módjukban szilárd gyakorlatot kialakítani ezen a téren.

Sokkal sűrűbben fordult elő természetesen a hagyatéki eljárás. Buda első tanácsülési jegyzőkönyve teljes hagyatéki leltárakat tartalmaz.[404] A kamarai adminisztráció 1694 májusi utasítása 7. pontjában a hagyatékok gondos leltározására figyelmeztette a várost.[405] Az eljárás első kérdése az illetékesség volt. Ebben a tekintetben az adminisztráció is következetesnek bizonyult. Amikor tisztviselője, Reyer Mihály Gábor a Knobsdorff-örökösöktől — az örökhagyó kezességvállalása címén — 50 forintot követelt, a budai tanácshoz utasította: itt kellett „der Ordtnung nach" keresetét szorgalmaznia, és az ítéletet megkapnia. Az ügy csak fellebezés útján került ismét az igazgatóság elé.[406] Az elvet még világosabban mutatja meg a Budán elhunyt Gianone stukkátor hagyatékának ügye, melyet a tanács a végrendelet publikálását elhárítva, Pest hatóságához tett át, mert itt volt Gianone lakóhelye és polgári háza.[407] Buda tanácsa özvegy Feichtinger Mihálynénak a hagyatéki tárgyak kiadására irányuló keresetét is elhárította magától,

[400] Acta iud. 1695. aug. 19.
[401] L. V. fej. 586. jz.
[402] Ptjkv. 1701. szept. 16, dec. 3, II. 568—569, 596.
[403] Btjkv. 1706. dec. 10, VI. 393, VII. 197. — Korábban Szemerédi Benedek lelkiismeretére vallotta, hogy melyik hitelezőjétől kapott előbb kölcsönt, l. fent 354. jz.
[404] Pl. Kneisslné Mária Orsolya, Btjkv. I. 76—78, Marco Veronese, uo. 82—84, 201, Hochpichler bencés, uo. 136—138, Schrodsedl Orbán, uo. 448—450.
[405] L. I. fej. 41. jz.
[406] Acta adm. cam. 1697. nov. 27, 1698. ápr. 8; KA Besch. Pr. 1697. dec. 12, IV. vol. 110 fol. — Hasonló állásfoglalás a Rauch-ügyben, KA Exp. 1689. máj. 26, és Acta adm. cam. aznapról.
[407] Acta iud. 1701. máj. 16.

pedig a kamarai adminisztráció utasította eljárásra. Minthogy Keppeler árvaszámtartó jelentette, hogy a hagyaték Szekszárdon fekszik, s ott van az első házasságból származó három gyermek is, akik örökölni hivatottak, a felperesnek Szekszárdon kell keresnie jogát.[408] Ebből természetesen az következett, hogy a peres feleknek követelésükkel más városok bíróságait kellett felkeresniök, esetleg külföldre is elmenniük; Buda és Pest a szokásos megkereséssel *(Compass Schreiben)* támogatta őket.[409] A két város bíróságai tehát egyöntetűen követték azt a római jogi és az osztrák gyakorlatban is irányadó elvet, hogy a hagyatéki ügyet ott kell letárgyalni, ahol a hagyaték fekszik.[410]

Az eljárásra két közel egykorú tanúságunk van. Az 1697 elején benyújtott pesti jogkönyvjavaslat öröklési jogi részét ennek leírásával kezdi. Ha a városban egy polgár, zsellér vagy idegen meghal, s a bíró erről értesül, az elhunyt szállására küldi a szindikust vagy segédjét egy tanácsossal, hogy az ingókat lepecsételjék, az állatokat megszámolják. Ezután a szindikus 30 napon belül két esküdt tanácsos társaságában elkészíti a vagyonleltárat. Napidíjuk fejenként egy tallér, ehhez járul a leltár megírásáért a vagyon értékéhez mérten számítandó 1, 2 vagy több forint. A következő lépés a végrendelet felnyitása és publikálása a bíróság elé idézett örökösök előtt; ezért ismét egy arany jár a jegyzőnek. A hagyatékból először a tartozásokat kell kifizetni, de ha az örökhagyó nyilvánvalóan eladósodott, a hitelezőket a csődnél részletezett módon kell összehívni és kielégíteni. Ezután kerül sor a fiú- és leányörökösök között az egyenlőség alapján végrehajtandó osztályra.[411] A Moselnél is elég borsosan megállapított és nyilván a gyakorlatból vett illetékeket Budán is beszedték, s 1698-ban a polgárság mérséklésüket kérte a tanácstól. Elutasító válaszában a hatóság előadja, hogy a jog és a mindenütt követett bírói gyakorlat szerint halál esetén bírói zárlat után végrendelet hiányában hagyatéki tárgyalás következik, rendes leltár felvételével és — ha gyermekek vannak — osztálylevél kiállításával kapcsolatban. Ehhez a kancellária és az árvaszámtartó közreműködésével mindig biztost küldenek ki. Az eljárás a polgárok, feleségük és gyermekük köteles részhez való jogát védelmezi, s ezért méltányos bírósági és tárgyalási illeték szedése; ettől a város a jövőben sem kíván eltérni.[412] A polgárságnak azonnal megújított kérését a tanács ugyancsak elutasította,

[408] KA Exp. 1702. aug. 11, nr. 35; Acta adm. cam. 1702. aug. 11, okt. 27: az ügy nem . . . nostri fori.

[409] Pl. Btjkv. 1689. márc. 14: a hitelező Bécsbe utasítása, I. 122, Ia. 38; Acta iud. 1702. máj. 27: Esztergomnak; Corr. buch 1702. szept. 16, II. 453—455, 458—460: a passaui hatóságoknak, köztük Kollonics bíborosnak.

[410] *Suttinger* i. m. 836.

[411] Pars II. tit. III. art. 1—4.

[412] Btjkv. 1698. aug. 11: vnd weillen rechtens, auch aller orthen üblicher vor sich selbsten, aber höchst nothwendig[er] gerichts brauch, dass nach jedes absterben die gerichtl [iche] Spörr vnnd folgendts die abhandlung in fahl kein Testament vorhandten, mit aufrichtung eines ordentl[ichen] Inventarii, vnd bey vorhandenen Kindern eines theill libels vor genohmen, vnd hierzu jederzeit ein Commissarius mit zu ziechung der Canzley, vndt pupillen Raithandlers gezogen, anbey einige gerichts vncosten erfordert werden . . . ., a jövőben is szedik majd a . . . commissions- vnd abhandlungsgebühr-t. II. 342—343.

s az adminisztrációnál tett panaszát a nemsokára megérkező kamarai bizottságra való hivatkozással sikerült hatástalanná tennie.[413] Itt az a lényeges, hogy a hagyatéki eljárás szakaszai Budán és Pesten ugyanazok voltak: bírói zár, leltározás, a végrendelet kihirdetése, ill. hagyatéki tárgyalás, és osztály. Az illetékek mellett Buda a kiváltságlevél megszerzése után még a hagyaték bizonyos részét is le akarta vonni *Sterb Recht* címén, és Skaricza Gábor pozsonyi ügyvédtől tudakozódott az ottani szokás felől. Bizonyára csalódással vette tudomásul, hogy Pozsony ilyen örökösödési illetéket nem szedett.[414] Ezzel szemben Pest az örökrész készpénzben való kifizetésénél — egy konkrét eset bizonysága szerint — éppen 10 százalékot fogott le *(abzug gelt)* ezen a címen.[415]

A XVII. század végéről származó tudósításokból nem tűnik ki elég világosan a végrendelet fennmaradása esetében követett eljárás. Pedig ekkor már ez is szabályszerűen folyt le. A Budán először 1695 végén bizonyítható eljárás abban állott, hogy a végrendeletet a tanácsban bemutatták, a Mosel-javaslatban említett módon kihirdették, majd a városi kancelláriában helyezték el, az érdekelt feleknek pedig kérésükre másolatot adtak.[416] Ezt joguk érvényesítése végett hiteles alakban állították ki.[417] A másolathoz az örökösök annyira jogot formáltak, hogy amikor ezt valamilyen okból nem kapták meg, a tanács és a szindikus ellen az igazságszolgáltatás megtagadása címén *(in puncto denegatae iustitiae)* emeltek panaszt az adminisztrációnál.[418] A továbbiakban az eljárás szakaszai ugyanolyan rendben követték egymást, mint az intestát öröklésnél.

Már a polgári önkormányzat kezdetétől fogva megfigyelhetjük a fent vázolt hagyatéki eljárást. A példát láthatóan az adminisztráció adta meg. Így a nürnbergi eredetű, a török hadjáratban Péterváradnál elesett Lang markotányos hagyatékának leltározására a bírósági jogszokás *(Gerichtsbrauch)* szerint a kamarai igazgatóság küldött ki két szakértő kereskedőt, és bocsátotta ki a három csődhirdetményt *(Convocations Decret)*. Még a hagyatéki tárgyak eltitkolásával gyanúsítható sógor házi őrizetbe vételét is elrendelte, szokása szerint azonban ezt az ügyet is elhúzta. Csak félév elteltével rendelt ki csődbizottságot *(Convocations Commission, Crida Commission)* négy kamarai tisztviselő személyében, és az örökösök megbízottja: Geier doktor kérésére még két hirdetményt is kibocsátott.[419] A

[413] Uo. 1698. aug. 13, dec. 15, II. 345, 411; KA Besch. Pr. V. vol. 82. fol.; vö. *Bánrévy* i. m., LtK 1935, 191—192. — A bizottsági díj a századfordulón 6—12 tallér lehetett, Btjkv. 1701. febr. 21: két ügy, III. 348—349, IV. 248—249.

[414] Corr. mag. 1704. aug. 19, a válasz uo. 1704. szept. 4. Az utóbbi nagyon érdekesen ismerteti a pozsonyi öröklési jogot is.

[415] Ptjkv. 1695. okt. 7, I. 315. A földesurak rendszeresen szedtek hagyatéki illetéket jobbágyaiktól, l. *Degré Alajos :* Földesúri jogok a jobbágyok házasságkötése körül. Regnum 1942—43, 194.

[416] *Bánrévy* i. m., LtK 1935, 189. Az osztrák jog hasonló eljárását l. *Suttinger* i. m. 957—958.

[417] Btjkv. 1696. ápr. 13: in authentica forma, II. 71.

[418] KA Besch. Pr. 1701 márc. 2, VII. vol. 72v fol. A Sigl-hagyaték ügyére l. V. fej. 676. jz.

[419] KA Exp. 1688. okt. 14, 19, nov. 3, dec. 3, 29, 1689. febr. 10, 19; KA Besch. Pr. 1689. febr. 5, máj. 4, I. vol. 47, 56. fol.

határidők elmulasztása — mint a budai tanácshoz forduló ennsi hitelezőnek tapasztalnia kellett — azzal a következménnyel járt, hogy az igényt már nem vették figyelembe.[420]

Maga Buda is hasonlóan járt el a Belgrádnál elesett Rauch budai késes hagyatéki ügyében. Tudomást szerezvén haláláról, zár alá vette ingóságait, és felhívta a Prágában élő özvegyet, hogy személyesen vagy meghatalmazottja útján vegye át a hagyatékot. A kiváltságos követelést jelentő munkabért Prenner polgármester fizette ki a hagyatékból Rauch legényének. A jelentkező hitelezőket — köztük az özvegyet — a csőd *(concursus)* tárgyalására, az összehívandó bizottság elé utasították. Közben Küchl szindikus és két tanácsos felvette a vagyonleltárat, ezt a tanács jegyzőkönyvébe is bemásolták.[421] Hónapok teltek el az öt hirdetmény kibocsátásával és a határidők bevárásával. Végre a tanács csődhatározatot *(Cridae Abscheidt)* hozott, s ebben a hitelezőket sorrendbe állította; a határidőket elmulasztó Cloy gróf képviselőjét elutasította. A határozat alapján a hagyatékot kiadták az özvegy meghatalmazottjának.[422] Az ügy azonban még nem jutott nyugvópontra, mert az meghalt, mielőtt az asszonynak bármit is juttatott volna. Rauch halálának tizedik évében Kis-Prága átirata jelezte, hogy a hagyaték körül még mindig vannak eldöntetlen jogi kérdések.[423]

A hagyatéki eljárás szabályozásához a feleknek fontos érdekei fűződtek, s ezen a városi hatóságok is őrködtek. Leneckh ellátótiszt feleségének elhunyta után atyja, Schrötter körmöcbányai pénztáros az ellátószolgálatban működő Wilfersheimet bízta meg a hagyaték kezelésével, de ezt a budai hatóság nem vette figyelembe. Ő beadványában tiltakozott, kérte a temetésre és a cselédségre fordított kiadásainak megtérítését, és a hagyaték esetleges hiányaiért a várost tette felelőssé. Buda tanácsa megmagyarázta neki, hogy ezt nem tekintheti sérelmesnek, mert a dikasztériumok szokása szerint az illetékes hatóság helyezi a hagyatékot bírói zár alá *(in gerichtliche obsignatum)*, s a hitelezőknek előtte kell igazolniuk követelésüket. Valóban jelentkezett is Oppenheimer Sámuel „Kaiserlicher factor und Jud in Wien" egy félezer forintot meghaladó kötelezvénnyel. A befolyásos Wilfersheim a tanács hatóságát semmibe véve egyik éjjel erőszakkal vitette el az ágyneműt az árván maradt lakásból, ahol azután — a férj távol lévén — betörők is garázdálkodtak. Az eset feltűnő vonása, hogy a hatóság még később is az elhunyt asszony atyjától kérte meghatalmazott kijelölését, holott a gyakorlat a felmenők öröklését nem ismerte el. Ugyancsak az eljárás szabályainak megsértését figyelhetjük meg Panowskyné Schuka Katalin hagyatéka

[420] Btjkv. 1689. febr. 8, márc. 12, I. 95, 121; Acta iud. 1689. márc. 12: ob elapsam trinam citationem edictalem et terminum superperemptorium terminus preclusus were.

[421] Acta iud. 1688. okt. 15 (több irat); Corr. mag. 1688. nov. 10; Btjkv. 1688, okt. 15, nov. 10, dec. 6, 14, 30 (leltár), 1689. jan. 26, I. 16—17, 27—28, 40—42, 54. 62—63, 71—76, 98, Ia. 2, 28.

[422] Az 1689. jún., 27—1690. február közti iratok Acta iud. 1688. okt. 15.

[423] Az 1692. jún. 7, 1698. ápr. 26-i iratok uo.

[424] Corr. mag. 1690. jan. 16; Acta iud. 1690. jan. 18 (az 1690. dec. 7. és 16-i iratok is); Btjkv. ua. kelettel, I. 181—185, 226—227, Wilfersheim zártörése uo. 1690. febr. 15, I. 191—196.

ügyében. Az anyja és fivérei nevében fellépő Schuka Tamás tanúkkal próbálta bizonyítani, hogy örököstársuk, Fodor Tamás pesti mészáros a leltározásnál *dolose* megkárosította őket. Bár a bizonyítás nem járt teljes sikerrel, Fodor eskü alatt kénytelen volt bevallani, hogy 300 ft készpénzt, majdnem ugyanennyit érő marhát és még más tárgyakat is eltitkolt. Ezért a pesti tanács arra kötelezte, hogy mindezeket szolgáltassa be a hagyatéki tömegbe, s a megtévesztésért 300 forint pénzbüntetésben *(extraordinari straff)* is elmarasztalta. Miután Fodor kielégítette örököstársait, büntetését 100 forintra mérsékelték.[425] A hagyatékkal kapcsolatos, de nem teljesen bizonyított igények érvényesítésénél Buda gyakorlata is alkalmazta a fél pótló esküjét *(iuramentum suppletorium)*.[426] Megtaláljuk a hitelezőknek az összehívandó csődbizottság *(Convocations Commission)* elé utasítását,[427] valamint az igényük elsősége *(prioritas)* tárgyában folytatott jogvitájukat a kevésbé ismert hagyatéki ügyekben is.[428] Az itt ismertetett eljárás (zár, leltározás, biztosok kiküldése) az 1700-as években is gyakorlatban maradt.[429]

Ha végül az eljárást valamennyi fázisán át lefolytatták, a város átadta a hagyatékot az igazolt örökösnek. Előfordult, hogy egy vásárolt budai házat és szőlőt a gyermektelenül elhunyt örökhagyó fivérének, Hrehus János nemesnek Trencsén megye öröklési bizonyítványa alapján szolgáltatott ki, vagyis a jelek szerint mellőzte az egyébként szokásos lépéseket. De hogy az esetleg még jelentkező hitelezőkkel szemben biztosítsa magát, az örököstől szavatosság vállalását kívánta ezeknek igényeivel szemben, és kötelezvényét beíratta jegyzőkönyvébe.[430] Befejezésül egy olyan pert szeretnénk ismertetni, melyben a hagyatékot az örökösök meghatalmazottjának adták át, de ennek ügyvitele esett gyanúba. Leckowitz Simon vincellért 1704 húsvét hétfőjén a kurucok vágták le a város előtt. Hátrahagyott németvölgyi szőlejét az ausztriai Würnitzben élő fivére és nővére igényelték, a rossz magaviselettel vádolt özvegy kirekesztésével. Götz János György budai ácsmestert hatalmazták meg, hogy ügyüket a magyar jog és szokás szerint (!) képviselje; a leszármazást az osztrák földesúr, Pinelli báró igazolta. Götz a tanácsi kiküldöttek becslése szerint 140 forintot érő szőlőt magának akarta megszerezni, s a becsárat le is fizette a telekkönyvi hivatalban. Az örökösök most Schwingheimbet, az adminisztráció segédtitkárát bízták meg ügyük vitelével, s ezzel évekig tartó pereskedés vette kezdetét; Götz elszámolásának helyessége és hibái, a hagyaték terjedelme s a szőlő további sorsa fölött folyt a vita. A tanács két tagját, valamint Keppeler árvaszámtartót küldte ki biztosokul, akik valóban találtak hibákat a számadásban. Götz továbbra is fenntartotta vételi szándékát, a Leckowitz-testvérek viszont a hagyaték átadását kérték. Az ügy iratai nem árulják el a befejezést; talán az utoljára megbízott Keppelernek sikerült

[425] Ptjkv. 1695. szept. 16, okt. 1, 7, nov. 22, I. 311—315, 319.
[426] Btjkv. 1696. jún. 8, 18, II. 88, 90 (két ügy).
[427] Uo. 1689. márc. 21: váltókövetelés a Veronese-hagyatékból, I. 128, Ia. 39.
[428] KA Exp. 1699. jan. 2, no. 1.
[429] L. az V. fej. 671, 674. jegyzetnél.
[430] Btjkv. 1695. nov. 4, I. 631—634.

létrehoznia az egyezséget.[431] Vegyük hozzá Rauchné esetét, aki éveken át hasztalan várta a kielégítést meghatalmazottjától,[432] s akkor világossá lesz, hogy a még oly pontosan szabályozott hagyatéki eljárás sem óvta meg a külföldön élő örökösöket megbízottjaik csalárdságának vagy hanyagságának következményeitől.

[431] Az összes iratok (az utolsó 1709. márc. 13): Acta iud. 1704. dec. 30; hozzá Btjkv. 1705. jan. 23, szept. 28, 30, V. 106, 194—196, 198.
[432] L. fent 423. jz.

IV. FEJEZET

BÜNTETŐJOG

I. A VÁROSI GYAKORLATBAN ELŐFORDULT BŰNCSELEKMÉNYEK

a) *Istenkáromlás (Pr. Cr. 59. c.)*

Bármennyire rettegett is a kor embere a természetfölötti hatalom haragjától, káromkodás mégis sűrűn elhangozhatott a két városban. Erre vall a kamarai igazgatóság 1696-i utasításának az a pontja, amely szigorúan meghagyja a tanácsoknak, hogy tartsák szemmel és büntessék meg — többek között — az istenkáromlókat.[1] A cselekmény feltehető gyakoriságához képest mégis aránylag csekély számú káromlási per maradt fenn, s ezek közül sem ismerjük mindegyikben az ítéletet. Az első ügyben a büntetés határozottan engesztelő jellegű: a Szentháromságot magyarul gyalázó férfit arra kötelezték, hogy az ennek tiszteletére Pesten épülő szobron közmunkát végezzen.[2] Más pesti büntetőperekben a kriminális iratok elveszte miatt az ítélet is ismeretlen. 1702-ben letartóztattak egy zsidót, mert a tanúk vallomása szerint azt mondta: ha Krisztus Isten volt, miért hagyta magát megostorozni?[3] Később Wachinger Lőrinc került bíróság elé, aki feleségét részegen megkergette, mert ez megbotránkozott káromlásán. Mindkét esetben azzal védekezett a vádlott, hogy részeg volt; Wachingerre azonban még fogolytársa, a feleséggyilkos Modauer is rávallott, hogy csúful káromkodik a börtönben, apósát, anyósát és a papokat az ördöggel akarja elvitetni.[4] Annyi biztosra vehető, hogy mindketten elkerülték a halálbüntetést, mert a Pr. Cr. idézett cikke is enyhítő körülménynek tudta be a részegséget (11. § 40).

Ítélet nélkül maradt ránk a legbővebben dokumentált istenkáromlási ügy, Rost János budai bognáré. 1703-ban történt, hogy egy kötélgyártóval és egy építőműhelyi írnokkal iddogálva levette a szekrényről az ott álló feszületet, kezében ide-oda dobálta, megpaskolta, és kijelentette, hogy ez csak „ein Hundts etc.", egy darab fa, mely semmit sem segít neki. (Ehhez tudni kell, hogy a ma már megszelídült *huncfut* szóból a kor még világosan kihallotta az eredeti *vagina canis* értelmet; ezt az élő emberrel szemben is súlyos becsületsértést az iratok és jegyzőkönyvek majdnem mindig csak szemérmesen rövidítve írták le.) A jelenvoltak állítólag megbotránkoztak, és otthagyták Rostot; bíróság elé csak két év múlva került, valamelyik fültanú fecsegése folytán. Mivel a tanúk vallomásai kellő alapot adtak a vizsgálatra, a tanács színe előtt kihallgatták a kérdőpontokra nézve, de ő csak annyit ismert el, hogy a leeső feszületet elkapta, és tagadásában még

[1] KA Exp. 1696. jan. 23, no. 43.
[2] Ptjkv. 1695. febr. 25, I. 247.
[3] Uo. 1702. aug. 28, III. 94.
[4] Uo. 1703. nov. 21, 1704. márc. 7, III. 222—224, 231—232.

a szembesítéskor is megmaradt. Fogságából ugyan — bizonyára kezességre — kiengedték, mert már néhány hónap múlva múlt időben beszélt róla, de ügye még legalább két esztendeig elhúzódott. Érdekes nyilván jogászi segítséggel készült védőirata, melyben eljárásjogi kifogások mellett azt az érdekes szempontot veti fel, hogy ha mondott is valamit a fakeresztre, ez nem Isten felsége ellen irányult, mert nem volt meg benne az *animus iniuriandi*. Sajnos az utolsó irat még mindig a kérdőpontokra való kihallgatását tartalmazza, ítélete ismeretlen.[5] Az ügy mindenesetre sokat ártott jóhírének, még követelésperében is hivatkoztak rá.[6] Az ítéletre más esetekből lehet következtetni. Egy budai asszonyt, aki lerészegedve káromkodott, és a rácvárosi ferenceseket is sértegette, *pro terrore* száz tallérra büntettek meg, majd ezt könyörgésére 75 tallérra mérsékelték, amit borban fizethetett meg.[7] Hueber asztalost, aki ismételten gyalázta Sparber atyát, és még káromkodott is, kenyéren és vizen elszenvedett 8 napi áristom után bilincsbe verték.[8] A „Héring" csúfnevű sörkimérőt, akit a feljelentő esküje alapján ítéltek el negyedévi kényszermunkára, végül négy hét bőjtös fogság helyett két hét után elengedte a tanács.[9]

A városok büntetései talán súlyosaknak tűnnek, hiszen feltehetjük, hogy Budán és Pesten nemcsak a beszállásolt katonaság emlegette a „Tausend Sacrament"-et. A polgárok is igen sokat ittak, és részegen ebben a tekintetben is feloldódtak gátlásaik. Ha azonban a Praxis Criminalisnak a legsúlyosabb esetben válogatott kínzásokkal nehezített tűzhalál-büntetésére gondolunk, vagy arra a két császári rendeletre, mely 1713—15-ben nem talált elég kegyetlen szankciókat a káromkodás megtorlására,[10] akkor a városi gyakorlat határozottan enyhének bizonyul.

b) *Varázslat (Pr. Cr. 60. c.)*

A mágia anyaga meglehetősen szegényes, holott az osztrák törvénykönyv idézett cikke szomorú példája a boszorkányhitnek. Pesten két asszony összeszólalkozásából per támadt, s a sértegetőnek tartania kellett a pénzbüntetéstől. A sértett férje arra hivatkozott ellene, hogy „aberglaubische Sachen braucht" büntetlensége érdekében. Mivel azonban csak egy csacska öregasszonyt tudott tanúnak hozni, a tanács nem fogadta el bizonyítását.[11] Budán meg Wallisch Gottfrid fogadós anyósát vették őri-

[5] Acta iud. 1705. márc. 21, uo. az 1706. júl. 23-i beadvány is; Btjkv. 1705. júl. 13: a fogság említése; uo. 1707. ápr. 15: az utolsó perirat, VI. 460, VII. 274.

[6] Acta iud. 1706. máj. 31. alatt.

[7] Btjkv. 1706. aug. 13, szept. 6, VI. 340, 356—357, VII. 141, 156.

[8] Uo. 1706. okt. 29, dec. 15, VI. 371, 395, VII. 170, 199.

[9] Uo. 1707. máj. 27, okt. 24, 26, 29. nov. 10, VI. 482, 549—552, 559—560, VII. 301, 373—374, 376, 389.

[10] 1713-ban egy 16 éves fiút fej- és kézlevágással büntettek a feszület meggyalázásáért, a rendelet a jövőre még előzetes megverést is előírt; 1715-ben többszöri ostorozás, gályarabság, életfogytiglani börtön lett a büntetés, hogy az „életúnt" vádlott ne érje el célját, a halált. *Suttinger* i. m. additiones 9—14.

[11] Ptjkv. 1688. dec. 16, I. 8.

zetbe azzal a gyanúval, hogy egy birkafejet ólommal töltött ki, majd elásta annak érdekében, hogy lánya és veje magukhoz vegyék őt. A budai tanács ugyan *veneficium* (Pr. Cr. 72. c.) gyanújával tartóztatta le, és addig akarta őrizetben tartani, míg a mérgezésnek Wallischra tett hatása kiderül; valójában azonban inkább mágiáról volt itt szó.[12] Ugyanez lehetett a vád egy „diabolicus incantator" ellen is, akit Győrött nyomoztatott a város.[13]

Boszorkányság miatt nem indult eljárás a két városban ebben az időben, a fogalmat azonban nemegyszer említették. A bigámiáért letartóztatott Gall János György mészáros arra hivatkozott, hogy Mannheimben hagyott első feleségét boszorkánysággal gyanúsították, de a világi hatóság módot adott neki a tisztázásra; erre ő bánatában Budára költözött. Védekezése szerint azt hitte, hogy az ilyen súlyos bűncselekmény felbontja a házasságot, mert a boszorkány nem nő, tehát nem is feleség.[14] Ez a szubjektív vélekedés azonban nem mentette meg a bűnvádi eljárástól, melyre még visszatérek. Egyébként a „boszorkány" kifejezés csak becsületsértési perekben fordult elő. Egy ácslegény feleségét azért nevezték annak, mert tehenei meggyógyítása érdekében tejet öntött a keresztútra; egy másik asszonyt, mert az ellenfél libái elpusztultak.[15] Érdekes, hogy férfi is tett hasonló panaszt Pesten, mert üzleti konkurrensének legyűrése miatt *Hexenmeister* névvel illették.[16]

Buda és Pest tanácsának becsületére válik, hogy ezeket a vádakat nem vette komolyan, a feleket megkövetésre vagy csekély pénzbüntetésre ítélte. A tárgyalt korszakban egyetlen boszorkánypert sem folytattak le, ami a vármegyékkel, sőt a külföldi judikatúrával szemben is magasabb szintre emeli a városi gyakorlatot.

c) *Emberölés (Pr. Cr. 62, 64. c.)*

„Aki mást gonosz szándékkal *(malitiose)* megöl, és így embervért ont, annak is vére ontassék." Ezzel a mondattal kezdődik a Pr. Cr. 62. cikke, de rögtön utána különbséget tesz a gonosz szándékból és az *ex improviso* történt emberölés között, később pedig felsorolja a büntethetőséget kizáró és a büntetést enyhítő okokat is. Gyilkosság és szándékos emberölés között elmosódik a különbség, az *ex improviso* ölés fogalma is bizonytalan. A büntetőjogi elmélet kiforratlansága fejeződik ki a két város idevágó gyakorlatában, vagy inkább az udvari kamarának az ő javaslataikra hozott határozataiban. (A testi sértést ugyanebben a cikkben tárgyalja III. Ferdinánd büntetőtörvénykönyve, de mivel annak sértettjei elsősorban kártérítésért pereltek, s ehhez járult a büntetés, a polgári perek során foglalkozom majd vele.)

[12] Btjkv. 1699. máj. 6, II. 482, III. 41.
[13] Corr. mag. 1703. júl. 27.
[14] KA Hofb. 1701. aug. 9, no. 8.
[15] Ptjkv. 1703. aug. 14, III. 199; Btjkv. 1703. aug. 21, III. 661, IV. 665.
[16] Ptjkv. 1702. márc. 14, III. 26—27.

Mindenekelőtt egy negatívum tűnik szembe: a tárgyalt korszakban a két városban senkit sem végeztek ki emberölésért, bár az osztrák törvénykönyv a szándékos emberölést kard általi halállal bünteti. Igaz, az iratokban nincs nyoma annak sem, hogy gyilkosság történt volna. Egyetlen ügy tényállását tekintette a két tanács gyilkosságnak, de ebben sem férhetett hozzá a tetteshez: Jakosics hídvámszedő brutális megölését. Egy dán lovaszászlós vágta le, mert a repülőhíd nem állt elég gyorsan elő; ezután át akart rá ugratni, de a Dunába zuhant volna, ha két vincellér le nem húzza lováról. A főőrségre vitt zászlós ellen a városok felháborodva tettek panaszt Pfeffershoven tábornoknál. A nyilván felindulásban elkövetett emberölést túlozva „ex praevia deliberatione et ex praeconcepto sine ulla causa in personam odio" történtnek jellemezték, és a „praeconceptum, deliberatum et voluntarium homicidium" miatt a bűnvádi eljárás megindítását kívánták. Hangoztatták, hogy Jakosics évek óta buzgón szolgált nekik, hat gyermek maradt utána, amellett őket képviselte (praesentiret und fürstellet), így a sérelem voltaképpen őket érte. A jogszabályok önkényes magyarázata mellett a feliratot fogalmazó jogász abban is vétett, hogy a korában irányadó német büntetőjogi elmélettől (Carpzovtól) eltérően a *corpus delicti* kifejezést nem az emberölés tényállása értelmében használta, hanem az őrizetben levő tettesre alkalmazta. Arra gondolhatunk, hogy ezeknek a jogi fogalmaknak nem egészen helyénvaló parádéjával a jogtudatlan tábornokra akart hatást tenni.[17] Mindenesetre tudta azt, hogy a gyilkos szándék *(malitiosum propositum)* a Pr. Cr. 61. c. 10. § 1. pontja szerint a polgári személyeknél is halálbüntetést vont maga után. Gyilkosságnak minősülhetett volna még az a másfél év múltán kiderült emberölés, melyet Michael János kovács egy ajándékba kapott hét éves török fiúcskán követett el; kikötéssel, veréssel, hideg víz rálocsolásával addig kínozta, míg belehalt. Az ítélet azonban sajnos hiányzik.[18]

A szándékos emberölés esetei rendszerint civakodásból származtak. Legsúlyosabban Miskó rác hajóslegény bűnhődött, aki Jován nevű barátjával Mohácsig vitte a császári követséget — az időpontból ítélve a karlócai béketárgyalásokra —, visszajövet azonban Hamzsabégnél összeszólalkozott társával, leütötte, és holttestét a vízbe dobta. Az ügy részletei nem ismertek, de súlya miatt az udvari kamara hozta meg az ítéletet; Miskót tíz évi, bilincsben végzendő kényszermunkára ítélte. A végrehajtás során az elítélt áttért a katolikus hitre, és súlyosan megbetegedett; ezért a város is támogatta kegyelmi kérvényét, majd engedélyt adott neki, hogy kb. másfél évi sínylődés után tabáni nővéréhez kerüljön ápolásra.[19] Hasonlóan szóváltás során ütötte agyon vasvillával Papolaskovics György katolikus rác a szántóföldjén talált ortodox rácot; az eljárás során a védelemre hivatkozott. Csak az mentette meg életét, hogy egyetlen kiskorú és ingadozó tanú, az áldozat 14 éves szolgája vallott ellene. Buda tanácsa egyenesen úgy vélte, hogy *casus fortuitus* történt, ezért javasolta a tettesnek 3 évi, a dulakodásban

[17] Acta iud. 1705. okt. 26, a corpus delicti-re Carpzovnál *E. Schmidt* i. m. 159.
[18] Btjkv. 1692. ápr. 14, I. 320—324, Corr. mag. aznapról.
[19] Btjkv. 1699. dec. 4, II. 598—599, III. 139—140; KA Exp. 1700. júl. 27, no. 89; KA Besch. Pr. VII. vol. 1701. szept. 26, dec. 22; Btjkv. 1702. febr. 2, III. 484, IV. 420. — A kapun való áthozatala precedensül szolgált, l. I. fej. 85. jz.

részt vett fivérének 1 évi kényszermunkára ítélését. Az adminisztráció mint bíróság a fivért Carpzov tanítása alapján ártatlannak nyilvánította, és kezesség mellett szabadlábra helyezte, a tettes ügyét azonban az akasztófa felállításáig függőben tartotta. Valószínűleg ennek elmaradása miatt mégis kénytelen volt döntést kérni az udvari kamarától; az ítélet úgy hangzott, hogy Papolaskovics egy évi nehéz fogság után még egy esztendeig dolgozzék bilincsben. Idős apja azonban kielégítette az áldozat rokonait, ezért kérésére a kamara egy félév után kegyelmet adott a fiúnak.[20] Nem állapította meg az adminisztráció az ölési szándékot Nagl János halászlegény esetében sem, aki Pesten csákánnyal halálra sebesített egy szabólegényt. Mindössze 40 forintot (a polgári vérdíj összegét) kellett megfizetnie az áldozat nővérének, egyébként három hónapi vizsgálati fogság után kiszabadult.[21] Nem ismerjük Jurkó Vuzkó ítéletét, aki az „ördögadtával" szitkozódó és az ő arcába sújtó társát halálra verte; mivel azonban a boncolás kimutatta, hogy az áldozat vízkóros volt, a tettest kezességre kiengedték.[22] Ugyancsak hiányosak Scherardin budai tímár ügyének iratai. Eszéken összevissza verte és taposta Grossbardtot, majd a sérelemért 2 font viaszt és 2 misét ajánlott fel neki. Az egyezség után, mértéktelen evés-ivás miatt is, a sértett meghalt; az özvegy nyilván hiába keresett már elégtételt.[23]

Mindezek az esetek arra mutatnak, hogy a szándékos emberölés, illetve halált okozó testi sértés eseteiben a kriminális büntetés mellett elevenen hatottak a hozzátartozók kártérítésre, sőt bosszúra irányuló igényei, de befolyásolta a tettes sorsát megbocsátásuk is. Jellemző Preuss Salamon budai fuvaros esete, aki italos fővel hátulról leszúrta társát, Pöffel Vencelt. Mivel az eset Schwechatnál történt, a bécsi bíróság járt el a tettes ellen, csak a tanúvallomásokat szerezte be Budáról. A tettes fogságában az ölési szándék hiányára hivatkozott. Az ítéletet, melyet nem ismerünk, befolyásolta az az információ, amely a vádlott előéletéről innen ment Bécsbe; míg az áldozat „ein zimblicher grober Mann" volt, a tettes jó magaviseletét a plébános is igazolta. Enyhítette ítélete súlyát az is, hogy az özvegy megbocsátotta cselekményét, kijelentvén, hogy „kein Bluet vor Bluet verlange", csak tartásdíj, költség és megvert szolgájának elégtétele irányában lépett fel igényekkel, melyeket a Bécsben tartózkodó szindikus tolmácsolt.[24] Pest tanácsa valószínűleg felmentette Rác Mihály 18 éves szolgát, aki egy inast szóváltás során — vagy mint ő vallotta, játékból — a Dunába dobott, s ezzel halálát okozta, az áldozat apja ugyanis kijelentette, hogy a bűncselekményt bizonyítani nem lehet, s ő nem kíván bosszút.[25]

[20] Acta iud. 1694. jún. 19; I. fej. 50. jz.; KA Exp. 1696. jan. 24, no. 80, 1696: febr. 23, no. 58, Acta adm. cam. az utóbbi keletnél.

[21] Ptjkv. 1699. okt. 6, dec. 1, 28, 1700. ápr. 20, II. 271—272, 286—287, 292, 343; KA Besch. Pr. 1700. jan. 27, VI. vol. 240 bis fol. — Hasonlóan „causual" történt halálos sebesítést tanúsít Buda: Corr. mag. 1707. nov. 9.

[22] Ptjkv. 1703. aug. 7, szept. 8, III. 195—198, 208.

[23] Btjkv. 1707. jan. 3, 12, VI. 405—408, 415, VII. 217—219, 226—227; Ptjkv. 1707. febr. 13: videatur processus, III. 405.

[24] Acta iud. 1705. aug. 22. (az animus occidendi Preuss szept. 26-i kérvényében; itt), Btjkv. 1705. aug. 22, szept. 19, 25, okt. 16, IV. 885—886, 892—893, 895, 906—907, V. 179, 188, 190, 193, 208—209, VI. 174, 181—182, 186, 199—200.

[25] Ptjkv. 1694. jún. 30. — júl. 20, I. 191—193, 195, 198.

Hasonló eset történt Budán, Nidrolt vincellér feleségével, aki megkergetett egy kislányt, s ez ijedtében a Dunába ugorva belefulladt. A tanács szerint *praeter intentionem* elkövetett cselekményért mintegy erkölcsi elégtételt kellett adnia: hat misét mondatni a leány lelki üdvéért, és 60 napig dolgozni a Szentháromság-szobron.[26]

A gondatlanságból okozott emberölés és a véletlen eseteit nem mindig lehetett könnyen elválasztani egymástól. A szőlőben üldögélő Mantl Lőrincnek lába között tartott puskája elsült, és megölte a háta mögött álló fiút. A budai tanács megállapította, hogy még gondatlanság *(culpa)* sem terheli, s a véletlenségből történt emberhalálért nem büntette meg, az őrizetből elbocsátotta.[27] Hasonlóképpen végződhetett Gastgeb János diák hiányosan ismert ügye. Társával könyveket dobáltak egymáshoz, majd ő olyan szerencsétlenül vágta oda a papírvágókést, hogy beleállt a másik fejébe. Megítélését az is befolyásolhatta, hogy az áldozat nem akart elmenni a borbélyhoz, és csak hat hétre rá halt meg.[28] Gondos megvizsgálás, tanácsosok és fürdősök szemléje után mentette fel Pest tanácsa a császári ellátóhivatal két szolgáját, akiknek kocsija hibájukon kívül halálra gázolt egy öt éves kisfiút.[29] Ugyancsak Pesten került áristomba Viskovics Tamás szolga, akinek pisztolya véletlenül *(ongefehr)* elsült, és megölt egy rác kislányt. Előbb kezességre ki akarták engedni, de mert még aznap kielégítette az áldozat rokonait, végleg szabadlábra helyezték.[30] A gondatlanság legrészletesebb mérlegelését a kb. 16 esztendős Janiska Mihály csizmadiainas ügyében találjuk meg. Amikor a mesterek együtt italoztak, elküldték őt sörért; az előszobában egy pisztolyt talált, és üresnek hívén, az utcán elsütötte. A lövés éppen vele egykorú társát találta, aki részben az elégtelen gyógykezelés miatt belehalt. Boncolás és részletes kihallgatás után a pesti tanács — és nyomán a kamarai igazgatóság is — úgy foglalt állást, hogy a fiú „nicht ex animo et voluntate vulnerandi, minus occidendi, sondern mehrist auss vnvorsichtiger weiss", azaz vigyázatlanságból idézte elő az eredményt, így halállal *(poena ordinaria)* nem büntethető, csak egyéb *(extraordinaria)* büntetéssel és kártérítéssel. Mivel azonban nem teljesen „extra culpam", ezért fizessen kártérítést a rokonoknak, vagy félévig dolgozzék bilincsben.[31] Az ítélet megfelelt az osztrák törvénynek, mely csak a szándékos emberölést büntette halállal.

Nagyon hasonló tényállással találkozunk Widtmann Ulrik, Glöckelsberg ezredes lakája esetében, aki részegségében lövöldözve halálosan megsebesítette Karner molnár hét éves kisfiát. Az elbírálás azonban nem a gondatlanságra, hanem a véletlenül bekövetkezett ittasságra támaszkodott. Az adminisztráció tette át az ügyet Buda tanácsához, utasítva, hogy az osztrák büntetőtörvénykönyv szerint vizsgálja ki, és tegyen javaslatot az ítéletre. A tanács alapos munkát végzett: beszerezte a doktor és három seb-

[26] Btjkv. 1700. júl. 23, III. 261, IV. 127.
[27] Acta iud. 1697. nov. 6, Btjkv. II. 195—196.
[28] Acta iud. 1699. aug. 7, Btjkv. II. 541, III. 90.
[29] Ptjkv. 1699. aug. 14, II. 254—255.
[30] Uo. 1703. okt. 19, III. 219.
[31] Uo. 1701. jan. 4—11, II. 449—462, 466; Corr. buch 1701. márc. 5, II. 296; KA Exp. 1701. márc. 10. no. 26; Int. a. a. nr. 500.

orvos látleletét, a gyógykezelés és a temetés összes számláját. Javaslata szerint a cselekmény halálbüntetést *(poena ordinaria)* érdemelne, de a részegség a Pr. Cr. 44. c. 13. §-a szerint enyhítő körülmény. Lám, Carpzov is mentesíti a részeget a halálbüntetéstől, mert hiányzik nála az elkövetésre irányuló szándék. Szerinte a lakájt 20 ft borbély- és gyógyszerköltség, valamint 40 ft rabtartási és bírósági költség viselésére kell kötelezni, emellett negyedévre vasban végzendő közmunkára kárhoztatni. Az adminisztráció véleménye szerint a javaslat ugyan „legum criminalium et authorum conforme" volt, az ezredes közbenjárására mégis csak hat heti kényszermunkára, a szülők megkövetésére és a megállapítandó költségek viselésére kötelezték a tettest.[32] A részegség szolgált János borbély mentségéül is, aki ivás közben — szerinte tréfából — rá akarta bírni Márton gombkötő szolgáját, hogy üsse agyon az urát. Ezért büntették csak 10 tallérra, és még ezt is mérsékelték, pedig a vádat a tanács szemében hihetővé tette az, hogy a felcser nőtlen fivére túl gyakran látogatta meg a gombkötőnét. Biztonság kedvéért a magisztrátus kötelezte a fivért, hogy negyedéven belül házasodjék meg.[33]

Ha a részegség enyhítette a büntetés súlyát, az elmebeteg a törvény szerint egyáltalán nem volt büntethető. Az egyetlen idevágó esetet fent már említettem: Hayvas Tamás örményről van szó, akinél a török „állampolgárság" még bonyolította a kérdést.[34] Ő a pesti mészárszék környékén halálra sebzett egy másik örményt. A fogságból elővezetve mindent tagadott, még a kést sem ismerte el a magáénak, és a szembesítéskor sem tört meg. Felmerült az őrültség lehetősége; a törvényszolga úgy vallott, hogy a tettest részegen hozta be, és mert még elalvás előtt üvöltözött, külön zárta el a többitől. Pest hatósága az ügy kivizsgálása után kijelentette, hogy Hayvas elmezavara miatt nem akarta a cselekményt, és ha hibás is, *dolus* nem terheli. Ezért azonban nem felmentését, hanem *extraordinaria poena* kiszabását javasolta. Mint már említettem, a hiányos iratokból is kitetszőleg pénzbüntetéssel szabadult; ennek összege a költséggel együtt 150 forintot tett ki. Szokás szerint meg kellett esküdnie, hogy hosszas fogságáért nem áll bosszút, és a városba nem tér vissza *(Urphed)*.[35]

Ugyancsak kizárta a cselekmény büntethetőségét a jogos védelem *(moderamen inculpatae tutalae)*, amellyel a Praxis Criminalis is külön cikkben (63.) foglalkozott. A legnevezetesebb példa a bíróviselt Herold Henrik Szigfrid pesti gyógyszerésszel kapcsolatos. 1695. január végén egyik este

[32] Acta iud. 1699. júl. 30: den process nach der N[ieder] Ö[sterreichischen] Landtgerichts Ordtnung, mit beysezung des Guetachtl[ichen] Vrtl formieren . . ., ua. KA Exp. 1699. júl. 30, no. 120; Btjkv. 1699. aug. 26, II. 546, III. 94; Acta iud. mint fent, aug. 31-én: a Carpzov Praxis Criminalisára való hivatkozás, . . . ubi universalem regulam ponit, quod ebrietas immodica delinquentem excusat a poena ord[inaria], p. 3. q. 146. N. 32., rationem depromit ex forma vel causa conficiente delictum, quae est dolus malus et voluntas ac propositum delinquendi; az ítélet uo. és KA Exp. 1699. szept. 1, no. 3. — A tanács a Pr. Cr. 62. c. 9. § 2. pontra is hivatkozhatott volna.

[33] Ptjkv. 1700. jún. 15, 18, II. 369—370, 374.

[34] L. III. fej. 60. jz.

[35] Az iratok KA Exp. 1703. jún. 18, no. 69. Pest határozata uo.: . . . siquidem ob mentis alienationem seu exilium nec velle nec consentire dicatur reus . . ., ezért . . . dolo carere scheinet . . .

Herold átment szomszédjához, István felcserhez, hogy szánkót kérjen tőle kölcsön. Egyszer csak kiugrott az ajtón egy magyarul káromkodó ember, Kis Jurkó császári kocsimester, és karddal verni kezdte a patikust. A csetepatéba kivont karddal beavatkozott Augustin György kereskedő, majd Sambhauer Mihály boltiszolga is; ez úgy hitte, hogy a többiek életveszélyben vannak, ezért hátulról leszúrta Kis Jurkót. A kamarai igazgatóság utasítására a verekedés mindhárom résztvevőjét letartóztatták, Herold későbbi panasza szerint vasra is verték, de őt ugyancsak utasításra kb. két hét mulva kezesség mellett kiengedték. A város gyorsan lefolytatta az eljárást, márciusban már az udvari kamarához ment az ítélet javaslata. A tanács még a tettesre is enyhítést javasolt az V. Károly-féle büntetőtörvénykönyv 145. és a Pr. Cr. 64. cikkében előírt kardhalállal szemben, mert — úgymond — a volt bíró és a régi barát védelme ezt kívánja. Az adminisztráció szigorúbb volt; szerinte a tettes *summe dolosus,* ha nem is *malitiosus,* és így a római jog (lex Cornelia de sicariis), a Carolina, a Pr. Cr. és a nagy tekintélyű Carpzov tanítása szerint kard általi halált érdemel. A védelemre való hivatkozás nem áll meg, mert a tettes ezt túllépte (genzlich excedirt), hiszen a másik kettő már nem szorult rá. A bűntársak közül Augustinra félévi börtönt ajánlott vasban, Heroldtól azonban csak 50 tallért akart behajtani a plébánia javára.[36] A bécsi kamara szokás szerint fektette az ügyet, csak december elején kért felvilágosítást a kiállott fogságra és a szakértők esküjére nézve. Most már meghozta az ítéletet: Sambhauert 3 évi, társait *(complices)* pedig 2, ill. fél évi közmunkára ítélte. Herold még a fél évet is sokallta, azonnal Bécsbe utazott enyhítést kérni.[37] Felségfolyamodványában nyomatékosan hivatkozott a jogos védelemre, mégpedig a Carolina 111. cikke alapján, és felpanaszolta a városi hatóság kényszerintézkedéseit. A „propriae salutis defensor par sit innocenti" elv alapján kijelentette, hogy ő a jog szerint megölhette volna támadóját, és teljesen ártatlanul ítélték el. A kért menlevelet megkapta, sőt még a magyar kancellária is közbenjárt érdekében, és elérte az eljárás felfüggesztését. Pest polgárságának kérésére azután a két *complex* büntetését mérsékelték: Augustinnak nem kellett két évig bilincsben dolgoznia a legközelebbi gránicházban, csak 200 tallért fizetnie; Herold húsvétig házi őrizetben maradt, júniusra pedig már tanácstagságát is visszakapta.[38] 1697 folyamán azután a másik két elítélt büntetését is mérsékelték, főleg a volt polgármester védelmére hivatkozva. Augustin 50 forintot fizetett és egy zarándokutat kellett tennie, Sambhauer pedig az év végén kegyelem útján kiszabadult.[39] A folt azonban rajtuk maradt; Heroldot a kamarai bizottság elnöke, Caraffa di Stigliano gróf 1698-ban azzal ütötte

[36] KA Exp. 1695. jan. 22, no. 32; febr. 8, no. 10; márc. 25, no. 101 (a javaslat); hozzá Ptjkv. 1695. febr. 10, I. 244, Int. a. a. nr. 170.

[37] KA Exp. 1695. dec. 2, 3, no. 3, 15; 1696. jan. 3, no. 1; KA Ber. u. Schr. 1695. nov. no. 62 (tévesen besorolva), 1696. jan. 4, no. 5.

[38] KA Hofb. 1696. febr. no. 14 (jan. 17-én, 3860. fasc. 133—139. fol.); márc. 22, no. 10 (uo. 220—221. fol.); Int. a. a. nr. 113; KA Exp. 1696. ápr. 10, no. 22; Ptjkv. 1696. ápr. 17, no. 22. — Herold tanácstagságára uo. jún. 1, I. 371; Int. a. a. nr. 149; KA Exp. 1696. jún. no. 51.

[39] Uo. 1697. márc. 27, no. 59; aug. 23, no. 76; nov. 12, no. 28; Ptjkv. 1697. dec. 20, II. 65.

el a bíróságtól, hogy emberölés bűnrészeseként hosszabb ideig gyalázatos fogságban ült.[40]

Még néhány ügyben történt hivatkozás a jogos védelemre. A Herold-ügy előtt történt, hogy a generális ellátóhivatal auditora vádat emelt Pest tanácsánál Georg Pál polgár ellen, aki egy császári fuvarosszolgát ölt meg. A vádlott előadta, hogy kárán okulva fegyverrel őrizte palotai tanyáját és birkáit; egy éjszaka emberek közeledtek a tanyához, és másodszori felhívásra sem feleltek. Lakótársával együtt közéjük lőtt, és másnap reggel a fuvarosszolgát holtan találták, mellette két puska feküdt a földön. Bár az ítélet hiányzik, a vádlott felmentését tenném fel, mert a Pr. Cr. külön rendelkezett arról, hogy a fegyverrel behatoló éjszakai tolvajt büntetlenül meg lehet ölni (62. c. 8. § 4°).[41] Saját személyének védelmét allegálta Kostyán Mihály megyei kapitány; szolgája azt vallotta, hogy megölt hadnagya ingerelte, pisztollyal rá is lőtt, a hadnagy fivére pedig „mit dem Pallasch" hozzá is sújtott a kapitányhoz. Mivel a városnak ki kellett adnia a tettest, a jogkérdés eldöntését nem ismerjük.[42] Végül 1707-ben ismét az a kérdés vetődött fel, ölhet-e valaki *más* védelmében. Czanin Miskó hajdú úgy megsebzett egy muskétást, hogy belahalt; az áldozat egy bajtársával együtt saját házában támadott meg egy polgárt. Buda tanácsa az elégtételt kívánó katonai parancsnoknak kifejtette, hogy a tettes — ha nem is volt a megtámadott alkalmazottja —, Carpzov és a nála idézett auktorok szerint jogosan védte meg a polgár életét, s ezért nem büntethető. Csak a gyógyítás költségében kellene őt marasztalni. Úgy látszik, így is dőlt el az ügy, mert nemsokára olvassuk a tanácsjegyzőkönyvben, hogy Miskó nevében az „accordierte" 18 forint gyógykezelési költséget kifizették a felcsernek.[43] Az idézett perek tanulsága, hogy a saját és a más személyének védelme éppen úgy büntetlenséget — vagy legalább enyhébb megítélést — biztosított az elkövetőnek, mint a vagyon védelme éjszakai támadás ellen.

A városok és a kamarai szervek büntetőjogi gyakorlata nem egészen kiforrott a tárgyalt két évtizedben. Általános tendenciája — talán a betelepedés előmozdítása érdekében — az enyhítés lehetőségeinek kihasználása, a halálos ítélet mellőzése. Ingadozásán alig lehet csodálkozni. A kor büntetőjoga még nem dolgozta ki a bűncselekmény általános fogalmát, s a legnagyobb kriminalisták is nehezen birkóztak meg azzal a kérdéssel: mikor kell halálbüntetést *(poena ordinaria)* kiszabni, és mikor van helye egyéb joghátrány alkalmazásának *(p. extraordinaria)*.[44]

d) *Hitvesölés (Pr. Cr. 65. c.)*

Három nagy hitvesölési ügy fordult elő a tárgyalt időszakban, véletlenül mind Pesten. Ezek azonban nemcsak büntetőjogi szempontból jelentősek, hanem Pest tanácsának korán jelentkező önállósulási törekvéseit is

[40] *Kovács*, Pest 59; *Pásztor* i. m. 155, 3. jz.
[41] Ptjkv. 1694. júl. 26.—aug. 3, I. 199, 201—202, 204—209.
[42] Uo. 1702. jan. 24, 31, febr. 3, III. 10—11, 14—16.
[43] Acta iud. 1707. febr. 14; Btjkv. 1707. márc. 11, VI. 437—438, VII. 250.
[44] *E. Schmidt* i. m. 158—160.

bemutatják. A Smolkay- és a Pan-ügy egyenesen férjgyilkosságnak minősül.

1689 március közepén Pest tanácsa letartóztatta Smolkay Miklós polgár özvegyét, Sinka Ilonát „samb ihres Hurenbuben" azzal az indokolt gyanúval, hogy férjét eltétette láb alól. Társának, Fersarosy (Felsárosi?) Kis Pálnak 100 forintot adott azért, hogy ezt elvégezze. Az asszony először panasszal fordult a kamarai igazgatósághoz, s ez jelentést kért a letartóztatás okáról, majd Pest pallosjogának hiányára hivatkozva követelte a foglyoknak, a tanúk vallomásainak és a megölt polgár kabátjának (bűnjel?) kiszolgáltatását. A tanács azonban „lázadó engedetlenséggel" megtagadta a gyanúsítottak kiadását a kamara darabontjainak. Másnap a tanács újra összeült, s a megkérdezett Sax Simon szószóló a fertálymesterekkel együtt úgy foglalt állást, hogy a költségekre való tekintettel teljesítsék a parancsot. A tanács messzebb tekintett, a bírót és Hofrichtert kiküldte, hogy tárgyaljanak az adminisztrátorral, de már késő volt. A kamarai darabontok hadnagya szigorú parancsal és hajdúk kíséretében jött a városházára, s a foglyokat átszállította Budára.[45]

A kamarai inspekció aránylag gyorsan döntött az ügyben. Megállapította, hogy Smolkayné beismerte a felbujtást, Kis Pál pedig a gyilkosságot. Hivatkozott V. Károly büntetőtörvényére, a Carolinára, mely az ilyen esetekben a birodalmi törvényekkel egybehangzóan azt rendeli, hogy a gyilkosokat törjék kerékbe, s ezután fonják tagjaikat a kerékre; hasonlóképpen halálbüntetést érdemel a nő is. (A férfi a Pr. Cr. 70. cikke szerint is bérgyilkosnak, asszasszinnak minősült, és kerékbetörést vont magára, a nő pedig a 65. cikk szerint halállal kellett hogy lakoljon.) Mégis — ez enyhítés! — azt javasolta, hogy a tettest végezzék ki karddal, és azután fonják a kerékre, a nő pedig ugyanígy haljon meg, és testét a vesztőhelyen temessék el. Mielőtt azonban az udvari kamara legfelső fokon meghozhatta volna ítéletét, a magyar kancellária beavatkozott az ügybe, és Werlein szerint orvul *(subreptitie)* kegyelmet eszközölt ki az asszonynak. Az inspekció tanácstalan volt, de arra mindenesetre utasítást kért, hogy Kis Pált alulról vagy felülről haladva törjék kerékbe. (Az utóbbi volt az aránylag irgalmasabb mód.) A döntés azonban késett, közben biztosítani kellett — hatósági zár útján — az özvegy ingóságait, kivéve négy disznaját, melyek eladási árából fedezte az inspekció a felszaporodott (100 forintot meghaladó) rabtartási költségeket.[46] Végre decemberben az udvari kamara „ratifikálta" a kegyelmi elhatározást, és elrendelte Kis Pál kivégzését. Most azonban az a nehézség merült fel, hogy a várparancsnok ezt még a kamarai igazgatóságnak sem akarta megengedni. Utolsó adatunk arról tanúskodik, hogy Smolkaynét reverzális mellett szabadon bocsátották, Kist pedig a joghatósági vita eldőltéig vasban tartották.[47]

Az ügynek nemcsak az a tanulsága, milyen bonyolult módon ütköztek össze a különböző hatáskörök és törekvések egy főbenjáró ügyben. Az is kiderül belőle, hogy a kamarai igazgatóság a magyar országgyűlésen mégis csak ismeretessé vált Praxis Criminalison túlmenve a városok ügyeiben

[45] KA Exp. 1689. márc. 18, márc. 22 (két irat), Ptjkv. 1689. márc. 17, 23, I. 17—18.

[46] KA Exp. 1689. máj. 24, jún. 28, júl. 4, okt. 4.

[47] Uo. 1690. jan. 21.

minden aggály nélkül a német birodalmi törvényeket, közelebbről a véres Carolinát alkalmazta. Ez szolgálhatott Pan Katalin halálra ítélésének alapjául is 1693-ban, bár az ügy iratai nem maradtak fenn. Pest tanácsa *maritícidium*ban találta bűnösnek, elítélte, és — a polgárság megszervezése óta elsőnek — ki is végeztette. Az atya-, anya-, hitves- és gyermekgyilkosságra a Pr. Cr. 65. cikke a körülményekhez képest többféle büntetést rendelt, a legsúlyosabb esetben kerékbetörést. Ezt jelképezte Pan Katalin kivégzésének módja: előbb jobb kezét, azután fejét vágta le a hóhér, majd a fejet és a kezet kerékre tűzte.[48]

A harmadik nevezetes perben azt kellett eldönteni: előre megfontolt szándékkal, szándékosan vagy gondatlanul követték-e el a cselekményt. Modauer György 46 éves, schweinfurti eredetű molnár és ács, akit közönségesen csak „ezermesternek" ismertek Pesten, köztudomásúan rosszul élt a feleségével. Már a századfordulón foglalkoztatták a tanácsot perpatvaraik, és a férfinak egy Salome nevű bajor szolgálóval folytatott viszonya.[49] 1702 szeptember végén azután az asszonyt holtan találták Fót és Veresegyház között; a bal melle alatt behatoló sörét ölte meg. A férj hónapokra eltűnt, állítólag Rómában járt régen tervezett zarándokútján, és csak februárban került kézre Budán. A pesti tanács a kiadatás után a szabályszerű módon kihallgatta.[50] Elmondotta, hogy az elmúlt ősszel Veresegyházára ment a feleségével szenet venni, magával vitte a puskáját is. Visszajövet az asszony mindegyre bosszantotta, szidalmazta, nem akart tovább jönni, mire ő haragjában bot helyett a puskával vágta oldalba. A sörétre töltött fegyver elsült, és akaratán kívül megölte a nőt. Ezután indult el a zarándoklatra. A tanács nem látta világosan az ügyet. A rossz házasélet, az asszony egyébként felesleges elvitele Veresegyházára, a menekülés az *animus occidendi* mellett szól, de ezt csak a tortúra deríthetné fel. Modauer értett a fegyverhez, tehát használata szándékosnak látszik, bűnössége legalább *dolus indirectus*, mert a lehetséges eredményt előre kellett volna látnia. Mindez a Carolina 137. cikke szerint már egymagában is halált érdemel, mert sem jogos védelem, sem véletlen nem hozható fel mentségül. A szénvásárlásnak tanúval bizonyított szándéka, a feleség ingerlő magatartása, és a szándéknak az eredménynél nagyobb jelentősége viszont a halálnál csekélyebb büntetés mellett szól. Ha ezeket figyelembe veszik, az eredményt nem lehet előre megfontolt vagy szándékos cselekményből származatni. Végül Pest tanácsa — bár hajlott a halálbüntetés felé — a kamarai igazgatóságra hagyta a döntést.[51] Az adminisztráció biztonság kedvéért elrendelte a tor-

[48] L. I. fej. 40 jz.

[49] Ptjkv. 1700. jún. 28, szept. 3, 1701. jún. 10, 15, II. 380, 402, 533, 537.

[50] Uo. 1702. szept. 30, III. 106—107, KA Exp. 1703. ápr. 16, no. 57. Kiadatására l. I. fej. 87. jz.

[51] KA Exp. 1703. ápr. 16, no 57: a fegyvert Modauer szándékosan használta ... imo etiam dolose licet directe non, saltem indirecte, et per accidens, cum causa appareat, ordinata et tendere ad subsequatum (!) delictum, ubi verisimiliter cogitare potuit, vel saltem cogitare debebit, de eo quod inde facile successurum erat. Az enyhébb vélemény melletti alapelv: in delictis animus et voluntas, non autem exitus ... számít, így ... der praeter intentionem sich eraignete Vnfahl nit pro actu doloso aut praemeditato zuezumuethen könne ... Hozzá utalás az iratokra Ptjkv. III. 142, felterjesztés Corr. buch II. 515.

túrát. Amikor a vádlott ennek során is kitartott amellett, hogy nem *praemeditate* ölte meg a feleségét, a kamarai igazgatóság azt jelentette Bécsbe, hogy csak „culpam latam, quae in homicidio dolo non aequiparatur" lehet neki felróni, tettét felindulásban követte el, ezért halálbüntetés helyett csak négy évi kényszermunkára kell ítélni.[52] A döntés most is elhúzódott; a a város kérvényezett, Modauer ezenkívül szitkozódott, fenyegetődzött is a börtönben.[53] Végre októberben döntött az udvari kamara; láthatóan bizonyítottnak vette a gondatlanságot, és Modauert *culposum homicidium* miatt mindössze egy évi, bilincsben végzendő közmunkára ítélte. A városi tanács az adminisztráció utasítására végre is hajtotta az ítéletet.[54]

A többi hitvesölési ügy kevésbé jelentős. Ugyancsak gondatlanságról volt szó Lehner Mihály esetében, aki beteg feleségére rácsapta az ajtót, ez elesett, majd belső vérzésben meghalt. Bár ítélet nem maradt fenn, valószínűleg felmentették, mert csak Probergerné vallott úgy, hogy a haldokló urát hibáztatta sorsáért.[55] Wodar Sztojan vízhordó féltékenységi rohamában nyakába szúrt a feleségének, az ölési szándékot sem tagadta. Mivel az asszony nem halt meg, csak közmunkára ítélte a budai tanács, de két hét mulva felesége könyörgésére szabadon engedte.[56] Ugyancsak enyhén bírálták el Persiza Joan rácot, aki lövéssel veszélyes sebet ejtett a feleségén; kiengedték szüretre, majd megkövetés és a gyógykezelési költség fizetése mellett szabadon bocsátották.[57] Pöller Jakabné maga mentette meg férjét hasonló cselekménye ügyében; úgy vallott, hogy a lövés véletlen volt, és már meg is bocsátotta.[58] Ezeken kívül csak töredékek maradtak fenn a hitvesölés más eseteiről.[59]

e) *Gyermeköles, gyermekkitétel (Pr. Cr. 66, 68. c.)*

Az osztrák büntetőtörvénykönyv a gyermek, szülő és házastárs megölését a 65. cikkben együtt tárgyalta, a következőben mégis külön rendelkezett azokról a módszerekről, amelyekkel a szülés közben vagy rögtön utána csecsemőjét elemésztő nőt vallomásra lehet bírni, majd az abortuszt és a gyermekkitételt további cikkekben szabályozta. A budai és pesti gyakorlatban elsősorban a 66. cikk (De suppressione infantum) vált gyakorlativá; az egyetlen ismert gyermekkitételi per, Docaly Ivánné ügye a nő felmen-

[52] KA Exp. 1703. ápr. 4, 16, 20, no. 15, 57; Int. a. a. nr. 699.

[53] KA Ber. u. Schr. 1703. jún. 12, no. 23; KA Exp. 1703. jún. 4 (de 18-án), no. 69; Ptjkv. 1703. jún. 19, szept. 1, III. 171, 204—205.

[54] 1703. okt. 16, Int. a. a. nr. 730; KA Exp. 1703. okt. 25, no. 73; Ptjkv. 1703. okt. 30, III. 219.

[55] Uo. 1706. aug. 3, 31, szept. 7, okt. 5, III. 388—395, 397—398.

[56] Btjkv. 1698. júl. 16, 18, aug, 1, II. 330—332, 338.

[57] Uo. 1707. okt. 26, VI. 550, VII. 374.

[58] Acta iud. 1705. febr. 27.

[59] Az . . . in crimine mariticidii . . . vádolt, Bajáról Budára szállított rác férfi és két rác nő ügyét az adminisztráció bízta Budára; kb. fél esztendei fogság után csak a férfi kapott 3 havi börtönt. A strázsamester elszámolásából és a foglyok békeeskü melletti kiengedéséből az ügy érdemére nem derül fény. KA Exp. 1699. júl. 20, 30, no. 90, 117; Btjkv. 1700. febr. 5—12, III. 160, 162, IV. 15—17. — Wehringer rézműves özvegyét hasonló gyanú miatt vették őrizetbe, uo. 1708. júl. 14, VI. 672, VII. 527.

tésével végződött, mert az élve megtalált gyermeket fogságában jól gondozta.[60] A gyermekölési ítéleteket — bár adataink nem mindig jelzik — végső soron az udvari kamara hozta meg az adminisztráció közbeiktatásával. A gyakorlat meglehetős következetességet mutat, de mintha a XVIII. század elején szigorodnék. Az első ismert ügy, Rozina pesti lány gyermekölési pere, még egészen enyhe kimenetelű volt. A vádlott cselédlány elhallgatta terhességét, gazdasszonya az utolsó percben szaladt el a bábáért. Mire visszaértek, a magzat feje és egyik karja már kinn volt, de összenyomva. A lány azzal védekezett, hogy még utolsó nap is puttonyt emelgetett, ezért holt magzatot szült. Az ítéletet nem jegyezték fel, de későbbi utalás szerint Rozinát csak a magzat „elhanyagolásában" találták bűnösnek, és kiutasították. Teherbe ejtőjének mindössze a költségeket kellett viselnie.[61]

A Budán előfordult hasonló ügyek szinte egy kaptafára húzhatók, és sokkal zordabb képet mutatnak.[62] 1695 nyarán egy Anna Mária nevű kikeresztelkedett török nő került őrizetbe; gyermeke, akit az árnyékszéken szült meg, egy katonától származott, akinek csak a ruhájára emlékezett. A csecsemőt kiszakított köldökzsinórral, benyomott fejjel a szennyben találták meg. A tanács meghallgatta a kirurgus és a bába szakvéleményét, megtortúrázta a vádlottat, majd a Pr. Cr. és Carpzov alapján kiseprűzést alált helyesnek, de a régi hitre való visszatérés veszélye miatt inkább 10 évi betegápolást javasolt — bilincsben. A tortúra újabb alkalmazása és bizonyos eljárási kérdések körüli vita után az udvari kamara felmentette a török asszonyt, mert a kínzást kiállva tisztázta magát.[63] Himmel Anna Mária ügye már azzal a szabályossággal folyt le, amelyre az adminisztráció az előzőben figyelmeztette a tanácsot. Hét hónapos magzatát benyomott fejjel, elásva találták meg; s a nő természetesen tagadott. Az eljárásnak itt is a Pr. Cr. és Carpzov voltak a forrásai. Egy év múlva, 1699-ben két hasonló ügy járta meg az utat Buda tanácsától a kamarai igazgatóságig. Sandtbach Mária Anna még 1698 novemberében állítólag holtan hozta világra egy muskétás gyermekét, aki vallomása szerint már a terhesség alatt sem mozdult meg. A csecsemőt a kaszárnyában egy farakás mögé rejtette. Gyanússá tette őt az, hogy szülését tagadta; csak gazdasszonya, Martinelli káplárné tudott állapotáról. A másik nő, a 18 éves Grasseckher Erzsébet január végén szült, vallomása szerint ugyancsak holt gyermeket; az Aranykulcs fogadó istállójában, a szalmában hagyta, ahová az ottani szolgáló nehéz órájában beengedte. Utána felvánszorgott a kórházba, s itt nyolc napig ápolták. Mindhárom esetben nyilatkozott a kirurgus és a bába, mindhárom nőt letartóztatták, és hónapokig sinylődtek a tömlöcben. Mivel mindegyik tagadta, hogy magzatára kezet emelt volna, de a gyanújelek ellenük szóltak, a kamarai adminisztráció Buda tanácsának felterjesztésére elrendelte a tortúra alkalmazását „secundum gradus consuetos". A nők azonban kibír-

[60] Ptjkv. 1694. aug. 27, szept. 3, I. 212, 220.

[61] Uo. 1695. márc. 4, 11, 22, ápr. 26, júl. 1, I. 252—253, 255—256, 259—260, 273, 290.

[62] Kivéve az időben első esetet, melyben a vallomások Grőzl Erzsébet ártatlanságát bizonyították, Corr. mag. 1694. jan. 17.

[63] Acta iud. 1695. aug. 12; KA Exp. 1695. dec. 10, no. 45, 1696. jan. 7, 27, no. 26, 93; KA Hofb. 1696. jan. 19, no. 12 (3860. fasc. 31—32. fol.); Acta adm. cam. 1695. dec. 10, 15, 1696. jan. 19.

ták a hóhér félelmetes látványát, sőt a hüvelykszorítót is. A városi hatóság jelentette, hogy az osztrák törvénykönyv és Carpzov szerint a tortúra kiállása lerontja a gyanújeleket, tehát a nőket szabadon kell bocsátani. Ezt az adminisztráció is elfogadta, s a nők fejenként egy-egy év körüli fogság után, a szokásos békeeskü mellett szabadlábra kerültek.[64]

Más ügyeket csak töredékesen ismerünk. Egy Mária Krisztina nevű kikeresztelkedett török nő — talán a megbánás enyhítő hatásában reménykedve — Budán tett vallomást két ízbeni gyermekgyilkosságáról, melyeket Bécsben követett el, valamint az ostya kiköpésével elkövetett szentségtöréséről; maga jelentette ki azt is, hogy ilyen súlyos bűnökért csak a kard általi halál járhat neki. Ítélete nem maradt fenn.[65] Egy tiroli nőt, Mayr Borbálát Budán tartóztattak le azzal a gyanúval, hogy gyermekét öthetes korában Aspang környékén elemésztette; az ottani uradalom részletes felvilágosítása után azonban az ügynek láthatólag nem lett folytatása.[66] Egy hasonló vád miatt elfogott zsidó nő úgy nyert bizonyára irgalmas ítéletet, hogy „durante processu" ünnepélyesen felvette a keresztséget.[67] A büntetés és talán az eljárás is elmaradt egy ízben, mert a Sztanna nevű vádlotton a francia betegség már szörnyen elhatalmasodott.[68]

A maraszta1ó ítélet, ha sor került rá, nem volt irgalmas. Taubner Mária gyermekölési ügyében Pest hatósága folytatta le az eljárást, s ez az adminisztráción keresztül az udvari kamaráig jutott el. Ez megrótta a pesti tanácsot, hogy nem vizsgálta meg az elásott magzatot *(corpus delicti)*, de éppen emiatt, a 19 éves vádlott korára és hosszú fogságára való tekintettel (ezek a körülmények a Pr. Cr. 44. c. 7, 8. §§ szerint enyhítették a büntetést) *extraordinaria poena* kiszabását határozta el. Az elítélt nőnek két évig vasban kellett ápolnia a budai kórház szegény betegeit. Adatunk van rá, hogy ezt a kevéssé higiénikus működését ki is fejtette, s a két esztendő után kiszabadult.[69] Ha ilyen enyhítő körülmények nem voltak, a tettes életével fizetett. Kovács Katalin 30 éves református nő először életében a Duna-parton szült, fürdés közben, minden segítség nélkül; ezután csecsemőjét belenyomta a vízbe és hazament. A kis holttestet kifogták, s az esküdt fürdős a bábával együtt megtekintette, majd a hamarosan kézrekerült anyát is megvizsgálták. A beismerésben levő Katalint Pest bírósága a Pr. Cr. 66. cikkére hivat-

[64] A Himmel-ügy: Btjkv. 1697. dec. 9, 1698. júl. 17, aug. 4, 22, II. 207, 330, 339, 347; KA Ber. u. Schr. 3909. fasc. 435—436, 500. fol.; KA Exp. 1698. júl. 11, 18, no. 21, 45, aug. 14, no. 27; kiadatására l. I. fej. 64. jz. és Int. a. a. nr. 204. — A Grasseckher-ügy peranyaga Acta iud. 1699. júl. 21, egyes iratok KA Exp. 1699. szept. no. 63, 1699. dec. no. 23, hozzá Btjkv. 1699. febr. 9, aug. 3, dec. 14, II. 442—443, 540, III. 89, 140. — A Sandtbach-ügy peranyaga Acta iud. 1699. júl. 27, a kínvallatás elrendelése KA Exp. 1699. aug. no. 14, hozzá Btjkv. 1699. júl. 27, dec. 14, II. 535—536, 602, III. 85—86, 140.

[65] Uo. 1701. okt. 31, III. 444—446, IV. 367—369.

[66] Acta iud. 1703. máj. 8, Btjkv. 1703. máj. 4, IV. 619.

[67] Uo. 1706. jún. 14, júl. 5, 25, okt. 20, VI. 315, 323, 332, 367, VII. 111, 119, 130, 166.

[68] Uo. 1701. okt. 19: wegen der so grausamb habenden franzosen entlassen, III. 440, IV. 361.

[69] Ptjkv. 1701. nov. 18: utal az elveszett bűnügyi iratokra, II. 592; Ka Hofb. 1702. ápr. no. 7; KA Exp. 1702. ápr. no. 53, Int. a. a. nr. 612; Ptjkv. 1702. máj. 20: az ítélet kihirdetése, átszállítás, III. 53; KA Besch. Pr. 1704. máj. 28: a büntetés kitöltése, VIII. lit. T.

kozva kard általi halálra ítélte, s ezt az udvari kamara ugyanezen a jogalapon helybenhagyta.[70] Ezek az ítéletek a kornak a leányanyákkal szembeni rendkívüli kegyetlenségét mutatják,[71] míg a természetes apák közül egyetlenegy sem részesült számottevő büntetésben!

f) *Mérgezés (Pr. Cr. 72. c.)*

Mindössze két budai eset maradt fenn. Egyik egy gyanúsított pincér ártatlanságát tanúsító bejegyzésre szorítkozik, a másik irat tanúvallomásokról számol be Heftner Joachim halálát illetően, de ezek ellentmondóak. Így az ítéletre még következtetést sem lehet levonni.[72]

g) *Természet elleni fajtalanság, vérfertőzés, erőszakos nemi közösülés (Pr. Cr. 73—75. c.)*

Ezeket az ugyancsak ritkán előforduló cselekményeket egy szakaszban tárgyalom, mert kettő közülük mindjárt az első nevezetes jogesetben halmazatban jelentkezik.

Reinold (Renolde) Ker. János milánói születésű, 40 éves, nős és családos polgárt, a Máriaképhez címzett budai fogadó tulajdonosát, a tanács 1689 vége felé őrizetbe vétette azzal az indokkal, hogy Merkl kovács mostohalányával, az alig 14 esztendős Katával fajtalanságot követett el. A gyanúsított az udvari kamarához és az igazgatósághoz fordult, tiltakozva a vád ellen. Igaz, hogy a lány Belgrádban egy ideig szolgálatában állt, de a dobosokkal folytatott titkos paráználkodása és lopás miatt elbocsátotta. Erre az anya kitalálta, hogy viszonya volt vele, és hogy ő, holott jó férj és atya, a leányt „von vorne vnd hinten gebraucht"; ilyesmi igazán eszébe sem jutott. A kamara és az inspekció is Buda hatóságát bízták meg a *processus inquisitorius* lefolytatásával. A bírósági és „jóságos" kihallgatást a tanúk és a leány vallomása alapján „in puncto adulterii, coactae libidinis et peccati contra naturalem usum", tehát három főbenjáró bűncselekmény gyanújával vezették le. Reinold előbb csak annyit ismert el, hogy a hajón közös kabát alatt aludtak, mert szűk volt a hely; később a tanács előtt beismert 3—4 közösülést, de kitartott amellett, hogy nem élt kényszerrel, és nem hátulról végezte; a szembesítés után végül bevallotta, hogy a leányt „auch von hinten her an gehörigen Orthe gebraucht hate". A tanács ítélete a Praxis Criminalisnak tűzhalállal, karddal, száműzéssel fenyegető szakaszaihoz képest enyhe volt, mert a fogadóst csak kiskorú leánnyal hátulról véghezvitt közösülésért (házasságtörésért és erőszakért nem!) büntette meg 100 dukátra azzal, hogy lefizetéséig őrizetben marad.[73] Igaz viszont, hogy a vád tár-

[70] Ptjkv. 1702. aug. 22, 28, III. 91—97; KA Hofb. 1702. nov. no. 27; Ka Exp. 1702. nov. no. 30, Int. a. a. nr. 652; az ítélet kihirdetése Ptjkv. 1702. nov. 21, III. 118.

[71] Az osztrák jogban is 1706-ban újították meg a gyermekölés súlyos büntetését a Pr. Cr. 66. c. alapján, *Suttinger* i. m. additiones 58—61.

[72] Btjkv. 1703. nov. 24, III. 677, IV. 691; Acta iud. 1705. jan. 9.

[73] Uo. 1690. jan. 31; KA Hofb. 3848. fasc. 3—6. p.; KA Besch. Pr. I. vol. 108v—109 fol.; KA Exp. 1690. jan. 8; Btjkv. Ia. 83—85, 95.

gyává tett cselekmény, az *a tergo* közösülés az osztrák törvénykönyv szerint nem büntetendő!

Míg ebben az esetben a város a jelek szerint egymaga hozta meg ítéletét, a *bestialitas* egyetlen előfordult esetében a kamarai adminisztrációtól kérte azt. Lukács Domonkos 45 éves horvát paraszt bevallotta, hogy hat alkalommal közösült tehénnel, ebből kétszer józan fővel. Kérdésekre kijelentette, hogy mindig ugyanaz a tehén volt, és az állat gazdája, a magyar Miklós érte tetten. A város felterjesztése főleg a rabtartási költségek miatt sürgette az ítéletet, mert Lukács már több mint fél éve volt fogságában.[74] A döntést nem ismerjük, de nem lehetett nagyon könyörületes. Két évvel később az udvari kamara az adminisztráció előterjesztésére a Pr. Cr. 73. c. alapján arra ítélte a székesfehérvári Weinreich Gottfridet, hogy kard által veszítse életét, majd hamvait szórják a szelekbe a kutyáéval együtt, amellyel vétkezett.[75]

Vérfertőzésre is csak egy esetet találtam. Kirnzl fuvaros felesége egy évnél hosszabb ideig csavargott sógorával, ezért *incestus* gyanújába esett, s ezt be is vallotta. Bár a Pr. Cr. 74. cikke szerint testi fenyítés és örökös száműzés várt volna reá, Kollonics bíboros és a helyi papság közbenjárására csak egyházi büntetéssel sújtották: vasárnap a mise idején gyertyával kellett a templom kapuja előtt állania. Az enyhe ítéletben alkalmasint része volt annak is, hogy férje hajlandónak mutatkozott a hűtlen asszonyt visszafogadni.[76]

Az erőszakos nemi közösülésre is kevés adatunk van. Az egyik esetben Burckhardt Rózsa Anna 12 éves cselédlány vallott gazdájára, Albich Kristóf hivatalszolgára, hogy családja távollétében ledobta az ágyra, és elvette ártatlanságát. Buda tanácsa szemlét rendelt el, melynek során az esküdt bába megállapította, hogy a leány érintetlen. Kiderült, hogy amit a vérzésről elmondott, azt csak mostani gazdasszonyának elbeszéléséből tudta meg. Mivel a vádlott tagadott, a lány vallomása ingadozott, s a szemle is ellene szólt, a felfüggesztett Albichot ismét visszafogadták szolgálatába.[77] Ha férjes asszony volt a sértett, a városi hatóság arra is törekedett, hogy a családi békét helyreállítsa. Ezért bocsátotta el Kirchhofernét, akit egy franciával értek tetten; a felek vallomása szerint a nemi erőszak csak a kísérletig jutott el, ezért Pest tanácsa megelégedett a férfi 50 forintra való megbüntetésével.[78] Végül említést érdemel egy anekdotának is beillő eset. Scheibelhofer Jakab szolga a budai szőlőhegyen sétáló polgári házaspárt azzal rémítette meg, hogy jönnek a kurucok. A férj gyorsan elbújt, az asszony azután engedett a támadó akaratának; az úgy érte el célját, hogy megfenyegette: ha nem áll kötélnek, 15—20 kuruc megy majd végig rajta. Kedvét kitöltvén, még ki is fosztotta a polgárokat. Ítélete sajnos nem maradt fenn, de alig hinném, hogy a város méltányolta leleményességét; annál kevésbé, mert a fogságban beismerte tettét.[79]

[74] Acta iud. 1700. júl. 20.
[75] KA Hofb. 1702. nov. no. 27.
[76] Btjkv. 1701. márc. 23, III. 363—364, IV. 267.
[77] Acta iud. 1697. márc. 6.
[78] Ptjkv. 1703. jan. 15, III. 131.
[79] Btjkv. 1707. jún. 10, VI. 494—495, VII. 313—314.

h) *Házasságtörés (Pr, Cr. 76. c.)*

Erre a bűncselekményre már több az adat, nemcsak általánosabb volta miatt, hanem a háborús viszonyok következtében is. A kamarai inspekció már 1688-ban megfigyelte, hogy egyes házas budai polgárok más nőkkel élnek közös háztartásban, s ezzel botrányt okoznak. Felhívta tehát a polgármestert és a tanácsot, hogy ezeket az állapotokat szüntessék meg, a bűnösöket pedig mások elrettentésére sújtsák büntetéssel. Később újra figyelmeztette Buda és Pest tanácsát a szajhák, házasságtörők és más kétes elemek megbüntetésére.[80] Ami a szankciót illeti, erre a Praxis Criminalis tág lehetőségeket nyújtott aszerint, hogy mindkét fél házas volt-e, vagy csak az egyik, s ezenkívül az elkövetők rendi állása szerint is.

Buda és Pest tanácsa is sokféle büntetést alkalmazott a házasságtörés tetteseire. Néha nem is tudunk meg többet az esetről, mint egyik vagy másik polgár pénzbüntetésének feljegyzését; itt is mérséklésnek volt helye, néha több alkalommal is.[81] A részegség ennél a cselekménynél is enyhítette a büntetést.[82] Rosszabbúl járt Pämmer János 75 éves szőlőcsősz, akit a huszárok tetten értek, hogy hiányos öltözetben egy vincellér feleségével feküdt az ágyban, míg a férj a fürdőben járt. A budai tanács kioktatta, „dass ein Ehemann zu sein, vndt nicht eines anderen Weibs Ehebeth gehöre", és a tanácsházán vette őrizetbe. Az ítélet tagadása ellenére kötelezte őt 64 forint pénzbüntetés, a bírói és ellátási költség, s a vincellér (lopás okozta) kára megtérítésére; egyébként ez a „Vén Kutyabőr" ép bőrrel szabadult. Az asszonyt, aki urától megszökött és meg is lopta, a következő vasárnapra mise és prédikáció idejére, kezében pálcával és gyertyával a templomkapu elé rendelték.[83] Rost János bognár, akinek atyasága a teherbe ejtett szolgáló vallomásából derült ki, a házasságtörésért ugyancsak pénzbüntetéssel, 100 forinttal bűnhődött; megszégyenítésétől *(öffentliche Bestraffung)* az osztrák törvénnyel egybehangzóan (76. c. 10. § 2°) csak gyermekeire való figyelemből tekintettek el, a nőt viszont száműzték.[84]

A száműzetés gyakori következménye volt a házasságtörésnek. Érdekes, hogy Budáról *és* Pestről száműzték azt az asszonyt, aki egy kalugyerrel esett bűnbe.[85] Ugyanez és gyalázkodásért még két órai pellengérre állítás lett a része Schlemmel Mihálynak, akinek cselekménye nem egészen világos: „quasi Entführung", talán férjes asszony megszöktetésének kísérlete.[86] Egyébként általában a nők kerültek a pellengérre. Így Pesten pálcával a

[80] KA Exp. 1688. nov. 18, Btjkv. I. 48—49, Acta adm. cam. 1688. nov. 24, és fent l. jz.

[81] Btjkv. 1689. aug. 5: 32 ft, Ia. 57; Ptjkv. 1692. jún. 17: ua., mérsékelve 15 forintra és 3 font gyertyára, I. 64; uo. 1698. máj. 23: 32 ft, mérsékelve 12 tallérra, II. 116; Btjkv. 1701. szept. 27, nov. 18:150, 100, majd csak 75 ft, III. 437, 450, IV. 357, 375, hozzá 401.

[82] Ptjkv. 1700. jún. 11, II. 369.

[83] Acta iud. 1699. júl. 10, Btjkv. II. 524, 532, 536, 541, III. 75, 83, 86, 90.

[84] Acta iud. 1700. júl. 24; Btjkv. szept. 10, III. 284, IV. 151. Az atya neve a vallomásban és az ítéletben nem egyezik!

[85] Btjkv. 1701. febr. 14, IV. 243.

[86] Uo. 1700. szept. 21, III. 290, IV. 158.

pellengérre állították, majd száműzték Szabó Ilonát, aki a város pásztorával vétkezett. A szerencsétlen fiatalasszonyt férje elhagyta, és Komárom környékéről vetődött Pestre. Annak mégis örülhetett, hogy az eredeti bigámiaváddal szemben csak házasságtörésért ítélték el. A pásztor büntetését 10 tallérról 6 forintra mérsékelték, mert hűséges volt a városhoz.[87] A száműzetést akkor is kimondták, ha az elítélt vagyonnal rendelkezett; egy budai harisnyakészítőt házasságtörő élete miatt kiutasítottak, házának vételárát pedig tartozásaira fordították. A maradékot akkor kapta meg, amikor elindult.[88]

A házasságtörés bonyolultabb esete volt az asszony szökése, mert ilyenkor rendszerint meg is lopta urát. Egy korai esetben a kamarai igazgatóság vallatta a pesti Werini Miklósné anyját lánya hollétéről, a szökevényeket kereső férjnek pedig ajánlólevelet adott.[89] Gondot fordítottak a szöktetés megelőzésére is; ezért került Budán áristomba egy német birodalmi szabó, Markutt és felesége, akik Kokall budai vámszedő leányának titkos leveleket hoztak régi szerelmétől. A szülők Wehringer rézműveshez adták nőül a lányt, de ez láthatóan csak az alkalmat leste, hogy megszabaduljon tőle.[90] Annak a hitelezőnek, aki túl gyakran fordult meg adósa, Zimmermann házában, a tanács megtiltotta a látogatást „wegen suspecter Lieb gegen sein Weib".[91] Ha már sikerült a szökés, és a tettesek kézre kerültek, a nő további sorsa a Pr. Cr. értelmében attól függött, megbocsát-e neki a férje. Egy debreceni fuvaros felesége Pestről állt odább egy másikkal, állítása szerint férje rossz bánásmódja miatt. A másik férfi — úgymond — csak elkísérte őt Bécsbe, ahol a Máriaképnél tisztasági fogadalmat akart tenni! Pest kiküldöttei Nyitra mellett fogták el a szökött párt. Az asszonyt az áristomon kívül közmunkára ítélték a Kecskeméti kapunál, de ettől a férj megbocsátása megmentette; a szemérmes csábító pedig megtérítette az okozott kárt.[92] Binder Mártonné, aki Becher udvari kamarai tanácsos Pesten nevelősködő fiával szökött meg, ugyancsak férjének köszönhette, hogy a nyilvános büntetéstől (a pellengértől) megszabadult, de férjét nyilvánosan meg kellett követnie. A csábító még egy ideig meglakta az áristomot.[93] Megbocsátott a hűtlen asszonynak Ruhehofer győri kalapos is, akit felesége egy mészároslegénnyel elhagyott, meglopott, sőt a csábítótól teherbe is esett. Ezért a budai tanács a bűnbánatot mutató asszonyt elengedte, a mészárost viszont vasban végzendő félévi közmunkára és a születendő gyermek eltartására kötelezte. Amikor azonban ismét együtt kerültek kézre, az asszonyt a törvényszolgával vezettette ki.[94] Ugyancsak a megbocsátás alapján szeretett volna Buda megszabadulni Martinkovicsnétól, aki immár harmadszor szökött meg férjétől Bosnyák Márton hegedűssel; érdeklődött az uradalomnál, ahová a vádlottak tartoztak, visszafogadnák-e a házastársak a hűtleneket.

[87] Ptjkv. 1695. júl. 20, nov. 22, 29, dec. 6, I. 297—298, 320—323.
[88] Btjkv. 1706. márc. 19, VI. 403—404, VII. 209.
[89] KA Exp. 1691. márc. 27, 28, no. 64, 68.
[90] Acta iud. 1702. nov. 21, Btjkv. III. 551, IV. 508.
[91] Uo. 1706. febr. 22, VI. 257—258, VII. 33.
[92] Ptjkv. 1699. jún. 16, júl. 17, 28, II. 230—232, 246—247, 249.
[93] Uo. 1701. okt. 27, nov. 3, 18, II. 585—590, 592.
[94] Btjkv. 1701. jún. 23, III. 407—408, IV. 317—318, visszaesés III. 547, IV. 503.

A mannersdorfi uradalom a költségek miatt átengedte megbüntetésüket Budának; ők azután megoldották a kérdést, amennyiben innen is megszöktek.[95]

A házasságtörés megbüntetésére az egyházi bíróság is illetékesnek tartotta magát a *peccatum* címén. Különösen akkor jutott szóhoz, amikor valamelyik fél válást *(separatio)* kért a hűtlenség alapján. A századfordulón a hírhedt civakodó Krempl Tóbiás pék és budai tanácsos Bécsben emelt házasságtörési vádat felesége ellen, aki kegyetlensége miatt elhagyta. A bécsi erkölcsrendészeti közegnek, a *Rumormeister*nek[96] a közbelépését kérte ellene, s az asszonyt csak Kollonics bíboros mentette meg a fenyítőháztól. A jelek szerint a prímási szentszéken folyt le az elválasztásra irányuló eljárás, Buda tanácsának csak a házasságtörés mellett felhozott tanúk kihallgatása maradt. Ugyanakkor Kremplné keresetet nyújtott be ura ellen a kamarai igazgatóságnál az őt ért sérelmek miatt. A hiányosan ismert ügyben az adminisztráció megtiltotta két gyanúba vett pesti mészároslegénynek, hogy az ismét Budára érkezett asszonyt meglátogassák, vagy vele levelezzenek; Kremplnek azonban láthatóan nem sikerült vádját igazolnia.[97] Még több bonyodalmat okozott Demetrovics Nedelkónak és katolikus feleségének pere. A rác kereskedő azzal vádolta az asszonyt, hogy míg ő üzleti ügyeiben fél évnél tovább Pétervárадon időzött, négy gyermekét elűzte koldulni, ő maga éjjel-nappal táncolt és bujálkodott a tisztekkel, urának kb. ezer tallérját és sok borát elherdálta, gyanús házakba vitte. A nő azzal védekezett, hogy házaséletük megromlásának a vallási ellentét az oka, férje eltiltja a katolikus templom látogatásától. Pest tanácsa az együttélés kérdését a szentszékhez tette át, ezzel azonban több óhítű rác polgár tiltakozását váltotta ki. Ezek a férfi mellett kardoskodtak, kérték kihallgatásukat a tanács vagy a saját papjuk előtt, de máshol nem voltak hajlandók rá. A magisztrátus azonban nem merte az ügyet elvonni a pesti plébánostól, mindössze közölte vele a rácok kijelentéseit. A szentszék eljárásáig az asszonyt a város házasságtörés gyanúja miatt vasra verette, és egy évig ült is a törvényszolgánál, később már bilincs nélkül. Nedelkó azonban hátrányos helyzetbe kerülhetett a szentszéken, mert egyre inkább csak ingóinak visszaszerzését szorgalmazta, erre kancelláriai leiratot is eszközölt ki. Hozzájárult felesége szabadlábra helyezéséhez is. Az utolsó iratból úgy látszik, hogy a tanács egyezséggel zárta le a bonyolult ügyet.[98] Végül említést érdemel, hogy ha a házasságtörést nem sikerült bizonyítani, mint Szőllősi Pál pesti csizmadia feleségének ügyében, a tanács ártatlansági bizonyítványt adott ki, a rágalmazókat pedig pénzbüntetéssel sújtotta.[99]

[95] Acta iud. 1701. aug. 16; Btjkv. III. 428, 434, 446, IV. 346, 354, 369.

[96] L. erre *Suttinger* i. m. 735.

[97] KA Mem. u. Anbr. 55 K, 1700. júl. 31: Rumormeister, Zuchthaus; KA Besch. Pr. 1700. aug. 9— 1701. febr. 23, VI. vol. 118v—119 bis fol., VII. vol. 16v—17, 56v—57v, 62—62v, 67v fol.; Int. a. a. nr. 497; KA Exp. 1700. nov. 29, no. 82; Acta adm. cam. u. azon kelettel.

[98] Ptjkv. 1707. szept. 3, 1708. jan. 24, 31, aug. 17, 21, nov. 6, 20, 1709. jan. 29, III. 433—437, 457—458, 461, 494—496, 506—508, 514—515; OL Kanc. Conc. Exp. 1708: 4, 10 ex Sept.

[99] Ptjkv. 1701. aug. 16, 19, 26, szept. 13, II. 555—556, 559, 567, 571.

i) *Kettős házasság (Pr. Cr. 77. c.)*

Ennek a bűncselekménynek több esete azzal az ellentmondásos helyzettel függ össze, hogy III. Ferdinánd törvénykönyve és a korabeli jogszabályok is súlyosan büntették a bigámiát, viszont a bíróságnak számolnia kellett a protestáns konzisztóriumok bontóperes gyakorlatával, ha nem akart elszakadni a magyar jogélet realitásától. Így a Budáról és Pestről ismert egyik esetben sem került sor a Praxis Criminalisban rendelt kard általi halálbüntetés kiszabására.

Az első ismert vádlott Vicsay Istók református magyar. Buda az adminisztrációhoz terjeszti fel vallomását, és megjegyzi, hogy a Pr. Cr. szerint halált érdemelne, ám az adott esetben ezt nem lehet kiszabni. Gyakori ezen a vidéken, főleg kálvinisták között, hogy valaki elbocsátja első feleségét „per repudium", és bizonyos összeg lefizetése mellett (?) mást vesz nőül; így Vicsay nem rosszhiszeműen járt el, inkább „tanquam ex consuetudine licet mala exemplo aliorum ductus". Javaslata, hogy válasszák el második feleségétől, térjen vissza az elsőhöz, a büntetést pedig az egyházi felsőség rója ki rá. Az adminisztráció már nem méltányolta a magyar viszonyokat, és az udvari kamarának abban az értelemben tett javaslatot, hogy a férfit kard általi halállal, a második asszonyt pedig pellengérrel és száműzéssel sújtsák. Felsorolta azokat a tényeket, amelyek a férfi és a második asszony tudatosságát bizonyítják. A kamara az asszonyra nézve így is döntött, de a férfi büntetését együgyűségére és a kálvinista szabályok hiányos érvényesülésére való tekintettel öt évi, bilincsben végzendő kényszermunkára enyhítette a császári hajóhadnál vagy erődítésnél.[100]

A másik bigámia-ügy, Gall János György budai mészárosé, valóságos tengeri kígyóvá dagadt. Gall nem volt már fiatal ember, amikor a tanács elé került; eredeti lakóhelyén, Mannheimben 1669-ben nősült meg először. Minthogy azonban szívesen járt más nők után, és korosodó feleségétől meg akart szabadulni, széltében kezdte híresztelni, hogy az asszony boszorkány. Nem átallotta azt sem, hogy ezen a címen az ottani konzisztóriumtól ágytól és asztaltól való elválasztást, a tanácstól pedig feleségére halált kérjen. Ehelyett a mannheimi bíróság őt ítélte el házasságtörésért, előbb kétszer becstelenítő büntetésre, majd a városból való kiseprűzésre. Azt már nem tudta megakadályozni a jeles tanács, hogy egy Plank Margit nevű fiatal lányt magával ne vigyen. Magyarországra jövén Gall elhallgatta házas állapotát, és Maroson feleségül vette a szeretőjét. Nem sokkal Buda felszabadulása után megtelepedett a városban, békén folytatta mesterségét, házat is szerzett, s az új asszonytól négy gyermeke született. De balszerencséje a városba hozta egy volt polgártársát, s ez sietett őt bevádolni a tanácsnál. A magisztrátus 1695 elején börtönbe vetette a házaspárt, és lefolytatta a büntetőeljárást. Gall mester a kérdőpontokra következetesen azt válaszolta, hogy nem bűnös a kétnejűségben, mert az első asszony boszorkány volt, nem feleség. Német birodalmi priuszát természetesen elhallgatta, de a város

[100] Btjkv. 1694. szept. 22, II. 20; KA Exp. 1694. dec. 22, no. 46, 1695. jan. 15, no. 84, 1694. máj. 15, no. 39; KA Hofb. 1695. ápr. 19, no. 11 (3858. fasc. 275—276. fol). A vádlott neve az iratokban Viszay vagy Vischay. A város kísérlete az első feleségével való szembesítésre Corr. mag. 1694. dec. 7.

beszerezte az iratokat Mannheimből, és megtette javaslatát az ítéletre.[101] Ezzel kezdődött a „furfangos mészáros" budai kálváriája; házastársát két polgár kezességére szabadlábra helyezték.[102]

A tanács javaslatát az adminisztráció (talán módosítva) továbbította Bécsbe; a hazai anyagban csak az utóbbi maradt fenn. A mannheimi előzmények és a kötelék fennállása alapján megállapította, hogy Gall a Maroson hamis tanúk jelenlétében kötött házasságért a Carolina 121., a Praxis Criminalis 77. cikke és Carpzov tanítása alapján kard általi halált érdemel. Ágyasát mint *adulterát* testi büntetéssel és száműzéssel, a tanúkat pedig a *lex Cornelia de falsis* értelmében börtönbüntetéssel kell sújtani.[103] Az udvari kamara határozata azonban késett. A városi tanács és az adminisztráció nem győzte sürgetni a döntést; hivatkoztak a hosszú fogság következményeire, egyrészt a költségek növekedésében, másrészt a halálbüntetés lehetőségének — az osztrák jog szerinti — elenyészésében. 1696 februárjában az ügyben nyilatkozni hivatott új udvari kamarai ügyésznek, Hoche-nak küldött szerencsekívánatokhoz a Gall-ügy és egy másik per elintézésének sürgetése járult.[104] Végre az udvari kamara meghozta ítéletét: Gallt a kiállott egy év és egy napi fogságra tekintettel 4, feleségét 2 évi kényszermunkával sújtotta, a bűntársakra nézve pedig vizsgálatot rendelt. A tanács kihirdette az ítéletet, de — nyilván a költségek miatt — rögtön megengedte Gallnak, hogy egy időre hamzsabégi gazdaságába mehessen, és így gyermekeit eltarthassa. Csak közel fél év után, az adminisztráció utasítására hozták vissza a börtönbe.[105] Az asszony kitöltötte két esztendejét, ezután szabadult, és kitiltották a városból, férje azonban továbbra is a kegyetlenkedő Gnestel törvényszolga kezén maradt. Igaz, ezt az ütlegelés megismétlődése miatt elbocsátották, de kevés túlzás lehet Gall későbbi panaszában, hogy hat évi fogsága alatt tizenháromszor verték véresre, és hallását is elvesztette.[106] Az utolsó félesztendőben az adminisztráció engedélyével bilincseitől eltekintve szabadon közlekedhetett a Várban. Az udvari kamara végre elengedte büntetésének utolsó hónapját, de ennek sem vette hasznát, mert a városi tanács láthatóan elszabotálta a rendelkezés végrehajtását.[107]

[101] Az ügy németországi előzményeit és egyes fázisait a Bécsbe felküldött peranyag alapján — de nem hiba nélkül — leírta *Takáts Sándor* „A furfangos mészáros" c. cikkében, A régi Magyarország jókedve (Bp. é. n.) 331—339. Az eljárás megindítását is korábbra kell tenni; az első ismert átirat Gall házasságáról Corr. mag. 1693. dec. 13.

[102] Btjkv. 1695. márc. 23, I. 572; KA Exp. 1695. márc. 23, no. 63: utasítás Buda tanácsának az ügy összefoglalására.

[103] Uo. 1695. ápr. 26, no. 115.

[104] Acta adm. cam. 1695. szept. 24, KA Exp. 1695. nov. (vége felé), no. 51, dec. 3, no. 15, 1696. jan. 3, no. 3, febr. 4, 7, no. 12, 28.

[105] Uo. 1696. febr. 28, no. 69, júl. 31, no. 108; Acta adm. cam. 1696. febr. 29, júl. 31. — *Takáts* i. m. 338—339 szerint az udvari kamara 10 évre, a város 4 évre ítélte Gallt; ez az akkori jogi helyzetben lehetetlen volt. Talán a város javaslata szólt 10 évre.

[106] KA Exp. 1698. febr. 27, no. 79; Acta adm. cam. 1699. júl. 6. — Gnestel üzelmeire l. II. fej. 111. jz., Gall beadványára alább 111. jz. — *Takáts* i. m. 339 szerint Buda az uralkodó felszólítására 1698. május 15-én kegyelemre ajánlotta Gallt; ennek a hazai iratokban nincs nyoma, de eredménye is legfeljebb 1700 elejére lett.

[107] KA Exp. 1699. júl. 6, no. 34, 1700. jan. 11, no. 25; mindkettő Acta adm. cam. 1699. júl. 6; KA Ber. u. Schr. 1700. febr. 14, no. 31.

A Gall-ügy még a büntetés kitöltésével sem ért véget. A tanács nem sokkal utóbb, 1700 márciusában utasítást kért az adminisztrációtól, mert a mészáros tovább folytatta együttélését feleségével, ez pedig a mintegy ezer forint értékű közszerzeményből való kielégítéséig nem hagyta el a várost. Csak negyedévi töprengés után találtak megoldást; addig a mészárost mindenesetre újból őrizetbe vették, ezúttal a strázsamesternél. Az adminisztráció előlegezett egy évi házbért, lépéseket tett a svábországi követelések behajtására, és meghagyta az asszony kifizetését, még az árvapénzek rovására is. Plank Margit most már bizonyos összeg birtokában, békeesküt tévén, elhagyta a várost, s egy hét múlva Gallt is kiengedték a fogságból.[108] De korai volt a magisztrátus öröme, hogy megszabadult tőle. A „furfangos mészáros" ugyanis folytatni akarta mesterségét, s ebben támogatta az adminisztráció is. A budai mészáros céh és a város ünnepélyesen tiltakozott, sőt a magyar kancelláriától (egyelőre hatástalan) tiltó parancsot is eszközölt ki ellene.[109] Ezzel az akciójával — ha lehetett — még rosszabbul járt. Gall elindult Bécs felé, és már 1701 tavaszán ismét együtt élt Plank Margittal Magyaróvárott. A visszaeső bűnöst hiába kérte ki a tanács az ottani hatóságoktól.[110] Bizonyára neszét vette az üldözésnek, és nyáron már felségfolyamodványt nyújtott be, amelyben Bösinger polgármester és a budai magyar mészárosok ártatlan áldozatának tüntette fel magát. Minden vagyonát elvették — írta —, selymának, tolvajnak, boszorkánymesternek szidalmazták, sötét börtönbe csukták hat évre, össze-vissza verték. Kérte a javaiba való visszahelyezését és még elégtételt is, hiszen ő mindvégig ártatlan volt: első felesége nem asszony, hanem boszorkány. Az udvari kamara kihallgatta a Bécsben időző Bösingert, de Gallnak nem adott hitelt; a panaszt az adminisztrációnak adta ki, és figyelmeztette a bigámiába való visszaesés veszélyére. Csak annyit kívánt, hogy ha Budán ismét kézrekerülne a házaspár, Bösinger ne vegyen részt a jogszerűen folytatandó ítélkezésben.[111]

Még egy esztendőbe telt, amig Gall rájött, hogy a boszorkányvváddal nem ér célt. Az is lehet, hogy megunta Plank Margitot, és ifjabb menyecskéhez pártolt. 1702 augusztusában mindenesetre már azon a címen kért teljes visszahelyezést a királytól, hogy a második asszonnyal nem akar többé együtt élni, csak „tűrhetetlen paraszti tudatlanságból" kötötte második házasságát, és *error iuris* követett el. A beadvány most is megjárta a szokott utat; Buda tanácsa már éppen elosztotta a Gall-ház vételárát, és élesen ellenezte az *infamia iuris notata* személynek vagyonába és mesterségébe való visszahelyezését. Az adminisztrációnak mégis számot kellett adnia a mészáros lefoglalt ingóságairól.[112] Ezzel eltűnik szemünk elől a ravasz ember, aki a jog útvesztőjében bújkálva nemcsak életét, de vagyonának

[108] 1700. márc. 4, ápr. 21, máj. 24, jún. 21: Buda sürgető feliratai és az Urphedt, Acta adm. cam. 1699. júl. 6; Btjkv. 1700. márc. 15, jún. 21, 28, III. 180, 234, 241, IV. 35, 99, 106; KA Exp. 1700. máj. 26, no. 88.

[109] Acta adm. cam. 1701. jan. 27, 1702. szept. 15. (az iratok kelte 1700. szept. 14, 27); OL Kanc. Conc. Exp. 1700: 122. ex Oct.

[110] KA Exp. 1701. ápr. 18, no. 58, és ápr. 26-ról: Acta adm. cam. 1699. júl. 6.

[111] KA Hofb. 1701. aug. 9, no. 8. (3872. fasc. 86—91. fol.), melléklete Gall folyamodványa.

[112] Uo. 1702. aug. 19, no. 19 (3874. fasc. 166—173. fol.); Acta adm. cam. 1699. júl. 6. (1702. aug. 18-ról), 1702. szept. 15; KA Exp. 1702. okt. 13, no. 26.

egy részét (a hamzsabégi gazdaságot) is meg tudta menteni. Rajta kívü még két férfi marasztaló ítélete maradt ránk, mindkettő Pestről. Császár Jurkó pontosan megismételte Gall cselekményét: első feleségéről hallgatva másodszor is házasságra lépett. Beismerése alapján mind a városi tanács, mind az adminisztráció halálbüntetést javasolt, a Pr. Cr. ide vonatkozó cikkét alkalmazva. De az udvari kamara őt is csak négy évi közmunkára ítélte vasban.[113] A másik vádlott, Kerner János kőszegi mészáros még olcsóbban szabadult. Első feleségét, egy pap szolgálóját az esküvő után elhagyta, később elvett egy másikat. Az első asszony azonban hírét vette, és utána jött Pestre. Mivel késznek nyilatkozott vele együtt élni, a tanács megállapította, hogy életét eljátszotta ugyan, de a papság közbenjárására csak hat heti közmunkára ítélte a templomnál. Még ezt sem töltötte ki, mert a plébános ismét közbelépett érdekében; jó két heti munka után, békeeskü mellett az első asszonnyal távozott.[114] Figyelemre méltó, hogy a megbocsátás a Pr. Cr. szerint csak a házasságtörésnél csökkentette a büntetést, a bigámiánál nem; a tanács itt az analógia segítségével enyhített.

A többi hasonló ügyben nem hoztak marasztaló ítéletet. Lintner János kőműveslegényt, aki Franciaországba ment, és tíz évig nem vett hírt első feleségéről, bizonyára felmentették. Vallomása szerint a holtnak hitt asszony felbukkanásakor második feleségét kielégítve elbocsátotta, és visszatért az elsőhöz.[115] Mayr Simon, akit állítólagos leánya, a gyermekölésben gyanús Mayr Borbála vádolt kettős házassággal, keresztlevelével igazolta, hogy nem azonos az atyával; a nőt megkövetésre, a hírt továbbadó fuvarost pénzbüntetésre ítélték.[116] A váci Bogyó Istvánnét, egyébként szegény csallóközi nemes leányát, a Horvát Jurkó pesti mezőőrrel kötött második házasságért biztosan elítélték volna, ha a váci vikárius ki nem kéri. Ez hivatkozott a megbocsátás enyhítő hatására is.[117] Végül a két néven is szélhámoskodó Piernbaum György himbergi ember, és később Boldizsár újlaki telepes a kettős házasság miatt kiszabandó büntetést szökés útján kerülte el.[118]

j) *Paráznaság és kerítés (Pr. Cr. 80 — 82. c.)*

A katonaság állandó jövés-menése, a polgárság gyarapodása a rossz-életű nők seregét vonzotta a Duna-parti városokba. A hatóságoknak sok

[113] Ptjkv. 1698. júl. 29 (csak utalás az elveszett bűnügyi iratokra), szept. 1, dec. 6, II. 135, 147, 168, 171; KA Exp. 1698. szept. 26, no. 50, nov. 27, no. 48.

[114] Ptjkv. 1704. aug. 29, okt. 7, 24, III. 255—256, 259, 262.

[115] Uo. 1695. júl. 1, I. 290—291.

[116] Acta iud. 1703. máj. 8, Btjkv. 1703. jún. 5, 13, III. 642—643, 648, IV. 636, 645. L. fent. 66. jz.

[117] Ptjkv. 1702. jún. 20, 30, júl. 21, aug. 18, III. 69—72, 74, 80—84, 90. — Int. a. a. nr. 719, a vikárius nyilatkozata: ... cum Leges Civiles eiusmodi personas, si mariti gratia eas dignentur, Capitali Sententia non puniant, et aliunde Sacri Canones Criminaliter contra similes procedere non soleant ...

[118] Corr. buch 1699. ápr. 27, máj. 19, I. 37, 44—46, szökésére Ptjkv. 1702. jan. 27, III. 11; Btjkv. 1706. ápr. 12, VI. 284, VII. 68. — Nincs nyoma eljárásnak a Grasserné elleni bigámia-gyanú miatt, uo. 1699. febr. 13, II. 447.

bajuk volt velük, sokszor ítélkeztek paráznaság és tiltott együttélés tárgyában. Ezeknek az ítéleteknek az előzményei azonban általában nem maradtak fenn, leggyakrabban két-három soros bejegyzések tartották fenn emléküket a tanácsülési jegyzőkönyvekben. Annyi kiderül belőlük, hogy egy-egy rossz életű nőszemély ügyében a városi hatóság meglehetősen sommásan járt el. Ha a nő beismerésben volt, vagy terhessége elárulta az előzményeket, nem volt nehéz elmarasztalni. De számos esetben a közhír, a könnyelmű élet gyanúja is elég volt a büntetéshez; egyre-másra seprűzték ki a nőket „wegen scandalosen vnd suspecten Hurenleben".[119] Erre a fejlettebb jogi fogalmakkal szögesen ellentétes eljárásra maga az osztrák kódex (Pr. Cr. 81. c. 2. §) adott lehetőséget. Mint a törvénykönyv, a budai és a pesti gyakorlat sem tett különbséget a vadházasság és az üzletszerű kéjelgés között; az előbbiben bűnösök mégis kaptak annyi kedvezményt, hogy 8 vagy 14 napon belül férjhez menve a büntetéstől megszabadultak; ha pedig ez nem történt meg, a többiekhez hasonló száműzetés várt rájuk.[120] Általában meg kell még jegyezni, hogy a kéjnőket rendszerint lopással is vádolták, s a büntetés mindkét cselekményért együtt sújtotta őket; így azt a váci vándorszűcsöt kifosztó nőszemélyt, aki mindössze két forintot ismert be díjként „propter turpem mercedem".[121] Az ügyiratok hiányában nehéz megállapítani, a paráznaság vagy a lopás esett-e súlyosabban a latba.

Az egyes esetek önmagukban nem jelentősek, ezért inkább azt figyeljük meg, milyen természetű büntetéssel sújtották a tetteseket. A kerítésre, melyet az osztrák kódex külön szakaszban részletesen szabályozott (Pr. Cr. 80. c.), mindössze két esetet találtam. Az egyikben a kerítőnőt *(Kupplerin)* 3 napon belüli távozásra kötelezték Buda területéről, holott a törvény szerint módjukban lett volna meg is vesszőzni; a másikban megelégedtek a száműzés fenyegetésével.[122] A parázna nők szabályszerű büntetése a „hegedűvel" való kivezetés és a városból való száműzés volt, enyhébb megítélés esetén csak a kiutasítás és a „hegedűvel" való megfenyegetés. A „hegedű" *(Fidel)* az analógiák szerint három, kör alakú nyílással ellátott fenyítőeszköz volt, mely az elítélt nyakát és két csuklóját úgy fogta össze, mintha hegedülne. Ebben a nyakkalodában kellett elviselnie a város végéig a tisztes életű polgárok, asszonyok és utcagyerekek szitkait, csúfolódását és hajigálását a szerencsétlen nőnek. Ritkább esetben pénzbüntetést vagy „kótert" szabott ki hegedű helyett a bíróság; de volt olyan ítélet is, mely két-három egymás utáni napra a nyakkalodába kárhoztatta a bű-

[119] Btjkv. 1698. júl. 7: in puncto carnis valde suspecta... nyilvános megkövetés, strázsamester, II. 320; Ptjkv. 1701. jún. 10: ob hanc suspicionem ... történt száműzés, II. 533; Btjkv. 1701. máj. 25: a szövegbeli idézet, száműzés hegedűvel, III. 388, IV. 296; uo. 1702. nov. 13: propter suspicionem malae vitae ... kiutasítás, III. 546, IV. 502; uo. 1706. márc. 11: wegen suspecten und ärgerl[ichen] Leebens ... áristom, kiseprűzés fenyegetése, VI. 271, VII. 51.

[120] Uo. 1696. máj. 14: Hatzmanitsch Katalin, II. 79; uo. 1697. jún. 28, II. 177; talán uo. 1698. febr. 14, is, II. 238; uo. 1703. febr. 7: még a farsang folyamán, III. 601, IV. 576.

[121] Uo. 1696. aug. 16, III. 131.

[122] Uo. 1696. máj. 14: Dorottya, II. 79; uo. 1706. [febr. 1, VI. 249, VII.23.

nöst.[123] Volt mód a büntetés enyhítésére is; így Márton pesti magyar gombkötő feleségét közismert könnyelmű életéért arra ítélték, hogy három vasárnap világítson a templomban, vagy vigye a „hegedűt", de mert fiatal volt, és férje is hibáztatta magát, 12 forint pénzbüntetéssel szabadult.[124] Sichlnét pedig, aki *Hurerey* mellett lopott holmit is adott el, előbb fél óra hegedűre ítélték, de azután férjére és fiára való tekintettel csak kiutasították.[125] Egy őrmesternének a *fornicatio* miatt kiállott 14 nap áristomra és terhességére tekintettel elengedték a nyilvános büntetést.[126] A visszaesés viszont súlyosbította a nő helyzetét; azt a személyt, akit Pest már kiutasított, 24 óra alatti távozásra kötelezték, valami alamizsnát nyomtak a kezébe, s a törvényszolga közreműködését is csak nehezen engedték el.[127] Modauer szolgálóját pedig, aki a gazdájával való paráznaság gyanúja miatt már előbb a városon kívül került, de utóbb ismét visszatért, arra ítélte a pesti tanács, hogy hegedűben álljon a pellengéren, azután űzzék ki. Maga Modauer is súlyos pénzbüntetést kapott, de ezt némileg mérsékelték.[128]

Ez átvezet a paráználkodó férfiak megbüntetésének kérdéséhez. Voltak szép számmal ilyenek is a városok tömlöcében. Az ugyan kivételes eset volt, hogy Buda tanácsa kiutasított egy pincért „ob suspicionem magnam inhonestae cohabitationis".[129] De azokat a férfiakat, akik egyébként tisztességes nőt teherbe ejtettek, a cselekmény jellegére való tekintettel nem egyszer marasztalták gyertyában vagy viaszban a templomok javára.[130] Eleinte ilyen jellegű volt a következményekkel nem járt paráznaság büntetése is, de egyre inkább helyet adott a pénzbüntetésnek. Jellemző, hogy Gloss Mátyás pesti szabólegényt céhe még ki is akarta rekeszteni a munkából életmódja és francia betegsége miatt.[131] Súlyosabban bűnhődött Rumely Péter rác, aki egy férjes nővel 8 hónapig élt együtt; 24 birodalmi tallér lefizetéséig áristomban tartották.[132] Ugyancsak komoly összeget róttak ki azokra a

[123] Uo. 1695. febr. 25: 20 ft. pénzbüntetés, kiutasítás, I. 554; 1696. febr. 6: Fidl, körülvezetés a városban, II. 60; uo. máj. 14: Fidl, Cother, II. 79; uo. aug. 16: fent 121. jz.; Ptjkv. aug. 21: gonosz beszédért 3 nap Fidl, I. 391; Btjkv. 1697. ápr. 15, II. 156; Ptjkv. 1697. jún. 25: fidl . . . wegen ihres üblen Verhaltens in denen heimblichen Schliffwinklen, II. 50; Btjkv. 1698. jún. 9: Fidl, II. 307; 1699. júl. 24: rossz élet gyanújáért, II. 532, III. 83; 1701. márc. 18, III. 360, IV. 263; 1701. máj. 23, 25, jún. 1, 14: összesen 13 nő kiűzése Fidllel vagy anélkül, III. 386, 388, 397, 401, IV. 293, 296, 305, 310; uo. okt. 19, III. 440, IV. 361; uo. 1705. aug. 5: két nap Fidel, IV. 883, V. 175, VI. 171. — Verekedő asszony is a hegedűbe került, Ptjkv. 1701. jún. 15, II. 535. — A „hegedű" ábrázolásait l. *Vajna* i. m. II. 100—101.

[124] Ptjkv. 1689. jún. 23, I. 22.

[125] Btjkv. 1698. jan. 27, II. 228.

[126] Ptjkv. 1701. jan. 21, II. 471.

[127] Btjkv. 1700. febr. 3, III. 158, IV. 12, a Scherge csak a fogalmazványban.

[128] Ptjkv. 1701. jún. 10, 15, júl. 1, aug. 9, II. 533, 537, 546, 553.

[129] Btjkv. 1699. nov. 13, II. 585, III. 127.

[130] Ptjkv. 1692. máj. 20: 18 félfontos gyertya és 4 viharlámpa a három templomnak, I. 60, említi *Schmall* i. m. I. 39, jegyzetben; Ptjkv. 1696. máj. 11: 2 font fehér viasz a férfinek, 2 nap áristom és száműzés a nőnek, I. 364.

[131] Uo. 1696. máj. 2: 2 font viasz, I. 360; uo. 1698. jan. 24: Gloss ügye, 1 tallér gyertyára, II. 71; Btjkv. 1700. nov. 22: 6 tallér, III. 313, IV. 185; uo. 1702. dec. 4: eladott hajók árából 4 ft a rossz életű nőnek, hogy távozzék.

[132] Uo. 1704. ápr. 26, IV. 749, V. 29, VI. 26. — Az áristomot persze az ügy tisztázásáig paráznaság esetében is alkalmazták, pl. uo. 1706. márc. 9, VI. 266—269, VII. 45, vö. II. fej. 89. jz.

legényekre, akik nyilvános kéjnővel közösültek; a hasonló személlyel a vízivárosi Kék kacsába kirándulgató — de utóbb ártatlannak bizonyult — Perger Zsigmond pesti fazekas (mint *Huerentreiber)* ügyében pedig részletes bizonyítási eljárást folytattak le Budán.[133] Valószínűleg hasonló cselekményeket róttak fel tizenkét vargalegénynek, akiket „öt nap és öt éjjel folytatott epikureus életükért" két napi sáncmunkára ítélt a budai tanács.[134] Végül álljon itt a paráznaság kísérletének büntetése. Hüss Lukács festő legénye éjjel belopódzott a mesterék szobájába, ahol leányuk is aludt. Azzal védekezett, hogy csak meg akarta csókolni, mert szereti. A pesti tanács érthetően nem hitt neki; mestere elhagyására és egy tallér megfizetésére kötelezte.[135]

*

A XVII. század vallási türelmetlenségének jele, hogy az osztrák büntetőtörvénykönyv külön cikket szentelt a zsidóval, törökkel vagy egyéb „hitetlennel" elkövetett nemi bűncselekményeknek. Ezeknek büntetési tételét súlyosabban állapította meg a közönséges cselekményekénél, s a 6. §-ban még azt is kimondta, hogy a joghatóság gyakorlója az uralkodó tudta és beleegyezése nélkül nem enyhítheti a büntetést. Budán egyetlen eset fordult elő, amely ennek a cikknek az alkalmazására módot adott. Higel János Keresztély 19 éves diák állott vádlottként a budai tanács előtt. A kihallgatás és szembesítés kimutatta, hogy egy Erzsébet nevű zsidólánnyal közösült, és őt teherbe ejtette. Így a Pr. Cr. szerint — érvel a tanács — testi fenyítésre és száműzésre *(zum Staubbesen vndt Verweisung des Landts)* kellene ítélni. Mivel azonban fiatal, anyja még él, a nő ajándékokkal csalogatta magához, és a jezsuita rektor is közbenjárt érte, eddigi — néhány hónapos — fogságát büntetésnek tudják be, és szabadon bocsátják.[136] Ez a rendkívüli enyheség nyilván azzal függ össze, hogy Erzsébet, aki a diáktól származó gyermekét megölte, az eljárás folyamán ünnepélyesen katolizált; keresztapaságát maga Zennegg, az adminisztráció tanácsosa vállalta. Egyébként ismeretlen ítélete bizonyára irgalmas volt, hogy új hitét el ne hagyja, s ez az elnézés kihatott a férfi ügyére is.[137]

k) *Gyújtogatás (Pr. Cr. 83. c)*

A két városban gyakran pusztító tüzekre gondolva meglephet, hogy mindössze egyetlen gyújtogatási esetnek maradt nyoma, és ezt sem itt követték el. Busik János szolga hűtlen kezelés és csekély értékű lopás miatt büntetését töltötte, vagyis bilincsben közmunkát végzett Pesten, amikor két dunakeszi és egy veresegyházi paraszt vádat emelt ellene. A vádlott fog-

[133] Uo. 1702. szept. 1, 6, III. 531—532, IV. 486—487; Acta iud. 1705. okt. 10, Ptjkv. aznap, III. 356, Corr. mag. 1705. okt. 31.
[134] Btjkv. 1703. nov. 16, III. 676, IV. 693.
[135] Ptjkv. 1703. aug. 7, III. 193.
[136] Acta iud. 1706. nov. 26, Btjkv. VI. 383, VII. 184.
[137] L. fent 67. jz.

ságában, majd a tanács előtt is bevallotta, hogy a két községben (más adatok szerint Szentmiklóson és Veresegyházán) összesen három házat a tetőn leereszkedve kifosztott, majd felgyújtott. Pest tanácsa a Carolina 125., a Praxis Criminalis 83. cikke és a *Criminalisten* — tehát ismét Carpzov — tanítása alapján azt javasolta, hogy az ismételt gyújtogatás miatt máglyahalált szenvedjen. (Jellemző, hogy a városok egyébként tapasztalt enyhesége itt nem érvényesült!) Az adminisztráció a beismerés alapján enyhítést javasolt: végezzék ki előbb karddal, azután égessék el a testét. Az udvari kamara meghozta ugyan az ítéletet, de végrehajtása előtt elrendelte a károsult községek tanúsítványainak beszerzését. Ez meg is történt, s 1697 szeptemberében kihirdették Bécs ítéletét. Eszerint a halmazatnál azt kell elsősorban figyelembe venni, melyik cselekményre irányult főleg a tettes szándéka; így a tettest a tolvajok rendes büntetésével, kötél általi halállal kell kivégezni. A rögtönzött bitófát azonban helyezzék máglyára, és a halál bekövetkezte után égessék el a testet. A kamarai adminisztráció még arról is intézkedett, hogy az ítéletet gyorsan hajtsák végre, ne szenvedjen sokáig Busik a börtönben! Nem kétséges, hogy Pest tanácsa — nyilván a budai hóhér útján — eleget tett az utasításnak.[138]

1) *Lopás és orgazdaság (Pr. Cr. 84. c.)*

Amilyen gyakori és sokrétű a lopás ebben az időben, olyan szétágazó a bírói gyakorlat is. Minthogy az ilyen ügyekben rendszerint a károsult lép fel vádlóként, összefolyik a bűnvádi eljárás és a polgári per; így már 1688-ban egy „in causa praesumpti furti", aranygyűrű eltulajdonítása miatt indult eljárás a felperes és alperes válaszának és viszonválaszának civiljogi külsőségei között zajlik le, s a kereseti követelés a gyűrűt kéri vissza.[139] Sokszor töredékes adataink ezért nehezen teszik lehetővé, hogy a történeti távlatból elválasszuk ezt a két performát. Itt lehetőség szerint mellőzöm azokat, amelyekben a felperes célja elsősorban ingóságainak visszaszerzése volt.

A Pr. Cr. idézett cikke a lopást 25 forint értékhatáron felül, vagy kisebb értékben, de visszaesésben elkövetve halállal büntette; férfi elítélt kötél által, nő kard által végezte életét. Ha a halálbüntetés feltételei nem voltak meg, vagy enyhítő körülmények mutatkoztak, a bíróság belátása szerint *(arbitrarie)* szabhatott ki büntetést. Ezért van az, hogy Buda és Pest, illetve a kamarai adminisztráció büntetőbíráskodása a lopás nagyszámú esetében a haláltól a néhány napi munkáig mindenféle szankciót alkalmazott. Halállal a tárgyalt korszakban csak egyetlen személy lakolt, mégpedig Bödör Mihók 35 éves *vagabundus*, aki Pesten lévén szolgálatban

[138] Ptjkv. 1697. máj. 7, I. 29—32; KA Exp. 1697. máj. 31, no. 75, aug. 28, no. 105, szept. 6, no. 27, itt: . . . in dergleichen diversis concurrentibus delictis das Jenige welches principalius intentioniret wirdt, praevalieret . . .; Int. a. a. nr. 208: utalás az elveszett bűnügyi iratokra. — Ezenkívül a kézrekerült Piernbaum György ellen hozták fel, hogy Pestet felgyújtással fenyegette, de az ügy befejezése ismeretlen, Ptjkv. 1702. jan. 27, III. 11—12.

[139] Acta iud. 1688. aug. 30, Btjkv. aznap, I. 11—15.

(Gyöngyösi) János deák tanácsosnál, társával együtt lovat lopott. A kamarai igazgatóság az előbb Gyöngyösön és Jászberényben elkövetett hasonló cselekményeit bizonyító adatok birtokában jóváhagyta Pest tanácsának halálos ítéletét, természetesen a Pr. Cr. 84. cikke alapján. Bödört utolsó kihallgatása után a polgárság kikísérte a bitófához, és itt a hóhér felakasztotta.[140] A két város tanácsa egyébként több esetben hivatkozott arra, hogy a tettes halált érdemelne; ezt a büntetést kérte a Carolina alapján Bürgl Sámuel zsidó szolgájára, Öttinger Mózesre is, aki gazdája pálinkáját ellopta. Az adminisztrációnál folyt eljárás eredménye azonban nem ismeretes.[141] Aránylag ritka volt a testi fenyítés is, legalábbis egymagában. Egy Anna nevű „szabad személy" 55 forintot tulajdonított el, de ezt részben a károsult őrmesterrel együtt élte fel, ezért csak félsillingnyi verésre (15 ütés) és száműzésre ítélte a budai tanács.[142] Ugyanennyit szabott ki Pest a Józsefnapi vásáron elfogott egyik zsebmetszőre, a zágrábi Antoni Istvánra, s a szerencsétlen még aznap meg is halt a börtönben.[143] Egy 15 éves bajor cselédlányt a város „körülbelül 25 ütésre" büntetett meg, melyet a törvényszolgának kellett a korbáccsal *privatim* kiosztania; itt az enyhítés a nyilvánosság mellőzésében nyilatkozott meg![144]

A lopás súlyosabb, de halált még nem érdemlő eseteiben a bilincsben végzendő közmunka volt a leggyakoribb szankció. Időtartama néhány naptól kb. egy évig terjedhetett. Jelentősebb ügy volt Fogarasi Jánosé, aki gazdáját, Sőtér Ferenc alispánt folytatólagosan kb. 120 tallér értékben lopta meg. Bizonyos értékű lopást beismert, de nem vett magára mindent, amit felróttak neki, s emellett a kínzás alatt is kitartott. Ez és a kár megtérítése mentette meg életét. Miután vagy egy esztendeig sínylődött börtönben, mindössze négy heti közmunkára ítélte a kamarai igazgatóság.[145] Két rác, akiket a kamara huszárai marhalopáson *(abigeatus)* értek tetten, ugyancsak a kár megtérítése folytán kerülte el a bitófát. Buda tanácsa azt javasolta, hogy három vasárnap egymás után álljanak egy-egy ökörbőrrel a kezükben a rácvárosi templom előtt, könyörögjenek kegyelemért, és fizessenek 24 tallér pénzbüntetést. Az adminisztráció elejtette a tortúrára vonatkozó kívánságát, s a tettesek megszégyenítésén kívül 3 heti közmunkával, 12 tallér büntetéssel szabadultak.[146] Ugyancsak rácok kerültek a budai tanács elé a császári proviantliszt ellopásának vádjával. A magisztrátus utasítást kapott, hogy a Pr. Cr. szerint járjon el ellenük. Egyiküknek egy évet meghaladó fogságát végül büntetésnek tudták be, a másik kettőt, Pantelit és Vukosánt azonban még egy évi kényszermunkára ítélte a kamarai igazgatóság. Az utolsó negyedévet később kegyelemből elengedték, beszámítva a

[140] Ptjkv. 1694. ápr. 19, 30, máj. 7, 25, 28, I. 166—170, 177—178, 184; KA Exp. 1694. ápr. 29, no. 60, máj. 3, no. 15.

[141] KA Mem. u. Anbr. 86 J, 97 J, 1700. okt. 11, 17, 18.

[142] Btjkv. 1696. febr. 8, II. 61.

[143] Ptjkv. 1700. márc. 26: eodem die in carceribus mortuus, II. 333.

[144] Uo. 1697. szept. 17, II. 59, vö. II. fej. 135 jz.

[145] Ptjkv. 1696. febr. 28, 1697. jan. 22, I. 346—350, II. 9—10; KA Exp. 1697. jan. 5, 28, no. 17, 69; KA Ber. u. Schr. 1697. jan. 23, no. 49; Int. a. a. nr. 171.

[146] KA Exp. 1697. nov. 22, no. 56, dec. 13, no 31, 1698. jan. 31, no. 73; Btjkv. 1697. dec. 6, 1698. febr. 26, II. 205, 243—244.

vizsgálati fogságot is.[147] Más esetekben is gyakran alkalmazták a városok a közmunkát, súlyosabb ügyekben az adminisztráció döntése alapján; a század utolsó éveiben 3 naptól 4 hónapig terjedő időtartamban, még gyanú alapján is.[148] Bilincsben végzendő munkára utalnak minden bizonnyal az ilyen budai ítéletek is: „ad compedes condemnirt".[149] A XVIII. század elején az iratok már azt is elárulják, hol dolgoztatták a tetteseket: néhány napig a városházán,[150] „más cselédlányoknak példa gyanánt" a téren taligában vagy az utcán,[151] a budai városi szőlőhegyen,[152] vagy elég sűrűn a budai kórházban. A megvasalt ápolók akár félesztendőt is eltölthettek itt.[153] Ezzel a büntetéssel egyébként már a gyermekölés kapcsán is találkoztunk.

Gyakori büntetése volt a lopásnak a megszégyenítés és kiutasítás. A marhatolvaj rácok esetében ezt javasolta a budai tanács, és ezt is hajtották végre rajtuk, csak közmunkával súlyosbítva. Ugyanígy kellett ökörbőrrel a kezében, emelvényen *(auf der Bün)* állva megkövetnie a közösséget két törökbálinti parasztnak, és ökörbőr nélkül egy asztaloslegénynek, akik — mint tettesek és bűnrészes — ökröket loptak, és a budai szőlőhegyen vágták le. Felbujtójuk 20 tallérral bűnhődött; a kor viszonyaira jellemző módon nyilván a kurucokra akarta terelni a gyanút, mert kioktatta a parasztokat, hogy tettenérés esetén lőjenek a levegőbe, és derekasan káromkodjanak magyarul.[154] Ugyancsak szemléletesen büntették meg azokat, akik a városi szőlőhegyen venyigét, szőlővesszőt vágtak és loptak el: a vesszőket a nyakukba kötve pellengérre állították őket egy vagy több óráig, s esetleg végig is vezették őket a Tabánon.[155] Pellengérre *(ad palum)* kárhoztatták azt az alsókubini házaspárt is, mely ugyan 54 forintot lopott el, de ezt jórészt megtérítette; azután kiutasították őket.[156] De a megszégyenítés leggyakoribb és kizárólag nőkre alkalmazott módja a már említett „hegedűbe" zárás volt, melyet rendesen a száműzés követett. Itt széles skálája nyílt az egyéniesítésnek: egy vagy több napon át, fél vagy egy órára naponként kerültek a

[147] KA Exp. 1698. aug. 20, no. 39, 1699. jún. 17, no. 64, 1700. márc. 5, no. 19; KA Besch. Pr. 1700. márc. 1, VI. vol. 40v bis fol.; Btjkv. 1700. márc. 8, III. 177, 180, IV. 34, 35. — Valószínűleg ezzel függ össze a Pesten tartott hasonló vizsgálat, Ptjkv. 1699. jún. 26, II. 233—234, 240—241.

[148] Corr. mag. 1690. aug. 21, Acta adm. cam. 1690. szept. 10, KA Exp. aznap: 4 hónap; Acta adm. cam. 1693. aug. 5: negyedév, majd csak egy hónap; Ptjkv. 1696. okt. 12: öt heti munka után kiutasítás, I. 408—409; uo. nov. 7: wegen suspecten diebstahl . . . 14 nap, I. 410; Btjkv. 1700. febr. 1: 8 nap, III. 156, IV. 10; uo. júl. 3: 14 nap, III. 244, IV. 109; Ptjkv. 1700. aug. 31: 4 hét, II. 400; Btjkv. 1701. júl. 20: 3 nap csak a törvényszolga vallomása alapján, III. 417, IV. 333.

[149] Acta iud. 1701. máj. 25: félév, vége Btjkv. 1701. aug. 12, III. 426, IV. 343; uo. 1708. jan. 11, 13; időtartam nélkül, VI. 582, 584, VII. 420, 421.

[150] Uo. 1702. szept. 6, III. 532, IV. 488.

[151] Ptjkv. 1703. júl. 6, III. 180; 1704. ápr. 18, III. 238.

[152] Btjkv. 1706. dec. 10, VI. 393, VII. 196.

[153] Uo. 1706. nov. 12, VI. 377—378, VII. 177; uo. 1707. febr. 23, márc. 14, VI. 433—434, 441—442, VII. 246, 254; uo. 1707. aug. 3, VI. 520, VII. 341.

[154] Acta iud. 1704. dec. 15; Btjkv. 1704. dec. 12, 1705. jan. 4, IV. 807, 813, V. 89, 95, VI. 85, 90.

[155] Uo. 1696. febr. 20, II. 64; Acta adm. cam. 1699. febr. 26, KA Exp. 1699. márc. no. 93; Btjkv. 1699. dec. 7, II. 600, III. 140.

[156] Uo. 1703. aug. 8, III. 659, IV. 662.

házi tolvajok a nyakkalodába. Olyan ítélettel is találkozunk, amely az egyik vádlottat három napig hegedűben, a másikat egy napig és anélkül tette ki a közmegvetésnek. De a *talio* elve alapján hegedűbe zárták és kiseprűzték azt a nőt is, aki mást hamisan vádolt lopással.[157]

Ha a megszégyenítést a személyre való tekintet vagy a cselekmény enyhesége miatt nem látták indokoltnak, a vizsgálat során elkerülhetetlen áristom után a tettest egyszerűen kiutasították. A polgár, mint a sógora ládáját kifosztó Croath András, a száműzésen és pénzbüntetésen kívül még polgárjogát is elvesztette.[158] Bizonyára más büntetésben is részesült a békeeskü mellett kiutasított „Ferenc huszár", akinek ügye csak töredékesen maradt fenn, de Rittersheimb kamarai tanácsos szerint 4700 akó proviantliszt ellopásában vett részt.[159] A legtöbb esetben azonban a városból való kiűzés egyenesen a — sommásnak mondható — vizsgálatot követte. Ha meg tudták venni a kárt a tolvajon, előbb persze megtérítették vele.[160] Ezek az aránylag kis esetek, akárcsak a *Hurerey* ügyei, már félig-meddig a közrendészeti igazgatás körébe tartoznak. A városok arra törekedtek, hogy a polgárok tulajdonát veszélyeztető elemektől szépszerével megszabaduljanak. Ebbeli igyekezetükben a gyanú alapján is büntettek! Így egy ízben a badeni őrgróf ezredének markotányosa panaszt tett, hogy ládáját feltörték és kifosztották. A gyanú egy Ipzanova Tomasa nevű rác nőre irányult. Letartóztatták, előbb „jóságosan", majd kínzással is vallatták, de tagadott; utóbb a pénz megkerült, s a markotányos vallomást tett a nő ártatlansága mellett. A békeeskü letétele mellett mégis kiutasították Budáról.[161] Ugyancsak Pest falain kívül került az ágynemű ellopásával gyanúsított cseléd-lány pusztán azért, „weil der mehriste Verdacht auf sie fallen thut".[162] Feltűnő esete a gyanú alapján való eljárásnak a lakatoslegényeké is, akiken Hueber János vendéglős a maga 60 forintját kereste. Bizonyítani nem tudott, a tettes nem is került meg; biztonság kedvéért azonban a budai tanács jegyzőkönyvbe vette valamennyi legény pénzének összegét, hogy későbbi életmódjukból — a költekezésből — rábukkanjon a tettesre.[163]

Az osztrák büntetőtörvénykönyv súlyosabban minősítette a betöréses lopást. Ezzel a váddal tartóztatták le a svájci eredetű, 35 éves Freymueth Ulrik János lakatost, aki több alkalommal, álkulcs segítségével is nagyobb összegeket lopott a jezsuitáktól. Buda tanácsa érdemesnek találta a halálra, de mert más betöréseket nem ismert be, az általános jogelv alapján *(iuxta commune Brocardicum iuris)* tortúrát javasolt. Az adminisztráció szokása

[157] Ptjkv. 1689. ápr. 20, a hamis vádra is, I. 19; uo. 1694. szept. 10, 30, I. 221—223; Btjkv. 1696. máj. 14, II. 79; Ptjkv. 1697. jan. 15, II. 6; Btjkv. 1697. márc. 1, II. 119; Ptjkv. 1699. jan. 23: a két vádlott megkülönböztetése, II. 178; uo. febr. 23, II. 189; uo. márc. 31, II. 203; uo. 1702. nov. 10, dec. 15, III. 112—114, 125; Btjkv. 1703. okt. 10, III. 668, IV. 639.

[158] Uo. 1699. jún. 1, II. 497—498, III. 56.

[159] Uo. 1702. április, nov. 27, 1703. ápr. 2, III. 506, 553, 622, IV. 452, 511, 605a; KA Besch. Pr. 1703. jan. 10, márc. 16, VIII. vol. lit. 0.

[160] Acta iud. 1696. máj. 11; Ptjkv. 1700. jan. 8, II. 294; Btjkv. 1700. jún. 9, III. 227, 229, IV. 90, 93; uo. 1700. szept. 22, III. 293, IV. 161.

[161] Uo. 1700. máj. 10, 21, IV. 215—216, IV. 80.

[162] Ptjkv. 1703. júl. 6, III. 181.

[163] Btjkv. 1700. jan. 18, III. 152—153, IV. 5—6.

szerint elfektette az ügyet, holott mind a tanács, mind a vádlott (ez előbb harminc heti, majd egy év és egy napi fogságára hivatkozva) kérte az ügy befejezését. Mikor az adminisztráció meghozta közbenszóló ítéletét, s elrendelte a kínvallatást, a vádlott ennek során is mindvégig tagadott. A kamarai igazgatóság engedélyével végre a város javaslatot tett az ítéletre. A vádlott 275 forint értéket lopott, megélhetése megvolt, a jezsuitáknál bizalmi helyzetével és lakatostudásával élt vissza, visszaeső. Mindezek a Pr. Cr. 84. cikke és V. Károly törvényének 160. cikke szerint kötél általi halálát indokolnák, de hosszas fogsága és a sértettek kielégítése miatt csak azt ajánlják, hogy nyilvánosan verjék meg, és ítéljék örök száműzetésre. A kamarai igazgatóság a verést 15 ütés mértékben *(mit einen halben Schilling)* jóváhagyta, s a száműzéssel is egyetértett. Az elítéltnek az iratoknál fekvő békeesküje *(Urfehde)* azt mutatja, hogy az ítéletet végre is hajtották.[164] Ugyancsak betöréses lopás gyanújába esett Pesten Wilfersheimb kertésze, mert ura bincéjéhez álkulcsot csináltatott, és látták, amikor bort vitt el. Mivel azonpan tagadott, a tanács nem látta tisztán a tényállást *(corpus delicti)*.[165]

A városi bíróságok számos esetben a bizonyítás nehézségeivel küszködtek; más ügyekben az iratok hiányossága nem enged meg következtetést. A Pr. Cr. meghatározta azokat a gyanújeleket, amelyek elfogatásra adnak alapot, így természetesen a lopott holmi megtalálását a gyanúsítottnál. Városainkban is letartóztatták azt, akinél pl. Buda pecsétjével ellátott üres váltókat vagy lopott lovakat találtak.[166] Gyanúba kerültek azok, akik az adott időben a helyiségben tartózkodtak, akiket a tett színhelyén (pl. hajón) láttak, akik beszélgetés során elszólták magukat; a cselekményt mégis a vádlónak kellett bizonyítania, s ennek hiányában a kérésére letartóztatott személyt szabadlábra helyezték.[167] Ha a vádlott beismerésben volt, a városnak már csak az esetleges enyhítő körülményeket kellett mérlegelnie.[168] Ha nem, a Pr. Cr. szabályozta gyanúokok esetén tortúrához folyamodott: megmutatta a vádlottnak a hüvelykszorítót, a kötelet, mellé állította a hóhért, sőt a kínzóeszközöket néha alkalmazta is.[169] Pest egy ékszerlopásban szökése miatt gyanús szolgálót azzal bírt vallomásra, hogy a törvényszolgával aznap 15, másnap 30 és azontúl mindig kétszeres menynyiségű ütést adatott neki; nyilván nem kellett e módszert sokáig alkalmazni.[170] Ha másutt elkövetett lopásokkal vádoltak valakit, a város be-

[164] A per anyaga Acta iud. 1692. aug. 11, egyes iratok: KA Ber. u. Schr. 3891. fasc. 508—511. fol., 3892. fasc. 34—35. fol.; KA Besch. Pr. III. vol. no. 94; Acta adm. cam. 1693. febr. 28, aug. 8, 22, szept. 4, 9, 1695. jún. 25; KA Exp. 1693. szept. 4, no. 15. — Feleségének iparjogosultsága a büntetőjogi felelősség érdekes megvitatására adott alkalmat, l. alább 261. jz.

[165] Ptjkv. 1706. júl. 23, III. 387.

[166] Btjkv. 1695. ápr. 11, I. 577; Ptjkv. 1703. júl. 29, III. 192.

[167] Ilyen példák Btjkv. 1695. júl. 1, I. 590—591; Ptjkv. 1696. okt. 19, I. 402—404, 406—407; Btjkv. 1697. dec. 20, II. 210—211; Acta iud. 1700. máj. 15; Ptjkv. 1701. aug. 3, szept. 5, 20, 27, okt. 21, II. 551, 562, 572, 576, 579—580; uo. 1701. nov. 23, II. 593.

[168] Pl. Corr. mag. 1692. júl. 21, 30; Btjkv., I. 364—365, 368, Acta iud. 1692. júl. 23; Ptjkv. 1694. máj. 7, I. 172—175, 179, 189; Btjkv. 1695. júl. 4, I. 593.

[169] Uo. 1695. jan. 12, 14, febr. 11, I. 539—541, 549—550; uo. 1698. máj. 26, II. 299, Acta iud. 1698. máj. 27; Btjkv. 1704. ápr. 7, IV. 744, V. 25, VI. 21—22.

[170] Ptjkv. 1708. jún. 26, III. 487—488.

szerezte az illető helyek bizonyítványait.[171] Ha mindez nem vezetett eredményre, a vádlottat felmentették, és — már csak iparűzése szempontjából is — tanúsították ártatlanságát. A bíróság elé állítottak sorsa tehát nagymértékben függött attól, mennyire tudták elviselni a kínvallatást.[172]

Végül még a lopásban való bűnrészesség kérdéséről kell külön is megemlékezni. Egyes fent idézett esetekből kitűnik, hogy a bűnsegédet és a felbujtót a tettesnél enyhébben büntették meg.[173] Az adatok azonban túl szegényesek ahhoz, hogy ezt általános elvként szűrhessük le. Így Wilhelm Mihály volt állatorvos vádjára veje ülte meg az áristomot, mint *particeps furti* 450 forint eltulajdonításában; az ügy végül is polgári úton egyezséggel zárult le, a vő lekötötte szőlejét zálogba.[174] Öt hétig sínylődött vasban Milinkó Ján zombori rác, mert száz forintot meghaladó érték ellopásában *complex* gyanújába esett. Majd azzal bocsátották szabadon, hogy kerítse meg a tettest, és ez sikerült is neki. A tabáni bírónál vasra vert tettes még újabb szökése előtt tisztázta Milinkó ártatlanságát.[175] Az ellopott kabát elrejtésében segítséget nyújtó Koll János viszont, a bűnpártoló, elsősorban kártérítést fizetett, s emellett a törvényszolga kezére került.[176] A lopás vádja mögött tehát minduntalan megjelent a restitúcióra irányuló polgári kereset.

Az osztrák büntetőjogban az orgazdaság is csak lopással kapcsolatos tevékenységnek számított. A néhány ismert esetben elsősorban pénzbüntetéssel sújtották; a tolvajok kivétel nélkül katonák voltak. Kisebb értékű lopott tárgy megvásárlásáért 4 tallért, nagyobb értékűnél 20 tallért is kiszabtak a városok, s az egyik orgazdát (természetesen a zsellért!) kiutasították. Az orgazdaságot üzletszerűen folytató nemes kocsmárosnéra Pest száz tallért rótt ki, és kocsmatartási jogát is elvette.[177] Izsák budai zsidót ugyanitt 40 tallérra büntették meg egy ezüstkanál megvételéért, és az összes zsidókat a városból való kitiltással fenyegették meg, ha az eset megismétlődik.[178] Ebben a magyar városok antiszemitizmusa nyilatkozik meg, hiszen az 1708-i országgyűlés gravameneiben is a zsidókat okolták a lopás és a rablás elharapódzásáért.[179] Nem volt ismeretlen a megszégyenítő bün-

[171] Acta adm. cam. 1693. máj. 16.

[172] KA Besch. Pr. 1693. aug. 1, III. vol. 69. fol. (no. 92); Acta iud. 1701. jún. 16, Btjkv. 1701. aug. 30, III. 431, IV. 350; uo. 1706. jan. 15, VI. 340, VII. 13.

[173] L. fent 154. jz. — Bernhart győri kapuírnok lányára láthatóan nem bizonyult rá a felbujtás, Corr. mag. 1693. jún. 2, 5, vö. Acta adm. cam. 1693. aug. 5.

[174] Btjkv. 1701. okt. 21, 24, III. 441—443, IV. 363—365.

[175] Uo. 1703. jan. 8, III. 568—569, IV. 536.

[176] Uo. 1701. jún. 1, III. 397, IV. 304.

[177] Uo. 1696. dec. 19: 4 tallér, II. 169; Ptjkv. 1702. máj. 5, 9: 20 tallér, egyenlőtlen elbírálás, III. 40, 45; uo. 1702. jún. 13: Lendvayné 100 tallérja, III. 66—67, vö. III. fej. 21. jz. — Orgazdaság vádja alapján folyhatott a vizsgálat Reinhold kocsmáros ellen, aki két muskétástól a tilalom ellenére téglát vásárolt: Btjkv. 1691. jan. 31, I. 240—242.

[178] Ptjkv. 1705. ápr. 21, III. 319.

[179] Városi gravamenek 9. pont: a zsidók ... innumera civitatibus inferrent damna, dum nimirum singula ferme furta, et spolia, quae hoc inprimis turbido tempore frequentiori numero fierent, et committerentur, ad praeattactos Judaeos allata, vilissimoque pretio empta, per eosdem occultarentur, variisque subdolis, nec facile investigabilibus fraudibus, et technis e civitatibus exportarentur, et educerentur, atque hac ratione furibus et latronibus maior ad quaevis patranda facinora animus adderetur ... Dobner-féle napló, OL Kincst. Acta Diaetalia fasc. I. nr. 7 a-b, fol. 107.

tetés sem; a (lopott) rozmaringot vásárló asszonyt a törvényszolgának kellett a piacra kiállítania.[180]

Az orgazdaság megalapozatlan vádja sem maradt büntetleniil. Soyer Lukács kőműves, akit Pesttől kellett kikérni, Budán leült áristoma után még kártérítést követelt és kapott ellenfelétől,[181] de néhány esztendő múlva ő követett el becsületsértést a pesti Szegedi Mihállyal szemben, akit a tanács a házkutatás idejére benn tartott a városházán, de ártatlannak talált.[182] Ezek az esetek is mutatják, amit a polgári ügyek bővebben is illusztrálnak, hogy a lopás és orgazdaság vádjával csínján kellett bánni; bizonyítás hiányában visszaütött arra, aki felhozta.

m) *Szentségtörő lopás (Pr. Cr. 85. c).*

Az ellenreformáció korában természetesnek találták, hogy a templomból vagy más megszentelt helyről történt lopást súlyosabban kell büntetni. Ennek kijelentésével kezdődik a Pr. Cr. 85. cikke is. Budán fordultak elő ilyen esetek, de aránylag enyhe ítélettel értek véget.

Wallisch Gottfrid fogadóst, az Aranyhajó tulajdonosát 1692 elején Budán letartóztatták, s ezért felháborodott panasszal fordult a kamarai adminisztrációhoz; ez elrendelte a városnak a vizsgálatot, és azonnal jelentést tett Bécsbe.[183] A fogadósra a tettes, Zandl Bernát 14 éves bajor fiú vallott; állítólag Wallisch bujtotta fel őt arra, hogy a budai felsővárosi templomban elrejtőzve, gyöngysorokat, kelyhet, Agnus Deit lopjon el onnan. Szerencséjére az ostyákat nem fogta meg kézzel, hanem kendőbe takarta. Wallisch mindent tagadott; az innen-oda hányódó szolgalegény — úgymond — haragból vallott rá, mert többször elkergette. A tanúk vallomásai Wallischnak kedveztek, de a fiú még a szembesítéskor is vádolta; csak akkor vonta vissza állítását, amikor a hamis eskü veszélyeire figyelmeztették, és a feszületre irányították a szemét. Beismerte, hogy ilyen módon akart szabadulni a következményektől; nyilván a kikeresztelkedett zsidóval szembeni előítéletre számított, s a letartóztató prófosz kérdése adta neki az ötletet. Most már Wallisch kiszabadult, Buda tanácsa pedig megtette javaslatát az ítéletre. Hivatkozott a római joga és a Carolina 172, 174, 175. szakaszaira, melyek ilyen esetben nagyobb szigort kívánnak, sőt a *Criminalisten* egyenesen halállal büntetnek. Mégis: a tolvaj összes haszna 2 garas volt, nem tört be, csak elrejtőzött, 15 éven aluli és szegény, a tárgyak visszakerültek a tulajdonoshoz. Ezért — ismét a Carolina 160. fejezete alapján, és persze Carpzov tekintélyével — halálbüntetés nem szabható ki. Javaslata megvesszőzésre és örök száműzésre irányult; az ostyák sorsára nézve még kínvallatást ajánlott. Nincs adat a tortúrára, de az ügy elhúzódott; az udvari kamara az adminisztráció felterjesztésére csak egy év múlva hagyta jóvá Zandl félsillingnyi megvesszőzését a pellengéren,

[180] Btjkv. 1704. ápr. 18, IV. 746, V. 27, VI. 23.

[181] Uo. 1694. dec. 4, 1695. febr. 4, 11, márc. 2, I. 523—524, 533, 544, 546—549, II. 29.

[182] Corr. buch 1700. febr. 14, I. 143—144; Corr. mag. 1700. febr. 5, 12.

[183] KA Exp. 1692. jan. 22, no. 53; KA Besch. Pr. jan. 22, 31, III. vol. no. 71, 73.

majd száműzését. A fiút nemcsak szentségtörő lopásban, hanem hamis vádban *(crimen falsi)* is bűnösnek találta. Ehhez képest az ítélet enyhének számít; annak rendje és módja szerint végre is hajtották.[184]

A másik esetben már nem a Carolinára, hanem a többszörösen zsinórmértékül rendelt Praxis Criminalisra hivatkozott a város. Mayr Franciska beismerte a 25 forint értéket meghaladó szentségtörő lopást, ezért a kódex szerint halállal kellene bűnhődnie, különösen visszaesése miatt. Mégis, mivel a lopott holmi kevés kivétellel visszakerült, a többiről itt van Bürgl Sámuel kötelezvénye, más lopás pedig nem bizonyult rá, a Pr. Cr. 85. c. 12. § 7. pontja szerint csak *extraordinaria poena* a helyénvaló. (A hivatkozás módja arra vall, hogy a törvénykönyv német szövegét használták!) A kamarai igazgatóság döntés előtt az orgazda letartóztatását és kihallgatását rendelte el, s ez meg is történt. Bürgl Sámuel azonban bizonyítani tudta, hogy ártatlan, mert a tárgyakat nem *sciens qua tales*, tehát egyházi jellegüket fel nem ismerve vásárolta meg, azután a valót megtudva segített a tettes letartóztatásában. Szabadlábra is helyezték, és most már csak az udvari kamara döntését kellett kisürgetni. Végre ez úgy ítélt, hogy a vádlott másfél évi fogságára és a kár megtérítésére való figyelemmel — bár halált érdemelne — még fél esztendeig dolgozzék bilincsben, majd menjen száműzetésbe.[185] Ezen kívül nincs több teljes perünk; a szentségtörő lopás orgazdaságával vádolt Natl zsidó ügyében az ítélet nem maradt fenn,[186] az 1701-ben szentségtörésért őrizetbe vett szabók iratai ugyancsak elkallódtak. Csak annyi derül ki róluk, hogy Jansler Ferenc szabólegényt a kapucinusok közbenjárására kiengedték, és visszaadták a kolostornak, ahol bizonyára addig is szolgált.[187]

A templomok fosztogatásához hasonló cselekményt követett el két éjjeli őr és sírásó, akiket a horvátvárosi bíró leplezett le. Kiásták a koporsókat, és deszkáikat eladogatták. A *violatio sepulchrorum* ugyancsak szent hely meggyalázásának számított, s az immár ismeretlen büntetés bizonyára szigorú volt. A két sírásó pere mellett fekszik Hirschl Vitus drámai vallomása is arról, hogy 1700-ban elhunyt felesége sírját is kifosztották, de a tetteseknek nem jött nyomára. Hét évvel később ezt a bűncselekményt is a sírások rovására írták.[188]

n) *Rablás (Pr. Cr. 86. c.)*

Csak néhány esete maradt fenn, az ítéletek is különböző súlyúak. A Pr. Cr. a helyi szokás szerint kard vagy kötél általi halált rendelt a rablásra,

[184] A per anyaga Acta iud. 1692. márc. 3, egyes iratok: KA Exp. 1692. márc. 29, no. 129, 1693. ápr. 26, no. 71; Acta adm. cam. 1693. ápr. 26; Corr. mag. 1692. ápr. 14.

[185] Btjkv. 1694. szept. 22, II. 21; KA Exp. 1695. jan. 20, no. 31, márc. 18, 26, no. 46, 67, máj. 11, no. 20, november (végén), no. 51, 1696. febr. 7, 23, no. 28, 58; KA Ber. u. Schr. 1695. ápr. 20, no. 62; Acta adm. cam. 1695. jan. 20, márc. 26, 1696. febr. 23.

[186] L. III. fej. 43. jz.

[187] Btjkv. 1701. nov. 7, dec. 16, III. 447, 465, 467, IV. 371, 390, 391. Pesten Benke Jakabbal szemben emelte a plébános a templomi lopás vádját, Ptjkv. 1701. okt. 21, II. 579—580, l. fent 167. jz.

[188] Btjkv. 1707. ápr. 23, VI. 463—464, VII. 278—279; Acta iud. aznap.

ha nem voltak enyhítő körülmények; ha voltak, közmunka kiszabását írta elő. Ehhez híven Buda tanácsa — és nyilván az adminisztráció is — a *latrociniumban* bűnösnek talált Lockgrasser Pált 1694-ben bitófára akarta juttatni, de ezt a várparancsnok helyettese megakadályozta.[189] Több év után a kamarahuszárok tetten értek és elfogtak egy rác rablót, és a kamarai igazgatóság elrendelte, hogy a város ítélkezzék felette az osztrák büntető-törvénykönyv szerint. A tanács őt — bizonyára enyhítő körülmények alapján — már 1698 márciusában félévi közmunkára ítélte, s a javaslatot felterjesztette. De a *praedonatus et rapina* vádlottja még másfél évnél tovább sínylődött a börtönben, döntés még mindig nem történt. A város — most már nevét is megmondva — ruhátlan és beteg állapotára, és főleg családja eltartásának költségeire hivatkozva nyomatékosan kérte az adminisztrációt, eszközölje ki az udvari kamaránál a netán elveszett (!) ügyirat elintézését. A hosszú fogság után Puskaporos Miskót már semmiképpen sem ítélhették halálra.[190] Az ilyen költségek és az őrizettel járó felelősség miatt kellett a városoknak egyenesen elrendelni, hogy ne térjenek ki a császári albizottság által nekik átadott rablók fölötti ítélkezés elől.[191] Az időpontok egyezése szerint Budának Pató János huszár, Pestnek pedig Kandó Mátyás perét kellett lefolytatnia. Pató a sértettek kielégítése és társainak bevallása alapján kegyelmet kapott az uralkodótól, és magyar nyelvű békeesküjét letéve szabadult; az elrabolt drágaköves láda — konstantinápolyi gazdáinak elhalálozása folytán — később a kincstárra szállt.[192] Másként végződött Kandó pere, aki a velencei követ poggyászát rabolta ki. A sértett közbenjárása ellenére a Pr. Cr. 86. cikke alapján halálra ítélték, és az adminisztráció utasítására Pesten felakasztották. Érdemes itt megemlíteni, hogy a névrokonság alapján vele együtt elfogott Szabó Mihók ártatlanságának kiderültével kiszabadult, az igazi társtettesek nevét azonban a bitófára szegezték.[193] Az osztrák főhatóságok tehát, amelyek emberölésért e korszakban egy vádlottat sem ítéltek halálra, a tulajdon súlyos sérelmeit (rablás, nagyobb értékű lopás) már többnyire kíméletlenül torolták meg.

o) *Pénzhamisítás (Pr. Cr. 87. c.)*

Csak a hamis pénz felhasználására van példa ebből az időből. Buda hatósága katonai panaszra 30, majd csak 12 forint pénzbüntetéssel sújtotta Gialmo Brentano kereskedőt, aki két katonának hamis dukátot adott el. A katonákat kapitányuk megfenyítette.[194]

[189] L. I. fej. 48. jz.

[190] KA Exp. 1698. febr. 17, no. 35; Btjkv. márc. 22, II. 259; Acta adm. cam. 1699. nov. 13; valószínűleg kapcsolatos uo. 1698. febr. 21, KA Besch. Pr. V. vol. 17v fol. A név említése híján a darabok összefüggése az én feltevésem.

[191] KA Exp. 1698. dec. 22, no. 44.

[192] Uo. 1699. jún. 10, no. 40; Btjkv. júl. 15, II. 528, III. 79; Acta adm. cam. 1701. jan. 10: a drágakövek sorsa.

[193] KA Besch. Pr. 1699. jan. 9, V. vol. 134a —b fol.; KA Exp. 1699. febr. 11, no. 26, márc. 14, 19, no. 57, 71; Ptjkv. 1699. febr. 13, II. 186, vö. II. fej. 89. jz. A Kandó lefoglalt 3 lovával kapcsolatos bonyodalmakra l. III. fej. 202. jz.

[194] Btjkv. 1699. dec. 9, I. 57—58, Ia. 5.

p) *Okirathamisítás (Pr. Cr. 88. c.)*

E cselekmény anyaga ugyancsak szegényes. A szökése után három évvel ismét kézre került Piernbaum György katonai obsitot mutatott fel, de hamar felismerték, hogy hamis; végül maga is bevallotta. Büntetése ismeretlen, de még másfél év múlva is ült.[195] Egy boroszlói születésű nőt, aki tagadás után mégis beismerte, hogy a felhasznált leveleket és váltót Waibel festő pénzért készítette neki, irgalomból csak kiutasították, a hamisító azonban áristomba került.[196]

r) *Mértékhamisítás (Pr. Cr. 89. c.)*

Az osztrák törvénykönyvben megszabott testi vagy vagyoni büntetés alternatívájából a városok csak az utóbbit alkalmazták, azt is szerény mértékben. Elsősorban arra törekedtek, hogy a károsultnak elégtételt szerezzenek. Így Buda a kettős mérleggel mesterkedő rácokat a gyapjúvételnél megrövidített szűcs kárpótlásán kívül mindössze arra ítélte, hogy két gyertyát szolgáltassanak a tanácsházán ülő szegény foglyok számára.[197] Máskor — részletezés nélkül — négy forint büntetést szabott ki hamis mérték használatáért.[198] A további esetekben nem annyira a mérték volt hamis, mint a szállított áru kevesebb. Így két pozsonyi kereskedő vádat emelt Bürgl zsidó ellen, hogy 64 lat ezüst fejében kevesebbet adott el nekik, benne sok ónt is. Érdekes, hogy a tanács egy rác aranyművest alkalmazott szakértőnek. Az ő terhelő vallomása alapján az eladót a törvényszolga kezére adták, s az ezüstöt lefoglalták a Szentháromság szobra javára.[199] Ugyancsak Budán panaszolt be Gering kirurgus egy mészároslegényt, hogy megrövidíti a naponta szállított hús mennyiségét; később az ilyen visszaélésen tetten ért mészárost egy órára, nyilván a népharag prédájául, a strázsamester helyisége előtti emelvényre állították.[200]

s) *Gúnyiratok terjesztése (Pr. Cr. 93. c.)*

Nem volt egyértelműen büntetőügy, bár az osztrák kódex a halálbüntetésig terjedő szankciót szabott rá. Neuhold Lipótot, aki polgártársát „mit einem offenen Brieff offentlich diffamiert", 6 tallér büntetés mellett a visszaesés esetére kiutasítással fenyegette meg a budai tanács. Néhány év múlva azonban Stadler József kötélgyártót csak az őrmester őrizetével ijesztgették arra az esetre, ha a kereskedők ellen írásban tett iniuriáért nem követi meg őket. A *verbaliniurien* kifejezés világosan mutatja itt, hogy a gúnyiratot a közfelfogás inkább a becsületsértés körébe tartozónak vélte.[201]

[195] Ptjkv. 1702. jan. 27, febr. 3, 10, márc. 3, III. 11—12, 18, 22—23; KA Ber. u. Schr. 1703. jún. 12, no. 23; KA Exp. 1703. jún. 4, no. 69. Vö. fent 138. jz.
[196] Btjkv. 1703. dec. 29, 1704. jan. 8, III. 686. IV. 709—710, 724, V. 7, VI. 2.
[197] Uo. 1695. márc. 23, I. 571—572.
[198] Uo. 1702. szept. 6, III. 532, IV. 487.
[199] Uo. 1695. nov. 21, I. 636—637, II. 45.
[200] Acta iud. 1689. jan. 21; Btjkv. 98, Ia. 26; uo. 1697. máj. 2, II. 162.
[201] Uo. 1696. jún. 20, II. 91; uo. 1701. júl. 29, III. 421, IV. 338.

Győr városa is elégtételt, nem büntetést kért egy pesti szitakészítő *famos Schrifft*je által okozott sérelem miatt, bőséges római jogi hivatkozások kíséretében.[202] Ha azonban a pamflet a tanács ellen irányult, nem maradt el a büntetés. Multz ügyvédet eltiltották a gyakorlattól, 8 napot töltött az adminisztráció prófoszánál, majd a lőhatóság színe előtt ünnepélyesen meg kellett követnie Buda tanácsát és szindikusát.[203]

t) *Csalás, sikkasztás (Pr. Cr. 94. c.)*

A Praxis Criminalis alig szól valamit a csalásról, itt is inkább a szemfényvesztő pénzváltókról, vásári csalókról emlékezik meg. Leginkább ide sorolnám a csehországi Constanz Tamás esetét, akit 250 forint értékű arany- és ezüstpénze tett gyanússá. A strázsamester fogságából elővezetve bevallotta, hogy kártyázásból tartja fenn magát. Az ítélet bizonytalan idei közmunkára szólt a pesti városházán; csak akkor szabadulhatott ki, ha a pénz tisztességes eredetét bebizonyította.[204]

Fél lábbal áll a büntetőbíráskodás területén a sikkasztás is. A városok gyakorlatában elég gyakori elszámolási perekben elsősorban a panaszos kártérítési igénye érvényesült, de sor került büntető szankciókra is. Így a kiadatásnál már említett Engelmann-ügyben a hűtlen kezeléssel vádolt boltiszolga 11 hétig ült — szerinte ártatlanul — a budai strázsamesternél, közben volt gazdasszonya az üzletet felnyittatta, és mindenét elvitette.[205] Egy budai pincér, aki gazdája pénzének egy részét elkártyázta, bilincsben dolgozva kellett hogy a hiányt előteremtse; később azonban eskü mellett szabadon engedték.[206] Hasonlóan kötelezték elszámolásáig Pesten kényszermunkára Sarlay Jánost, aki Nyitra tájékán a város megbízásából hajdúkkal elfogott egy házasságtörő párt, de pénzükből közel 90 forintot zsebre tett.[207] A legjelentősebb sikkasztási ügy Schorr György pesti piacbíró ellen folyt, aki ugyancsak hónapokat töltött a strázsamester őrizetében. A tanács hosszasan vizsgálta pénzkezelését, és végül bűnösnek találta részben szándékosan elsikkasztott, részben *ex culpa*, hanyagságból a városra nézve elveszett összegek hűtlen kezelésében. Az ítélet állásvesztésre, az okozott kár megtérítésére és 50 tallér pénzbüntetésre szólt, melynek egyharmadát (25 ft) könyörgésére elengedték.[208] Lehner János ügyében viszont, akit a polgárőrség számára átvett gyertyákkal történt visszaélésekben marasztaltak, a pesti tanács később megváltoztatta ítéletét, és helyreállította becsületét.[209]

[202] Int. a. a. nr. 566, 1700. aug. 11.
[203] Btjkv. 1701. márc. 5, 21, III. 357, 362, IV. 259, 265.
[204] Ptjkv. 1703. szept. 30, nov. 16, III. 215—217, 222.
[205] KA Exp. 1697. febr. no. 61, Engelmann 1696. jún. 22-i kérvénye KA Besch. Pr. IV. vol. 18. fol.
[206] Btjkv. 1697. márc. 27, ápr. 29, II. 153, 160.
[207] Ptjkv. 1699. júl. 7, II. 240, vö. fent 92. jz. — A név az iratokban Congati-Gombkötő János; Sarlay nevét Dümmerth Dezső állapította meg.
[208] Corr. buch 1700. máj. 18, júl. 9, I. 184—185, 194, Ptjkv. 1700. ápr. 30, máj. 17, júl. 9, 14, szept. 7 (az ítélet), okt. 6, II. 345, 357—359, 382—384, 405—407, 419.
[209] Uo. 1706. szept. 10, III. 396.

u) *Szökés, fogolyszöktetés (Pr. Cr. 96, 97. c)*

A Praxis Criminalis büntette a fogoly szökését és megszöktetését, az utóbbit szándék és gondatlanság esetén egyaránt. De Budán és Pesten, ahol az őrizet kezdetleges volta miatt elég gyakran szökött meg valamelyik fogoly, ezt a cselekményt alig torolták meg önállóan. Ha sikerült a szökevényt ismét kézre keríteni, a reá mért néhány forint pénzbüntetés eredeti cselekményét (pl. hatóságnak való ellenszegülés, tiszteletlenség) és a szökést együttesen vette figyelembe.[210] Egyetlen esetben mondta ki a budai tanács hogy „die violirung des arrest vor sich selbsten strafmässig", s ezért büntetése száz tallér lesz, de a jelekből ítélve csak jövedelemre akart szert tenni. Az összeget ugyanis — egyébként kétszeri mérséklés után csak a felét — a pécsi postamester tette le Bockh Kristóf volt boltiszolgáért, aki a szökés után Pécsre ment, és ott házasodni készült. A számára kiállított bizonyítvány annyira takargatja a cselekményt, hogy nyilvánvaló: a postamestertől jövendőbeli veje tisztázásáért szép summát lehetett kapni.[211]

A fogolyszöktetés szándékos esete nem fordult elő, hiszen nem számíthatjuk ide az Unger—Krempl—Bösinger viszály során történt erőszakos zárfeltörést. Ha a kérdés szóba került, inkább annak megállapítására törekedtek a városok, hogy a szökésért terhel-e valakit felelősség, és ha igen, kit. A polgári eljárásjogban volt már szó róla, hogy a nem fizető adóst is áristomba tették; szökése esetén az azért felelős hatósági közeget kártérítésért lehetett perbe fogni.[212]

v) *Hatóság elleni erőszak, tiszteletlenség, engedetlenség*

A két város büntető joggyakorlatában a legbőségesebb anyagot a hatóság elleni erőszak, tiszteletlenség és engedetlenség esetei szolgáltatják; ezért a különös rész befejezéseként ezekről szeretnék még rövid áttekintést adni, az engedetlenség példájaként említve néhány kisebb súlyú cselekményt is. Az osztrák büntetőtörvénykönyv 99. cikkében úgy rendelkezett, hogy a külön nem szabályozott cselekményeket a római jog *(ius commune)* szerint kell megbüntetni. A gyakorlat az említett magatartásokat megkövetéssel, házi őrizettel vagy rövidebb időtartamú áristommal torolta meg, de a végrehajtásnak fegyverrel ellenszegülőkre III. Ferdinánd 1643-i rendelete értelmében halált és vagyoni büntetést is kiszabhatott.[213] Buda és Pest hatóságának nem volt szüksége a római jog segítségére, az osztrák kódexben sem keresgélt szabályt, hanem valóban *arbitrarie*, az osztrák gyakorlathoz hasonlóan változatos módon torolta meg az ilyen eseteket. Hogy annyiszor kellett foglalkoznia velük, azt eléggé megmagyarázzák a

[210] Uo. 1691. márc. 3, I. 46; uo. 1693. jún. 2, 15, 19, I, 107—109, III. 112, KA Ber. u. Schr. 3893. fasc. 125—126. fol.; Ptjkv. 1694. jún. 5, 11, júl. 6, 9, I. 188—189, 194—195.

[211] Btjkv. 1699. jan. 30, II. 435, III. 6—7; Acta iud. aznapról.

[212] Ptjkv. 1697. márc. 12, II. 19, és II. fej. 109, fent 175. jz. — Pest Komárom tanácsától elégtételt kér egy kirurgus számára, akinek tolvaja onnan ... ex incuria carceris custodis ... megszökött, Corr. buch 1700. márc. 23, I. 155.

[213] *Suttinger* i. m. 714—717, 822.

zavaros állapotok, a bíróság tekintélyének kamarai és katonai részről történt megcsorbítása, az újra meg újra kitörő pártviszályok, és talán a magisztrátus tagjainak sokszor alacsony műveltsége, csekély megbecsülése is.

A hatóság elleni erőszak legsúlyosabb esete első tisztviselőjének megverése volt. Erre a tárgyalt korszakban csak olyanok vetemedtek, akiket az illetékességi kiváltság megvédett a büntetéstől. Név szerint Kohlbacher Lampért Mátyás pesti harmincadellenőr volt az, aki az adminisztrációra támaszkodva több mint egy évtizeden át fegyverrel is ellenszegült a pesti hatóságnak. Már 1693-ban megsértette a vásárbíró jogait, megtagadta az adót és gyalázta a bírót; 1696-ban erőszakkal vitte el a városházáról a legelőpénz fejében lefoglalt ökreit, s a reá kivetett adóösszeget sem akarta megfizetni mindaddig, míg a tanács számot nem ad felhasználásáról.[214] A következő évben — mint már említettem — az adóvégrehajtás során eljáró Eschenbrugger bírót bottal fejbe vágta, sőt még kardot is rántott ellene, de azután maga is megijedt a polgárság bosszújától.[215] A Fürstenbusch-bizottság javaslatára ugyan jóval később 50 tallér pénzbüntetéssel sújtották, de garázdálkodását nem hagyta abba; 1699 nyarán ismét szabadszájúan mocskolta a tanácsot, sőt a bíróviselt Lehner Mihályt meg is verte.[216] Az év őszén pedig komájával, Leistnerrel és több ellátóhivatali tiszttel együtt fegyveresen támadta meg a templomból kijövő bírót és szindikust. A tanács felháborodott tiltakozásában kifejtette, hogy a bírónak joga van sérelmét azonmód megtorolni, mert ez a római jog szerint *notorium*, és nem is mondható a saját ügyében ítélkezőnek, mert ilyenkor „nicht privatam sed publicam authoritatem defendirt". Még a kancelláriát is felkereste kérvényével, de az nem tehetett semmit.[217] Hogy az adminisztráció jóvoltából Kohlbachernek semmi baja sem lett, az a két város 1707-i közös eljárásából is kitetszik; ez ismét a notórius zavarkeltő ellen folyt, a mindkettőjük elleni iniuria miatt.[218]

A Kochlbacher okozta zavarokon kívül is szép számmal fordult elő hatóság vagy közege elleni erőszak. Így fogta fel Buda hatósága a három tanácsosát kivont karddal megtámadó Scharl Ferenc cselekményét, ezért bilincsben végzendő közmunkára és megkövetésre ítélte, a kard viselésétől pedig eltiltotta.[219] De leggyakrabban a végrehajtásra kiküldött közegek ütköztek ellenállásba. Fegyverrel állt ellen a pesti törvényszolgának, s a bírót mindennek elmondta Templ Pál mézesbábos; csak azért szabadult meg néhány napi őrizet után, mert Lehner bíró is elhamarkodottan küldte

[214] KA Ber. u. Schr. 1693. febr. 13, 3891. fasc. 278—279. fol.; KA Besch. Pr. 1696. aug. 5, okt. 12, IV. vol. 26v, 35. fol., Ptjkv. 1696. okt. 9, I. 405.

[215] L. III. fej. 57. jz.

[216] *Takáts Sándor :* Ribillió Pesten (A régi Magyarország jókedve c. kötetében), 352—356; gyalázkodására Corr. buch 1699. jún. 26, júl. 1, I. 68—70, KA Besch. Pr. V. vol. 206v.—207. fol., VI. vol. 37v fol.

[217] Corr. buch 1699. szept. 24, okt. 1, 20, 26, I. 94—99, 111—117. A lényeges rész: ... quoties iudici infertur iniuria, ut iudici eaque notoria est, tum iudex ipse puniendo non in suo sed alieno negotio procedere et condemnare reum dicitur ... uo. 96, a szövegben id. rész uo. 99. Hozzá *Tóth*, Pest 125.

[218] Btjkv. 1707. dec. 2, VI. 567, VII. 398.

[219] Uo. 1702. nov. 4, III. 545, IV. 500.

áristomba.[220] Notórius erőszakoskodó volt Jaskó Mihály. Állatzálogolás után erősen szentségelt a tanács ellen, majd a letartóztatásra kiküldött őrökkel szemben késsel védekezett. Ekkor még néhány tallérral szabadult, de 1695-ben, amikor a strázsamesterhadnagyra fogott tőrt, felesége meg gyilkosnak szidalmazta ezt, súlyosabban is megbüntették. Három napi áristomot kapott, három napig kellett a térre vasban, feleségének pedig hegedűben kiállania, mindig 9 és 10 óra között. A nyilvános megkövetés szövegének elmondásakor szájon kellett csapnia magát. Könyörgésére és közbenjárásra azonban a nyilvános büntetést elengedte a pesti magisztrátus. Jaskóné, mert nem tett lakatot a nyelvére, hamarosan újra bekerült az áristomba.[221] Harcias asszony lehetett a budai Wablerné is, aki végrehajtás során szóváltásba keveredett a két strázsamesterrel, majd pincéreivel ledobatta őket a lépcsőn, hogy a felcserek alig győzték őket kötözni. A költségeken kívül megkövetéssel és csekély pénzbüntetéssel szabadult, még a pincéreknek is elengedték a néhány órai megszégyenítő utcaseprést.[222] A strázsamesterek elleni erőszakért, kardrántásért, megverésükért a tettesek egyébként Budán és Pesten néhány napi áristomot vagy csekélyebb pénzbüntetést kaptak; csak egy szabólegény került rövid időre „az új pesti kínzókamrába".[223]

Mellesleg itt kell megemlíteni azokat az eseteket, amelyekben a vádlott az erőszakot nem a hatósággal, hanem valamelyik polgártársával szemben alkalmazta, vagyis önbíráskodáshoz folyamodott *(sein eigener Richter gewest)*. Itt ugyan nem a hatóság vagy közege szenvedett, de a tanács tekintélyét érte sérelem, mert az önhatalommal a kényszeralkalmazás monopóliumán esett csorba. Ezért mindkét város vagy elzárással, vagy még gyakrabban szerényebb mértékű pénzbüntetéssel sújtotta a tetteseket.[224] Az ilyen önhatalmú intézkedés sajátos eseteként büntették a bírói zár feltörését.[225]

Gyakran előfordult, hogy valamelyik polgár rágalmazó vagy sértő kifejezésre ragadtatta magát a budai polgármester vagy a pesti bíró ellen. A tényállások elég változatosak: a tettes leszamarazta a polgármestert, verekedett a bíró házánál, tiszteletlenül az asztalt verte és dacosan felelgetett neki, mérgében életveszélyesen fenyegette, vagy megrágalmazta azzal, hogy fölösleges kiadásokat okoz a lakosságnak, hogy jogcsavaró, megvesztegethető, hogy csak párthíveinek kedvez, hogy a katonai parancsnokot gyalázta stb. Ugyancsak sokféle a kiszabott büntetés is: a tiszteletlent néhány napra, vagy szavainak bebizonyításáig áristomba tették, „hogy kijózanodjék", kisebb pénzbüntetésre ítélték, a bíró nyilvános megkövetésére kötelezték, sőt — mint a sok zavart okozó Jaskó Mihályt — polgár-

[220] Ptjkv. 1698. aug. 22, dec. 13, II. 142—143, 170.

[221] Uo. 1695. márc. 22, 23, 25, ápr. 15, I. 258—263, 267.

[222] Btjkv. 1699. júl. 20, aug. 14, II. 530—532, 543—544, III. 81, 83, 92; Acta iud. 1699. júl. 20.

[223] Ptjkv. 1699. okt. 6: Tortur Cammer, II. 268—270; uo. 1701. ápr. 19, II. 512; Btjkv. 1704. aug. 22, IV. 772, V. 50, VI. 47; uo. 1705. jan. 19, IV. 821, V. 104, VI. 100. — Kardrántás az egyik fertálymesterre Ptjkv. 1705. jan. 14, III. 287—288.

[224] Uo. 1688. szept. 15, I. 5—7; uo. 1689. szept. 20: az idézet, I. 31; uo. 1701. okt. 21, II. 581.

[225] Btjkv. 1702. márc. 31: 12 tallér, majd csak 12 ft, III. 502, IV. 447.

jogától megfosztva ki is utasították.[226] Az elmarasztalt nemegyszer a kamarai adminisztrációhoz fellebbezett, méltánytalannak vélve a fogságot vagy a büntetést; az igazgatóság ilyenkor méltányos elintézést rendelt, vagy egyenesen szabadlábra helyezését rendelte el, mint az Unger polgármestert megfenyegető Paukenhaider János esetében történt.[227] Maguk a városok is fordultak az adminisztrációhoz, ha valamilyen okból nem bírtak a sértegetővel. Így 1692-ben Gering Mihály János városi és egyben helyőrségi seborvos a pesti bírót nyilvánosan sértegette és párbajra hívta, majd a budai polgármester utasításának is ellenszegült, sőt „ut personam in publico officio constitutam" csúnyán legyalázta. Őt a kamarai igazgatóság kötelezte megkövetésre és pénzbüntetésre; valószínűleg nem tagadta meg a prófosz karhatalmát a Proberger igazi bírói minőségét kétségbe vonó Pressl Bertalan üvegessel szemben sem.[228] A felsőséghez kellett fordulnia a tanácsnak, ha valamelyik tagja sértette meg a bírót, és ezért ki akarták zárni az ülésekről. Így történt ez Pesten a gyalázkodó Kleinhackel György esetében, Budán pedig Krempl Tóbiást akarta kizáratni Bösinger a már említett börtönfelnyitási viszály idején. A beadvány indokolásában a római jog, az egyházjog, Carpzov és Gaill német jogtudósok tételei támogatják a polgármesternek azt az állítását, hogy őt *persona publica* minőségében érte sérelem, ezzel pedig a tettes *infamis* lett, akit a közfunkcióból ki kell zárni. (Ez egyébként később meg is történt, míg Krempl a molnárcéh hasonló vádja alól nem tisztázta magát a tanácsnál.[229])

Ez az ügy átvezet az erőszakos cselekmények egyik mellékhajtásához, amelyekben a polgármester nem sértettje, hanem tettese volt az erőszaknak. A cselekmény mindkét esetben a budai tanácsot sértette, hiszen Bösinger ennek tagjai ellen követte el a tettlegességet. Abban az elmérgesedett ügyben, mely Klinglmayer péknek a törvényszolga fogságából való erőszakos kiszabadításával kezdődött, a polgármester 1695 tavaszán spanyolnáddal bal arcán véresre verte, vagy a maga előadása szerint „gyengéden megütögette" Krempl tanácsost; később meg egy távozó gyógyszerészlegény — nyilván nem gazdája tudta nélkül — meg is pofozta. Krempl erre az elutazó legényt társaival együtt megleste a melegfürdőnél, s útravalóul jól eldöngette. Sem ő, sem a vele tartó Unger nem fukarkodtak a szidalmakkal Bösinger

[226] Ptjkv. 1689. febr. 12, I. 11; Btjkv. 1689. szept. 27: da fert der Esel der Burgermaister, Ia. 70; Ptjkv. 1694. márc. 5, I. 154—155; uo. 1695. ápr. 26, I. 271; uo. 1696. márc. 27, 30: das Recht Unrecht vnndt Unrecht Recht machte, I. 355—357; uo. 1696. júl. 31: Jaskó száműzése, I. 384—385; uo. 1698. ápr. 8, II. 97; uo. 1698. júl. 8, II. 133; uo. 1703. márc. 30, ápr. 3, III. 152—154; Btjkv. 1703. okt. 22: hogy kijózanodjék, III. 671, IV. 684; Ptjkv. 1707. okt. 7, III. 443.

[227] KA Buchhalt. Acten 1694. júl. 28, no. 53 (3829. fasc. no. 63), Acta adm. cam. aznapról; KA Exp. 1694. júl. 28, no. 60. Acta adm. cam. mint fent; KA Buchhalt. Acten 1694. szept. 30, no. 53 (3828. fasc. 266—267. fol.), Acta adm. cam. mint fent; KA Exp. 1694. okt. 6, no. 20. — A pesti tanács fenntartja határozatát az adminisztráció rendelkezése után is, Ptjkv. 1703. ápr. 2, III. 154.

[228] KA Mem. u. Anbr. 14 P. (1692. febr. 9. után); Acta iud. 1692. jún. 24, az idézet, Btjkv. I. 348—351; KA Exp. 1692. jún. 26, no. 116, a büntetés; Ptjkv. 1703. jún. 12, a prófoszt kérik, III. 163.

[229] Ptjkv. 1694. febr. 9, 16, ápr. 2, jún. 4, I. 141—142, 148, 160, 186; KA Mem. u. Anbr. 181 K (1695 júniusából?), vö. II. fej. 109. jegyzetnél. — Krempl felfüggesztése Acta iud. 1699. júl. 24, KA Exp. 1699. szept. 7, no. 35.

ellen, de ez sem maradt adósuk. A kamarai adminisztrációnál évekig húzódott az ügy, végre megkövetéssel és csekély pénzbüntetéssel zárult le; ez egyébként még 1699 őszén is behajtatlan maradt.[230] Még súlyosabban esett a latba Bösinger másik erőszakossága: 1697 nyarán vacsorára hívta meg Zaunockh tanácsost, és itt bizonyos számadásokat követelt tőle, majd szóváltás során az arcába vágott. Az egész tanács sértve érezte magát, és elégtételért fordult az adminisztrációhoz. A részegségével védekező Bösingert megkövetésre kötelezték, de a tanács nem nyugodott addig, míg ez nem kívánsága szerint, az egész magisztrátus, a fertálymesterek és a lakosságot képviselő néhány polgár jelenlétében folyt le. Ezenkívül a polgármesternek 25 tallér pénzbüntetést kellett letennie a Szentháromság-szobor javára. Több mint három év telt el, míg a szangvinikus gyógyszerész végre megfizette a mindkét ügyből eredő pénzbüntetését, s ezzel a tanácsból történt átmeneti kirekesztése is véget ért.[231]

Ilyen példaadás mellett alig csodálkozhatunk azoknak az eseteknek jelentős számán, amelyekben a budai vagy a pesti tanács ellen fakadt szitkozódásra valamelyik polgár. A tiszteletlenség sokféle lehetett, az iratok nem is mindig részletezik; ilyen volt az ülésen tanúsított egyszerű *insolentz*, a kereset szerénytelen előadása, a bíró és a község szidalmazása, a magisztrátus becsületességének vagy hitelességének kétségbe vonása, tehetetlenségével szemben a polgárság erőszakos fellépésének „egészen lázadó" sürgetése, az adókivetésben eljárók megsértése, a porció-cédula megvetően történt elszakítása és hasonlók. Az ilyeneket elkövetőket a strázsamesterhez, súlyosabb esetben a törvényszolgához ültették le, az utóbbiakat meg is vasalták, vagy gyakran pénzbüntetésre kötelezték. A tanács megkövetése természetesen nem maradhatott el. Ha a feleség fakadt ki a hatóság ellen, a férj kötelességévé tették, hogy „fogja be a száját".[232] Furcsa világításba helyezi a fellebbezési jog gyakorlását az a néhány

[230] KA Mem. u. Ambr. 264 B (1695. ápr. 23, 27), 181 K (1695. június?), 207 K, 68 U, 340—341. fol. (1695. augusztus); KA Ber. u. Schr. 1695. máj. 3, no. 11; KA Exp. 1695. aug. 6, no. 6, 1696. jan. 19, no. 62, említi *Gárdonyi* i. m. 485; KA Besch. Pr. 1696. nov. 23, IV. vol. 430. fol.; Btjkv. 1698. máj. 2: újabb kizárási javaslat Krempl ellen, II. 281; KA Exp. 1699. szept. 7, no. 24, Acta adm. cam. aznapról.

[231] KA Besch. Pr. 1697. aug. 11, 13, IV. vol. 83—84. fol.; Acta adm. cam. 1697. aug. 16 (több irat), 1700. dec. 31. Vö. II. fej. 2, 20. jegyzetnél. Az ügyet ismertett *Gárdonyi* i. m. 485—486.

[232] Ptjkv. 1688. május, I. 2—3; uo. 1688. júl. 7, I. 1; uo. 1691. márc. 3: insolentz, I. 46; uo. 1693. márc. 27, 31: fenyegetődzés, hogy a magyarok kiszorítják a németeket, I. 99—100; KA Buchhalt. Acten 1694. márc. 5, 3829. fasc. 176, 177. no., KA Exp. 1694. márc. 9, no. 12; Ptjkv. 1694. máj. 25, I. 183; uo. 1694. júl. 6: az eljáró tanácsosok nem hiteles személyek, I. 194; Btjkv. 1694. szept. 3, I. 510, II. 14; Ptjkv. 1695. júl. 26: hamis a tanács, I. 299; Btjkv. 1697. jún. 14, II. 174; uo. 1697. jún. 19, II. 175; Ptjkv. 1699. febr. 23: a porciócédula csak fenéktörlésre jó, II. 188; uo. 1703. jan. 23, 26: ganz aufrührisch . . . kijelentések, III. 134—136; Btjkv. 1703. jan. 26, júl. 11: az öreg strázsamester bilincsben, III. 589, 655, IV. 560, 654; uo. 1704. máj. 28, IV. 759, V. 37, VI. 34; Ptjkv. 1705. jan. 14: a sértést . . . wirdt man schon zu revangiren, III. 286—287; Btjkv. 1706. jan. 4, 11: a tettes letétele az esküdtségről, VI. 232, 237. VII. 2, 8; uo. 1706. febr. 26: Anlags-Zettel eltépése . . . in ludibrium hiesigen Statt Raths, VI. 260, VII. 36—37; uo. 1706. máj. 31, VI. 308—309, VII. 102; uo. 1707. jan. 10: seiner Frauen das Maull zu stopfen, VI. 412, VII. 223. A tanács elleni gúnyiratra l. fent 203. jz.

pesti eset, amelyben büntetést róttak ki egy-egy polgárra a város ellen az adminisztrációnál tett valótlan panasz miatt.[233] A kamarai igazgatóság ugyanis az ilyen félig polgári, félig büntetőügyekben is élt felülvizsgálati jogával. A XVII. század végén Pesten fordult elő néhány jelentősebb eset. Eysserich Sámuel kereskedő 1697-ben nyílt utcán huncfutolta le a tanácsot, János deák szenátort és a rendes adófizetőket, s ezért a nyilvános megkövetésen kívül 300 ft pénzbüntetésre vagy negyedévi bilincsben töltendő fogságra ítélték. A kérésére mérsékelt pénzbüntetés még mindig 50 forintot, vagy nemfizetés esetén négy heti fogságot tett ki. Végül az adminisztráció enyhítette ezt — a megkövetésre és a kiállott fogságra való tekintettel — 25 forintra.[234] Csiszár Mihály pesti lakos megrágalmazta János deákot, hogy 1693-ban porciópénzeket osztott szét a tanácsosok között, s ezzel a kijelentésével a megyeházán izgatta a polgárokat. A részletes bizonyítás ellene szólt, s ezért vasban végzendő közmunkára kárhoztatták, de az adminisztráció a kiállott tíz heti vizsgálati fogság után szabadlábra helyezte.[235] Ugyancsak az izgatás indokolta egy Peringer nevű pesti ember letartóztatását, „mivel nem tisztességes dolog nyílt utcán valótlanságokat terjeszteni, s ezzel nyugtalanságra okot adni". A valótlanság abban állott, hogy Peringer az 1699-i porció összegét 8000 forintra, a polgárok számát pedig 350—400-ra taksálta. Addig maradjon áristomban — szólt az ítélet —, míg ezeket a számokat be nem bizonyítja.[236]

A kiváltságlevelek megszerzése után Budán és Pesten is előfordult, hogy valamelyik érdekcsoport a hatalmon levők ellen izgatta a polgárságot. Budán Bösinger működésének utolsó szakaszában, 1705-ben Sprenger János volt vízivárosi bíró nyugtalanságot keltett azzal, hogy a Bösingertől Bécsből vett leveleket más polgároknak, sőt az adminisztráció embereinek is mutogatta. Mivel a magisztrátus előtt eltitkolta ezeket, áristomba tették, de még a kancellária utasítása előtt szabadlábra került, mert a leveleket fogságában elégette.[237] Ugyanabban a hajóban evezett az egyik budai jogász, Mieser Fülöp Jakab is, aki új kiváltságokkal és könnyebb terhekkel hitegette a polgárokat, így izgatott a hatóság ellen, és még 300 forint jutalmat is kért magának. A tanács biztosan megtartotta a kancellária ajánlására adott válaszában elhangzó fenyegetését, hogy Mieser meg fogja kapni azt, amit megérdemel.[238] Pesten ugyanakkor az keltett zavart, hogy Pollermann tanácsos megkísérelte megtörni Proberger bíró serfőzési monopóliumát. Közben azzal fenyegetődzött, hogy majd leszámol a bíróval és a „kupaktanácsot tartó" magisztrátussal. Proberger nem is akart egy asztalhoz ülni ellenfelével, de mikor ennek titkos pálinkafőzdéjét megtalálták, elvesztette

[233] Ptjkv. 1699. nov. 20: warumben Sie mit vnwahrheit vmbgangen, II. 284; uo. 1701. jún. 3, II. 532, előzménye Int. a. a. nr. 525.

[234] Ptjkv. 1697. máj. 14, 17, 21, jún. 11, 18, II. 34, 37, 44—45, 47; KA Besch. Pr. 1697. jún. 21, IV. vol. 77—78. fol., Int. a. a. nr. 198.

[235] Ptjkv. 1698. júl. 11, dec. 13, II. 134, 169; KA Besch. Pr. 1698. júl. 24 , V. vol. 65. fol., KA Exp. 1699. márc. 6, no. 10; Int. a. a. nr. 329.

[236] Ptjkv. 1699. febr. 23, II. 188.

[237] OL Kanc. Litt. Civitatum 1695: 251. (1705. júl. 29-én); Kanc. Conc. Exp. 1705: 25. ex Julio.

[238] OL Kanc. Litt. Civitatum 1705: 123. (1705. júl. 29-én).

hitelét. Csak 1707 tavaszán, megkövetés mellett fogadták vissza a tanácsba.[239] Mindezek az ügyek a városok lakosságán belül kialakult érdekcsoportok harcával függöttek össze, és a sérelmek érzékeny megtorlása nem annyira az absztrakt városi tekintély, mint inkább az éppen kormányzó tábor érdekében történt. Így a felsorolt ügyek, bármilyen széles skáláját mutatják be az ellenszegülésnek és tiszteletlenségnek, nem érnek fel soha a városi joghatóság alól kivett *seditionis crimen*, a lázadás magaslatáig.[240]

A városi juriszdikció határain belül inkább azt tapasztaljuk, hogy a magisztrátus kisebb eljárási vétségeket is tekintélyének sérelmeként torolt meg; így a más fórum előtti kiegyezést, az idézéssel vagy az adminisztráció utasításával szembeni engedetlenséget, hamis tényállítást vagy hamis bizonyítvány bemutatását. Az ilyenekért néhány napi áristomot vagy csekélyebb pénzbüntetést szabott ki. Ugyancsak fogsággal bűnhődött az a fél, aki ellenfelét a tanács színe előtt gyilkosnak nevezte, és azonmód meg is kellett ezt követnie.[241] Valamivel súlyosabban torolta meg Buda hatósága Aurisch György kádár cselekményét, aki evangélikus vallását elhallgatta, s így a kádárcéh mesterévé emelkedett. Ötven akónyi hordót kellett készítenie a városnak, és 6 font viaszt adnia a templomnak. Később azonban a büntetést mérsékelték, és meghagyták nála a céhládát is.[242]

A polgármester (bíró) és a tanács megsértésén kívül büntetés alá esett egyes hatósági közegek szidalmazása is. Egyes tanácsosok ugyan polgári úton kereshették becsületüket, de hatósági jellegük miatt a szankció sem maradt el. Így az utóbb sikkasztónak bizonyult Schorr pesti vásárbíró, aki selymának és a város megcsalójának nevezte János deák szenátort, a nyilvános megkövetésen kívül 40 fuvart kellett hogy adjon a járdakészítéshez; később Neander városkapitány sértegetőjét hat fehér viharlámpa szolgáltatására és az egész *homagium*ra kötelezte a tanács.[243] Áristom vagy pénzbüntetés járt annak, aki a fertálymestereket sértegette,[244] a hajóhíd mesterét, vámszedőjét gyalázta,[245] a kapuőrre, éjjeli őrre illetlen szavakat (pl. *Hurenwachter*, kuruc huncfut stb.) kiabált.[246] Ha a strázsamestert provokálták,

[239] Ptjkv. 1705. dec. 22, 23, 1706. ápr. 13 (Pollermann ekkor fityingnek nevezi a tanácsot), 1707. ápr. 28, III. 366, 377, 417.

[240] Csak az 1694-i budai válságban hozzák fel Faberrel szemben, Acta adm, cam. 1694. febr. 16. Az adminisztráció is lázadást emleget, s a Carolina 127. cikkére hivatkozik, *Takáts* i. m. 366. Alsóbb hatóságoktól elvont cselekmény: Pr. Cr. 61. cikk.

[241] Ptjkv. 1689. márc. 1: a tanács megkerülése, I. 13; uo. 1691. jan. 30: hazugság, I. 42—43; uo. 1693. febr. 25, 27, márc. 3; Jaskó az asszonyt otthon már megfenyítette, nincs mit keresnie a városházán, I. 92—94: uo. 1694. febr. 26: az adminisztráció parancsának nem teljesítése, I. 150; Btjkv. 1694. szept. 10: nit erscheinung, I. 512, II. 15; Ptjkv. 1696. nov. 6: hamis attestatio, I. 409; uo. 1697. febr. 26: sértés a tanácsülésen, II. 15.

[242] Btjkv. 1696. dec. 5, 1697. jan. 16, II. 106, 112—113, Acta iud. az utóbbi keletnél.

[243] Ptjkv. 1700. ápr. 27, II. 343—344; uo. 1705. máj. 8, III. 326.

[244] Uo. 1694. nov. 23, dec. 10, I. 225—226, 228; uo. 1703. jan. 30, III. 137.

[245] Btjkv. 1702. máj. 26, III. 513, IV. 461; Ptjkv. 1708. febr. 27: Zimmer Knecht, Modi Hanns, III. 464—466.

[246] Uo. 1693. dec. 23, I. 134; uo. 1695. márc. 22, 23, I. 259, 263; uo. 1700. máj. 11, II. 348; uo. 1704. nov. 22, III. 268. Az utóbbi esetekben viaszban vagy gyertyában szabták ki a büntetést.

és ez nem késett kardjával eldöngetni a kihívót, a tanács megállapította, hogy megérdemelten kapta a verést.[247] Végül már a II. fejezetben volt szó arról, hogy a budai hatóság megtorolta a kerületi bíróságokon esett sérelmeket is.[248]

Az erkölcsi szabályoknak, a társas együttélés rendjének megsértéséből adódtak azok a kisebb súlyú bűncselekmények, amelyeket a két város hatósága általában csekély pénzbüntetéssel, áristommal vagy közmunkával torolt meg. Bár a kihágás fogalma még ismeretlen volt, visszatekintve ebbe a kategóriába sorolhatnók őket. Az ilyen deliktumok mintegy szubszidiáriusan estek büntetés alá, ha nem valósították meg a törvényi tényállások egyikét. Példaképpen tekintsünk át néhányat. A vallás elleni sérelem volt a templom előtti verekedés, vagy az ünnepen végzett testi munka.[249] A jó erkölcsökbe ütközött az idős szülőkkel szembeni rossz bánásmód, vagy a feleség szájaskodása, rossz viselete. Vossmayr Jánost Buda tanácsa négy heti közmunkára ítélte, mert szüleivel hányivetien viselkedett, mostohaapját megverte és megharapta; csak a papság kérésére változtatták át büntetését a Szentháromság-szoborra adandó 3 mázsa vasra.[250] Az osztályszempontok indokolták a mester vagy gazdasszony megveréséért kiszabott áristomot, a cselédlánynál „hegedűt". Pest tanácsa jellemző módon „kezdetnek 50 ütést" osztott ki Lehner Mihály két szolgájának, akik gazdájukat megverték.[251] Jelentős volt a közrendi sérelmek száma; ilyen a párbaj,[252] a vaklármával előidézett zavarkeltés, a rémhírterjesztés (a rácok le akarják mészárolni a magyarokat!), az önkényes éjszakai házkutatás.[253] A pesti felső kapu őrének erőszakossága hivatali hatalommal való visszaélésnek számított, de ha védelemben sebesített meg valakit, büntetlen maradt.[254] A kuruc időkben bevezetett polgárőrség elhagyása kisebb büntetést vont maga után, de ha a helyettesként oda küldött fiúk a puskaporral játszva testi sértést okoztak, a pénzbüntetés növekedett, a fiúkat pedig megostorozták.[255]

Kihágásként büntették a polgárok vagyonát sértő és veszélyeztető cselekményeket, ha nem estek a lopás vagy a rablás fogalma alá. Így a gondatlanságból elkövetett tűzokozás büntetése tíz heti áristomig is felmehetett.[256] A szőlőhegyen történt rongálást, gyümölcsfa kivágását — ha

[247] Uo. 1704. aug. 5: ihm die schläg nicht vnrecht gegeben seyen, és még 3 nap áristom, III. 250; Btjkv. 1708. jan. 27: 6, majd csak 4 tallér büntetés, VI. 589, VII. 428.

[248] L. II. fej. 55, 79. jz.

[249] Ptjkv. 1696. jún. 19, I. 378; Btjkv. 1701. szept. 19, III. 436, IV. 356.

[250] Ptjkv. 1700. szept. 3, II. 402, vö. fent 405. jz.; Btjkv. 1702. júl. 7. Vossmayr, III. 520, IV. 471; KA Besch. Pr. VII. vol. 1702. szept. 11, csak vizsgálat anyával való rossz bánásmód miatt.

[251] Ptjkv. 1697. jan. 8: jeder 50 prügl zum anfang gegeben, de folytatása nincs, II. 5; uo. 1699. jan. 23, II. 179; Btjkv. 1701. szept. 23: hegedű, III. 437, IV. 357.

[252] Ptjkv. 1692. okt. 10, I. 76; uo. 1700. szept. 10, 17, II. 408, 412.

[253] Btjkv. 1698. febr. 14: ház felkutatása, II. 237; Ptjkv. 1701. ápr. 25: vaklárma, II. 514; uo. 1703. szept. 22: rémhírterjesztés, III. 214.

[254] Uo. 1700. szept. 3, II. 402 (két eset).

[255] Uo. 1708. jún. 5: die Bueben sollen gebeutschet werden, III. 482; Btjkv. 1708. jún. 8, VI. 654, VII. 506.

[256] Ptjkv. 1699. aug. 11, II. 254; uo. 1701. szept. 24: 10 tallér vagy 10 heti áristom, II. 574.

nem esett súlyosabb beszámítás alá — férfinál közmunkával, nőnél hegedűvel fenyítették meg.[257] Ide sorolnám a haszontalan lim-lomot és orvosságot (!) árusító házaló esetét is, akit árujának elkobzása után a budai törvényszolga kivezetett a városból.[258] Mindezek az ügyek arra a konklúzióra vezetnek rá, hogy a magisztrátus szigorúan ellenőrizte a lakosság életmódját, magaviseletét, erkölcsi magatartását, és fenyítő hatalmát a városokban éppen hatalmon levő csoportnak, rendszerint a vagyonos polgároknak érdekében gyakorolta.

2. A VÁROSOK BÍRÓSÁGAIN KISZABOTT BÜNTETÉSEK

a) *A büntetőjogi felelősség, a büntetés mértéke*

A budai és pesti bíróságon, illetve felsőfokon a kamarai szerveknél lefolytatott büntetőeljárások áttekintése lehetővé teszi, hogy most röviden összefoglaljuk a büntetőjogi felelősségre vonatkozó általános felfogást. Bevezetőben volt szó róla, hogy a kor büntetőjogtudománya nem jutott még el az általános rész kidolgozásáig, sem a bűncselekmény fogalmát és ismérveit nem absztrahálta. A tényálladékszerűség, jogellenesség és bűnösség kérdéseit az elbírálandó cselekményekhez tapadva, elsősorban abból a szempontból próbálta eldönteni: alkalmazható-e rájuk a halálbüntetés *(poena ordinaria)*, vagy csak más szankció *(p. extraordinaria)*. Halált a XVIII. századi kriminalista, Boehmer szerint is csak „delictum dolosum, consummatum et plene probatum" alapján lehetett kiszabni, ami az anyagi és eljárásjogi szempontok összefonódására is jellemző. A kor bíróságai tehát — így a városiak is — az adott tényállásnak valamilyen általános fogalom alá vonása helyett azt vizsgálták: teljesen bebizonyosult-e, hogy valaki tettesként, szándékosan, befejezett bűncselekményt hajtott végre. Ha ezek a kellékek nem voltak meg együttesen, halálbüntetés helyett más joghátrány alkalmazására került sor.[259] Innen van, hogy — mint láttuk — a két városban az egész tárgyalt korszakban nem szabtak ki halálbüntetést emberölésért, pedig éppen elég esete fordult elő. Egyébként ez a cselekmény volt az, amelynek elbírálása során az általános fogalmak a két városban irányadó német büntetőjogtudományban is kicsiszolódtak.

A büntetőjogi felelősség csak a tettesre nehezedett. Ezt azért kellett néhány esetben kijelenteni, mert a céhek szigorúan őrködtek tagjaik kifogástalan életén. Jellemző példa erre az az elkeseredett tiltakozás, melyet a budai mészárosok a büntetését kitöltött Gall — mint „infamia iuris notata persona" — ipargyakorlása ellen éveken át hangoztattak.[260] Ugyanígy tusakodott a budai lakatos céh a lopásért száműzött Freymueth feleségének az ipar folytatására, a segédek tartására vonatkozó igénye ellen, kiterjesztve az *infamiae macula* hatását a családtagokra is. A városi tanács azonban — persze a szindikus tollával — erélyesen az asszony és gyermekeinek vé-

[257] Btjkv. 1697. júl. 31, II. 181; uo. 1706. jan. 11, VI. 237, VII. 8; vö. fent 155. jz.
[258] Btjkv. 1695. nov. 23, I. 638—639, II. 47.
[259] *E. Schmidt* i. m. 158—159.
[260] L. fent 109. jz.

delmére kelt, akiket sem *infamia iuris*, sem *infamia facti* nem érintett, mert az általános elv szerint „culpa et delictum suos tenere debeant authores". A német irodalom akkori tekintélyeire : Brunzmann, Besold és főként Carpzov munkáira hivatkozott a céh artikulusaiban foglalt ésszerűtlen szokással szemben; ha lenne is a családtagokat sújtó szabály, ez ellentétes lenne az isteni és természeti joggal, s ezért ki kellene javítani. A kamarai adminisztráció szárnyát szegte a szindikus érvelésének, mert meglátta, hogy az idézett szerzők a közemberek egyszerű vélekedését, nem a céhek szabályzatait ítélték el; ezeknek kijavítása pedig a magas udvarra tartozik. Mindamellett az elv érvényesült, Freymuethnénak átmenetileg megengedték az ipar gyakorlását, és még évek múltán is mint „bürgerliche Schlosserin" szerepelt.[261] A személyi felelősség elvét a város a katonasággal szemben is képviselte, amikor a Starhemberg-ezred az egész Tabánt felelőssé akarta tenni egy muskétás félszemének kiveréséért. A fentihez hasonlóan megfogalmazott gondolatot azzal a magyar Corpus Jurisban is olvasható civiljogi elvvel is alátámasztotta, hogy „nemo plus iuris in alterum constituere possit, quam ipse utatur (!)". Ez természetesen egyáltalán nem a büntetőjogi felelősségre vonatkozott; idézésével talán a katonaságra akartak nagyobb hatást tenni.[262]

A teljes büntetőjogi felelősséget a kor jogtudománya a szándékhoz *(dolus)* kapcsolta. Ezt különösen az emberölésnél és a hozzá hasonló cselekményeknél vizsgálták. A már elmondottak szerint a szándéknak legmagasabb formája az előre megfontolt szándék volt, és a Pr. Cr. nem egészen tiszta kifejezése szerint a *malitiose* történt emberölés, a gyilkosság feltétlenül halált érdemelt. Buda és Pest teljes apparátussal adta elő ezt 1705-ben, a Jakosics hídvámszedő legyilkolásával kapcsolatos beadványában, ha a tényállás — nézetem szerint — inkább az erős felindulásban elkövetett emberölés kategóriájába illenék is.[263] Az előre megfontolást nem rótta fel a kamarai igazgatóság a Herold védelmében Kis Jurkót leszúró tettesnek, de *summe dolosus* elkövetésért mégis halált javasolt a fejére. A római jogra és az osztrák törvénykönyvre való hivatkozások mellett a kánonjogi eredetű Carpzov-tanítás fejeződik ki a szándéknak szélesebb értelmezésében; aki karddal sebet ejt, a *versari in re illicita* tilalma alapján életével fizet a halálos eredményért.[264] A szándékos, de nem előre megfontolt emberölés eseteiben a városok enyhébb büntetést javasoltak, s a kamarai adminisztráció is ilyet szabott ki; Papolaskovics egyenesen a felindulásban való elkövetésre hivatkozva kapott kegyelmet.[265] Nem volt könnyű eldönteni a szándék kérdését Modauer hitvesölési ügyében. A pesti tanács — nyilván Mosel fogalmazásában — a teljes büntetőjogi tudás birtokában érvelt, ha dönteni nem is tudott. Elvként jelentette ki, hogy a bűncselekménynél a szándék

[261] Acta adm. cam. 1693. szept. 22, 26, 1695. jún. 30. Az ügyre l. fent 164. jz.
[262] Acta adm. cam. 1700. dec. 12: delicta suos authores tenere debeant ... Vö. I. fej. 86. jz. A szövegben idézett jogelvet pontosan l. a Regulae iuris antiqui 54. számánál (Corpus Juris).
[263] L. fent a 17. jegyzetnél.
[264] L. fent a 36. jegyzetnél, Carpzovra *E. Schmidt* i. m. 163.
[265] L. fent 20. jz.

az elsődleges szempont; itt azonban a szigorúbb megítélés szerint legalább *dolus indirectus*t lehet megállapítani (Carpzov !), mert a tettes az eredményt előre láthatta, vagy legalább előre kellett volna látnia. Az enyhébb megítélést viszont a szándék hiányával támasztotta alá; ha így tekintjük az esetet, a halál *praeter intentionem* történt, nincs előre megfontoltság, de *dolus* sem. A kamarai igazgatóság a *culpa lata* mellett nyilatkozott, és Modauert valóban gondatlanságból elkövetett cselekményért ítélték el.[266] A gondatlanságra egyébként több példát láttunk az emberölésnél, ezek közül Janiska Mihály esete a legjellemzőbb.[267] A szándék jelentőségére még a Busik-ügyet kell idéznem, melyben a kamarai adminisztráció a Pr. Cr. merőben gyakorlati 46. cikkében nem található módon döntött a halmazat kérdésében. Az ilyen esetben — mondotta — az a deliktum kerül előtérbe, amelyre a szándék elsősorban irányult.[268]

A bűncselekményt, a beszámíthatóságot és a büntethetőséget kizáró okokat a kor jogtudománya még elvi elkülönítés nélkül a szándék hiányának eseteiként, a Pr. Cr. 44. cikke egyenesen enyhítő körülményekként fogta fel. Az emberölésnél idézetteken kívül még számos példát lehetne említeni arra, hogy a részegség kizárta, vagy legalább enyhítette a felelősséget. Budán és Pesten rengeteget ihattak abban az időben, és még tekintélyes polgárok (maga Bösinger is) bízvást védekezhettek a *Rausch* állapotával. Enyhítő hatást a Pr. Cr. idézett cikke (13. §) csak az *improvisa ebrietas*nak tulajdonított, mely az egyébként részegesnek nem ismert embert megfosztotta esze használatától. Suttinger is *secundum rigorem*, a császár külön parancsára hozott szigorú ítéletnek mondja azt az 1653-i halálbüntetést, amelyet azért szabtak ki, mert bár a tettes a cselekményt részegen követte el, előtte és utána józan volt.[269] Részegsége miatt csak negyedévi közmunkát kapott Budán is a „Héring", pedig súlyos káromlása egyébként halállal járt volna.[270] A tanács a Karner-fiúcska agyonlövésének ügyében — ismét Carpzovra hivatkozva — elvileg is kijelentette, hogy a részegség megóv a halálbüntetéstől, mert kizárja a *dolus malus*, a bűnös akarat és elhatározás meglétét.[271] Teljes büntetlenséget azonban az ittas állapot sem biztosított. Nagyon figyelemre méltó a pesti tanács érvelése a hídmestert sértegető Baumann Henrik lakatos ügyében 1708-ban. A vádlott mentőtanúja azt vallotta, hogy ha a tettes józan lett volna, nem gyalázta volna a hídmestert. Pest azonban az okozatosság messzemenő értelmezésével úgy vélte, hogy „qui est causa causae, est causa causati", ezért a megkövetésen kívül 48 óra polgári őrizetre ítélte Baumannt.[272] A lerészegedésért megállapított felelősségben talán az *actio libera in causa* tanának előzményeit ismerhetjük fel. Egyébként az okozatossági láncba nem döntő módon bekapcsolódó személyről — aki a

[266] L. fent 51, 52. jz. A culpa lata Carpzov óta nem esik egy beszámítás alá a dolusszal, *E. Schmidt* i. m. 165.
[267] L. fent 31. jz.
[268] L. fent 138. jz.
[269] *Suttinger* i. m. 821.
[270] L. fent 9. jz.
[271] L. fent 32. jz.
[272] L. fent 245. jz.

halálos végű verekedésre némi okot adott — az adminisztráció már eleve úgy rendelkezett, hogy csak *extraordinaria poena* érheti.[273]

Az elmebajt *(mania)* a Pr. Cr. 44. c. 4. §-a büntetést kizáró oknak fogta fel, de tiszta időközök esetén csak enyhébb elbírálást írt elő. A városi gyakorlatban alig volt erre példa. A Hayvas-ügyben azonban a pesti tanács valóban enyhébb büntetést javasolt, mert úgy tartotta, hogy a vádlott elmezavara miatt nem akarta a halálos eredményt, bele sem egyezhetett, így „dolo carere scheinet".[274] A zsák ruha ellopásán tetten ért dabonyi paraszt maga hivatkozott rá Pesten, hogy nem tudja, mit követett el, mert *lunaticus*, meg részeg is volt.[275] Hasonlóképpen kizárta a tettes megbüntetését a jogos védelem, melyre ugyancsak az emberölés szolgáltat példákat. Elméletileg különösen a jogos védelem határainak túllépése érdemel figyelmet. A Sambhauer—Herold ügyben a volt városbíró teljes jogi érveléssel hadakozott a büntetlenségért. Ezt azonban nem honorálták teljes mértékben. Sambhauernél, aki a halálos döfést adta, az adminisztráció elismerte ugyan Carpzov tanítását, hogy másnak a védelme is mentesít a büntetéstől, de úgy vélte, hogy mivel már nem volt szükség védelemre, a tettes ennek határait „genzlich excedirt".[276] Hasonlóan mondotta ki a budai tanács, hogy Cammerlohr Máté fuvaros, aki a magas állású Wilfersheimet csúnyán megverte, karját is eltörte, *enormiter* túllépte a védelem határait, és ez a túllépés mind a védelem okát, mind annak módját illetően fennáll. A fuvaros viszont *casualiter* való elkövetéssel védekezett. Az eredmény ismeretlen, de a tettes mindenesetre megülte Buda tömlöcét.[277] Ez az eset már a testi sértés körébe vág, melynek tárgyalása során (alább V. fej. 3. b/) a jogos védelem kérdésére még vissza fogunk térni.

A bűncselekmény befejezett volta, vagy a kísérleti szakaszban való megakadása elvileg lényegesen befolyásolta a büntetés mértékét. Előkészületi cselekményre nem találtunk példát, de úgy látszik, a kísérletet a befejezett cselekménynél enyhébben torolták meg. Különösen jellemző Wodar vízhordó említett hitvesölési ügye; bevallotta, hogy ölési szándékkal szúrt a felesége nyakába, de csak közmunkára ítélték, és két hét után innen is szabadult, éppen életben maradt feleségének könyörgésére. Hasonló kimenetelű volt Persiza rác hitvesölési kísérletének ügye. A nemi bűncselekmények kísérletéért is sokkal kisebb büntetést szabtak ki, mintha a tettes eljutott volna a befejezésig: a Kirchhoferné ellen nemi erőszakot megkísérlő francia pénzbüntetéssel, a férjes asszonyt (valószínűleg) megszöktetni próbáló Schlemmel száműzéssel és két órai pellengérrel, a „csókot lopni" megkísérlő festőlegény pedig a felmondáson kívül egy tallér ellenében szabadult.[278]

[273] KA Exp. 1703. jún. 8, no. 24. Az ügyben (Vida György megölése Kalocsán) az adminisztráció Budát bízta meg az eljárás lefolytatásával: uo. 1703. júl. 5, no. 17. Acta adm. cam. aznapról.

[274] L. fent 35. jz.

[275] Ptjkv. 1701. jún. 10, II. 534.

[276] L. fent a 36—43. jegyzetnél.

[277] Btjkv. 1698. nov. 17, 28, II. 386, 397; KA Besch. Pr. 1698. dec. 1, 6, V. vol. 118v, 130—130v fol., Acta adm. cam. 1698. dec. 6: excess tam quoad modum quam causam moderaminis inculpatae tutelae.

[278] L. fent az 56, 57, 78, 86, 135. jegyzetnél.

A társtettesség és részesség kérdéseit elméletileg távolról sem gondolták át, szinte ösztönösen jártak el. Enyhébben büntette meg a budai tanács azt a hat rácot, akik egyszerre lőttek rá a hetedikre, de nem derült ki, melyikük okozta a halálát. *Extraordinaria poena* gyanánt fejenként negyedévi közmunkára kötelezte őket, amellett az áldozat anyját 12 tallérral kellett kielégíteniük. A bűnsegédek *(complices)* általában ugyancsak enyhébben szabadultak, így az emberölésnél (Papolaskovics, Sambhauer és társai), marhalopásnál (a tettes ökörbőrrel, a segéd anélkül állt a szégyenletes emelvényen), hatóság elleni erőszaknál (Wablerné pincérei) és bizonyára más esetekben is. Láttuk a lopás részeseinek enyhébb elbírálását, s a kézre nem került rablók nevének a bitófára szegezését (Kandó-ügy). Még a felbujtó sem kapott mindig azonos büntetést a tettessel; így Smolkaynéra ugyancsak halált kért városa, de az ölésre felbujtó (János borbély) vagy a marhalopás értelmi szerzője pénzbüntetéssel szabadult. A Zandl-fiú állítólagos felbujtójának sikerült tisztáznia magát.[279] A városok gyakorlata tehát jelentős mértékben ingadozott az egyes esetekben.

A büntetést enyhítő körülmények közül e fejezet során előfordult a tettes büntetlen előélete és jó híre, a felindulás, a fiatal kor, a hosszas fogság, a testi gyengeség, a beismerés; a súlyosítók közül a rossz előélet, az ismételt elkövetés, a cselekmény elharapózása (Pr. Cr. 44. c. 1, 2, 7—10. §§, 45 c. 1—3, 10. §§). Ezekben és a büntetőjogi felelősség megítélésében a német jogtudomány és az osztrák gyakorlat szolgált zsinórmértékül.

b) *Halálbüntetés*

A XVII. századi büntetőjog változatlanul megőrizte a javaközépkor kegyetlen halálbüntetési módjait: a máglyát, a négy részre vágást, a kerékbetörést, az akasztófát, a lefejezést, és mindezeknek súlyosítását. Budán és Pesten csak kevés fajtájukat alkalmazták. A pesti törvényszolga díjszabásában ez olvasható: „Wenn eine Execution über Malefiz Persohnen ergehet, es seye durch Stauppenschlag, oder mit dem Schwerdt, Strang etc. ist die Gebühr 1 fl. 10 gr."[280] Ebből az következnék, hogy a halálra korbácsolást is számításba vették, de gyakorlatilag csak a kötél és a kard általi kivégzésre került sor. A katonai parancsnok, amíg ragaszkodott ahhoz, hogy csak neki van joga halálos ítéletet végrehajtani,[281] más módszereket is alkalmazott. Így már 1688-ban felhívták az összes budai kovácsokat és ácsokat, hogy a Beck parancsnoknak a kivégzéshez szükséges kereket és karót — később ismét: karót — és a hozzávaló létrát szokás szerint valamennyien, mégpedig azonnal készítsék el.[282] A katonai kerékbetörés és karóbahúzás azonban nem a városi büntetőbíráskodás körébe tartozik.

[279] Corr. mag. 1693. márc. 31; továbbá l. fent a 20, 36—40, 154, 173—175, 193, 222, a felbujtókra a 33, 45—47, 154, 183—184. jegyzetnél.

[280] Int. a. a. nr. 130, l. a II. fej. 132. jegyzetnél.

[281] L. fent 47. jz.

[282] KA Exp. 1688. máj. 3: ein Radt vnd Pfahl; uo. aznap: ein Pfahl vnnd laider; uo. 1688. júl. 29, és aznapi irat aug. 29-hez beosztva: einen spiss; Acta adm. cam. aznapról.

A Pr. Cr. 48. cikkében (8. §) a súlyos bűntettekre elrendelt módon végezték ki Pesten kard által a hitvesölő Pan Katalint. Mint már láttuk, fejét és kezét a kerékre tűzték, ez a kerékbetörést jelképezte. A kivégzés előtti kézlevágás a csonkítás egyetlen példája a városi joggyakorlatban.[283] Az osztrák kódexből következően a kerék valahol az út mellett állhatott, s a holttestet a vesztőhelyen temették el.[284] Kard által vesztette életét a gyermekölő Kovács Kata is, de kivégzésének módjáról nincs közelebbi adat.[285] Egy becsületsértési ügy azonban érdekes jogszokás emlékét tartotta fenn. Templ pesti polgár azzal gyalázta polgártársát, hogy gyilkos; ezzel rászolgált, hogy lenyakazzák és fejét a lába közé (vagy elé) tegyék.[286] A jogszokást erősen valószínűsíti az a tény, hogy a kilenc évtizeddel később kivégzett magyar jakobinusok csontvázait is ugyanígy találták meg 1914-ben. A kötél általi halálra szóló ítélet végrehajtásának a vesztőhely felállítása volt a feltétele, így Pesten 1694-ben, Budán csak 1699 után kerülhetett rá sor. A szokásostól eltér Busik János esete, akit — minthogy a lopást gyújtogatással halmazatban követte el — egy máglyán felállított rögtönzött bitófán végezték ki majd testét hamuvá égették. Ez a jelképes tűzhalál pontosan megfelelt a Pr. Cr. 48. cikke 1. § 4. pontjának.[287]

A halálos ítélet végrehajtásának rendjét is az osztrák jog szabta meg. A Pr. Cr. 51. cikke értelmében kihirdették az ítéletet az elítéltnek, majd a tanács színe előtt még utoljára kihallgatták. A Bödör-ügyben saját lopásairól faggatták ki a tettest, majd másnap a bíró, a jegyző és két tanácsos felvette a jegyzőkönyvet, mely egy bűntársra terhelő adatokat tartalmazott.[288] A Kandó-ügyben az adminisztráció rendelte el, hogy a kivégzés előtt ugyancsak a bűntársakra vonatkozóan vallassák ki az elítéltet, majd szögezzék nevüket a bitófára, ha hirdetményi idézésre nem jelennének meg.[289] Mindegyik esetben papot küldtek az elítélthez, hogy gyóntassa meg, és adjon neki lelki vigaszt; Busik ügyében az adminisztráció külön kiemelte, hogy maga választhatja meg a gyóntatót.[290] Hogy pálcát törtek a halálra szánt fölött, arra nincs adat, de valószínű. A Bödör-ügyben mindenesetre tudjuk, hogy az ítélet közlése után harmadnapon a városházán, szabad ég alatt, délelőtt 9 és 10 óra közt még egyszer kihirdették azt, majd Bödört átadták a hóhérnak, és a polgárság kikísérte a bitófához. A büntetésnek az elrettentés volt a célja, ezért egy-egy kivégzés nagy nyilvánosság mellett folyt le. A későfeudalizmus az elítélt utolsó útját pompázatos népünnepéllyé fejlesztette.[291] Hogy a végrehajtás mennyi idő múltán kövesse az ítélethirdetést, arra egy darabig nem volt szabály; Pan Katalint pl. a bíróságról egyenesen a vesztőhelyre vitték. 1701-ben azonban az uralkodó a Budának és Pestnek is megküldött körrendeletében elítélte azt az eljárást, mely —

[283] L. I. fej. 42. és fent 48. jz.
[284] Ez volt a szokás pl. Esztergomban is: Corr. mag. 1697. febr. 26.
[285] L. fent 70. jz.
[286] Ptjkv. 1705. jún. 30, júl. 24, III. 332, 336—337.
[287] L. fent 138. jz., a többi esetet l. fent 140, 193. jz.
[288] Ptjkv. 1694. máj. 25, I. 184.
[289] KA Exp. 1699. márc. 14, no. 57.
[290] Uo. 1697. szept. 6, no. 27.
[291] *E. Schmidt* i. m. 176—177.

úgymond — a lelki üdvösségre káros és a királyi kegyelmi jogra sérelmes. Meghagyta, hogy a bíróságok a pallosjog elvesztésének terhével legalább három napi időközt hagyjanak az ítélet kihirdetése és a kivégzés között.[292]

A budai vesztőhely — láttuk — az újlaki felső piac közelében, magaslaton állott. A pesti bitófát ebben az időben még nem lehet pontos helyhez kötni; bizonyára nem volt távol a városfaltól. Erre engednek következtetni azok a példák, amelyekben Pest vármegye kölcsönkérte a városi vesztőhelyet, természetesen Pest jogait biztosító *reversales* mellett. 1700-ban Sőtér Ferenc alispán azzal az indokolással kért engedélyt a bitófa használatára, hogy „propter Danubium", tehát (január elején lévén) a jégzajlás miatt nem lehet az elítélteket a szokott megyei vesztőhelyre eljuttatni. Hét évre rá pedig nyilván a kurucok miatt nem merték a rendes helyen kivégezni rabjukat, ezért a megyei hatóság „circa aut saltem non procul a porta" végrehajtásra kért engedélyt a várostól.[293] Maguk az akasztófák a XVII. században még általában fából készültek, és szárával lefelé fordított U-hoz hasonló „kétágú" alkotmányok voltak *(háromfa)*.[294] Csak később épültek fel a zárt alsórészen emelkedő három-, sőt négyágú vesztőhelyek, így a XIX. században Vajna szerint „Pesten, a Soroksári út végén, a városból kimenet jobb kézre, a hóhér háza közelében egy dombon állott ilyen kőből épült akasztófa . . ."[295] A meghiúsult budai bitófaállítás elbeszéléséből világos, hogy először csak faalkotmányt tudtak emelni, hiszen a katonaság az előre összeácsolt alkatrészek kivitelét akadályozta meg.

c) *Közmunka bilincsben*

A javaközépkor sűrűn kiszabott halálbüntetését az olasz városállamok a XVI. században kezdték a nem kevésbé pusztító gályarabságra, a német fejedelemségek pedig a XVII. században erődítési vagy várostisztogatási munkára változtatni. Ez a bilincsben, helyenként taligához láncoltan elvégzett közmunka *(opus publicum, operae publicae)* váltotta fel a teljesen terméketlen tömlöcözést és a kiseprűzést is. A munka azonban nem azonos a XIX. században általánossá lett szabadságvesztés-büntetéssel; nem a fogoly kapitalista jellegű dolgoztatása és — elvben — hasznos polgárrá nevelése, hanem brutális bánásmóddal és csekély ellátással kapcsolatos testi büntetés, valójában hosszabb időre elnyújtott halálbüntetés.[296] A német gyakorlatnak megfelelően a *poena extraordinaria et arbitraria* válfajai között a Praxis Criminalis is jelentős helyet biztosít neki. 52. cikkében a cselekmény súlyához mérten kiszabható tizenöt féle büntetés közt első helyen említi a magyarországi végvárakban, a városok sáncain vagy másutt ellenszolgáltatás nélkül, bilincsben elvégzendő közmunkát; az első két esetben csak a tartományi kormány rendelheti el, de ez életfogytig is! (1—3. §§).

[292] Acta adm. cam. 1701. aug. 11, Int. a. a. nr. 546.
[293] Int. a. a. nr. 370, 1700. jan. 8; uo. nr. 813, 1707. ápr. 15.
[294] *Vajna* i. m. II. 172—174.
[295] Uo. II. 189, rajza 190.
[296] *E. Schmidt* i. m. 177—178.

Eléggé következetlenül, talán ezeknek enyhébb jellegére tekintettel más büntetések után sorolja fel az osztrák kódex az utcaseprést és a betegápolást bilincsben (9, 12. §§). Városainkban is gyakorta alkalmazták a közmunkát, mégpedig igen változatos időre és célból. Anélkül, hogy éles határokat lehetne húzni, itt is megfigyelhetjük az osztrák törvénykönyv kettősségét: a főbenjáró esetekben a büntetés — ha a kiállott vizsgálati fogságot is hozzászámítjuk — években, a kisebb vétségeknél hónapokban, hetekben, sőt napokban mérhető. Az elítélt munkaereje amazokban az idegen érdekeket szolgáló államapparátusnak, ezekben inkább a városi gazdaságnak vált hasznára.

Az előbbi fejezetben áttekintett bűnügyek alig tüntetnek fel valami következetességet az udvari kamara és a budai igazgatósága büntetéskiszabásában. Annyi bizonyos, hogy amikor valamilyen okból nem láttak lehetőséget a halálbüntetésre, mindig a kényszermunka kisebb-nagyobb mértékét alkalmazták. A legsúlyosabb ítélet az emberölő Miskó rác tíz esztendei munkája, utána a bigámiáért eléggé következetesen kimért négy-öt év (Vicsay, Gall, Császár), a Sambhauer—Herold féle emberölési ügyben elhatározott három és két esztendő.[297] Már majdnem irgalmasnak mondható az emberölő Papolaskovics, a hitvesölő Modauer, a tolvaj Panteli és Vukosán egy évi büntetése, az emberölésben vétkes Janiska és Herold, a csábító mészároslegény, a templomot kifosztó Mayr Franciska, a rabló Puskaporos Miskó fél esztendeje (az utóbbi csak javaslat).[298] Ezekhez a tételekhez hozzá kell adni a börtön szennyében az ítéletig eltöltött, nem is jelentéktelen időt, viszont le kell vonni azt, amit a kamara az elítélt vagy a város kérésére kegyelemből elengedett.[299] A lopásért a cselekmény súlyához képest kiszabott közmunka mértéke — láttuk — 3 naptól 4 hónapig mehetett fel, négy hetet kapott (a kiállott egy esztendei fogság után) a tolvaj Fogarasi János is. Így az emberhalált okozó Widtmann hat heti büntetése határozottan enyhe, mértékét tekintve a tolvajoké közé illeszkedik be.[300] Adott esetben hosszúra nyúlhatott az a közmunka, melyet bizonytalan időre, azaz számadásig, elégtételig, tisztázásig rendelt el valamelyik városi tanács.[301] A súlyosabb tételek közé tartoznak azok az esetek, amelyekben a munka jellegét határozottan a kórházi betegek ápolásában jelölték meg. Az Anna Mária török nő ügyében tett városi javaslat egyenesen tíz esztendőt ajánlott, de a vádlott kegyelmet kapott. Így a legmagasabb ápolási időtartam két esztendő volt, ugyancsak gyermeklésért; a lopásért kiszabott hasonló büntetések maximumát (férfiakra is!) a fentiekben félévben ismertük fel.[302] A budai kórházban éppen az ott dolgozó rabok számára kellett 1707-ben az egyik szobát *Zuchthaus*nak berendezni. Sajnos egyelőre nem

[297] L. fent sorra a 19, 100, 105, 113, 37. jegyzetnél.
[298] L. fent sorra a 20, 54, 147, illetve 31, 38, 39, 94, 185, 190. jegyzetnél.
[299] Pl. Papolaskovicsnak, Augustinnak, Heroldnak, Panteliéknek stb. Vodar hitvesölési kísérleténél az eredeti időtartam ismeretlen, de kegyelemből két hét után szabadult, l. fent 56. jz. Csiszár Mihálynál a tanács csak javasolta a közmunkát, de az adminisztráció tíz hét után szabadlábra helyezte, l. 235. jz.
[300] L. fent sorra a 148—149, 145, 32. jegyzetnél.
[301] L. fent 204, 206, 207. jz.
[302] L. fent sorra a 63, 69, 153. jegyzetnél.

derül ki több róla, pedig ez a szó a börtönügyi reform előfutárát, az angol és holland típusú dolgoztató fogházat jelöli a német gyakorlatban![303]

A betegápolás esetén kívül a közmunka jellegére nézve adataink eléggé szűkszavúak. Harrer császári kősóellenőr Garrano Allio stukkátor elleni *iniuria*-keresete a nyilvános megszégyenítésért azt követeli, hogy az alperest is „ad publicos labores in compedibus" kötelezzék, ami e büntetés megszégyenítő jellegére vall.[304] A rabló Puskaporos Miskó budai ítélete „ad operas plebeias" szól, tehát alacsonyrendű, közönséges munkára.[305] Amikor az udvari kamara a kétfeleségű Vicsay Istóknak mégis meghagyja életét, pontosan meghatározza, hogy öt esztendeig „beym Kay(serlichen) Schöff Armament oder fortifications Baw" kell bilincsben dolgoznia.[306] A hasonló cselekményért négy évi kényszermunkára ítélt Császár Jurkót Pest tanácsa egy sóhivatali tisztviselővel küldi át büntetésének kitöltése végett az eszéki katonai parancsnokhoz.[307] Mégsem került minden közmunkára ítélt személy a hadsereg kezére. A fent bőven megtárgyalt Gall-ügyben az elmarasztalt mészáros Budán, a hatóság rendelkezése alatt maradt, mert a kamarai igazgatóság a tanácsnak hagyta meg, hogy az utolsó jó fél esztendőben — bár bilincsben — engedje járni-kelni a Várban.[308] Modauer egy évi büntetése is a pesti tanács tömlöcében telt el. Amikor az udvari kamara végre meghozta az ítéletet, az eddiginél könnyebb lábvasat vertek rá, nyilván a munka megkönnyítése érdekében. Az elítélt később azt kérte a tanácstól, enyhítse fogságát, ennek érdekében késznek nyilatkozott (mint ezermester) megjavítani a városi órát. A határozat úgy szólt, hogy az egyik lábáról le lehet venni a vasat, de az időt ki kell töltenie.[309] Amikor nem dolgozott, a törvényszolgánál együtt ült a perük eldöntésére váró vizsgálati foglyokkal, hiszen az istenkáromlással vádolt Wachinger ellen még tanúskodott is.[310] A városnál maradt elítéltek és a vizsgálati foglyok közt némileg elmosódott a határ. 1697-ben a vármegye rabjai úgy szöktek meg, hogy a strázsamester elküldte egyikükért inasát, hogy munkára vigye (!), de a törvényszolga elment iddogálni az inassal, s a foglyokat őrizetlenül hagyta.[311]

A rövidebb tartamú, mondhatnám kihágási jellegű közmunka büntetését a városok elég sűrűn alkalmazták, és természetesen mindenkori szükségleteiknek megfelelően használták ki. A két városban épülő Szentháromság-szobron vagy „a templomnál" dolgoztatták azokat, akik a nemi élet rendjét sértették meg, vagy káromkodtak;[312] a hetekben számítható bünte-

[303] Btjkv. 1707. máj. 2: Ist geschlossen in dem Burger Spittal Zimmer vor ein Zuchthauss zurichten zu lassen . . ., a költségeket a polgármester előlegezi, VI. 469, VII. 284. — A Zuchthaus jelentőségére l. *E. Schmidt* i. m. 178—184.

[304] Btjkv. 1705. máj. 13, IV. 863, V. 150, VI. 147.

[305] Uo. 1698. márc. 22, II. 259.

[306] KA Hofb. 1695. ápr. 19, no. 11; az ügyet l. fent a 102. jegyzetnél.

[307] Corr. buch 1699. máj. 14, I. 43; az ügyet l. fent a 113. jegyzetnél.

[308] L. fent 107. jz. (1699. júl. 6.)

[309] Ptjkv. 1703. okt. 30: indessen ihme geringere Fuess Eisen angelegt werdten, III. 219; uo. 1704. ápr. 4, III. 235.

[310] Uo. 1704. márc. 7, III. 231, az ügyet l. fent a 4. jegyzetnél.

[311] L. fent 213. jz.

[312] L. fent a 2, 114. jegyzetnél. — Sértegetésért 6 fuvar a Szentháromság-szoborra: Btjkv. 1701. nov. 7, III. 447, IV. 371.

téseket meghaladja a „szándékán kívül" egy leányka halálát okozó Nidroltné 60 napi munkája a szobornál.[313] A budai városháza építésén is hasznát vették a raboknak, egy asszonyt ugyanott a városi pincében szorítottak munkára adóssága lefizetéséig; legötletesebben három kőfaragómester kölcsönös gyalázkodását használták ki, amikor mindegyikkel egy-egy ablakkeretet készíttettek a városházára, a békeszegőre pedig már eleve kettőt róttak ki.[314] A csatornázás híján mocsokkal és szeméttel borított utcák tisztogatását is büntetésként alkalmazták, enyhébb esetben az utcaseprésnél elengedték a bilincset.[315] A budai városi szőlőhegyen leginkább az ott kárt okozókat fogták munkára, de másokat is; egy fűszerkereskedőnek, aki Pleyern tanácsossal udvariatlan volt, a szőlőhegy kútját kellett kitisztíttatnia.[316] De alig lehetne felsorolni azt a sokféle foglalatosságot, amelyeket elítéltek láttak el. Pesten a szökött feleséget a Kecskeméti kapuhoz irányították, Budán kisebb cselekmények elkövetőit olykor sáncmunkára fogták, egy adat szerint Újlakon.[317] Nem egy esetben az ítélet csak annyit mondott ki, hogy a tettesek néhány napig dolgozzanak a városnak; munkájuk természetét a pillanatnyi szükség határozta meg.[318] A munkaszolgáltatásban meghatározott büntetés abban az esetben, ha nem kellett személyesen és bilincsben elvégezni, lényegében a vagyoni büntetés egyik válfajává lett. Így a tanács megtévesztéséért vagy egyik tanácsos megsértéséért kirótt 50 akónyi hordó, 40 fuvar a járdához, 6 fehér viharlámpa stb., akárcsak a kőfaragók említett büntetése is pusztán természetben meghatározott vagyoni, nem pedig megszégyenítő testi büntetés.[319]

d) *Tömlöc és áristom*

Mint köztudomású, a javaközépkor nem ismerte a szabadságvesztésbüntetést, legalábbis a polgári forradalmak óta általános alakjában. A *carcer*, a tornyokban vagy városházi pincékben berendezett fogda nem büntetésül, hanem a vizsgálati foglyok őrzésére szolgált ügyük elintézéséig. Még ha — mint a német városokban — szabtak is ki szabadságvesztést, a sötét, hideg, férges lyukakban, embertelen körülmények között elszenvedett rabság inkább testi büntetés volt. Jámbor óhaj maradt a Carolina 11. cikke, mely szerint a tömlöcöket nem a rabok megbüntetésére és sanyargatására, hanem őrizetére kell berendezni. A XVII. századi német birodalomban, ahonnan Buda és Pest telepeseinek többsége hozzánk jött, a hagyományos fogdákban siralmas állapotok uralkodtak. „Az elítélt rabok munka nélkül

[313] L. fent a 26. jegyzetnél.

[314] L. fent 150. jz.; Btjkv. 1699. jan. 7: városi pince, II. 427, III. l; uo. 1703. jún. 5: három Fensterstockh, III. 643, IV. 637.

[315] L. fent 151, 222, 232. jz.; Btjkv. 1696. ápr. 30: 2 nap, doch ohne Eysen, II. 75. — Analógiák: *Vajna* i. m. II. 161.

[316] L. fent 152, 257. jz.; Btjkv. 1704. okt. 13: kúttisztítás, IV. 785, V. 64, VI. 60.

[317] L. fent 92, 134. jz.; Btjkv. 1708. márc. 28: 2 nap Újlakon, VI. 626, VII. 469.

[318] L. fent 219, 250. jz.; Ptjkv. 1695. jún. 10: mit handt arbeit bestrafft, (vagy aznap:) bey der Statt arbeithen, I. 287; Btjkv. 1701. szept. 6: 4 nap az adminisztrátorné megsértéséért, III. 432, IV. 351.

[319] L. fent 242, 243. jz.

ültek együtt a vizsgálati foglyokkal; a bűnöző elemeknek valamilyen kriminálpolitikai szempont szerinti elkülönítésére sohasem gondoltak; a büntetés súlyának növelésére a lehető legcsekélyebb élelmezést (gyakran kenyeret és vizet) nyújtották, vagy megláncolták, illetve kalodába csukták a foglyot. A büntetés igazi súlya tehát a *squalor carceris*ben állott, s így a szabadságvesztés-büntetés a XVIII. század végéig megtartotta a középkori századokban reá jellemző, szabadságelvonással összekapcsolt testi büntetés jellegét."[320] Ez teljes mértékben áll a két testvérváros fogdáira is, akármennyire kötelezte őket a Praxis Criminalis, hogy a foglyokat — minthogy a tömlöc főként személyük biztosítására és csak kivételesen büntetésükre szolgál — ne bűzhödt tömlöcökbe vagy földbe mélyesztett gödrökbe vessék, hanem egészségükre ártalmatlan, tiszta helyen tartsák, élelemmel és orvosi segítséggel lássák el, egymástól pedig válasszák külön (27. c.). De ha az osztrák törvényhozó szeme előtt elsősorban a vizsgálati fogság lebegett is, a bíró belátásától függő „rendkívüli" büntetések között (52. c. 11. §) a határozott időre szóló börtönt is felsorolta.

A szabadságelvonást ezek szerint — a letartóztatott Paukenhaider kérvényének találó szavaival — *pro custodia* vagy *pro poena* alkalmazták a városok.[321] Az előbbi eljárási kényszereszköz, és az egykorú „áristom" szó fedi legjobban *(Arrest)*, az utóbbi büntetés, és az ugyancsak korabeli „tömlöc" illenék rá *(Gefängnuss)*. Mindjárt hozzá kell tennem, hogy a joggyakorlat távolról sem választotta el őket ilyen pontosan; nagyon sokszor „áristomot" rendelt büntetésül, de ezen nincs mit csodálkoznunk. Még leginkább elválaszthatná az őrizetet a rabságtól a végrehajtás helye és felügyelőjének személye. Elvileg úgy látszik, hogy az áristomot a becstelenítést nem jelentő strázsamesteri őrizettel, a rabságot pedig a tisztességet érintő törvényszolgai karcerrel tekinthetjük azonosnak. A pesti és budai lakosság valóban differenciált a kettő között, de nemcsak ezen az alapon. A csekélyebb súlyú cselekményeknél a vizsgálat és a büntetésül kiszabott szabadságelvonás is a strázsamester feladatkörébe tartozott, a súlyosnak tekintett bűntetteknél viszont már kezdettől fogva a törvényszolga őrizte a foglyot. Ezt néhány példa mutatja be legjobban.

A szentségtörő lopás felbujtójaként a törvényszolgánál őrzött Wallisch fogadóst, amikor a tettes vallomása tisztázta ártatlanságát, a *Scherge* kezéből és a vasból kiengedve a strázsamesternél helyezték el; kezesség mellett hamarosan szabadlábra is került.[322] A sikkasztással vádolt Engelmann felháborodottan tiltakozott az ellen, hogy a polgári őrizetben *(Purgerstuben)*, mégis lakat alatt tartja a strázsamester, mint egy gonosztevőt. „Úgy látom — írja a budai tanácsnak —, itt a strázsamesternek törvényszolgai teendőket kell ellátnia!"[323] A kétféle őrizethez fűződő közfelfogást fejezi ki a vargalegények panasza a nyelvfelvarrási ügyben; az adminisztrációhoz fordultak, mert a budai tanács mindnyájukat a strázsamester, *sőt* előző nap a törvényszolga őrizetébe adta, s itt még kenyérből meg vízből sem

[320] *E. Schmidt* i. m. 60—61, 184—185 (itt az idézet).
[321] Acta adm. cam. 1694. júl. 28, vö. fent a 227. jegyzetnél.
[322] L. fent 184. jz.
[323] Corr. mag. 1696. ápr. 27, vö. fent 205. jz.

jutott nekik elég.[324] Utóbb Karr Konrád üveges tett panaszt a főhatóságnál, mert „tolvaj" legénye megszökött a vízivárosi strázsamestertől; a budai hatóságot tette felelőssé káráért, mert az őrmesternél hagyta a foglyot, holott kérése szerint a Várba, a törvényszolgához kellett volna vitetnie. A tanács feleletre hívta fel Sprenger volt vízivárosi bírót, de ez igazolta, hogy a legénynél nem volt gyanús szerszám, és éppen a szökését követő napon akarták a Várba szállítani. A magisztrátus jelentése jellemző: azért tartotta a strázsamesternél a foglyot, mert gazdája nem tudta igazolni a felhozott 230 forintos hiányt; most aztán utólag kiált tolvajt, és a várost teszi felelőssé. A gondolatot így fejezhetném be: ha a legény biztosan sikkasztó, azonnal a törvényszolgához került volna![325] Világosan beszél Demetrovicsné kérvénye is, aki házasságtörés és prédálás vádjával került fogságba; a pesti tanács enyhítésként levétette róla a vasat, de azt már nem engedte meg, hogy a törvényszolgától az őrmesterhez kerüljön át.[326] Ha nem is ismerték a közel három évszázaddal korábbi Budai Jogkönyvet, az új polgárok is elvként vallották annak 235. cikkét, miszerint különbséget kell tenni a foglyok között, és a tisztes őrizetben levőket nem szabad a tolvajokkal együtt a bűzhödt szobában tartani, se együtt elővezetni.[327] A törvényszolga őrizetét, a tömlöcben sínylődést becstelenítőnek tartották, s a budai tanácsnak külön bizonyítványt kellett kiadnia, hogy a szabadlábra került személyről ezt a bélyeget lemossa.[328]

Ha a budai tömlöcöt közelebbről meg akarjuk ismerni, először a már többször említett Unger—Krempl—Bösinger viszályhoz kell ismét visszanyúlnunk. Az 1695 tavaszán lefolyt eseményeket legrészletesebben Hochenwarter budai harmincados adta elő, aki mint az adminisztrátor átmeneti helyettese Klingmayr péknek a *Burgerstube*be való átvitelét elrendelte. Bösinger a jelentés szerint az idős péket nem a polgárszobába (tehát a strázsamesterhez), hanem a gonosztevők közé, a *Schergenstube*ba csukatta; a polgármester vonakodása miatt adott Hochenwarter utasítást a szindikusnak és a két tanácsosnak az átszállításra. Bösinger válaszában részletesen igazolta eljárását: Klinglmayr civakodásért már többször volt őrizetben a polgárszobában, ezért a hatóságnak való ellenszegülés miatt most már a törvényszolgához kellett csukatni. A két tanácsos lakatosok segítségével, rudakkal és kampókkal törte fel az *Ambthaus* kapuját, s a péket diadalmenetben vitte haza, míg a polgármester a hóhér, törvényszolga és strázsamester társaságában odavolt a szőlőhegyen. A következmények — a *Scherge* inzultusa Unger ellen, Krempl megbotozása és a perlekedés — a fentiekből már ismeretesek.[329] Itt az a fontos, hogy a törvényszolga a városházán, lakat

[324] KA Besch. Pr. V. vol. 36—36v fol., Acta adm. cam. 1698. jún. 12, vö. I. fej. 76. jz.

[325] KA Besch. Pr. VII. vol. 1702. jan. 30; Btjkv. 1702. febr. 7, III. 485—486, IV. 421; Acta adm. cam. 1702. febr. 13.

[326] Ptjkv. 1708. aug. 17, III. 461, vö. fent a 98. jegyzetnél.

[327] Das Ofner Stadtrecht, hrsg. v. *Karl Mollay* (Bp. 1959) 139, hozzá *Relković Neda* : Buda város jogkönyve (Ofner Stadtrecht), (Bp. 1905) 192.

[328] Btjkv. 1700. nov. 29, III. 318—319, IV. 189; uo. 1701. jún. 21 (két eset), III. 404—405, IV. 313—314.

[329] L. a II. fej. 109. és fent a 229—230. jegyzetnél; az itt lényeges helyek KA Mem. u. Anbr. 264 B, Int. a. a. nr. 87.

alatt őrizte foglyait, s eltávozván a kulcsot magával vitte. Fent volt szó róla, hogy ezt egy vargalegény zsebébe dugta, amikor a szökés gyanújába akarta keverni.[330] A városházán szenvedett fogságából való elbocsátását kérelmezte a 75 éves korában más asszonyával szeretkező Pämmer vincellér is.[331] A XVII. század utolsó éveiben az épület már befogadhatta a tömlöcöt. 1692-ben fedték be a kiválasztott telkeken talált épületmaradványokat, és az 1696-i összeírás szerint a városháza „hat noch guets gemeür gwölber, auch Keller . . .”[332] Ilyen pincében sínylődhettek a törvényszolga rabjai, mielőtt az új építkezés megkezdődött (1702).

Pesten a legrégebbi adatok tanúsága szerint a Karpffenstein tanácsos, majd a bíró felesége ellen szitkozódókat büntetésül *(thurm straff)* néhány napra a török hódoltság idejét átvészelt valamelyik várostoronyba zárták.[333] De néhány év múlva már azért huncfutolta le Proberger bírót egy tanácsos, mert a tömlöcbe, azaz a „lyukba” juttatta őt.[334] Ez a „lyuk” lehet az az *untere arrest*, amelyre a porciócédulát — s általa a tanácsot — gyalázó Schach Mihályt ítélte a hatóság. [335] Több adat bizonyítja, hogy a pesti városháza pincéje szolgált tömlöcül; a *Scherge* a városháza udvarán vette át a a katonákkal bekísértetett szökött szolgát, ide kísérték a vásári tolvajt, itt ült a hadnagyát megölő Kostyán kapitány.[336] A börtönnek Pesten is *Schergenstube* volt a neve. [337] Az őrizet megkívánta, hogy a törvényszolga lakása ne essék távol a tömlöctől, melyben esetleg több helyiség is volt; az őrjöngő Hayvas Tamást a *Gerichtsdiener* elkülönített helyen tartotta, mikor behozták. Egy másik fogoly pedig a törvényszolga feleségét akarta egy dukáttal rábírni, hogy szökni engedje, tehát közvetlenül tudott vele érintkezni.[338] A fogda a török kiűzése utáni építkezés eredménye volt, amint a Fürstenbusch-bizottság jelentése megállapította.[339] De épült Pesten egy kínzókamra is, amelyet kisegítő börtönnek használhattak. 1699-ben 210 forintot szavaztak meg rá, és (Kalcher?) Márton tervei szerint alul egy téglából való pinceboltot, fölötte két szobát hagytak jóvá.[340] A terveket meg is valósították, hiszen ősszel már ebbe a „sötét tömlöcbe” csukták be a strázsamesternek ellenszegülő Thiel Dániel szabólegényt. Ez védekezésében

[330] L. II. fej. 104. jz.

[331] Acta iud. 1699. júl. 10, l. fent a 83. jegyzetnél.

[332] Budapest műemlékei I. (Bp. 1955) 462.

[333] Ptjkv. 1688. júl. 21: ist er der thurm straff entlassen, I. 2; uo. 1689. jún. 23: ist er 4 tag im turm bliben, I. 22.

[334] Uo. 1694. febr. 9: in Kercker will stecken lassen . . . der Hundsfott mich ins loch geschaffet . . . I. 141—142, hasonlóan uo. 1694. ápr. 2, I. 160.

[335] Uo. 1699. febr. 23, II. 188, vö. fent 232. jz.

[336] U. o. 1695. jan. 11: in dem Statthaushoff der scherg übernohmen, I. 240; uo. 1700. aug. 31: zu dem Rathauss geführt worden, II. 400; uo. 1702. jan. 24: Er in arrest in Statthaus gezogen, III. 9, vö. a III. fej. 19. jegyzetnél.

[337] L. fent 15. jz.

[338] KA Exp. 1703. jún. 18, no. 69. (a jún. 11-i iratban), vö. III. fej. 60. és fent a 35. jegyzetnél; Ptjkv. 1703. jún. 23: vesztegetés, III. 175.

[339] *Tóth*, Pest 123—124.

[340] Ptjkv. 1699. máj. 8 : Item ist anheünt die tortur stuben verdingt, dass vnter sich ein gewelb von Zigl gemacht, vnd drüber 2 Zimmer lauth H[err]n Martin seiner Specification vmb vnd für 210 fl an orth, vndt Endt zu stellen wie sich gehört, II. 212.

előadta, hogy a törvényszolga oda zárta be, ahová gazemberek és tolvajok szoktak kerülni; a szindikus rögtön mellé jegyezte, hogy az új *Tortur Cammer*ben kapott helyet.[341] A kínzókamra a jelek szerint a városházától elkülönített épület volt, esetleg azon a városfal melletti helyen, ahol azelőtt is kínozták a vádlottakat. Ezt Leistner ugyancsak ismert panaszából tudjuk, melyet marháinak pénzbüntetés fejében való lefoglalása miatt a vármegyénél emelt. A tanács kiküldöttei — írta — a hazatérő marhákat a Kecskeméti kapu előtt foglalták le, majd éjszakára „in ... internum angulum maeniis civitatis, ubi publici malefactores torqueri solebant" hajtották be.[342] Ha a kínzókamra ugyanitt épült fel, talán azonos lehet a Hatvani kapunál kb. száz év múlva még fennállott kis városi épületek egyikével.[343]

A tisztes őrizetet mindkét városban a strázsamester felügyelete alatt kellett leülni. Buda tanácsa következetesen három napi áristomot szabott ki olyan esetekben, amelyek a megkövetési, kártérítési stb. követelés megítélése mellett csekély büntetést is érdemeltek. Ilyen volt a rágalmazás, becsületsértés, kisebb testi sértés, ingórongálás, engedetlenség. A legutolsónak említett magatartás *(Vngehorsamb)* voltaképpen valamennyi ilyen büntetés mélyebb oka.[344] Ezért a strázsamesteri áristom neve is *burgerlicher Gehorsamb*, melynek a tettesek engedelmességre szorítása a célja. Hosszabb időre, esetleg kenyéren és vizen tartással súlyosítva csak kivételesen: tekintélyes férfiú megveréséért vagy káromkodásért méri ki a tanács.[345] A fogoly itt már valóban szobában ül, az említett *Burgerstube* név tehát helyénvaló. Erre mutat az újból letartóztatott Gall esete, akit az őrmesternek nem szabad kiengednie a szobájából, ha ágyastársához közeledni próbálna. A víziárosi őrmesternek pedig „a legbelső szobába" kellett volna csuknia Karr szökött legényét.[346] Pesten hasonlóan áll a dolog. Elsősorban a bíró vagy a hatóság elleni szájaskodásért küldik a tettest a *Gehorsamb*-ba, vagy ítélik legkevesebb egy napi *Burgerarrest*re; megtörténik azonban az is, hogy a viszálykodó, sőt a véletlenül halált okozó is megüli az áristomot.[347]

[341] Uo. 1699. okt. 6: in ein finsterne gefengnuss steckhen lassen, . . . (alább:) in ein loch wo schelm vnd dieb sein eingesteckt, NB. Er ist in die new Tortur Cammer gelegt werden . . . II. 268—269.

[342] L. III. fej. 17. jz.

[343] Ezekre Nagy Lajos volt szíves figyelmeztetni.

[344] Btjkv. 1695. nov. 14, I. 634—635, II. 44; uo. 1695. dec. 2, I. 644, II. 50; 1696. máj. 7: weilen er hierin des Vngehorsamb erzeugt, ist er zum Wachtm[eister] condemnirt, II. 77; uo. 1697. márc. 6, II. 122; uo. 1698. jún. 20, II. 312; uo. 1701. dec. 20: zu einer Straff, III. 467, IV. 391.

[345] Uo. 1698. nov. 28: Wilffersheimb karja eltöréséért . . . in den burgerlichen Gehorsamb, II. 397, Acta adm. cam. 1698. dec. 6, vö. fent 277. jz.; Btjkv. 1707. okt. 29: negyedévi közmunka helyett csak 4 hét kenyéren és vizen káromkodásért, VI. 552, VII. 376, vö. fent 9. jz.

[346] Btjkv. 1700. márc. 15: will nich[t] auss sein Zimmer zu lassen, III. 180, IV. 35, vö. fent 108. jz.; uo. 1702. febr. 7: ob nicht . . . der entwichene Gesell bey dem Wachtmeister in dem innersten Zimmer verspert worden, III. 485—486, IV. 421, vö. fent 325. jz.

[347] Ptjkv. 1695. ápr. 15: gehorsamb, I. 267, l. fent 221. jz.; uo. 1695. ápr. 26: in gehorsam zu gehen, I. 271, l. fent 226. jz.; uo. 1698. jan. 31: Kain-ügy, II. 76, vö. KA Besch. Pr. 1698. febr. 21, jún. 27: még mindig kéri elbocsátását, V. vol. 15—15v, 56. fol.; Ptjkv. 1700. szept. 7: 1 nap burgerarrest, II. 404, vö. III. fej. 20. jz.; uo. 1703. okt. 19: véletlen ölés, Burger arrest, III. 219, vö. fent 30. jz.

Férfi és nő egyaránt kerülhet ide; Erny Sebestyénnét makacs nemfizetésért úgy csukatja be a pesti tanács, hogy héthetes gyermekét a *Scherge* felesége táplálja. Ezzel kapcsolatban védekezik úgy a hatóság az adminisztráció szemrehányásával szemben, hogy a makacsokat a polgári áristom szorítja engedelmességre, különben a városi bíráskodás csak olyan lenne, „sicut campana sine pristillo".[348] 1703-tól feltűnik az áristom azóta gyakran használt új neve, a „vörös ajtó"; ide kárhoztatják a hatóság megsértőit, az engedetleneket, makacsokat egy-két napra. Hogy itt valóban a strázsamester fogdájáról van szó, azt egy 1708-i határozat teszi nyilvánvalóvá; ebben a tanács a házaspárt a cselekmény súlyához képest úgy helyezi el, hogy az asszony a törvényszolgához, a férfi pedig a „vörös ajtó" mögé kerül.[349] Az Erny-gyerek táplálása némi alapot ad arra a feltevésre, hogy a polgári őrizetre szolgáló szoba nem volt messze a törvényszolga zárkájától, mindkettő a városháza egy-egy helyisége lehetett.

A börtönviszonyokat illető adatokból siralmas kép tárul elénk. A *Burgerarrest* nemcsak jellegére nézve volt tisztes, hanem a letartóztatottak szenvedéseit is a szabadság elvonására korlátozta. Ezért tiltakozott olyan hevesen az ide utalt Engelmann a gonosztevőknek kijáró megláncolása ellen.[350] A törvényszolga tömlöce azonban keserves lehetett, akár vizsgálati fogságban, akár büntetését töltve ült ott valaki. A rabokat szabályként megláncolták, talán a zárka falához is erősítették. Már 1692-ben vasban ült a törvényszolgánál Filipbreis János szobrász, s a következő évben is fizetett a tanács egy cselédlány vasraveréséért a *Stockhaus*ban. Az utóbb kivégzett Bödör Mihók még a tömlöcben gyanússá tette magát azzal, hogy a lakatot nyitva találták a nyakán. Sauttermeister sikkasztás gyanújával letartóztatott segédje kitört ugyan a börtönből, de a vasat a főőrségen verette le magáról. A bilincset csak kivételesen, a vádló kérésére engedték el.[351] Pest tanácsa 1702-ben a foglyok jobb őrzése érdekében biztosított láncot csináltatott.[352] Itt jegyezték fel, hogy a rossz életű Demetrovicsné hetekig sínylődött a tömlöcben vasban, reá kovácsolt lánccal; nem csoda, ha egy másik asszony sírva fakadt attól féltében, hogy férjét tömlöccel és bilinccsel fogják sanyargatni.[353] Emellett a brutális poroszlók nemegyszer

[348] Int. a. a. nr. 160: Burgerstubenbe csukják a gyermekkel, . . . vnd solches durch des Schirgen Weib gehalt worden . . . Az ügy iratait l. az I. fej. 58. jegyzetnél.

[349] Ptjkv. 1703. márc. 30, ápr. 3, III. 152—154, l. fent 226. jz.; uo. 1707. okt. 7: mit der Rothen Thür getrohet, III. 443, l. ua. jz.; uo. 1708. febr. 27: 48 óra, III. 464—466, l. fent 245. jz.; uo. 1708. szept. 17, III. 499; uo. 1708. dec. 11: das weib dem diener, den mann aber zu der Rothen Thüer an befohlen, III. 510.

[350] L. fent 323. jz.

[351] Budai lt., Kamarai hivatal számadásmellékletei 1692. no. 31; ua. számadáskönyve 1693-ról, fol. 28—29; Ptjkv. 1694. ápr. 19: Bödör-ügy, I. 167, l. fent a 140. jegyzetnél; Btjkv. 1694. dec. 3: inquisitus vasban, I. 522—523, II. 27; Acta iud. 1696. máj. 24: vas leveretése; Ptjkv. 1697. máj. 14: negyedévi fogság vasban, II. 34, l. fent 234. jz.; Btjkv. 1704. nov. 27: a bilincs . . . nicht geschlossen, IV. 801, V. 82, VI. 77—78; uo. 1706. dec. 15: súlyosítás, VI. 395, VII. 199.

[352] Ptjkv. 1702. márc. 3: Für die gefangene eine versicherte Ketten zur besserer Verwahrung machen zu lassen, III. 23.

[353] Int. a. a. nr. 846, 1708. júl. 25: Nedelkin yber 4. wochen schon in Eissen vndt mit einer Ketten angeschmitter liget . . . l. fent a 98. jegyzetnél; Ptjkv.1708.. jún. 26: mit d[em] demnitz oder denen Eyssen vndt langen Vmbziegen straffen . . III. 490.

visszaéltek hatalmukkal, és a foglyokat tetszésük szerint verték. Igaz, erre a tanács külön megbízásából volt csak joguk, de ki látott a „sötét lyuk" mélyére? Gnestelt — tudjuk — éppen a foglylok ütlegeléséért csapta el a budai tanács; Gall felségfolyamodványa szerint 13 alkalommal verte őt véresre.[354] De ez nem volt elszigetelt jelenség, hiszen Pesten is azért engedtek végül is futni egy tolvaj szolgálót, mert hosszabb fogságot és kemény verést szenvedett el; valószínűleg a megvesszőzésbe halt bele egy zsebmetsző ugyanitt.[355] A megláncolt rabok emellett teljes sötétben vagy félhomályban ültek vagy feküdtek. Gall most említett irata, de más adatok is következetesen „sötét börtönt" emlegetnek. Viszont Bödört — amint mondotta — csak a pislákoló *licht* tartotta vissza a szökéstől. Azt is láttuk már, hogy a „szegény foglyoknak" büntetésként kellett hogy gyertyát szolgáltasson valaki.[356] Fűtésről természetesen nem gondoskodtak, és már igen nagy hidegnek kellett lennie 1698 karácsony táján, ha a budai tanács meghagyta a törvényszolgának, hogy legalább nappalra engedje be a foglyokat a meleg szobába.[357] A kosztról sem kell sokat szólni; ha nem kárhoztatták már eleve kenyérre és vízre az elítélteket,[358] csak a legszükségesebb élelmet nyújtották nekik. Engelmann boltiszolga, akit gazdasszonya sikkasztásért 11 hétre a budai törvényszolgához csukatott le, felpanaszolta, hogy lakattal volt lezárva, és csak büdös tőkehalat hoztak neki enni, ezért a magáét kellett fogyasztania.[359] Pénzzel azért a rabok is elérhették sorsuk javítását. A feleségét megölt Modauer ezermester pl. már annyira elunta pere elhúzódását, hogy gyilkossággal fenyegetődzött, és az őt meglátogató jezsuitát is elátkozta; mindamellett a városházi pincér bemutatta féléves borszámláját, s a törvényszolga is bevallotta, hogy a vádlott rendszeresen borhoz jutott. A tanács meghagyta, hogy ezentúl csak napi 2 krajcárt adjanak neki élelemre, ebédre „egy fél sört", bort nem; ha pedig rosszul viseli magát, a törvényszolga rakja béklyóba *(Handschellen)*.[360]

A tömlöc és az áristom végrehajtásának ridegségét némileg enyhítette az udvari kamara részéről gyakorolt kegyelem, melyről a nagyobb bűnügyeknél többször volt szó, továbbá az őrizet (fogság) megszakításának lehetősége. Az osztrák gyakorlat — Colerus tekintélye alapján — megengedte, hogy ha a fogoly beteg lesz, lelkiüdvéről való gondoskodás végett más biztos helyre engedjék ki: vagy lakására őrizet alatt, vagy a kórházba bilincsben.[361] Ezt a városok is lehetővé tették. A tíz esztendei közmunkára ítélt Miskó rácot súlyos betegsége miatt, az adminisztráció jóváhagyásával felgyógyulásáig tabáni nővéréhez engedték el; tekintélyesebb polgárokra

[354] L. II. fej. 111. és fent 111. jz.

[355] Ptjkv. 1699. jan. 23, II. 178; a halálesetre l. fent 143. jz.

[356] L. rendre 111, 140, 197. jz. Fából való fekhelyek (Petstätten) csináltatása a tömlöc és az áristom számára: Budai lt., Kamarai hivatal számadásmellékletei 1695. no. 7.

[357] Btjkv. 1698. dec. 17: bey so grosser Kelten die arrestanten doch wohl wahrter, in das warme Zimmer aufs wenigst beym tag ein zu lassen, II. 413.

[358] Pl. Ptjkv. 1700. jan. 19, II. 301—302; Btjkv. 1706. okt. 29, VI. 371, VII. 170.

[359] KA Exp. 1697. febr. 4, no. 61, l. még II. fej. 62. és fent 205, 323. jz.

[360] Ptjkv. 1703. szept. 1, III. 204—205, l. fent az 51—54. jegyzetnél.

[361] *Suttinger* i. m. 22—23.

néhány napi fogság után csak házi őrizetet rendeltek.[362] A budai tanács az áristomot megszakította a feleség szülése, a szüretelés, a péklegény szükséges munkája, vagy közelebbről meg nem jelölt ok miatt.[363] Egyébként a foglyoknak nem volt szabad érintkezniük a külvilággal. Proberger pesti bíró a törvényszolga szabálytalan magatartását azzal jellemezte a tanácsban, hogy „zu dem Arrestant allerhandt leüth eingehen laset".[364] Mindezek a körülmények: bilincs, sötétség, hideg, éhség, a külvilágtól való elszigeteltség, a vizsgálati fogságot is valóságos testi büntetéssé tették. Elhúzódása esetén a Pr. Cr. 44. cikke (8. §) a kiszabott fenyítékbe való beszámítását rendelte el. S az alsó-ausztriai Consuetudinarien-Buch már 1614-ben feljegyezte, hogy a szegény bűnösöket nem szabad kétszeresen: halállal és hosszú fogsággal sújtani.[365] A súlyosabb bűnügyekben fent többször találkoztunk azzal az érveléssel, hogy a fogság elhúzódása a halálos ítélet kimondását lehetetlenné teszi. A kamarai adminisztráció számos esetben valóban enyhe büntetést szabott ki azon a címen, hogy a börtön szennye és hosszú időtartama a kriminalisták szerint része a büntetésnek, sőt még a közmunka kitöltése során is enyhített a vizsgálati fogság utólagos beszámításával (pl. Fogarasi, Panteli—Vukosán ügy).[366]

A szabadságkorlátozó büntetések, illetve kényszereszközök áttekintése, a költség problémájának aránylag nagy jelentősége[367] mind arra mutatnak, hogy Buda és Pest a tárgyalt korszakban még nem tudta a rabok munkáját burzsoá módon kihasználni, bár kétségtelenül ebben az irányban indult el; még az ingyenes közmunkára is ráfizetett. Az 1723-ban Budára kiküldött magyar kamarai bizottság rosszallóan jegyezte meg, hogy a gonosztevők munkára szorítására nincs itt megfelelő intézmény; javasolta, hogy *correctionis domus* (tehát *Zuchthaus)* létesüljön a vízműnél, s ez a drága lovak helyett használja fel az emberi hajtóerőt![368]

e) *Testi fenyítés, megszégyenítés, száműzés*

Míg a hanyatló feudalizmusban a jövendő büntetési nemét, a foglyok dolgoztatásával kapcsolatos szabadságvesztést még csak elvétve alkalmazták, a múlt kihalásra ítélt testcsonkító és testfenyítő büntetései változat-

[362] Btjkv. 1702. febr. 2: Miskót kiengedik, mert ... in der gefängnus keine warthung, III. 484, IV. 420, az ügyet l. a 18—19. jegyzetnél; uo. 1708. máj. 18: Karr üvegesnek Haus Arrest, VI. 646—647, VII. 497; Ptjkv. 1708. jún. 1: Lehner Mihály tanácsosnak ua., III. 480—481. — A budai városházán (in Ambthaus), tehát a polgári őrizetben levő betegeket a halottkém gondozta, II. fej. 156. jz.

[363] Acta iud. 1693. jún. 27: kiengedés a kemencéhez; Btjkv. 1703. aug. 3: 8 nap megszakítás, III. 659, IV. 661; uo. 1707. febr. 23: szülés, VI. 433—434, VII. 246; uo. 1707. okt. 26: szüret, VI. 550, VII. 374, hozzá fent 57. jz.

[364] L. II. fej. 128. jz.

[365] *Suttinger* i. m. 255.

[366] KA Exp. 1697. jan. 28: quia squalor ac diuturnitas temporis (nach lehr der Criminalisten) pro parte Poenae reputandae sunt ... l. fent 145. jz.; 1700. márc. 5, no. 19: bis formirten Process erlidene arrest in compensationem der dictirten straff zuziechen, l. fent a 147. jegyzetnél.

[367] L. a III. fej. 191 sköv. jegyzetnél.

[368] KA Varia u. Rep. Vegyes, fasc. 7. no. 2. (3947. fasc.) 27. fol.

lanul gyakorlatban maradtak. A Praxis Criminalis 49. cikkében a halálbüntetés után közvetlenül a *poenae corporales* tárgyalására tért; a nyelv, fül, kéz és az ujjak levágásáról, a megvesszőzésről, majd a száműzésről emlékezett meg. Ezek közül a városok gyakorlatában csak a két utóbbi került alkalmazásra. A törvénykönyv kapcsolatot is teremtett közöttük: az 5. § értelmében a testfenyítést a hóhér a pellengérnél, bitófánál *(infamis columna)* hajtotta végre, egész vagy fél mértékben (ez 30, illetve 15 ütést jelentett), majd az elítéltet békeeskü kivétele mellett örökre száműzték a tartományból. Ha halálra lett volna méltó, de fiatalsága miatt ezt elkerülte, az akasztófa bélyegét süthették a hátára, de arcára vagy homlokára nem. Egyébként is tilos volt a testfenyítést súlyosítani, pl. a végrehajtásnál használt vesszőnyaláb megmérgezésével vagy másként. Az 52. cikk 4. §-a a vesszőzést a „rendkívüli" büntetések közé sorolta, és lehetővé tette nyilvános vagy zárt helyen történő végrehajtását is. A testfenyítés ugyanis nemcsak a száműzéssel, hanem egyben a megszégyenítéssel is összekapcsolódott (hóhér, pellengér), s ezért is indokolt, hogy e szakaszban együtt kerüljenek tárgyalásra.

Buda és Pest joggyakorlatának egyik előnyös vonása, hogy a testcsonkítást sohasem alkalmazta önálló büntetésként. (Pan Katalin kezének már említett levágása csak halálbüntetésének súlyosítására szolgált.) Az akasztófa bélyegének rásütését sem gyakorolta, a jogszokás emléke csak egy becsületsértési ügyben maradt fenn. Piffel fuvarost azért ítélte megkövetésre és 12 ft pénzbüntetésre a budai tanács, mert (a kétnejűséggel gyanúsított) kartársára, Mayr Simonra azt mondta, hogy régen rászolgált az ilyen megbélyegzésre.[369] Másrészt hátrányos színben tünteti fel a városi joggyakorlatot az, hogy a testfenyítéssel elég gyakran — igaz, csak mérsékelten — élt. Tehetős polgárt sohasem sújtottak vele, s a rideg osztályszempontot jól fejezi ki Harrer kősóellenőrnek nyilván a birodalmi jogból vett kijelentése: „Qui non habet in aere, luat in pelle."[370] Amint az úriszéki gyakorlat csak a XVIII. században kezdte erősebben alkalmazni a botozást,[371] úgy a kamarai igazgatóság is mérsékelten élt vele ebben az időben; szinte szabályszerűen rendelt félsilling mértéket, azaz 15 ütést a betöréses, szentségtörő meg a jelentősebb lopásért elítéltekre.[372] Ez a megvesszőzés a „nyilvános" büntetés kategóriájába esett, mert a törvényszolga hajtotta végre a pellengéren. A szégyen mértékét tekintve enyhébbnek számított a *privatim* kimért verés, de itt az ütések száma nemegyszer haladhatta meg a törvényszabta felső határt. Így 25 csapást kapott a fiatalkorú tolvaj szolgáló, 50 ütést „kezdetnek" a mesterére támadó két legény, és tizenöttől mindig kétszeresre emelkedőt kaphatott a lopással gyanúsított cseléd-lány — ha kibírta.[373] Feltehetően nem nyilvánosan verték meg a puskaporral játszadozó fiúkat sem.[374] „Bőrükkel fizettek" tehát a szegények, a

[369] Btjkv. 1703. júl. 4: der galgen auf den beukhel gebrendt worden were, III. 654, IV. 652—653.

[370] L. fent 304. jz.

[371] *Eckhart* i. m. 91.

[372] L. rendre 164, 184, 142—143. jz.

[373] L. rendre 144, 251, 170. jz. A korabeli testi fenyítésre l. bőven *Vajna* i. m. II. 73—88.

[374] L. fent 255. jz.

rosszhírűek és a fiatalkorúak. Az utóbbiak között sajátságos „javítónevelésnek" vetette alá a pesti tanács Hüss festő legidősebb lányát, akire maga az apa tett panaszt, hogy sem jó szóra, sem fenyítésre nem hederít, minduntalan elszökik hazulról, és lop. A magisztrátus elrendelte, hogy mindennap kb. 12 ütést kapjon a tömlöcben, és addig tartsák kenyéren és vízen, míg javulást nem ígér.[375]

A megvesszőzésen kívül ugyancsak egyesítette a testi fenyítést a megszégyenítéssel a kiseprűzés. Az elítéltet övig meztelenül vezették a piacon át egészen a város kapujáig, miközben a hóhér kegyetlenül verte egy — olykor sodronnyal bélelt — vesszőnyalábbal *(Staupbesen)*.[376] A Praxis Criminalis a verést és a száműzést külön-külön büntetésekként tárgyalta (52. c. 4, 14. §§), s ez is támogatja a budai és pesti iratok hallgatását a kiseprűzésről. Úgy látszik, inkább csak emlegették, pl. a zsidónővel közösülő diák esetében.[377] A jegyzőkönyvek arról számolnak be, hogy parázna nőket, kerítőket, tolvajokat vagy lopással gyanúsítottakat, hamis okiratok használóit, makacs ellenszegülőket, sarlatán házalókat a városokból kiutasítottak, illetve száműztek *(der Statt verwisen)*,[378] de nem említik ezeknek kiverését, kicsapását. Ha a verés hozzátartozott volna a kiűzéshez, a budai tanács nem gyakorolt volna kegyelmet a paráznaságban és orgazdaságban is bűnös Sichlnével szemben, amikor hegedű helyett csak száműzte.[379] Annyi bizonyos, hogy a kivezetés „csúfosan" történt,[380] tehát az alkalmilag adott ütlegeken túl a büntetés súlya a nyilvános megszégyenítésre esett. A *poena publica*, melyet az adminisztráció nem sajnált volna az 1699-i pesti válságban bűnös polgároktól sem,[381] elsősorban megbélyegezte az elítéltet. Ezért a magisztrátus mindig külön feltüntette, ha házasságtörő férfinak vagy nőnek kisgyermekeire, rágalmazó vagy verekedő asszonynak a megbocsátásra, illetve terhességére való tekintettel elengedte az *öffentliche Bestraffung*ot, és más szankciót alkalmazott helyette.[382]

A két város gyakorlatában a megszégyenítő büntetés rendes módjai a pellengér, a szégyenpolc és a „hegedű" voltak. Mint a magyar városokból fennmaradt számos emlék tanúsítja, a városok és községek képéhez hozzátartozott a piactéren vagy a községháza előtt felállított szégyenfa, szégyenoszlop vagy pellengér.[383] Pesten egy 1700-ban bíróság elé került verekedés „bey dem Pranger" zajlott le.[384] Láttuk, hogy a nyilvános megvesszőzést a pellengéren hajtották végre. Verés nélkül is ide állították, illetve láncolták a házasságtörésben bűnös férfit és asszonyt, esetleg pálcával a kezében; a büntetés végrehajtása után kiűzték a városból.[385] De alkalmazták a kipel-

[375] Ptjkv. 1700. jún. 4, II. 364.
[376] A XVI—XVIII. századi magyar gyakorlatra l. *Vajna* i. m. II. 92—96.
[377] L. fent 136. jz.
[378] L. rendre 119, 122, 159—162, 196, 226, 258. jz.
[379] L. fent 125. jz.
[380] Btjkv. 1700. aug. 25: mit Spott ausgeführt werden solle, III. 271, IV. 138.
[381] KA Besch. Pr. 1699. febr. 27: poena publica, pecuniaria sive corporali . . . sujtandók, V. vol. 153v—154. fol.
[382] L. fent 84, 93, 126. jz.; civakodó asszony Ptjkv. 1695. jan. 11, I. 237—238.
[383] *Vajna* i. m. II. 112—121.
[384] Ptjkv. 1700. febr. 3, II. 310.
[385] L. fent 86—88. jz. (Az utolsó csak száműzés.)

lengérezést az idegen tolvajokkal szemben is.[386] Mint a Pr. Cr. is megengedte, a megszégyenített tolvajnak a pellengéren nyakába akasztották a lopott holmit, adott esetben a venyigéket.[387] A visszaeső parázna nőszemélyt „hegedűben" állították a pellengérre.[388] Volt azonban a megszégyenítésnek egy másik helye is, a szégyenpolc. A húsmérésnél csaló mészáros esetéből tudjuk, hogy ez az emelvény *(Bün)* Budán a strázsamester helyisége előtt állott.[389] Ide, máskor a templom elé vitték a marhatolvajokat is, hogy ökörbőrrel a kezükben megbocsátásért könyörögjenek.[390] Emelvény nélkül is elérték a kívánt célt, ha a tettes olyan helyre került, ahol sok nép gyűlt össze; ezért állították ki a rozmaringok orgazdáját virágszállal a kezében a piacra.[391]

De a legnépszerűbb megszégyenítő eszköz a nyakló kaloda volt, általános nevén „hegedű" *(Fidl)*.[392] Kizárólag nőkre alkalmazták, mégpedig szabály szerint paráznaság és lopás miatt.[393] Ezek voltak kiszabásának leggyakoribb, de nem egyedüli esetei. Van példa rá, hogy „hegedűbe" tették, vagy ezzel fenyegették meg a verekedő nőt, az úrnőjére kezet emelő cselédlányt, a szőlőhegy rongálóját.[394] A hegedűt — láttuk az imént — esetleg egybekapcsolták a pellengérrel, hogy növeljék a megszégyenítés súlyát. Az említettekhez hasonlóan tükröző jellegű volt az a Pesten kiszabott büntetés, mely a libatolvaj szolgálónak nemcsak a nyakát és két csuklóját zárta a nyaklóba, hanem még a libát is ráakasztotta.[395] A becsületbüntetésnek ez a módja kiszolgáltatta a szerencsétlen nőt az utca népének, ezért a magisztrátus rendesen megszabta, hogy egy vagy több napon át, egyenként fél, egy vagy két óráig kell viselnie a „hegedűt". A paráznák és tolvajok büntetésük kitöltése után rendszerint el kellett hogy hagyják a várost. Itt érdemel említést, hogy a megszégyenítés eleme a közmunka bizonyos fajtáihoz is kapcsolódott, amilyen a taligához kötve végzendő munka vagy az utcák tisztogatása volt.[396]

Nem járt testi fenyítéssel, és a megszégyenítésnek kisebb mértékét jelentette a nyilvános megkövetés. A most nem tárgyalt becsületsértési és testi sértési ügyekben a marasztalás mindig a sértett megkövetésére is szólt. De a kriminálisnak tekintett ügyekben is előfordult, így a tanács megsértéséért, gyalázásáért a magisztrátust, sőt Bösinger polgármesternek tettlegességéért jelképesen az egész polgári közösséget kellett megkövetnie.[397] Nyilvános megkövetéssel szabadult a pellengértől vagy a hegedűtől a házasságtörő asszony is, akinek férje megbocsátott.[398] A magánjellegű megkövetés-

[386] L. fent 156. jz.
[387] L. fent 155. jz.
[388] L. fent 128. jz.
[389] Btjkv. 1697. máj. 2: 1 stundt auf die bün vor dem Wachtmeister gestellt zu werden, II. 162, l. fent 200. jz.
[390] L. fent 146, 154. jz.
[391] L. fent 180. jz.
[392] *Vajna* i. m. II. 100—101. Egyéb kalodára egyetlen adat II. fej. 79. jz.
[393] L. fent 123, 157. jz.
[394] Ptjkv. 1689. aug. 9: verekedés, I. 27; l. még fent 251, 257. jz.
[395] Ptjkv. 1701. jún. 25, II. 541.
[396] L. fent 151, 222. jz.
[397] L. fent 203, 226, 230—232. jz.
[398] L. fent 93. jz.

től ez a szertartás abban különbözött, hogy a bűnösnek nyilvánosan el kellett ismernie hibáját, sőt jelképesen meg is fenyítenie magát. Ha nem is alkalmazták már a magyar városok régebbi gyakorlatából ismert drasztikus módszert, ti. a mocskolódó szájának ebganéjjal való bekenését,[399] egy fennmaradt megkövetési szöveg világosan megmondja, hogy a tanácsot sértegető tettesnek szájon kellett csapnia magát.[400]

Végül ugyancsak megszégyenítő, de egyházi jellegű büntetést *(geistliche Straff)* is szabtak ki Budán és Pesten. Német jogszokás volt, de nálunk is elterjedt az, hogy a nemi élet rendjét megsértő személyt kezében égő gyertyával, karján vesszőkkel a templom elé állították.[401] A két városban is többször előfordult, hogy vérfertőzésben, házasságtörésben vagy „könnyelmű életben" bűnösnek talált asszonyokat kezükben gyertyával és pálcával, egy vagy három vasárnapon, mise és prédikáció idején a templomkapu előtt „világításra" köteleztek.[402] Az egyház — mint fent szó volt róla — az ilyen cselekmények ügyében hagyományos jogcímen érdekeltnek tekintette magát. Bár a Pr. Cr. az egyházi jellegű büntetés közelebbi meghatározását a papságnak engedte át, városaink pontosan megszabták az ilyen természetű szankciót is. Valószínűleg a vezeklés jellegű „világítás" megváltásaként kötelezték több-kevesebb gyertya, viharlámpa vagy viasz szolgáltatására azokat a férfiakat, akik házasságtörést vagy paráznaságot követtek el,[403] akik nem tudtak lakatot tenni a nyelvükre, elhallgatták protestáns vallásukat, vagy a templom előtt verekedtek.[404] Még inkább az egyháznak járt az elégtétel akkor, ha ellene irányult a sérelem. Így Korb Ferenc, akinek a pesti ráctemplom ablakaiért nem fizettek, le akarta ezeket szerelni, s ezért egy font viaszban marasztalták; Hueber lakatos pedig, aki ugyancsak számlája kifizetését kívánva a Szt. Zsigmond-kápolnában gorombáskodott Putanics préposital, megkövetésen kívül legalább 10 ft értékű gyertyatartót volt köteles adni a kápolnának.[405] Ezek az ítéletek azonban már a pénzbüntetéshez vezetnek át.

f) *Pénzbüntetés*

A „rendkívüli" büntetések között az osztrák kódex helyet adott a pénzbüntetésnek is, és ezt városaink is alkalmazták. Kiszabásában különös szabályszerűséget nem lehet megfigyelni; ha enyhítő körülmények merültek fel, egyébként főbenjáró cselekményeknél is éltek vele, általában a kamarai főhatóság rendelkezése alapján. Mint a Petschmann pesti albíró elmozdítását megelőző panaszok mutatják, a pénzbüntetés már a városok szerény önkor-

[399] *Vajna* i. m. II. 143—145.
[400] Ptjkv. 1695. márc. 23, I. 261. — Jaskó ügyére l. fent 221. jz.
[401] *Vajna* i. m. II. 156—157.
[402] L. fent 76, 83, 124. jz.
[403] L. fent 81, 130, 131. jz.
[404] 1689. szept. 27: fent 226. jz., továbbá 242, 249. jz.; Ptjkv. 1701. máj. 10: templom előtti verekedésért 4 ft a sekrestye építésére, II. 520, vö. uo. 544. — Gyalázkodó nő is gyertyára fizet, l. I. fej. 58. jz.
[405] Ptjkv. 1696. júl. 31, I. 385; Btjkv. 1706. szept. 15, VI. 361—362, VII. 161.

mányzatának kezdetén megjelent.[406] Ugyancsak Pest hangoztatta azt az elvet, hogy a büntetésösszeg a tanácsot illeti meg, s ezt vissza is kérte az adminisztrációtól.[407] Itt az egyes esetekben kiszabott pénzbüntetés mértékét, hovafordítását, megosztását és a városi háztartásban elfoglalt helyét kell röviden áttekinteni.

Nagyobb összegű pénzbüntetést az udvari kamara, illetve az adminisztráció rendelt el, ha főbenjáró cselekményért valamilyen okból nem találta helyénvalónak a halál vagy a kényszermunka alkalmazását. Ugyancsak bizonyos összeg megfizetésére kötelezte kegyelemből azt, akit előzőleg már az említett büntetésekkel sújtott. A legmagasabb összeg Reinold 100 dukátja (azaz 200 tallérja, tehát 300 forintja) természet elleni fajtalanságért, és a császári kocsimester megölésében részes Augustin 200 tallérja az első enyhítéskor.[408] Feleannyira, tehát 150 forintra kárhoztatták az elmezavarban szenvedő emberölő Hayvast, az üzletszerűen orgazdaságot folytató Lendvaynét, és a szökéséért leendő apósával fizettető Bockh Kristófot; az elsőben azonban a költség is benne van, az utolsónak büntetését pedig enyhítették.[409] A sikkasztó Schorr vásárbírót Pest tanácsa 50 tallérra (75 ft) büntette, ezenkívül meglehetősen sokat fizettettek a házasságtörő és parázna férfiakkal, akik általában 50—100 ft közötti összeget tettek le.[410] Az orgazdák büntetése — láttuk — az értékhez képest 4—40 tallér (tehát 6—60 ft) közt váltakozott.[411] Bösinger polgármester a tanácsos megveréséért csak 25 tallért fizetett, Rumely rác a férjes nővel való együttlétért 24-et, a hamis pénz felhasználója 12-t, az emberölésre rábíró borbély csak tizet, de ezt is mérsékelték.[412] Azt azután hosszú lenne felsorolni, hányféle ügyben szabott ki a két város tanácsa 1—2 talléros vagy forintos pénzbüntetést a hatóság elleni erőszakért, ellenszegülésért, gyalázkodásért, önhatalomért, vagy más „kihágásért".[413]

A büntetéspénzek felhasználására és megosztására nézve elsősorban Budáról vannak adataink. Bösinger polgármester 1693-i számadásai szerint mindössze 22 és fél forintot vett be a város ebből a forrásból, ugyanakkor a törvényszolgára és a tömlöcre közel 86 forintnyi kiadása volt. A tanácsjegyzőkönyvek fogalmazványaiban az év végén találhatók az illető esztendőben befolyt összegekről szóló feljegyzések, de ezek sajnos nem teljesek. 1697 március—június között és novemberben tíz esetet említ a kötet, ezekből összesen 37 ft 9 kr folyt be, s a hátralékkal együtt 52 ft 45 kr esik erre a rövid félévre. A következő esztendőn végighalad a kimutatás, de augusztustól elmosódottak vagy kiszakadtak az összegek; így csak annyit mondhatunk, hogy a kibetűzhetőkből kapott 33 ft 22 krajcárnál jóval több folyt be. 1700-ból elég jó kimutatásunk van, de nem egészen megbízható. Összege

[406] L. I. fej. 11. jz.
[407] L. I. fej. 77. jz.
[408] L. fent 82, 38. jz.
[409] L. fent 35, 177, 211. jz.
[410] L. fent 208, továbbá 78, 81—84. jz.
[411] L. fent 177—178. jz. — A tolvaj Croath majdnem 40 forintot fizetett a Szentháromság-szoborra, l. fent 158. jz.
[412] L. rendre 231, 132. 194, 33. jz.
[413] Pl. fent 222—224, 234. jz.

348 ft, de ebben szerepel Halsch 150 forintja is, márpedig ezt más adatok szerint csak a következő évben, felére mérsékelve fizette be. A befolyt összeg tehát 198 ft-ra csökken. 1701-ben ismét csonka a kimutatás; május—július közt 30 ft-ról van bejegyzés, az év végén pedig megtudjuk, hogy a Szentháromság szobrára összesen 126 ft jött be. Az utóbbi a tanácsnál erősebben részesedett a következő évben is, mert ennek csonka jegyzéke szerint a szobor építésére egyetlen esetben 100 ft, a tanácsnak négy esetben 23 és fél ft jutott. Végül az 1705-i kimutatás (két tétel) semmitmondó, az 1707-i is csak a tavaszi időszakról számol be; eszerint 66 ft folyt be a szoborra.[414]

A pénzbüntetések hováfordításának két fő rovata eszerint a járványok elhárítása érdekében éveken át épülő Szentháromság-szobor, és a tanácsi láda, a „pixis".[415] A budai tanács 1699-ben úgy határozott, hogy a befolyt és a jövőbeli büntetéspénzeket felosztja tagjai között;[416] utóbb még a koldusbírónak is adtak egy részt belőle.[417] Az idézett kimutatások nemegyszer kifejezik, hogy az összeget a polgármester vette fel, illetve „in die bixen" helyezték. Több konkrét eset tanúsága szerint az elmarasztalttól beszedett pénz nagyobbik része a Szentháromság-szobor építésére vagy kártérítésre ment, kisebbik része pedig a ládába.[418] Az egyetlen pesti adat szerint a tanács az összeget ugyancsak bírói kézbe vette, s adott esetben felezni akarta az itt is épülő Szentháromság-szobor és a sértettek között. Ez persze még nem bizonyítja, hogy Pesten más esetekben ne részesedtek volna a tanácsosok is.[419] A ládába begyűlt összeg felosztásának időpontjáról nincs értesülésünk.

Az itt felsorolt adatok tanúsítják, hogy a pénzbüntetések nem hoztak számottevő jövedelmet a városnak; különösen azért nem, mert az először megállapított összeget az elmarasztalt kérésére mindig mérsékelték, nemegyszer — határidő kitűzése mellett — ismételten is. Egy-egy jelentősebb összeg vagy a kamarai adminisztráció pénztárába, vagy a szobor építésére szánt alapba futott be, de ilyen évente csak egy-kettő akadt. Még így sem jutott jelentős szerephez a pénzbüntetés a városi bevételek közt, amelyeknek átlaga Budán (a porció leszámításával) 1693—1703 közt évi 3140 forinton felül volt.[420] Ami még kisebb, csip-csup ügyekből összejött, az a „pixisen" keresztül a tanácsurak zsebébe került, összegében azonban eltörpült egy-egy tehetős kereskedő vagy kézműves jövedelme mellett. Városaink tehát — a szabadságvesztéshez hasonlóan — ebben a tekintetben sem jutottak el addig, hogy a büntető joghatóságot gazdaságukban kapitalista módon hasznosítsák.

[414] Budai lt., Kamarai hivatal 1693-i számadáskönyve, fol. 9, 28—29; Btjkv. 1697: II. 219—220, 1698: II. 424, 1700: IV. 224—225, 1701: IV. 327, 400—401; 1702: IV. 532—533; 1705: IV. 946—947; 1707: VII. 415. — Halschra l. alább 418. jz.

[415] *Pásztor* i. m. 215.

[416] Btjkv. 1699. ápr. 1, II. 467, III. 30.

[417] Uo. 1706. jan. 8: ceteris paribus ein Theil auss der Pixen, VI. 235—236, VII. 6.

[418] Uo. 1701. szept. 27, nov. 18: Halschtól 50 ft a szoborra, 25 . . . in die bixen, III. 437, 450, IV. 357, 375; uo. 1702. dec. 4, III. 558, IV. 516; uo. 1703. jún. 13, III. 648, IV. 645; uo. 1704. aug. 8, 11, IV. 765, 767, V. 42, 44, VI. 40, 42; uo. 1707. júl. 1, 4, VI. 502, 504—505, VII. 323, 326.

[419] KA Ber. u. Schr. 1700. máj. 14, no. 28, Corr. buch I. 179.

[420] *Nagy István :* Buda város gazdálkodása és adósságai a XVIII. század első felében. TBM XII (1957) 61.

V. FEJEZET

MAGÁNJOG

1. DOLOGI JOG

Ha meggondoljuk, hogy a magánjog rendszerbe foglalása milyen gondot okozott a középkori jogászoknak, és ebben a római jog nagy törvénykönyveitől sem kaptak jelentős segítséget, a XVII—XVIII. század fordulójának budai és pesti magánjogi gyakorlatát sem tekinthetjük át valamilyen sajátos rendszerben. A kor osztrák magánjogi írói, mint Beckmann vagy Suttinger, az ABC kényelmes megoldásához folyamodtak, tehát alapjában megkerülték a kérdést. A büntetőjogi részben említett pesti jogkönyvjavaslat (1697) is meghiúsít minden rendszerező törekvést, anyagával maga sem tud megbírkózni. Így a legbiztosabb útnak az látszik, ha a pandektajognak nálunk is meggyökerezett rendszerét követjük, s a bírói gyakorlatot a dologi, kötelmi, családi és öröklési jog kategóriáiban vizsgáljuk meg.

A dologi jog hagyományosan a tulajdonjogot, a korlátolt dologi jogokat (szolgalom, zálog stb.) és a birtok védelmét foglalja magában. A nemesi jogban a tulajdonjog és a birtok megkülönböztetése, ha nem is tökéletes élességgel, legalább a bíráskodásban jól megmutatkozott; a rövid úton eldönthető birtokperekkel szemben hosszú, sőt esetleg évtizedes eljárást kívánt meg a gyökeres jog, a *ius radicale* tisztázása. Más volt azonban a helyzet a töröktől visszafoglalt Budán és Pesten. A kamarai adminisztráció egy rövid évtizeden belül kétszer is telekkönyvezte a városok területét, s a telkeket eleinte adómentesen és ingyen juttatta a telepesek birtokába. A munkálatoknak és a telekkönyv vezetésének alapja a már 1688-ban beszerzett, 1695-ben kötelezően is előírt alsó-ausztriai telekkönyvi rendtartás lett.[1] Eszerint a török kiűzését követő két évtizedben senki sem állhatott elő valamilyen régi tulajdonjogi igénnyel, a telekkönyvi tulajdonjog és a birtoklás közti eltérés esetei a minimálisra zsugorodtak. Amellett a telekönyvvel kapcsolatos minden teendőt a kamarai igazgatóság ragadott magához, a városok tehát ingatlan tulajdonjogi pert 1705—1706-ig nem is tárgyalhattak. Csak a kiváltságlevelek érvényesülése után alakíthatták ki az ilyen tárgyú perekben irányadó elveiket és követett gyakorlatukat. Az ingókért folytatott keresetek viszont széleskörű joghatóságot biztosítottak nekik.

A két város sajátos helyzete eszerint a dologi jog fejezetének ilyen felosztását ajánlja: ingatlanok tulajdoni és birtokperei (főként szomszédjogi perek), ingókeresetek, zálogos perek.

[1] *Kovács Lajos:* Telekkönyvi rendtartás Budán a kamarai adminisztráci idejében. Szentpétery Emlékkönyv (Bp. 1938) 210—212, 216.

a) *Ingatlan tulajdoni és birtokperek, szomszédjogi perek*

A császári hatóságoknak 1705—1706-ig fenntartott telekkönyvi monopóliumából következett, hogy valamely ingatlan tulajdonjogának kérdésében nem Buda és Pest tanácsa, hanem a kamarai igazgatóság, felső fokon pedig maga az udvari kamara határozott. A *Grundtbuech* valójában az adminisztráció alárendelt hivatala volt, mely az ingatlan kérésekor véleményt mondott, javaslatot tett, tulajdonjogi viták esetében (főleg határvonalak kérdésében) iratok és helyszíni szemle alapján jelentést terjesztett elő, s az ingatlanvégrehajtásoknál is eljárt.[2] Elmondhatjuk, hogy a városi házak, telkek, szőlők tekintetében a jogviták tulajdonképpen közigazgatási úton zajlottak le, a felek kérvényt *(memoriale)* nyújtottak be, s az adminisztráció belátása szerint döntött. Csak a telekkönyvek átadása után került minden ügy, mely „die territorial Jurisdiction concernirt", a városi joghatóság körébe, s az új felügyeleti hatóság, a magyar kancellária most már a tanácsot szólította fel arra, hogy a kérvényező félnek az ország törvénye értelmében igazságot szolgáltasson.[3] Addig még a birtokháborítási és szomszédjogi perek zömében is az adminisztráció döntött, a fellebbezés pedig mindenesetre hozzá került.

Sajnos, az ingatlanok tulajdona és birtoklása körüli viták (igazában nem is perek) csak egy-egy határozat alakjában hagytak nyomot, így jellegüket sem tudjuk biztosan eldönteni. A közigazgatási elintézésre jó példa a budai 117. sz. üres telekhely fölötti vita. Unger János György — talán éppen polgármesterségének felhasználásával — telkéhez csatolta és bejáratnak használta ezt a telket, melyre Urban Domokos is igényt tartott. A kamarai igazgatóság szemle alapján megállapította, hogy bár a telek tulajdonjoga *(grundtrichtigkeit)* inkább Urbant illeti, Unger nem nélkülözheti az átjárót; ezért mindenki bírja sajátjaként azt a részt, amit eddig, Unger pedig javíttassa meg a szomszédja felé eső leomlott falat.[4] Máskor Venerio Ceresola támasztott tulajdoni igényt egy olyan szántóra, amelyet Matthi tímár állítólag hét esztendeje művelt; az igazgatóság döntés helyett a legközelebbi felmérésre utasította őket.[5] Ugyanez a hatóság Maylin budai szindikus házhelyét csak akkor volt hajlandó karhatalommal kiüríttetni, ha a foglaló Jarsina császári puskaműves megkapja a neki rendelt kvártélyt; az utóbbi özvegye később a kamarai bizottsághoz fordult elégtételért, s így az ügyet újból elővették, tehát a határozatot nem tekintették jogerősnek.[6]

Birtokper és jogper kapcsolódott össze Koll Miklós pesti háztulajdonosnak Brean Móric kereskedő elleni keresetében. Első látásra az ügy tiszta volt: Brean önkényesen tutajfát rakatott a felperes telkére, s ennek elszállítására az adminisztráció többször megismételt határozatával kötelezte. De az alperes most a házhelyre támasztott igényt, s az elutasító határozattól az udvari kamarához fellebbezett. A döntést nem ismerjük, de jó félévvel az

[2] Uo. 218—219.
[3] Ptjkv. 1707. júl. 8: az idézet, III. 426; Int. a. a. nr. 823. (1707. okt. 1).
[4] KA Exp. 1695. okt. no. 46.
[5] KA Besch. Pr. 1698. okt. 3, 1699. júl. 6, V. vol. 100v, 219. fol.
[6] Uo. 1699. nov. 23, VI. vol. 28. fol.; uo. VII. vol. 1701. szept. 16, okt. 24. **alatt.**

első panasz benyújtása után Koll végre megkapta a katonai végrehajtást.[7] Ugyancsak birtokot és tulajdont követelt — kivételesen Pest tanácsa előtt — Lukács pipakészítő, aki tanúval bizonyította be, hogy a kamarai adminisztráció neki utalta ki a szőlőt, és az alperes özvegy felhagyott művelésével. A város nemcsak eltiltotta a birtokháborítást, de még egy tallér fizetésére is kötelezte az asszonyt.[8]

Az idegen szántóföld bevetése már az alperes részén is igényt támasztott. Ugyancsak Pest hatósága előtt panaszolta be Lendvay György Szalai Pált, hogy a másnak művelésre átengedett szántóföldjét tilalma ellenére bevetette; a tanács azonban a birtokállapotot helyreállítva megítélte neki a másfél mérő bevetett mag árát.[9] Jóval később, már a telekkönyv átvétele után, Pest tanácsa még világosabban kimondta a gyümölcsök megszerzésére vonatkozó szabályt, de el is tért tőle. Miller orvosdoktor, feleségének végrendelete alapján, követelte a Lederwass-féle szántó tulajdonát, és egyben panaszt emelt Meister Mátyás ellen ennek bevetése miatt. A városi hatóság a tulajdonjog kérdésében a telekkönyvi kiutalást kívánta meg, de a birtokállapotot helyreállította. Az alperes azzal védekezett, hogy árok hiányában jóhiszeműen vetette be a földet. Az ítélet szerint a tulajdonos engedélye nélkül tette ezt, így (mint rosszhiszeműnek) el kellene veszítenie a gyümölcsöt; a „jelenlegi nehéz időben" azonban a bevetetlen földet a szomszéd — főleg a polgár — megművelheti, ezért az aratás eredménye még megilleti Meistert.[10] A város egyébként érdekes módon állapította meg az idegen földbe fektetett vetőmag és munka értékét: egy hasonló birtokperben négy földműves becslése alapján ítélte meg ezt a — nyilván jóhiszemű — megművelő számára.[11]

Mosel szindikus jogkönyvtervezete[12] is megemlékezik a föld és ház tulajdonjoga iránt indított perekről, s ezek megindítására a szokásos városi elévülési időt: egy évet és egy napot jelöli meg határidőnek, mely a távollevő számára a birtokháborításról való értesüléstől számít. [13] A tervezet elkészítésének idejében az adminisztrációnál és a városnál sokkal gyakoribb szomszédjogi perekről bővebben szól. Az építkező ne terjeszkedjék túl a maga telkén, s az alapokat úgy vesse meg, hogy a szomszédot ne károsítsa vele. Mindenki húzhat közfalat a maga telkén a szomszéd kára nélkül, de a közös használatra szolgáló falat együttes költségen kell emelniök. Aki nem vállalja a maga részét, két polgár útján történő értesítés után elveszti jogát a fal használatára; ha azonban egy éven és egy napon belül megtéríti a fele költséget, joga feléled. Az elhatárolás költsége is megoszlik a szomszédok között. Aki szomszédja beleegyezése nélkül lebontja a közfalat, a közreműködő kőműves- és ácsmesterekkel együtt büntetés alá esik, és ismét fel kell húzat-

[7] Uo. 1699. nov. 6, 1700. jan. 8, 18, 27, máj. 17, VI. vol. 23, 2v bis, 8v—9 bis, 16v bis, 68v bis fol.

[8] Ptjkv. 1693. márc. 27, 31, I. 99.

[9] Uo. 1695. okt. 1, 4, I. 314.

[10] Uo. 1707. júl. 8, 15, III. 426—428. Miller — mint tábori orvos — mögött a katonai parancsnok állott, vö. Int. a. a. nr. 816.

[11] Ptjkv. 1707. szept. 30, III. 441—442.

[12] L. az I. fej. 66—69. jegyzetnél.

[13] Pars II. tit. VII. art. 1. — A városi elévülés határidejéről l. *Steeger* i. m. I. 211.

nia; a maga építkezését is a szomszéd kára nélkül kell elvégeztetnie, különben az előbbi állapot helyreállítására kötelezi a bíróság.[14] Minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy ezek a szabályok a város és az adminisztráció gyakorlatát foglalták írásba.

Fal húzása és lebontása miatt eleget pereskedtek Buda és Pest polgárai: ezek a viták rendesen a kamarai igazgatóságnál folytak, s a városoknak csak a határozat végrehajtása jutott. Haselmayr vízivárosi ácsot a tanács eltiltotta kertilak építésétől, és kötelezte falának kereken való vezetésére, valamint a szomszéd falát az esőtől védő tető felhúzására. Miután mégis kiugrót építtetett, az adminisztráció ismételten, büntetés terhével hívta fel arra, hogy ezt bontassa le, s a törmeléket saját költségén vitesse el.[15] A pesti jogkönyv második részének VII. 5. cikke a szomszéd károsításának megállapítását az idősebb kovács-, ács- és kőművesmesterek feladatává tette; valóban ilyen szakemberek négytagú bizottságának jelentése becsülte fel azt a kárt, amelyet Wäpler okozott szomszédjának, Laux üvegesnek udvari fala lebontásával. Ennek alapján hagyta meg neki az adminisztráció, hogy a falat ismét építse fel, az udvart tisztíttassa ki, készíttessen új *Vorschlag*ot és oromfalat az árnyékszékhez.[16] Herold patikus, pesti tanácsos is kénytelen volt újra befalaztatni a kertajtót, melyet szomszédja kárára nyittatott.[17] A pesti Fehér Rózsa kocsmárosnéja szomszédját perelte azért, mert falának egy része a csepegés miatt leomlott. A szakértők azonban megállapították, hogy a szomszéd, Lakatos Gábor megcsináltatta az ereszét, a felperes nem; ezért nemcsak a tetőt és az ereszt kell helyreállítania, de még a szemledíjat is ő fizeti. Ha nem nyugszik meg a határozatban, a maga költségére újabb szemlét kérhet Budáról![18]

Károsíthatta a szomszédot az ablaknyitás is, mely az esővizet — közelebbről nem részletezett módon — annak kertjébe terelte; a határozat ilyenkor az ablak befalazását és a faltól egy-egy ölnyire esőcsatorna húzását rendelte el.[19] A Zaunockh budai tanácsos ellen szóló hasonló ítélet nemcsak az ablaknyitás jogának részletezése miatt jelentős, hanem azért is, mert közös „török választófalról" tesz említést; ez a döntés a szolgalom *(Servitus)* egyetlen nyoma a tárgyalt korszakban. A pesti jogkönyvvel lényegében egyezően szolgalmat biztosít a tanácsossal szomszédos Vossmayr-örökösöknek az új tűzfalra, ha osztoznak a költségekben.[20] Van példa arra is, hogy Buda tanácsa a telekkönyv átvétele után fenntartotta az adminisztrációnak Mieser ügyvéd tetőablaka ügyében hozott „jogerős" határozatát, de biztonság kedvéért előbb a telekkönyv vezetőjét új szemlére utasította.[21] A szomszédra káros, pl. annak főfalánál elhelyezett árnyékszék építését ugyancsak letiltotta a hatóság, szükség esetén még a szemle és a határozat előtt is.[22]

[14] Uo. art. 5—7.

[15] Btjkv. 1698. máj. 14, II. 290; KA Besch. Pr. 1699. máj. 14, jún. 10, júl. 24, V. vol. 175a—b, 192v, 220. fol.

[16] Uo. 1699. júl. 1, 24, V. vol. 207, 217v fol.

[17] Uo. 1699. dec. 9, VI. vol. 33. fol.

[18] Ptjkv. 1705. szept. 10, III. 349.

[19] KA Besch. Pr. 1699. júl. 1, 24, V. vol. 208v—209, 217. fol.

[20] KA Mem. u. Anbr. 103 F (1703. ápr. 20, 26, júl. 9, aug. 3).

[21] Btjkv. 1706. jún. 25, júl. 30. VI. 321, 336, VII. 117, 135.

[22] KA Besch. Pr. 1698. dec. 1, V. vol. 119. fol.; Ptjkv. 1699. okt. 9, II. 274.

Végül az olyan pince ásását is meg kellett szüntetni, amely a szomszéd házának alapját csupasszá tette; a jogsértő a helyreállításon kívül még kártérítéssel is tartozott.[23]

Eljárási szempontból a birtokháborítási perek közös vonása, hogy a határozat — mint láttuk — szakértői szemle *(Augenschein)* alapján jött létre. Ezt a császári, majd városi telekkönyvi hivatal, vagy még gyakrabban a kőművesekből és ácsokból álló kiküldött szakértői bizottság *(Beschau Commission)* hajtotta végre már a legkorábbi időben is.[24] Díja egy pesti adat szerint fejenként 1 forint volt, mely a vétkességhez mérten az egyik felet, vagy megosztva mindkettőt terhelte.[25]

b) *Ingókeresetek*

A büntetőbíráskodás tárgyalásánál említettük, hogy amennyiben valaki ingóságát kereste, a büntető- és polgári per gyakran összefonódott. Az elhatárolás az alperes (vádlott) rosszhiszeműségén fordult meg; ha ez a tanács előtt nyilvánvaló volt, letartóztatta, és lopás vagy rablás miatt fogta perbe, ha nem, a felperes visszaszolgáltatási igénye került előtérbe. Jellemző az a kereset, melyet Reinold kocsmáros nyújtott be Buda hatóságánál Ridel Vilmos ellen, akit egy gyémánttal díszített aranygyűrű ellopásával vádolt, s a gyűrű visszaadását követelte. Az eljárás a polgári per formái között, háromszori feleletváltással folyt le; a vendég azt állította, hogy a függönyt ugyan a fogadós ágya elé húzta, de csak csókot akart kapni a feleségétől, a károsult szerint viszont a szekrénybe nyúlt az értékes gyűrűért. A per felmentéssel ért véget, mert a felperes elengedte ellenfelének a tisztító esküt.[26] Ugyancsak egybeolvadt a két perfajta egy korai pesti esetben; Karpffenstein bepanaszolta Szemerédyt, hogy az ő levágatott nádját elvitte, még parasztját is elcsalta tőle; a tanács erre 3 forintra büntette az alperest, a megtérítést nem is említve.[27] A sokszor lakonikus jegyzőkönyvek alapján nehéz utólag elválasztani a büntető- és a polgári pert, de az ügyek jelentéktelensége miatt nem is érdemes valamennyit áttekinteni. Csak néhány jellegzetes példát sorolunk fel.

Az ingókereseteknél a jogi helyzet világos volt. Ha a felperes bebizonyította, hogy az ingóság az övé, illetve azt tőle vették el (tulajdon és birtok kérdése is egybemosódott itt), a városi tanács restitucióra vagy kártérítésre kötelezte. Legegyszerűbben úgy keletkezett ilyen helyzet, hogy az ingóságot maga az alperes vette el — jó- vagy rosszhiszeműen — a felperestől. A gazda természetesen szolgáiért, „törökjéért" is felelt. Tóth Mihály pesti polgár törökje pl. éjjel gazdája tudtával elvitte egy másiknak levágott fáját, felhasogatta és eltüzelte; Neuhold Lipót budai bognár legényeivel ugyancsak elhordatta a másik bognár fáját. A marasztalás az ilyen esetekben visszaszolgáltatásra s a költségek megtérítésére szólt; az utóbbi ügyben a jóhi-

[23] Uo. 1707. máj. 17, 1708. máj. 18, III. 421, 477—478.
[24] Corr. mag. 1689. júl. 25, Hausruckher—Kneissl per.
[25] L. fent 4, 18. jz.
[26] Acta iud. 1688. aug. 30, Btjkv. I. 11—15, vö. a IV. fej. 139. jegyzetnél.
[27] Ptjkv. 1689. febr. 26, I. 15.

szeműség bizonyítása után a tanács bizonyítványt adott Neuhold tisztességéről, de a fuvardíjat áristommal is behajtotta rajta.[28] Nem világos, ingókeresetről vagy adásvételről van-e szó Hollermann panaszánál, aki a rácoktól zabot és kölest követelt vissza; a budai tanács Bösinger szemléje után kártérítésre ítélte az alpereseket, majd egyezség jött létre.[29] Nehezebb volt a döntés, ha az alperes az ingót már felhasználta, így Mertz Gergely szűcs azt a követ, amely az ő házhelyén volt lerakva. Mivel *bona fide* járt el, a bíróság fele-fele arányban osztotta meg az építőanyagot közte és a felperes között, megengedvén, hogy ezt 6 forinttal kielégítse.[30] Viharos pályájának vége felé Bösingert panaszolta be egy etyeki jobbágy ökrének levágása miatt. Vegyes katonai és polgári bizottság vizsgálta meg a kérdést, azonos-e az ökör bőrén látható I. B. jegy Bösinger bélyegzőjével. A per a volt polgármester ellen dőlt el, de az 50 forintnyi kártérítést csak katonai erővel tudták rajta behajtani. Jóhiszeműségét nyilván nem vonták kétségbe, mert az ügy nem terelődött büntető útra.[31] Ugyancsak egyszerű visszaszolgáltatásra szólt az ítélet Thurmann órás ellen, aki a neki javításra adott, és Bacharach zsidó ellen, aki a talált órát elidegenítette.[32]

Perelhette valaki eltulajdonított ingóságát harmadik személytől is, aki ezt megszerezte. A határozat, amennyiben ismerjük, a bizonyítás sikere esetén itt is visszaadást rendelt. Így Langmantel pesti mészáros meglátta valakinél a mészárszéke kirablásakor levert zárat, Ferretti budai kőműves pedig megtalálta ellopott szerszámainak egy részét. Az utóbbi esetben a város ítélete kimondotta azt is, hogy a harmadik személy viszontkeresettel élhet az ellen, akitől a tárgyakat szerezte.[33] A dolgok azonosságának bizonyítása különösen akkor okozott nehézséget, ha állatról volt szó. Ezen bukott el Lang Frigyes keresete egy pesti rác ellen, akinél kb. két évvel előbb ellopott lovát vélte felismerni. Elutasítása után a kamarai igazgatósághoz fellebbezett, ami elég ritka volt az ilyen jellegű perekben; a döntést azonban nem ismerjük.[34]

Sajátos körülmények között kerültek ki bizonyos ékszerek Pizel budai varga birtokából. Panasza szerint átengedte török rabnőjét Veitl kovácsnak, ez meg továbbadta Lachner kovácsnak. Az utóbbi a nőn talált arany karkötőt, fülbevalót és gyöngyöket 30 forintért eladta a zsidóknak. Pizel most visszakövetelte az ékszereket Lachnertől mondván, hogy nem ajándékba, csak kölcsön (!) adta a rabnőt. Az alperes elismerte az eladást, de az ékszerekre azt mondta, hogy ezeket Veitl ajándékozta, tehát nem illetik meg a felperest.[35] Az ítélet nem maradt fenn, de az eset rávilágít arra,

[28] Uo. 1689. nov. 16, I. 34; Acta iud. 1694. aug. 14, Btjkv. 1694. dec. 17, I. 531; hasonló ügy kártérítéssel uo. 1703. febr. 1, III. 593, IV. 566—567.

[29] Uo. 1694. szept. 10, I. 512, II. 15.

[30] Uo. 1698. máj. 16, II. 294.

[31] Acta iud. 1706. febr. 1; a többi iratot a végrehajtási eljárással kapcsolatban tárgyaltuk meg, l. a III. fej. 364. jegyzetnél.

[32] Btjkv. 1689. febr. 9, I. 100, Ia. 34; KA Besch. Pr. VII. vol. 1701. okt. 19, 26. alatt.

[33] Ptjkv. 1691. márc. 3, I. 46; Btjkv. 1695. ápr. 8, I. 575.

[34] Int. a. a. nr. 115, 179. (1696. aug. 21.—1697. márc. 15.), KA Exp. 1697. febr. no. 10.

[35] Corr. mag. 1689. júl. 1, Btjkv. Ia. 44.

hogy a két városban valóságos *rabszolgakereskedés* folyt ezekben az esztendőkben. Pesten Tóth Mihály panaszt tett Sándor nevű polgártársa ellen, hogy egy szökevény török miatt, akit Tóth előbb eladott neki, majd magasabb vételár reményében visszavett tőle, ellenséges magatartást tanúsít. Így szablyával megsebesített egy másik török rabot, aki Tóthtól az ő házába futott. A tanács némileg Arany János fülemülefüttyös bírájára emlékeztető ítéletet hozott: a szökevény szálljon a városra, a másiknak pedig szolgáljon a seb büntetésül.[36] A vízivárosi bíró előtt 1696-ban Kaszapó János kérésére már a város határán túlmutató vallomás hangzott el. Fux Salamon vallotta, hogy a fél Glaser belgrádi polgármestertől „an statt paren gelt", 200 forint értékben egy török zsidónőt fogadott el, majd ugyanannyiért átengedte Metz Benedek nikolsburgi zsidónak; ez elvállalta, hogy vagy megfizeti a vételárat Oppenheimer császári ügyvivőnek, vagy visszaadja a nőt. Minderről Sprenger vízivárosi bíró előbb tanúsítványt adott, majd a budai tanács ülésén meg is esküdött.[37] Bár ez az ügy nyilván nem Budán bonyolódott tovább, rávilágít arra, hogy városaink a török háborúk idején kiterjedt rabszolgakereskedelmi hálózat láncszemei és haszonélvezői voltak.

c) *Kézizálog és jelzálog*

Buda és Pest kereskedői nemcsak török rabokért mentek el messzi földre, a hadszíntérre és a német tartományokba egyaránt. A kötelmi jogban még bőven fogunk találkozni hitelműveleteikkel, kereskedelmi társaságaikkal. A hitelt azonban biztosítani kellett, akár kereskedés, akár fogyasztás volt a célja. Ezért a városok polgárai elég gyakran adtak zálogot hitelezőjüknek; akár biztosíték és kielégítés céljából birtokába (kézizálog), akár a telekkönyvi bejegyzés útján jelképesen (jelzálog). A burzsoá jogban természetesnek tartják, hogy kézizálog csak ingóra, jelzálog csak ingatlanra vonatkozhatik; régi nemesi jogunk viszont az ingatlant is kézizálogba adta a hitelezőnek. Buda és Pest joggyakorlata már a burzsoá szabályozáshoz állt közel, anélkül azonban, hogy az ingatlan kézizálogot kirekesztette volna. A császári telekkönyvi hivatal külön *Hypothecenbuch*-ba jegyezte a jelzáloggal biztosított követeléseket, de néha ténylegesen is átadta az ingatlant a hitelezőnek.[38] A joggyakorlat jellemzésére kiemelt jogeseteket tehát leghelyesebb a zálogtárgy szerint csoportosítanunk. Először az ingóságok kézizálogba adásával kapcsolatos problémákat, azután az ingatlan kézizáloggal és jelzáloggal összefüggő pereket tekintjük át.

Az ingóság, melyet a követelés biztosítására a hitelező birtokába adtak, lehetett állat, nemesfém, ékszer, ruhanemű, stb. Két érdekes esetben oklevelet helyeztek el a hitelezőnél; az első egyben a továbbzálogosításra is példa. Szemerédy pesti polgár egy egri embertől nemeslevelet kapott zálogba, s ezt mindössze 4 forintért Sunkó Györgynek adta alzálogba. Amikor tarto-

[36] Ptjkv. 1689. nov. 16, I. 37. — Török rabnőt 10 és fél forintban akarnak törlesztésül átadni, alább 273. jz. Jaskó Mihály sértegeti a pesti plébánost, mert kikeresztelkedett török rabnőjét „abgeret", Ptjkv. 1692. jan. 23, I. 53.

[37] Acta iud. 1696. jún. 22.

[38] *Kovács* i. m. 228.

zását megfizette, Sunkó két helyen kiégetve akarta visszaadni az oklevelet; Szemerédy ezért beperelte, hogy vállalja a felelősséget az egri nemessel szemben. A tanács megbizonyosodván a nemeslevél hiányosságáról, valóban kötelezte Sunkót, hogy feleljen érte a tulajdonossal szemben, s addig is bírói letétbe vette az oklevelet.[39] A másik esetben nem szerződés, hanem a budai tanács határozata kötelezte Christen vargát, hogy a feleségével együtt az első férjtől reá szállt adósság biztosítására adja át a szőlő-teleklevelét (*Weingarten Grundzetl)* Matthi tímárnak. A szüret közeledtével a varga az adminisztrációhoz fordult, hogy adassa vissza zálogát, és a bortermés felét ajánlotta fel törlesztésül. A városnak ki is ment az utasítás, hogy védje meg őt annál is inkább, mert az alapkövetelés nincs bizonyítva.[40] Mindkét ügyben tulajdonképpen jogot adtak zálogba, amit a római jog is megengedett; az elsőben persze a hitelező nem élhetett más nemesi kiváltságával, a másodikban azonban bizonyára szedte a szőlő termését.

A kézizálognál *(Versatz, Unterpfandt)* a kielégítés módja szorult behatóbb szabályozásra. A szabályszerű eljárás az volt, hogy a hitelező követelésének lejártakor a bírósághoz fordult, kérve a zálogtárgy átadását tulajdonába. Így Proberger serfőző 140 forint követelése fejében Rubendunst 4 ökrét bírta zálogba; mivel ez nem fizetett, a tanácshoz fordult. A tanács az ökrök kiadására kötelezte, amennyiben az adós kezeseket tud állítani; ennek elmaradása miatt kiküldöttei útján megbecsültette, majd az adósságnak megfelelő értékben a felperesnek adatta át.[41] Azt a római jogi eredetű szabályt egyébként, hogy a zálogtárgy csak az adósság és a kamat becsértékéig fordítható a követelés kielégítésére, az osztrák joggyakorlat is fenntartotta.[42] A hatóság bele is mehetett az alapkövetelés vizsgálatába, mielőtt a kielégítést megengedte. Így Buda tanácsa várakozásra intette az elzálogosított bundát eladni készülő Arnold víziárosi tanítót, amíg adósa nem tesz jelentést.[43] Ha a felek közt az összegről vita merült fel, a hatóság döntött. Bürgl Sámuel pl. egy drága övet kapott zálogba egy pesti asszonytól 100 forint értékben. Az adós tőke és kamat fejében ugyanennyit akart fizetni neki, és kérte vissza a zálogtárgyat. A tanács a tőke visszafizetésének fejében megítélte neki az övet, de a kamat kérdését függőben hagyta, míg Sámuel (aki helyett testvére folytatta a pert) a városba visszatér.[44]

Az önkényes kielégítésnek a feleknek az a megegyezése szolgálhatott alapul, hogy nemteljesítés esetén a hitelező tulajdonul tarthatja meg a zálogtárgyat. Ez az ún. *lex commissoria* a római jogban már Constantinus óta tilos volt.[45] II. Miksa császár 1573-i rendeletében „uzsorás és jogellenes" szerződésnek nevezte, és újólag eltiltotta; hivatkozása nyilván a római jogra vonatkozott.[46] Az adósokat gyakran megkárosító ilyen megállapodást városaink is tilalmazták. A pesti jogkönyvtervezet kimondotta, hogy a zálog-

[39] Ptjkv. 1692. dec. 19, I. 82—83.
[40] Acta adm. cam. 1693. szept. 23, KA Besch. Pr. III. vol. 101. no.
[41] Ptjkv. 1696. máj. 22, I. 368.
[42] *Suttinger* i. m. 595.
[43] Btjkv. 1699. szept. 16, II. 552, III. 100.
[44] Ptjkv. 1708. jún. 1, III. 479.
[45] *Személyi Kálmán :* Római jog, 2. kiad. II. (Kolozsvár 1941) 69.
[46] Az elv így hangzik: Lex commissoria in pignoribus non habet locum. *Suttinger* i. m. 595—596.

hitelezőnek a rendesnél rövidebb eljárás áll rendelkezésére: a lejárat után kérheti a szakértői becslést és a zálogtárgy átadását, s ezt a tanács meg is adja a kölcsön mértékéig, miután az adós egy hónapon belül történt háromszori felszólításra sem fizetett.[47] A kamarai igazgatóság a tervezet elkészülte után nem sokkal kiadott kamatkorlátozó rendeletében (alább még lesz róla szó) a zálogtárgy elvesztésének kikötését is az uzsorás visszaélések között sorolta fel.[48] Így érthető, hogy Buda hatósága 8 napon belüli visszaadásra kötelezte azt a hitelezőt, aki egy neki elzálogosított kabátot „inscio praetore und propria authoritate" adott el.[49]

Sajátos eset fordult elő Pesten 1700-ban; a hitelező nem is jutott a kézizálog birtokába, melyből kielégítését kereste. Weberné fürdősasszony egy német aranyművesnek 5 és fél lat ezüstöt adott át beolvasztás végett, majd ezt (jelképesen!) elzálogosította Hofer esztergályosnak 3 forintért. Az aranyműves azonban titkon elhagyta a várost, s az asszony meg akarta kapni az ezüstöt a mester hátrahagyott ingóiból. A tanács úgy határozott, hogy hat hétig zárolja; ha addig a mester visszatér, megegyezés szerint használják fel, ha nem, kiadják az asszonynak. Feltehetően azért neki, mert a tartozás még nem járt le.[50]

Az eddig tárgyalt példákban a kézizálogot szerződés létesítette; voltak azonban esetek, amelyekben önhatalmú zálogolásnak *(Pfändung)* volt helye. Ennek iskolapéldája a tilosban talált állatok behajtása. A korabeli német jogirodalom a római jog szabályaira alapozottnak hirdette azt a „mindennapos szokást", hogy ha olyan telek gazdája talál legelésző idegen állatot a magáén, amelyre nem áll fenn legeltetési szolgalom, ezeket behajthatja, és csak a kár és az ellátási költség megtérítése fejében kell visszaadnia.[51] Az ügy érdeménél nagyobb bonyodalom támadt ebből a gondosan őrzött jogból Pesten. Hofer Ferenc kamarai tisztviselő bepanaszolta a várost, hogy egy árpavetésben két ökrével okozott kár miatt lovát lefoglalta, és 7 forintra meg is büntette. Az adminisztráció rögtön pártját fogta. Meghagyta a tanácsnak, hogy ne szabjon ki rá büntetést, mivel a károsult tulajdonossal már megegyezett, s oldja fel lovát a *sequestrum* alól, mihelyt a kártérítést megfizeti. A város replikázott: Hofer több polgárnak okozott kárt, de csak egyet elégített ki, a 27 marhától két forintot meghaladó hajtópénzzel tartozik, a városházára nem jött el ügye tárgyalására, fenyegetődzött, erőszakkal akarta visszaszerezni zálogolt jószágát. Nemhogy az adminisztrációnak engedelmeskedtek volna, a mezőőrök eljárását írott törvényen, kinyomtatott jogkönyveken alapulónak mondották, és még elégtételt is kértek. Később — nyilván az adminisztráció újabb közbelépésére — elrendelték a ló „pártatlan becsüjét", mégpedig budai polgárok útján; felhívták a makacs Hofert, hogy fizesse meg a kárt és a költséget, különben a becsü alapján eladják a lovát. Miközben ez nagy hangon vitatta a városi tanács

[47] Pars II. tit. VI. art. unicus.

[48] KA Exp. 1698. jún. no. 34, Acta adm. cam. 1698. jún. 16; kihirdetése Budán uo., Pesten Ptjkv. II. 123.

[49] Btjkv. 1701. nov. 4, III. 446, IV. 370.

[50] Ptjkv. 1700. szept. 3, II. 403. Az ügy egyébként homályos.

[51] *Suttinger* i. m. 596.

hatósága alóli mentességét, és kártérítést követelt az ő vetésében okozott károkért, lemaradt a réthasználati jegyek kiosztásáról. Nem lehet derültség nélkül olvasni azt a választ, amelyben a tanács kioktatta, hogy ha nem dacoskodik, nem veri és fenyegeti meg a mezőőrt, már régen elintézték volna az ügyét; most már csak fogjon magának szénatermő helyet ott, ahol még van.[52] A zálogolt állatok után fizetendő hajtópénz *(Pfandgeld)* egy önkényesen eljáró gazda elleni budai határozat szerint napi 30 krajcárt tett ki.[53] A behajtott marhák erőszakos elvitelét az osztrák gyakorlat is tiltotta,[54] de nem valószínű, hogy Pestnek sikerült volna elégtételt kapnia a bajkeverő Kohlbacher harmincadellenőrtől, aki a legelődíj *(Waidgeld)* fejében lefoglalt ökreit erőhatalommal hajtotta el a városházáról.[55]

Zálogoltak a hatóságon kívül magánszemélyek is, akik valódi vagy vélt követeléseiket ilyen úton próbálták érvényesíteni. A városok igen enyhén ítélték meg ezt az önkényes eljárást. Egy huszár évekig tartotta vissza egy paraszt ökrét 8 forint tartozás fejében, de az ügy a panaszos megbüntetésével végződött, mert az egyezséget a tanács megkerülésével kötötte meg.[56] Sándor molnár visszatartotta a pesti rác pap egy zsák gabonáját, mert ennek szolgája ellopta egy kabátját; a tanács bizonyítást engedett neki.[57] Kneissl budai ács végrendelet alapján járó ruhákat tartott vissza egy komáromi pék tartozása fejében, s a bíróság nem kifogásolta, sőt egyezséghez segítette őket.[58] Buda csak egyszer volt szigorú, amikor Bürgl Sámuel vette el Egger vízivárosi tanító ladikját tartozás fejében. Ezúttal az adminisztráció — a zsidó alperes illetékes fóruma — is katonai végrehajtással fenyegette meg Bürglt, de ő a ladikot még három évre rá sem adta vissza. A tanács ekkor letiltotta egy másik követelését.[59] A városok tehát általában szemet hunytak a hitelező önhatalmú zálogolása fölött, talán azért, mert más városok polgáraival szemben — ugyancsak törvény ellenére — maguk is széltében alkalmazták a represszália hasonló eszközét.

Kézizálog tárgya lehetett az ingókon kívül ingatlan is. Igaz, ezt csak néhány esetben figyelhetjük meg, de mindegyikük tanulságos egy-egy jogelv érvényesülése szempontjából. Budán Rindsberg kapitány megvette Hausrucker András házát, de nem tudta az egész vételárat kifizetni; ezért szerződésben zálogba *(hypotheca)* kötötte le, és az eladó birtokában hagyta a teljes kielégítésig. Mielőtt ez megtörtént volna, egy Hoffmann nevű polgár önkényesen beköltözött. A tanács a záloghitelezőnek a birtoklásra fennálló jogát érvényesítve kötelezte Hoffmannt, hogy négy napon belül költözzék ki.[60] Pesten meg a záloghitelezőnek a nemesi jogban is elismert jogára talá-

[52] KA Besch. Pr. 1700. máj. 26, VI. vol. 72v—73 bis fol.; Corr. buch 1700. máj. 26, 28, I. 186—188; Ptjkv. 1700. jún. 22, júl. 1, II. 376, 380—381, vö. III. fej. 58. jz.
[53] Btjkv. 1697. júl. 8, II. 179.
[54] *Suttinger* i. m. 593.
[55] KA Besch. Pr. 1696. aug. 5, okt. 12, IV. vol. 26v, 35. fol., vö. IV. fej. 214. jz.
[56] Ptjkv. 1689. márc. 1, I. 13, vö. a IV. fej. 241. jegyzetnél.
[57] Ptjkv. 1693. márc. 31, I. 101.
[58] Btjkv. 1694. szept. 17, I. 513, II. 16—17.
[59] KA Besch. Pr. 1700. szept. 6, okt. 1, 8. dec. 6, VII. vol. 9, 19v—20, 31—31v, 50v fol., vö. Acta adm. cam. 1703. jún. 6. Az illetékességre l. III. fej. 49. jz.
[60] Btjkv. 1698. szept. 23, I. 622, II. 40.

lunk példákat, mely szerint a hasznos beruházásokat a zálogtárgy kiváltásakor követelheti. Szép Gergely pert indított Dacó András házának megszerzéséért azon a címen, hogy hét évvel ezelőtt anyja írásban megkapta az adminisztrációtól, de 630 forint adósságért Dacónak zálogba vetette; ő most kész az összeget kifizetni a ház fejében. Dacó arra hivatkozott, hogy hét éve lakik a házban, viseli a közterheket, és szemlét kért építkezéseinek ügyében. A tanács két kiküldöttje megállapította, hogy a felperes anyja alig 25 forintot fektetett be a házba, és hét éve nem is jelentkezett (elévülés?), így a beruházások fejében inkább Dacó lehet jogosult a házra. (Az építkezés ugyanis a telkek kiutalásának feltétele volt.) Ezért a felperes keresetét elutasították, annál is inkább, mert kálvinista lévén, városi háztulajdonos nem lehetett.[61] Még 1708-ban is kézizálogban volt Serie Anna Mária háza egy másik polgárnál, aki a roskadozó épület kijavítása érdekében eladta a tehenét; kérésére a tanács biztosította róla, hogy a beruházások fejében elsőbbségi joga lesz a kielégítéskor.[62]

Az ingatlan elzálogosításának rendes módja mégis a jelzálog volt, melyet a császári, majd városi telekkönyv az adós ingatlanára feljegyzett. Beírták a jelzálogok könyvébe a betáblázási okiratot *(Satzbrief)* is.[63] A gyakran előforduló eseteket fölösleges itt felsorolni. Érdemesebb talán azokról megemlékezni, amelyekben a jelzálogot peregyezség vagy bírói ítélet biztosította. Az ilyen ügyek jó példája Legirné pere Crafft ellen 131 forint világos adósságért *(liquidum debitum)*. Az alperes beismerte tartozását, kiállta az áristomot is, majd egyezségre léptek; vállalta a hitelező teljes kielégítését negyedévi részletekben, addig minden vagyonát lekötötte zálogba *(Unterpfandt)*. A teljesítésig senki más nem szerezhetett rá jogot, mulasztás esetén pedig a hitelező a lekötött vagyon bírói odaítélését kívánhatta. Ezt Pest tanácsa feljegyezte jegyzőkönyvébe *(Gerichtsbuch)*, és a hitelezőnek kivonatot adott belőle.[64] Ugyancsak a pesti tanács jegyeztette fel Kohlbacher kártérítési követelését,[65] a budai tanács Leitersdorfer kölcsönből eredő igényét az alperes házára, az utóbbi esetben már a városi telekkönyv útján.[66] Más esetekben az adós szőleje szolgált zálogul pl. egy fürdős gyógykezelési követelésének biztosítására,[67] sőt a lopásból eredő kár megtérítésénél még az egyébként tilos *lex commissoria* kikötésével együtt is; Tampo Péter szőlejét az egy évi határidő elmulasztása esetén károsult apósának kellett megkapnia.[68] Egy másik tolvajnak, Johr fuvarosnak ugyancsak a házát terhelték meg a megállapított kár és kamata fejében. A budai tanács tudomásul vette ugyan azt, hogy a házat eladta, de kötelezte őt a vételárnak bírói letétbe helyezésére.[69]

[61] Ptjkv. 1696. ápr. 3: ohne dem auch Calvinist, I. 357.
[62] Uo. 1708. jan. 27, III. 460.
[63] *Kovács* i. m. 228.
[64] Ptjkv. 1697. jún 18, II. 48—49.
[65] Uo. 1701. nov. 18, II. 592.
[66] Btjkv. 1707. máj. 27, VI. 484, VII. 302.
[67] Uo. 1704. dec. 5, IV. 804, V. 86, VI. 81.
[68] Uo. 1701. okt. 24, III. 442—443, IV. 365, vö. a IV. fej. 174. jz.
[69] Uo. 1707. ápr. 15, VI. 461, VII. 275, az előzményekre IV. fej. 153. jz.

2. KÖTELMI JOG: SZERZŐDÉSEK

A kötelem keletkezésének alapja szerint már Gaius úgy osztályozta a kötelmeket, hogy azok szerződésből, tiltott cselekményből vagy más tényállásból származnak. A német gyakorlatban sokszorosan átalakított római jog volt irányadó városainkban is, ezért bízvást követhetjük ezt az osztályozást, bár rendszerezésre abban az időben még nem történt kísérlet. Mivel a magánjogi kódexek megalkotása előtt általános részt sem ismertek, a büntetőbíráskodásnál követett módon itt is az egyes típusokból fogjuk levonni a kikövetkeztethető általános elveket.

a) *Ajándékozás*

Az ajándékozás anyaga igen vérszegény; erre elsősorban a házasságkötéssel kapcsolatban került sor, s ezért a családjogban találkozunk majd különös eseteivel (hozomány, nászajándék). Amióta a városok a pestisjárvány elmúlta miatti hálájukat Szentháromság-szobrok emelésével akarták leróni, mindennapos eset volt az erre tett adomány, de az ilyenekből per nem származott.[70] Kegyes adományról folytatott kihallgatást Buda tanácsa Putanicz János pesti plébános kérésére; ebből kitűnt, hogy egy Stanisa nevű rác a város visszafoglalása után ezer aranyat kitevő követelésének egy részét be tudta hajtani, s ebből százat a katolikus, ötvenet a rác templomnak ígért. A vallomásból kitűnt, hogy az ajándékozó a (teljes) követelés behajtását szabta feltételül. Bár a plébános kérésére a pesti tanács is folytatott kihallgatást ebben az ügyben, nem derül ki, kiktől követelte Putanicz az ígéret teljesítését, és hogy ez sikerrel járt-e.[71]

Ugyancsak hézagos annak az ügynek a története, amelyben a pesti Wagner Dénes apósa az együttélő família verekedésig fajult viszálya során az életközösség megszüntetését kérte a tanácstól. Az ajándékozónak már a római jogban biztosított lehetőségével élve visszakövetelte leányától a neki ajándékozott 60 forintot is, „mert olyan hálátlanok". Az ítélet sajnos nem tért ki erre a kérdésre, elsősorban a ház megosztásával foglalkozott; egyébként is egyezségre került a sor.[72]

b) *Kölcsön*

A török kiűzése után megélénkülő üzleti forgalomban, melynek útjai a Duna vonalát követve a német és osztrák városoktól Belgrádig, s azon túl a Balkánra vezettek, nagy összegű üzleti hiteleket vettek igénybe Buda és Pest polgárai, valamint az átutazó idegenek. Amellett se szeri, se száma a kisebb fogyasztási hiteleknek, amelyeknek behajtását nem érdemes nyomon követni. A front hullámzása és a vándorkereskedelem természete folytán

[70] A budaira l. Budapest műemlékei I. 458, 460.
[71] Btjkv. 1692. jún. 13, I. 334—337; Ptjkv. 1692. jún. 17, I. 64.
[72] Ptjkv. 1704. márc. 27, jún. 17, III. 235, 244.

a hitelezők kielégítése nehézségekbe ütközött. Ezért városaink — akárcsak a velük kapcsolatban álló más városok is — megkeresésekkel fordultak polgáraik érdekében a szomszédos vagy távolabbi hatóságokhoz, vagy a kézre kapott adós letartóztatása, áruinak lefoglalása útján szereztek elégtételt. A kölcsönügyletekkel kapcsolatban tehát elsőnek az eljárásjogi kérdés jelentkezett: hol és hogyan kell az adóst perbe fogni? Buda tanácsa már korán megadta rá a választ, amikor tanácsosát és volt polgármesterét, Prenner kapitányt Wagenseill ezredes 170 forint adósságért perbe fogta,[73] s az „actor sequitur forum rei" elvét fogadta el az adminisztráció is.[74] Pest tanácsa — mint láttuk — kijelentette, hogy a polgárt adóssági keresettel rendes bíróságán kell perelni, s csak akkor kell az adós letartóztatását elrendelni, ha ott nem tudnak vagy nem akarnak igazságot szolgáltatni.[75] A *liquidum debitum*, vagyis a kétségtelen, mennyiségére és fizetésének körülményeire nézve teljesen meghatározott és elismert adósság azonban[76] mindig kitette az adóst a lakóhelyén kívüli letartóztatásnak.

A kölcsön visszafizetésére irányuló keresetet a hitelező akkor nyújtotta be, ha adósa a vállalt fizetési határnapot elmulasztotta,[77] illetve ha a határidő elteltével bármely okból nem volt hajlandó tovább várni.[78] A városi tanácstól, illetve ennek kedvezőtlen döntése esetén az adminisztrációtól a tőke, kamat és költség megítélését kérte. A hitelezők nem mulasztották el a végrehajtás különböző módjaira utalni: kívánták az adós vagyonának zárolását, házának árverésre bocsátását,[79] házhelyének *(Brandstatt)* átadását,[80] sőt jobb híján személyének letartóztatását is, melyről az eljárásjogban emlékeztünk meg.[81] A bíróság előbb jelentést *(Bericht)* kívánt az alperestől, majd felszólította, hogy elégítse ki hitelezőjét *(Unklaghafft-haltung)* ; az osztrák gyakorlat szerint előbb nyolc- majd háromnapos határidőket szabott neki, bár ezt Alsó-Ausztriában már összébb vonták.[82] Pest már önállóságának visszaszerzése után kimondotta egyik határozatában, hogy a tartozás megfizetésének „nach Landts gebrauch" három héten belül kell megtörténnie,[83] de a gyakorlatban ez a határidő alig érvényesült. A makacs adósokat nem mindig tudták egyhamar teljesítésre szorítani. Van példa arra is, hogy készpénztartozás fejében ingóságot (kendőt, posztót) ajánlottak fel.[84]

A kereset természetesen az adós ellen irányult, de előfordult, hogy házastársa és örökösei ellen is. Reyer kamarai tisztviselő özvegyét több

[73] L. III. fej. 84. jz.
[74] L. I. fej. 88. jz.
[75] L. III. fej. 92. jz.
[76] Fogalmát l. *Emericus Kelemen :* Institutiones juris Hungarici privati II. (Budae 1818) 577.
[77] Btjkv. 1689. febr. 7, I. 99, Ia. 33—34.
[78] Pl. az említett családi viszályban 83 ft kölcsönt is követelt vissza az após, l. fent 72. jz.
[79] Corr. mag. 1693. jan. 19; KA Besch. Pr. 1693. ápr. 8, III. vol. no. 91.
[80] Uo. VII. vol. 1701. aug. 5.
[81] Uo. VIII. vol. litt. J, 1703. júl. 13.
[82] *Suttinger* i. m. 30.
[83] Ptjkv. 1708. jan. 13, III. 455.
[84] KA Besch. Pr. VIII. vol. litt. L, 1703. aug. 3, vö. fent 81. jz.

budai polgár is perelte olyan tartozásokért, melyekről neki is tudomása volt; az asszony azonban a hagyatéki tárgyalásra utasította a hitelezőket, mert a terheket — úgymond — ura vállalta.[85] Hasonlóképpen követelt egy galgóci ember 160 forint kölcsönt Vágó Mihály özvegyén azon a címen, hogy az elhunyt a kötelezvénybe őt és gyermekeit is belefoglalta. A tanács azonban elutasította, mert az özvegy nem vette át az egyébként csekély hagyatékot, s a szerződéshez sohasem járult hozzá.[86] Több sikerrel járt Juvenelliné követelése Mäzinger Farkas kőfaragómester és felesége ellen 227 forint világos adósság címén. A már különélő asszony láthatóan maga is aláírta a kötelezvényt, mert Buda tanácsa fele-fele részben mindkettőjüket elmarasztalta. A mester az adminisztrációnál panaszolta el a hatóság méltánytalan eljárását *(hartes procedere)*, hogy távollétében elítélte, már aznap délután lefoglalta borát és ingóit, őt magát pedig be akarta kísértetni. Az asszony pincéjéből a felperes kérésére 10 akó bort adatott el a tanács; végül az ügy beszámítással intéződött el.[87] A házastársak tehát ebben az esetben adóstársak is voltak.

Mint említettük, a kamat követelését a városi jogban természetesnek tartották. A szokásos kamatlábat adataink ritkán árulják el. A tisztességes kamat 6 százalék lehetett; ennyit kért pl. Dornkreill császári ellátóbiztos Bösingertől 1689-ben.[88] A nagyobb kockázat azonban bizonyára sokszor lehetővé tette ennek a határnak átlépését. A század végén a kamarai igazgatóság a király nevében rendeletet intézett mindkét városhoz, melyben az uzsora elharapódzásáról, évi 30, 50, sőt 100% kamat szedéséről panaszkodott, s a kánonjogi kamattilalmat is felemlegette. Meghagyta nekik a király nevében, hogy hirdessék és kényszerítsék ki a maximális 6, „ajándékkal" *(discretio)* együtt 8 százalékos kamatlábat. A kihirdetés mindkét városban meg is történt.[89] Mindamellett — főleg a kuruc szabadságharc éveiben — ismét elharapódzott az uzsora. Az 1708-i országgyűlésen benyújtott városi gravamenek természetesen a zsidókat vádolták az özvegyeket, árvákat és szegényeket kifosztó, „isteni és emberi joggal ellenkező" titkos uzsoráskodással.[90] De Pest maga is szó nélkül hallgatta meg Udi (Budi?) Pálné keresetét, aki Csiszár Mihály kardcsiszártól 47 forint kölcsön után évi 3 tallér (4 és fél forint) kamatot, tehát közel 10 százalékot kért.[91] S amint Udiné, úgy Schebendeg János sem volt zsidó, akit még korábban Budán uzsora vádjával perbe fogtak, majd később felmentettek. Ebből az ügyből tudjuk meg, hogy a hatóság ilyenkor a kölcsönösszeget az ügy tisztázásáig bírói zár alá helyezte.[92]

[85] KA Besch. Pr. 1700. júl. 23, aug. 25, szept. 6, okt. 8, VI. vol. 144 bis fol., VII. vol. 1, 6v, 34v, 35v fol.

[86] Ptjkv. 1702. jún. 13, III. 63—64.

[87] KA Besch. Pr. VIII. vol. litt. M, 1703. márc. 2; KA Mem. u. Anbr. 100 M; Btjkv. 1703. márc. 5, 10, 16, jún. 5, III. 611—613, 615, 643, IV. 594, 597, 637.

[88] L. fent 79. jz.

[89] L. fent 48. jz.

[90] . . . illicitis etiam, ac contra divina et humana iura occulte practicari solitis usuris pupilli, viduae, et egeni penitus exhaurirentur . . . l. IV. fej. 179. jz.

[91] Ptjkv. 1705. ápr. 17, III. 317.

[92] Btjkv. 1698. aug. 31, Ia. 61.

A per kimenetele természetesen attól függött, sikerül-e a hitelezőnek követelését bizonyítania, „világossá" tennie *(liquidieren)*. Ez nemcsak a kötelezvénnyel történhetett, hanem tanúk állításával is. Még Prenner bírósága idejéből való a budai bíróságnak egy hiteles bizonyítványa, melyet Scociach Mátyás rác özvegyének kérésére állított ki. Az asszony előadta, hogy Wolff győri rác még a törökök alatt 567 tallért kölcsönzött néhai férjétől a szokásos (!) kamat mellett, s ezt ezer kősóba fektette. A háború miatt nyomorba jutott özvegy kérésére a tanács eskü alatt kihallgatta az ügylet öt tanúját, és hiteles kiadványát a közülük írni tudó két rác pap pecsétjével és aláírásával is megerősítette.[93] A gondos hitelező azonban inkább sajátkezűleg aláírt és megpecsételt kötelezvényt vett adósától. Ha más magyar vagy külföldi város, község lakosa követelt valamit budai vagy pesti polgártól, a megkereséshez mindig mellékelték a kötelezvény hiteles másolatát.[94] Előfordult, hogy az adóslevelet is megtámadták a perben. Így a budai Hausrucker András panaszt emelt a tanácsnál hitelezője, egy császári ellátóhivatali szekerész ellen, hogy 130 forintról szóló kötelezvénye ellenében csak 120-at adott neki. A hitelező kész volt esküvel megerősíteni, hogy a teljes összeget átadta; a tanács azonban megszüntette ezt az ügyet, mert a feleknek más kölcsönös követeléseik is voltak, s az adóst elmarasztalta.[95] Abban az egyetlen esetben, melyet nem pénz, hanem más helyettesíthető dolog kölcsönzésére találtunk, a követelt 81 köböl gabona minta szerinti minőségét vonta kétségbe az alperes Tóth Mihály. De mivel a felperes az ügylet idején volt szolgájával bizonyította, hogy a kikötött minőséget adta, a pesti tanács kötelezte Tóthot, hogy 14 napon belül kamatostul adja meg a gabonát, vagy a négy évvel azelőtti értékét.[96] A kötelezvény tartalmi megtámadásának párja volt az említett Udi Pálné érvelése a férjétől származó nyugta *(Schein)* ellen; a pesti pálosok másolatát a tanács is aggályosnak találta, de az eredeti felmutatása után az egyébként is érdemtelen asszonyt elutasította.[97] Említést érdemel még, hogy az adóslevél hitelének megtámadásával az üzleti könyvkivonat *(Auszigl)* kifogásolása állítható párhuzamba a vállalkozási szerződésnél.

Ha az alperes elismerte a követelés fennállását, még mindig hivatkozhatott ellenkövetelésre, s ennek beszámítását igényelhette. Ebben a tekintetben az volt a szabály, hogy csak a felperesével egyformán reális és bizonyított követelést lehet beszámítani: *liquidum cum liquido*. Példa erre Bürgl budai zsidó panasza a városi tanács ellen; ez letiltotta Schwartz Márton cinöntővel szemben fennálló követelését, mert ő nem adta át Egger tanítónak a három évvel ezelőtt visszaítélt ladikját. A panaszos azt vitatta, hogy a város likvid és nem likvid követelést kever össze; a tanács viszont jelentésében arra hivatkozott, hogy mindkét szembenálló követelés

[93] Corr. mag. 1688. júl. 7, másolat.

[94] Szép számmal találunk ilyeneket a budai Corr. mag. és a pesti Int. a. a. sorozatban.

[95] Az összeg felét Kneissl volt köteles megfizetni, aki ... in gleichen part stehet, tehát adóstárs vagy kezes volt. Btjkv. 1695. szept. 23, I. 621, II. 40.

[96] Ptjkv. 1699. febr. 6, 10, II. 181—182.

[97] Uo. 1705. ápr. 17, 21, III. 317, 319.

„világos", így beszámításnak van helye. Az adminisztráció az illetékesség alapján, többszöri sikertelen felhívás után, úgy döntött, hogy Bürgl az ő joghatósága alá tartozik, tehát a ladik-ügyben oda utasítsák, viszont a cinöntő ellen szolgáltassanak neki igazságot.[98] Bürglhöz hasonlóan titakozott később Wilfersheim is a pesti tanácsülésen, hogy adósa, Kundorff budai bognár az ő világos követelésével szemben mindenféle nem bizonyított igénnyel áll elő, s így megakadályozza kielégítését. Pest tanácsa azonban nem volt hajlandó zárolni Kundorff borának a főkamarásnál levő árát, hanem Budára terelte át az ügyet.[99] Simán ment viszont a beszámítás Juvenelliné említett 227 forintos követelése és adósa, Mäzinger házbérigénye között.[100]

Az adós, ha már semmilyen más kifogást nem tudott tenni, legalább hosszabb haladékot remélhetett a szűkös vagyoni helyzetére vonatkozó eskü letételével. Ilyet ajánlott fel Sipkovics komáromi rác az illetékesség kapcsán már megtárgyalt ügyben Kumria rác apácának, aki 40 dukát tartozására mindössze 20 forintot (annak negyedét) tudta ígérni törlesztésül. De mivel nem volt hajlandó megesküdni, hogy nincs aranya, ezüstje vagy gyöngye, vallomásáig áristomba tették. Csak Csernovics pátriárka közbenjárására engedték szabadon, másfél év múlva azonban végrehajtás terhével fizetésre kötelezték.[101] A pervesztes adós rendszerint egyezségre lépett hitelezőjével, hiszen különben a vagyoni végrehajtás, illetve az áristom fenyegette. Buda betelepítésére jellemző, hogy Sigl iglaui polgár 1686 októberében budai ház építésére adott 310 forintot Hellmanseder zelli polgárnak. Két év múlva már mint budai lakos követelte vissza adósától, s ez kézfogással is *(mit Handt und Mundt)* vállalta évi 50 forint törlesztését, letartóztatás terhével.[102] Andocsi András egy éven belül négy részletben, esküvel ígért teljesítést a tabáni templomnak, és kész volt bármikor bíróság elé állni.[103] Olipez András atya, egykori jezsuita superior Ungerrel szemben fennálló teljes 200 forint tartozásának megfizetését ígérte meg, ha a fele összegről nem tudja felmutatni Kollonics bíboros nyugtáját.[104] A hitelezők tehát igyekeztek a lehető legnagyobb biztonságot megszerezni arra nézve, hogy hozzájutnak pénzükhöz.

Mind a szerződési, mind az ítéleti követelés biztosításának gyakori módja volt a kezesség, és már lassanként ismertté lett eszköze a váltó. A több hitelező fellépése esetén lefolytatott csődeljárásról az eljárásjogi részben volt szó.

[98] Btjkv. 1703. máj. 18, III. 637, IV. 628; KA Besch. Pr. VIII. vol. litt. P, 1703. máj. 24, jún. 4, litt. O, 1703. jún. 11; Acta adm. cam. 1703. jún. 6; vö. fent az 59. jegyzetnél. Az utónevet az iratok nem említik, de a kamarai védelem alapján valószínű, hogy itt az ócska ruhával és vassal kereskedő Bürgl Joachimról van szó, l. *Büchler* i. m. 199.

[99] L. fent 75. jz.

[100] L. fent 87. jz.

[101] Ptjkv. 1693. ápr. 17, 1694. aug. 27, I. 106, 210—211; vö. III. fej. 87. jz.

[102] Acta iud. 1688. okt. 18, Btjkv. I. 28—32.

[103] Uo. 1698. aug. 27, II. 351.

[104] Corr. mag. 1691. febr. 17, Btjkv. I. 245—246. Az ügy zavaros. — Szankció nélküli fizetési megállapodás, de 3 napos határidővel: KA Exp. 1699. júl. no. 51.

c) *Kezesség*

A kezesség *(fideiussio, Bürgschaft)* vállalásával a kezes idegen tartozás teljesítéséért vállalt felelősséget. Leggyakrabban, de nem mindig, az adósság megfizetését biztosították ezen a módon. Minthogy a késedelmes adót a városok gyakorlatában le lehetett tartóztatni, az áristomból való szabadulását legtöbbször csak kezesek állításával érhette el. Ilyenkor a kezesek „bey Ihrn wahren wortten vnd trauen" vállalták, hogy ha az adós nem állana perbe, vagy más hatóság alá költöznék, ők jogos tartozását megfizetik.[105] Máskor a kezesek arra kötelezték magukat, hogy abban a határidőben teljesítenek, amelyet a hitelező kíván, vagy az adós visszakerül az áristomba; egyben a *Caution de sistendo* vállalásával az adósnak bíró elé állítását is garantálták.[106] Ezek a példák illusztrálják, hogy a magánjogi kezesség a városi gyakorlatban összeolvadt az alperes (vádlott) megjelenéséért vállalt jótállással *(cautio iudicio sisti)*, illetve az ítéletben kiszabott vagy kiszabandó összeg teljesítésének biztosításával *(cautio iudicatum solvi)*. Ezek a római jogból eredő eljárásjogi eszközök,[107] minthogy testi büntetéssel járó cselekménynél amúgyis ki voltak zárva,[108] a polgárság tudatában a kezességgel azonosultak. Hiszen a magánjogi kezesség is, az eljárásjogi garanciák is pénztartozást voltak hivatva biztosítani, csak az egyik a fél, a másik a hatóság irányában. Mindkét fajta kezest *Bürg* névvel illették. Csak ritkán tették meg azt a különbséget, hogy az utóbbiak az adós személyéért, de nem a kölcsönért felelnek. A marasztalás ilyenkor is teljesítésre kötelezhette a kezest.[109]

A kezesség elvállalására különböző motívumok vezethettek. Czetiny István deák, Esterházy Ferenc gróf cseszneki tiszttartója pl. a budai tanács kiküldöttei előtt jelentette ki, hogy megszökött fiának minden tartozásáért helytáll, így a budai házigazdájánál csinált adósságáért is.[110] Georg Pál pesti polgár maga is kezese volt egy rácnak Lukács pipakészítővel szemben, s a hitelezőt fivére: Georg Péter útján biztosította a fizetésről. Pál halála után, részletes bizonyítási eljárás eredményeként végül is Péternek kellett az adósért kezeskednie.[111] Urbán Mihály tartozásáért a pesti tanács távollétében feleségét vette őrizetbe; csak úgy szabadult az áristomból, hogy Szabados Istók a férj helyett elvállalta a kezességet.[112] Ugyanitt Méhes Jakab kezesnek állott szolgájáért, aki tetemes adósságot hagyott hátra előző gazdájánál; a szolga kész volt tartozását ledolgozni, Méhes pedig két részletben törlesztett.[113] Családi, munkaadói kapcsolat híján legtöbbször barátság, céhtársaság lehetett a kezesség alapja, de kivételesen pénz is. A pesti Forgács György pl. 6 tallér fejében vállalt kezességet a letartóztatott (és később rablásért kivégzett?) Kandóért; igényét bírói úton

[105] Btjkv. 1694. szept. 24: Krempl—Spiegl ügy, I. 517—518, II. 23.
[106] Uo. 1702. márc. 17: Pöckh—Ramhofer ügy, III. 499, IV. 438—440.
[107] L. a III. fej. 333—335. jegyzetnél.
[108] *Suttinger* i. m. 1020.
[109] Ptjkv. 1695. márc. 4, 26, I. 251—252, 264.
[110] Acta iud. 1699. ápr. 9.
[111] L. fent 109. jz.
[112] Ptjkv. 1694. jan. 26, 30, I. 137, 139.
[113] Uo. 1692. ápr. 18, I. 55—56.

érvényesítette, megelégedve az alperes fivérénél levő gabonára szóló utalvánnyal.[114] Mindenesetre könnyebb volt a kezességet elvállalni, mint utóbb szabadulni tőle. Az osztrák jog ugyan lehetővé tette ezt bizonyos feltételek mellett,[115] de a bíróság nem mindig honorálta az olyan felmondást, mint Sprenger Jánosé volt, aki a főadós fizetőkészségének hiánya címén akart kötelezettségétől szabadulni.[116] Egy másik egykorú ügy, mely ugyanígy indult, élesen rávilágít Buda joggyakorlatára a kezesség kérdésében.

Faber budai tanácsos (az 1694-i válságban polgármester is) 1693 őszén 200 forint kölcsönt vett fel Brentano kereskedőtől egy havi határidőre, és biztosítékul minden ingó s ingatlan vagyonát lekötötte. Adóslevelét Krempl Tóbiás záradékolta készfizető kezesként; ha Faber nem fizetne — úgymond —, ő „nit allein Porg, sondern auch selbsten Zaller sein will".[117] Faber valóban nem fizetett egy hónap múlva, de a hitelező haladékot adott neki, mire Krempl — a római—osztrák jog szabályainak megfelelően — felmondta kezességét, és felhívta: keresse ezután követelését Faberen. Feloldását 1695 tavaszán az adminisztrációtól is kérte. Ezenközben Faber meghalt, s a hitelező Krempl ellen fordult kielégítésért. A budai tanács bizottsága előtt Brentano a világosan szóló kötelezvényre, Krempl pedig többszöri felmondására hivatkozott. Felvetette a kérdést, miért nem hajtotta be a hitelező követelését Faberen, míg élt? A felperes azzal érvelt, hogy a polgármestert tiszteletből nem perelte. A bizottság és a tanács Kremplt fizetésre kötelezte, viszontkeresetet adva neki Faber hagyatéka ellen. Világos jogszabály — érvelt az ítélet —, hogy a hitelező nem adhat haladékot adósának a kezes tiltakozása ellenére, de az alperes jelen volt a meghosszabbításnál, felmondását pedig a hitelező egyszer sem fogadta el. A közönséges jog *(iura communia)* ugyan biztosítja a kezesnek a sortartás kifogását *(beneficium excussionis)*, amelynél fogva a hitelezőnek először a főadós ellen kell fordulnia, és a kezesnek csak a kielégítés meghiúsulása után kell fizetnie; az osztrák szokásjog azonban, mellyel a városban túlnyomórészt élnek (!), és a joggyakorlat azt mutatja, hogy a hitelező közvetlenül is perelheti kezesét. Végül a kötelezvény világos hangzata ellen az időmúlást sem lehet felhozni.[118]

A Brentano—Krempl-ügy a kezesség legnehezebb problémáját érintette: mikor lehet a kezest készfizetőnek tekinteni, tehát mikor fordulhat ellene közvetlenül a hitelező? Ez a iustinianusi jog szerint biztosított *beneficium excussionis (ordinis)* alapján a kezest csak a főadós után perelhette.[119] De a budai tanácsnak teljesen igaza volt abban, hogy a XVI—XVII. századi ítéletekben nemegyszer kijelentett alsó-ausztriai szokásjog szerint a kezesnek fizetnie kellett a sortartásra való tekintet nélkül, ez csak külön kikötés esetén foghatott helyt, sőt a kezes szabadult, ha a hitelező a főadós

[114] Uo. 1694. jan. 29, I. 138—139.

[115] *Suttinger* i. m. 58, 1021. Ugyanezek kerültek át feudális jogunkba, l. *Kelemen* i. m. II. 644, 8°.

[116] Btjkv. 1695. jan. 28, I. 543, előzményét l. fent 105. jz.

[117] Corr. mag. 1698. jan. 15. (az adóslevél kelte 1693. szept. 26.).

[118] KA Besch. Pr. 1695. márc. 22, IV. vol. 2. fol.; Btjkv. 1695. júl. 1, 8, I. 590, 598—605.

[119] *Személyi* i. m. II. 154, *Suttinger* i. m. 1019—1020.

ellen indított pert.[120] Hogy a budai tanács a római joggal ellenkező osztrák jogszokás alapján döntött, az rendkívül jellemző a felszabadult városok viszonyaira. A pesti jogkönyvjavaslat is megengedte a hitelezőnek, hogy egyenesen a kezestől követeljen kielégítést.[121] Ezért hagyta jóvá az adminisztráció is a megfellebbezett ítéletet, és kötelezte Kremplt „denen Österreichischen rechten nach" a tőke, kamat és költség 3 napon belüli megfizetésére. Sőt, amikor a közismerten izgága pék tovább fellebbezett az udvari kamarához, s ez biztosítékának elfogadását, a végrehajtás mellőzését rendelte el, még az adminisztráció védte meg a tanács határozatát. A német jogtudósok sűrű idézésével nemcsak azt ismételte meg, hogy az alsó-ausztriai szokásjog mellőzi a sortartást, hanem még a közönséges jog szerint is késedelembe esettnek, sőt esküszegőnek mondta Kremplt, amiért annak idején nem folytatta felmondási perét a patvarkodási eskü dacára. Minthogy a bíró ellen igazságtalanul fellebbezett, sőt gyalázta is, el kell utasítani, meginteni, és még költségekben is marasztalni.[122] Az udvari kamara most felkérte az iratokat, de mivel csak „sommásan és szóban" folyt a per, nem sokat tudott meg belőlük. Jó másfél év múlva a jelek szerint Brentano javára döntött, de Buda tanácsának még jelentenie kellett, fizetőképes volt-e *(solvendo)* Faber a lejáratkor.[123] Ha ugyanis az adós közismerten fizetésképtelen volt, az osztrák gyakorlat szerint sortartásra nem lehetett hivatkozni.[124] A város válasza ugyan elsősorban a feleség igényeit emelte ki Faber vagyonára, Kremplnek mégis letétbe kellett helyeznie a hitelező követelését, s ez — fél évtizeddel az egyhónapos lejáratú kölcsön után — talán végre hozzá is jutott, ha ugyan el nem akadt ismét az udvari kamara útvesztőiben.[125] A hosszas per mindenesetre alkalmas arra, hogy a kezesség legfontosabb jogelveit megvilágítsa.

Ugyancsak az osztrák joggyakorlat szerint döntött Pest Rácz Mihály ügyében, aki Ádám deák 40 tallér adósságáért kezességet vállalt, s a felperessel azt szegezte szembe, hogy perelje a főadóst. A tanács tanúbizonyítás után elmarasztalta Ráczot, tehát elvetette a sortartás kifogását; Ádám deákkal szemben törvényes úton kereshette igazát.[126] Az említett kifogáson kívül a kezesek még más módokon is megpróbáltak szabadulni kötelezettségüktől. Neander János, a kuruc idők pesti városkapitánya Sprenger fürdős közbenjárására átvállalta Wurm péknek az egyik Bürgllel szemben fennálló 42 forintos tartozását. Kikötötte, hogy Sprenger kezességet vállal polgártársáért, de ez csak így írta alá magát a kötelezvényen: „bürgl. bader vnd wundtarzt alss zeig", amit Neander futólag kezesnek *(Bürg)* olvasott. A határidőn persze senki sem fizetett, de Neander keresetére a ravasz fürdős könnyen megadta a választ: a kötelezvényen „bürg vndt zahler" szokott állni, ő pedig világosan tanúként írta alá Wurm adóslevelét.

[120] Uo. 56—57.
[121] Pars II. tit. V. art. 1.
[122] KA Besch. Pr. 1695. okt. 7, IV. vol. 3—3v fol.; KA Exp. 1695. dec. no. 11.
[123] KA Exp. 1696. máj. no. 51. (a felterjesztés aug. 14-én), uo. 1697. dec. no. 6.
[124] *Suttinger* i. m. 203.
[125] Corr. mag. 1698. jan. 15; KA Besch. Pr. 1698. jan. 31, febr. 14, ápr. 7, V vol. 10v, 13, 20, 27v fol. Az utolsó határozat Brentano kielégítési kérését az udvari kamarához utasítja.
[126] Ptjkv. 1696. febr. 3, I. 335—336.

Talán sikerrel kérte, hogy utasítsák Neandert a *principalis debitor* perlésére, aki egyébként is megfizetett már egy részletet.[127] Ugyancsak tiltakozott a kezesség ellen Mayer budai mészárosmester, aki állítólag csak annyit mondott Herusch pesti tímárnak, Grueber budai varga hitelezőjének, hogy ő nem hagyná cserben rokonát 100 forint adósságért. Ezen az alapon a hitelező tőle vonta le a varga tartozását. Mivel Buda tanácsától nem kapott kielégítő ítéletet, visszatérítési igényével (1705 tavaszán!) az adminisztrációhoz fordult. Ő is, ellenfele is egy-egy tanút hozott állítása mellett, s így a vita elsősorban a tanúbizonyítás elvei körül forgott. A szórványos adatokból úgy tűnik, hogy a perben, mely most már a pesti tanácsnál folyt tovább, Mayer lett a győztes, mert az év végén Herusch már a főadós ellen perelt tovább.[128]

Ha a kezes semmilyen kifogással, kibúvóval nem tudott szabadulni, végül is fizetnie kellett. Wällisch Gottfrid fogadós a Spiler-féle adósság ügyében részletfizetésben egyezett ki Frankenberg katonai parancsnokkal a budai tanács előtt.[129] A makacs kezeseket különböző eszközökkel szorították teljesítésre: két péket Unger keresetére, többszöri felszólítás után műhelyük lezárásával,[130] a Habbacherért kezeskedő három budai polgárt áristom fenyegetésével,[131] a 200 forintért jótálló Bösingert a kamarai adminisztráció a prófoszhadnagy karhatalmával.[132] A kezesség elismerése, illetve bebizonyítása után a kezes elleni kereset tulajdonképpen „világos adóssági" perré vált, tehát a kényszereszközök is az utóbbinál használtak lehettek. Így került a többször említett Wurmnak keresetére valóban áristomba egy kezes, aki nem fizetett neki.[133]

A kezes, ha akarva, nem akarva teljesített az adós helyett, igényelhette, hogy ez idővel kártalanítsa őt. Az osztrák joggyakorlatban ezt külön kötelezvénybe szokták foglalni *(Schadloss-Brief)*, de az igény ilyen okirat nélkül is fennállott.[134] A városok támogatták polgárukat joga érvényesítésében. Amikor pl. Habisch budai polgár kénytelen volt kezesként felelni Würöckh pesti szabóért egy trencséni hitelezőnek, városa megkereste Lipótvár hatóságát, hogy szerezzen kielégítést az odaszökött főadóssal szemben.[135] Ha Budán találtak egy ilyen késedelmes adóst, természetesen letartóztatták. Valló Ferenc komáromi kovácsot két hitelező szorongatta, amikor a városba érkezett: Reimb Ferenc mézeskalácsos az érte vállalt kezességért és az áristom költségéért majdnem 90 forintot, Eybl János puskaműves pedig egy csöbör pálinkáért 28 forintot követelt rajta. Reimb mint kezes a tanács határozatából az utóbbit is kifizette a komáromiért,

[127] Corr. mag. 1705. febr. 13; ui. Sprenger válaszában (márc. 27. után) nyilván ügyvédje így határozza meg a kezességet: . . . fideiussio consistit in solenni stipulatione, qua se fideiussor creditori pro alio soluturum promittit et obligat.

[128] Acta iud. 1705. márc. 30; Btjkv. 1705. márc. 30, okt. 2, dec. 14, IV. 889, V. 77, 244.

[129] Uo. 1695. szept. 13, I. 618, II. 39.

[130] KA Besch. Pr. 1696. okt. 18, nov. 23, dec. 13, IV. vol. 37—37v, 44, 51. fol.

[131] Btjkv. 1699. jan. 30, febr. 23, márc. 26, ápr. 1, II. 436, 455, 461, 467, III. 7, 19, 23, 30.

[132] KA Besch. Pr. 1699. nov. 23, VI. vol. 27v—28. fol.

[133] Btjkv. 1703. márc. 23, III. 618, IV. 601.

[134] *Suttinger* i. m. 1021, nálunk l. fent 126. jz.

[135] Corr. mag. 1690. nov. 19, Btjkv. I. 230—231.

ez pedig esküt tett kielégítésére, illetve a pálinka árának ledolgozására.[136] Nem véletlen, hogy a kielégítésnek ez a módja itt fordul elő; akiért a kezes teljesített, nyilván fizetőképtelen volt, és csak munkájával tudott szabadulni az adósság terhétől. Némileg eltér a sablontól Vitó és Jefrem balkáni kereskedők ügye, akiket Nis környéki (tehát török birodalmi) hitelezőik nevében egy Diamanti nevű görög perelt a pesti tanács előtt. A belgrádi, pétervárad i és budai katonai parancsnokok ajánlása, s a mulasztással járó represszália veszélye (melyet a tanács ki is fejezett döntésében) elég nyomatékot adott igényének. Az ügyet tanácsi bizottság tárgyalta meg Manoli kapitány és egyes rác kereskedők bevonásával. Kitűnt, hogy Diamanti a testvérek kezese, akit a hitelezők miattuk szorongattak. Gyorsan léttrejött a megegyezés: Vitóék az adósság jó egyharmadát azonnal kifizették, a többit részletben kívánták törleszteni.[137] A felsorolt esetekből kétségtelen, hogy a teljesítő kezes visszkereseti jogát *(regressus)* a városok elismerték, s ugyanígy foglalt állást a pesti jogkönyvjavaslat is.[138]

d) *Váltó*

A váltó intézménye ebben az időben még csak vendég volt városainkban. Hogy elvétve mégis foglalkozniuk kellett váltókeresetekkel, azt elsősorban a már említett, rajtuk átmenő kereskedelemnek köszönhették, melybe egyes polgárok is bekapcsolódtak. Megfigyelhetjük, hogy a Budán és Pesten előforduló váltóperek szálai mindig a városokon kívül vezetnek, illetve az országos méretekben kereskedő zsidó üzletemberekkel függenek össze. Áttekintésük azzal a tanulsággal jár, hogy a tárgyalt korszakban a váltó még korántsem lett a követelés jogalapjától független értékpapírrá, mint a burzsoá jogban; számos kifogást lehetett felhozni ellene, s a hatóságok inkább csak az adóslevél egyik fajtájaként kezelték. Gazdasági funkcióját a XVII. század elején Scaccia határozta meg: „emptio-venditio pecuniae absentis pro praesenti",[139] s ez a városi gyakorlatban sem volt másként.

A legjelentősebb váltóper nem sokkal a városi hatóság megalakulása után került a budai tanács elé. A büntetőbíráskodásnál már említett Reinold Ker. János vendéglős, a „Frauenbildwirth", minden erejével a háborús konjunktúra kihasználására törekedett. 1688 októberében Belgrádnál egy élelmiszerrel megrakott hajót vásárolt egy kereskedőtársaságtól, s a rakományt nyilván kicsinyben árusította ki. Az árat a kisebb részben érdekelt társaknak készpénzben fizette meg, de a legnagyobb részesnek: Nepos Fülöp bécsi nyelvmester feleségének 225 forint értékben váltót adott. A váltót *(Wexel Zödl)* Schurtz Boldizsár kereskedő bocsátotta ki, az intézvény pedig *(Advis-Brieff)* Bartolotti bécsi üzletemberre szólt. Az asszony megnyugodott benne, hogy pénze így biztonságban van, és Bartolotti

[136] Uo. 1697. aug. 19, szept. 9, II. 185, 190. — Ugyancsak ledolgozással törleszti a kezesnek a kártérítést egy Wissler nevű elítélt, uo. 1707. aug. 8, VI. 522, VII. 343.

[137] Ptjkv. 1705. febr. 13, márc. 3, 6, III. 301—302, 304, 306.

[138] Pars II. tit. V. art. 1.

[139] Magyar Jogi Lexikon VI. (Bp. 1907.) 901.

Bécsben ki fogja fizetni. Ez azonban kijelentette, hogy Schurtznak semmiféle követelése nincs nála, s intézvényt sem címzett hozzá. A hoppon maradt üzletasszony nevében férje fordult panasszal az udvari kamarához. Rosszhiszeműséggel vádolta a vendéglőst, mert fedezetlen váltót adott feleségének, márpedig „kein Wechsel anderst als sub tacita et naturali conditione (si scilicet solvatur) angenommen wirdt". Nemcsak a tőkét, hanem az elmaradt hasznot és a költséget is követelte Reinoldtól, akiről burkoltan hamisítást is tételezett fel.[140] Az udvari kamara a budai inspekcióhoz, ez pedig a városi tanácshoz tette át a keresetet. A tanács Nepost teljes hatalmú megbízott kijelölésére, Reinoldot pedig jelentéstételre szólította fel.[141]

Az ügy ezután a halasztások útvesztőjébe került. Reinold láthatóan gyakran utazott Belgrádba, egy ilyen útja juttatta fajtalanságért a város börtönébe is.[142] Így nehezen volt elérhető, és Neposnak meg kellett újítania panaszát az udvari kamaránál. Buda tanácsa, melyhez a rendes úton ismét eljutott a kereset, 1689 vége felé a belgrádi hatóság útján idéztette meg Reinoldot. A *litis contestatio* csak december elején történhetett meg.[143] Az alperes feleletéből kitűnt, hogy a váltót egy bizonyos Dappert számára állították ki, s ez ruházta át Neposnéra; leszámítolásának viszont az volt az akadálya, hogy Reinold egy 500 forintra becsült zacskó gyöngy ügyében (itt az előadás zavaros) mint kezesét szorongatta Dappertet. A tanács úgy döntött, hogy a Dapperttel szembeni igény itt nem jöhet szóba, s ezért Reinoldnak a tőkét és költséget egyaránt meg kell fizetnie.[144] Ő természetesen a kamarai igazgatósághoz fellebbezett, de ez a város jelentése alapján helybenhagyta az ítéletet. Minden jel arra vall, hogy Reinold tudta, mit ér az átadott váltó, a gyöngyökre való ismételt hivatkozással mégis ki tudta eszközölni a végrehajtás elhalasztását, és Nepos hiába kért zálogjogot a házára.[145] A per további folyamát nem ismerjük.

Ezután mintegy másfél évtized múlva bukkan fel ismét váltó a budai gyakorlatban. Partky Keresztély még 1702-ben váltót adott ügyvédjének, Mieser Fülöp Jakabnak, mely a kibocsátó komájára, egy bazini mészárosra szólt. Mintegy három év múlva elszámolást kért róla, mire Mieser úgy védekezett, hogy a 200 forintra szóló váltóért csak 60-at kapott. Buda tanácsa megkereste Bazint, hogy a mészárostól tudja meg az igazságot; a követelést jellemzően *liquidum*nak mondotta, tehát az adóssági perekkel fogta egy kalap alá.[146] A biztosítás módjából ítélve ilyennek tartotta Erhardt András követelését is, melyet ez a Budán elhunyt Reyer Brnóban élő özvegyének 200 forintos váltójára *(Charta Bianca)* és egy pozsonyi polgárnak szóló régi intézvényre *(Cessions quittl)* alapított. Jellemző, hogy a tanács a pa-

[140] KA Hofb. 1688. dec. no. 2. (3845. fasc. 399—406. fol.). A vendéglőst tévesen Arnoldtnak írja.

[141] Corr. mag. 1688. dec. 7, Btjkv. I. 55, 57, Ia. 4.

[142] L. a IV. fej. 73. jegyzetnél.

[143] Acta adm. cam. 1698. júl. 18. (Nepos beadványa jún. 22-ről); KA Exp. 1698. júl. 18; Corr. mag. 1689. nov. 21. (átirat Belgrádnak); Btjkv. 1689. nov. 30, Ia. 77.

[144] Uo. 1689. dec. 6, Ia. 78—80.

[145] KA Besch. Pr. 1689. dec. 19, I. vol. 107—108. fol., 1690. jan. 4, 7, III. vol. no. 2, 7; KA Exp. 1690. jan. 2; Btjkv. 1690. jan. 4, 11, 18, 27, Ia. 82, 88, 95, 96.

[146] Corr. mag. 1705. jan. 6.

pírok bemutatása ellenére is azt kívánta tőle: írjon az asszonynak, s e követelését megfelelő formában bizonyítsa *(liquidiren)*. Addig azonban megengedte, hogy Reyerék majdnem pusztán álló szőlejét biztosítékul művelhesse.[147] A váltót a vele nyilván többet foglalkozó zsidó üzletemberek már maguk is kibocsátották. Leitersdorfer Hock pl. 387 forintot követelt Lehner János pesti ácstól, melyet fa vásárlására, Bürgl Sámuel váltójára adott neki Bécsben. Az alperes két elismervényt *(schein)* mutatott fel igazolására. A felperes azonban kijelentette, hogy ha be tudják bizonyítani, miszerint akár egy krajcárt is kapott e követelésére, büntetésül ezer forintot fizet a szegények javára.[148] Mindezek az esetek csak egy később nagyra hivatott intézmény első életjelei, nem kialakult váltójogi gyakorlat bizonyítékai.

e) *Haszonkölcsön*

A városokban pezsgő üzleti forgalomban aránylag ritkán került nem helyettesíthető dolog ingyenes használatba adásából *(commodatum)* származó per a bíróság elé. Ezek az ügyek vízi vagy szárazföldi szállítóeszközök (hajó, kocsi stb.) haszonkölcsönbe adásából eredtek, s a kereseti követelés rendszerint kártérítésre irányult.

Weinschenk pesti polgár azzal a panasszal fordult a tanácshoz, hogy özvegy Donaininénak 8 napra kölcsönzött egy hajót, de ez három hétig használta. Közben beállt a jég, és a hajó az olvadáskor elszabadult; pénzbeli kártérítést kért. A per folyamán a felperes értesítést kapott, hogy hajóját a hajdúk felfogták, és most már csak a nekik járó 12 forint költséget kívánta az özvegytől. A bíróság a költségeket megosztotta közöttük, és még a hajó visszaszállítását is a tulajdonosra hárította.[149] Hasonló követeléssel lépett fel ugyanott Szarka Máté a ladikját tönkretevő Leeb Pál pesti hajósmester ellen. A tanács egy másik csónak szolgáltatására kötelezte, s ennek érdekében őrizetbe is vette. Az adminisztráció helyt adott fellebbezésének, s a város két hajóácsot küldött ki a ladik megvizsgálására. Javaslatukra a tanács elrendelte, hogy a felperes vigye próbaútra a közben helyreállított ladikot; ha azonban nem bizonyul használhatónak, az alperes adjon helyette másikat.[150] Ebben a határozatban már tisztán jelenik meg a haszonkölcsönbe vevő felelőssége az okozott károkért.

Ugyanez az elv jutott érvényre a kocsi haszonkölcsönével kapcsolatos ügyekben. Szegedi Mihály előadta, hogy míg ő jobb bevásárlás végett Jászberényben maradt, társa, Sunkó György elhajtott az ő kocsijával, és megígérte, úgy vigyáz rá, mint a sajátjára. Hogy, hogy nem, utóbb nem tudta visszaadni a kocsit, sem a felperes két lovát, pisztolyát és kisebb értékeit. Követelését, 65 forintot azonban az alperes nem akarta elismerni, sem megtéríteni; a pesti tanács áristommal próbálta jobb belátásra bírni. Végre

[147] Btjkv. 1707. ápr. 12, VI. 458, VII. 271—272.

[148] Ptjkv. 1707. jún. 21, III. 425—426. — Leitersdorferék és Bürgl Sámuel társasviszonyára l. *Büchler* i. m. 199.

[149] Uo. 1692. dec. 19, 1693. febr. 11, I. 83, 87.

[150] Uo. 1701. márc. 8, ápr. 12, II. 498, 509; KA Besch. Pr. 1701. márc. 24, VII. vol. 84. fol.

megfizette a kártérítés nagyobb részét, és határidőre a maradékot is megígérte; a bíróság egyúttal kimondotta azt a fontos elvet, hogy a felperes köteles a kárbament dolgokat természetben is elfogadni.[151] A két város között vita fejlődött ki Tassner Tamásné pesti polgárözvegy követeléséből. Panaszolta városánál, hogy néhai férje két esztendeje egy félig fedett kocsit *(Calles)* adott kölcsön Hoffmann fuvarosnak — most már budai strázsamesternek — egy bécsi útra, de az azóta sem adja vissza, sőt teljesen megrongálta. Szakértő mesterek bizonysága szerint 50 forint értékű munkával lehetne helyrehozni. A megkeresés nyomán Buda kihallgatta a fuvarost, de ez a maga nagy károsodására hivatkozott a kuruc időkben beállott zárlat következtében. Bizonyára ügyvédje tollával hárította a felelősséget Tassnerékre, mert „qui causam damni dat, ipsum damnum dedisse censetur". Pest tanácsa nem fogadta el az érvelést, mert — úgymond — a kocsi kölcsönben *(mutuum)* volt, vagy inkább egyszeri használatra adták, tehát a fuvaros nem hozhatta volna be kárát a hosszas használattal. Minthogy újabb tanúk azt vallották, hogy a kocsit a tulajdonos már előzőleg négy évig használta, Buda egy pesti tanácsos jelenlétében egyszerűen a kocsi visszaadására kötelezte Hoffmannt, a kölcsönös kártérítési követeléseket pedig elutasította.[152] Lehetséges, hogy saját strázsamestere iránti elfogultság irányította a bíróságot, amikor a kártérítés elvét nem juttatta érvényre.

f) *Adásvétel*

Akárcsak a kölcsön, az adásvétel is olyan gyakori jogügylet volt a városokban, hogy tanácsaik sűrűn foglalkoztak az ilyen jellegű perekkel. Az adminisztráció csak fellebbezés esetén, vagy illetékességi okból avatkozott az ilyenekbe, egyébként megelégedett azzal, hogy a várost megfelelő eljárásra utasítsa.[153] A felek ennél az ügyletnél is lehettek városi polgárok, idegenek vagy külföldiek.

Az ügyletkötés akkor vetett fel jogi problémát, ha akár az eladó, akár a vevő oldalán csalárdság nyilvánult meg. Az előbbire Lang István budai paplanos esete a példa. Natl Jakabtól foglalót *(Darangelt)* vett át 38 q gyapjúra, majd ennek távollétében két másik kamarai zsidónak: Bürgl Sámuelnek és Hirschl Jakabnak adta el. Amikor Natl — hazatérése után — pert indított a vevők ellen, Lang bizonyítványt adott róla, hogy a két kereskedő rábeszélte az eladásra; ezek viszont azt állították, hogy éppen Lang kínálgatta nekik az árut. A budai tanács salamoni ítéletet hozott: a gyapjú fele Natlé a foglalóért, a másik fele a vevőké a szerződés alapján.[154] A vevő csalárdságát panaszolta fel Kovács István cigánybíró az adminisztrációnál. Egy budai polgártól lovat vett, megegyezett a vételárban, és 6

[151] Ptjkv. 1694. máj. 7, 25, jún. 4, 5. (az utóbbi tévesen júl. 5-i kelettel), I. 177, 182, 186, 187.

[152] Acta iud. 1708. febr. 8; Btjkv. 1708. febr. 8, márc. 12, aug. 31, VI. 596, 613, 687, VII. 435, 454, 546.

[153] Pl. KA Exp. 1688. jún. 14, a győri Dubákné borának ügyében.

[154] Acta iud. 1695. júl. 11, Btjkv. I. 606—608.

forint előleget is adott rá, de ez a lovat másnak adta el, s a pénzt is visszatartja.[155] A pesti Török Jancsi házának eladása már nehezebb kérdést vetett fel. Először Tempel Pálnak tett ajánlatot *(Anbott)*, szavát adta neki 150 forintos vételárra; majd jobb vevőt talált Martinovics Markó személyében, előleget vett fel tőle, sőt a teljes 200 forintot is megkapta házáért. Tempel most elővételi jog *(Einstandt)* címén pert indított ellene. A tanács két határozatot is hozott. Először kötelezte Törököt a foglaló visszaadására Martinovicsnak, s egyébként is az ő teljes kártalanítására, kivéve az első házasságából való gyermekeinek biztosítására szolgáló 50 forintot, melyet bírói letétbe kellett helyeznie. Azután, Tempel elővételi jogának újabb elismerése mellett, 14 napon belüli visszafizetést írt elő Töröknek. Megengedte azonban Martinovicsnak, hogy ha Tempel ugyanezen az időn belül nem fizeti meg azt, ami a bírói letét összegén felül az eladónak jár, vevőként a ház birtokában maradjon.[156] Az ítélet az adásvételi ügylet konszenzuális jellegét domborította ki.

Az eladónak kötelessége volt az árut a vevőnek átadni, s az azon való jogot reá átruházni, amellett szavatossággal tartozott az áruért. Az átadás a veszély viselésének kérdését vetette fel arra az esetre, ha az áruban egyik félnek sem felróható módon kár esett. Így egy nagykőrösi paraszt a mezőn halat adott el a pesti Szűcs Jánosnak, és vállalta a városba való beszállítását. Útközben a katonák kb. száz halat elvettek tőle és kiárusították; panaszában előadta, hogy most Szűcs nem akarja ezt megfizetni. A tanács azonban elmarasztalta a vevőt, mert az ügyletet megkötötték, és az árut átvette.[157] Máskor egy pozsonyi kereskedő perelte Erhardt budai üzletembert annak az egy mázsa borsnak az értékéért, melyet az alperes vagy egy éve Bécsben feladott számára, de a hajósok gondatlanságából elveszett. Erhardt az egyezségben arra kötelezte magát a budai szindikus előtt, hogy a kárt szüretig megtéríti, de utóbb visszkeresettel *(regress)* fordul a hajósok ellen. A tárgyalt korszakban tehát az eladó még nem szabadult a veszély viselésétől az áru feladásával.[158] Két eset is származott borvásárlásból. Hoffmann Ádám két hordó bort adott el Miesernek, a vízivárosi Aranyrózsa gazdájának, de ez nem akart fizetni. Azzal érvelt, hogy a vásárláskor megszabott feltétel szerint a bornak négy hétig kellett volna állnia a pincében, de kénytelen volt lefejteni, s a víziváros pincében megromlott. Az eladó szerint a feltétel „pro non adiecta" számít, mert ő nem ismerte el. Hiába próbálta meg a tanács bizottsága kiegyeztetni őket, a csöbrönkénti áron felborult az egyezség. A kocsmáros pórul járt, mert a város felfogása szerint a veszteség őt terhelte, miután a dolog urává lett *(dominus rei factus est)*; ítéletét az adminisztráció is helybenhagyta.[159] Ugyanígy döntött a pesti tanács is a Fehérkereszt kocsmárosa ellen, aki a bort azért nem akarta kifizetni, mert nem volt friss. A jogi érvelés is meg-

[155] KA Besch. Pr. VII. vol. 1702. okt. 16.
[156] Ptjkv. 1705. márc. 27, ápr. 2, III. 313, 316.
[157] Uo. 1693. febr. 11, I. 87.
[158] Btjkv. 1694. jún. 15, I. 500—502.
[159] Acta adm. cam. 1701. márc. 9; Btjkv. 1701. márc. 5, III. 356, IV. 257—259; KA Besch. Pr. 1701. márc. 7, 9, VII. vol. 73, 95. fol.

egyezik a fentivel: az átadás megtörtént, a kocsmáros a dolog urává lett, s ezért a kár az ő terhére esik *(res suo domino pereat)*.[160] Mindezek az ítéletek arra vallanak, hogy a római jogban az ügyletkötés utáni vétlen kárt a vevőre hárító szabály *(periculum emptoris est)* városainkban már helyt adott az Optk-ba is bekerült tételnek, mely a veszélyt az átadás időpontjától kezdve vitte át reá.[161]

Az áru átadásának a kikötött mennyiségben kellett történnie. A budai gyakorlatban nemegyszer fordult elő panasz megrövidítés vagy hamis mérték használata miatt ezüst, gyapjú vagy hús eladásánál. Az ilyen esetekben a kártalanításnál fontosabbnak tekintette a tanács a tettesek megbüntetését a Pr. Cr. 89. cikkében szankcionált mértékhamisítás címén.[162] Pest hatósága is így vélekedett; jogkönyvtervezete a hamis mérték használóit minden egyes esetben 6 forintra kívánta megbüntetni, amihez a hamis mérték összetörése is járult; ha pedig valaki igaz mértékkel rövidítette meg a vevőt, 2 tallér büntetést szabott reá.[163] Mennyiségi kifogást tett Hofer Ferenc is az adminisztráció és a pesti tanács előtt; azt állította,hogy a neki eladottak közül a tizenhatodik ökröt az eladó visszatartotta, sőt Fodor Gergelynek el is adta. A hatóság előbb zárolta az ökröt és a vételárat is, majd amikor az eladó kellő tanúbizonyságot hozott az 0 jellel ellátott ökör eredetére és Fodor tulajdonjogára, a felperest elutasította. A vételár esetleges csökkentéséről a jegyzőkönyv nem emlékezik meg.[164] Kifogásként hozta fel hasonló észrevételét a szegedi eladó részéről a tetemes vételár megfizetéséért perbe fogott János deák és Selenka János; nemcsak a kötelezvény hiánya miatt tartották ezt vissza, hanem azon a címen, hogy az eladó, Kis György ispánja a szerződést megszegve egy marhát nem adott ki. A tanács azonban fizetésre kötelezte őket, mert ezt idegen tartozásért nem tagadhatják meg.[165]

A teljes mennyiség kipótlásán kívül kártérítést is követelt Bürgl Joachim Hüss Lukács festőtől, aki a kikötött ezer mérő gabona helyett csak 664 és fél mérőt szállított neki Vácra. Kára onnan származott — úgymond —, hogy a hajósmester és legényei hiába vártak, a hiányzó mennyiséget máshonnan drágábban kellett megvennie, s a közvetítőnek is fizetnie. Az alperes azt vitatta, hogy a nagyobb váci mérő szerint szállított, így igazában 679 mérőt teljesített, a többinek teljesítésében az eső akadályozta meg, s a pénz egy részét visszaadta. A pesti tanács valóban csak az általa elismert hiány, közel 34 forint megfizetésére kötelezte, és a zsidó üzletember kárigényét elutasította.[166] Bürgl az adminisztrációhoz fellebbezett, de ennek mindössze újabb bizonyítás lefolytatása lett az eredménye. Hüss megfizette az ítéleti összeg felét, s a másikat is meg kellett adnia;

[160] Int. a. a. nr. 653. (1702. nov. 26.)
[161] *Személyi* i. m. II. 103—104.
[162] L. a IV. fej. 197—200. jegyzetnél.
[163] Pars II. tit. VII. art. 8.
[164] KA Besch. Pr. 1696. júl. 16, IV. vol. 20v fol.; Ptjkv. 1696. júl. 27, aug. 24, I. 383—384, 392—393.
[165] Uo. 1699. aug. 7 II. 250.
[166] Uo. 1701. máj. 31, II. 527—530; KA Mem. u. Anbr. 123 B. — A pesti tanács már május 6-án támogatta Hüsst bizonyítékainak beszerzésében, Corr. buch II. 312.

csak addig kapott 14 nap haladékot, amíg oltárképét befejezi.[167] Nincs nyoma, hogy az adminisztráció elismerte volna Bürgl igényeit. A per érdekes annyiban is, hogy az adós késedelme mentségéül lehetetlenülésre hivatkozott benne.

Az eladó ezenkívül szavatossággal tartozott az átruházott jogért és az áru hiányaiért. Demetrovics Nedelkó ügyében, aki kikapós feleségét bezáratta, majd az általa elherdált ingóságokat vissza akarta perelni, a kancellária mindkét városhoz leiratot intézett; ebben többek között az ingók vevőivel szembeni igényt azzal támogatta meg, hogy „az idegen jószágok vevőinek óvatosaknak kell lenniük".[168] Azt a városok mégsem engedték meg, hogy valaki lopott holmit adjon el. Pesten egy vargalegény panaszt tett József tanító ellen, hogy ennek leánya lopott inget adott el neki, s ezt ingyen vissza kellett adnia. Tanút hozott rá, hogy a vételkor kétségei voltak, de a tanító szavatolt érte *(guetgesprochen)*. Az ítélet nem maradt fenn, de kétségtelenül marasztaló volt; a tanítót mindenesetre becsukták, mert gorombáskodott a tanúval.[169]

Sokkal többször fordult elő, hogy a vevő az áru minőségében talált hibát. Pap Gergely pl. azzal vádolt egy szécsi embert, hogy saját borára fogadott el pénzt tőle, de rosszabbat hozott; ez azzal védekezett, hogy együtt kóstolták meg a bort, s a vevő beleegyezett a három hét múlva történő szállításba. A tanács annyira elfogadta a védekezést, hogy a fizetésre kötelezésen kívül még pénzbüntetést is rótt ki Papra, mert a törvény előtt hazudott.[170] Nagyobb üzletet kötött Räbel osztrák adótiszt Bürgl Sámuellel; másfél forintjával 1600 mérő gabonát vett tőle azzal a feltétellel, hogy jó állapotban hajójára szállítja. Ez meg is történt, de öt napon belül befülledt a gabona; a vevő pártatlan szemlét kért. Buda tanácsa 6 péket és 4 molnárt hallgatott meg, akik készek voltak eskü alatt vallani, hogy az áru „kein authentisches getraydt seye". A pékek céhmestere, Wurmb kijelentette, hogy ha atyja vagy fivére adna neki ilyet, az se volna tisztességes eljárás.[171] Ítéletre itt nem is kerülhetett sor, de Räbel nyilván sikerrel védekezett az eladó követelésével szemben a maga fórumán.

A kellékszavatosság kérdésével a pesti jogkönyvtervezet is foglalkozott. Ha a vevő jól ismerte vagy ismerhette a vásárolt dolgot, fizetnie kell; ha azonban a hibát érzékeivel nem észlelhette, csak később jött rá, még átadás után sem kell a vételárat megfizetnie, s az eladót a *dolusért* még külön meg lehet büntetni.[172] Leggyakrabban a lóvásárnál került sor a kellékszavatosság elbírálására. A jogkönyv úgy rendelkezett, hogy a ló adásvételétől el lehet állni, ha e négy hibája van: lopott, rühes, hátrafelé menő, vagy „lunaticus".[173] A városok gyakorlata is ismerte a főhibákat *(Haubt*

[167] KA Mem. u. Anbr. 123 B, 136 B, 1701. jún. 27, 28, aug. 5; Ptjkv. 1701. jún. 29, 1702. jan. 27, 544, III. 13.

[168] OL Kanc. Conc. Exp. 1708:4,10 ex Sept. Az ügyet l. IV. fej. 98. jz.

[169] Ptjkv. 1691. márc. 3, I. 45. — Az osztrák joggyakorlat elsősorban a jogszavatosság *(Schirmung)* szabályait dolgozta ki, *Suttinger* i. m. 759—763.

[170] Ptjkv. 1691. jan. 30, I. 42—43, vö. IV. fej. 241. jz. A név a jegyzőkönyvben Bab Gergel.

[171] Corr. mag. 1701. aug. 3; Btjkv. III. 423—424, IV. 340—342.

[172] Pars II. tit. VII. art. 4.

[173] Uo. art. 3.

Mangel), s ezekre gyakran hivatkozott is, de a tervezettől eltérően leginkább a takonykórt és a sántaságot tekintette annak. Bischoff János pl. szavatolt a Kalchernek eladott két ló hibáiért, de perbeli vallomása szerint csak a főhibákért; a belső hibákról nem tudott. Erre esküt tehetett, és nyilván meg is nyerte a pert.[174] Bár a hibák felfedezésének határidejét nem mondták ki, elutasították a takonykór címén emelt kifogást, melyet a vevő csak az átvétel után négy héttel későbbre tudott bizonyítani, vagy a sántaság kifogását, miután a vevő hat napig próbálta ki a lovat, és még a vétel után is 14 napig lovagolt rajta.[175] Máskor viszont a taknyos lovat az előleg fejében vissza kellett váltani még a vétel után 3 héttel is, ha a szemle megállapította a bajt.[176] A szemlét a Perdovicki—Haffner perben előbb a tanács két kiküldöttje, majd egy kovácsmester végezte. Mivel az eladó, Haffner János a taknyos lovat csekély hátralék fejében erőszakkal akarta visszavenni, a különbözetre büntette a pesti tanács; majd amikor még ő állt elő a hátralék követelésével, és a 15 heti használatért 7 és fél forintot kért, a bíróság elutasította.[177] Az állatszavatosságot ez az ítélet is világosan kimondotta; a határidőt illetően úgy látszik, hogy a városok az eset egyéni elbírálása alapján döntöttek.

Az eladó átadási kötelezettségét késedelme esetén a hatóságok néha erőteljes eszközökkel kényszerítették ki. Spazierer Jakab eladta víziválosi házát Halsch Gáspár nyergesnek, de vonakodott kiüríteni. Az adminisztráció kétszer is háromnapos határidőt adott neki erre, a prófosszal való „tényleges végrehajtás" terhével.[178] Mäzinger Farkas szerződésben kötelezte magát 300 öl kő szállítására a császári raktár építéséhez; a pénz nagy részét előre felvette, de félévi késedelembe esett. Mivel itt közszállításról volt szó, Buda tanácsa kb. négyheti határidőt szabott neki, s ennek elmulasztása esetére vasraveréssel fenyegette meg.[179]

A vevőnek fő kötelessége volt a vételárat megfizetni; ezt a kölcsönhöz hasonlóan kezességgel is megerősíthették, mint Sinzinger Mátyás pesti műhelyének eladásakor.[180] Ha a vevőnek nem volt készpénze, a hitelező ingóságot, pl. letétbe helyezett fát fogadhatott el teljesítésként.[181] A folyó pénz értékelésére világít rá az olyan megállapodás, hogy az adós négy héten belül fizet, félig jó pénzben, félig „guldinerben".[182] Ha a vevő anyagiak hiányára hivatkozott, a tanács haladékot engedhetett neki.[183] A késedelmes vevők nemegyszer a teljesítés lehetetlenülésére hivatkoztak. Pesten egy Milos nevű rác, aki Belgrádban élelmiszerrel megrakott hajót vásárolt, előbb egy üzlettársára akarta hárítani a mulasztást, majd a vásárolt áru elpusztulására hivatkozott. A felperes, Szabó Komán azonban mindkét

[174] Btjkv. 1695. nov. 14, I. 636, II. 45.
[175] Ptjkv. 1692. nov. 7: rozig, I. 78, 79; 1699. szept. 22: krump, II. 267—268.
[176] Btjkv. 1701. szept. 6: rizig, III. 432, IV. 351—352.
[177] Ptjkv. 1701. okt. 21, 25, nov. 23, II. 581, 584, 594; vö. IV. fej. 224. jz.
[178] KA Besch. Pr. 1698. jan. 17, 23, V. vol. 4v, 6v fol.
[179] Btjkv. 1698. dec. 19, II. 415.
[180] Acta iud. 1700. jan. 12; Ptjkv. II. 297.
[181] Uo. 1691. jan. 30, I. 42.
[182] Btjkv. 1694. aug. 4, I. 504, II. 9.
[183] Uo. 1696. júl. 9: propter impossibilitatem et defectum mediorum, II. 139.

állítását megcáfolta, s így megegyezés meghiúsultán áristomba került.[184] Veszegin Mihály rác ugyanígy allegálta, hogy a vásárolt 42 ökörrel pórul járt; de hiába ajánlotta fel hitelezőinek a természetben (sóban, ökrökben) való fizetést is, szoros határidőt kapott a készpénzben való teljesítésre.[185] Wallisch Gottfrid, akinek különböző ügyeivel már találkoztunk, egy katonával szemben áruért fennálló 730 forint tartozásának megfizetését szerencsétlenségének drámai leírásával próbálta elodázni. 1690. október 1-én adta a kötelezvényt, de már 9-én mindenét elvesztette Belgrád alatt, puszta életét is csak a Duna átúszásával menthette meg. Ez tehát *casus fortuitus*, őt ebben semmilyen *culpa* nem terheli. Annyira mindenesetre hitt neki a városi tanács, hogy védekezését továbbította a katona pártfogójának.[186] A lehetetlenülés természetesen nem zárta ki végleg a vételár megfizetését. Az alperes a fizetés során próbálkozhatott beszámítással is, mint Rost János budai bognár, aki számlával *(Auszigl)* bizonyított 16 forint követelést szegezett szembe Krempl tanácsos 21 forintnyi igényével, melyet lisztvétel címén támasztott. Ezen túl a per csak eljárásjogi szempontból jelentős.[187]

A mulasztás számos kellemetlen következménnyel járt a vevő számára. A legkevesebb az volt, hogy az eladó nyilvános helyen gyalázta, vagy hogy a tanács szerződésszegésért 3 forintra büntette meg.[188] Bürgl Sámuelt a szállított liszt fejében 600 forintért perelte Lauterpacherné, és viszontkeresete is eredménytelen maradt. A teljesítést az adminisztráció ismételten áristom terhével hagyta meg neki, majd a Lauterpacher-örökösöknek biztosítékul megfelelő értékű gyöngyöket kellett letennie. Ha ezek nem fedezték a követelést, ismét áristomra került sor.[189] Mikor Fitos Ferenc Pest megyei szolgabíró eladta pesti házát Daróczy Istvánnak, a terminusok elmulasztásáért 100 dukát kötbért és 100 forint költséget számított fel neki, amellett fizetésig a ház birtokában is akart maradni.[190] Skur János fürdős a budai Király-fürdő vételárának hátralékáért, közel 2400 forintért összes javait át kellett hogy engedje az eladónak.[191] Legrosszabbul járt Danninger győri serfőzőmester, aki Proberger szolgájának komlót adott el. Keresetében felszámította a maga késedelme miatt szenvedett 31 heti (!) áristomban fogyasztott 100 forint értéket, nagy mennyiségű söre tönkremenését és útiköltségét. A vevő még azt is letagadta, hogy szolgája fel volt jogosítva a 8 q komló vásárlására. Végül a termelők részéről letiltott komlóját Pesten eladták, és vételárát letétbe vették.[192] Nem véletlenül bántak vele így: éppen Proberger volt a pesti bíró!

[184] Ptjkv. 1691. márc. 3, I. 46.
[185] Uo. 1691. márc. 6, I. 47.
[186] Btjkv. 1694. szept. 21, II. 18—19.
[187] Uo. 1706. márc. 24, VI. 276—277, VII. 57.
[188] Ptjkv. 1692. aug. 30, I. 73—74.
[189] KA Besch. Pr. 1696. nov. 23, 29, dec. 12, 1697. ápr. 16, aug. 30, IV. vol. 41v—42, 50, 51—51v, 71, 87—87v fol.
[190] Uo. 1697. dec. 30, 1698. jan. 11, 20, febr. 14, IV. vol. 114. fol., V. vol. 3v, 6, 12. fol.
[191] Btjkv. 1703. ápr. 4, III. 623, IV. 605b—606. — A fürdőt végül szept. 2-án Pfeffershoven tábornok vette meg Illmertől ugyancsak 5000 forintért. Főv. Lt. Budai lt. Gewöhrprotocoll Wasserstatt, lib. I. fol. 48. Erre az adatra Nagy István volt szíves figyelmeztetni.
[192] Ptjkv. 1707. ápr. 16, júl. 19, III. 411—416, 428.

g) *Bérlet*

Aránylag kevés és jogilag nem túlságosan jelentős esetünk foglalkozik a bérlettel *(Bestand)*. A túlnyomó többség lakás-, illetve házbérletre vonatkozik. Kivételes az a korai per, amelyben Janisch hadnagy nevében egy káplár követelt Matthi Ádám vízivárosi tímártól 12 forint bérösszeget egy kocsi és egy ló fejében. A budai tanács előtt a felek előbb a határidő kérdésén vitatkoztak, majd az alperes keréktöréssel indokolta késését, a felperes viszont a kocsi túlterhelésének tulajdonította a balesetet. A hatóság végül 7 forintban kiegyeztette őket, s ezt a tímár ki is fizette.[193] A bérletre vonatkozó joggyakorlat a lakásbérleti pereknél bontakozik ki szélesebben.

Az osztrák judikatúra is alkalmazta azt a római jogi eredetű szabályt, hogy a bérlő a használható állapotban átvett bérleményben keletkezett károkat köteles helyreállítani, de a közönséges használaton túlmenő javítások a bérbe adót terhelik.[194] Ezen az alapon kérte (alkalmasint városi árvaszámtartó minőségben) Keppeler az adminisztrációtól, hogy Dumont ezredes feleségét kötelezze a maga hibájából leromlott Gall-féle ház kijavítására. A határozat sietett kiemelni, hogy a javítás nem a császári építészeti hivatalt terheli (mely a lakást Dumont-nak kiutalta), hanem a tényleges bérlőt, az ezredest, aki vagy a maga *Vnvorsichtigkeit*je, vagy családja hanyagsága folytán a kárért felelős.[195] S az idézett szabály támogatta Mayer vincellér kérését is, aki bejelentette Pest tanácsának, hogy a bérelt Hilbrecht-féle ház beomlással fenyegeti, nincs rendes ablaka, sem kályhája. A tanács biztosította róla, hogy az örökösök megfelelő igazolás mellett meg fogják téríteni szükséges beruházásait.[196]

A legtöbb per a bérfizetési kötelezettség elmulasztásából származott. A tényállás annyira világos volt, hogy a késedelmes bérlőnek nem maradt más választása, mint a bíróság előtt megegyezni ellenfelével a hátralékos házbér *(Hauszins)* összegében és a határidőben.[197] Küechl budai szindikus özvegyét a Prenner-ház bérének fizetése mellett a hozzá tartozó szőlő utáni számadásért is perelték, a bérlet tehát itt haszonbérlettel kapcsolódott össze.[198] Az önkényes kiköltözés nem szüntette meg a fizetési kötelezettséget; ezen az alapon kötelezte a budai tanács az évi 60 forint bér negyedévenkénti törlesztésére Nigel Jánost, aki a Spatz-ház bérletéről a gyámmal megegyezvén beköltözött, de azután *insalutato hospite* ismét eltávozott.[199] A bérbe adó Glatzné házbérkövetelését az adminisztráció igyekezett Bösinger Farkas budai kvártélymester foglalásával szemben megvédeni.[200] A nem fizető bérlőt a bérleményből hatóságilag ki lehetett mozdítani; bizonyára ilyen címen rendelte el Buda tanácsa Mieser kérésére egy üzlet kiürítését.[201]

[193] Corr. mag. 1688. dec. 22, Btjkv. I. 80.
[194] *Suttinger* i. m. 32; az elvet egy Pálffy Pál gróf elleni perben mondották ki.
[195] KA Besch. Pr. 1699. dec. 23, VI. vol. 45v—46. fol.
[196] Ptjkv. 1707. szept. 16, III. 438—439.
[197] Pl. Btjkv. 1689. febr. 9, I. 100—101, Ia. 35; uo. 1689. dec. 30, Ia. 81.
[198] KA Besch. Pr. 1696. jan. 2, IV. vol. 7. fol.
[199] Btjkv. 1703. okt. 15, III. 669, IV. 681—682.
[200] KA Besch. Pr. VIII. vol. litt. G. 1704. júl. 11.
[201] Btjkv. 1707. október, VI. 548—549, VII. 372.

A bérbe adónak már a római jog magadta a törvényes zálogjogot a bérlő lakásában levő ingókra. Erre hivatkozott keresetében „Pleyer úr" pesti bérlője *(Bestands Inmann)* ellen, a 14 forintot meghaladó bérkövetelése biztosítására. Előzőleg a bérlő bort vásárolt egy paraszttól, s ezt nem tudta megfizetni, ezért a tanács a bort zárolta. Pleyer ebből kért kielégítést azon a címen, hogy „die Effecten in Hauss ihr tacite verhypothecirt sein", a parasztnak viszont csak személyes követelése van. Mindenesetre bezárta zsellére ingóit, törvényes zálogjogával *(Hauss gerechtigkeit)* élve. A tanács azonban nem elégítette ki, hanem meghagyta, hogy várja meg a többi hitelezőnek kitűzött terminust, vagyis a csődöt.[202] Ez még nem jelentette a zálogjog elvetését; Schattenberger Mátyásnak pl. halászkészségét foglalták le Budán házbértartozás fejében.[203] Ha a lakó, mint a budai Scherer kardcsiszár, titkon eltávozott, ingóiból kielégítették a háztulajdonost, a többletet *(transultans)* pedig bírói letétbe helyezték.[204]

h) *Szolgálati szerződés*

A szolgálati szerződés *(locatio-conductio operarum)* bőséges peranyaggal látta el a városok bíróságait, sőt időnként a kamarai igazgatóságot is. A mesterek és legények, gazdák és vincellérek, molnárok ellentmondó állításai, igényei között sokszor nehéz volt igazságot tenni. De már itt meg kell jegyezni, hogy a mérleg nyelve természetesen a munkaadó javára billent; ha a munkavállaló követelését honorálták, ebben a városi hatóságokat az a be nem vallott aggodalom vezette, hogy az iparoslegények a sztrájk fegyveréhez nyúlnak. Megemlítjük még, hogy a céhek kebelében vagy egyes céhek között felmerült viszályokat ez a tanulmány nem akarja tárgyalni; ezek a perek a városok gazdaságtörténetének beható feldolgozását tennék szükségessé, és szétfeszítenék kereteinket.

Nézzük először a munkavállaló kötelességeit, helyzetét. A szolgák, legények rendesen egy évre szegődtek ellátás, ruhanemű és némi készpénz *(Lidlohn)* fejében; ezt az időt mindenképpen ki kellett tölteniök, még ha a mester megalázóan bánt is velük, vagy ütlegelte őket. Néhány példa jól megvilágítja ezt. Suchentrunck György jelentette a pesti tanácsnak, hogy egy marha elszabadulása miatt „egy kissé" megverte szolgáját. Úgy látszik, feleségének is bőven kijutott az ütlegekből, mire a szolga megtagadta a további szolgálatot. A tanács nem ütközött meg a gazda bánásmódján, sőt visszatértéig áristomba vetette a szolgát, mert munkáját elhagyta.[205] Eyserich Sámuel szolgája a veréstől félve öt hónapi szolgálat után szökött el mesterétől; ez a Duna-parton, két katonával fogatta el, és vitette be a tömlöcbe. A tanács úgy ítélt, hogy Jurkó, a szolga, a már felvett bér, ruhanemű és kártérítés fejében palotai feles gabonáját engedje át gazdájának, mert ez nem igényli munkáját tovább. Az ügyből még külön per származott

[202] Ptjkv. 1702. jan. 31, III. 15.
[203] Btjkv. 1704. febr. 12, IV. 729, V. 11—12, VI. 8.
[204] Uo. 1703. okt. 25, III. 672—673, IV. 686—687.
[205] Ptjkv. 1694. máj. 16, I. 157.

Méhes Jakabbal, aki fenyegetéssel vette rá Eyserichet a szolga kiszabadítására, mert ura nem élelmezte a tömlöcben.[206] A legényekkel szemben mintha egy fokkal enyhébb volna az elbánás. Szemerédi Benedek legénye pl. panaszt tett, hogy mestere már farsang óta zsörtöl vele, meg is verte, és most ártatlanul áristomban ül. A tanács három hét fogság után szabadon bocsátotta, mert mestere még mindig nem bizonyította be megveretésének vádját.[207] Budán egy csizmadialegénynek, akit mestere nyolc napig kenyéren és vízen áristomban tartatott, elmulasztott munkaideje fejében még 6 forintot is megítéltek.[208]

A munkavállalót felelősség terhelte a gazdájának vétkesen okozott kárért. A rossz munkáért, károkozásért bérét vesztette, vagy még külön kártérítéssel is tartozott. Szabó Istók Pesten panaszt tett vincellérjére, aki budai szőlőjében rossz munkájával kárt okozott neki. A felperes kérésére ezt két polgár megszemlélte és bizonyította. Az alperes a nagy esőzéssel védekezett, de a tanács a 4 máriás munkadíj visszafizetésére kötelezte, és munkaviszonyát megszüntette.[209] Világosan kimondotta a város a vétkességi felelősséget a pásztorok, kondások, csordások felvételénél. A pásztornak meg kell fizetnie, ami kárt az ő hibája, gondatlansága okozott *(Schuld, Nachlässigkeit, Vnvorsichtigkeit)*, de a balesetért *(Unglückh, Unfall)* nem felel.[210] Ez volt a városok gyakorlata is. Lakatos Gábor 40 forintot követelt a pesti pásztortól elveszett ökre fejében. Hiába védekezett ez azzal, hogy az ökör elszaladt, amikor el akarták hajtani a tehenek közül, a tanács két részletben 18 tallér (27 forint) kártérítés fizetésére kötelezte, „mert köteles a marhára felügyelni".[211] A szolgáknál a gazda elhagyása és a károkozás együtt is szerepelhetett a keresetben; így Lasko budai asztalos megszökött szolgájának béréből 8 és fél forintot levont a tanács az okozott kár fejében, viszont Szent György napjáig még szolgálatra kötelezte 5 forintért.[212]

Nem világos azoknak a gazdával fennálló jogviszonya, akik hajómalom őrzését vállalták a jégzajlás, olvadás időszakára. A pesti Gyöngyösi János deák beperelte Halas Jánost, aki kötelességét elmulasztva őrizetlenül hagyta malmát, s ezért az ár leszakította azt. Úgy látszik, Halas elismerte hibáját, mert egyezségben vállalta 32 forint kártérítésen kívül, hogy a malmot a saját költségén (de Gyöngyösi hat emberének segítségével) visszahozatja, ha pedig tönkrement volna, ezért felel.[213] Ugyanez a sors érte Schneer János pesti molnármestert, aki kárát a rác szabókon követelte az adminisztráció előtt. Hiába védekeztek a kiküldött bizottság előtt azzal, hogy a vihar és a szél volt a kár oka, hiába hozták fel ezt még utólag is; gondatlanságuk bebizonyosult, s ezért új malmot kellett adniuk Schneernek,

[206] Uo. 1694. nov. 23, I. 224—225, a folytatás uo. 1695. jan. 7, 11, márc. 25, I. 236, 239—240, 263; vö. IV. fej. 336. jz.
[207] Ptjkv. 1695. febr. 25, I. 247, vö. III. fej. 122. jz.
[208] Btjkv. 1697. jún. 2, II. 172.
[209] Ptjkv. 1703. jún. 28, III. 177.
[210] Uo. 1696. jan. 31, 1697. márc. 26. majdnem egybehangzóan, I. 334, II. 21—22.
[211] Uo. 1696. máj. 11, I. 363.
[212] Btjkv. 1698. jan. 24, II. 225. — Hasonló Panowsky keresete Pesten, l. fent 113. jz.
[213] Ptjkv. 1697. jan. 26, II. 10—11.

és elmulasztott keresetéért *(lucrum cessans!)* még tíz forintot is fizetniük.[214] Valószínűleg ugyancsak alkalmazottja volt a malom gazdájának, Tamás páternek, Simonovics Péter, ki a pap malmáról a szerződés ellenére elvitte a láncot, s ezzel a malomkerékben vétkesen kárt okozott. A lánc visszaadására és kártérítésre kötelezték, s ezt áristommal kényszerítették ki.[215] Ha tehát a felsorolt esetek alperesei esetleg vállalkozók vagy haszonbérlők voltak is, kártérítési felelősségük mindenesetre azonos volt a munkavállalókéval.

A munkaadó kötelessége ezzel szemben mindössze a munkabér megfizetése volt. Ez az osztrák gyakorlat szerint megelőzte a munkaadó többi adósságait, és mértékét kikötés híján a bíróság állapította meg.[216] A városok igen sokat foglalkoztak munkabér iránti keresetekkel. Láttuk, hogy ez szolgált elsősorban a vétkesen okozott kár fedezetéül, s ezt csökkentették büntetésül két hétig fele mértékére Alber János vincellérnél, aki gazdaasszonyát megsértette.[217] Számos esetben nehezen ment a munkabér behajtása; Kneissl budai ács pl. 12 évig maradt adósa mindössze 20 forinttal később huszárnak állt alkalmazottjának, s még akkor is mindenféle perjogi kibúvót keresett.[218] Minthogy az iparoslegények könnyen letették munkájukat, az ő munkabérkövetelésüket nemegyszer sikerült egyezséggel a kielégítés útjára terelni.[219] Wallisch Gottfrid vincellérjének két évi szőlőmunka 176 forintnyi bérét borából adatta ki az adminisztráció.[220] Néha még erősebb eszközökre került a sor. A különösen nehezen fizető Unger János György szolgája csak úgy kapta meg az egy éven túl leszolgált tíz hétre járó bérét, hogy a tanács zárlatot rendelt el a gazda vagyonára;[221] vincellérje pedig az adminisztráció közbenjárásával Unger követelésének terhére, a városi pénztárból kapott kielégítést.[222] A legbonyolultabb munkabérper Ferretti budai kőművesmester ellen folyt. Legénye, Grueber József előbb a tanácshoz, majd az adminisztrációhoz fordult követelésével; két éve várta már ekkor száz forintot meghaladó hátralékos bérét. Mindkét fórum ismételten hiába hívta fel a mestert, ezt a *gerichts flagellum*ot teljesítésre, végül a város áristomba tette.[223] De jó két hónapra rá Gruebernek ismét perelnie kellett, most már három társával együtt; míg az ügy ismét megjárta az adminisztrációt, a munkájukból is kicsöppent legények Huber vendéglősnél kosztért, kvártélyért fennálló tartozásuk miatt ugyancsak meglakták az áristomot. A város javaslatára végül is a telekkönyvben megterhelték, majd el is adták

[214] KA Besch. Pr. 1700. nov. 10, 17, VII. vol. 45—45v, 47. fol.
[215] Ptjkv. 1697. márc. 26, ápr. 2, II. 20—21, 23.
[216] *Suttinger* i. m. 485—486.
[217] Btjkv. 1708. márc. 28, VI. 626, VII. 469.
[218] Acta adm. cam. 1702. dec. 15.
[219] Pl. Btjkv. 1695. febr. 4: Gepner—Neufeld ügy, I. 544; uo. 1697. febr. 3, márc. 1: Frätl—Halsch ügy, II. 114, 118, Acta iud. 1697. febr. 22.
[220] KA Besch. Pr. VII. vol. 1702. márc. 24.
[221] Btjkv. 1698. jún. 23, 25, 30, júl. 4, II. 315, 316, 319, 320.
[222] KA Besch. Pr. 1700. jan. 18, febr. 15, VI. vol. 8v bis, 32v bis; Btjkv. 1700. febr. 26, márc. 3, III. 164—165, 171, IV. 21, 27.
[223] KA Mem. u. Anbr. 76 G, 77 G (1700. máj. 21, jún. 30); KA Besch. Pr. 1700. jún. 3, 14, júl. 7, VI. vol. 84 bis, 88 bis, 87 bis fol.; Btjkv. 1700. jún. 23, júl. 9, 14, III. 238—239, 248—249, 251, IV. 103, 114, 117.

Ferretti szőlőjét, s a 900 forintos vételárból elégítették ki az egyes hitelezőket.[224]

Összefoglalva: a jogkérdés világos volt, a kikötött munkabér járt, csak kikényszerítése ütközött nehézségekbe. De megtörtént, hogy még a jogalapot is el akarták homályosítani, mint az ismert Kneissl Márton ács. Már a strázsamestert küldték rá, amikor még mindig megtagadta a kaszálást elvégző munkások kifizetését, mert a szénát Roedl János vitette el. Kitűnt, hogy ennek földjét kaszáltatta le a derék mester. Jóhiszeműsége címén nem büntették meg, de a munkásokat ki kellett fizetnie, s azután fordulhatott Roedl ellen, ha akart.[225]

i) *Vállalkozási szerződés*

Ennek a szerződéstípusnak *(locatio-conductio operis)*, mely a vállalkozót bizonyos munkaeredmény előállítására kötelezte anyagi ellenszolgáltatás fejében, klasszikus esetei az építkezési szerződés és az iparcikkek készítése a megrendelő számára. Ezek a pest-budai gyakorlatban is bőven előfordultak. De hasonló szabályok vonatkoztak a felcser és az orvos munkájára, az ellátásra és a fuvarozásra is. Az utóbbiakat egyelőre félretéve először az iparosokkal kötött vállalkozási szerződéseket vizsgáljuk meg.

A vállalkozó köteles volt a munkát teljes gondossággal elvégezni. Ebből a szabályból szép számú per keletkezett az újjáépítés során, elsősorban kőművesmesterekkel szemben. Az építtetők a tanácstól kérték, hogy a mester hibáját állapítsa meg, s ennek alapján kötelezze őt kijavításra vagy kártérítésre. Különösen kellemetlen felperes volt egy-egy katonatiszt, mint Strasser ezredes, aki alkalmasint ilyen panaszával vélte igazoltnak Brem kőművespallér vasraveretését. A Gallo Sándor ellen műhiba miatt indított keresetét a budai tanács sietett is a szokott módon, szakértők szemléjével *(Beschau)* elintézéshez segíteni. A kiküldött négy építőmester lelkiismeretére vallotta, hogy az okozott kár legalább 400 forint.[226] Drenker Mátyás pesti kőművest több építtető is perelte a pesti tanácsnál; az egyiknél a konyhabolt szakadt be, a másiknál a kémény omlott rá a kályhára. Az ítélet a károknak saját költségén való helyrehozására kötelezte, illetve az építőanyagért neki járó összeget szállította le.[227] Van rá példa, hogy az építkezést (ismeretlen okból) az egyik budai zsidó, Bacharacher fizette, és őt is perelték be a fal beomlásáért. Mivel a tanács a kőműveseket tette ezért felelőssé, őket kötelezte a fal felépítésére.[228] Kőművesmester ellen folyt egy pesti eljárás is az építtető kútjának beomlása miatt. Brandl mester maga is

[224] Uo. 1700. szept. 27, okt. 23, 27, III. 295—296, 303—304, IV. 163, 167, 174. Acta iud. 1700. szept. 27; Acta adm. cam. 1700. okt. 25, KA. Besch. Pr. aznap, VII vol. 40. fol.; Acta adm. cam. mint előbb (az 1700. nov. 2-i városi jelentésben az idézet); KA Mem. u. Anbr. 131 H. (1700. dec. 9. új hitelező); Btjkv. 1700. dec. 17: a kielégítés, III. 330—331, IV. 201—202.

[225] Uo. 1699. febr. 4, 6, II. 437, 440, III. 8, 10.

[226] Uo. 1689. febr. 9, I. 101, Ia. 28—29, a vasraverésre I. fej. 18. jz.

[227] Ptjkv. 1700. jún. 22, 25, 1703. febr. 6, II. 375, 378, III. 139.

[228] Btjkv. 1706. máj. 7, VI. 296—297, VII. 87. — Bacharach(er) betelepedésére l. *Büchler* i. m. 185.

elismerte hibáját, s ezért már a per előtt két ökröt adott a kijavítás költségeire. A tanács határozata — ismét szemle alapján — megállapította a hanyag *(liederlich)* munkát, ezért abban az összegben marasztalta Brandlt, amelyet az építtető egy másik mesternek a kút kimélyítéséért és kikövezéséért fizetett.[229]

Ácsok szerepeltek alperesként akkor, ha a ház tetőzete vagy más faépítmény bizonyult hibásnak. Jó példa az ilyen perre a bíróviselt Herold patikus ügye, aki a hibákra hivatkozva nem akarta megfizetni Stöckl Péter ács munkadíját. A pesti tanács döntése szerint pártatlan szemle állapítsa meg a tető és a többi ácsmunka hibáit; ezeknek értékét a kikötött összegből le kell vonni, és Stöckl fizessen, ha a munkadíjat túlhaladja, Herold pedig, ha alatta marad. Ha az egész tető használhatatlan, Stöckl a maga költségén köteles újra felépíteni. Az objektív megítélés biztosítására Budáról kértek ácsokat és kőműveseket. A szemlét foganatosító mesterek *(Beschaumeister)* valóban megvizsgálták a hibákat, de jelentésük *(Beschaubriff)* az értékre nem terjedt ki, ezért kiegészítésre hívták fel őket.[230] Ha a felek (ritkán) a kamarai adminisztrációhoz fordultak hasonló ügyben, ez is bizottságot küldött ki, vagy — mint Bittner császári hajóőr faistállója ügyében — a városra bízta a szemle lefolytatását és a döntést.[231] Asztalos elleni perben a tanács megbízásából asztalosok végezték a szemlét és a pártatlan becslést *(Vnpartheysche Schazung)*.[232] Előfordult, hogy iparosok egymás ellen léptek fel követelésekkel a rosszul végzett munka címén. Röckh pesti lakatos pl. Irackh budai asztalos özvegye ellen munkadíj fejében támasztott követelést, ez viszont néhai férjének a másik számára végzett munkája címén, s egy állítólag elrontott asztalvasalás miatt kapott beszámítást. Fontos az, hogy a felek a két céh szakembereinek döntésében egyeztek meg.[233]

A munka elvégzésére vonatkozó perek közül művészettörténeti szempontból legjelentősebb a századunk elején lebontott pesti Glöckelsberg-palota (a régi piarista gimnázium) ügye. A per az építkezésre szerződött, de 1701-ben elhunyt Kalcher Márton építőmester özvegye ellen folyt; a vállalkozási szerződést ugyanis a vállalkozó halála csak akkor szüntette meg, ha a munkát személyesen kellett elvégeznie.[234] Városaink gyakorlata szerint azonban a mester felesége özvegyi jogon még egy évig és egy napig folytathatta férje iparát, s a munkát ténylegesen elvégző kézművestől, a szerszámok szolgáltatása ellenében is, ún. mesterpolturát követelhetett.[235] A kurucok elleni háborúból ismert Glöckelsberg tábornok felesége 1697-ben

[229] Ptjkv. 1704. dec. 19, 1705. jan. 23, III. 282, 291.

[230] Uo. 1695. ápr. 29, máj. 13, I. 274, 279, Corr. mag. 1695. ápr. 30. Hasonló kérés Budához uo. 1695. szept. 5.

[231] Btjkv. 1689. febr. 7: Holzstall összeomlása, I. 99, Ia. 33; KA Besch. Pr. 1698. nov. 12: Lenner pesti ácsmester panasza Kneissl budai ácsmester ellen, V. vol. 131. fol.

[232] Btjkv. 1689. aug. 31, Ia. 62.

[233] Uo. 1704, aug. 22, IV. 774, V. 52, VI. 49; uo. aug. 27, VI. 53; uo. szept. 5, IV. 779, V. 56, VI. 50; Acta iud. 1704. szept. 11; Int. a. a. nr. 757. A per a bizottság megsértése miatt mellékvágányra futott, l. II. fej. 80. jz.

[234] *Személyi* i. m. II. 107.

[235] KA Mem. u. Anbr. 176 K. (1705. márc. 4, 10, 14, ápr. 3), özvegy Kainné pere Lenner János ellen.

megszerezte a plébániatemplomtól északra fekvő hatalmas telket Heissler főhadbiztostól, s a tábornok még ez évben hozzáfogott az építkezéshez. Először Spazz Rókussal rondellát készíttetett, hogy a telket a folyam pusztításától megvédje; azután szerződést kötött Kalcherrel a ház építésére, munkadíjul 3000 forintot kötve ki.[236] A mester halála után, 1701 májusában indult a tábornok pere a pesti tanács előtt; Kalcherné azonban nem tudott határidőt vállalni a palota befejezésére, hiszen a munkadíjat sem kapta meg idejében. Nemsokára kötelezte magát, hogy más mester útján elvégezteti a munkát, ha a fél munkadíjat kezéhez, a másik felét bírói letétbe helyezi a tábornok. A rondellát azonban — mivel nem foglaltatik a szerződésben — csak külön díj ellenében akarta elvállalni. (Ebből kiderül, hogy a rondella még 1701-ben sem állott készen.)[237] Úgy látszik, a tábornok fizetett, mert az özvegy második férje, Reinisch László kérdésére a város kijelentette, hogy az árvák gyámjai erről a pénzről is számadásra kötelesek. Az építés folytatásának terhe most már az asszonyra és két gyermekére hárult, akik között Kalcher hagyatékát egyenlő részekben osztották meg.[238] Talán a hagyatéki ügy bonyodalmai miatt maradt abba a munka 1702 júliusában, s a tábornok most már az adminisztrációtól kérte a teljesítés kikényszerítését.[239] A gyámok tiltakoztak, és pártatlan szemlét kívántak a hátralevő kőművesmunka ügyében.[240] Az adminisztráció úgy oldotta meg a kérdést, hogy a Glöckelsberg-palota befejezésére Pfeffershoven marsalltól szerzett kölcsönt, s ezt előjegyezte a Kalcher-hagyatékra. Több tanácstag jelenlétében pártatlan szemlét rendelt abban a kérdésben, mennyi van még hátra a kőművesmunkából. (Reinisch?) Laszkót a tábornok ellen külön perre utasította, az örökösök fellebbezését pedig elvetette.[241] November közepén megindulhatott a munka, s a szép palota 1703 folyamán már készen állott.[242]

A vállalkozó késedelme vagy hibás munkája címén a munkát megrendelő nemcsak a határidőre való, megfelelő teljesítést követelhette, hanem a szerződés felbontását is. Ilyen alapon fordult Kuschland báróné Ferretti kőfaragó ellen 355 forint előre felvett munkadíj visszafizetésének kérésével az éppen Budán időző kamarai bizottsághoz; követelésének biztosítására kezességet vagy ingatlan jelzálogot *(real hypothec)* kívánt.[243] Sikerrel követelte Bernard domonkos páter is, hogy Korb mester vegye vissza az elrontott székeket, és fizesse meg az előlegezett munkadíjat.[244] A vállalkozó felelőssége kiterjedt az átvett anyag megőrzésére is. A budai Hochenwarter János pl. beperelte a pesti Hans hajóst, mert kijavításra ennek átadott csónakját a mester halogatása miatt ellopták. Hiába védekezett az alperes, hogy láncot kellett volna rá csináltatni; a tanács 8 napon belül másik csónak, vagy

[236] *Friedreich Endre :* A budapesti piarista telek története (Bp. 1914) 32—34.
[237] Ptjkv. 1701. máj. 24, 31, II. 524, 527; Corr. buch 1701. máj. 31, II. 319—320.
[238] Ptjkv. 1702. jún. 30; a hagyatékról l. alább a 672—673. jegyzetnél.
[239] *Friedreich* i. m. 34, KA Besch. Pr. VII. vol. 1702. aug. 16.
[240] KA Mem. u. Anbr. 160 K. (1702. okt. 16, nov. 23.)
[241] Ptjkv. 1702. nov. 6, III. 108, Int. a. a. nr. 646; KA Besch. Pr. VII. vol. 1702. nov. 17.
[242] Int. a. a. nr. 649. (1702. nov. 13), *Friedreich* i. m. 34.
[243] KA Besch. Pr. 1699. febr. 13, V. vol. 157a—b fol.
[244] Ptjkv. 1700. febr. 5, II. 312.

5 forint szolgáltatásra kötelezte, mert az elveszettet „in seiner Verwahr vnd fertigung gehabt".[245] A megrendelő néha furcsán fejezte ki elégedetlenségét a végzett munkával. Suchentruckh kovács pl. bottal véresre verte Schifflinger kőművest, mert állítólag rosszul építette fel kapuoszlopát. Jellemző, hogy a pesti tanács előbb szakértői szemlét tartatott, s a rabiátus kovácsot azzal az indokolással büntette meg, hogy a kapukő kifogástalan volt.[246]

A megrendelő kötelessége ezzel szemben csak a munkadíj megfizetésére terjedt ki. A budai tanács ítélkezett az alperes, Mayer kőművesmester lakóhelye címén Pietro Fossati svájci olasz szobrásznak 200 forintnyi munkadíjkövetelése ügyében. Fossati az esztergomi vár Mária-kápolnájában végezte el munkáját, és már 300 forintot megkapott a mestertől. Minthogy ez elismerte tartozását, a tanács helyt adott a szobrász keresetének, pedig ugyancsak rossz véleményt kapott róla az esztergomi érseki udvarbírótól.[247] Nemegyszer marasztalták el a kőműves- vagy kovácsmunka díjában és egyben kártérítésben azt a megrendelőt, aki a vállalkozót (sőt özvegyét!) kékre-zöldre verte.[248] Ha a felek nem tudtak megegyezni a tartozás összegében, a város itt is szemle és becslés alapján határozott.[249] Az alperes elfogadhatta az értékre nézve a felperes esküjét is; így Kain Ábrahám ácsmester arra tett hitet, hogy az Eyserich elődjével kötött szerződés szerint mindent teljesített, és még 13 forintot kell kapnia. Később azonban nem fogadta el a megítélt összeget, mert ellenfele részben ingókban, éppen a Kain szállította árukban akart fizetni.[250] A munkadíj megfizetésénél volt ugyan helye beszámításnak, de csak a kölcsönös követelések között. Ugyancsak Kainnak nem akart fizetni a pesti Gál Miklós azon a címen, hogy az ácsmester az ő szolgájának jóval többel adósa; a tanács persze elutasította.[251]

A munkadíjkövetelés behajtására a végrehajtás rendes eszközeit lehetett felhasználni. Érdemes megemlíteni, hogy amikor Vogel budai kőfaragó Wiltzel budai festőtől munkadíját követelte, a tanács Pest hatóságát kérte fel, foglalja le az alperes követelését egy pesti mészárosnál, és ebből elégítse ki a festő hitelezőit.[252] Az önhatalmat azonban a vállalkozó oldalán is megbüntették. Korb Ferenc nem kapta meg munkadíját a ráctemplomra készített ablakaiért, s erre hozzálátott, hogy leszerelje azokat. A pesti tanács rendre utasította, és egy font viaszra meg is büntette.[253]

*

A fuvarozási szerződéssel a vállalkozó arra kötelezte magát, hogy a feladó által reá bízott dolgot más helyre szállítja. A fuvarozó köteles volt a szállítást elvégezni, a feladó a fuvardíjat megfizetni. Ez csak kevés jog-

[245] Uo. 1702. szept. 5, III. 99.
[246] Uo. 1688. szept. 15, uo. I. 5—7; vö. a IV. fej. 224. jegyzetnél.
[247] Corr. mag. 1689. aug. 22. (kereset), uo. aug. 17. (vélemény); Btjkv. 1689. szept. 9, 19, Ia. 64—65, 68—69. A megítélt összeg csak 180 ft.
[248] KA Besch. Pr. 1696. jan. 11, IV. vol. 7v fol.; Btjkv. 1704. aug. 8, 11, IV. 765—767, V. 42—44, VI. 40—42.
[249] Uo. 1698. febr. 3: Toscano-Rapoldt ügy, II. 233.
[250] Ptjkv. 1698. ápr. 18, II. 104.
[251] Uo. 1701. jan. 21, II. 468.
[252] Int. a. a. nr. 382, 386. (1700. febr. 13, márc. 1.)
[253] Ptjkv. 1696. júl. 31, I. 385.

vitára adott alapot. Sajátos megállapodás jött létre Pesten Gyöngyösi János deák és a szentendrei rác kapitány között; az előbbi sót szállított Simontornyára az utóbbinak kocsijával, de ennek fejében vállalta, hogy visszafelé bort hoz neki. János deák szolgája azonban túl súlyosnak találta a bort, s ezért nem hozta el; a rác kapitány most a visszaútra eső díjat követelte. A tanács elfogadta ugyan a fuvarozás teljesítésének lehetetlenségét, de a második út fuvardíjának felében, 2 és fél forintban marasztalta Gyöngyösit. Jogilag tehát a kocsibérlet díja helyett fuvarozást kötöttek ki; mivel ez nem valósult meg, a bérösszeg vált esedékessé.[254] A fuvardíjat követelte Szegedi Mihály, aki 15 forintért bőröket szállított Purkhart Pálnak Szegedre, de visszafelé is hozott 32 bőrt, amiért még nem kapott díjat. Az alperes azzal védekezett, hogy Szegedi a megállapodás ellenére nem segített neki bőrt vásárolni, viszont hat utast hozott visszafelé pénzért. A tanúbizonyítás Szegedit igazolta, de mivel a hat személytől megkapta díját, Purkhartot csak a maga részében, 3 forintban marasztalta a pesti tanács.[255]

Legtöbbször a fuvarozónak az áru átvételétől kiszolgáltatásáig tartó kártérítési felelősségéből származott vita. A római jogban a vállalkozó csak a közönséges véletlen veszélyét viselte, de az el nem hárítható erőhatalom *(vis maior)* behatásáért nem felelt. Gyakran hivatkoztak erre az elvre a városi gyakorlatban. Veresmarti Mihály pl. Budán nyújtott be keresetet Tamás székesfehérvári rác ellen, aki vállalta, hogy a pesti parton álló három hajóját sórakományával Győrbe viszi. A megrendelő még a szerződéskötés napján meghagyta Tamásnak, hogy menjen át a szigetre és a budai oldalra, de ő a pesti parton maradt, s itt a szél a három hajót a Dunába borította. Az alperes azzal védekezett, hogy nem kapott ilyen utasítást, hiszen Veresmarti még 100 kősót várt a rakományhoz; ez viszont azt állította, hogy ezt a mennyiséget egy kis hajón akarta átvinni a többihez Budára. A tanács bizonyításra kötelezte a felperest arra nézve, hogy elrendelte az aznapi átkelést; ha ez sikerült, tehetjük hozzá, az alperest a megrendelő utasításának megszegése miatt kártérítésre kötelezték.[256] Gabonaszállításnál okozott kár és túlfizetés címén követelt az ismert Kohlbacher 600 forintot Leeb Páltól. Ez elismerte, hogy még tartozik neki, de azzal védekezett, hogy a szállításnál baleset érte, és utasításra még állnia is kellett, ami sok költséggel járt. Ennek dacára az ítélet elmarasztalta, s a tartozását előjegyezték a házára.[257]

A háborús viszonyok között az is előfordult, hogy a megrendelő vállalta a felelősséget minden kárért, mely szállítás közben a fuvarosokat érheti. Így történt a fuvarosok állítása szerint Kundorff Dénes esetében, akinek megbízásából éppen az erdőn fuvaroztak, amikor a huszárok megrohanták őket, és elvették hét ökrüket. Mivel a fuvarosok tanúval is alátámasztották kártérítési igényüket, és készen állottak esküt is tenni, a budai tanács (eléggé következetlenül) arra kötelezte Kundorffot, hogy négy héten belül vagy pótolja az ökröket, vagy fizesse meg értékük felét, egy ökröt 25 tallér-

[254] Uo. 1692. júl. 6, I. 69—70.
[255] Uo. 1693. febr. 11, I. 86.
[256] Acta iud. 1690. okt. 20, Btjkv. I. 227—229.
[257] Ptjkv. 1701. nov. 18, II. 592; vö. fent a 65. jegyzetnél.

ral számítva.[258] A gazda felelőssége azokra a károkra is kiterjedt, amelyeket szolgáinak gondatlansága okozott. Zaunockh tanácsos Istók nevű szolgája ugyancsak fuvarozás közben lejtőn felfelé hajtotta az ökröket; a szekér felborult, s a rakodás közben huszárok lepték meg a társaságot. A katonák egyik része őrizte a legényt, Jovan rácot és Krauss fuvarost, hogy ne hívhassanak segítséget, másik részük elhajtotta az ökröket meg a fuvaros lovait. A szűkszavú tudósításból úgy látszik, hogy a károsult fuvarosok a gazdát perelték kártérítésért; Istók mindenesetre még egy félév múlva is a tömlöcben ült, ahová gazdája csukatta elveszett hat ökréért.[259] Ugyancsak fuvarozásból kifolyólag, részleteiben nem ismert gondatlanság miatt perelte Walter Tamás négy lova elvesztéséért Wohin Simont, s a budai tanács a szolga előállítására vagy a felperes kielégítésére kötelezte a gazdát.[260] Mindebből úgy látszik, hogy az utak kockázatossága miatt a fuvart vállalók igyekeztek a rendes felelősségi szabályokat a szerződésben a maguk javára alakítani.

j) *Gyógykezelés, ellátás*

Az orvosi, ügyvédi, tanári munkát a klasszikus római jog nem tekintette bérelhetőnek *(operae liberales)*, de amikor a császárság alatt a honoráriumot is lehetett már bírói úton érvényesíteni, ezek inkább a szolgálati szerződéshez rokonultak.[261] Más volt a helyzet a pest-budai gyakorlatban. A gyógykezelést (emberét vagy állatét) a vállalkozási szerződés kategóriájába sorolták volna, ha ilyen állásfoglalásra egyáltalán sor kerül. Az orvos, felcser (kirurgus, fürdős) arra vállalkozott, hogy a beteget meggyógyítja, s az eredmény elmaradása kétségessé tette a honorárium kifizetését. A szórványosan már ekkor feltünedező ügyvédek tevékenységét itt kirekesztjük, mert az ő működésük jellemzését később, az idegen jog érvényesülése kapcsán kíséreljük meg. Viszont itt kell megemlékezni néhány olyan követelésről, mely a pap, tanító és közvetítő munkájával kapcsolatos, végül a kezeléssel párhuzamba hozható ellátási szerződésről is.

A gyógykezelésre vállalkozót a gondosság és szakértelem hiánya miatt a beteg felelősségre vonhatta. Ha úgy vélte, hogy pl. törött karját a fürdős rosszul gyógyította meg, a hatóság — az adásvételi és vállalkozói szavatosság elbírálásához hasonlóan — pártatlan szemlét rendelt el, s a szakemberek véleménye alapján döntött.[262] A szemle megismétlésére került sor Poschla Ferenc budai szabónak Selig borbély elleni hosszadalmas perében. A szabót Koberg kapitány jobb kezén megvágta, s ezért Selighez fordult gyógykezelés végett. De a kúra nem jól haladt, s a beteg panaszt tett a tanácsnál. Ez elrendelte Selignek, hogy folytassa a kezelést, de Neuberger doktort és három felcsert *consiliumra* kérte fel. A szakemberek megállapí-

[258] Btjkv. 1696. dec. 5, II. 105.
[259] Uo. 1694. szept. 22, I. 515—517, II. 22—23; KA Besch. Pr. 1695. márc. 1: a fogságra, IV. vol. 1. fol.
[260] Btjkv. 1696. dec. 10, II. 108.
[261] *Személyi* i. m. II. 105.
[262] Pl. Btjkv. 1708. máj. 25, VI. 653, VII. 504.

tották Selig hibáját, s amikor jelentésüket kiadták Poschlának, ez beperelte kezelőjét, tartásdíjat követelt tőle. Időközben ugyanis karja és lába (melyet Selig ugyancsak kezelt) görbe és béna maradt, ezért nem is folytathatta mesterségét, hanem a katonai szertárnál helyezkedett el kapusként *(Zeugs Portner)*. Miért, miért nem, a budai tanács újabb szakértői szemlét *(Super Beschau)* rendelt el. A kiküldött Stocker doktor és Rollier pesti kirurgus kijelentették, hogy a beteg bénasága nem a kezelés, hanem a veszélyes seb következménye. A tanács ezért nemcsak járadékot nem ítélt meg Poschlának, hanem kötelezte őt Selig 50 talléros követelésének kielégítésére és a műhibával megvádolt borbély megkövetésére is.[263] A kárvallott szabó tiltakozott, és az adminisztrációhoz fellebbezett. Hivatkozott nyomorult állapotára, Selig mulasztására, s a második szakvélemény pártosságára. A budai tanács ugyancsak kurtán-furcsán tett jelentést az adminisztráció kérdésére: miért vetette el az első szakvéleményt? Ha Poschla elégedetlen a másodikkal — úgymond —, forduljon valamelyik orvoskarhoz. De az adminisztráció letiltotta Selignek egy 60 forintos követelését.[264] Míg a per húzódott, a borbély meghalt, s az igazgatóság Gering kirurgus és négy társa újabb véleménye alapján végre meghozta ítéletét. Eszerint a néhai Selig hibázott, mert nem hivatott az utasítás szerint orvost a beteghez, majd maga is betegségbe esvén, a kúrát akkori segédjére, Piren (Büren) János Bernátra bízta, aki nem adta idejében a betegnek a *Gliedwasser*t, s az ujjait is csak felületesen kötözte be. Mivel a segéd „vel ex incuria vel ignorantia" járt el így, maga és mestere is hibás *(culpos)* abban, hogy Poschla nem tudja mesterségét folytatni bénasága miatt. Ezért a szabó nem köteles megfizetni a gyógykezelési díjat, sőt Selig zárolt 60 forint követelésének felét is megkapja némi kártérítésül.[265]

A gondosság és szakértelem hiánya tehát a felcsert, borbélyt kártérítésre kötelezte a beteggel szemben. Felelőssége alkalmanként büntetőjogi jellegűvé is válhatott. Wirnss Vilmos pesti felcsert pl. Frühwirth polgártársa a városba visszatérve beperelte azért, hogy a francia betegségben ápolt fivérét távollétében titokban temettette el. A tárgyaláson a beteg megverését, megfenyegetését is felhozta. A felcser védekezésében előadta: a beteg úgy halt meg, hogy a szifilisz a fejére is átterjedt; bátyja utasítás és pénz hátrahagyása nélkül távozott el, ezért ő három forintért koporsót csináltatott az elhunytnak, és hajnalban vitette ki a temetőbe. Mivel két tanú vallomása szerint a beteg rossz szaga miatt már senki se maradt meg mellette, de a felcser jól ápolta, nem bántalmazta, a tanács nyilván elutasította a felperest.[266] Más beszámítás alá esett egy Molitor nevű „orvos", alkalmasint közönséges sarlatán, aki tizennyolc pesti betegtől vett fel honoráriumot, de nem gyógyította meg őket. Jobbnak látta elutazni, de megígérte, hogy hat héten belül visszatér, és folytatja a kúrákat. Az együttesen fellépő panaszo-

[263] Uo. 1703. ápr. 27, júl. 27. III. 629, 632, 657—658, IV. 613, 617, 659. Egyes adatokra l. a köv. jz.

[264] KA Besch. Pr. VIII. vol. litt. P, 1703. szept. 12; Acta adm. cam. 1703. nov. 12, több előirattal. Az adminisztráció itt azzal vádolta meg a tanácsot, hogy ... causa incognita ... hozott ítéletet.

[265] KA Exp. 1704. júl. no. 4.

[266] Ptjkv. 1696. febr. 10, 14, I. 341—342.

sok kérésére a tanács mindenesetre 40 dukát biztosítékot vett tőle.[267] Míg itt a szakértelem hiánya csak gyanítható, Fug budai halász feleségénél nyilvánvalóvá vált. Ez szülésnél segédkezett, de olyan szerencsétlenül, hogy az asszony — panasza szerint — egész életében folyástól fog szenvedni. Mivel ezt a hatósági bába is megerősítette, a járatlan halásznét 20 tallér büntetés terhével eltiltották a bábáskodástól, és még hat tallér fájdalomdíj és kártérítés fizetésére is kötelezték.[268]

A megfelelő gondossággal végzett gyógykezelés fejében a betegnek, illetve hozzátartozójának, örökösének honoráriumot kellett fizetnie. Mindkét város hatóságát és az adminisztrációt is gyakran foglalkoztatták Gering János Mihály budai városi és helyőrségi seborvos *(chirurgus)* perei késedelmes betegei vagy jogutódaik ellen. Knox Simon kőfaragómester és inasai, majd a pesti Miháltz ápolásáért a hagyatékból kért kielégítést, Wesselini Mihály pestises feleségének kezeléséért ökröt és lótápot kötött ki. Minthogy a keresethez mellékelt költségszámla alapján követelései „likvidnek" számítottak, a marasztalás nem maradt el; a honorárium összege az idézett esetekben 6 és 61 forint között mozgott.[269] Krempl Tóbiás budai tanácsostól 123 forintot kért az adminisztráció előtt, de ebben már a szolgáltatott orvosságok ára is benne volt. Mivel az alperes semmiképpen se akart fizetni, az adminisztráció Werter János tábori gyógyszerésztől kért szakvéleményt, majd a kirurgus követelését 100 forintra mérsékelte, és az alperes szüretjének letiltásával kényszerítette ki.[270] Két kőműveslegénytől, akiknek nem volt lefoglalható ingatlanuk, természetesen áristom útján keresett kielégítést; először a budai tanácsnál, majd itt — a törmelék elszállítása miatti nézeteltérése folytán — nem találván megértésre, az adminisztrációnál.[271] Ugyancsak áristomba került egy másik felcsernek, Wirnssnek az adósa, aki felesége megvizsgálásának díját *(Beschau Geldt)* nem akarta megfizetni; de nem megítélt tartozása miatt, hanem a bíró megsértéséért vesztette szabadságát.[272]

A honorárium kifizetése különféle módokon történhetett. Az említett Wirnss úgy egyezett meg Langmantel lakatossal, hogy ez kb. 20 forint tartozását részben török rabnője átengedésével törleszti le; mivel azonban a tanúvallomás szerint ezt nem mondta határozottan, a tanács 5 forint fizetésre kötelezte azzal, hogy a többit dolgozza le.[273] Holtzheu budai fürdős és Gerardin tímár özvegye között követeléseik beszámítására került sor, de az asszony még külön fizetett szolgálója meggyógyításáért.[274] Skur fürdős

[267] Uo. 1699. szept. 18, II. 266.

[268] Btjkv. 1695. dec. 2, I. 643—644, II. 49.

[269] Acta iud. 1690. jan. 9, röviden Btjkv. Ia. 86; Ptjkv. 1692. szept. 12: két ügy, I. 75; KA Exp. 1694. márc. no. 1, Int. a. a. nr. 52.

[270] KA Besch. Pr. 1697. jún. 10, 1698. jan. 31, ápr. 7, 28, máj. 21, jún. 19, aug. 11, 14, szept. 3, 19, IV. vol. 76v fol., V. vol. 7v, 26v, 28, 34, 51v, 75—76v, 85, 89—90. fol.

[271] Btjkv. 1699. okt. 7, II. 566; Acta adm. cam. 1699. nov. 12. (több előirattal); KA Besch. Pr. 1699. nov. 16, VI. vol. 25—25v fol.; KA Mem. u. Anbr. 54 G. (1699. dec. 4.).

[272] Ptjkv. 1695. ápr. 26, I. 271; a büntetésre l. még a IV. fej. 226. jegyzetnél.

[273] Ptjkv. 1692. jún. 4, I. 62. A nőt a tanú szerint 10 és fél forintban számolták el.

[274] Btjkv. 1704. nov. 26, 29, IV. 800, 802, V. 82, 84, VI. 77, 79.

betege az ítélet alapján két részletben fizetett, s a teljesítésig szőlejét kötötte le zálogba.[275]

Az állatok gyógyításáról csak két esetet tudunk idézni, a szabályok azonban nyilván a fentiekkel azonosak voltak. A gondosság kötelezettségére egy budai patkolókovácslegény ügye a példa; mivel Härttig kapitány csikója a kovács hanyagsága miatt keze alatt elpusztult, kártérítésre ítélték.[276] Egy másik kovácslegény Gábor polgártól lova meggyógyításának díját követelte; ez azzal próbált kibújni, hogy a kárt szolgája okozta, aki távollétében kezest állított. A pesti tanács mégis a gazdát marasztalta, ő azután szolgája s ennek kezese ellen fordulhatott.[277]

*

Az orvos, kirurgus, fürdős követeléséhez hasonlíthatjuk a papok és tanítók igényeit. A tanítótól is megfelelő gondosságot kívántak meg; ez következik abból az intelemből, amelyet Pest tanácsa adott az iskolamesternek, akit Döppel Mátyás „wegen schlechter lehr seiner Kinder" bepanaszolt.[278] De bizonyára nem kerülhetett sor kártérítésre, ha a nebuló tudatlanul került ki az iskolából. A plébánosnak egyházi szolgáltatásaival kapcsolatban ez a kérdés természetesen nem vetődött fel. A stóla még akkor is járt híveitől, ha a szolgálatot nem végezte el. Így a pesti tanács megítélte a plébánosnak a 3 ft. temetési díjat Riess kádárral szemben, aki gyermekét maga temette el, mert nem győzött várni a papra; amikor pedig egy cseléd Budán lépett házasságra, s így a pesti plébánost megrövidítette, az illető gazdáját és apját (?) idézte maga elé.[279]

*

Inkább vállalkozási, mint szolgálati szerződésnek tekinthetjük a házasságközvetítést. Nem mintha a városokban állandó közvetítő működött volna, de alkalomadtán vállalkoztak rá jó pénzért. Schmoltz kapitány a budai tanács előtt perelte Roithner rézművest és feleségét, akiket 100 ft közvetítői díj ígérete fejében ő hozott össze, de nem fizettek. Az alperesek védekezése fényt derített a császári tiszt szélhámosságára: a férfinak ezer forintos hozományról, a nőnek a rézműves ingatlan vagyonáról beszélt. Mikor a turpisság kiderült, a felek „azt hitték", hogy nem kell neki fizetniük. Sajnos, nem maradt fenn az ítélet ebben a nem mindennapi ügyben.[280]

*

Az ellátást a felek bizonyos időre, vagy életfogytig köthették ki. Az előbbi esetben vendéglősök, szakácsok léptek fel a városok bíróságai előtt, mert az adminisztráció nem bajlódott ilyesféle ügyekkel.[281] Az alperes

[275] Uo. 1704. dec. 5, IV. 804, V. 86, VI. 81.
[276] Uo. 1706. okt. 6, VI. 363—364, VII. 163.
[277] Ptjkv. 1702. szept. 16, III. 103.
[278] Uo. 1702. márc. 7, III. 24.
[279] Uo. 1701. jan. 11, II. 464; uo. 1702. jan. 10, III. 5.
[280] Btjkv. 1703. febr. 16, III. 603, IV. 579—580.
[281] KA Besch. Pr. 1697. júl. 24: áttétele Budához, IV. vol. 80v fol.

kézadással *(stipulata manu)* vállalhatott határidőt az ellátási költség megfizetésére, ha éppen nem volt pénze.[282] Ferretti építőmester legényei, akik a bérfizetés elmaradása miatt súlyosan eladósodtak a nekik kosztot és kvártélyt adó Huber budai fogadósnál, felajánlották neki a gazdájukkal szemben fennálló követelésüket. Persze Hubernak volt esze, hogy ezt a bizonytalan követelést ne fogadja el, inkább áristomba csukatta adósait.[283] Egy rác fiút, aki két évig volt a pesti Jaskó gondozásában, katolikus hitre tért anyja a ferencesek segítségével kért vissza; Jaskó a fiú utolsó téli ellátása fejében 6 forintot számított neki, s a tanács egyezségre utasította őket. Kis gyermek ellátásáért követelt Pap János pénzt, fát és gyertyát Urbán Jánostól. Papné ugyanis havi 3 ft fejében szoptatta egy szekerészszolga gyermekét, s az előre kifizetett pénz elfogytán vissza akarta adni a csecsemőt a városba érkező atyának. A pert Pest tanácsa nem tudta eldönteni Urbánnak, nyilván a szekerész itteni megbízottjának hazaérkezéséig, így az ítélet számunkra ismeretlen maradt.[284]

Az ellátás minősége elleni panasz az életre szóló eltartási szerződésekkel kapcsolatban merült fel. Egy Krobschickné nevű pesti asszony átadta házát Tóth Mihálynak 800 forintért és élte fogytáig való ellátásért. A pénzt nem kapta meg, a férfi rosszul bánt vele, az asszony pedig sértegette. Ezért kérte az összeg megítélését, az ellátást illetően pedig másként kívánt intézkedni.[285] Nyilván ugyancsak anyagi előnyökért vette házába Rost budai bognár özvegy édesanyját. De az öregasszony keservesen panaszolta a tanácsnál, majd évek múltán újra az adminisztrációnál, hogy fia kikergeti, rosszul bánik vele, elveszi még kevés ruháját, ágyneműjét is. Kérte, szorítsák a bognárt ígérete teljesítésére. A tanács sajátos módon megszolgált bérének *(Lidlohn)* fizetésére kötelezte fiát, tehát az ellátást a szokásos bér összegével helyettesítette; később az adminisztráció felhívására valószínűleg ugyanígy döntött.[286] Bár ezekben az ügyekben a panasznál, illetve a vizsgálat elrendelésénél több emlék alig maradt fenn, tanulságuk világos. Az ellátási szerződés nem megfelelő teljesítése az ellátottat felbontására, illetve az ellenérték követelésére jogosította fel.

k) *Ügyvitel*

A klasszikus római jogban a konszenzuális szerződések egyike volt a megbízás *(mandatum)*, melynek alapján a megbízott a megbízó nevében jogügyletet köthetett, ipari tevékenységet folytathatott. A szerződés ingyenessége a középkorra átöröklődött császári jogban már megszűnt, a megbízott perelhette honoráriumát.[287] A burzsoá jogban a más ügyeinek ellátására irányuló viszonyt ügyvitelnek nevezték. Ezt városainkban is megtalálhatjuk, természetesen visszterhes szerződésként, azaz ellen-

[282] Corr. mag. 1690. jan. 4, Btjkv. I. 180—181, Ia. 82.
[283] Acta adm. cam. 1700. okt. 25, az ügyet l. fent 224. jz.
[284] Ptjkv. 1693. márc. 27, I. 98; uo. 1695. nov. 4, I. 317.
[285] Uo. 1701. ápr. 5, II. 503—504.
[286] Btjkv. 1698. dec. 19, II. 416; KA Besch. Pr. VII. vol. 1702. szept. 11.
[287] *Személyi* i. m. II. 107—108.

szolgáltatás fejében. Szó szerinti ügyvivő volt pl. Herus Mátyás Henrik udvari ágens, aki a budai nyergesek és kerékgyártók megbízásából kieszközölte Bécsben céhartikulusaikat, a 100 forintos taksát kölcsönből fedezte, de sem költségét, sem fáradságát nem fizették meg. Érdekében (1697-ben!) a magyar kancellária írt le a városnak.[288] Megbízás alapján jártak el az ügyvédek is, akikről később még lesz szó. De talán nem tévedünk, ha az ügyvitel és nem a szolgálati szerződés körébe vonjuk azokat a jogviszonyokat is, amelyek a vendéglő, csapszék, mészárszék, szatócsüzlet vagy malom tulajdonosa és az üzletet bizonyos önállósággal vezető pincér, legény vagy szolga között fennállottak. Az ebből a viszonyból származó perek legalább is ügyvivőnek tüntetik fel az utóbbiakat, ha nem is lehet ezt minden ilyen vendéglátó üzemre általánosítani.

A fogadósok, vendéglősök „pincéreinek" ezt a jogállását a betelepülők nyilván az osztrák gyakorlatban szokták meg. A bécsi Sárga Sas vendéglőse, Meissner pl. Budán kereste időközben átköltözött pincérén, Hofreutter Mátyáson 84 forint elszámolási követelését, s az itteni bíróság segítségével másfél év alatt majdnem a felét be is tudta hajtani.[289] Nem érdektelen a pesti városi italmérésben alkalmazott „pincemester" jogviszonya sem. A bor beszállításával, tárolásával és a vendégek kiszolgálásával kapcsolatos kötelességeiről nem szólva, a magáéból kellett gondoskodnia a poharakról és a világításról, viszont a kimért bor egy akója (32 pint) után 2 pint az övé volt, a sör utáni nyereség pedig csekély illeték fejében ugyancsak megillette.[290] Nemcsak a városok, de a más üzleteikkel, birtokukkal elfoglalt jómódú polgárok sem tudták kocsmájuk mindennapos forgalmát ellenőrizni, s így a vezetésével megbízott „pincérrel" szerződésre léptek. Ebből eredtek a bonyolult elszámolási perek, melyek adott esetben a sikkasztás (vagy hűtlen kezelés) következményeivel jártak. Wurmb János pincére, Breitlruckh Pál „pajkosságból" elkártyázott 50 forintot gazdája jövedelméből, ezért a budai tanács az összeg megtérítéséig vasban végzendő munkára kárhoztatta. Egy hónapra rá azután a tulajdonos elfogadta esküjét arra, hogy a hiányt lassanként meg fogja téríteni, s így alkalmasint kiszabadult.[291] Kokall Ferenc tehetős budai polgárnak a Zöld Koszorú csapszékében működő vendéglőse 88 forint adósság hátrahagyásával megszökött. Erre a tulajdonos törvényes zálogjogát *(Hauss Gerechtigkeit)* érvényesítvén, a hátrahagyott ingóságokat a víziárosi bírósággal zár alá vétette, megbecsültette, és meg is kapta. Egy Kemple nevű obsitos, aki a csalárd vendéglősnek biztosíték nélkül 40 ft kölcsönt adott, a fellebbezés minden lehetőségének kimerítése dacára is hoppon maradt.[292] A jogszokás elismerte a tulajdonosnak azt a jogát, hogy a szerződésszegő pincér ingóságait zár alá vegye; amikor a budai tanács a városi strázsamesterrel verette le az említett Wurmb János lakatját, az adminisztráció felelősségre vonta érte.[293]

[288] OL Kanc. Conc. Exp. 1697:128. ex Aug.
[289] Acta iud. 1693. szept. 12, itt Bécsnek 1695. febr. 23-i megkeresése is.
[290] *Pásztor* i. m. 320, 1704-i szabályozás.
[291] Btjkv. 1697. márc. 27, ápr. 29, II. 153, 160. vö. a IV. fej. 206. jegyzetnél.
[292] Acta adm. cam. 1701. júl. 18. A bérbeadó törvényes zálogjogát l. fent a 202. jegyzetnél.
[293] KA Besch. Pr. VIII. vol. litt. W, 1704. máj. 26.

Hasonló ügyviteli viszonyra gondolhatunk a hűtlen kezelés miatt Budán „kemény fogságra" vetett Oberaigner András molnárlegénnyel kapcsolatban. Gazdája, Krempl Tóbiás pék alkalmasint bérelte Zichy tábornok malmát, és mint *Mühlherr* alkalmazta a legényt. Lefogatása miatt összetűzött a molnárcéhvel, sőt a tanács szidalmazása miatt átmenetileg felfüggesztették tanácsosságától is, de ez már nem tartozik ide. Oberaigner panaszából tudjuk, hogy működéséért bért kellett volna kapnia.[294] Önálló ügykezeléssel lehetett csak 230 ft hiányt előidéznie annak az üvegeslegénynek, akit gazdája, Karr Konrád, a vízivárosi strázsamesterhez csukatott le, de innen megszökött.[295] De még inkább erre vall Raab Vid székálló legénynek *(Pankknecht)* 714 forintra rúgó hiánya, melyért a tulajdonos, Weyner Péter mészáros Budán áristomba tétette. Az ügy lefolyása jellemző a hiányosan ismert többi perre is. Raab ládáját az óbudai bíróság vette zár alá, majd a budai tanács kezére jutott. Bunda, ezüstvégű bot és más értékek voltak benne, összesen 533 forintot meghaladó értékben. Bírói becslés után az egész láda tartalmát átadták Weynernek, kivéve két pár harisnyát, amelyet a legény készpénzben kiváltott. Egyébként ő hónapokig őrizetben maradt, míg végre a gazda hozzájárult, hogy esküvel fogadott kielégítési és helybenmaradási ígérete mellett szabadon bocsássák.[296] Ezekben az ügyekben ismét megfigyelhetjük, hogy a városi joggyakorlat a munkavállalókkal szemben teljes szigorát éreztette.

Mind az ügyvivő jogi és gazdasági helyzetére, mind a dolgozókkal szemben alkalmazott kényszereszközökre legjellemzőbb Engelmann Gergely szatócssegéd ügye, mely egyébként hosszas illetékességi vitát idézett fel a két város között.[297] Heinné (utóbb Saxlné, végül Riemerné) pesti háztulajdonos szatócsüzletében alkalmazta Engelmannt, szemmel láthatóan üzletvezetői minőségben. Ez abból is következik, hogy a segéd a maga számlájára is folytathatott kereskedést *(Nebenhandlung)*. A tulajdonosnőnek azonban gyanússá vált, hogy Engelmann a maga áruit adja el az övéi rovására. Bár az elszámolás a segéd szerint őt igazolta, a hatóságok a gazdának fogták pártját. Az asszony kérésére Pest tanácsa felnyittatta az üzletet, és lefoglalta Engelmann ládáját a benne levő iratokkal és értékekkel együtt, Buda hatósága pedig letartóztatta a segédet. A ládában 128 forint készpénzt találtak. Az ügy elbírálását nehezítette, hogy Pest nem akarta kiadni a ládát Budának, s ezért ült Engelmann 11 hétig a strázsamesternél, állítólag láncokban, csak büdös tőkehallal táplálva. Végre a budai tanács döntött, és a segéd tartozásába bérét és a már az asszonynak kiadott ruhákat beszámítva, 44 forintban marasztalta. A pesti hatóság megküldte ezt Budára, s a többit kiadta Engelmannak.[298] Ő kiszabadulása után beállt

[294] Acta iud. 1699. júl. 24 (több irat), Btjkv. 1699. szept. 25, II. 561, III. 105; KA Besch. Pr. 1699. okt. 2, VI. vol. 8—9. fol. A büntetőjogi vonatkozást l. a IV. fej. 229. jegyzetnél.

[295] L. a IV. fej. 325. jegyzetnél.

[296] Btjkv. 1703. jan. 29, márc. 5, máj. 2, 25, III. 592—594, 597—600, 609, 632, 640, IV. 565, 567—568, 571—575, 588, 618, 631.

[297] L. a III. fej. 62, IV. fej. 205, 359. jegyzetnél.

[298] Acta iud. 1696. ápr. 15. (több irat); Int. a. a. nr. 133—135, 140; Corr. mag. 1696. ápr. 27; Btjkv. 1696. máj. 23, II. 81, 84; Ptjkv. 1696. máj. 25, I. 370.

katonai *Musterschreiber*nek, és a budai ítélet ellen az adminisztrációhoz fellebbezett. Több mint félév múlva, két kamarai tanácsos vizsgálata és hosszas huzavona után az adminisztráció meghozta ítéletét. Bár formailag helybenhagyta a tanácsi döntést, azt Engelmann javára egészítette ki. Riemernét kötelezte arra, hogy a per lezárása érdekében ígért (?) 30 forintot fizesse meg neki, és még bizonyítványt is adjon tisztességes szolgálatáról. Hogy mindezt még kerek kilenc hónap múlva sem kapta meg, az már az adminisztráció nehézkességére vall; becsületét mindenesetre helyreállította a felsőfokú ítélet.[299]

l) *Letét*

A városok gyakorlatában elég gyakran előfordult ingó dolgoknak megőrzés végett való átadása *(depositum)*, mégpedig az iratok hallgatásából kivehetően az eredeti római jogi szabály szerint, ingyenesen. A letéti perek rendesen a letéteményes felelőssége alapján indultak; az alperes vagy nem adta vissza, vagy (gyakrabban) hiányosan adta vissza a letett dolgot. Emellett vannak esetek a hajósoknak a letéthez hasonló felelősségére is.

A letét visszakövetelése nemegyszer pénzösszegre vonatkozott. Az ilyen jogügylet igen közel került a kölcsönhöz, mert nem ugyanazokat a pénzdarabokat kellett visszaadni *(depositum irregulare)*. A budai Kayser Jakab azzal hárította el a letett pénzösszeg visszaadását, hogy azt a letevő utasítására egy katonai mészárosnak adta kölcsön, majd az áristomból fizetési ígéret mellett szabadulva, hiába próbálta a teljesítést a mészáros visszaérkeztéig elodázni.[300] Gyonovics Demeter egy rác asszonynál *conditionate* tett le 30 forintot, későbbi keresete szerint talán a neki szállítandó 340 kősó foglalójául, de a meglevő iratokból ítélve egyiket sem tudta megkapni, mert Buda és Pest egymáshoz tologatták az iratokat.[301] Egy másik letevő testvérétől követelte vissza a letétként átadott pénzösszeget, de elismerte, hogy maga is vett már ki belőle; a budai tanács bizonyításra utasította.[302] Kétségtelen, hogy a bíróság teljesítésre kötelezte a letéteményest, ha a letevő bebizonyította, hogy valódi letétről *(real depositum)* volt szó; ellenkező esetben, mint egy Wurmb ellen pereskedő borbély ügyében, elutasította a felperest.[303]

Bonyolultabb volt az ügy, ha a letét visszakerült ugyan a letevőhöz, de hiányosan. Így Karner István budai molnár panaszt emelt Knörler Mihály volt trombitás ellen, akire Péterváradról jövet rábízta lepecsételt erszényét. Amikor a trombitás poggyászát két tanú előtt felnyitották, az erszényen nagy vágást láttak, viszont 28 dukát hiányzott belőle. A becsüle-

[299] Acta adm. cam. 1696. jún. 25; KA Exp. 1697. febr. no. 61 (több irat, közte Engelmann 1696. jún. 22-i kérvénye), 1696. aug. no. 8; KA Besch. Pr. 1696. jún. 22, szept. 10, 17, 1697. jan. 31, márc. 18, nov. 4, IV. vol. 18—18v, 22v, 28v, 30v, 54v, 65, 104v—105. fol.

[300] Acta iud. 1693. ápr. 17. (itt a nov. 13-i ítélet is).

[301] KA Besch. Pr. 1698. szept. 26, okt. 3, 10, V. vol. 94—94v, 98v, 102. fol.

[302] Btjkv. 1706. máj. 19, VI. 302, VII. 94.

[303] Uo. 1700. okt. 23, III. 298, IV. 165. A letét kellékeire l. *Suttinger* i. m. 128.

tességére hivatkozó obsitost gyanússá tette, hogy a hazaérkezése előtti napon (Duna)harasztiban dukátokat láttak nála. A tanács megkereste azt a kapitányt, akitől állítólag Knörler a dukátokat kapta, s a válasz megérkeztéig reverzális mellett kiengedte őt az áristomból.[304] Kreuzerné hasonló keresetet adott elő Ries kádár felesége ellen Pesten. Állítása szerint két lepecsételt dobozt adott letétbe az alperesnek, mégpedig egy asztalkendőbe bekötve; amikor visszakapta őket, az egyikből 40 ft hiányzott. A védekezésből kitűnt, hogy a két doboz különböző időben került vissza a letevőhöz, és közben is kezében volt. A tanács a letevő gondosságának elmulasztása miatt az alperest tisztító esküre bocsátotta. Az indokolás a fontos: az átadáskor a letevő nem mutatta meg a pecséteket a letéteményesnek, amint szükséges, és az átvétel sem történt meg ennek jelenlétében. Az esküre kitűzött napon a letevő a bíróság elé hozta a felnyitott dobozt egy új zsineggel átkötve, de az alperes tagadta, hogy ez lenne az eredeti. A tanács akkor sem változtatta meg határozatát, amikor Kreuzerné előállított egy szolgálót, akinek Riesné maga tett kijelentéseket a dobozok lepecsételéséről. Mivel a vád — akárcsak a római jogban — a letéteményes becsületét érintette, a város erkölcsi bizonyítványt adott ki Ries és felesége számára.[305] A felperes hiába akarta maga letenni az esküt; az osztrák jogszokás szerint a lezárt csomagból hiányzó dolgokra csak akkor esküdhetett volna, ha bebizonyítja, hogy a lezárt szekrényt vagy bőröndöt a letéteményesnél felnyitották.[306] A letét elsikkasztása egyébként büntetőjogi következményekkel járhatott; a bíróviselt Lehner Mihály még jól járt, amikor Glöckelsberg tábornoknak a palotája építésére szánt városi letétje megcsorbításáért csak házi őrizetbe került a hiány pótlásáig.[307]

A letétet a letéteményes hagyatékából is kiadták. Az elhunyt Baumgartner Gáspár hagyatékából Buda kiadatta egy kapitány letett sisakját és vértjét az örökhagyó feljegyzései alapján; az ilyen módon nem igazolt letétről azonban nem akart tudni.[308] Ugyancsak kielégítést rendelt az adminisztráció Salgari Péter hagyatékából a letevő örököse számára.[309] Az Everling doktor halála után bírói kézbe került ingóságokat a letevő Mäzingernének leltár mellett szolgáltatták ki.[310]

A hajótulajdonosok, vendéglősök, istállótulajdonosok letéteményesi felelőssége *(receptum nautarum, cauponum et stabulariorum)* az utasok, szállodavendégek átvett dolgainak megőrzésére a római jog szerint csak a *vis maior* esetére nem terjedt ki.[311] Buda gyakorlatában a hajósok ellen indított két per fordult elő, pesti esetet nem ismerünk. Von Trichlern gránátos-kapitány perelt egy Fux nevű hajómestert és ennek Eberl nevű szolgáját a hajójukon eltűnt evőkészletes ládája, illetve ennek 35 forint értéke miatt. A tanács nem fogadta el a szolga védekezését, és elmarasztalta őket. A kapi-

[304] Btjkv. 1698. okt. 10, II. 368—371.
[305] Ptjkv. 1700. máj. 14, 28, jún. 11, 15, szept. 22, nov. 23, II. 351—355, 364—366, 371, 414—415, 420; Corr. buch 1701. jún. 10, II. 324.
[306] *Suttinger* i. m. 129.
[307] Ptjkv. 1708. jún. 1, III. 481, l. még I. fej. 109. és IV. fej. 362. jz.
[308] Corr. mag. 1689. jan. 8, Btjkv. 1689. jan. 25, I. 85—86.
[309] KA Besch. Pr. 1693. nov. 18, III. vol. no. 104.
[310] Btjkv. 1707. febr. 18, VI. 431, VII. 242.
[311] *Személyi* i. m. II. 113.

tány kielégítésül egy nagy ladikot, egy forintot és egy tiszttársától a hajósnak járó követelést kapott.[312] A másik ügyben ismét a letevőnek az átvétel körüli gondosságával volt hiba. Orbanecz Mátyás perelte Kayser és Bichler hajósokat, amiért öt öl vászna és a belegöngyölt 23 forintos patrontáskája hajójukon elveszett. Ezek ügyesen védekeztek: az elveszett vászonért egyezség alapján már fizettek neki, de ekkor nem szólt a patrontáskáért; egyébként is távollétükben és tudtukon kívül vitette el holmiját a fogadóba, ahelyett, hogy az átvételkor rögtön kutatta volna az elveszett tárgyat. A tanács nem is marasztalta el őket, hanem ismételten bizonyításra kötelezte a felperest a patrontáskára nézve, amit ez nyilván nehezen tudott elvégezni.[313] A *receptum* érvényesítésének tehát az utas kellő gondossága volt a feltétele.

m) *Társasági szerződés*

Közös haszonra és kárra dolgozó társaság *(societas)* a háborús konjunktúra kihasználására gyakran alakult a városok lakosai, vagy itteni és idegen polgárok között. Elszámolási pereik sűrűn foglalkoztatták a bíróságokat. Ilyen ügyben az adminisztráció már akkor hozott ítéletet, amikor a budai és a pesti hatóság még meg sem volt szervezve.[314] Főként hadiszállításra berendezkedett társaságokról nemegyszer megemlékeznek az adatok anélkül, hogy a joggyakorlatra nézve mondanának valamit. Egy budai rác pl. még a háború előtt *pro rata*, alkalmasint befektetett pénze arányában, társasági szerződésre lépett két másikkal; mivel szerződésük egy tatár rablótámadáskor elveszett, egyik társa a pétervárади katonai parancsnokkal lefogatta.[315] Steyrer Bálint brnói polgár a Dunán élelmet szállított a császári hadseregnek társával, Lindner (Lindler) Andrással együtt; Budán tett bevallást arról, hogy társa hirtelen megőrült és elszökött a hajóról.[316] A komáromi Demetrovics Nedelkó két másik ráccal együtt Pesten át szállított sót Erdélyből, s ebben az üzletben a bajai Lázár Mihály is érdekelve volt.[317] Társasviszonyban állott egy házaló is egy haszontalan limlomot és „orvosságot" árusító kereskedővel; Buda tanácsa kiutasította ugyan, de mellesleg kötelezte a nyereségnek társával való megosztására.[318]

Jó példa a kereskedőtársaság tagjai közötti pereskedésre Laskó József és Krauss Vencel budai polgárok ügye. Ők „Budára és a Magyarországon levő császári hadseregnek közösen" szállítottak, így pl. Esztergomban 35 hordó sört mértek ki. Ezt Trencsén város bírája előtt 1688 novemberében elszámolták egymással, de félév múlva már Budán pereskedtek. Harmadik társuk, Curaskovics Mihály időközben kivált. Forgalmuk szerény méreteire

[312] Btjkv. 1699. jún. 1, II. 496—497, III. 55.
[313] Uo. 1700. ápr. 21, 28, III. 205—208, IV. 65—68.
[314] KA Exp. 1687. szept. 19.
[315] Corr. mag. 1690. aug. 25, Btjkv. I. 215—217.
[316] Acta iud. 1691. júl. 31, Corr. mag. aznapról, Btjkv. I. 271—273; vö. III. fej. 76. jz.
[317] Corr. buch 1703. máj. 5, II. 533—536.
[318] Btjkv. 1695. nov. 23, I. 638—639, II. 47, vö. IV. fej. 258. jz.

jellemző, hogy Laskó mintegy 57 forintot, Krauss 40 és fél forintot követelt. A tanács háromtagú kiküldött bizottsága előtt bemutatták számadásukat, Krauss megfizette a különbözetet, és kézadással *(durch beschehenes Handtgeliebt)* elsimították a differenciák miatti sértések ügyét is.[319] Nem sokkal később két pesti: Lendvay Györgyné és Erdey István egy nyéki lakossal, Silio Péterrel társulva ennek lakóhelyén bort vásárolt, hogy azt Belgrádban kimérje. De mivel a társaság nem találta meg számítását, a bort visszahozták Pestre, és nem fizették ki. Az eladók indította perből érdekes elszámolási viszonyra derült fény. Erdey és Silio felelősséget vállaltak a vételár kétharmad részéért, Lendvay viszont a megyei joghatóság alá tartozására hivatkozva kitért a maga egyharmadának kiegyenlítése elől, felesége tartozásvállalását pedig nem ismerte el. A tanács határozatát az befolyásolta, hogy Silio Lendvay szolgája előtt Baján átvette a bor értékesítését. Így Erdey részét kivéve Siliót tette felelőssé a hitelezőkkel szemben, de kijelentette, hogy Lendvayt magasabb fórum előtt perelheti, ha bizonyítani tud. Perének megkönnyítésére a szerződést is az ő kezébe adták.[320] Ugyancsak borszállításból eredt Bösingernek és Schrader kremsmünsteri komornyiknak fizetési megállapodása; az üzlet szálai itt Debrecenbe vezettek.[321] Közelebbről nem ismert elszámolási perek folytak ugyanakkor Pest tanácsa előtt is; közös vonásuk, hogy mindkettőben az egyik üzlettárs özvegye volt a felperes, az alpereseket pedig (Pobics rác, illetve Szemerédi Benedek) csak áristommal vagy házuk lefoglalásával lehetett teljesítésre szorítani.[322]

Ha a társaság vagyont szerzett, a felszámoláskor ennek megosztására is sor került. A budai válságban a polgármesterségig sodródott Faber Jeromos markotányos nagy vállalatokban volt részes; Holzhammer pfalzi vám- és adószedővel alapított társaságából pl. 3106 forint adóssága maradt fenn társa halálakor.[323] Egy másik társas viszonya a bigámiájáról ismert Gall mészárossal állott fenn, és marhakereskedés volt a célja, de mellesleg egy szőlőt is közösen műveltek meg. Faber halála után megjelentek a hitelezők. Az adminisztráció meghagyta Gallnak, hogy az elhunyttal közösen bírt élő és holt dolgokból senkinek se adjon ki semmit, majd az elszámolást megvizsgálva ítéletet hozott. Faber özvegyének 916 forint jutott, az ingó és ingatlan társasági vagyon egyébként Gallnak maradt, de az özvegy igényeinek részletes bizonyításáig zár alatt. Nemsokára módosította ítéletét az igazgatóság: az özvegynek a részletesen felsorolt állatokban 1000 forintot, a közösen művelt szőlő termésének a felét és a megművelési költségeket juttatta, a maradékot pedig Gallnak hagyta meg.[324] Jogilag még világosabb két rácvárosi fivér, Csizmadia Jurkó és Bozondy Istók társaságának megosztása. Két évvel a tanácsi ítélet előtt már megosztoztak, de ezután is merült fel egyenetlenség közöttük. Ezért a tanács az üzletet *(Laden)* az idősebb Jurkónak, a rácvárosi házat az ifjabb Istóknak ítélte

[319] Btjkv. 1689. ápr. 22, máj. 23, I. 167—173.
[320] Ptjkv. 1690. máj. 30, I. 38—40, vö. III. fej. 15. jz.
[321] Acta iud. 1692. máj. 12, Btjkv. I. 325.
[322] Ptjkv. 1692. máj. 9, jún. 4, 6, 21, I. 59—60, 62—64; uo. 1692. jún. 16, 26, 29, I. 63, 65.
[323] Corr. mag. 1694. márc. 13.
[324] KA Exp. 1694. márc. no. 33, jún. no. 67, aug. no. 80.

oda, kijelentvén a társaság fennállása alatt szerzett aktívák vagy passzívák fele-fele arányban történő elnyerését, illetve viselését.[325] A megosztás módjára vet fényt Eysler András és Holtzer stockeraui vaskereskedő pere. A felek Budán fennállott társaságukat *(Compagnie)* megszüntették, Eysler minden aktívát és passzívát átvett, s a remélt többlet fejében még 1800 forintos kötelezvényt adott társának. Kitűnt azonban, hogy egyes aktív tételek helytelenek, másokat nem lehet behajtani. A budai tanács tételenként átvizsgálta és jegyzőkönyvbe vette elszámolásukat, majd egyezségre vitte őket. Az 1812 forintot meghaladó tartozási végösszeget Eyslernek kellett behajtania, különben a hátralékot házára feljegyezték.[326] A társasági vagyonból egyébként szükség esetén az eladósodott társ egyéb tartozását is fedezték, mint Cimarolo Brentano vaskészletéből a Salgarival szembeni adósságát.[327]

Bár a felsorolt társaságok az akkori viszonyokhoz képest néha jelentős üzleteket bonyolítottak le, szervezettségük és számvitelük távol állt a tökéletestől. Két példa jól megmutatja ezt. Wimber Pál a szegedi és kecskeméti marhakereskedésből eredő kiadások megfelelő részének vállalását követelte Weiner Péter budai mészárostól. Ez azonban tagadta, hogy bármi köze lenne az említett üzletekhez; az a 300 forint, amelyet 12 évvel előbb (!) adott neki, kölcsön volt, nem társasági rész. A két üzletember között tehát nem volt olyan szerződés, mely leszögezte volna, hogy egyikük *socius*, vagy pedig *Mutuant oder creditor*.[328] Még jellemzőbb Rakita és Schmid pesti mészárosok pere az ökrökkel folytatott társas kereskedés *(Compagnie Handlung)* tárgyában. Kitűnik az ügyből, hogy Pozsonyba hajtottak ökröket, de Komáromban is adtak el, Bajára és Kecskemétre fizettek. A nyereséget egy zacskóba tették, melyből időnként ki is vettek pénzt ! A tanács megállapította, hogy a viszony zavarosságáért Schmid inkább felelős társánál, mert csak ő az írástudó, neki kellett volna feljegyzéseket vezetnie. A nyereség és veszteség elszámolására pártatlan kereskedőket *(Vnpartheyische Handelsleüthen)* küldtek ki, magát Lehner városi kamarást és három tanácsost. A munka elhúzódhatott, mert két hónap múlva még türelemre kellett inteni a társaktól nyilván vételárat követelő tasi és kecskeméti parasztokat.[329]

3. KÖTELMI JOG: TILTOTT CSELEKMÉNYEK

A szerződéseken kívül a két város jogéletében igen sűrűn származott kötelezettség tiltott cselekményekből is. Tárgyalásunk kezdetén említettük, hogy bizonyos magatartásokat a feudális jog nem tekintett egyértelműen büntetendőknek, hanem kétarcúaknak, polgári és büntető jogkövetkezményekkel járóknak. A deliktumokból eredő keresetek a római jogban is lehettek *actiones mixtae*, kártérítésre és pénzbüntetésre irányulók.[330] Buda

[325] Btjkv. 1698. máj. 2, II. 280—281.
[326] Uo. 1701. máj. 11, III. 383—385, IV. 290—292.
[327] KA Besch. Pr. 1688. máj. 6, I. vol. 12. fol.
[328] Acta iud. 1701. júl. 20, Btjkv. III. 411, 415, 419, IV. 321, 331, 335.
[329] Ptjkv. 1703. júl. 18, szept. 12, III. 183—184, 208.
[330] *Személyi* i. m. II. 122.

és Pest gyakorlatában a tömegével előforduló deliktuális pereknek még szélesebb skálája bontakozott ki. Elmondhatjuk, hogy minél inkább érintette valamelyik magánjogi tiltott cselekmény a városok érdekeit (akár abban a formában, hogy itt lakó császári tisztviselőt, előkelő urat vagy tanácsost sértett), annál erősebben érvényesült az ítéletben a kriminális elem, és viszont. A két végleten azok az ügyek helyezkedtek el, amelyekben csak büntetést szabtak ki, illetve csupán megkövetést vagy kártérítést ítéltek meg.

Az ügyek gyakoriságát tekintve a tiltott cselekmények zöme *iniuria*, vagyis szóban vagy tettel elkövetett sértés. Ezeknek korabeli elnevezése *verbal-iniurien*, illetve *real-iniurien*, melyek az adott esetekben gyakran együttesen fordulnak elő. A szóbeli iniuria a mai rágalmazás és becsületsértés törvényi tényállásait, a tettleges iniuria pedig a testi sértést ölelte fel. Polgári jellegénél és gyakoriságánál fogva először a szóbeli, azután a tettleges sérelemmel foglalkozunk. Mellettük jóval ritkábbak az egyéb károsításokból (szándékos károkozás, állatkárok) eredő kötelezettségek; ezek utolsónak kerülnek majd sorra.

a) *Szóbeli sérelem*

A *verbal-iniurien*, rágalmazó vagy becsületsértő szavak használata, a török háború és a Rákóczi-szabadságharc zaklatott éveiben igen gyakori jelenség volt Budán és Pesten. Nem is tulajdonítanánk neki nagyobb jelentőséget, de a kor emberei igen érzékenyek voltak ebben a tekintetben, és sokszor apró sérelmekkel is a bírósághoz szaladtak. Ennek az a magyarázata, hogy a szóbeli iniuria a becsületet támadta meg, melyet a céhek igen szigorúan vettek, s legkisebb folt gyanújára is megakadályozták a kézműves munkájának folytatását. Így — a keresetek formulája szerint — a sértett mindig becsületének helyreállítását *(restitution seiner Ehr)* követelte, s ezt a legtöbb esetben meg is kapta.[331] Egy korai céhviszályban a győri pékek idézték, de városainkban is magukénak vallották a római jogból vett tételt: „In rechten vita et fama aequiparantur".[332] A becsületen esett folt a kisváros lakójának valóban polgári halált jelentett, s ezért sietett kiki megvédeni ezt a kincsét.

A nagyon sokrétű verbáliniuria-pereknek először tényállását nézzük meg közelebbről. Az, hogy a két város lakói mit tekintettek rágalmazó vagy becsületsértő állításnak, kifejezésnek, rendkívül jellemző a társadalom erkölcsi felfogására. Anélkül tehát, hogy elmerülnénk a részletekben, kíséreljük meg összeállítani azokat a szavakat, amelyekért a pesti és budai tanácsnál kereset indult. Az anyag arra indít, hogy először a férfiak, azután a nők elleni sértéseket soroljuk fel; a férfiaknál megint előbb a rágalmazó állításokat, azután a becsületsértő szavakat, ha ugyan elválaszthatók.

Pest-budai polgárok és lakosok gyakran vádolták egymást olyan tettekkel, amelyek bizonyítás esetén büntetést vontak volna maguk után.

[331] A kifejezés már kezdettől fogva előfordul: Acta iud. 1688. aug. 1.

[332] Corr. mag. 1689. márc. 27, Btjkv. I. 142. Vö. Acta iud. 1705. febr. 6: honoris et vitae eadem est ratio . . .

A leggyakrabban egy-egy „tolvaj" szó *(Dieb)* csúszott ki a szájukon.[333] Súlyosabb beszámítás alá esett ez a rágalom, ha — mint az öreg Unger ellen — a tanácsülésen, „in sanctuario honestatis",[334] a céh nyilvánossága előtt, „bey offenem Handwerckh",[335] vagy a nyílt utcán hangzott el. Úgy látszik, az ilyen hamis és nyilvános lopási vádat a századfordulón következetesen 12 tallérral büntette a budai tanács, a sértett megkövetésén kívül.[336] Nemegyszer közelebbről is megjelölte a sértő, hogy mivel vádolja ellenfelét: borának eltulajdonításával,[337] disznajának levágásával,[338] a kőfejtőből kő ellopásával,[339] vagy egyszerűen némi pénz elemelésével.[340] Ha az alperes nem ijedt meg a perbefogástól, és nem próbálta meg állítását azonnal kimagyarázni, a tanács bizonyítást rendelt; ha ez nem sikerült, kibékítette a feleket, s a rágalmazót nyilvános megkövetésre, ellenfele becsületének helyreállítására kötelezte. A kézművesek versenyében sajátos értelmet kapott az ugyancsak sértő *Broddieb* szó; ez annyit jelentett, hogy a sértett elveszi valakinek a kenyerét. Érdekes, hogy az egyik esetben Bischoff budai kovács elismerte a tényt szaktársával, Merkllel szemben, de a tanács kibékítette őket.[341] A szóban a kortársak alkalmasint a „tisztességtelen verseny" mellékzöngéjét hallották meg.

Egyedül áll az a rágalmazási eset, amely az öreg Sauttermeistert érintette. Schrader (Schrotter) György tanácsbéli, amikor Bösinger polgármesterrel Kremsmünsterben járt, rámutatott Sauttermeister Frigyes városi kamarás apjának házára, mondván: szegényen kezdte az öreg, és ennyit lopott össze. A kamarás természetesen panaszt tett Schrader ellen a tanácsban, majd fél esztendő múlva a kamarai igazgatóságnál is, de nehezen tudott elégtételt kapni. Pedig Bösinger vallomást tett a rágalmazásról, és kész volt erre meg is esküdni.[342] Valószínűleg az alperes makacsságával függ össze, hogy közel egy évvel a kereset után Bösinger rövid időre kizárta őt a tanácsülésekről. Az adminisztráció utasítására azonban hamarosan be kellett ismét bocsátani.[343] Az eset egyik tanulsága, hogy az atya sérelméért a fiú indíthatott pert.

[333] Pl. 1688, 1689: az előző két jegyzet; Ptjkv. 1691. júl. 31, I. 52; Btjkv. 1694. szept. 26, I. 519—520, II. 25; Ptjkv. 1695. ápr. 26, I. 273; Btjkv. 1695. szept. 16, II. 39; uo. 1696. ápr. 30, II. 75; Acta iud. 1705. jún. 26. (a júl. 3-i ítéletben), stb.

[334] Acta adm. cam. 1701. ápr. 11, KA Besch. Pr. 1701. ápr. 6, 20, VII. vol. 88. fol. és számozatlan; Sauttermeister és Maylin védekezése KA Mem. u. Anbr. 221 S is. — Tanácsülésen történt az alább a 346. jegyzetben id. rágalmazás is.

[335] Ferretti—Materno ügy, Acta iud. 1697. okt. 15.

[336] Ecker-Halsch ügy, Btjkv. 1700. ápr. 30, III. 210—211, IV. 72—73; Vogel—Ferretti ügy, uo. 1701. máj. 27, III. 396, IV. 304.

[337] Acta iud. 1694. máj. 26, Btjkv. I. 496, II. 8; Acta iud. 1695. dec. 16, Btjkv. I. 647—650, II. 52—54.

[338] Acta iud. 1695. dec. 16, Btjkv. dec. 12, I. 651—652, II. 54.

[339] Acta iud. 1692. dec. 17, Btjkv. I. 446—448.

[340] Ptjkv. 1688. márc. 18, I. 1; Acta iud. 1696. aug. 30.

[341] Btjkv. 1694. szept. 26, I. 519—520, II. 25; hasonló ügy Ptjkv. 1696. nov. 6, I. 409.

[342] Acta iud. 1696. szept. 17, Btjkv. II. 94; KA Besch. Pr. 1697. márc. 11, 27, máj. 31, IV. vol. 64v, 66v, 76. fol.

[343] Uo. 1697. aug. 20, IV. vol. 85v fol. — Btjkv. II. 182—187 áttekintéséből kitűnik, hogy Schrader aug. 16. és 23-án is jelen volt az üléseken, csak közben mulasztott el kettőt.

Ritkábban hangzott el az a súlyos sértés, hogy az ellenfél gyilkos *(Mörderer)*,[344] gyilkos gazember *(mörderischer Schelm)*,[345] vagy hogy „gyilkos módon" támadta meg polgártársát.[346] Ha az efféle szavak indulatból hangzottak el, a per az iniuria-keresetek rendes útján haladt végig. Ha azonban a sérelmet ejtő úgy vélte, hogy állítása alapos, a tanács felszólította a bizonyításra. Templ pesti polgár pl. nyílt utcán azt kiáltozta, hogy Kernhofer gyilkos *(Morthäter)*, aki megérdemelné, hogy fejét a lába elé tegyék. A sértett tanúi jávallottak, és készen állottak megesküdni; Templ azonban többszöri sürgetésre sem teljesítette a bizonyítást arra nézve, hogy a felperes segített egy gyermeket megfojtani. Végre a pesti tanács a rágalom súlyosságára tekintettel a sértettnek bíróság előtti megkövetésére és négy napi áristomra ítélte.[347] Jellemző rá, hogy hasonló szidalmazásért már előbb letették a polgárőrségben viselt őrmesteri tisztéről.[348]

Férfiakkal szemben jóval kevesebbszer hangzott el valamilyen nemi bűncselekmény vádja, mint nők rovására. A bigámiával való rágalmazás a természetesen megkívánt megkövetés mellett néhány napi áristom[349] vagy néhány tallér büntetést vont maga után.[350] Indulatból hangzott el a sértett ellen a házasságtörő[351] vagy a *Kindelmacher*[352] kifejezés is. A Neutra házaspárt sértette az a híresztelés, hogy az együttélést már az esküvő előtt elkezdték, sőt a csizmadia céh elutasította a férj felvételi kérvényét is. Mivel az egyházi bíróság igazolta a panaszosok jó erkölcseit, s a vád az asszony kezéért hiába vetélkedő kérő bosszújának bizonyult, a budai tanács vasra veretté őt.[353] Ugyancsak hivatásában érintette Vilmos ferences frátert egy ácslegény állítása, hogy utazás közben el akarta csábítani feleségét, sőt Ócsára be sem engedik *Huererey* miatt. Mivel bizonyítani nem tudtak, az alpereseket arra kötelezte a pesti tanács, hogy a szerzetest „keresztényi módon" kövessék meg.[354] Ez a rágalmazás ugyanúgy egyedül áll a tárgyalt korszakban, mint egy asztaloslegény állítása, hogy Pressl Bertalan pesti polgár *Hexenmeister*. Részegen azt mondotta Pressl legényének: „Mestered megbabonázta az ifjú üvegest, hogy nem kap munkát." A megkövetésen kívül büntetés fenyegetésével szabadult.[355]

A harag és gyűlölség igen változatos kifejezéseket talált. Egy haszonkölcsönből támadt perben azt is felhozták az alperes ellen, hogy ellenfelét hamis esküvel vádolta.[356] Üzleti konkurrenciából eredt az az állítás, hogy

[344] Btjkv. 1689. jan. 19, I. 97—98, Ia. 24—25; Ptjkv. 1700. ápr. 20. II. 342.
[345] Uo. 1696. júl. 17, I. 381.
[346] Uo. 1697. febr. 26, II. 15.
[347] Uo. 1705. jún. 30, júl. 24, nov. 24, dec. 23, III. 332, 336—338, 362, 367. A kivégzéssel kapcsolatban l. IV. fej. 286. jz.
[348] Ptjkv. 1705. aug. 11, III. 340—341.
[349] Corr. mag. 1695. nov. 14, Btjkv. I. 634—635, II. 44.
[350] Acta iud. 1703. máj. 8, Btjkv. 1703. jún. 5, 13, III. 642—643, 648, IV. 636, 645. Vö. IV. fej. 166. jz.
[351] Acta iud. 1696. aug. 30.
[352] Ptjkv. 1704. okt. 10, III. 260.
[353] Corr. mag. 1700. nov. 29, Btjkv. III. 318—319, IV. 189.
[354] Ptjkv. 1697. márc. 5, II. 16.
[355] Uo. 1702. márc. 14, III. 26—27.
[356] Uo. 1694. máj. 25, I. 182, az ügyre l. fent 151. jz.

Krempl tanácsos hamis liszttel becsapta a császárt, és lejáratta a céhet.[357] A sikkasztónak bizonyult Schorr pesti vásárbírónak volt bátorsága ahhoz, hogy Gyöngyösi János deákot a város megcsalójának nevezze.[358] Iniuria-per származott egy csekély tartozás kifizetésének megtagadásából is, mely az adóst ugyancsak csaló hírébe hozta.[359] A jó hírnév megsértését jelentette egy budai magyar nőnek az a babonás fecsegése is, hogy Posch péknek egy egész sütése kővé vált.[360] S az csak természetes, hogy a budai ferencesek zokon vették, amikor Wiltzel festő egy követelés sürgetése miatt beadványában uzsorásoknak nevezte őket.[361] Becsületet érintett valakinek az a tette is, hogy másnak a levelét felbontotta, s ez valóban a pesti tanács büntetését vonta maga után.[362] A csalás és hamisság vonalán tekintették sértőnek azt az állítást, hogy valaki a városban pártoskodást szít *(Partitenmacher,*[363] *Stattpartitereymacher*[364]*)*.

Konkrét bűncselekménnyel gyanúsítás helyett nemegyszer vágták egymás szemébe a két város lakosai, hogy megérdemlik az akasztófát. Az első ilyen gyalázkodás értékes adatot szolgáltat a pesti bitófa 1694 tavaszán történt építéséhez.[365] Az „akasztófáravaló" név olyan súlyos becsmérlést jelentett, hogy az alperesnek a megkövetésen kívül — mely a pesti gyakorlat szerint két másik polgárral együtt történt — néhány napot áristomban kellett töltenie.[366] Pénzbüntetést vont maga után az is, ha valaki olyannak jellemezte ellenfelét, akinek az akasztófa bélyegét már régen a hátára kellett volna sütni.[367] Előfordult, hogy a cselekményt is részletezték, így Hoffmann Mátyást, a budai Cethal fogadósát egy konkurrense azért híresztelte akasztófáravalónak, mert egy gyöngysor ellopásáért Bécsben börtönt viselt. A védekezés szerint volt is valami igazság az állításban; a per sorsát mindenesetre a bizonyítás döntötte el.[368] Becsületsértő volt az a kijelentés is, hogy az alperest valahonnan már kiseprűzték,[369] vagy az, hogy legalábbis rászolgált a száműzésre.[370]

De nemcsak olyan tettek ráfogása érinthette valakinek a becsületét, amelyek büntetést vontak maguk után, hanem a hóhér vagy a törvényszolga feladatai közé tartozó, tehát diffamáló cselekményeké is. A szervezet és bírósági személyzet tárgyalásánál már láttuk, hogy valakit *Scherge*-nek

[357] Btjkv. 1695. márc. 16, I. 567—568, hozzá KA Besch. Pr. 1696. ápr. 28, IV. vol. 14. fol.
[358] Ptjkv. 1700. ápr. 27, II. 343—344, vö. IV. fej. 208, 243. jz.
[359] Acta iud. 1696. ápr. 11, Btjkv. II. 68.
[360] Uo. 1706. márc. 9, VI. 267, VII. 45.
[361] Uo. 1699. febr. 20, II. 453, III. 17—18.
[362] Ptjkv. 1699. aug. 25, II. 258.
[363] KA Mem. u. Anbr. 14. P. (1692. febr. 9. után); Ptjkv. 1692. aug. 30, I. 73—74.
[364] Uo. 1696. febr. 10, I. 340.
[365] L. I. fej. 41. jz.; folytatása KA Exp. 1694. márc. 30, no. 46, máj. 9, no. 40.
[366] Ptjkv. 1696. febr. 10, Galgenführer, I. 340; uo. 1696. nov. 6, 9, megkövetés 2 polgárral, I. 409, 412; uo. 1700. ápr. 20, II. 342.
[367] L. IV. fej. 369. jz.
[368] Btjkv. 1695. márc. 28, I. 574.
[369] Acta iud. 1693. aug. 7.
[370] Ptjkv. 1696. febr. 7, I. 338.

nevezni, vagy erre a funkcióra alkalmasnak mondani becsületsértéssel volt egyenlő, s ezért megkövetést rendelt a tanács.[371] Azt is említettük, hogy Satzinger budai molnárnak — tisztessége érdekében — tíz év elteltével is bizonyítania kellett, hogy nem vett részt annak idején egy szentendrei molnár megbilincselésében.[372] Hasonló sérelmet ejtett egy lakatoslegény Lindemaier mesteren, akiről azt állította, hogy „a mester a megyeházban ki- és bezárja a foglyokat, s a hóhér kezére juttatja őket". Ahol legény állt szemben mesterrel, vagy cseléd gazdával, a városok mindig a keményebb elbírálást juttatták érvényre. Pest tanácsa is egynapi áristommal sújtotta a lakatoslegényt.[373]

Minthogy a dögök elhordása a hóhér joga és kötelessége volt, becstelenné *(vndichtig)* és polgári mesterség folytatására alkalmatlanná vált az, aki lovat vagy kutyát leütött, leölt, vagy a döghöz hozzányúlt. Ezért folyt Pesten hosszadalmas eljárás azok ellen, akik Karpffenstein helyettes bírót a *Pfertschinter* névvel illették. Annyi bebizonyult, hogy a bíró török rabja elvonszolt és felszabdalt egy döglött lovat, de a tanács készséggel elhitte, hogy a város első polgára nem adott rá parancsot. A sértegetőknek hosszas áristom után harmadmagukkal kellett megkövetniök Karpffensteint.[374] Ugyancsak becsületsértésnek tartották, ha valaki mást kutyapecérnek *(Hundtschlager)* nevezett. Ma már humorosnak tűnik az a gondos bizonyítás, amelyet a bevádoltak lefolytattak annak igazolására: a kutyára véletlenül esett rá egy dorong, még életében nyúltak hozzá, vagy nem szándékosan ütötték agyon, illetve lőtték le.[375] Pedig a maga idejében igen komoly dologról volt szó, s ezért büntette a hatóság a rágalmazót a megkövetésen kívül pénzbüntetéssel, áristommal, sőt közmunkával is. Lenti Gergelynek pl., akit Konrád hóhér jogai védelmében vádolt be egy kutya agyonütése és kihurcolása miatt, négy héten belül minden jószágát el kellett adnia, s elköltöznie Pest városából.[376]

A polgári tisztességhez tartozott a törvényes születés is. Érdekes, hogy ennek hiányát csak egyetlen esetben vetették valakinek a szemére; mivel azonban az érintett tímársegéd bemutatta törvényesítő oklevelét *(legitimationsbrieff)*, a budai tanács megkövetésre kötelezte ellenfelét, neki pedig tanúsítványt adott.[377]

A konkrét rágalmaknál gyakrabban hangzott el a becsületsértő *Schelm* szó mindkét városban; ez eredeti „gazember" értelmét elvesztve ma már „selmá"-vá szelídült nyelvünkben. Harmadfélszáz éve még súlyos sértés volt, melyért a tanácsok megkövetést és esetleg büntetést is mértek

[371] L. II. fej. 137. jz.
[372] L. II. fej. 138. jz.
[373] Ptjkv. 1703. jan. 9, III. 131.
[374] Uo. 1689. máj. 2, jún. 1, júl. 13, 27, aug. 9, 19, I. 20, 22—29; KA Besch. Pr. 1689. aug. 1, 27, I. vol. 79—79v, 84v fol.
[375] Ptjkv. 1689. febr. 12, I. 12; Acta iud. 1690. dec. 1, Btjkv. I. 233—234; Acta iud. 1692. nov. 12: vndichtig, az eset Bécsben történt, Btjkv. I. 432—434; Ptjkv. 1694. dec. 23, I. 232; uo. 1695. máj. 31, jún. 10, I. 283—284, 287, vö. IV. fej. 318. jz.; Acta iud. 1696. ápr. 13, Btjkv. II. 73.
[376] L. II. fej. 87. jz.
[377] Btjkv. 1698. jún. 16, II. 308.

ki.[378] Mivel nem volt konkrét tartalma, a győri pékek említett nyilatkozata szerint nem tekintették annyira súlyosnak, mint pl. a „tolvaj"-t, és maga a céh is elintézhette az ügyet: „. . . .ein S[alva] V[enia] schelm kann zwar vom Handtweickh redlich gemacht werden, aber ein dieb nicht . . ."[379] A *Schelm* helyett (vagy mellett) gyakran szaladt ki a budaiak és pestiek száján a ma már „huncfut"-tá finomult, de akkor még eredeti obszcén értelmében használt *Hundsfott*, valamint a sértett becsületét egészében kétségbe vonó, becsmérlő *Spitzbub* vagy *Schurke*.[380] Hasonlóan általános, nem konkrét cselekményre utaló, inkább nevetségessé tevő kifejezések még: *Flegl* (pimasz),[381] *Baruckhen Manerl*,[382] *Kazenschwanzkerl*,[383] *Callmeiser* (bogaras),[384] *Rauff-Jodel* (krakéler),[385] *Kerl, Calefactor, Cujon*,[386] *Pfifferling* (fitying),[387] *Zimmerknecht, Modi Hanns*, aki kinyalhatja ... stb.[388] Az utóbbihoz hasonlóan obszcén értelmű volt Bischoff kovács kijelentése, melyben magyarán megmondta, mit tesz a Merckl kovács becsületét tanúsító levélre *(Ehren Brieff)*. Mivel kimagyarázta szavait, a budai tanács megszüntette a pert.[389] Ehhez hasonló sértésnek tekintették azt is, ha valaki a másik orra alatt fügét mutogatott.[390]

A becsületsértő szavak közt végül olyanok is fordultak elő, amelyek a sértettet a pest-budai társadalom megvetett és egyben rettegett ellenségei közé sorozták be. Szőllősi Pál töröknek nevezte a szerinte hibás munkát készítő csizmadiát, egy vérmes molnárné pedig tatárnak gyalázta Döppel malomtulajdonos fivérét.[391] A vallásilag nem éppen homogén városokban alig fordult elő egymás hitének szidalmazása. Schiffter Mátyás pesti polgár egy Szabó Gábor nevű (nyilván református) magyarnak a vallását kutyahitnek, török hitnek nevezte, sőt az ördöggel is kapcsolatba hozta; ez meg állítólag a katolikus vallást illette ilyen szavakkal. Az összeszólalkozás verekedésre vezetett, így nem ismerjük meg a pesti tanács álláspontját az említett sértésekre vonatkozóan.[392] Az ördögöt inkább a magyar káromkodás

[378] Ptjkv. 1691. júl. 31, I. 52; Acta iud. 1693. ápr. 20; Corr. mag. 1693. jún. 22, tiszt ellen; Acta iud. 1693. dec. 4, huncfut is; Btjkv. 1694. szept. 26, I. 519—520, II. 25; uo. 1694. dec. 10: saját házában, I. 525—526, II. 37; uo. 1695. márc. 28, I. 574; fent 349. jz.; Ptjkv. 1696. febr. 7, I. 338; Btjkv. 1696. ápr. 13, II. 72; Acta iud. 1699. júl. 24. (szept. 16-i irat); fent 334. jz.; Ptjkv. 1700. ápr. 20, II. 342; uo. 1701. nov. 23: huncfut is, II. 594; uo. 1704. okt. 10, III. 260; Acta iud. 1705. febr. 6: huncfut is; fent 347. jz.

[379] L. fent 332. jz.

[380] Acta iud. 1691. márc. 21, Btjkv. I. 252—255; Ptjkv. 1696. febr. 10: Spitzbub is, I. 340; uo. 1700. febr. 28: Schurckhen, II. 316—317; uo. 1701. dec. 9, II. 599; uo. 1705. szept. 10, III. 349—350; l. még 378. jz.

[381] Acta adm. cam. 1693. szept. 23, KA Besch. Pr. III. vol. no. 102.

[382] L. fent 364. jz.

[383] Ptjkv. 1700. aug. 21, II. 390—392.

[384] Uo. 1704. júl. 1, III. 246—247.

[385] L. fent 347. jz.

[386] Ptjkv. 1705. szept. 10, III. 349—350.

[387] Uo. 1706. ápr. 13, a tanácsra ! III. 377. Az ügyre l. IV. fej. 239. jz.

[388] Ptjkv. 1708. febr. 27: a hídmesterre, III. 464—466. Vö. IV. fej. 245, 272. jz,

[389] Btjkv. 1699. máj. 22, II. 491, III. 50—51.

[390] Ptjkv. 1707. szept. 9, III. 438.

[391] Uo. 1694. szept. 3, I. 220; 1700. ápr. 20, II. 342.

[392] Uo. 1695. ápr. 8: ein Hundtglauben geheissen, vnndt türckhen glauben, vnndt teüffels leüth, I. 264—265.

szókincséből kölcsönözték; sajátos módon éppen egy Zwickel nevű német szidalmazta egy aratótársát „ördögadtá"-nak, mire ez mérgében agyonverte.[393] Egy rác hajdú meg Orbay Tamás vízivárosi szablyakészítőt gyalázta ilyen módon: „Disznó teremtette, ördög teremtette, kutya lelkű!"[394] A legrégibb ismert pesti becsületsértési perben ennél szerényebben csak vén kutyának nevezte egyik rác a másikat; ennek is verekedés lett a vége.[395] A Rákóczi-szabadságharc idejében az eddigi gyalázkodásokhoz újabbak járultak; a császárhű városokban még tekintélyes polgárok is kuruc huncfutnak, kuruc tolvajnak vagy rebellisnek titulálták egymást. Ha a viszály nem fajult verekedéssé, a tanács ezekért is megkövetést rendelt.[396]

Nők ellen természetesen a nemi élet szabályainak megsértését hozták fel a leggyakrabban. Asszonyokra éppen olyan sűrűn hangzott el a *Hur*, mint férfiakra a *Schelm*. Humoros, hogy a legkorábbi ismert pesti ügyben Hoffrichterné magyarul becsmérelte Szemerédinét k . . . .nak, de utóbb kimagyarázta, hogy mindössze „lustá"-t mondott.[397] A gyalázkodáshoz jelző is járulhatott: vén k . . . ., török k . . . .,[398] vagy megtoldották egy-egy újabb elemmel: disznó,[399] tolvaj, parázna stb. Az utolsónak említett kifejezéseket Fasching budai szappanfőző Kurz kamarai adminisztrátor feleségére alkalmazta, ezért a város büntetőeljárást indított ellene: hosszas fogság után, a főhatóság döntése alapján, négy napi közmunkára ítélte.[400] A becsületsértő szavakhoz rágalmazás is kapcsolódott, ha a sértegető részletezte állítását; elkiabálta pl., hogy haragosa a szőlőben paráználkodik, és a francia betegségben szenved;[401] hogy gazdasszonyának egy káplárral van viszonya;[402] hogy a csizmadiamester felesége éjszaka két óra hosszat látott vendégül egy puskaművest. Ezt az állítást a pesti tanács hosszasan vizsgálgatta, majd ártatlannak jelentette ki az asszonyt, mert a puskaműves készen állt megesküdni bűntelenségére. A rágalmazó szabólegények ismételt áristom után pénzbüntetést fizettek.[403] Ha azonban a házasságtörés vádját kölcsönösen és alaptalanul hangoztatták a veszekedő asszonyok, a pert megszüntette, és mindkettőjük becsületét helyreállította.[404] Máskor a magisztrátus úgy látta, hogy a szóbeszédnek van némi alapja, így Raithmayr volt budai szakács feleségének esetében. A férj egy ezredes szolgálatában, Brassóban háborgott azon, hogy sógora hírbe hozza Budán maradt feleségét

[393] Uo. 1703. aug. 7: ördekkata, III. 195—198, vö. IV. fej. 22. jz.
[394] Btjkv. 1703. nov. 13, III. 675—676, a kifejezések csak IV. 692—693.
[395] Ptjkv. 1688. május, I. 2—3.
[396] Uo. 1704. okt. 10: Curuzen dieb, III. 260; uo. 1704. nov. 22: Curuzischen; Hundts etc., III. 268, vö. IV. fej. 246. jz.; Ptjkv. 1705. jún. 30: rácokra . . . rebeller. die kein Richter dahier haben erkennt, III. 332.
[397] Uo. 1688. jún. 28, júl. 21, I. 1, 2.
[398] Uo. 1694. júl. 27, I. 202—204; uo. 1702. nov. 10, III. 111.
[399] Uo. 1701. nov. 23, II. 594, 596—597; Corr. buch 1701. dec. 3, II. 378—380; KA Ber. u. Schr. 1702. dec. 3, no. 29.
[400] Acta iud. 1701. aug. 27; Acta adm. cam. 1701. szept. 1; KA Exp. 1701. szept. 1, no. 7; Btjkv. 1701. szept. 6, III. 432, IV. 351.
[401] Acta iud. 1697. ápr. 22: vndt hatte anbey die S. V. Franzosen gehabt . . .
[402] Ptjkv. 1698. jan. 28, II. 73.
[403] Uo. 1701. aug. 16, 19, 26, szept. 13, 16, II. 555—556, 559, 567, 571.
[404] Acta iud. 1705. jún. 26. (itt a júl. 3-i ítélet).

pincérével és egyben házitanítójával. A tanács finoman válaszolt neki, hogy legjobb a botránkozásra okot adó pincért elbocsátani.[405]

Nemegyszer azt vetették egyik-másik asszony szemére, hogy törvénytelen magzatot viselt *(ein Hurenkindt getragen)*, csakhogy ezt bizonyítani is kellett.[406] Az asszonynak természetesen nemcsak családi életét, hanem társadalmi helyzetét is aláásta az ilyen állítás, ezért alaptalansága esetén a megkövetésen kívül súlyos pénzbüntetéssel is megfenyegették a rágalmazót.[407] Egy közkatona, aki nem sokkal a városok felszabadítása után néhány hétig lakott a pesti Fehér Hajó fogadóban, egyszerre két törvénytelen gyermekkel gyanúsította meg a fogadósnét. Veszekedésük során ráfogta, hogy megétette valamivel, és hozzá akart menni feleségül, miután a római szentszék elválasztotta urától.[408] A rágalmazás más változatát produkálta az az asszony, aki haragosát azzal gyanúsította, hogy az ő férjétől fogant meg. A pesti tanács bölcsessége békét hozott létre köztük, s a férjet kötelezte, hogy „feleségének jobban fogja be a száját".[409] A polgárok néha a papokat is a paráznaság vádjába keverték; a *Pfaffen Hur* becsületsértő kifejezéshez hol egy ferences, hol egy szervita neve járult.[410] Amikor Modauer „ezermester" a maga feleségét szidalmazta papi k . . .nak, a pesti plébános lépett fel panaszosként a tanácsnál. Ennek a házastársi viszálynak tragikus folytatása lett; nem telt el egy esztendő, és Modauer megölte feleségét.[411]

Nemcsak az vetett árnyékot egy asszony jó hírnevére, ha mástól fogant meg, hanem az is, ha hites férjével a kelleténél hamarabb kezdte meg a házaséletet. Ez a *diffamation* — mint láttuk — a férj egzisztenciáját is érintette, s ezért a budai tanács a Neutra-ügyben vasra verette a rágalmazót.[412] Még bővebben ismerjük meg a városok álláspontját abból a viszályból, mely Herusch pesti és Hoffman budai tímár közt zajlott le. A pesti mester feljelentette Hoffmannt a budai céhnél, hogy felesége idő előtt szült, mire a céh az ügy tisztázásáig bezáratta műhelyét! Szerencsére a budai mester be tudta mutatni 1695. január 17-én kelt házasságlevelét és gyermekének szeptember 30-i keresztlevelét. Maylin szindikus ezek után a tanács nevében kérte a rágalmazó megbüntetését és kártérítésre kötelezését. Igaz — úgymond —, hogy néhány nap hiányzik a kilenc hónapból, de ezt nem kell figyelembe venni, „da die al[l]gemeine Jura ob favorem matrimonii noch mehrere Zeit indulgiren . . ."[413] Már maga az a burkolt kijelentés is sértette a polgári tisztességet, hogy valakinek a házába törvénytelen gyermek került.[414] Ezért kellett erkölcsi bizonyítványt kérnie Buda tanácsától annak az

[405] Acta iud. 1700. jan. 19.
[406] Ptjkv. 1695. ápr. 26, máj. 4, 7, I. 273, 276—277.
[407] Acta iud. 1693. júl. 13; Btjkv. 1707. aug. 19, 23, VI. 527, 529, VII. 347, 350.
[408] Ptjkv. 1688. júl. 27, I. 3—5.
[409] Uo. 1693. febr. 25, 27, márc.3, I. 92—94; vö. IV. fej. 241. jz.
[410] KA Mem. u. Anbr. 6 M (1691. febr. 21. után); Ptjkv. 1707. szept. 27, III. 441.
[411] Uo. 1702. jan. 10, III. 5. A hitvesölésre l. IV. fej. 50—54. jz.
[412] L. fent 353. jz.
[413] Corr. mag. 1698. jún. 8; Int. a. a. nr. 229.
[414] Btjkv. 1695. febr. 18, I. 551.

asszonynak, aki Pesten egy elhagyott gyermeket talált, s azt magához vette.[415]

Talán még érzékenyebben érintette a feslett élet vádja a hajadonokat. A fáma nem kímélte a hazánkba költözésük előtti életüket sem, hiszen ezt nehezebb is volt ellenőrizni.[416] Egy szolgáló, akit haragosai állapotosnak híreszteltek, Buda esküdt bábájával vizsgáltatta meg magát. Szüzességéről azután a magisztrátus adott ki bizonyítványt.[417] Már a szabadságharc idején mondogatta egy boltiszolga, hogy Sünigen Katalin a kuruc táborban egy lelkésszel hált; beismerése alapján büntetést kellett fizetnie, a lány pedig erkölcsi bizonyítványt kapott.[418]

Láttuk, hogy a kipellengérezést és kicsapást paráznaságon kívül leginkább lopásért alkalmazták városaink a rosszhírű nőkkel szemben. Így a rágalmazó, ill. becsületsértő kifejezések között is a „tolvaj" foglalta el a második helyet. Valódiság esetében ez az állítás is hivatásában érintette a férjet. Így amikor egy asszony Koberger kapitány feleségét *Vogldischlerin*-nek hírelte, aki az ezred ingóságait adogatja el, nem is viselhet kontyot *(Schopf)* stb.: a budai tanács bocsánatkérésen kívül állításainak az illetékes ezredes előtti visszavonására kötelezte, és még háromnapi áristommal is sújtotta.[419] Ries kádárt is kizárták volna a céhből, ha bebizonyul Kreuzernénak a már megtárgyalt letéti per során használt „tolvaj" kifejezése feleségével kapcsolatban; ezért a pesti tanács bizonyítványt adott tisztességükről.[420] A vád alaptalansága esetén a rágalmazó legalábbis megkövetéssel tartozott,[421] ha azonban a lopott holmit a sértettnél megtalálták, s így vélelem *(praesumption)* szólt ellene, a rágalmazási pert a tanács hivatalból megszüntette.[422]

Ezeken kívül nem sok módja volt a nők elleni verbális iniuriának. Két esetben — mint láttuk — boszorkánynak neveztek asszonyokat. A budai esetben a rágalmazó csak másállapota miatt szabadult megkövetéssel és 4 tallér pénzbüntetéssel; a pesti ügyben erre nem került sor, mert a sértett is használta a k . . . . szót, s azt kiabálta, hogy ellenfele meglakta a törvényszolga zárkáját.[423] A becstelenítő büntetésre való utalás jóízű példáját adta Kogel pozsonyi tímár, aki bizonyos követelés miatt összetűzött Hoffmann budai vöröstímárral és feleségével. Levelében felszólította haragosát, hogy cifra feleségének előbb négy hétig tisztíttassa meg a száját egy kutyapecérrel, és jól poroltassa le a kicsapáshoz használt seprűvel, azután nevezzen egy tisztes polgárt kutyapecérnek. Több, mint egy esztendőbe telt, míg — ismételt levélváltás után — Kogel végre hajlandó volt tisztességesnek elismerni

[415] Corr. mag. 1694. júl. 28.

[416] Uo. 1695. máj. 28, Btjkv. I. 581—582: állítólag Bécsben teherbe esett.

[417] Corr. mag. 1698. dec. 10, Btjkv. II. 403.

[418] Corr. mag. 1706. júl. 23, Btjkv. VI. 328, VII. 125—126; az alperes további beadványai uo. aug. 4, 9, VI. 337, 339, VII. 136, 140.

[419] Uo. 1695. dec. 2, I. 644, II. 50.

[420] Ptjkv. 1700. nov. 23, II. 427; Corr. buch 1701. jún. 10, II. 324. Az ügyet l. fent a 305. jegyzetnél.

[421] Btjkv. 1699. jún. 26, II. 514, III. 68.

[422] Uo. 1703. jan. 13, III. 573—574, IV. 542.

[423] Uo. 1703. aug. 21, III. 661, IV. 665; Ptjkv. 1703. aug. 14, III. 199. Büntetőjogi vonatkozását l. a IV. fej. 15. jegyzetnél.

Hoffmannékat.[424] Már nem volt ilyen konkrét tartalmú a nőkre használt *Bestie* szó, esetleg a „vén" jelző társaságában,[425] vagy egyéb becsmérlő kifejezésekkel *(Canalia, Lumpengesindt)* együtt.[426]

Vallási jellegű sértés ritkán fordult elő. Matthias pesti ácsmester felesége, amikor haragosát gyilkos gazembernek titulálta, feleségére azt kiáltotta, hogy „ein lutheranisch vnndt teüfflisch weib". Férjének kellett a jövőben „befognia a száját".[427] Rambler pesti polgár, akit számlája benyújtásakor Wilfersheimné szidalmakkal fizetett ki, maga is „Jüdische betrogene gesindl leck mich etc." szavakra fakadt. Az, hogy a pesti tanács mindössze rendre utasította, Wilfersheim rangjára való tekintettel felmentés számba megy.[428] Végül a magyar gyalázkodás sem hiányozhatik. Török Jancsi k . . . nak, ördög teremtettének szidta Ficsornét, és megfenyegette, hogy varázslattal megrontja a lányát. Kenyéren és vizen kellett raboskodnia érte.[429]

*

A rágalmazás és becsületsértés módjait megtárgyalva tekintsük most végig: mit kellett a feleknek bizonyítaniuk a szóbeli sértés miatt indult perben, és mi lett a per következménye számukra? Maga a per, a pandektajog kifejezésével *actio iniuriarum*, sommás jellegű volt, ami nem zárta ki a felek válaszát és viszonválaszát, a keresetet és kifogást, valamint a közbenszóló ítéletet. Ezt a formát már az első időkben megtaláljuk Buda bíráskodásában.[430] Nem lehetett a pert megindítani, ha a felek már előbb békésen kiegyeztek, vagy — egy budai határozat szerint — ha a felperes azonnal viszonozta a sértést, mert igénye így elenyészett.[431] A magisztrátus a pékek céhével szemben azt is kimondotta, hogy amit egyébként a maguk körében gyalázkodásnak *(Scheltworth)* tekintenének, a tanácsban kimondva nem kell zokon venniük, tehát a tanácsos ebben a minőségében *(qua Raths Herr)* nem adott alapot iniuria-keresetre.[432] A polgármesterséget viselt Unger viszont — mint láttuk — éppen azt vitatta, hogy a tanácsban elkövetett sértést súlyosabban kell megítélni.[433] Az alperesek gyakorta védekeztek azzal, hogy nem sértő szándékkal *(animo iniuriandi)*, hanem meggondolatlanul, esetleg részeg fővel ejtették ki a gyalázó szavakat. Ez azonban nem

[424] Acta iud. 1700. márc. 8: . . . dein wohl butze frau soll ihr Maull zum ersten am branger vier wochen durch ein hundtschlager lassen auss seiberen vndt durch den staub bössen [Staupbesen!] wohl ab stauben lassen . . . További iratok (1701. máj. 31, jún. 20.) uo.

[425] Ptjkv. 1705. szept. 10, III. 350; további esetek fent 408, 420. jz.

[426] Ptjkv. 1703. aug. 7, III. 194.

[427] Fent 345. jz.

[428] Ptjkv. 1700. febr. 28, II. 316—317.

[429] Uo. 1700. jan. 19: ich will dein Tochter biss in grab verzaubern, II. 301—302.

[430] Így Btjkv. 1689. jan. 19, I. 97—98, Ia. 24—25. A bejegyzés címe: Summarische Verhandlung, benne a kereset nevével és a szövegben említett perbeli cselekményekkel.

[431] Acta iud. 1693. jan. 5: vnnd destowegen die wider beklagtin intentierte actio iniuriarum erloschen . . . Az egyezségre l. az előző jegyzetet.

[432] L. II. fej. 21. jz. A pékek a döntés ellen az adminisztrációhoz fordultak.

[433] L. fent 334. jz.

zárta ki felelősségüket.[434] Az osztrák gyakorlatban már éppen egy évszázada kimondott, római jogi eredetű elv volt, hogy a sértegető nem hivatkozhatik a szándék hiányára, mert akkor a legtöbb sérelem megtorlatlanul maradna.[435] Ez az elv érvényesült a városi bíráskodásban is.

A kereset — mint kezdetben említettük — a „tisztesség helyreállítására", amellett elégtételre irányult. A vérmes Unger egyenesen a szemet szemért alapjára helyezkedett, a *poena talionis* alkalmazását kívánta, de láthatóan nem alaptalanul. A feleségét ért sérelem miatt a pesti Fehér Hajó fogadósa is kijelentette, hogy „selmává teszi (a rágalmazót), még ha száz tallérjába kerül is".[436] A szóbeli iniuria-perben tehát mind a sértett, mind a sértő becsülete kockán forgott. Rendesen a városi hatóságnál kerestek elégtételt a polgárok és más lakosok. A kamarai tisztviselők, tanácsbeliek azonban az adminisztrációhoz fordultak, s ugyanitt indult meg a per, ha tanácsos vagy éppen polgármester volt az alperes. A kamarai igazgatóság rendesen az illető városnak adta ki a beadványt, hogy mint első instancia szolgáltasson igazságot; a tanács tagjai közötti viszály esetében maga kért jelentést a bepanaszolttól. Ennek — mint Maylin budai szindikusnak Bösinger vádjai ellen — a panaszbeadvány *(clag libell)* rendjén kellett előadnia védekezését.[437] Az általános szabálynak megfelelően az adminisztrációhoz kellett felvinni az ügyet akkor is, ha valamelyik fél úgy vélte, hogy nem kap igazságot a városnál, vagy ha ez semmiképpen sem tudta egyezségre bírni a feleket.[438] Ezenkívül a kamarai igazgatóság akkor is foglalkozhatott érdemben az iniuriával, ha ezt semmiféle személyi tekintet nem indokolta.

Bizonyítás szempontjából a *verbal-iniurien* csoportja kivételesen rágalmazásra és becsületsértésre oszlott. Közelebbről nem részletezett gyalázkodásnál a felperesnek tanúkkal vagy írott vallomásokkal kellett bizonyítania, hogy a becsületsértés elhangzott, míg az alperes ugyanezen a módon az ellenkezőjét próbálta kimutatni. A tanúknak vallomásukra esküt kellett tenniük. Előfordult, hogy a sommásnak tekintett iniuria-perben a kamarai igazgatóság a rendes eljárás szabályai szerint a bizonyítandó cikkek *(weis-articul)* és a tanúknak felteendő kérdések *(interrogatoria)* benyújtására kötelezte a feleket. De az esküt és a vallomások aláírását az egyszerűbb városi eljárásban is megkívánták.[439] Az írásban benyújtott tanúsítványok hamisságát is be lehetett bizonyítani *(gegenattestation)*, mint egy pesti

[434] Acta iud. 1697. márc. 8.
[435] *Suttinger* i. m. 353—354.
[436] L. IV. fej. 227. jz. és fent 408. jz.
[437] KA Exp. 1688. aug. 3: Dalmadyné panasza; 1689, Karpffenstein h. bíró ügye, fent 374. jz.; Reyer—Sauttermeister ügy, fent 381. jz.; KA Besch. Pr. VIII. vol. litt. M, 1703. jún. 1, júl. 11, litt. L. júl. 18: panasz Lassacher kancellista ellen; uo. litt. L, 1703. szept. 10: panasz Bösinger polgármester ellen; uo. litt. P, 1704. jún. 16, 20, és litt. O, 1704. jún. 30: Bösinger—Maylin ügy, vö. II. fej. 30. jz.
[438] Az előbbire a pékek ügye, l. IV. fej. 227. jz., és KA Besch. Pr. VIII. vol. litt. S, 1703. márc. 29, máj. 24, jún. 4; az utóbbira l. fent 408. jz. — Megkeresés iniuria miatt Győrből: Corr. mag. 1693. jún. 22.
[439] KA Besch. Pr. 1688. szept. 18, okt. 16, I. fol. 41v, 42v—43. fol.; uo. 1689. márc. 30, jún. 17, 23, I. vol. 52, 54, 67v, 72v—73, KA Exp. 1689. ápr. 9: az id. kifejezések; Ptjkv. 1697. máj. 31, jún. 11, II. 39, 43; fent 408. jz.

becsületsértési perben megtörtént.[440] A rágalmazási perekben ezen túlmenően a bíróság belement az állítás valóságának bizonyításába is. A felperesnek tanúk és okiratok segítségével *(durch Proben)* kellett tisztáznia magát vagy feleségét a vádak alól, az alperesnek ugyanúgy az ellenkezőjéről kellett meggyőznie a bíróságot.[441] Ennek keretében a borlopással vádolt víziárosi ács iratokkal mutatta ki borüzletének szabályszerűségét, a viszályba bonyolódott pékek meg többszöri szakértői vizsgálatot, „pártatlan céhet" vettek igénybe.[442] A bizonyítás eredményéhez képest engedte meg a bíróság a tisztító esküt az alperesnek, illetve tagadta meg tőle, ha a *praesumptio* ellene szólt.[443] A kamarai igazgatóság az öreg Sauttermeister rágalmazóját azzal is megfenyegette, hogy jog szerint elmakacsolja, ha nem bizonyít; a gyakorlatban azonban az *in contumaciam* ítélet nem fordult elő.[444]

Bizonyítás után a tanács határozatot hozott. A panasz jelentéktelensége *(Vnerheblichkeit)* az eljárás megszüntetését eredményezte.[445] De a gyakorlat szerint *ex officio* megszüntetésnek nevezték a határozatot akkor is, ha az egyik fél sem érdemelt büntetést, és sikerült őket kibékíteni *(zu gueten freundten gesprochen)*.[446] A béke kézfogással *(Handgeliebt, Handtgebung)* jött létre;[447] a felek kölcsönösen megbocsátottak egymásnak, s a béke megtartását a magisztrátus azzal biztosította, hogy a viszály felújítójára, a sértés megismétlőjére pénzbírságot *(Pönfall)* helyezett kilátásba; az előre megállapított összeg a sértés súlyosságához mérten 6 forinttól 50 tallérig terjedhetett.[448] Előfordult, hogy a tanács megsértése miatt egyben büntetést is szabtak ki, ekkor a szidalmak megismétlését az összeg kétszeresének terhével tiltották meg.[449] Nőknek, akik nem tudtak féket rakni a szájukra, a bíróság a „hegedű" büntetését helyezte kilátásba.[450] A *Pönfall* egyébként nem maradt üres szó. Egy korai ügyben két pesti asszony öntött egymásra (és a hatóságra is) válogatott szidalmakat; egyikük pénzbüntetést is fizetett, s a tanács 10 tallér terhével megtiltotta a viszálykodást. Később azonban ismét nekiestek egymás becsületének, ezért a hatóság mindkettőjüket elmarasztalta a pénzbírságban.[451] Budán meg egy esetben a pénzbírsággal megerősített tilalom megszegőjét a strázsamesterhez küldte a tanács.[452]

[440] Ptjkv. 1696. nov. 6, 9, I. 409, 412.
[441] L. fent 347, 378, 406. jz.
[442] L. fent 337. jz. (a második ügy); KA Exp. 1696. ápr. 26, no. 39.
[443] L. fent 403, 422. jz.
[444] L. fent 342. jz. (1697. máj. 31.)
[445] Btjkv. 1700. ápr. 19, III. 202, IV. 60.
[446] Ptjkv. 1692. jan. 23, I. 53; Btjkv. 1695. febr. 11, I. 545; uo. 1705. okt. 23, V. 212. — A megszüntetésnek felelt meg a római jogi *transactio* kifejezés is, l. fent 430. jz.
[447] 1689: fent 319. jz.; Corr. mag. 1689. nov. 7; tettlegességgel kapcsolatban Ptjkv. 1704. okt. 28, III. 265.
[448] Btjkv. 1689. máj. 23, I. 172, vö. 319. jz.; KA Besch. Pr. 1689. jún. 3, I. vol. 60v—61. fol.; Ptjkv. 1692. aug. 30: 30 ft, I. 73—74; Acta iud. 1693. jan. 5; Btjkv. 1694. szept. 26, I. 519—520, II. 25; uo. 1695. dec. 9, I. 647—650, II. 52—54, Acta iud. 1695. dec. 16; KA Exp. 1696. ápr. 26, no. 39: 50 tallér; Btjkv. 1703. ápr. 20, III. 628, IV. 611.
[449] L. IV. fej. 232. jz.
[450] 1698: fent 402. jz.; Btjkv. 1703. ápr. 16, III. 625, IV. 609.
[451] Ptjkv. 1688. júl. 7, dec. 16, I. 1, 8, vö. IV. fej. 232. jz.
[452] Btjkv. 1696. máj. 7, II. 77, vö. IV. fej. 342. jz.

Ha a gyalázkodásban csak egyik fél bizonyult bűnösnek, vagy a sérelem súlyosabbnak tűnt, a sértőt állításának, szavainak a bíróság előtti visszavonására *(gerichtliche recantation)* és a sértett megkövetésére *(abbitt)* kötelezték.[453] A bocsánatkérés szertartásához is hozzátartozott a kézfogás.[454] A megkövetést gyakran mondották nyilvánosnak is, de nyoma sincs annak, hogy ez a középkorban hazánkban is dívó, drasztikus formaságok között történt volna meg. Ha a sérelem a tanács ellen irányult, ez a jelek szerint alkalmazta a régi módszert, s a gyalázkodónak nyilvánosan szájon kellett csapnia magát.[455] A polgárok közötti becsületsértés esetében azonban megelégedtek azzal, hogy az elmarasztalt alperes a tanács színe előtt *(in pleno, vor Gericht)* hajtsa végre a megkövetést; mivel pedig erről bírósági tanúsítványt *(Gerichts Vrkundt)* állítottak ki a sértett számára, ennek költségeit is a sértőnek kellett viselnie.[456] A nyilvános megkövetésnek a tanács színe előtti lefolyására mutat Stöckl budai ács pere is, melyben Neuhold bognártól a „bortolvaj" kitételért kért elégtételt. Az eljárás során az alperes előállította tanúként Stöckl elbocsátott szolgálóját, akitől a híresztelés eredt. A tanács a lányt nyilvános megkövetésre kötelezte, amit azonnal el is végzett; ezt pedig csak a tanács színe előtt tehette meg így.[457] Arra is gondolhatunk, hogy a nyilvános megkövetés fejében a hatóság megelégedett az alperes aláírásával és pecsétjével ellátott nyilatkozat *(Revers)* kiadásával; ebben a sértő kijelentette, hogy állítását ünnepélyesen visszavonja, ellenfelétől nyilvánosan bocsánatot kér, és a jövőben — esetleg büntetés terhével — tartózkodik a sérelem megismétlésétől. Ilyen reverzálist kellett adni az egész céh számára is, ha valamennyi tagját érte a sérelem.[458] A megkövetést egyébként sokféleképpen tehették súlyosabbá: tekintélyesebb polgárt a sértőnek harmadmagával,[459] papi személyt ugyanígy, „keresztény módon" vagy térdenállva,[460] inasnak mestert a tanácsban és otthonában,[461] rácnak rác sértetteket a tanácsban és még a tabáni bíró előtt kellett megengesztelnie.[462] Az egész céh ellen irányuló sértést a céh gyűlésén, „bey offener lad" is vonták vissza; másrészt a céh érdekelve volt a tagjai között kitört becsületügyi viszályban, s így a Ferretti és Bürtzel közti per tárgyalásán az atyamester hat kőműveslegény kíséretében jelent meg.[463]

[453] Acta iud. 1692. nov. 12, Btjkv. I. 432—434. Tanulságos, hogy az itt tárgyalt rágalmazást (l. fent a 375. jegyzetnél) már előbb Bécs hatósága is 50 tallér terhével tiltotta meg, s ezt Buda csak megismételte.

[454] Btjkv. 1695. febr. 23: die handt gegeben, vnnd abgebetten, I. 553.

[455] L. a IV. fej. 397—400. jegyzetnél; erre utalt a budai tanács a Kränzerrel folyó viszály során is, l. III. fej. 56. jz.

[456] 1695: fent 338. jz.; 1696: fent 370. jz.; Acta iud. 1695. dec. 16, Btjkv. dec. 12, I. 651—652, II. 54, a tanúsítvány kiváltása.

[457] 1695: l. fent 337. jz.

[458] Ptjkv. 1688. júl. 21, I. 2; Acta iud. 1693. jún. 27; uo. 1693. júl. 13; KA Besch. Pr. 1697. febr. 15; céhnek, IV. vol. 59—59v fol.

[459] Ptjkv. 1696. nov. 6, 9, I. 409, 412.

[460] 1697: fent 215, 354. jz.; Btjkv. 1706. aug. 19, VI. 343—344, VII. 145. Az utóbbi esetben Sprengerné Tamás atya vízivárosi vikáriusnak nyilvánosan a német nyelvtudás hiányát vetette a szemére! A pap megbocsátott neki, s ezért mindössze 6 forintot kellett fizetnie a kórház javára.

[461] Btjkv. 1699. máj. 15, II. 485, III. 45.

[462] Uo. 1704. aug. 8, IV. 764, V. 41, VI. 39.

[463] Acta iud. 1693. jan. 23; uo. 1696. aug. 30.

A kiegyezés illetve megkövetés helyreállította, a bíróság kiadványa tanúsította a sértett becsületét, hiszen a sértő „megadta neki tisztességes nevét." De a budai vagy a pesti tanács, ha jónak látta, még büntetést is szabhatott ki rá. Ez meglehetősen ötletszerűen történt, és nem terjedt néhány forintnál vagy tallérnál többre; nőknél — talán a „világítás" büntetésének megváltásaként — gyertyára adott pénz vagy viasz formáját vette fel.[464] Pest hatósága, ha a büntetés összegét kamarai bizottság szabta meg (25 ft), vagy Buda tanácsa, amikor növelni akarta a Szentháromság-szobor alapjának bevételeit, a szóbeli sértést is jobban megsarcolta, s egészen 36 tallérig felment.[465] Ugyanaz a fiskális szempont lehetett irányadó, amikor verbális iniuria címén a fuvarostól fuvart, a kőfaragóktól ablakkeretet, a lakatostól templomi gyertyatartót hajtott be a hatóság valamelyik középület javára.[466] Jellemző, hogy Buda tanácsa a gazdasszonyát megsértő vincellért 14 napra fél munkabérre szorította.[467] Ebben ugyanaz az osztályszemlélet mutatkozott meg, amely becsületsértés esetében is áristomot alkalmazott, mégpedig túlnyomórészt papi személy vagy mester (gazda) megsértése miatt. Az ilyen szabadságvesztést a strázsamesternél kellett kitölteni, s időtartama sem haladta meg a néhány napot.[468] De a kuruc időkben már a törvényszolgához, bilincsbe verve is utaltak alpereseket, ha magasabb rangút sértettek meg; igaz, a végrehajtás során enyhítették az őrizetet.[469] A legsúlyosabban Hueber budai asztalos bűnhődött, aki Sparber pátert ismételten szidalmazta, majd (jó?) madárnak nevezte: a tanács nyolc napig tartotta áristomban kenyéren és vízen, ismétlődés miatt pedig még bilincsbe is verette.[470] Ezek a büntetések azonban már túlmennek a *verbal-iniurien* miatt indult polgári perek eredeti célján, s inkább már említett vegyes jellegüket világítják meg.

b) *Testi sértés*

A testi sértés *(real-iniurien)* majdnem ugyanannyi munkát adott a két város hatóságának és a kamarai igazgatóságnak, mint a rágalmazás és becsületsértés. A kettő gyakran össze is kapcsolódott: a polgárok rendesen

[464] Ptjkv. 1688. júl. 21, I. 2, de elengedik; Corr. mag. 1689. nov. 7; Btjkv. 1694. szept. 20, I. 514, II. 17; 1695: fent 406. jz.; Ptjkv. 1696. júl. 31, 3. ft gyertyára, I. 385, az ügy bonyodalmait l. az I. fej. 58, IV. fej. 348. jegyzetnél; Ptjkv. 1697. máj. 31, jún. 11, II. 39, 43: 2 és 1 font viasz a két félnek; Btjkv. 1700. ápr. 16, III. 200, IV. 57.

[465] Fent 370. jz.: 25 ft; Btjkv. 1707. máj. 16, 23, jún. 3, 17: 36 tallér, mérsékelve 24-re, VI. 479, 482, 488, VII. 296, 300, 307, 318; uo. 1708. júl. 4: 16 tallér, VI. 666, VII. 521.

[466] L. a IV. fej. 252, 312, 405. jegyzetnél.

[467] L. fent 217. jz.

[468] Btjkv. 1694. szept. 20, I. 514, II. 17; Acta iud. 1697. márc. 8; Btjkv. 1700. ápr. 16: két ügy, III. 200, IV. 57; Ptjkv. 1703. márc. 2: plébános sértegetése, III. 142—143; Btjkv. 1703. ápr. 20, III. 628, IV. 612; 1705: fent 347. jz.; Btjkv. 1706. nov. 10: őexcellenciája komornyikjának megsértése, VI. 376—377, VII. 176; uo. 1708. márc. 21: áristom kérése alperes ellen, VI. 622, VII. 465.

[469] Uo. 1704. nov. 29: mészároslegény ... ad compedes, IV. 801, V. 82, VI. 77—78; uo. 1708. máj. 18: zum Schergen, majd csak Haus Arrest báró Stom ezredesné megsértéséért, VI. 646—647, VII. 497.

[470] Uo. 1706. okt. 29, dec. 15, VI. 371, 395, VII. 170, 199.

nem maradtak meg a gyalázkodásnál, hanem felgerjedve egymás hajába is kaptak, másrészt a sértegetés alapul szolgált egy-egy kiadós ütésre vagy vágásra. A két tiltott cselekmény között lényeges különbség is mutatkozott: a testi sértést általában nem lehetett puszta megkövetéssel jóvátenni, a tettesre többrendbeli kártérítési kötelezettség hárult, amellett a hatóság rendesen büntetéssel is sújtotta. A pesti jogkönyvjavaslat is kifejezi ezt az összetett jellegét, bár csak a vásáron vagy más kiváltságos helyen történt verekedésről, ütlegelésről, sérelemről szól (P. II. tit. VII. art. 10.). Az elkövető — úgymond — térítse meg a sértettnek „quod sua interest", azonkívül fizessen a tanácsnak 12 ft büntetést. Bővebben szólt a testi sértésről a Pr. Cr. 62. cikke, mégpedig az emberöléssel kapcsolatban (13. §). A halált okozó sebzést vagy ütést, valamint az ölési szándékkal történt testi sértést fenntartotta a joghatósággal rendelkező úrnak, de a közönséges verekedést és vagdalkozást a városi (falusi) bíróság hatáskörébe utalta. Felperes híján ennek volt kötelessége a megfelelő — de nem pénzbeli — büntetést kiszabni; ha azonban felperes jelentkezett, a büntetés mellett még megfelelő elégtételt is kellett nyújtania számára, a költségen, káron és a foglalkozás elmulasztásából eredő károsodáson kívül. A büntetést az osztrák kódex — jellemzően — súlyosabbnak rendelte akkor, ha az alperes szegénysége miatt nem tudta ezeket megtéríteni a sértettnek, vagy ha visszaesőnek minősült. Általában ezek az elvek irányították a két város joggyakorlatát.

Mint a szóbeli sértésnél, a testi sértés ügyeiben is indulhatott a per a kamarai adminisztráció előtt. Nem is lehetett ez másként, amikor maga a polgármester (Bösinger) követett el erőszakosságot. A Krempl és Zaunockh elleni tettlegességei az egész tanácsot felháborították, és — mint láttuk — évekig foglalkoztatták a főhatóságot. Ugyancsak itt tett panaszt Reyer Mihály Gábor császári tisztviselő, akit Bösinger spanyolnáddal és kézzel úgy eltángált, hogy az arca egészen eltorzult.[471] Az adminisztrációhoz fordult szóbeli és tettleges sérelem miatti panaszával Bittner császári hajóőr, és itt tettek panaszt ugyanezért ellene is.[472] Reitter ellátási főbiztos bántalmazásáért az adminisztráció rendelte el a tettes gazdájának, Pavics péknek letartóztatását.[473] Polgármester, bíró, tanácsos is kért elégtételt a főhatóságtól, és az első budai szindikus, Krätzschmann János György nevét egy hasonló beadványa tartotta fenn. (Ügyét egyébként elintézés végett a polgármesternek adta ki az igazgatóság.)[474] Az általános hatásköri szabályoknak megfelelően az adminisztrációnál tett panaszt Hirschl Izsák és sógora az őket bántalmazó Salgari József egri prefektúrai ellenőrre,[475] s itt került megvitatásra egyik zsidónak a másik elleni reáliniuria-pere.[476] Emellett olyanok is

[471] L. a IV. fej. 230, 231. jegyzetnél; Reyer ügye (1696) KA Mem. u. Anbr. 196 R, KA Besch. Pr. 1697. márc. 4, IV. vol. 63. fol.

[472] Uo. 1689. jún. 10, I. vol. 64—64v fol.; uo. 1689. júl. 4, aug. 29, 1690. jan. 10, I. vol. 73v—74v, 86—86v, III. vol. 7—7v fol. (az utolsó no. 11.).

[473] Uo. 1698. febr. 5, V. vol. 11v fol.

[474] L. IV. fej. 228—229. és (a szindikusra) II. fej. 22. jz.

[475] KA Besch. Pr. 1698. okt. 10, 20, 21, 29, V. vol. 101v, 104, 107, 109v fol.; KA Mem. u. Anbr. 24 J, 48 J (kelet nélkül és 1698. nov. 6.).

[476] KA Besch. Pr. VIII. vol. litt. L, 1704. jún. 18: Leeb Salamon a két Bürgl ellen.

felkeresték testi sértés miatti panasszal a kamarai hatóságot, akiknél a város megkerülését semmi sem indokolta.[477] Ezért az adminisztráció nemegyszer adott megbízást kisebb súlyú ügyek elintézésére a városok bíróságának, hogy ne kelljen velük bajlódnia.[478]

Az adminisztráció működése egyébként nem sok hasznot hozott a panaszosoknak. Szokott lassúságával járt el a testi sértési ügyekben is; újra meg újra kiadta a beadványt jelentéstételre az alperesnek, de ítéletig csak ritkán jutott el. Így nyoma van annak, hogy Geiter budai kőművesmester bántalmazása miatt Weis borkorcsolyást *(Faszieher)* 24 ft kártérítésben és (a vitás?) 26 ft munkabérben marasztalta el, a gyalázkodásért még bocsánatkérésre is kötelezve őt. Az ítélet végrehajtása a budai hatóságra hárult.[479] Az említett Hirschl—Salgari ügyben is sikerült a zsidóverő ellenőrt szüretje és utazása letiltásával az elvett kabát visszaadására és a gyógyítási költség megtérítésére szorítani. Majd egy bántalmazott rác javára ítélt meg az adminisztráció a borbély költségén kívül 6 forint fájdalomdíjat is a hatalmukkal visszaélő tabáni őrökkel szemben, mégpedig 24 órán belüli lefizetésre![480] Ha a katonai hatóság is bekapcsolódott az eljárásba, a sértett kielégítése akkor sem volt biztosabb. Stublantz pesti puskaműves pl. összeszólalkozott anyósával, Schweidler hadnagy feleségével, s a kölcsönös szidalmak után egy alapos pofont adott neki. A tanúként kihallgatott kocsis vallomása Stublantznak kedvezett. Bár Schweidlernek sikerült vejét egy időre áristomba tétetnie, Pfeffershoven katonai parancsnok és az adminisztráció útján még egy év múlva is hiába keresett elégtételt a pesti tanácsnál.[481] Arra is találunk adatot, hogy egy muskétás lábának eltörése miatt a katonai hatóság ítélt egy pesti rác polgárt a felcserdíj, fájdalomdíj és a bírói költség megfizetésére, a végrehajtást pedig a várostól kérte.[482] Mindezek a töredékes adatok is arra vallanak, hogy a tényállás megállapítása után a kamarai és katonai hatóságok is költséget (ápolás, eljárás) és kártérítést (fájdalomdíj) ítéltek meg. Ehhez a kamarai igazgatóság a — még említendő — fellebbezett perekben is ragaszkodott.

A városok tanácsai előtt lefolyt nagyszámú testi sértési per tényállása távolról sem olyan érdekes erkölcstörténeti fejezet, mint a rágalmazás és becsületsértés változatai. Jogi szempontból sem volt lényeges különbség a tekintetben, hogy az alperes karddal, szablyával, csákánnyal, bottal, mérőrúddal, spanyolnáddal vagy ököllel ütötte-vágta-e az felperest; hogy kékzöld foltokat okozott testén, vagy vért ontott, esetleg leharapta az orrát vagy az ujját. Mindez az elégtétel és a büntetés mértékét befolyásolta, de minőségi változást csak akkor idézett elő, ha a testi sértés halált okozott. A tettesek lehettek polgárok, zsellérek és katonák; tisztes kézművesek, legények és inasok; férfiak és nők. Említést érdemel, hogy az asszonyok nem-

[477] Uo. 1697. febr. 11, IV. vol. 56v fol.; uo. VIII. vol. litt. M, 1704. aug. 18.

[478] Uo. 1697. márc. 4, IV. vol. 64. fol. egy volt postamesterné és az „öreg kerülő" ügyében: damit man dergleichen causas nicht ex officio zu ventiliren bemüssiget werde.

[479] Uo. 1696. jan. 11, IV. vol. 7v fol.

[480] Fent 475. jz.; KA Besch. Pr. VII. vol. 1701. okt. 31, dec. 5.

[481] Fent 399. jz., KA Exp. 1702. dec. no. 27. (nov. 23-án), Int. a. a. nr. 666; Corr. buch 1702. dec. 27, II. 490—491.

[482] Int. a. a. nr. 794, 1706. jún. 11.

csak közönséges hajbakapásért állottak a bíróság előtt, hanem fegyveres testi sértésért is. Steinbrecherné pesti asszony pl. farsang idején álöltözetben karddal megvágott egy magyar embert; Rác Mihályné pedig ugyanitt pisztollyal megsebesítette Buday István jobb kezét.[483] Ezeknél az adatoknál fontosabb a felelősség kérdése.

A háborús időkben mindig jelentős létszámú katonaság állomásozott Pest-Budán. Ebből azután rengeteg verekedés, sebesítés származott, és nem mindig a polgárok húzták a rövidebbet. A felelősség kérdése akkor okozott nehézséget, ha egy ilyen dulakodásnál *(Rauffhandel)* többen is okozhatták a sértést. Jó példa erre egy korai eset, melyből csak a vallomások maradtak fenn. 1688 júliusában két katona kuglijáték közben szóváltásba keveredett a vízivárosi Fehér Ökörnél. A vita egyik résztvevőjének, egy hajóslegénynek mintegy húsz társa sietett segítségére. Az egyik katona kardlappal védekezett, de a markos hajósok eltörték a fegyverét, a másikat jól megvágták a fülén, majd a két vitézt felkergették a hegyre.[484] Ha a tanács nem állapította meg a jogos védelmet, nyilván ugyanúgy ítélt, mint egy másik ügyben, melynek Plazer káplár volt a sértettje. Ez négy kőművessel keveredett viszályba, melynek során ő botját használta, azok viszont karddal jól összevagdalták. A budai bíróság a sebeket megvizsgálva együttesen marasztalta a harcias kőműveseket a borbély költségének és 10 tallér fájdalomdíjnak a megfizetésére.[485] A kollektív felelősség másik fajta érvényesítését Trifanovics Jurkó ügyében figyelhetjük meg. Megsebesítésénél négy bognárlegény volt jelen, s a tanács fejenként 1 tallér gyógykezelési költség megtérítésére, vagy a tettes megjelölésére kötelezte őket.[486]

Felelőssé tették a testi sértésért a felbujtót is. Wahl Ignác budai polgár, aki Huemann mészároslegénnyel előzőleg perpatvarba bonyolódott, a felbujtás *(Anstifftung)* gyanújába esett, amikor egy káplár bántalmazta a haragosát. Csak egy tűzmester *(Kunstabler)* tanúságával tudta „purgálni" magát. Hueber vincellért viszont, aki oka volt annak, hogy egy katona nyomorékká tette Wallner Jakabot, ennek fájdalma és munkakiesése fejében 25 forintban marasztalta a budai tanács, sőt büntetésül még áristomra is vetette.[487] Kisebb pénzbüntetéssel sújtották ugyanitt Reimb mézeskalácsost, aki nem akadályozta meg idejében a házában folyó verekedést. Sajátos módon vált felelőssé a pesti Markó rác, aki a kuruc időkben egy kisfiút küldött maga helyett az őrségre. A gyerek puskaport gyömöszölt egy lyukba, rátette a lámpát, s egy másik fiúval belefújatott; ennek persze megégett az arca. Pest hatósága a borbély költségében és 9 forint büntetésben marasztalta Markót, mert nem férfit küldött maga helyett; a fiúkat pedig (láthatóan a megpörkölt legénykével együtt) megostoroztatta.[488]

Markó esete azt a kérdést veti fel: meddig vezette el a két város tanácsa az okozatosság láncát, milyen eredményért tette felelőssé az alperest.

[483] Ptjkv. 1694. febr. 26, I. 150; uo. 1698. febr. 18, máj. 13, II. 79, 110—114.
[484] Acta iud. 1688. júl. 12.
[485] Btjkv. 1689. nov. 30, Ia. 73—76.
[486] Uo. 1703. jan. 13, III. 574, IV. 543.
[487] Uo. 1700. júl. 14, 16, III. 250—252, IV. 116, 118; uo. 1702. dec. 14, III. 559, IV. 517.
[488] Uo. 1700. febr. 26: weillen er nicht ehender abgewehrt, III. 163—164, IV. 19—20; Ptjkv. 1708. jún. 5, III. 482, vö. IV. fej. 255. jz.

Itt tanulságos lehet egy jól dokumentált iniuria-per, Harrer Ferenc Lipót császári kősóvizitáció-biztosé Garrano Allio stukkátor, valamint Rocco Spazz császári építőmester ellen. Buda tanácsa Pfeffershoventől kapta meg Harrer panaszát, s a viszontkeresetekkel együtt bizottságra ruházta elintézését. A stukkátor (az építész szolgája) a viszálykodás során Harrert veszélyesen megsebezte a homlokán egy boroskancsóval, és még az őrizet sem riasztotta vissza attól az állítástól, hogy a császári biztosnál két akó bor van, melyet Spazz pincéjéből vitt el. Allión a tanács alaposan elhúzta a port: megkövetésre, a fürdős 8 forint honoráriumára, és elégtételül 100 forintra ítélte.[489] Másként alakult a rangbéliek, Harrer és Spazz pere, melybe egyébként feleségeik is beleszóltak. Nem is a kölcsönös gyalázkodás okozott gondot, hanem az a tény, hogy Spazzné hat nappal a verekedés után abortált, s ezért maga is perelte Harrert. Buda hatósága kimondotta, hogy az elvetélés „*ob casum fortuitum*", véletlenül történt; igaz ugyan, hogy a megelőző veszekedés a végső ok *(causa causae)*, de célja nem a magzat elhajtása volt, ezt azért a gondviselésnek kell tulajdonítani. Ugyanaz áll az abortusra is, amelyet a császári biztos felesége emlegetett, mert ütés érte a combján (!). Az építész követ dobott, a tiszt pisztolyt rántott, de ezért a kölcsönös sértésért a főőrségen már fogságot szenvedtek; a bőven egymásra szórt rágalmak pedig nem bizonyíthatók, és „ex iure retorsionis" estek. Mindezek alapján a pert hivatalból megszüntették, és a felek becsületét helyreállították.[490] Az ügy tanulsága, hogy szándékon túlmenő eredményért a város nem állapította meg a sértő felelősségét. Egy későbbi hasonló kimenetelű verekedés tettesét a nő megvizsgálásáig áristomra kárhoztatták, de a döntés ismeretlen.[491]

Az alperesek gyakran a jogos védelemre *(moderamen inculpatae tutelae, Notwehr)* való hivatkozásssal igyekeztek elhárítani a testi sértésért rájuk háruló felelősséget. Láttuk, hogy az emberölésnél a kamarai igazgatóság és a városok tanácsai is tekintetbe vették ezt.[492] De mint ott, a bírói ítélet itt sem minden ügyben ismeretes. Vannak perek, amelyekben az alperes hivatkozott rá, hogy a felperes gyalázta, elsőnek ütötte meg, karddal közeledett hozzá stb.; az ügy kimenetelét azonban elhomályosította a hatóság megsértéséért vagy szökésért kiszabott büntetés.[493] Stocker Lőrinc doktor, Buda „fizikusa" panaszának sorsát nem ismerjük. Előadta, hogy Everling doktor kétségbe vonta az ő orvosi képesítését, mire ő felkereste, és követelte diplomájának bemutatását. A szóváltásból verekedés, parókacibálás lett, végül a tisztiorvos a prófosz őrizetébe került, s innen a jogos védelemre hivatkozva akart kiszabadulni.[494] Ugyancsak a védelem mentette Buckh budai szabólegényt, aki Trost hadbiztostól az utcán kérte számlája

[489] Btjkv. 1705. ápr. 7, máj. 5, 8, 25, jún. 15, IV. 844—845, 859—860, 862—865, 872, V. 126—128, 144, 146, 149—153, 161, VI. 122—124, 140—141, 145—147, 149; az ítélet a köv. jegyzetben; végrehajtás kérése az adminisztrációtól, ahol Allio irodaszolga lett, Btjkv. 1705. aug. 5, IV. 883, V. 176, VI. 171.

[490] Uo. 1705. jún. 26, IV. 875, V. 165—166, VI. 162; Acta iud. aznap (a júl. 3-i ítélet is).

[491] Btjkv. 1708, VI. 631, VII. 477.

[492] L. a IV. fej. 36—43. jegyzetnél.

[493] 1688: fent 395. jz.; 1694: IV. fej. 210. jz.

[494] KA Mem. u. Anbr. 213 S, 1710. márc. 10.

kiegyenlítését, mire ez spanyolnáddal verni kezdte. A legény nemcsak a kardját ragadta meg, hanem beszorította Dörr szabómester udvarába, s onnan csak két vértes szabadította ki. Ezek persze a hadbiztos mellett vallottak, s a legény kétszer is áristomba került; Trost még azt is megtagadta, hogy „egy ilyen jómadárral" szemben a bíróság elé álljon. A rabiátus szabólegény kifogása, életének védelme *(natürliche Lebens Defension)*, sikeres bizonyítás esetén súlyos büntetéstől menthette meg őt.[495] Ugyancsak bizonyítani kellett két mészáros testi sértési perében azt a tényt, hogy a karddal vagdalkozó alperes fel is húzta a pisztolyát; itt ez hozakodott elő azzal a kifogással, hogy a „szokása szerint" lövöldöző felperestől féltében nyúlt fegyverhez, de láthatóan még bizonyítani sem engedték.[496]

Amennyiben a bíróság meggyőződött arról, hogy a megvert vagy megsebesített felperes adta az első ütést, dobott követ az alperes szobájába, vagy legalábbis szidalmazta őt, marasztalása nem terjedt túl a felcser (borbély, fürdős) költségének megfizetésén. Ilyenkor tehát a felelősség megoszlott a verekedő felek között, s a tanács határozata szerint a megvert felperesnek „el kellett viselnie a fájdalmat", sőt a különösen szájas asszonyt még vasraveréssel is megfenyegette.[497] Ha azonban a hiba teljesen a panaszosra hárult, még rosszabbul is járhatott. Nemcsak egy más házába berontó török rabnak vagy a Kecskeméti kapu őrével erőszakoskodó szolnoki szolgának lett a kapott seb a büntetése, hanem a nádpálcával alaposan fejbe vert Stublanz pesti polgárnak is, akit a tanács a veszekedés kezdeményezésében talált hibásnak.[498] Sőt a kivont karddal rátörő szaktársát fejbe verő boltossegéd védelem címén mentesült, panaszt emelő ellenfelét pedig három napi áristomra ítélte a tanács.[499] A jogos védelem bizonyításának meghiúsulta esetén természetesen az alperes nem menekült a gyógyítási költségtől, sőt pénzbüntetést is kapott. Így járt Jarsina császári puskaműves, aki Wotgy András budai szabó orrát állítólag véletlenül *(vngefehr)* harapta le, vagy Kirchoffer lókereskedő, aki pisztollyal lövöldözött, verekedett, s a *Notwehr*-t bizonyítani nem tudta.[500] A felelősség megosztásának szép példáját adta Pest tanácsa a párbajozó polgárok ügyében: mindkettőt tíz tallérra büntette, a látlelet költségét megosztotta, ezenkívül a kihívót a fejsebért egyébként járó fájdalomdíjtól elütötte, és csak a gyógyítást ítélte meg neki.[501]

Azokból az esetekből, amelyekben a sértett nem ütötte meg, csak gyalázta az alperest, érdekes tanulságot szűrhetünk le. A gyakorlat szerint jogos védelemnek rágalmazással, becsületsértéssel szemben is volt helye!

[495] Acta iud. 1705. okt. 22. (az összes iratok nov. 6-ig); Btjkv. 1705. okt. 23, 27, IV. 910—911, V. 212—214, VI. 202—204.

[496] Acta iud. 1693. dec. 4.

[497] 1694: l. I. fej. 42. jz.; Btjkv. 1694. dec. 3: fejbeverés Szackan-nal, I. 522—523, II. 27; uo. 1695. márc. 18: necessario defensionis modo, I. 568—569; Ptjkv. 1697. szept. 6: die schmerzen zu leiden, II. 57; Btjkv. 1702. aug. 30: bilinccsel fenyegetés, III. 531, IV. 485.

[498] Ptjkv. 1689. nov. 16: török, I. 34; uo. 1700. aug. 21: Stublanz, II. 390—392; uo. 1700. szept. 3: a szolga terhe a gyógyítás ... wegen seines Freuels, II. 402.

[499] Uo. 1693. júl. 24, I. 119.

[500] Acta iud. 1695. júl. 27, Btjkv. I. 608—612: az elcsúfított szabó tisztességét Jarsina költségére kiadott okiratban tanúsítják; Ptjkv. 1704. júl. 1, III. 246—247.

[501] Uo. 1700. szept. 10, 17, II. 408, 412: a büntetést utóbb mérsékelték, de a kihívóé magasabb maradt.

Jellemző, hogy egy korai ügyben Pest tanácsa elhalasztotta az ítélethozatalt, míg a felperes (!) tanúkkal nem bizonyítja az alperesre, Sünigen borbélyra kiabált lopást. Ez a sértettnek megsebezte a fejét, tehát a szidalmat csak védekezése okául hozhatta fel.[502] A gyalázkodással szemben azonban csak mértékkel lehetett jogosan védekezni. Igen tanulságos erre nézve Wabel budai lakatoslegény esete, akinek fejét és nyakát Hueber nevű társa súlyosan összeverte. Ez hiába védekezett az őt ért sértéssel, a tanács úgy vélte, hogy Wabelt részegsége miatt kímélnie kellett volna. El is marasztalta a borbély költsége, 2 ft fájdalomdíj és 12 ft büntetés megfizetésében, majd az utóbbit gazdasszonya kérésére 9 forintra mérsékelte. Hueber az adminisztrációhoz fellebbezett enyhítésért; azt állította, hogy Bécsben az ilyen szegény iparoslegényeket hasonló esetben csak fél tallérra büntetik, neki viszont a fürdős és a strázsamester követelését is meg kell fizetnie. A kamarai igazgatóság leiratára a város megindokolta álláspontját. Hamisnak jelentette ki a bécsi analógiát, hivatkozott az országos jogra és a kihirdetett tilalom 12 talléros büntetésére. Felvetett kérdésünk szempontjából azonban ez a legfontosabb: a tanács szerint a részeg sértett szidalmainak megtorlására elég lett volna néhány ütés a hátára, az életveszélyes sérelem sok volt; Hueber tehát nem hivatkozhatik a jogos védelemre, hiszen cselekménye erőszakos támadás *(violentus aggressus)* volt.[503] Nem sokkal előbb, a Wilfersheim karját eltörő Cammerlohr fuvarost ugyancsak Buda tanácsa nagy összegre, 100 tallérra büntette meg, és lefizetéséig áristomba ültette, mert a jogos védelem határait rendkívüli módon túllépte *(limites defensionis enormiter excediert)*.[504] Ezeket a határokat írta körül a város a Wabel—Hueber ügyben.

A felelősségnek sajátos, a tanácsok osztályszemléletére nagyon jellemző szabályai érvényesültek abban az esetben, ha a testi sértés gazda és cseléd, vagy mester és legény között esett meg. Egy ismeretlen kimenetelű perben a gyalázásért és verésért elégtételt kereső kőműveslegénnyel szemben mestere, Kirchmayr Jakab azzal védekezett, hogy lopásért fenyítette meg a panaszost.[505] Ugyanezt hozta fel Weinschenkh János a pesti tanács előtt, de hozzátette még, hogy a félholtra vert, összevissza szurkált és égetett török kislány az ő rabnője, aki hatalmában van. Az ügyben a pesti plébános lépett fel a kikeresztelkedni szándékozó lányka nevében; ő fizette meg a gyógykezelő borbélyt is. A tanács nem osztotta az alperes álláspontját, s a gyógyítás díján kívül fájdalomdíj és költség fizetésére is kötelezte.[506] A szadizmus nyilván túlment a gazdai fenyítés egyébként szélesen értelmezett határán. De ugyancsak a pesti tanács vetette áristomba Suchentrunkh szolgáját munkájának abbahagyása miatt, pedig a gazda verte meg őt és feleségét egy marha elszabadulása címén.[507] Buda is igen alacsony összegekkel

[502] Uo. 1688. márc. 18, I. 1.

[503] Btjkv. 1701. jún. 25, 28, III. 408—409, IV. 319—320; KA Besch. Pr. VII. vol. 1701. júl. 8, Hueber itt elintézett beadványa KA Buchhalt. Acten 3836. fasc. no. 92. (júl. 18-i téves kelettel); a város felterjesztése uo. no. 91, Acta adm. cam. 1701. júl. 15.

[504] L. IV. fej. 277. jz.

[505] Acta iud. 1688. aug. 1.

[506] Ptjkv. 1692. nov. 28, I. 80—81.

[507] Uo. 1694. márc. 16, I. 157.

büntette meg azokat a mestereket, akik legényüket vagy inasukat megverték, esetleg meg is kínozták; a büntetéspénzek jegyzéke mutatja, hogy még az igen csekély összeget is — általában 1 tallérra — mérsékelte.[508] De úgy látszik, hogy a századforduló táján a mesterekkel szemben is szigorodott az elbírálás, talán a legények összefogása, s a könnyen bekövetkező sztrájk hatására. Ferretti kőműves legényének megveréséért a szokott kártérítésen kívül még áristomba is került „zu einer Straff", a vincellérjét bántalmazó gazda pedig rövid határidővel 36 tallér pénzbüntetést kapott, s ezt utóbb is alig mérsékelték.[509] Amikor azonban a szolga vagy legény ütötte meg gazdáját, mesterét, a tanács kezdettől fogva áristommal, testi fenyítéssel válaszolt; a cselédlány hegedűbe került.[510] Pénzbüntetéssel sújtotta a pesti hatóság azt a molnárt is, aki a malomtulajdonos ellen követett el szóbeli és testi sértést.[511]

A testi sértés tényállását és a felelősség kérdését a bíróság bizonyítás során tisztázta. Bár a testi sértési eljárást is sommás jellegűnek tekintették, a *summarische Clag*[512] tárgyalásánál előfordult, hogy a felperes a rendes eljárásnál szokásos artikulusokra nézve kérte a tanúk kihallgatását. Az ő vallomásuk döntötte el a per sorsát; egy pesti ügyből világosan kivehető, hogy a felek jelenlétében eskették meg, majd egyenként hallgatták ki őket.[513] A tanúvallomások mellett az ügy természetéhez mérten jelentős szerephez jutott a szemle. Különösen a korai esetekben maga a tanács vette szemügyre a sértettet; Pest hatósága pl. megállapította, hogy a panaszos Schifflinger Tamás kőműves egyik oldala olyan véresre van verve, „wie ein marter bilt".[514] A kialakult eljárásban már a seborvos, borbély vagy fürdős látleletét vette figyelembe a bíróság. Ők állapították meg, milyen mélyre hatolt a vágás, milyen zúzódásokat okozott a verés, mennyire volt veszélyes a sérülés. Tabor Miksát, Hirschl Izsák ugyancsak megvert sógorát a kamarai igazgatóság Gering seborvossal és Ecker fürdőssel vizsgáltatta meg, máskor általában elegendő volt egy szakértői vélemény.[515] Ezenkívül az alperes gyakran be is ismerte tettét, csak mentő körülményekre, védelemre stb. hivatkozott.

A bíróság a tényállás tisztázása után meghozta ítéletét. Egyes esetekben az alperest a szóbeli sértésnek megfelelő elégtételre, tehát megkövetésre *(abbitt)* kötelezte; ezzel tudta le a Bernhardt „Spillmann" elleni reális és verbális sértését Frantz Eri németalföldi festő is.[516] Feltűnően enyhének

[508] Btjkv. 1698. aug. 13, 18, II. 344, 346; a büntetéspénzek jegyzéke uo. II. 425.

[509] Uo. 1701. dec. 20, III. 467, IV. 391; 1707. júl. 1, 4, VI. 502, 504—505, VII. 323, 326.

[510] L. a IV. fej. 251. jegyzetnél.

[511] Ptjkv. 1700. ápr. 20: gewalt vnndt angriff an seinem Mühlherrn, II. 342.

[512] L. fent 485. jz.

[513] 1698: l. fent 483. jz.; az eskü hangsúlyozását l. fent a 484. jegyzetben is; kérdőpontok alább az 518. jegyzetben is.

[514] Ptjkv. 1688. szept. 15, I. 5—7. Hasonló Btjkv. 1689. nov. 30: ocularis inspectio durante iudicio.

[515] 1693: fent 496. jz.; KA Ber. u. Schr. 1695. máj. 3, no. 11: a Krempl-Bösinger viszályban; 1698: Hirschl-Tabor ügy, fent 475. jz.; 1700. szemledíj megosztása: fent 501. jz.; Btjkv. 1702. júl. 21, III. 524, IV. 476; Acta iud. 1705. febr. 6; 1708: fent 491. jz.

[516] Btjkv. 1695. júl. 6, I. 594; uo. 1701. ápr. 1, 5: Fr. Eri „Niderländischer Maler" ügye, III. 366, IV. 270.

tűnik az ilyen elintézés Reichmann Zsuzsánna ügyében, aki úgy megütötte Fuck lakatos feleségét a karján ülő gyermekkel együtt, hogy ez néhány napra rá meghalt. A budai tanács kibékítette őket, 6 tallér terhével kötelezte a feleket a békesség megtartására, s az alperesnek még egy tallér büntetését is elengedte.[517] Úgy látszik, a városi hatóságok a belső béke érdekében erőltették is a felek kibékülését. Amikor pl. két budai iparos összeszólalkozott, és Kundorff bognár a mérőrúddal, Karr üveges a botjával mért ki egy jót a másiknak, a tanács félévnél tovább húzta ügyük elintézését, mert nem akartak megegyezni. Kundorff fel is panaszolta, hogy a hatóság szüretje letiltásával akarja három napon belül egyezségre szorítani, pedig ez a felek szabadságában áll, és a bíróságon kívül is létrehozhatják. Makacssága miatt valóban letiltották szüretelését.[518] A peregyezség nyilván gyakran létrejött, de tartalma nem merült ki a puszta megkövetésben.

A testi sértés miatt elmarasztalt alperesnek — teljes felelőssége esetén — három rendbéli következményt kellett viselnie: 1. A sértett gyógykezelése (felcser, seborvos, fürdős díjazása, beleértve a felhasznált orvosságok árát). 2. Kártérítés a sértettnek az elszenvedett ütésekért, rugásokért, vágásokért stb. *(wegen erlidenen schmerzen)*[519] és a sérülés miatt elmulasztott keresetért *(versaumbnus)*, esetleg megkövetéssel együtt. 3. Büntetés a közrend megsértéséért a város „pixise" vagy a szoboralap javára. Természetesen nem minden ügyben alkalmazták valamennyi szankciót, még kevésbé tettek különbséget — mint a polgármester által megvert Krempl — a sérelem, fájdalom és becsületsértés miatti polgári kereset és a cselekményért induló büntetőper között.[520] Az ítéletek nemegyszer összefoglalták a fájdalom és a mulasztás díját a sérüléshez mért (néha 24, 30 talléros) összegben, vagy ezt a két összeget a gyógykezelés költségével. Még zavaróbbak az olyan adatok, amelyek egységesen büntetésről *(straff)* emlékeznek meg, de ezt megosztják a felperes és a bíróság között, tehát elárulják vegyes jellegét. (A megosztás aránya a kuruc időben láthatóan úgy alakult, hogy a bíróságnak az összeg egyharmada jutott.) A kezelési költség vagy fájdalomdíj tekintetében az ítéletek néha csak megegyezésre szólítják fel a feleket, a büntetés összegét pedig a cselekmény súlyához mérik (3—100 ft között).[521]

Hogy a sértettnek járó kártérítés a testi sértési ítéletnek lényeges eleme volt, világosan kitűnik a kamarai adminisztráció állásfoglalásából

[517] Uo. 1695. dec. 2, I. 643, II. 49.

[518] Acta iud. 1705. febr. 6; Btjkv. 1705. febr. 6, 16, márc. 27, júl. 24, szept. 19, okt. 2, IV. 827, 843, 882, 893, 895, 899, V. 111, 126, 174, 189, 193, 198, VI. 107, 122, 170, 182, 185—186, 190—191.

[519] Uo. 1690. jan. 30, Ia. 97.

[520] L. a bevezetés 8. jz.

[521] Csak példaként a rengeteg esetből: Acta iud. 1693. ápr. 20; KA Exp. 1694. máj. 9, no. 40, vö. fent 365. jz.; Ptjkv. 1694. júl. 27, I. 202—204; uo. 1695. ápr. 12, 22, I. 266—267, 270, előzménye fent 392. jz.; uo. 1696. máj. 25, I. 368—371, Int. a. a. nr. 150, 154, vm. III. fej. 63. jz.; Btjkv. 1696. nov. 7, II. 98; uo. 1697. febr. 6, citier[geld] is, II. 115; uo. 1697. máj. 20, 29, II. 165—166, 169; uo. 1700. febr. 26, márc. 1, 3, jún. 4: a segéd mulasztását külön megítélik, III. 163—164, 170,172, 224, IV. 19—20, 26, 28, 87; Acta iud. 1700. aug. 21; Btjkv. 1701. ápr. 28, III. 381, IV. 286; 1701: fent 503. jz.; Btjkv. 1702. júl. 21: 100 ft büntetés, III. 524, IV. 476; uo. 1702. szept. 6, III. 532, IV. 487; uo. 1703. márc. 23, III. 619, IV. 602; uo. 1704. ápr. 21, IV. 748, V. 28, VI. 25; 1704: fent 248. jz.; 1705: fent 518. jz.; Btjkv. 1706. jan. 18, VI. 243, VII. 16.

egy hosszan elhúzódó pesti ügyben. Suchentrunckh György kovács nem volt megelégedve azzal a kapukővel, melyet Schifflinger Tamás kőműves készített neki, ezért a városi jegyző házában bottal véresre verte. Az alperes kívánságára a pesti tanács szemlét rendelt el, s ez igazolta a kapukő hibátlan voltát. Így nemcsak a verés tényét bizonyította egy tanú vallomása és a tanács személyes meggyőződése, hanem az is kitűnt, hogy a felperes „ártatlanul" szenvedett. Ezért a bíróság kötelezte őt a Schifflinger munkakiesése idejére járó napszámnak, valamint a fájdalomdíjnak és az orvosság árának megegyezésük szerinti megfizetésére; ezenkívül az önbíráskodásért még 12 ft büntetést is rótt ki rá, melyet 24 órán belül kellett a tanácsnál letennie. Ez alkalmasint meg is történt, de a sértett kielégítését Suchentrunckh több éven át elhúzta, s az engedetlenség miatt kiszabott újabb büntetést sem fizette be. Az ügy most már a kamarai inspekcióhoz került, s az elmarasztalt kovács még panaszt is emelt a kettős büntetés miatt.[522] A főhatóság azonban nem neki adott igazat, hanem Schifflingernek. A város jelentéséből kitűnt — úgymond —, hogy a kovácsot csak engedetlenségért és viszálykodásért büntették meg, de a felperest a verés elszenvedéséért és elmulasztott munkaidejéért nem kárpótolták; ezért hivatalból meghagyja, hogy Suchentrunckhot a kár és a bíróilag megállapított költség viselésére is kötelezzék. Mivel ez még mindig a hibás kapukőről szóló nótát fújta, a tanács megengedte neki, hogy a költség viselése mellett *(auf Vnrechts Costen)* újabb szemlét tartasson. Végre a megvert kőműves kérésére a kamarai igazgatóság szabta meg az ütlegek, a fájdalom és a munkakiesés értékét 10 forintban, s a pesti tanácsnak csak az összeg behajtását rendelte el.[523]

Kisebb súlyú testi sértésnél, mely esetleg egy-két pofont jelentett, a marasztalás megkövetésre és fájdalomdíj fizetésére zsugorodott össze, különösen akkor, ha cseléd volt a sértett.[524] Ha az alperes sebet ejtett, az ítélet mindenképpen kötelezte a borbély költségének megtérítésére, néha közvetlenül a gyógykezelőnek. Ez a költség súlyosabb sebnél 20 forintra is felmehetett; van rá példa, hogy gabonában és pénzben térítették meg. Ha az ítélet még lövéssel ejtett sebesítésnél is csak a gyógyítás díjáról emlékezett meg, bízvást ide érthetjük azt a — néha kimondott — kikötést is, hogy a sértőnek a felperessel kárára nézve ki kell egyeznie.[525] Ugyanez áll azokra az ítéletekre is, amelyek a büntetést emelik ki, vagy esetleg csak arról emlékeznek meg. A pénzbüntetésnél a tanács megszabhatta a lefizetés határidejét is; ha a verekedés a templom előtt zajlott le, egyházi célra (gyertyára, sekrestye építésére) is rendelt valamennyit.[526] Mint a becsületsértés-

[522] Ptjkv. 1688. szept. 15, 1689. jún. 1, okt. 12, I. 5—7, 24, 31; KA Besch. Pr. 1689. dec. 4, I. vol. 106v fol.

[523] KA Exp. 1690. jan. 21; Ptjkv. 1690. febr. 1, I. 36; KA Besch. Pr. 1690. márc. 16, III. vol. no. 18.

[524] Btjkv. 1698. jún. 2, II. 303; uo. 1701. dec. 6, III. 460, IV. 383.

[525] Ptjkv. 1689. okt. 12, 1690. jan. 4, I. 32, 36; Btjkv. 1702. máj. 26, III. 513, IV. 462; Ptjkv. 1702. szept. 1, III. 98, ez a 20 ft felcserdíj *Pásztor* i. m. 402 szerint (tévesen) koponyalékelésért fizetett honorárium; Acta iud. 1706. szept. 24, Btjkv. 1706. nov. 8, VI. 373—374, VII. 173; uo. 1707. aug. 8, VI. 522, VII. 343, gabona és pénz.

[526] Ptjkv. 1689. febr. 19: gyertya, I. 13; Btjkv. 1690. jan. 18, Ia. 92—94; uo. 1691. márc. 21, 23: asszonyok megveréséért 4 tallér büntetés 24 órán belül, I. 252—255, Acta iud. 1691. márc. 21; Ptjkv. 1701. máj. 10, sekrestyére, II. 520; hasonló esetben a plébános tesz panaszt, uo. 1701. jún. 28, II. 544.

nél, a testi sértésnél is megtörtént, hogy a tanács elsősorban az ügy kriminális oldalát tekintette. Egy pesti puskaműves felesége, aki egy szolgát véresre vert, és karabélyát is eltörte, alig kerülte el — pénzbüntetés árán — a „hegedűt", s egy késsel hadonászó szolgáló bele is került.[527] Férfiaknál a századfordulótól kezdve gyakrabban alkalmazták az áristomot, sőt a sáncmunkát is, persze csak néhány nap erejéig; egy vargalegényt pedig, aki mestert ütött meg, majdnem bilincsbe is vertek.[528]

Mindezek a változatos megoldások arra mutatnak, hogy a pesti és a budai bíróság nem járt el következetesen a testi sértési perekben, s ezeknek hol polgári, hol büntető oldalát domborította ki. A felek egyezkedésének mindenesetre tág tere nyílott; a megegyezéssel a reális iniuria is a szóbeli sértéshez hasonló mederbe terelődött. Jellemző erre Jaskó Mihálynak és feleségének Eschenbrugger Fülöp pincérével lefolyt, fegyverhasználattal és rugdosással járó viszálya. A kezdeményezőt, Jaskónét nem büntették meg, mert komája, Eschenbrugger megbocsátott neki; mindössze meg kellett követnie a panaszosokat, és a jövőben súlyos büntetés terhével tartózkodnia az ilyen magatartástól.[529]

c) *Egyéb károkozó cselekmények*

Ha nem is a becsületsértési—rágalmazási és testi sértési esetek gyakoriságával, de meglehetősen széles skálán előfordultak a két város gyakorlatában egyéb károkozó cselekmények is. Itt természetesen csak azokat tekintjük át, amelyek nem valamely szerződési viszony kapcsán fordultak elő, hiszen — láttuk — a szerződési jogban is gyakran követeltek és kaptak a felek kártérítést. A pest-budai joggyakorlat az általános jogelveknek megfelelően megkövetelte a szándékos vagy gondatlan károkozótól, hogy a kárvallottnak szolgáltasson elégtételt, s a jogosnak talált kielégítést *(Vnclaghaffthaltung)* bírósági kényszerrel is szankcionálta.[530] A polgárok a legváltozatosabb tényállásokkal keresték fel a bíróságot. Zinhausen budai seborvos pl. azért keresett elégtételt, mert konkurrense adott szava ellenére elvonta a közönséget *(die Kundten)* borbélyműhelyéből, vagyis — mondhatjuk — a tisztességtelen verseny okozta káráért.[531] Szöllősi Pál meg a céhet tette felelőssé 50 forintjáért, melyet elszökött legénye lopott el tőle; azt állította, hogy a mesterek tanulólevél nélkül, szabálytalanul vették fel

[527] Uo. 1689. aug. 9, 17, I. 27, 30; uo. 1696. aug. 21, I. 391.

[528] Btjkv. 1699. júl. 1, II. 517, III. 69; Ptjkv. 1701. jún. 25, II. 540; Btjkv. 1701. dec. 9, III. 461, IV. 385; uo. 1704. máj. 28: ad compedes condemniret, IV. 758, V. 36—37, VI. 33—34; uo. 1706. márc. 1, VI. 261, VII. 38; uo. 1708. márc. 28: 2 nap sáncmunka Ujlakon, VI. 626, VII. 469.

[529] Ptjkv. 1695. jan. 7, 11, I. 234—238. — Feltűnő Buda tanácsának az a tilalma is, hogy Milovanovics volt rácvárosi bíró 50 tallér terhével nem torolhatja meg (!) a megvert Martinos katolikus rácon és az ellene tanúskodó örmény katolikus papokon a rá kiszabott elégtételt és büntetést: Btjkv. 1698. máj. 23, II. 296, mérséklés uo. máj. 26, II. 298.

[530] Uo. 1699. júl. 29, II. 538, III. 88. A közelebbről nem ismert ügyben az alperes Wablerné köteles a „künfftig zuwachsen[den] Schaden" is jóvátenni.

[531] Uo. 1695. febr. 11, I. 546.

a fiút, tehát végső soron ők tehetnek károsodásáról![532] Ezekben a perekben az ítélet sajnos ismeretlen számunkra, de megindításuk is mutatja a magánjogi tiltott cselekményért való felelősség széles körét.

A kártérítési keresetnek szokványosabb esete a tűzkár miatt indított per. Amikor Pollermann pesti polgár házában tűz ütött ki, két halászember, a polgár két bérlője azt állította, hogy elpusztult ingósága, halászszerszáma és lisztje, s ezáltal 300 ft kárt szenvedett. A tanács kihallgatta Árvay Tamás rézművest, akinél a tűz kiütött, a háztulajdonost és a kémény építőjét, Schelb kőművest; ezenkívül egy kőműves és egy ácsmester szakvéleményét is kikérte. Ítéletében megállapította, hogy a házigazda felel a veszélyes kéményért és azért, hogy ennek közelében szalmát csépeltek, de az építőnek is jobban kellett volna a kéményt megcsinálnia, és a lakókat a veszélyre figyelmeztetnie. A felelősséghez mérten megosztotta a 100 forintban maximált kárösszeget is: Pollermann és Árvay együttesen 80, Schelb pedig 20 forintot volt köteles megtéríteni a halászoknak.[533] Tűzkárért is fizetett Jankovics rác 300 forintot és két akó bort ellenfelének Budán, a felelősség közelebbi részletezése nélkül.[534] A Pollermann-ház esetéből azonban kitűnik, hogy városaink gyakorlata a felelősség terén már túlment a római jogi *lex Aquilia* korlátain, s a mulasztási *culpa* címén is marasztalt.[535] Az csak természetes, hogy a felperes házában veszélyes kőhajítással (tehát szándékosan) okozott kárt az alperesnek meg kellett térítenie, és még pénzbüntetéssel is sújtották.[536]

Jelentősebb kár eshetett az épületeken kívül a Dunán kikötött malmokban, hajócskákban is. A hajómalom leszakításának, megrongálásának néhány esetét fentebb megismertük, de ezekben az alperes alkalmasint szolgálati viszonyban állt a felperessel, s ezért volt gondosságra kötelezve.[537] Valószínűleg ide kell vonni Krempl Tóbiás péknek és szaktársának, Klinglmayr Györgynek kapcsolatát is; erről csak annyit tudunk, hogy az előbbi a tanács és a saját céhük ülésén gyalázta a molnárokat és Klinglmayrt Zichy tábornok malmának megrongálásáért, az utóbbi pedig az esett kárt később kijavította. Súlyos, elmérgesedett viszály támadt ebből a dologból, de ezt inkább Krempl féktelen nyelve okozta, mint a malom kára.[538] Bizonyosan nem szolgálati viszonyból keletkezett két molnár kártérítési pere Pesten. Mucsi János panaszt tett Boisit Emánuel ellen, hogy malmával az övét megrongálta, a kishajót teljesen tönkretette, s ezzel 50 ft kárt okozott neki. Az alperes három rác munkással bizonyította, hogy a malom meg volt kötve, akarata ellenére szakadt le a kötélről, s a munkások átkiáltottak a másik molnárnak. A tanács megosztotta a felelősséget: kötelezte Boisitot, hogy a felperes malmát a maga költségén hozza vissza a helyére, de Mucsi-

[532] Ptjkv. 1695. okt. 18, I. 316—317.
[533] Uo. 1699. máj. 13, II. 215—218.
[534] Acta iud. 1700. ápr. 22.
[535] A lex Aquilia (i. e. 287.) szerinti cselekmény tényállásához *dolus* vagy *culpa in faciendo* volt szükséges, *Személyi* i. m. II. 125.
[536] Btjkv. 1700. júl. 7, III. 246, IV. 111.
[537] L. fent a 213—215. jegyzetnél.
[538] Acta iud. 1699. júl. 24, Btjkv. 1699. szept. 19, III. 101, vö. III. fej. 17. és IV. fej. 229. jz.

nak is dolgoznia kellett rajta.[539] Vízi alkotmánnyal függött össze Wolf György vízivárosi szabó és halkereskedő (!) keresete is, melyben az említett Klinglmayr péktől a helyéről elkötött s emiatt a jégben tönkrement haltartójának *(Fischbhalter)*, valamint a benne volt halaknak megtérítését követelte. Az ügyből azonban csak annyi maradt fenn, hogy a kamarai adminisztráció a tanúbizonyításra több határnapot is tűzött ki.[540]

Ingóság szándékos megrongálásáért (kabát elvagdalása) a budai tanács új kabát szolgáltatásában marasztalta, és 3 napos áristommal büntette Meister mészároslegényt; ez később kiegyezett a felperessel.[541] Láthatóan nem is vizsgálták a szándékot Hauschill budai zsibárus esetében, aki felcsapott katonának, s a panaszosként fellépő dragonyoskáplártól fegyvert meg felszerelést vett át; később — nyilván szándékának megváltoztatása miatt — visszaadta a tárgyakat, de hiányosan, illetve törötten. Tagadása ellenére, három dragonyos vallomása alapján 7 ft kártérítésben és a bírói illetékben marasztalta egy katonai-polgári vegyesbizottság.[542] Egy pesti eset a káronszerzésre ad példát: Kováts István perelte Josó Miklóst, mert fivére lesántította Kováts fivérének ökrét. (Nem tudjuk, miért nem maguk az érdekeltek állottak perben.) A tanács arra kötelezte Josót, hogy adjon másik ökröt a felperesnek, vagy fizesse meg az értékét, de a sánta ökröt ennek fejében neki ítélte oda.[543] A felelősség kiterjedésére világít rá két budai per. A tanács kártérítésre kötelezte Weber vincellért, aki gyaníthatóan oka volt annak, hogy Fürst Mátyás disznaját az ő házánál lelőtték, és késedelmével megakadályozta a tettes kinyomozását;[544] később pedig jóvátételre *(bonification)* szorította a lemondó Schwartzeysen újlaki bírót, mert ugyancsak Fürstnek két sertését lelőtte vagy lelövette![545] A részegség, melyet a büntetőbíráskodásban annyira tekintetbe vettek, a kártérítéstől nem mentesített. Prauss fuvaros legénye a szüretkor részegségében feldöntött egy 13 akó vörösborral telt hordót, amely Bösinger polgármesteré volt. A tanács kötelezte rá, hogy gazdájának (aki nyilván megfizette a bor árát helyette) másfél évig ingyen, mindössze a szükséges ruha fejében szolgáljon.[546]

Az eddig tárgyalt esetekben a károsítás szándékosan vagy gondatlanságból történt, a felelősség alapja tehát az alperes vétkessége volt. Ismerte azonban a városi joggyakorlat a vétlen felelősséget is; ennek köre gyakorlatilag az állatkárokat fogta át. Láttuk, hogy a tilosban legeltetett állatokat a föld gazdája önhatalmú zálogolással *(Pfändung)* behajthatta, és csak a kár meg a hajtópénz *(Pfandgeld)* megtérítése fejében kellett kiadnia.[547] Egy pesti ügyből úgy látszik, az eljárás szabályossága megkívánta azt is,

[539] Ptjkv. 1699. márc. 24, II. 197.

[540] KA Besch. Pr. 1698. márc. 14, ápr. 28, máj. 11 (vagy 7?), V. vol. 21v, 34v, 35v fol.

[541] Btjkv. 1697. márc. 6, II. 122.

[542] Acta iud. 1706. ápr. 28.

[543] Ptjkv. 1695. okt. 7, I. 315.

[544] Btjkv. 1700. dec. 10: vermuetlich thuen lassen, III. 324, IV. 193.

[545] Uo. 1707. febr. 14, 18: 2 fährl, (alább) schweindl, VI. 427, 429—430, VII. 238, 240, vö. II. fej. 68. jz.

[546] Btjkv. 1703. dec. 3, III. 679, IV. 696.

[547] L. fent az 51—55. jegyzetnél.

hogy a zálogoló jelentést tegyen az esetről a városbírónak.[548] Az állatkár összegét a hatóság szemle alapján határozta meg, s ennek költségét (még a fuvardíjat is) ugyancsak a kártérítésre köteles alperes terhére írta.[549] A polgári szűkkeblűségre adott példát Pest tanácsa, amikor a vetésében kárt szenvedett Kenessey Ádámnak nem adatott elégtételt, mert nem polgár, és nem is akar az lenni.[550] Egyébként a város rendszerint megítélte a gyógykezelési költséget (felcser, fürdős) akkor, ha valaki kutya vagy disznó harapásától sérült meg.[551] Az alperes egy sajátos esetben megkísérelte a felperesre hárítani a felelősséget, de sikertelenül. Tamás Györgyné rác asszony, akinek kutyája egy cselédlányt megharapott, ezt hibáztatta, amiért este titkon kint járkált. De mivel a lány nemrég került Pestre, igazolta útjának célját, s a kutya már mást is megharapott, az asszonyt a felcser díján kívül a munkakiesés megtérítésére is kötelezték.[552]

4. CSALÁDI JOG

A városok családjogi gyakorlata nem terjedhetett ki mindazokra a kérdésekre, amelyeket ma e jogág keretébe foglalunk. Bár a szentszékek hatásköre a javaközépkor óta jelentősen összezsugorodott, a házassági köteléki perekre nézve változatlanul fennállott korszakunkban is. A XVII—XVIII. századi törvények szerint az egyházi bíróságok házassági ügyekben nem voltak kötelesek engedelmeskedni a peráttételt elrendelő bírói parancsoknak, s az országos törvényszüneteket sem kellett megtartaniuk. Ez annyit jelent, hogy „a szentszéki hatáskör minden (nem eo ipso egyházi) ügyre nézve más fórumokkal *konkurráló*, a házassági ügyekre nézve *kizárólagos* hatáskör volt, más szóval a házasság éppúgy nem tartozhatott más mint egyházi bíró elé, akár a papok személyi ügyei!"[553] A pest-budai bíráskodás is gondosan ügyelt a szentszéki hatáskör sértetlenségére, s a köteléket érintő kérdésekben gyakorta utalt rá; maguk a felek is tudták, hogy erre vonatkozó jogigényeiket az egyházi bíróságnál *(bey dem geistlichen Gericht)* kell érvényesíteniük.[554] Ennek folytán tárgyalásunk főként azt érinti, aminek eldöntése a városi bíráskodásra tartozott: a férji hatalom terjedelmét, a különélés elrendelését és szabályozását, valamint a házassági vagyonjogi kérdéseket. Ezzel szemben ide vonnánk egy alapjában kártérítési jellegű percsoportot is, a házasságon kívüli nemzés alapján támasztott igényekből eredőket. Ennek a családi jog keretében való tárgyalását az indokolja, hogy

[548] Ptjkv. 1693. jún. 2, I. 107—109; az ügy bonyodalmait l. a IV. fej. 210. jegyzetnél.

[549] Ptjkv. 1694. júl. 6, I. 194; uo. 1701. aug. 9: Huszár szolgabíró fizeti ökrei után a kőbányai szőlőtulajdonosok kárát, és még 2 forintot „beschau vnd furlohn" címén, II. 553.

[550] Uo. 1693. febr. 25, I. 92.

[551] Uo. 1697. ápr. 2, II. 23; uo. 1700. nov. 12, II. 423.

[552] Uo. 1700. jan. 26.

[553] *Bónis György:* Házassági törvényjavaslatok a XVIII. század elején, Regnum I. (Bp. 1936) 306.

[554] KA Mem. u. Anbr. 17 U (Unger beadványa é. n.); 1701; die Geistlichkeit döntésére utalás, alább 559. jz.

a „törvényes" és „törvénytelen" utódok éles jogi és társadalmi megkülönböztetése ellenére is hasonló módon intézkedtek városaink a nő- és gyermektartás tekintetében.

A teljesség kedvéért itt jegyezzük meg, hogy státusper a városi bíróságokon egyáltalán nem folyt. A gyermekek törvényességének kérdése ugyanis, mint a házassági kötelék fennállásának függvénye, a szentszékek hatáskörébe tartozott. Ezért tapasztaljuk, hogy a budai tanács Gramb Henrik molnár számára Kollonics bíborosérsek törvényességi oklevele *(legitimations brieff)* alapján adott ki erkölcsi bizonyítványt.[555] A rendi állásból következő hátrányos helyzet, a jobbágyság bizonyítása kivételesen megtörtént ugyan Pest bíróságán, de arra is van példa, hogy a város jobbágyállapot címén visszakövetelt lakosait igazolásuk végett a megyéhez utasította.[556]

a) *A házastársak személyes kapcsolata; együttélés, különélés*

A városi gyakorlat elismerte a férj fenyítő hatalmát felesége fölött. Jaskó pesti polgár egy ízben azzal igazolta gyalázkodó feleségének távolmaradását, hogy az asszonyt otthon már megfenyítette. Ebben az ügyben és még több hasonlóban is szinte formulaszerűen hagyták meg a városi hatóságok a férjnek, hogy a feleségnek fogja be a száját *(das Maull zu stopfen)*, ami csak a házi fenyítés útján képzelhető el.[557] Ugyanakkor őrködtek azon is, hogy ez a fegyelmezés ne lépjen túl bizonyos határokon. Több esetben kötelezték a férjet eskü alatt, vagy a jövőre szóló pénzbüntetés terhével, hogy feleségével a jövőben tisztességesen *(manierlich)* bánjék. Erre szükség is lehetett, ha a házastársak viszonya megromlott, pl. a Kokall-lány már említett esetében; tudjuk, hogy már Wehringer rézműves felesége volt, amikor egykori udvarlója leveleket küldözgetett neki Bécsből.[558] Ha a férj — esetleg a megelőző figyelmeztetés dacára — gorombán bánt feleségével, durvasága miatt *(ob nimiam saevitiem)* a tanács néhány napi áristommal büntette meg. Így járt a pesti Modauer ezermester, de szerencsétlen sorsú felesége is megülte az áristomot csúf szavai és rossz magaviselete miatt.[559] Az életközösség megbomlása, a feleség testi épségének veszélyeztetése már a különélés elrendelését vonta maga után.

De hol volt a férji fenyítés határa? Jogszabály az ilyet alig állapíthatta meg, s a durvaságot nemegyszer az asszony kifogásolható magatartása váltotta ki. Tanulságos a házi fegyelmi jog szempontjából is a budai

[555] Btjkv. 1704. nov. 7, IV. 793, V. 73, VI. 69. A Gramb elleni kifogás egyébként nehezen érthető; abban állt, hogy egy juhász (Schäffler) lányát vette feleségül.

[556] Ptjkv. 1695. dec. 6, 13: Nagy Gergely idős tanúkkal akarja bizonyítani, hogy atyja a Koháry grófoknak juhásza, nem jobbágya volt, I. 323—324; uo. 1696. aug. 31: bizonyítás a megyén, I. 394.

[557] 1693: Jaskóné, fent 409. jz.; 1696: fent 345. jz.; Btjkv. 1707. jan. 10, VI. 412, VII. 223.

[558] Uo. 1700. febr. 1, III. 156, IV. 10; uo. 1703. jún. 1, 11, III. 642, 646, IV. 635, 642, a Kokall-lány ügye, vö. IV. fej. 90. jegyzetnél; Btjkv. 1707. szept. 13, VI. 536, VII. 360.

[559] 1700: l. IV. fej. 49. jz.; Ptjkv. 1701. márc. 1, II. 494; 1706: l. fent 470. jz.

közéletben nagy szerepet vitt Unger János György hosszadalmas pere feleségével. A már nem egészen fiatal Unger 1694-ben jómódú bécsi leányt vett feleségül. Az asszonyka azonban nem volt hajlandó sem ura üzletében, sem gazdaságában dolgozni, és még szülei is szót emeltek az ellen, hogy Unger „rabszolgasorban" akarja tartani. Amikor a férjet hivatalos és üzleti ügyei egy félévre elszólították Budáról, a menyecske állítólag ezer forintot meghaladó kárt is okozott neki rossz gazdálkodásával. Az idős tanácsos erre néhány ütéssel akarta „jó útra téríteni", s az asszony emiatt elköltözött tőle. A férjnek egy későbbi beadványa szerint rossz társaságba is keveredett, ami Mascardus jogtudós véleménye szerint a házasságtöréssel ér fel; hét esztendő alatt — úgymond — ötször hagyta el ura házát. Az asszony már 1696 tavaszán az adminisztrációhoz fordult, és kérte ura kötelezését a házasságba vitt javainak kiadására meg a szükséges eltartás biztosítására. Ekkor — vagy egy későbbi beadványában — felpanaszolta, hogy férje *tirannisch* bántalmazta, ezért egy ingben kellett menekülnie tőle. A tanácsos viszont azt fejtegette, hogy az asszony fölött fennálló joghatósága kényszer nélkül illuzórius lenne, és nem kegyetlenül, csak igazságosan, férji jogán *(iure maritalis potestatis)* fenyítette meg. A jogtudósok *(Rechteslehrer)* tanítása szerint egyébként még akkor is a férj kezén marad a hozomány, ha a különválást durvaság miatt kimondják, de ez nem történt meg. Az asszony válaszára felelve Unger újólag kijelentette: a jog minden tisztességes embernek megengedi, hogy felesége fölötti hatalmánál fogva megverje őt, ha rászolgált. Mérsékelt *(moderat)* fenyítése — mint elárulja — abból állott, hogy öt-hat megérdemelt ütést mért rá a bikacsökkel, ami nyilván nem tekinthető kegyetlenségnek! A következő szakaszban visszatérünk még erre az ügyre, melyben végül is az idős férj húzta a rövidebbet.[560]

Mint még több alább megemlítendő ügyben, Wiltzl Mátyás budai festőnek és feleségének házastársi viszonyában is a rossz bánásmód adott okot az asszonynak arra, hogy urát elhagyja. De a tanácstól tartásdíj megítélését kérve, Wiltzlné egy másik okot is kiemelt, ti. férje hűtlenségét. Buda hatósága áristom terhével kötelezte a festőt, hogy fedezze az asszony ellátását, és ne gátolja egészsége helyreállítását. Anyagi követeléseit azonban csak hosszas eljárással, az adminisztráció segítségével tudta behajtani.[561] A házasságtörés következményét a pesti plébános emelte ki az emiatt pénzbüntetésre ítélt Leeb Pál ügyében. Előadta a tanácsban, hogy ha az asszony nem akar, egy év és egy nap eltelte után nem köteles férjével élni; kérte számára tartásdíj megállapítását.[562] De természetesen a nő magatartása is adhatott okot az életközösség megszakítására. Ilyenkor is a plébános, Rost bognárék esetében a budai jezsuita rektor vitte az ügyet a tanácshoz. A magisztrátus már megállapított heti 45 krajcár tartásdíjat, de azután a bőjti időre való tekintettel úgy rendezte a viszályt *(Ehemissverständtnus)*, hogy az asszony kövesse meg férjét ennek lábainál, fogadjon neki illő tisz-

[560] Unger beadványai é. n.: KA Mem. u. Anbr. 17 U, 68 U (326—327. fol.); az ötszöri elhagyásra KA Hofb. 1701. márc. no. 13. (203v fol.), az első ismert iratváltás, KA Besch. Pr. 1696. márc. 27, máj. 18, aug. 11, IV. vol. 13, 16, 27. fol.

[561] Btjkv. 1700. szept. 10, 15, III. 286, 289, IV. 153, 156: KA Besch. Pr. 1700. okt. 19, VII. vol. 37. fol.

[562] Ptjkv. 1698. máj. 23, szept. 22, II. 116, 152.

teletet, és vigye vissza a — nyilván értékeket tartalmazó — dobozt ura házába. Nem telt bele két hét, és az asszony ismét jelentkezett azzal, hogy a megegyezés meghiúsult; a tanács ekkor visszamenőleg kötelezte Rostot a heti tartásdíj fizetésére, később pedig az utcára kitaszított kisfiának „keresztény módon" való nevelésére. Az ügy azzal végződött, hogy a bognár kénytelen volt farkasréti szőlejét eltartás fejében átengedni külön élő feleségének.[563]

A budai és a pesti plébános szemmel láthatóan olyan esetekben járt el a tanácsnál, melyekben az életközösség valamelyik fél hibájából felbomlott, de az elválasztást még nem mondották ki. Ilyenkor tehát a férjétől külön költözött asszonynak és gyermekeinek ideiglenes tartásáról és a nő külön jogainak biztosításáról kellett a tanácsnak gondoskodnia. Az ágytól és asztaltól való elválasztás ügyében azonban az egyházi bíróság határozott; a házasság felbontásának katolikusoknál természetesen nem volt helye. Hogy mi tartozott a szentszékre és mi a városi hatóságra, azt maga a budai tanács fejezte ki igen világosan Mäzinger kőművesmester és felesége ügyében. Az asszony gyermekeivel együtt 1699 tavaszán hagyta el férje házát; másfél év múlva panasszal fordult az adminisztrációhoz, hogy mindössze tíz máriást kapott tartásdíj fejében, gyermekeivel együtt nagy nyomorban él, mindenét zálogba tette. Kérte a már eladónak meghirdetett házuk gyors értékesítését. A férj — ugyancsak a kamarai igazgatóságnál — már előbb óvást emelt arra az esetre, ha hűtlenül eltávozott felesége el akarná adni házukat vagy szőlejüket. A beadványokat Buda tanácsa kapta meg elintézésre. Jelentette, hogy az ügyben a jezsuita superior már eljárt, és — miután a férj megkövette feleségét — együttélésre kötelezte az asszonyt, de ez megátalkodott. Mivel a különválást nem a bíróság joga megengedni, utasítsák a nőt illetékes fórumához.[564] Az adminisztráció azzal küldte vissza az ügyet, hogy az asszony keresete nem az együttélést érinti, mely nem tartozik a világi bíróságra, hanem csak közös adósságaik különválasztását és a nő szerződésben biztosított jogainak érvényesítését.[565] Ezen az alapon folytatta az eljárást a tanács, de — mint még látni fogjuk — évek múltán is foglalkoznia kellett Mäzingerné nyomorával és az újonnan jelentkező hitelezők igényeivel.

A szentszéki per különböző fórumokon folyhatott le. Pest hatósága oklevelet állított ki Bellanovics Joachimnak és feleségének a nunciusi (talán legátusi?) szentszéken indítandó perében tett ügyvédvallásáról.[566] Krempl Tóbiás házasságtöréssel vádolta Bécsbe menekült feleségét, ez viszont „verbal vnd real iniurien" miatt emelt panaszt az adminisztrációnál. A külön-

[563] Btjkv. 1705. márc. 11, 27, júl. 3, 1706. márc. 10, 1707. márc. 16, nov. 1, IV. 834—835, 842—843, 877, V. 119, 124—125, 167—168, VI. 115, 121, 164, 269, 445, 553, VII. 47, 257, 379.

[564] Acta adm. cam. 1700. nov. 30. (itt a házasfelek okt. 27-i és nov. 12-i beadványai is): ... es nicht Judicis Secularis seye in dergleichen Eheschaidung zu condescendiren, oder zuzulassen, besonders wo auch malitia pertinacis mulieris concurriert ...

[565] KA Besch. Pr. 1700. dec. 3, VII. vol. 48v fol., Acta adm. cam. 1701. jan. 10. alatt is: nicht quoad cohabitationem (so ad forum saeculare nit gehörig) ...

[566] Corr. buch 1699. okt. 9: nuntii apostolici sacro tribunali ...

válást *(separatio)* Kollonics bíboros engedte meg, s az egyházi eljárás alkalmasint a prímási szentszéken folyt; a heti 3 ft tartásdíjat és az asszony bécsi útiköltségét már a kamarai adminisztráció ítélte meg.[567] A legtöbb házassági per azonban a plébános színe előtt intéződött el. Adataink elsősorban a pesti plébánosra vonatkoznak, akinek már Mohács előtt különleges hatásköre volt.[568] Van rá példa, hogy az ágytól és asztaltól való elválasztás perét tárgyaló *consistoriumba* két pesti tanácsost hívott meg.[569] Az ilyen perben a pesti szentszék pénzbüntetést is szabott ki, ennek behajtása a tanácsra hárult. Nedeczky plébános panaszára egy kőművest arra kötelezték, hogy a sekrestyén dolgozza le büntetését.[570] A szentszéki per lefolyta után döntött a tanács a vagyonjogi kérdésekben. Ormastné pl. akkor kérte a maga és fiai javainak elkülönítését, amikor a szentszék már elválasztotta férjétől; a tanács két tagját küldte ki bizottságként, akiknek az összeírást és az osztályt a két kirendelt gyám bevonásával kellett elvégezniük.[571] A házassági perekben fennálló hatásköre révén lépett fel a plébános — mint láttuk — a tanácsnál is, rendszerint az elűzött asszony érdekében; az ilyen védelem azután előbb-utóbb különválási perbe torkollott. Az erőszakos Suchentrunckh kovács pl. 1701 decemberében alaposan összeverte és pisztollyal komájának, Eschenbruggernek házáig kergette feleségét, mert viszony gyanújába fogta őket. Csak egy jó esztendő múlva került sor arra, hogy újabb durvaság miatt, a plébános panaszára a tanács nőtartást *(Kost)* állapítson meg az asszonynak, mégpedig a ruházaton kívül heti egy forintot. Végül 1706 őszén a plébános elválasztotta őket ágytól és asztaltól, s a férj a ruházaton kívül heti fél forint tartásdíjat vállalt magára.[572]

A katolikus egyházi bíróságoknak a házassági perekben való eljárása bizonyos nehézségekbe ütközött akkor, ha az egyik fél görögkeleti volt. Ezt figyelhetjük meg Demetrovics Nedelkó és felesége elmérgesedett viszályában; a kicsapongó asszony azzal igyekezett csökkenteni felelősségét, hogy férje akadályozza őt a katolikus templom látogatásában. De az ortodox rác polgárok tiltakozása sem gátolta meg Pest tanácsát abban, hogy az együttélés kérdését a szentszékhez ne utalja.[573] Ugyanez a per példa arra is, hogy ha a feleség ellen házasságtörés vádját emelték, a város büntető joghatósága címén eljárt ellene; Nedelkovicsnét is hosszú hónapokon át tartotta tömlöcében bilincsben. Ha a gyakorlatban össze is kapcsolódott az egyházi és világi fórum eljárása, elvileg a határt jól megvonták: a házastársak együttélése, illetve elválasztása a szentszékek, vagyonjogi vitáik, a nőtartás és az esetleges büntetőjogi felelősségre vonás a városok hatáskörébe tartozott.

[567] L. IV. fej. 97. jz.

[568] L. III. fej. 3. jz. — Nem bizonyos, hogy perről volt szó akkor, amikor a pesti plébános Backschneider János lányának eljegyzését *(Verlöbnuss)* tárgyalta, Ptjkv. 1701. jún. 28, II. 543.

[569] Uo. 1701. jan. 21: casum separationis quoad thorum et mensam, II. 470.

[570] Int. a. a. nr. 526. (1701. máj. 23.): Sacra Sedes celebrata in divortio sponsalium mulctam reis imposuit . . .; Corr. buch II. 370—372 (1701. okt. 25.).

[571] Ptjkv. 1701. febr. 1, II. 477.

[572] Uo. 1701. dec. 9, 1703. márc. 2, 30, II. 599—600, III. 142—143, 153, Corr. buch II. 522; Ptjkv. 1706. okt. 5: vergleicht sich bey dem H[errn] Statt Pfarrer wegen seines Weibs, weillen selbige von ihme separirt wird, III. 397.

[573] L. IV. fej. 98. jz.

b) *Házassági vagyonjog*

A pest-budai házassági vagyonjog gyökeresen különbözött a magyar nemesi jog hasonló ágától. Minthogy elvi kijelentéseket még a pesti jogkönyv tervezetében sem találunk, az egyes esetekből kell rendszerét rekonstruálnunk. Házassági vagyonjogi és hagyatéki perekből egyaránt az tűnik ki, hogy a polgárok szokás szerint házassági szerződésben *(Heyraths-Brieff, Heuraths-Contract)* szabályozták a frigyre lépő férfi és nő vagyonjogi viszonyait. A szerződés a láthatóan általános vagyonkezelési közösség alapján állott. A férj és a nő vagyona nem olvadt össze, de a házasság idejére a férj kezelte. Ha a kötelék — akár halál, akár különválás következtében — felbomlott, az asszony különféle igényekkel léphetett fel.

Az osztrák jog, mely ebben a tekintetben is irányadó volt, a következő női vagyonjogokat ismerte: 1. Hozomány *(Heyrath Guet, dos)* az a vagyon, amelyet a nő családja a férjnek a házasság terheihez való hozzájárulásként adott; a kötelék felbomlásakor a férj bizonyíthatta, hogy a hozományt valójában nem kapta meg, de a római jogi *dotis non numeratae exceptio* tíz év alatt elévült. 2. Különvagyon *(Paraphernal Guet)* az a női ingóság, készpénz stb., amelyet az asszony a házasságkötéskor férjének kezelésre átadott, az osztrák gyakorlat szerint csak letétbe és nem szabad rendelkezésére. Ezt a két követelést nevezték városainkban hozomány- és különvagyon-igénynek *(dotal und paraphernal sprüchen)*, és a házasságba hozott javak gyakori kifejezése *(das zuegebrachte guet)* alkalmasint ugyancsak mindkettőt magában foglalja. 3. Nászajándék *(Widerlaag, donatio propter nuptias)* a férjnek a hozomány összegéhez igazodó, a magyar hitbérhez hasonló juttatása a feleség számára. Ha az asszony ok nélkül elhagyta férjét, az osztrák gyakorlat szerint hozományát és nászajándékát elvesztette. 4. Móring *(Morgengab)* a férjnek az elhálásért juttatott ajándéka. Az osztrák jog szerint a nászajándékot a nő a férj halála után köteles volt megfelelően kihelyezni, hogy biztosítsa az örökösök számára, a móringgal viszont szabadon rendelkezett. Meg kell még jegyezni, hogy a *Widerlaag* és a *Morgengab* különválasztása a bajor—osztrák jogterület sajátsága, s ezt városainkban is megtaláljuk. 5. A vagyonkezelési közösség mellett fennállott végül a közszerzemény intézménye, akárcsak a magyar városokban.[574]

A városok gyakorlatát néhány jelentősebb ügy megvizsgálása révén ismerhetjük meg. Ezek arról adnak felvilágosítást, miben is állottak ezek a női juttatások, hogyan biztosították őket, és mi volt a női jogok érvényesítésének módja. A legnevezetesebb ügy e tekintetben is az Unger-házaspáré. Erzsébet asszony már első beadványában a házasságba vitt javainak és tartásdíjnak *(alimentations mitl)* megítélését kérte; férje válasza szerint az előbbi készpénzt, aranyat, ezüstöt és egyéb ingóságot foglalt magában.[575] A hozomány- és különvagyon-igény érvényesítésében kitérőt jelentett, hogy Buda tanácsa 1700 tavaszán elmebetegség miatt gondnokság alá

[574] A német házassági vagyonjogra l. *R. Schröder—E. v. Künssberg :* Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte, 7. Aufl. (Berlin—Leipzig 1932) 805—816; *Suttinger* i. m. 962—972 (az osztrák nemesi jogban általában), 140—144, 338—340, 571—572, 872 (az egyes intézmények).

[575] L. fent 560. jz.

helyezte Ungert, aki persze hevesen tiltakozott ez ellen.[576] (Erről még később megemlékezünk.) A tartásdíjat azonban a tanács hamarosan megállapította. Összege magasabb, mint amit eddig láttunk (a Rost, Krempl, Suchentrunckh házaspárok ügyeiben), de gazdagabb családról is van szó. Ungernénak lakás, ellátás, ruha és cseléd költségeire február 1-től visszamenőleg évi 300 forintot szavaztak meg, az ugyancsak jómódú Krempl feleségének juttatott tartásdíjnak is kb. a kétszeresét.[577] A kamarai adminisztráció a lépten-nyomon okvetetlenkedő tanácsos és felesége között a házasságba vitt javak tárgyában való egyezség létrehozását is a tanácsra hárította át.[578] A város jelentéséből tűnik ki, mi mindent is követelt Ungerné férjétől. Az esküvő után négy hónappal a kikötött hozomány *(Heyrathsgueth)* fejében 500 forint, különvagyonként pedig *(als ein paraphernal)* 1000 forint készpénzt adott neki; ezenkívül jár neki a nászajándékon *(Widerlaag)* kívül 100 dukát *Morgengab* a házassági szerződés szerint, s ugyancsak ennek alapján — de a római jog szerint is — be kell táblázni követeléseit férje ingatlanaira. Unger viszont egyelőre üres szavakkal fizeti ki feleségét, javaiba való visszahelyezése aggályos lenne. Nemsokára azt is javasolta a tanács, hogy az asszonynak telekkönyvben biztosítsák Ungernek a fehérvári szőlőhegyen levő 3 1/2 negyed szőlejét tartásdíj fejében *(loco alimentationis)*, ebből kb. 300 forint jövedelmet húzhatna.[579]

Úgy látszik, a kamarai igazgatóság Unger folytonos zaklatását megelégelve inkább igazat adott neki, s augusztusban ismét vagyonának birtokába helyezte, kötelezvén őt felesége eltartására. Ez persze csak üres szó maradt, mert az asszony közel egy évi különélés után mintegy 40 ft tartásdíjat kapott csupán, sőt a kamarai igazgatóság 1701 tavaszán színe elé idézte, s a határnappal tartásdíját is megszüntette.[580] A tanács, mely nyilván torkig volt az összeférhetetlen Ungerrel, minden erejével az asszonyt pártolta. Ebből az amúgy is bonyolult ügynek az a mellékhajtása sarjadt ki, hogy Unger az udvari kamarához intézett beadványában házasságtörő neje pártfogóiként tüntette fel a tanácsosokat, mire ezek becsületük tolvajának bélyegezték, és még maguk kértek tőle elégtételt.[581] Az asszony igényeit eközben Unger bécsi hitelezői veszélyeztették; kérte az adminisztrációt, hogy a házasságba vitt javainak kiadásáig a telekkönyvi hivatal se előjegyzést, se becslést vagy átadást ne foganatosítson. Miután férjének az udvari kamarát megjárt keresetéről tudomást szerzett, némi huzavona után meg is jelent Budán; egyébként Bécsben, mostohaapjánál élt. Budán még inkább szüksége volt a tartásdíjra *(interteniment)*, melynek beszüntetését az adminisztráció sem vette komolyan, csak éppen behajtani nem tudta.[582] 1701 őszén már

[576] Corr. mag. 1700. márc. 17, Acta adm. cam. 1700. máj. 4, Btjkv. az előbbi keletnél, III. 184—185, IV. 39.

[577] KA Hofb. 1701. márc. no. 13, Btjkv. 1700. ápr. 2, III. 197, IV. 53. A többi tartásdíjra l. fent 563, 567, 572. jz.

[578] KA Besch. Pr. 1700. jún. 16, VI. vol. 82 bis fol.

[579] Acta adm. cam. 1700. máj. 4. (Buda 1700. júl. 9. és 23-i jelentései).

[580] Btjkv. 1700. aug. 23, dec. 22, 1701. jan. 14, III. 271, 336, 341, IV. 137, 214, 231; az asszony decemberi panasza KA Hofb. 1701. márc. no. 13. alatt is; a tartásdíj megszüntetése KA Exp. 1701. márc. 24, no. 77, és az előző jegyzetben i. h.

[581] L. fent 334. jz.

[582] KA Mem. u. Anbr. 41 U (1701. ápr. 13, 22, 27, máj. 4, 9).

hajlandó volt segíteni Ungerné baján, s elrendelte, hogy a császári tizedszedő foglaljon le a férj bortermésből száz akót a feleség számára. Ez nem is Unger mérges tiltakozásán akadt meg, hanem a szükséges hordók hiányán; az év végén az asszony már a katonai karhatalom elrendelését kérte.[583] Az adminisztráció tudakozására a város jelentette, hogy a különélés két esztendeje alatt Ungerné 600 forint helyett mindössze 66 forintot és néhány krajcárt kapott kézhez. Javaslatára a kamarai igazgatóság végre határozott lépést tett: elrendelte Unger szőlejének az asszony haszonélvezetébe adását *(quoad usum fructum)*.[584] Az idős férj most megkísérelte az együttélés helyreállítását, s azt bizonygatta, hogy felesége is kész volt az okozott kárt megtéríteni. De be kellett ismernie, hogy az asszony mostohaapjával együtt visszautazott Bécsbe; mellékelt levele szerint nem hajlandó vele együttélni, mert félti tőle életét.[585] A per tanulsága az, hogy a hibáján kívül férjétől külön élő asszony, ha évekig tartó huzavona árán is, el tudta érni tartásdíjának zálogjogi biztosítását. A római jogra támaszkodó osztrák gyakorlat, melyre Ungerné is hivatkozott, a hozomány és a többi női vagyoni igény biztosítására törvényes zálogjogot *(tacita legalis hypotheca)* ismert el, mely a házasságkötésnél később bejegyzett hitelezőket rangsorban megelőzte.[586]

A többi ügyből újabb részleteket tudunk meg a női jogokról és érvényesítésük módjáról. Hogy mennyire a házassági szerződés volt a női jogok „kartája", azt Schmöger Gergelyné ügyéből láthatjuk. Férje a rossz egyetértés miatt el akarta tépni a fontos okmányt, de a tanács bírói kézbe vette, majd megőrzésre az asszony mostohaapjának, Gerardinnak adta át.[587] Reyer Gábor kamarai tisztviselő felesége, egyébként Bösinger-leány, ugyancsak ilyen oklevél bemutatásával érte el, hogy hozomány- és parafernumkövetelését ura házára és telkére betáblázzák. Perük, melyet Bösinger polgármesternek a férj rovására elkövetett testi sértése is bonyolított, évekig húzódott a kamarai adminisztrációnál. Reyer nem fizette rendesen a heti 3 forintban megállapított tartásdíjat, ezért hatósága elrendelte háza és szőleje telekkönyvi becslését; ezt alkalmasint a haszonélvezetbe adás követte. Egyébként Ungerné érdekében Buda tanácsa hivatkozott arra, hogy Reyerné igényeit honorálta a kamarai igazgatóság.[588] A szentségtörés gyanújával ártatlanul meghurcolt Wallisch Gottfrid felesége éppen a büntetőper idején kérte férjének együttélésre vagy nő- és gyermektartásra kötelezését. Viszonyuk átmenetileg rendeződött, de öt esztendő múlva Wallisch már fizette a nő- és gyermektartást, melyet a tanács színe előtt havi 10 forintra emelt fel. Az asszony most már csak a házassági szerződés alapján járó 150 forint *Paraphernal guet* kielégítését követelte, az ismert esetekhez hasonló zálogjogi biztosítás útján; az adminisztráció azonban úgy döntött, hogy ez feles-

[583] KA Besch. Pr. VII. vol. 1701. aug. 5, szept. 12, nov. 18, dec. 2; Unger tiltakozása 1701. szept. 30, KA Mem. u. Anbr. 44 U.

[584] Btjkv. 1701. dec. 16, III. 466, IV. 390; Acta adm. cam. 1702. jan. 4; KA Mem. u. Anbr. 60 U (1702. jan. 12.); KA Besch. Pr. VII. vol. 1702. márc. 6.

[585] KA Mem. u. Anbr. 61 U (1702. okt. 9.).

[586] *Suttinger* i. m. 140, 338—340, 756.

[587] Btjkv. 1706. szept. 10, VI. 358, VII. 157.

[588] KA Besch. Pr. 1696. szept. 3, okt. 12, IV. vol. 28, 35v fol.; uo. 1698. jún. 6, aug. 1, nov. 17, 1699. jan. 9, ápr. 4, V. vol. 43, 71, 11v, 112, 133v, 165. fol.; vö. a testi sértésre fent 471. jz., Ungernére fent 579. jz.

leges, mert parafernumára ugyis elsőbbsége van. Valóban, amikor egy bécsi báró zároltatta Wallischnak egy Winkler nevű kereskedővel társaságban kezelt javait, ezekből kivettek 2 mázsa tollat és 18 db ágyneműt, melyeket Wallischné kiházasítás *(zuegebrachtes guet)* címén követelt.[589] Wiltzl festő felesége említett különválása után a tartásdíjon *(Unterhaltungsmitl)* kívül ugyancsak ingóságok és ágynemű *(mobilien und bethgewandt)* kiadását követelte, de minthogy a festő is viszontkeresettel élt az ingók érdekében, nem bizonyos, hogy a kelengye tárgyairól volt szó. Ez az ügy is csak évek multán jutott nyugvópontra, amikor Wiltzl vállalta a házassága idején csinált adósságok kifizetését.[590] Mäzingerék ugyancsak ismert perében is az adósságok okoztak problémát. A budai tanács összeiratta a férj és a nő külön tartozásait; az asszonynak követel-oldalán a kőbánya vételára, amellett hozomány és nászajándék címén 300 ft állott. A szokásos módszerrel élve a tanács a házat és a műhelyt a férjnek, a szőlőt tartás fejében a feleségnek kívánta juttatni. Mégis jó két év telt el, amig Mäzinger ellen a végrehajtás eszközéhez nyúltak, de Juvenelliné követelése fejében az asszony borából is foglaltak le 10 akót. Az asszony keservesen panaszolta, hogy tartásdíj híján gyermekével együtt a legnagyobb nyomorban él. Végre — újabb hitelező, Neander fellépése miatt — a bonyolult ügyet csőd útján intézte el az adminisztráció.[591]

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a házassági szerződés korlátai közt a városok tanácsai törekedtek a hibáján kívül külön élő feleség és gyermekek érdekeinek megóvására. Jellemző tevékenységükre, hogy a munkabértartozásért mindenfelől szorongatott Ferretti kőfaragómesternek már háza is veszélyben forgott, amikor a budai tanács a szindikussal 4 forint gyermektartást fizettetett ki a feleségének.[592] A nők hozományának és egyéb követeléseinek behajtása már a férj fizetőképességétől függött. De óvta a városi bíróság a közszerzeményt is; feltehetjük, hogy Reinholdné nem hiába kérte Belgrádból a közös munkával szerzett vagyont elpazarló férje ellen Buda város segítségét.[593] Sajátos módon a közszerzeményt elismerte a pesti tanács még Szabó Mihály bigámiában élő házastársa javára is, akinek férje életben léte miatt kellett Szabót elhagynia. Levonta a 172 ft készpénzből és követelésből azt a 77 forintot, mellyel a férfi „házasságuk" előtt bizonyíthatóan rendelkezett, de a 6 ft esküvői költséget közösnek deklarálta. Az így megmaradt 101 forintot két részre osztotta a bíróság, de

[589] KA Besch. Pr. 1692. jan. 26, III. vol. no. 72; Btjkv. 1697. máj. 31, jún. 26, II. 170, 176; KA Besch. Pr. 1697. okt. 25: a női jogok részletezése, prioritet, IV. vol. 101v—102. fol.; uo. 1698. jan. 27: toll, ágynemű, V. vol. 7. fol., Acta adm. cam. 1698. jan. 28. — Wallisch bűnügyére l. IV. fej. 183—184. jz.

[590] KA Besch. Pr. 1700. nov. 17, dec. 24, 31, VII. vol. 46, 52v—53, 54—54v fol.; KA Mem. u. Anbr. 59 W, 64 W (1701. jan. 3, 5); Btjkv. 1703. aug. 17, III. 660, IV. 664; vö. fent 561. jz.

[591] Btjkv. 1700. dec. 10, 15, III. 326, 328—329, IV. 195, 198—199; Acta adm. cam. 1701. jan. 10; a válóper fent 564, jz., a követelésper és foglalás (az adósság likvid, ... vnd sye Matzingerin sich separiret) fent 86—87. jz.; interteniment kérése KA Besch. Pr. VIII. vol. litt. M, 1703. aug. 1; commissio kérdése 1705. jún. 25, KA Mem. u. Anbr. 141 M.

[592] Btjkv. 1700. okt. 27, III. 303—304, IV. 174; vö. fent 224. jz.

[593] Corr. mag. 1690. aug. 15.

az asszony részéből 15-öt bírói letétben tartott, míg kiderül, megmarad-e gyermekük.[594] A közszerzemény követelésével azonban rendszerint a férj halála után léptek fel az asszonyok, ezért ezt a hagyatéki ügyek során tárgyaljuk meg.

c) *Nő- és gyermektartás házasságon kívül*

A két város tanácsa szigorúan elítélte és büntetéssel sújtotta a házasságon kívüli nemi életet, különösen a nők esetében; ha pedig a megesett leány elemésztette magzatát, drákói szigorral bánt el vele. Ugyanakkor azonban helyt adott a házasságon kívüli nemi kapcsolatból eredő kártérítési igénynek. Ezt a kérdést azért soroltuk ide, mert a házasságon alapuló női igények egy része: hozomány, nő- és gyermektartás merült fel a megejtett nők részéről is, amellett a nő becsületét is követelte a férfin *(die ehr praetendirt)*,[595] amit a házassági ígéret teljesítésével lehetett helyreállítani. Az ilyenféle kereseteknek kétféle eredményük lehetett: az alperes vagy elismerte atyaságát, vagy tagadta; ennek megfelelően vállalta az elhálásból eredő kötelezettségeket, vagy (gyakrabban) különféle kibúvókat keresett alóluk.

Ha a férfi elismerte atyaságát, a tanács arra törekedett, hogy egyezségre lépjen a nővel; ha ez nem sikerült, akkor elmarasztalta. A szűzesség helyre nem hozható elvesztéséért azzal kellett kárpótolnia a megejtett leányt, hogy hozomány fejében *(in satisfactionem dotis)* bizonyos összeget fizetett neki, amellett az őt terhelő gyermektartást is. Kedvezőbben alakult a csábító helyzete, ha mindkét címen egy fix összegben (40—70 forint között) egyezhetett meg, viszont ezzel szemben a nő minden további igényéről lemondott. Találunk a budai gyakorlatban olyan esetet is, amelyben a férfi 60 arany hozományon kívül évi 15 ft gyermektartást vállalt magára mindaddig, míg a gyermek él és anyja gondozásában marad. A pesti gyakorlat a gyermek megszületéséig kezességet kívánt meg a férfitől az összeg megfizetésének biztosítékául.[596] Az ilyen típusú ügyek azontúl csak akkor foglalkoztatták a hatóságokat, ha a férfi később nem teljesítette vállalt kötelezettségét. Egy Gelka nevű rác özvegynek pl. az adminisztráció a tabáni bíróság útján szerzett elégtételt csábítójával szemben.[597]

Gyakoribb volt az az eset, amelyben a férfi kedvét töltvén igyekezett kibújni a reá háruló kötelezettségek alól. Legjobban a pesti Lederwass Bertalan ügyét ismerjük, akit szolgálóleánya panaszolt be a tanácsnál azért, hogy házasság ígéretével teherbe ejtette *(impregnatio)*. A gazda tagadta a házassági ígéretet, sőt tanút állított arra, hogy a leány mással is hált.

[594] Ptjkv. 1695. ápr. 22, 26, I. 270, 272. A bigámia miatti büntető eljárás megindításának mellőzését csak az asszony jóhiszemű tévedésével magyarázhatjuk meg.

[595] Ptjkv. 1697. márc. 5, II. 17.

[596] Acta iud. 1692. aug. 16, Btjkv. I. 374—375; Ptjkv. 1695. júl. 19: kezesek, I. 297; Acta iud. 1695. nov. 14, Btjkv. I. 629—630, II. 43—44: havi 15 ft tartásdíj a gyermekért, . . . solange es lebt vnnd die Mutter bey sich behalt; uo. 1695. nov. 28, I. 640. II. 48.

[597] KA Besch. Pr. VIII. vol. litt. G, 1703. máj. 24.

Mint a házassági ügyekbe, ebbe is beleszólt a pesti plébános; szorgalmazására a tanács 20 ft büntetésre ítélte Lederwasst az egyház javára, és kötelezte 40 ft hozomány fizetésére a leánynak. A férfi erre az adminisztrációhoz fellebbezett, és újból a leány feslettségére hivatkozott: lám, még a francia szökevényekkel is összeállt! A fellebbezéssel azonban csak a végrehajtás elhalasztását érte el; szokásos lassúságával eljárva, az adminisztráció végre arra kötelezte, hogy vagy vegye el gyermeke anyját,vagy fizessen neki tartásdíjat. Kiderült az is, hogy a megígért házasság helyett mindössze 8 forinttal fizette ki cselédjét. Végül is kénytelen volt vele kiegyezni a pesti tanács előtt.[598] Lederwass ügye iskolapéldája lehetne a hasonló eseteknek. A csábítók, akik a siker előtt rendszerint megígérték a házasságot, a terhesség beálltával tudni sem akartak róla. Azt állították, hogy eszükben sem volt ilyesmit ígérni; ha megígérték, csak bizonyos — nem teljesült — feltétellel tették; tanúkkal bizonyították, hogy a nő másokkal is hált; erősködtek, hogy még a leány édesgette, csalogatta őket, míg a baj meg nem történt. A tanácsokat azonban nem lehetett olyan könnyen félrevezetni. Nemcsak az alperes férfi állításainak, hanem a felperes szülésének, illetve terhességének bizonyítását is megkívánták, az utóbbit a bába vizsgálata alapján. Hogy pedig a férfi ne bújhasson ki az esetleges marasztalás alól, az ügy tisztázásáig lefoglaltatták ládáját, vagy letiltották munkabérét.[599]

Ha tehát a közösülés tényét és a nő jóhiszeműségét bizonyítani lehetett, a férfinak nem maradt más hátra, mint fizetni; a házasságkötésre természetesen nem kötelezhette a bíróság, ez csak alternatíve fordulhatott elő a marasztalásban. Elutasították viszont annak a nőnek a keresetét, akiről bebizonyosult, hogy közismerten rosszhírű *(eine oeffentliche hur)*, és már két gyermeket szült házasságon kívül; ilyenkor az ügy már büntető jelleget öltött, s a férfi csekély pénzbüntetéssel szabadult.[600] Elutasították a nőt akkor is, ha az alperessel történt közösülés és a szülés időpontja közötti hetek száma a férfi atyasága ellen szólt.[601] Továbbá nem is kerülhetett kártérítési perre a sor, ha a más bíróság (az adott esetben az esztergomi) előtt felelősségre vont nő a budai tanács tudakozására önként kijelentette, hogy a szóbeszédbe kevert budai polgár teljesen ártatlan az ő teherbe ejtésében.[602]

Végül említést érdemel, hogy az elcsábított leányok rendesen csak akkor fordultak a bírósághoz, ha teherbe estek. Egyetlen esetben olvassuk, hogy egy Roll nevű vincellért cselédlánya a budai tanács elé állított; nem azért, mert házassági ígérettel közösülésre vette rá, hanem mert lelövéssel fenyegette és karddal támadt rá, amikor a viszonyt nem akarta folytatni.[603] Ez az eset azonban inkább az erőszakos nemi közösülés kísérlete.

[598] Ptjkv. 1696. nov. 6, 9, I. 410—411; KA Ber. u. Schr. 1697. jan. 18, no. 34; KA Besch. Pr. 1697. okt. 25, IV. vol. 105v fol.; Ptjkv. 1697. dec. 10, II. 63; Int. a. a. nr. 215.

[599] Acta iud. 1693. dec. 18: tanúbizonyítás feslettségről; Ptjkv. 1697. márc. 5: feltételes ígéret, szülés bizonyítása, II. 17; uo. 1703. márc. 30: bába szemléje, láda lefoglalása, III. 151—152; Btjkv. 1704. jan. 29: Lidlohn letiltása, IV. 728, V. 10, VI. 6.

[600] Uo. 1697. márc. 27, II. 152. (ítélet nélkül).

[601] Ptjkv. 1708. jan. 13, III. 455—456.

[602] Corr. mag. 1696. ápr. 25.

[603] Btjkv. 1708. máj. 9, VI. 643, VII. 493.

d) *Gyámság és gondnokság*

A két város tanácsa gyakran foglalkozott gyámsággal kapcsolatos ügyekkel: gyám rendelésével, a gyám elszámoltatásával, az ezzel összefüggő viták elrendezésével. Ezeket azonban általában igazgatási, nem bírói jellegűeknek tekintették. A Buda és Pest városok igazgatásáról kiadott 1696. szeptember 27-i udvari kamarai utasítás az igazságszolgáltatás előtt említi a gyámügyeket, s az ezt részletező rendeletében az adminisztráció ugyancsak külön köti a tanácsok lelkére a gyám- és csődügyek *(Pupillar vnd Crida sachen)* gondos intézését.[604] Erre vall az is, hogy amikor Buda tanácsának a bíróság megszervezése folytán gyakorlatilag el kellett választania az igazgatási és a jogszolgáltatási feladatokat, a gyámsággal kapcsolatos ügyeket továbbra is megtartotta magának.[605] Ugyanezt elmondhatjuk a gondnokság szabályozásáról is. A teljesség kedvéért mégis érintenünk kell ezeket a jogterületeket is.

A pesti jogkönyvjavaslat II. részének IV. címe *(De tutelis)* foglalja össze legbővebben a gyámság szabályait. Eszerint a gyámok rendelése a családatya joga, s ők tisztüket mindaddig elláthatják, míg gyámoltjaik közül a férfiak önjogúakká nem lesznek, a nők pedig férjhez nem mennek. Ha valakit gyámtársa kifogásol, a tanács az ügy megvizsgálása után elmozdíthatja és mással helyettesítheti. Gyámságot csak polgár viselhet; végrendeleti gyám híján az atyaági (agnát) rokonok megelőzik az anyaági (kognát) rokonokat, de valamennyi a tanács megerősítésére szorul. Végrendeleti és törvényes gyám nem létében ugyancsak a tanács rendelhet ki gyámot, amint a tehetetlen, hanyag vagy gyanús gyám elmozdítása is ennek a joga. (1—3. art.) Ezek a római jogi szabályok megfelelnek az itt nem részletezendő városi gyakorlatnak. Nemcsak arra találunk számos példát, hogy a végrendelet gyámrendelést tartalmaz, hanem arra is, hogy Buda tanácsa hivatalos bizonyítványt ad ki Gar Gáspár, végrendelet nélkül elhunyt polgára ilyen rendelkezéséről.[606] Másrészt még végintézkedés mellett is szükségessé válhatott gyámok *(Gerhaben)* kinevezése; ezeknek a városok kialakult gyakorlata gyámi rendelvényt *(decretum)* adott.[607] A tanács oly mértékben beleszólt a gyermekek gondozásának ügyébe, hogy Kofen budai szabómesternek — özvegységre jutván — előtte kellett elvállalnia a saját kiskorú gyermekeinek (8, 10, 16 évesek) nagykorúságukig való felnevelését, majd annak elérte után anyai részük kifizetését.[608] Másrészt Kovács Jánosnénak második férje hiába vállalta, hogy az első férj házának kiutalása fejében annak gyermekeit tisztességesen felneveli, a pesti tanács a házat eladatta, árát pedig megosztotta az asszony és a két gyermek között, de az utóbbiak részét egyelőre kezében tartotta, míg az asszony új letelepedési helyéről megbízható értesítést nem kapott.[609]

[604] L. I. fej. 60—61. jz.
[605] Ez a Btjkv. és a Protocollum iudiciale összevetéséből tűnik ki.
[606] Acta iud. 1693. júl. 21.
[607] Pl. Btjkv. 1705. febr. 6, IV. 827, V. 111, VI. 106—107.
[608] Uo. 1705. szept. 24, II. 191, IV. 894, VI. 184.
[609] KA Besch. Pr. 1699. máj. 12, V. vol. 173a—b fol.; Int. a. a. nr. 330; Ptjkv. 1699. jún. 26, júl. 3, II. 235, 239.

Ezek az esetek az özvegy gyámi minőségének kérdését vetik fel. A pesti tervezet úgy rendelkezett, hogy az anya lehet gyám, ha egyébként nem áll fenn valamilyen akadály, de a tanács rendeljen mellé egy-két tisztességes gyámtársat (8. art.). Az említett Gar Gáspár feleségét tette meg leánya gyámjának, és Kovácsné is felnevelhette gyermekeit. De úgy látszik, a városok a Mosel javaslatában elgondolt gyámtársak helyett inkább az özvegy mellőzésével rendeltek ki gyámokat, ha anya és gyermekek között — pl. az örökség megosztása kérdésében — érdekellentét merült fel. Így történt a Glöckelsberg-palota építéséről nevezetes Kalcher-örökösök ügyében. Mint látni fogjuk, az özvegy hosszan pereskedett közszerzeményéért, s alkalmasint ez indította Pest hatóságát arra, hogy Sax és Kernhofer személyében gyámokat rendeljen az árváknak. Részletes utasítással látta el őket, mely az örökség megosztására is kiterjedt; később az elhunyt Sax helyére Eyserichet, majd Riedet állította, s a gyámoknak az elszámolás mintáját is a kezükbe adta.[610]

A gyámok vagyonkezeléséről a pesti javaslat eléggé szűkszavúan rendelkezett. Kimondotta, hogy a gyámolt javairól leltárral kell rendelkezniük, de ezt — tegyük hozzá — a hagyaték felvételénél már elkészítették. A gyámok az árvák pénzét nem tarthatták meg évi jövedelem címén a saját hasznukra, hanem kötelesek voltak megfelelő ingatlan biztosítékot adni, a befolyó jövedelmet a gyámoltak ellátására fordítani, s a maradékot évenkénti számadásaikba foglalni (5. art.). Amit viszont a gyámok a tanács előtt vagy egyezség útján vállaltak, azt a jövőre nézve is meg kellett tartani, rendelkezéseiket érvényeseknek kellett tekinteni (6. art.). Az osztrák jog a gyámok felelősségét a későrómai jog alapján sokkal szélesebben építette ki. Eszerint a gyámság *(Gerhabschafft)* átvételétől kezdve kiváltságos törvényes zálogjog áll fenn a gyámoltak javára a gyám jószágain. Ennek érvényesítése úgy történik, hogy először számadást kell kérniük, majd a tiszta jövedelemre nézve kielégítést követelhetnek gyámjuk javaiból. Az általános elszámolás és az ennek alapján kiadott felmentvény *(Rechnungs-Brief)* a gyámot csak olyan tételek vonatkozásában nem mentesíti, amelyeket kihagyott, és természetesen a csalárdságot sem fedezi.[611] Az osztrák jognak azt a szabályát, hogy a gyámoltakat a hagyatékból kell ellátni,[612] némileg átfogalmazva a pesti javaslat is átvette. Ami pedig az elszámolás részletes szabályait illeti, ezek érvényesültek akkor, amikor a tanácsok a gyámi számadásokat megvizsgálták. A részletes ellenőrzés és jelentéstétel az árvaszámtartó *(Pupillen Raithhandler)* feladata volt, akinek tisztségét Buda 1694-ben rendszeresítette, és elsőnek Keppeler Rüdiger Gáspárra ruházta. Kinevezési dekrétuma és 1695 elején letett esküje kötelességévé tette, hogy mindenben az osztrák gyámi szabályzat *(Gerhabschafftsordnung)* szerint járjon el, tehát a fenti szabályokat alkalmazza.[613]

[610] Corr. buch 1702. febr. 10, nov. 9. dec. 28, 1703. márc. 7, II. 398—400, 479—480, 491—494, 519—520; a palota építésére felvett pénz elszámolására utasítás Ptjkv. 1702. jún. 30, III. 73; vö. fent a 237—241. jegyzetnél.

[611] *Suttinger* i. m. 630—636, 638—640, 790—791.

[612] Uo. 632.

[613] Btjkv. 1695. febr. 11, I. 529—530, dekrétuma kelet nélkül uo. I. 532; megválasztása 1694. dec. 20-án történt. — A gyámságot Ausztriában a két felső rend részére 1631-ben kiadott és 1634-ben megújított Kayserliches General-Mandat szabályozta, *Suttinger* i. m. 628—629; ehhez járultak a gyakorlat említett rendelkezései.

Ugyancsak az osztrák jogot tekintették irányadónak a gyámság megszűnése, illetve a nagykorúság tekintetében. A pesti javaslat idézett címében úgy rendelkezett, hogy a 25. életévét be nem töltött ifjú nem idegenítheti el jószágait gyámjainak hozzájárulása nélkül, ennek a kornak elérése után azonban teljes cselekvőképességet élvez, kivéve ha elmebeteg, pazarló vagy tartósan beteg (4. art.). Nem sokkal alább azonban a javaslat a férfinál betöltött 22. évben, a nőnél 20. életévében vagy férjhezmenetele időpontjában szabja meg a gyámság végső határát (6. art.). A XVI—XVII. századi osztrák gyakorlat szerint a férfi cselekvőképességét *(Vogtbarkeit)* 22., a nő 20. életévének betöltésével érte el, de kolostorba lépéshez és végrendelkezéshez a bécsi jogszokás szerint két-két évvel kevesebb is elegendő volt. A nőknél a férjhezmenetellel ugyancsak bekövetkezett a nagykorúság. A nagykorú *(maiorennis)* személy már maga vonhatta felelősségre gyámját a kiskorúsága alatti vagyonkezelést illetően. Ugyanakkor azonban annak is van nyoma, hogy a gyámi éveket *(anni pupillares)* csak a serdültségig számították, de az ezt meghaladott kiskorúakat gondnokság alá rendelték, és jogügyleteik érvényességéhez a *curator* hozzájárulását kívánták meg.[614] Ez a későrómai jog visszhangja, s ugyanennek kicsengését halljuk a pesti javaslat 25 éves korhatárában, mely egyébként az osztrák-jogi 22—20 éves nagykorúságnak ellentmond.

Bár a nagykorúság körül nem folyt jogvita ebben a korszakban, az idézett Kofen-esetből úgy látjuk, hogy az osztrák szabályozást tartották szem előtt; a *Vogtbarkeit* előtt álló gyermekek közt ui. 16 éveset is találunk. Még inkább erre vall a pesti tanács intézkedése, mellyel a követeléssel fellépő 19 és 17 éves rác fivéreknek azzal az indokolással rendelt gondnokokat, hogy még nem *maiorennes*.[615] A nő férjhezmenetelének következményeire pedig az a kereset világít rá, mellyel az Egerbe férjhez ment Thüllingné követelt számadást mostohaatyjától, Sax Simontól, mint kirendelt gyámtól *(alss angesezten Vormünder)*. Minthogy az anya végrendelete és vagyonleltára a török háborúban megsemmisült, a felperes esküt kívánt Saxtól arra nézve, mennyi volt a maga és elhunyt nővére örökrésze. Hivatkozott arra a kötelezvényre is, amelyben Sax a két leány anyai részének kamatai fejében kiházasításukat vállalta magára. Sajátos, hogy a kiházasítás helyett Thüllingné megelégedett volna a 14 évi szolgálata (!) idejére járó munkabérrel is. Mindez arra vall, hogy Sax az elhunyt felesége után maradt vagyont lényegében nem gyámként, hanem tulajdonosként kezelte.[616] Végül a rác fivérek ügyén kívül a gyámság és gondnokság intézményeinek az osztrák jogban is megfigyelt összekeverését mutatja a pesti tanács intézkedése 1702 decemberében, amikor a már ismert hitvesölési ügy tettese, Modauer Rómába „zarándokolt", vagyis szökött, gondozás nélkül hagyva anyátlan 14 éves leányát és jószágait. A hatóság ezért házának-szőlejének kezelésére és leányának nevelésére gyámokat vagy gondnokokat *(Vormunder oder Curatores)*, később pedig három gyámot rendelt ki.[617]

[614] Uo. 503, 510—511, 629, 854.
[615] L. fent 608. jz., és Ptjkv. 1700. ápr. 27, II. 345.
[616] Uo. 1693. dec. 12. I. 130—132.
[617] Corr. buch 1702. december, II. 494; Ptjkv. 1703. okt. 3, III. 107. — Az ügyet l. a IV. fej. 50—51. jegyzetnél.

A gondnokság igazi alkalmazására is sor került Budán, az eredeti római jogi *cura furiosi* értelmében, mégpedig a feleségét bikacsökkel nevelgető rangidős szenátorral: Ungerrel kapcsolatban. Már javában folyt fiatal feleségének női jogaiért és tartásdíjáért indított pere a kamarai adminisztráció előtt, amikor a budai tanács 1700 márciusában Unger gazdaságának hanyatlása, a hitelezők és az asszony igényei kielégítésének bizonytalansága, és főleg a tanácsos kedélyzavara *(gemueths indisposition)* miatt Schmidt és Hirschl szíjgyártókra ruházta a gondnoki tisztet *(munus curatorum)*. A nekik kiadott dekrétum felhívta őket, hogy leltározzák és kezeljék Unger gazdaságát, lássák el feleségét, és minderről annak idején adjanak számot. (A fogalmazvány még nyersebben fejezte ki, hogy Unger borát zárolni kellett, mert azt a hitelezők kijátszásával adogatta el.)[618] Ezentúl a tanács őket utasította a jelentős összeg követelésével fellépő Breuer markotányosnak megítélt tőke és kamat tekintetében való kielégítésére — mégpedig a lefoglalt bor eladása útján, — és nekik szabta meg a nőtartás címén kifizethető összeget is.[619]

Unger felháborodottan tiltakozott az adminisztrációnál. Kijelentette, hogy elmeállapota jó, tartozására fedezete van, feleségével pedig még folyik a per. Buda tanácsa a főhatóság felhívására jelentette, hogy javainak kezelését jelenleg nem lehet kezébe adni, mert közismerten elmebeteg, néha dühöngő is, és világos intervallumai még nem folyamatosak. Makacsul perlekedik feleségével, hitelezőit nem tudja kielégíteni, ezért kellett hivatalból gondnokokat kirendelni. Az adminisztráció mégis elrendelte a zár feloldását, ha a városnak nincs komoly aggálya, a gondnokokat pedig a házastársak perének elbírálása végett számadásra hívta fel.[620] Unger újabb beadványára a tanács bekérte a gondnokok számadásait, és észrevételezésre kiadta neki. Az öreg tanácsos hetenként ostromolta kérvényeivel a kamarai igazgatóságot, s ez már azért is sürgette a tanácsnál a méltányos elintézést, „hogy ettől a tolakodó féltől végre megszabaduljon". A városnak csak az volt a kikötése, hogy a gondnokok rendelkezései a zár feloldása után is maradjanak érvényben, mert különben senki sem fog a jövőben ilyen megbízatást elvállalni.[621] Végre az adminisztráció augusztus 9-ére színe elé idézte Ungert és a gondnokokat, majd elrendelte javaiba való visszahelyezését, ha Breuer még mindig kielégítetlen követelését rendezi. Ez részben meg is történt, s a tanács hozzáadta a feleség eltartásának feltételét is, így a zárgondnokság *(sequestrum et curatura)* véget ért. A gondnokok számadása Unger észrevételeivel együtt elsüllyedt az adminisztráció számvevőségénél.[622]

[618] L. fent 576. jz.

[619] Btjkv. 1700. márc. 22, III. 188—190, IV. 43—45, a tartásdíjra l. fent 577. jz.

[620] Acta adm. cam. 1700. máj. 4, KA Hofb. 1701. márc. no. 13 (az 1700. ápr. 28, máj. 4, 19. keltű iratok), KA Exp. 1700. máj. 19, no. 59. — Unger állapotának jellemzése a máj. 4-i jelentésben: ... mente captus et quasi furiosus ... die dilucida intervalla noch nicht also continuiren, dass er jederzeit sibi praesens seye ...

[621] Btjkv. 1700. jún. 4, 23, 28, III. 227, 238, 242—243, IV. 90, 103, 107; Acta adm. cam. 1700. máj. 4. (a jún. 14, 16, 22, 23, 25, júl. 3, 9, 23-i iratok); KA Besch. Pr. 1700. jún. 16—júl. 3, VI. vol. 82 bis — 83 bis, 86v bis, 89—89v bis, 94v bis; vö. fent 579. jz.

[622] KA Besch. Pr. 1700. aug. 9. (előtt !), VI. fol. 127v bis fol.; a döntés aug. 9, Acta adm. cam. és KA Hofb. a 620. jegyzetben i. helyen; Btjkv. 1700. aug. 23, III. 271, IV. 137; a számadások sorsára KA Besch. Pr. 1700. dec. 10, VII. vol. 56v fol.

A végrendelkezés alakiságait elsőnek szabályozó magyar törvény, az 1715: 27. tc. a magánvégrendeletre vonatkozó egyetlen kiegészítésen kívül megtartotta a szabad királyi városokat addigi joggyakorlatukban *(penes suum hactenus habitum usum*, 7. §). Ez a gyakorlat a török kiűzése utáni Budán és Pesten az osztrák öröklési jogot jelentette. Mint a részletes megvizsgálásból ki fog tűnni, a polgárok és a városi bíróságok is ezzel a joggal éltek, s — egyetlen lényeges kivétellel — ez kapott helyet Mosel szindikus pesti jogkönyvjavaslatában is. Nem is lehetett ez másként abban az időszakban, amelyben a hagyatéki ügyek végső fóruma is idegen hatóság, a bécsi udvari kamara volt.

Az eljárásjog keretében megtárgyaltuk a városainkban is követett — egyébként ugyancsak osztrák — hagyatéki eljárást.[623] Itt csak az anyagi szabályokat és ezeknek érvényesülését kell sorra vennünk. A pesti javaslat az eljárás ismertetése után helyesen mondja, hogy ha a házasfelek házassági szerződést *(pacta dotalitia)* kötöttek, illetve ha érvényes végintézkedés maradt fenn, a hagyaték elosztásánál ezeket kell figyelembe venni, és csak ilyenek híján kerül sor a törvényes öröklésre.[624] A városok öröklési rendjét mégis jobban szemlélteti a törvényes öröklés, ezért tárgyalásunkat ezzel kezdjük, és utána térünk át a végrendeleti jogra.

a) *Törvényes öröklés*

Egyetemesnek tekinthetjük azt az öröklési jogi szabályt, hogy az atya és az anya után elsősorban házasságukból született gyermekeik örökölnek. Walther XVI. századi ausztriai kancellár is ezzel kezdi az osztrák törvényes öröklés ismertetését. A fiúk és leányok egyenlő részesedése azonban — teszi hozzá — csak a polgárokra és parasztokra vonatkozik, a nemes leányok bizonyos esetektől eltekintve nem osztoznak egyenlően a fiúkkal. Az unokák szülőjük (az elhunyt fiú vagy leány) helyébe lépnek, tehát együttesen kapnak annyit, amennyi arra esett volna, és ugyanígy kell elbírálni a dédunokák igényét. A lemenők *(descendentes)* öröklésének ezt a mi jogunkban is érvényes szabályát Mosel javaslata röviden úgy foglalja össze, hogy a gyermekek fejenként *(in capita)* és egyenlően, az unokák törzsenként *(in stirpes)* részesednek a hagyatékból. Amíg lemenők vannak, tartja az osztrák gyakorlat, addig sem a felmenők, sem az oldalágiak nem örökölnek.[625] Ezek a szabályok irányították a két város gyakorlatát is. Ezért olvassuk Leib proviantiszt özvegyének a szerviták elleni válasziratában, hogy mostohafia, Sebestyén szervita szükségszerű örökös *(heres necessarius)* a tíz éve végrendelet nélkül elhunyt atyja után.[626]

A lemenők öröklésében a második házasság okozott nehézséget. Mosel javaslata kimondja, hogy az utóbbi házasságból eredő gyermekek örökölnek

[623] L. III. fej. 404. sköv. jz.
[624] Pars II. tit. III. art. 5.
[625] Uo. art. 6; *Suttinger* i. m. 927—928, hozzá 177.
[626] Acta iud. 1690 (?).

atyjuk első házasságából eredő javaiból is. Ha azonban valamelyikük az ajándékokat, rendes ruházatot, ellátást és könyveket leszámítva, még szülője életében kikapta örökségének egy részét, ezt osztályra kell bocsátania, illetve ennyivel kevesebbet kell neki juttatni. Ugyanez áll az anya első házasságából származó utódok öröklésére is. Más szóval ez annyit jelent, hogy a *paterna paternis, materna maternis* jogelv jutott érvényre, mint az osztrák és a magyar feudális gyakorlatban is.[627] A városok nemegyszer foglalkoztak a gyermekek atyai vagy anyai részének kiadására irányuló keresettel. Lidlné Bösinger Anna Sabina pl. 300 forint atyai részét *(Vätterlicher Erbtheil)* követelte két fivérétől egyenesen a kamarai adminisztrációnál.[628] Schweidler hadnaggyal, aki Windsheim német birodalmi várostól megkapta mostohagyermekeinek nagyatyai örökrészét, Pest városa hosszas iratváltásba bonyolódott. A hadnagy elvben nem is vonakodott kiadni a Merkl-gyermekek részét, hiszen ezek feleségének előbbi házasságából származtak; csak azzal a kifogással húzta el az ügyet, hogy egyiküknek férje, Stublantz puskaműves megverte és szidalmazta az ő feleségét. A pesti tanács azonban helyesen mutatott rá, hogy a hagyatéki és a testi sértési ügy között nincs összefüggés.[629] Atyai részről *(paternum)* természetesen csak akkor lehetett szó, ha az elhunytnak volt valamennyi vagyona; ezért adta át a budai tanács a zárolt hagyatékot Schwartz Márton budai cinöntő özvegyének a két gyermek atyai örökrésze kihasítása nélkül, miután kitűnt, hogy az elhunyt semmit sem hozott a házasságba, és adósságai meghaladják a hagyaték értékét.[630] Másrészt az anyai örökrész *(Mütterliche)* kielégítésére sor kerülhetett megegyezés alapján, mint Hausruckher András budai fogadós és fia között,[631] vagy per útján. Említettük Thüllingnének mostohaapja és gyámja, Sax Simon elleni keresetét, melyben elhunyt nővére részéről is számadást kívánt. Minthogy az anya végrendelete a török háborúban megsemmisült, Sax nyugodtan állíthatta, hogy mostohalányainak mindössze 32 tallérját kapta kézhez. Abban azonban helyesen érvelt, hogy néhai feleségének hagyatéka felerészben (az osztrákjogi házastársi öröklés alapján) az övé, másik fele pedig megoszlik az asszony első házasságából származó két leány és a másodikból eredt három gyermek között.[632]

Lemenők hiányában Mosel javaslata szerint a mindkét nembeli felmenők (szülők, nagyszülők stb.) következtek *in infinitum*, mégpedig az izközelség rendjében, a javak eredetére való tekintet nélkül. Ha eltérő ágbeli felmenők egyenlő távolságra voltak az örökhagyótól (pl. atyai és anyai nagyszülők), a hagyatékot törzsenként *(in stirpes)* kellett volna megosztani, tehát a lemenőknél említett módon. A feltűnő az, hogy Moselnek egyébként a két város gyakorlatát oly híven kifejező jogkönyve ebben a pontban éles ellentétbe került vele. Pesten nem sikerült olyan jogesetet találnunk,

[627] Pesti javaslat i. h. art. 6, *Suttinger* i. m. 179.

[628] KA Besch. Pr. 1698. nov. 24 — 1699. ápr. 11, V. vol. 114, 127, 133, 156, 165. fol.

[629] L. fent 399, 481. jz., hozzá Corr. buch II. 302, 343, 346, 372, 374, 448—449, 484. Stublantzné hozományt *(Heiratsgut)* is követelt mostohaatyjától.

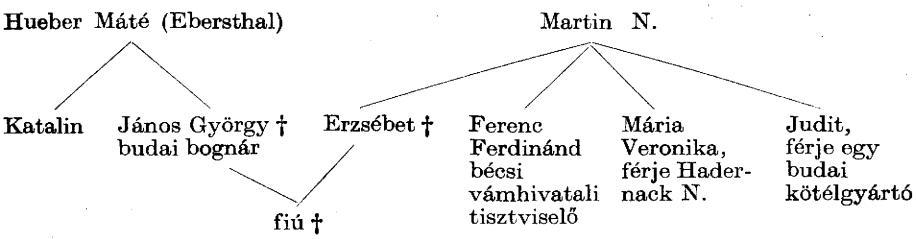
[630] Btjkv. 1705. okt. 3, IV. 900, V. 200, VI. 192.

[631] Corr. mag. 1692. júl. 23, Btjkv. I. 365—366: kielégítés 40 forinttal és egy ezüst veretű szablyával.

[632] L. fent 616. jz., hozzá *Suttinger* i. m. 973.

amelyben a felmenők az oldalágat megelőzték volna. Buda hatósága pedig egy svábföldi földesúrnak, aki a Budán elhunyt Hueber János György bognár atyjának öröklési igényét jelentette be, világosan megírta: az elhunyt nővérének meghatalmazását fogadja el, mert „e hely szokásai, statutumai és jogai úgy rendelkeznek, hogy az oldalág kizárja a felmenő ágat".[633] Máskor ugyancsak a budai tanács adott tanúsítványt arról, hogy a török háborúban elesett gyermektelen Lusics Jeromos kapitány jog szerinti örököse nővérének leánya, aki szintén elhunyt anyjának képviselőjeként az elsőfokú oldalági utód.[634] Ezek a világos kijelentések teljesen megegyeztek az osztrák gyakorlattal, mely a szülőknek gyermekeik utáni öröklését kizárta, sőt általában nem engedte meg az örökségnek a felmenőkre való háramlását. (Ugyanakkor, eléggé logikátlanul, az oldalágon elismerte a nagybátya és nagynéne igényét.)[635] Mindebből csak azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy a pesti javaslatban a városban ekkor még szép számmal élő magyarok jogszokása jutott szóhoz a világosan osztrákjogi gyakorlattal szemben.

Az oldalági öröklésre nézve Mosel már a felmenőknél kijelenti (zárójelben), hogy a jószág eredetét nem kell figyelembe venni. Ez más szóval azt a fontos elvet jelenti, hogy a városban az ősiség korlátozása nem érvényesül. Ezután előadja az oldalági öröklés rendjét. A fivérek és nővérek fejenként részesednek, s ugyanez áll gyermekeikre akkor, ha az örökhagyónak egyetlen fivére vagy nővére sem él. Ha azonban unokaöccsök vagy unokahúgok igényei túlélő nagybátyjaik vagy nagynénjeik igényeivel ütköznek össze, az elosztás törzsenként történik. Megjegyzi, hogy a mindkét ágon rokon (tehát édestestvérektől eredő) oldalági atyafiak a csak atyai vagy anyai ágon rokonokat kizárják, mégpedig a férfiak és nők egyaránt. Ezek a szabályok általában az osztrák jognak felelnek meg. Ennek segítségével érthetjük meg a Hueber-örökség ügyében hozott határozatot is. A családi kapcsolatokat így vázolhatjuk fel:



A Budán letelepedett Hueber János György bognár valamikor 1692 vége felé halt meg. Buda hatósága — mint láttuk — elhárította a svábor-

[633] Acta iud. 1693. jan. 13: Zumahlen nun aber dieses orths Gewohnheiten, Statuten, vnd Rechte Vermögen, dass per lineam collateralem linea ascendens excludieret werdten . . . (Az áthúzott részben ezt a sorrendet olvassuk: descendens, collateralis, ascendens.)

[634] Btjkv. 1695. okt. 7: Anna szentendrei asszony . . . propriam pie defunctam matrem repraesentando, primum gradum ex collaterali linea in defectum (!) descendentium hanc Annam ingredi, successionis iure dubium non sit . . . I. 625—626, hozzá II. 41.

[635] *Suttinger* i. m. 180.

szági Ebersthalban élő atyjának öröklési igényét, és Hueber Katalinnak adott elsőséget. Időközben Hueberné meghalt, és hamarosan követte szüleit az egyetlen örökös, a fiú is. Most már a Hueber-leány és a Martin-testvérek, tehát az elhunyt fiú oldalági rokonai között folyt a vita arról: milyen arányban osztoznak meg az örökhagyó gyermek atyai és anyai részén. A „paterna paternis, materna maternis" elv nyilván azt kívánta, hogy a *paternum* Hueber Kataliné, a *maternum* viszont a Martin-testvéreké legyen. Ezért a tanács 1693 novemberében felébe osztotta közöttük a hagyatékot. Az asszony testvéreinek képviselője a kamarai igazgatósághoz fellebbezett, s ez a város határozatát „wider alle Rechten vnnd Landtsbrauch" létrejöttnek bélyegezte. Osztrák jogtudósok tekintélyére támaszkodva általános és csalhatatlan jogi regulának" mondotta ki, hogy az atyai és anyai javak megkülönböztetése csak a testvérekre és ezek gyermekeire terjed ki, a további oldalági rokonok azonban ízközelség szerint és egyenlő arányban *(in capita)* kapnak részt. Minthogy ez az elv nemcsak a jogtudományban, hanem a gyakorlatban is irányadó — úgymond —, az örökséget a város ítéletével ellentétben fejenként (tehát 1/4 részekben) kell a felek között megosztani.[636]

A jogeset értékelésénél éppen a legfontosabb elemet kell nélkülöznünk: annak meghatározását, hogy öröklött vagy szerzett javakról van-e szó. A Bécs városkönyvébe bevezetett, de egész Ausztriában követett Constitutio Albertina (1383) ugyanis éles határt vont az atya és az anya oldalági rokonai között, bár a XVII. századi gyakorlat már szemmel láthatóan ennek a merev elvnek az ősiekre való korlátozására törekedett.[637] Walther a különböző ágakon kapcsolódó oldalágiak között az öröklött jószágot ági eredete szerint, a szerzeményt azonban mindkét ági rokonok között fejenként osztotta meg. Ebben a megoldásban V. Károly 1529-i konstitúciójára támaszkodott, mely egyébként a nagybátyák és nagynénék öröklési jogát is megerősítette.[638] Ha a Hueber-hagyatékot szerzeménynek tekintjük, a kamarai adminisztráció döntésében világosan fel kell ismernünk az egyébként igen bonyodalmas osztrák oldalági öröklési szabályok alkalmazását.

A hetedik ízig számított oldalrokonok híján, de még a város öröklése előtt, Mosel javaslata a házastársat teszi örökössé. Megjegyzi, hogy az özvegy férj örökösök mellett is részesedik házassági szerződés vagy végrendelet alapján; ha ilyen nincs, a város (ismeretlen) statutuma értelmében gyermekeivel egyharmad, más örökösökkel felerész erejéig osztozik elhunyt felesége vagyonán. Ugyanezek a jogok illetik meg az özvegy nőt azzal a kiegészítéssel, hogy hozományát és különvagyonát nem kell osztályra bocsátania, és gyermektelenség esetén sem űzhetik ki férje jószgaiból, míg női jogait ki nem elégítették. Valóban vannak rá példáink, hogy az özvegy

[636] Acta adm. cam. 1694. aug. 17: Gestalten de iure die distinctio paternorum et maternorum bonorum sich nur auf die Gebrüeder vnnd deren Kindter, hingegen ad ulteriores collateralis lineae gradus sich keines wegs extendiert . . . sondern es ist sich in hac casua nach generalem et infallibilem iuris Regulam zu dirigieren, vermög welcher post fratres fratrumque filios reliqui collaterales in gradu proximiores exclusis remotioribus in capita succedieren . . . (jogi írókat idéz), es wird auch diese Theoria in praxi observiert. — Az atya igényére l. fent 633. jz.

[637] *Suttinger* i. m. 931—932, hozzá 10, 178.

[638] Uo. 931, 935—936, hozzá 193.

asszonyok a hitelezők kérésére zárolt hagyatékból több-kevesebb sikerrel követelték hozományukat vagy kelengyéjüket.[639] Az említett jogok azonban az öröklléstől függetlenül illették meg az asszonyt. Az özvegyi öröklésre Kovács Jánosné példáját idézhetjük. Mint láttuk, Pest tanácsa második férje kérésére való tekintet nélkül, bizonyára hitelezőinek sürgetésére, eladatta a férje után maradt házat; Kovácsné el is költözött a városból. A vételárból maradt 180 forintot a tanács úgy osztotta el, hogy egyharmada az özvegyé, kétharmada pedig a két gyermeké legyen, az utóbbi rész egyelőre a város kezén.[640] A hiányzó indokolást csak úgy pótolhatjuk, ha ezt az összeget nem a ház ellenértékének, hanem a vételár maradványának, tehát ingóságnak fogjuk fel. Így a pesti tanács ítélete megfelelt a nem sokkal korábbi Mosel-javaslatnak az egyharmad örökrész tekintetében, vagy éppen úgy a magyar jog általános szabályának is, mely az özvegynek az ingóságban a gyermekekkel egyenlő részt juttatott (Hk. I. 99.). Ezzel szemben az osztrák joggyakorlat az özvegyet egyharmad erejéig akkor részesítette az ingó hagyatékban, ha a férj előző házasságából gyermekek maradtak, ezek híján azonban felerészt adott neki, s a felezést tekintette a házassági szerződések szokott kikötésének is.[641] Itt tehát ismét az osztrák példától való eltérést figyelhetjük meg Moselnek és városának állásfoglalásában.

Nem volt örökrész, de rendszerint a hagyaték tárgyalása során került kihasításra a közszerzemény. Ez azt a vagyont jelentette, melyet a felek közös munkával együtt szereztek. Nálunk a Hármaskönyv III. 29. címe csak a jobbágyjogban mondta ki a feleséget közszerzőnek, de a gyakorlat ezt a polgárokra is kiterjesztette.[642] Az osztrák gyakorlat meglehetősen bizonytalanul foglalt állást. A római jogból átvett *praesumptio Muciana* alapján vélelmezte, hogy a házasság során szerzett javak a férj fáradozásából származnak, kivéve, ha a feleség a házasságba hozott pénzt bizonyítani tudta. Amikor 1628-ban egy fél a közszerzemény intézményét osztrák szokásjogra, sőt statutumra *(Statutum Austriacum)* próbálta alapítani, a tartományi bíróság kijelentette, hogy ilyen statutum nincs; éppen a házassági szerződésbe oly gyakran — mégpedig nemcsak kereskedők és kézművesek, hanem nemesek és polgárok között is — felvett közszerzeményi záradék bizonyítja, hogy ez általánosnak nem tekinthető. Az osztrák jogirodalom pedig hangsúlyozta, hogy ilyen kikötés hiányában a férjet kell egyedüli szerzőnek tekinteni, sőt írástudó, közszolgálatból élő embereknél a feleség megfelelő záradék ellenére sem követelheti a hagyaték felerészét.[643] A két város gyakorlata elismerte ugyan a közszerzeményt — még az érvénytelen házasságban élőkét is[644] —, de csak a közös szerzés megfelelő bizonyítása esetén. Pesten pl. Weinschenkh Jánossal szemben sógornője, Forgács Erzsébet támasztott igényt ezen a címen. De mivel az alperes bebizonyította, hogy

[639] Btjkv. 1694. szept. 1, 17: zár, és kereset . . . pro restitutione dotalium et bonorum paraphernalium, I. 508, 514, II. 13, 17; Acta adm. cam. 1698. jan. 28: zuegebrachtes guet, KA Besch. Pr. 1698. jan. 27, V. vol. 7. fol.

[640] L. fent 609. jz.

[641] *Suttinger* i. m. 967, 972.

[642] Pl. *Kelemen* i. m. II. 384.

[643] *Suttinger* i. m. 197—201, vö. *Személyi* II. 181.

[644] L. fent 594. jz.

néhai felesége semmit sem hozott a házasságba, a szerzeményt együtt fogyasztották el, és az ő császári zsoldjából éltek, a tanács elutasította a felperest.[645] Még tanulságosabb egy budai eset. Latinka rác asszonynak előbb férje, majd utószülött gyermeke halt meg; a gyermek atyai örökrésze *(paternum)* nagybátyjára, Wujóra kellett, hogy szálljon. (Ez a nagybátya osztrákjogi öröklése!) Mivel azonban a tanács figyelembe vette, hogy ezt az atyai örökséget a házasfelek a házasság folyamán szerezték, megengedte az özvegynek, hogy sógorának igényeit mindössze 40 forinttal elégítse ki.[646] A közös munka (vállalkozás) eleme választja el a pest-budai közszerzeményt a burzsoá jog hasonló nevű intézményétől.

Örökösök hiányában a hagyaték Mosel javaslata szerint, a jogigények biztosítására engedett egy év és egy nap eltelte után, a városra kellett hogy szálljon.[647] Míg a telekkönyv és vele a városi birtokviszonyok fölötti rendelkezés a kamarai adminisztráció kezén maradt, ez természetesen csak jámbor óhaj volt. De az 1703-i privilégiumok megadták mindkét városnak a gyökeres jogot is területén. Hogy ezt használatba vették és védelmezték, egy 1706-i pesti ügy mutatja. A rác pátriárka vikáriusa jelentkezett a tanácsnál az elhunyt Forgácsné hagyatékáért, mely a bemutatott királyi kiváltságlevél szerint örökösök hiányában a pátriárkát illette volna meg. A tanács azonban tiltakozott az igény ellen, mint amely az őt megillető háramlási jogra *(Recht Caducitatis)* sérelmes. Ígéretet tett viszont arra, hogy a pátriárkának járó 50 ft hagyományt az ingók megbecsülése után első helyen fogja kifizetni.[648]

b) *Végrendeleti öröklés*

A körültekintő városi polgár igyekezett vagyonának halála utáni sorsáról még életében rendelkezni. Gyakori volt tehát a végrendeleteknek a tanácsnál való publikálása és az ezt követő hagyatéki eljárás, melyet a maga helyén megismertünk. Az anyagi jog a római jog formáit vette át, bár szabályait az osztrák gyakorlatnak megfelelően értelmezte, alakította. Maylin budai szindikus 1711-re tehető végrendeletében pontosan felsorolta ezeket a formákat: ha végakarata nem lenne érvényes mint alakszerű végrendelet *(testamentum solemne)*, legalább jöjjön tekintetbe mint szóbeli *(t. nuncupativum)* vagy pótvégrendelet *(codicillus)*, vagy akár halálesetre szóló ajándékozás *(donatio mortis causa)*.[649] Jellemző azonban, hogy még maga a budai szindikus is magánvégrendeletet alkotott, ami a hatóság közreműködésével készült közvégrendelet jelentéktelenségére vall. Kelemen Imre, a XIX. század elejének nagy hatású jogászprofesszora, saját tapasztalatára hivatkozva írja, hogy Budán és Pesten a magánvégrendelet mindennapos jelenség.[650] A közvégrendeletnek a városokban szokásos formáját

[645] Ptjkv. 1692. nov. 18, I. 79.
[646] Btjkv. 1699. márc. 6: dieses paternum ein in wehrend[er] Ehe erworbenes gueth gewesen ist, II. 459, III. 22.
[647] Pars II. tit. III. art. 8. — Bécs hasonló jogára l. *Suttinger* i. m. 891.
[648] Ptjkv. 1706. márc. 5, III. 374—375.
[649] KA Varia u. Rep. 3952. fasc. 591—593. fol. (másolat).
[650] *Kelemen* i. m. II. 330.

kívánták az 1708-ban összeült labanc országgyűlés gravamenei törvénybe iktattatni; azt ugyanis, hogy két esküdt tanácsos és a jegyző vegye fel, írja le, olvassa fel, majd a hatóságnak zártan nyújtsa be a végrendeletet.[651] Az 1715 : 27. tc. azonban — mint láttuk — épségben hagyta a szabad királyi városok jogszokásait, és mindössze annyit követelt meg: a végrendelkezőnek olvassák fel a szöveget, ez pedig tanúk előtt jelentse ki, hogy ez az ő végakarata. Ez éppen a magánvégrendeletet érinti! Ennek különös fajtái, mint az említett szóbeli végrendelet *(t. nuncupativum)*[652] vagy a halál esetére szóló ajándékozás,[653] ugyancsak előfordultak a városi gyakorlatban.

A pesti szindikus, aki maga is tagja volt a gravemeneket szövegező bizottságnak *(Reichs Compilatores)*,[654] korábbi jogkönyvjavaslatában is a közvégrendeletet helyezte előtérbe. Mint említettük, az örökség megosztásánál először a házassági szerződésre és a végrendeletre irányította a figyelmet. A házassági szerződés érvényességéhez 2—3 tanú, halálesetre szóló kölcsönös rendelkezés esetén már legalább 5 tanú jelenlétét kívánta meg; bírósági bejelentés esetén azonban elengedte a tanúkat. Ebben az utóbbi esetben a férj és a feleség közti, bármilyen egyenlőtlen ajándékozást is érvényesnek tartott, ha nem sértette a köteles részt. Ugyanezzel a feltétellel jelentette ki érvényesnek azt a végrendeletet, amelyet 1. a tagoltan beszélő és épelméjű hagyakozó *iudicialiter*, a városi jegyző és két tanácsos előtt alkotott, vagy 2. már megírva személyesen nyújtott be a tanácsnál, vagy 3. a bíróságon kívül, de hét tanú előtt és a (római) jogban megszabott alakiságok mellett tett.[655]

A városi közvégrendelet nem is vetett fel különös problémát, a magánvégrendelet tekintetében azonban az írott (római) jog és a városainkban irányadó osztrák gyakorlat ellentétbe került egymással. Ez a két felfogás ütközött össze Budán Koch Boldizsárnak, a Zöld Bárány fogadósának hagyatéki ügyében. Koch halálos ágyán, felesége és két tanú előtt jelentette ki végakaratát, melyben egyetemes örökösévé özvegyét tette meg; ezt egy budai közjegyző írásba is foglalta. A két tanú közül Teodor kapucinus, a fogadós gyóntatója szerzetesi felsősége előtt lelkiismeretére, Langhauser ácslegény pedig eskü alatt tett vallomást a végrendeletről. A birtokban lévő özvegy ellen Schallner Ferdinánd göllersdorfi vendéglős 1701 novemberében nyújtott be keresetet, és azt vitatta, hogy felesége — az örökhagyó nővére — intestát törvényes örökös, mert a végrendelet érvénytelen. A többszöri feleletváltás során az felperes azzal érvelt, hogy a szerzetesnek nincs végrendelkezési képessége *(testamenti factio activa)*, tehát tanú sem lehet; Buda hatósága és népe német, ezért a közjegyzőnek is a császári jogot kell alkalmaznia, mely hét tanút kíván meg; a végrendelet már azért is érvénytelen, mert az örökhagyó nem írta alá, a tanúk nem pecsételték meg; az özvegyet csak hozomány és különvagyon *(heuratsguett vnd paraphernalien)* illeti meg, de közszerzeményre nem tarthat számot, mert a ha-

[651] OSzKK Fol. Lat 564, fol. 27, az 5. conditio kapcsán. — Erre mint városi gyakorlatra l. *Kelemen* i. m. II. 329.
[652] Btjkv. 1701. febr. 21, III. 348—349, IV. 248—249.
[653] Uo. 1696. ápr. 13, II. 71.
[654] Int. a. a. nr. 843.
[655] Pars II. tit. III. art. 5.

gyaték a férj üzleti tevékenységéből származik. Az alperes özvegy viszont hivatkozott a magyar jogra, mely 2—3 tanúval megelégszik; amikor ellenfele ezt kivédte, a hasonló tartalmú budai szokásjogra, mely a római joggal ellentétes; a szerzetes tanúskodását megengedő 5. és 68. Leó-féle novellára; végül a maga igényeinek alátámasztásául a közszerzeményre, hiszen a vagyont Krempl péküzletében dolgozva főleg ő szerezte. Buda tanácsa a felperes keresetét elutasította.[656] Schallner ügyvédje, a később még említendő Multz Eberhard, az adminisztrációhoz fellebbezett; ennek a budai tanács helyt is adott. A fellebbezés ismét a végrendelet semmisségét, tehát a törvényes öröklés beálltát hangoztatta.[657] A kamarai igazgatóság jelentést kért.

Buda tanácsa két szövegezésben is fennmaradt jelentésében[658] a többi között elkeseredetten vádolta Multz ügyvédet, sőt gyakorlatától való eltiltását is kérte, mert a felektől — meg nem engedett módon — siker esetére fix összegű jutalmat követelt. Őt hibáztatta a tanács azért, hogy a hétnél kevesebb tanúval rendelkező végrendelet érvénytelenségét hirdette, s így a határozott jogszokás ellenére a császári jogot akarta behozni! Tudják, hogy ez hét tanút kíván meg, de Ausztriában és Budán is 2—3 tanút hívnak a (magán)végrendelethez; ha Multznak igaza lenne, Budán nem találtatnék érvényes végrendelet! Erre a jelentés idézi a bécsi *Consuetudinarium*nak azt a szakaszát, mely a római jogtól tudatosan eltérve 2—4 tanút fogad el a magánvégrendelet érvényéhez.[659] A szerzetes vallomása esküvel ér fel, egyébként az alsó-ausztriai kormány is elfogadta 1648-ban egy kapucinus tanúskodását Groperné ügyében.[660] Azt is a római jogban gyökerező osztrák gyakorlatra alapítja a tanács, hogy a feleség végrendeletét nem teszi érvénytelenné a férj jelenléte, és természetesen fordítva sem, csupán a fenyegetés vagy a kényszer.[661] Felhozza még a közszerzeményt is. De talán legnyomósabb az az érve, hogy a hagyatéki ügyekben „bona fides et mens testatoris inspicienda", márpedig a férj mindig feleségét akarta megtenni örökösévé, s ezt az akaratát tanúvallomások szerint többször kijelentette. Ezért a tanács a végrendeletet — ha nem is alakszerűnek, de — szóbelinek *(t. nuncupativum)* fogadta el. Érvelése meggyőzte a kamarai igazgatóságot, mely elismerte, hogy a végrendelet nem a római jogban megkívánt hét tanú és közjegyző közreműködésével készült, de az itt érvényesülő alsó-ausztriai jogot alkalmazva a felperest keresetével felsőfokon is elutasította.[662]

Multz nem érdemelte volna ki a ravasz fiskális hírét, ha nem használja ki az udvari kamarához való fellebbezés lehetőségét. S itt álláspontja váratlan méltánylásra talált. Saffran Lőrinc alsó-ausztriai kamarai prokurátor, mindkét jog doktora, szakvéleményében előbb összefoglalta a felek érvelését, majd amellett foglalt állást, hogy az eddigi határozatokat meg kell vál-

[656] Acta adm. cam. 1702. ápr. 26. (az összes előiratokkal), hozzá Btjkv. 1702. jan. 23, III. 481, IV. 414.

[657] Uo. 1702. febr. 14, III. 488, IV. 425; KA Besch. Pr. VII. vol. 1702. febr. 27, ápr. 6.

[658] Acta adm. cam. 1702. ápr. 26. (az ápr. 7. és 12-i jelentések).

[659] A budai jelentést teljesen alátámasztja *Suttinger* i. m. 798—799.

[660] A jogesetet l. uo. 802—803.

[661] Ez is pontosan megvan uo. 805.

[662] KA Exp. 1703. júl. 9, no. 31. (1702. ápr. 26-án).

toztatni. A meg nem esketett tanú *(testis iniuratus)* még akkor sem érdemel hitelt, ha a legmagasabb méltóságot viseli. Egyébként is ki kell bővíteni a bizonyítás lehetőségét. Ezért javasolta, s ennek alapján az udvari kamara el is rendelte, hogy az alperes a szóbeli végrendeletet, a felperes pedig felhozott érveit a szokásos 6 hét és 3 nap határidőn belül bizonyítsa. Így ment le a határozat az adminisztrációhoz, onnan pedig a tanácshoz.[663] A további eljárás most már nagyrészt akörül forgott, ki hol vétette el az eljárási szabályokat, mulasztotta el a határidőket. Kiderült, hogy a tanúk megesketése Multz fortélyosságán múlott: mikor egy előző fázisban az adminisztráció előtt állottak, készségüket látva eltekintett tőle. A város továbbra is minden erejével támadta Multzot, de az adminisztráció is megmaradt előbbi álláspontján. Kijelentette, hogy a házasfelek szegényen jöttek Budára, s itt mindent együtt szereztek, tehát a hagyaték egyik fele közszerzemény jogán az özvegyé, a másik feléből pedig méltánytalan lenne alakiságok miatt kiforgatni. S a záró érvelés az ügy legfontosabb tanulsága is: Budán sok ilyen végrendeletet tesznek, mégis érvényesek, mert az itteni polgárság jogtudatlan, és joggyakorlata *(stylus procedendi)* eltér a jól berendezett, jogtudókkal ellátott helységekétől![664]

A végrendelet tartalmát illetően először azt a kérdést kell feltennünk: mi lehetett a végrendelet tárgya? A közvagyonnak tekinthető tárgyakat egy érdekes tiltakozás alapján rekeszthetjük ki. Buda tanácsa 1692-ben a szokásos módon leltározta és becsülte az elhunyt Salgari postamester hagyatékát, benne a postakocsikat és lovakat is, majd az örökhagyó rendelkezése szerint ki akarta adni egy bizonyos Catassanának. Baar gróf (a postamonopólium birtokosa) azonban levelet intézett a városhoz, és kérte, adja ki a postaszolgálatra rendelt ingókat megbízottjának, mivel ezek „non tanquam res privatae, sed magis publicae censeri debeant", s így el nem idegeníthetők.[665] Gyakorlatibb az a kérdés, terhelte-e a polgári vagyont az a korlátozás, mely az ősiség rendszerében kiépített nemesi öröklési jogra oly súlyosan nehezedett, ti. az ősi javakról való végrendelkezés tilalma. Erre nézve egy későbbi tanúságot hozhatunk fel. 1748-ban a tárnoki széken a Krempl-hagyaték ügyében hivatkoztak arra a kezdettől fogva (vagyis a város újratelepítése óta) élő budai szokásjogra, mely a gyermektelen örökhagyónak nemcsak szerzeményéről, hanem ősi (osztály útján reá szállt) javairól is szabad rendelkezést engedett, s az oldalág öröklését csak végrendelet híján nyitotta meg.[666] Ez annyit jelent, hogy az ősi javak csak a lemenők öröklésénél estek a végrendelkezési tilalom alá. Emlékezünk Mosel javaslatára is, amely a jószág eredetének kutatását mind a felmenők, mind az oldalág öröklésénél kirekesztette.[667]

[663] A keltezetlen vélemény uo.; a határozatok KA Exp. 1703. febr. 15, no. 29, és Btjkv. 1703. febr. 23, III. 606, IV. 584.

[664] Acta adm. cam. 1702. ápr. 26. (1703. márc. 30, máj. 16.); KA Besch. Pr. VIII. vol. litt. S, 1703. máj. 16; KA Exp. 1703. júl. 9, no. 31. (az adminisztráció utolsó véleménye, a máj. 11-i és jún. 6-i beadványokkal). — Az itt idézett végrendeleti jogra l. *Hans Lentze:* Das Wiener Testamentsrecht des Mittelalters I. ZRG Germ. Abt. 69 (1952) 98—154.

[665] Btjkv. 1692. júl. 24, I. 367—369.

[666] OL Prot. sedis tavernicalis I. 664.

[667] Pars II. tit. III. art. 6.

A római jog szerint a végrendelet egyetlen lényeges tartalmi kelléke az örökösnevezés *(institutio heredis)*.[668] Ezt a tanítást visszhangozza Maylin szindikus említett végrendelete is, melyben feleségét és két leányát rendelte örökösül egyenlő részekben, de szőlejére özvegyének élethosszig tartó haszonélvezetet biztosított.[669] Úgy látjuk, az örökösnevezés a két város polgárainak végrendeleteiben is lényeges kelléknek számított. Amikor az 1688-ban (valószínűleg hadbírósági ítélet alapján) kivégzett Jacob le Deux lelki üdvössége javára a karmelitákra hagyta a Reinold fogadósnál zálogba vetett ingóit, ez a bíróságnak való kiszolgáltatásukat azzal a kérdéssel próbálta — egyébként eredménytelenül — elodázni, hogy a szerzetesek egyetemes örökösöknek tekintik-e magukat.[670] Gyakran tették a házastársak is egymást egyetemes örökösükké *(Universal Erb[in])*. Bösinger özvegyének a hagyaték átadását kérő beadványából az is kitűnik, hogy a házastárs a hagyatékot csak a leltárba foglalt aktívák erejéig terjedő felelősséggel vette át; ez a kedvezmény *(beneficium inventarii)* ugyancsak a római jogból származott.[671] Nincs példa arra, hogy valamelyik végrendelet érvényességét ez időben örökösnevezés hiánya miatt megtámadták volna.

A végrendeletben foglalt örökösnevezés és a közszerzemény érdekesen ütközött össze Kalcher építőmester hagyatéki ügyében, mely a Glöckelsberg-palota építkezésének folytatásával fonódott össze. Az 1701 júniusában kihirdetett végrendelet a hagyaték tömegét *(massa)* három egyenlő részre osztotta az özvegy és két gyermeke között. Kalcherné azonban, akit a palota befejezésének terhe is nyomott, azt kérte a pesti tanácstól, állapítsa meg a közszerzeményt, hiszen a vagyont együttesen szerezték *(mit ein ander gewonnen)*, s a harmadolást csak a férfi felerészére alkalmazza. A tanács hajlott ugyan az özvegy kívánságára, később mégis úgy határozott, hogy a közszerzeményre való tekintet nélkül, a végrendelet hangzata szerint, három egyenlő részre osztja Kalcher hagyatékát. Az asszony — nyilván nem jogász szakember segítsége nélkül — fellebbezésében pontosan megmondotta, hogy a hagyaték felét a maga jogán *(de iure)*, a másik fél egyharmadát pedig a végrendelet alapján *(vigore testamenti)* követeli. A kamarai adminisztráció azonban a város jelentése alapján a meghozott ítéletet helybenhagyta.[672] Az időközben Reinisch Lászlóhoz nőül ment asszony újból kérvényezett (ami mellesleg a jogerő hiányára, vagyis a hagyatéki ügyek intézésének igazgatási jellegére utal), de a tanács nem adott neki igazat másodszor sem. Köztudomású — mondja az ítélet —, hogy Kalcherék szegényen kezdték a házasságot, és az elhunyt mester Budán házak építésével szerzett vagyont. Amíg tehát az özvegy nem bizonyítja az ellenkezőt, a vélelem

[668] *Személyi* i. m. II. 206.

[669] . . . weillen dann eines jedweden güldigen Testaments Basis vndt fundamentum Institutio Haeredis ist, l. fent 649. jz.

[670] Btjkv. 1688. dec. 3. előtt, dec. 22, I. 55—56, Ia 2—3, 7—8. A felperesként fellépő Elias a S. Henrico karmelita válasza szerint nem mint „universal erben", hanem mint „executor causae spiritualis" perelt.

[671] Btjkv. 1707. márc. 31: Bösingerné, VI. 452—453, VII. 265—266; Ptjkv. 1707. júl. 8: Miller doktor egyetemes örököse feleségének, III. 426, vö. fent 10—11. jz.

[672] Ptjkv. 1701. jún. 10, 1702. jan. 27, márc. 24, II. 532, III. 13—14, 28; KA Besch. Pr. VII. vol. 1702. máj. 5, 24; Corr. buch 1702. máj. 23, II. 421—423; KA Mem. u. Anbr. 161 K. (1702. máj. 24.). A palota építésére l. fent 237—242. jegyzetnél.

a férj szerző-volta mellett kardoskodik. Ez a bizonyítás szemmel láthatóan nem sikerült, mert a tanács fenntartotta a végrendeletben megszabott egyharmados arányt, s ezen az asszonynak a kamarai igazgatósághoz beadott újabb panasza sem változtatott.[673]

Tartalmazhatta a végrendelet a feleség kitagadását is. Fleischmann budai molnár szóbeli végrendeletéről három tanú tett vallomást a tanács előtt. Az örökhagyó a házassági szerződéstől eltérően csak 100 forintot és némi ingóságot hagyott feleségére, mert rossz gazdasszonynak bizonyult, időnként nem is főzött neki. Hajómalmát, egynegyed szőlőjét és másik 100 forintját Dániel nevű fiacskájára hagyta. Az ítélet azonban fenntartotta a házasságlevél érvényét, s a köteles részen kívül az ingó és ingatlan hagyatékot megosztotta az özvegy és a fiú között. Pest tanácsa viszont ugyanebben az évben láthatóan tudomásul vette a még élő Udi Pál német birodalmi fuvarosszolga írásbeli rendelkezését arról, hogy feleségét „rossz élete miatt" kitagadja *(enterbt)*, és követelését a pesti plébániára hagyja.[674]

A gyermekek köteles része végrendelet ellenére is érvényesíthető volt. A római jogban gyökerező osztrák szokásjog legfeljebb négy gyermeknek a hagyaték egyharmadát, négynél többnek a felét rendelte köteles részül *(legitima)*. Ezt a szabályt vette át Mosel javaslata is.[675] A most idézett Fleischmann-ügyben a tanács a végrendelettel szemben, a felerészen kívül 50 forint készpénzt ítélt oda az örökhagyó fiának atyai köteles rész címén. Ugyancsak ügyelt a köteles rész épségére Sigl András hagyatéki perében, melyet az első házasságából származó iglaui örökösök — állítólag ugyancsak Multz biztatására — a második asszony gyermekei ellen folytattak. A hiányosan ismert ügyben egyezség jött létre, de ezt a tanács a második házasságbeli gyermekek atyai köteles részének *(paterna legitima)* sérelme miatt elvetette, és Keppeler árvaszámtartó útján új megegyezést hozott létre.[676]

[673] Ptjkv. 1702. nov. 27: militirt die praesumption pro marito an mehristen' III. 109; uo. 1703. jan. 3: újabb határozat, III. 130; KA Besch. Pr. VIII. vol. litt. K, 1703. júl. 6.

[674] Btjkv. 1705. febr. 6, 13, IV. 827, 829, V. 111, 113, VI. 106—109; Udiné ügye fent 97. jz.

[675] *Suttinger* i. m. 441—442, 973—986; pesti javaslat pars II. tit. III. art. 5.

[676] A Fleischmann-hagyatékra l. fent 674. jz.; a Sigl-ügy Btjkv. 1701. febr. 21, ápr. 13, 22, III. 349, 374—375, 380, IV. 249—250, 278, 284; KA Besch. Pr. 1701. márc. 2, 18, 24, VII. vol. 72v, 79v, 88v fol.

VI. FEJEZET

AZ IDEGEN JOG URALMA

Azokon a tanulságokon kívül, amelyeket az egyes jogágak részletekbe menő megvizsgálása nyújtott, Buda és Pest jogéletének van egy egyetemesen érvényesülő vonása, s ez az idegen jog uralma. Ha csak azt mondanók: az alsó-ausztriai jogrendszeré, közel kerülnénk az igazsághoz, de nem merítenénk ki teljesen. Eljárásjog, büntetőjog és magánjog százával szolgáltatták a példákat arra, hogy a török kiűzése után a két Duna-parti városban, de nyilván az egész újszerzeményi területen is, az a vegyes elemekből összetett jogrendszer érvényesült, amely kifejezéseit és formáit a római jogból merítette, de tartalmában egyesítette a javaközépkori olasz városállamok, a német részfejedelemségek, az osztrák abszolutizmus jogának legkülönfélébb elemeit. Így a budai és pesti gyakorlat részese volt „a jog igazi fejlődésének", mely Marx és Engels meglátása szerint a XVI. században, a római jog megújulásával kezdődött,[1] részjelensége a római jogból kiépített rendszer európai recepciójának, melyet azonban a „kispolgáriasság" színezett át. Ezt a jelenséget egészében elítélni szűklátókörű nacionalizmus lenne; értékelése attól függ, hogy milyen társadalmi és hatalmi tényezők érdekében állott fenn és fejtette ki hatását.

Ehhez az értékeléshez szeretne e tanulmány utolsó fejezete néhány szemponttal szolgálni. Talán nem tévedünk, ha a problémát azoknak a tényezőknek a feltárása útján közelítjük meg, amelyek a római—német—osztrák jog uralmát létrehozták és fenntartották a két városban. Ezek pedig a városok felsőbíróságaként működő kamarai adminisztráció — végső soron a bécsi udvari kamara — fennhatósága, és a Duna partjain megtelepedő jogászok által közvetített német—osztrák jogtudomány. Közelebbről megvizsgálva mindkettő a gyarmatosítás eszközének fog bizonyulni a jog területén.

1. A KAMARAI ADMINISZTRÁCIÓ MINT FELSŐBÍRÓSÁG

A két városnak a joghatóságért vívott küzdelmét áttekintve meggyőződtünk róla, hogy az 1687 és 1709 között fennállott budai kamarai igazgatóság (inspekció, majd adminisztráció) a polgári önkormányzatot a Habsburg-abszolutizmus szolgálatában szervezte meg, aprólékosan irányította és korlátozta, igazi kiteljesedését minden erejével akadályozta. Büntetőügyekben ez a hatóság — vagy még inkább a bécsi Hofkammer —

[1] A német ideológia (Bp. 1952.) 49—50.

mondotta ki az ítéletet, melyre a tanácsok csak javaslatot tehettek; polgári ügyekben pedig az adminisztráció volt a városoknak fellebbezési fóruma. Az alábbiakban — javarészt az eddigi fejezetek tanulságait összegezve — ennek a hatóságnak szervezetét, eljárását és „bírósági" működését kívánjuk jellemezni.

Ha megáll az a tételünk, hogy „bírósági szervezetről" a városokban a szó igazi értelmében nem beszélhetünk, még inkább vonatkozik ez a kamarai igazgatóságra. A töröktől visszaszerzett *(neoacquista)* területeket Lipót abszolutizmusa óvakodott beilleszteni a rendi Magyarország keretei közé. Bár a tartományokra osztás terveit nem hajtották végre, a gazdasági kiaknázás érdekében felállították a kamarai igazgatóságokat Budán, Kassán és Csáktornyán (Kanizsán), s ezek minden kincstári birtokon szinte teljes hatalmat gyakoroltak, természetesen állandóan konkurrálva a császári katonasággal. A „fegyverjog" megváltására csak a XVIII. század elején került sor.[2] Csak a részlettanulmányok tárhatják fel, milyen nehézségekbe ütközött a vármegyei élet megindulása az újszerzeményi területeken.[3] De éppen az adminisztrációk pénzügyi—gazdasági hivatása akadályozta meg, hogy teljes értékű bíróságok legyenek. A budai igazgatóság évekig nem állt másból, mint a vezetésével megbízott inspektorból (adminisztrátorból) és néhány beosztottjából, akik az írásbeli munkát végezték. Csak 1696—1697-ben alakult kollegiális szervvé, ekkor jelentek meg az adminisztráció tanácsosai.[4] Igaz, nem csekély számú alárendelt szerv működött Budán: a harmincad- és vámhivatal, a kamarai tiszttartóság, a telekkönyvi, az építészeti és az erdészeti hivatal.[5] Ezek azonban a jogszolgáltatás területét csak közvetve érintették, még legközelebbről a császári telekkönyv. A bírósági funkció végzésében az adminisztrátor és munkatársai csak arra a jogtudásra támaszkodhattak, amelyet egy átlagos osztrák hivatalnok előző pályája során szerzett. Kétség esetén úgyis megkérdezték az udvari kamarát, amelynek legalább prokurátora volt.

De ha az igazgatóság utasításokat adott, ítéleteket hozott és bírált felül, kényszerítő apparátusra is szüksége volt. A budai és pesti törvényszolgának az adminisztráció prófosza *(Landt-Profoss)* felelt meg. A tisztség természetesen Alsó-Ausztriából származott, ahol 1600-ban két „országos prófosznak" adtak szolgálati utasítást. Hivatásukat ugyanolyan megvetés kísérte, mint a törvényszolgákét, s a század derekán a kormánynak külön rendelkezéssel kellett gyermekeiknek a céhekbe való felvételét biztosítania.[6] Az adminisztráció mellett Moser János György töltötte be a *Landt-Profoss,* illetve a kilencvenes évek derekától *Profoss Leuthenandt* tisztét; név szerint 1691-ben említik először és 1700-ban utoljára, ami

[2] Magyarország története I/2. (Bp. 1957.) 227—228.

[3] *Holub József* nagybecsű tanulmánya Tolna megye újjászervezéséről sajnálatos módon kéziratban maradt.

[4] KA Hofb. 1696. február, no. 4, 1697. január, no. 7. Ezekre Nagy István volt szíves figyelmeztetni, akinek a kamarai adminisztrációról készülő ismertető leltárától a hatóság első átfogó leírását várhatjuk.

[5] *Tagányi Károly :* A budai kamarai jószágkormányzóság hivatalai 1686—98-ig. MGtSz 1897, 411—413.

[6] *Suttinger* i. m. 627. vö. Pr. Cr. 59. art. 4. §: Rumorum magistris, qui vulgo Profos dicuntur . . .

azonban nem zárja ki még ennél is hosszabb tartamú működését. Egy fizetési jegyzék tanúsága szerint 1693-ban évi 144 forint javadalmat élvezett, amikor még a pesti bírónak csak 100 forintja volt![7] Működési körét is a törvényszolgákéval hozhatjuk párhuzamba. Ő tartóztatta le azokat, akiket bűncselekmény gyanúja vagy más ok miatt az igazgatóság megfosztott szabadságuktól;[8] ha a szükség úgy kívánta, a városi tanácsnak kellett erősítést adnia melléje.[9] Olyan bűntetteseket, akik ellen a városoknak gyakran csak az adminisztráció meghagyásából kellett lefolytatniuk a büntetőeljárást, a prófoszhadnagy adott át nekik.[10] Polgári perekben viszont ő hajtotta végre az adminisztráció határozatait, ez „a prófosz terhével" rendelte el teljesítésüket, s a felek is gyakran kérték ezt ellenfelükkel szemben.[11] Hogy hatalmával visszaélt, azon alig csodálkozhatunk; Csernovics Arzén pátriárka bepanaszolta, hogy Hadnagy Miskót két évi börtön után karddal önkényesen megölte, Király András megyeri paraszt pedig az udvari kamarához fordult, mert egy császári komornyik kínzásai után a budai prófosz börtönében, kenyéren és vizen tartva már megtébolyodott.[12]

A törvényszolga funkcióit magasabb szinten ellátó prófosz mellett az adminisztráció karhatalommal is rendelkezett. Kezdetben kamarai darabontoknak nevezték fegyvereseit, akiknek fizetése évi 84 forintra rúgott.[13] A század vége felé azonban következetesen kamarai huszárokról szólnak forrásaink. Az igazgatóság iratai között fennmaradt esküformulájuk felvilágosít róla, hogy 1697-ben Radovich Miklós kapitány vezetése alatt húszan szolgáltak Budán, nemzetiségre elsősorban rácok; az egyetlen magyar név köztük Somody Györgyé.[14] Karhatalmi feladatokat láttak el Budán és környékén; többször olvassuk, hogy tetten értek és a prófoszhadnagyhoz kísértek be rablókat, tolvajokat.[15] Polgári perben is végeztek végrehajtást; a Hoffmann—Miser követelésperben pl. a felperes két kamarahuszárt kért, de négyet kapott az összeg behajtására; ezek a teljes kielégítésig megszállták az alperes házát.[16] Néha azonban úgy látszik, a maguk hasznára dolgoz-

[7] KA Mem. u. Anbr. 6 M. (1961. febr. 21. után); KA Exp. 1693. Protocollum (a januári lapokhoz beillesztett fizetési jegyzék); KA Besch. Pr. 1700. febr. 4, VI. vol. 23v—24 bis fol.

[8] KA Ber. u. Schr. 1695. december, no. 88; KA Besch. Pr. 1698. febr. 5, V. vol. 11v fol; KA Mem. u. Anbr. 86 J, 87 J (1700. okt. 9, 11); Btjkv. 1701. márc. 21: Multz ügyvéd 8 napig ült a prófosznál, III. 362, IV. 265.

[9] Int. a. a. nr. 51. (1694. febr. 15.): Pest adjon 8 hajdút vagy más alkalmas embert segítségül a prófosz mellé ... zur gerichtl[ichen] Compelle.

[10] Ezt 1697 óta már formulaszerűen rendeli el az adminisztráció, l. IV. fej. 32, 59, 146, 147, 155, 190, 273. jz. Az első előttem ismert eset: KA Exp. 1694. febr. 3, no. 12; Acta adm. cam. aznap.

[11] 1698—1702 közt: l. V. fej. 6, 32, 132, 178, 271, 590. jz. — A budai rácbíró és község kéri a prófoszt, KA Besch. Pr. VII. vol. 1702. máj. 14; maga a pesti tanács kéri a ... Profos zu Ofen ... közbelépését Pressl üveges ellen, Ptjkv. 1703. jún. 12, III. 163, vö. IV. fej. 585. jz.

[12] KA Ber. u. Schr. 1700. jan. 9, no. 17: a Praefectus Carcerum bűntette; KA Hofb. 1702. máj. 5, no. 2, 1702. jún. 19, no. 1, 1702. okt. 18, no. 19.

[13] KA Exp. 1689. márc. 22: Camer Trabantenleuthe; Ptjkv. 1689. márc. 23: Camerleitnambt, I. 18, vö. IV. fej. 45. jz.; KA Exp. 1693. Protocollum.

[14] KA Vegyes, Prot. Vnterschiedlicher Juramenten, 34v—35. fol.

[15] L. a fenti 10. jegyzetben id. jogeseteket.

[16] KA Besch. Pr. 1701. márc. 16, 21, VII. vol. 79, 82. fol.; az ügyre l. V. fej. 159. jz.

tak. Nemcsak Pämmer vincellér panaszkodott üldözésükre,[17] hanem maga a budai tanács is panaszt tett ellenük, amiért a bűntettesektől elveszik pénzüket, elhajtják állataikat. Hivatkozott arra a gyakorlatban élő jogszabályra (a Pr. Cr. 7. cikkét értve rajta), mely szerint a bíróság elé állított személy ingóságait — ha nem lopottak — az eljárás és élelmezés költségeire lehet fordítani; ezek semmiképpen sem azokat illetik, akik a tettest elfogják. Úgy látszik — jegyezte meg keserűen a tanács —, a kamarahuszárok a rablásért folytatják hivatásukat![18] Annak azonban nincs nyoma, hogy az adminisztráció megrendszabályozta volna a maga karhatalmát.

A kamarai adminisztráció hatáskörét leginkább úgy jellemezhetnők, hogy az minden büntető- és polgári perre kiterjedt, a közigazgatási jellegű vitáktól való elhatárolás nélkül. Nem avatkozhatott természetesen az egyházi bíráskodás immár szűkre szorult körében megmaradt ügyekbe, valamint a katonai hatóságok teendőibe; ettől eltekintve azonban a maga kerületének — és benne a két városnak — teljes joghatóságát gyakorolta. Büntetőperekben az 1688. június 20-i utasítás szerint a tanácsok csak a vizsgálat és a javaslattétel funkcióit láthatták el,[19] az adminisztrációt tehát elsőfokú büntetőbíróságnak tekinthetjük. Polgári ügyekben mind első-, mind másodfokon eljárt; nemcsak a városok ítéletétől való fellebbezés elbírálását tartotta fenn magának, hanem tetszése szerint intézett el nem egyszer apró-cseprő pereket elsőfokon is. Más oldalról tekintve a büntetőügyek elsőfokú elbírálása kötelessége is volt a kamarai igazgatóságnak, a polgáriaké azonban csak joga.

Illetékessége kiterjedt mindazokra a személyekre és ügyekre, amelyekre a városoké, azonkívül a maga személyzetére, és a kamarai védelem alatt álló zsidókra.[20] Voltak időnként viták egyes személyek *forum camerale* elé tartozásáról,[21] de a nekik szabott korlátokat a városok általában megtartották. A hagyatéki eljárásban pl. Buda tanácsa átírt Enns hatóságának, hogy az örökhagyó nem a városnál, hanem a kamarai igazgatónál „fori competentiam gehabet habe", s ez is rendelt ki hagyatéki bizottságot.[22] Sőt a pesti tanács az adminisztrációhoz idézett halászmestereknek azt a választ adta, hogy ilyen esetben — büntetésük lefizetése ügyében — nem nyújthat nekik segítséget hatósága ellen *(wider die Instanz)*.[23] Nem is annyira a városok, mint inkább a katonai szervek ellen kellett megvédeni az adminisztráció illetékességét. Wilfersheim tábori élelmezési biztos nemcsak a városi joghatóságot bitorolta,[24] hanem az igazgatóságét is. Ez nemegyszer fordult hozzá, hogy állítsa elé vagy bocsássa szabadon azokat a személyeket, akikkel szemben büntetőügyben az igazgatóság volt hivatva igazságot

[17] L. IV. fej. 83. jz.

[18] Acta iud. 1699. júl. 30. (Buda augusztusi, keltezetlen feliratából), vö. I. fej. 79. jz. 1698-ban két vízivárosi polgár 12 forintot ígért a megrablóit elfogó kamarahuszároknak, Acta adm. cam. 1698. febr. 21.

[19] L. az I. fej. 13. jegyzetnél.

[20] L. a III. fej. 42—55. jegyzetnél. — A KA csak ... vnter der Ciuil oder Cameral schutz ... alatti javakat zárolt, KA Besch. Pr. 1688. ápr. 26, I. vol. 9v fol.

[21] L. III. fej. 58. jz.

[22] L. IV. fej. 419. jz.

[23] Ptjkv. 1703. máj. 18, III. 162.

[24] L. az I. fej. 29—30. jegyzetnél.

szolgáltatni.[25] Azt azután már a személyek és az ügy jelentősége szabta meg, hogy az igazgatóság maga folytatta le az eljárást, vagy valamelyik városra bízta.

A kamarai adminisztráció eljárásának egyik leggyakoribb vonása az ügyek delegálása. Ez végső soron nem Budáról, hanem Bécsből indult ki. Az újszerzeményi területnek a tárgyalt évtizedekben az udvari kamara volt közigazgatási, pénzügyi és igazságügyi főhatósága. Gyakran előfordult, hogy a felek kérésükkel vagy panaszukkal egyenesen ehhez fordultak, akár az eljárás megindulása után is. Ilyenkor a Hofkammer meghagyta a budai igazgatóságnak, hogy a kérelmezőnek adjon elégtételt, szolgáltasson igazságot. Ugyanígy jártak el a hazánkban gyakran megforduló császári bizottságok is. Az ellen már nem tettek kifogást, hogy az adminisztráció tovább delegálta az ügyet valamelyik városi tanácsnak.[26] De a delegáció történhetett az igazgatóság saját elhatározásából is. Az első budai szindikus, Krätzschmann testi sértési keresetét Werlein inspektor azért bízta a budai polgármesterre, mert neki Fehérvárra kellett utaznia.[27] Nem volt szokatlan az sem, hogy az adminisztráció az egyes városok *erste Instanz* jellegére hivatkozva utalta a jogkeresőket a tanács elé, hogy ott a rendes úton *(der Ordtnung nach)* kérjenek és kapjanak ítéletet; azt azonban kikötötte, hogy az elégedetlen fél hozzá fellebbezhet.[28] Az így delegált perek elintézése természetesen kötelessége volt az illető városnak, hogy az igazgatóságnak „ne kelljen velük *ex officio* foglalkoznia".[29] Ez a fenyegetés mutatja meg leginkább a delegálás indító okát: az adminisztráció korántsem volt berendezve hosszas büntető- vagy polgári perek lefolytatására, s a költségetfáradságot szívesen hárította át. Delegált egyébként követelési vagy testi sértési pert a budai tanács megkerülésével egyenesen a tabáni rácbíróhoz is.[30]

Hangsúlyozni kell, hogy az elsőfokú joghatóságra való hivatkozást, s ennek folytán az ügyeknek a tanácsokhoz való terelését az adminisztráció korántsem hajtotta végre következetesen, még polgári perekben sem. Amellett a delegálás nem jelentette a perek teljes átadását; az igazgatóság lépten-nyomon beleszólt az eljárásba. Büntetőeljárás lefolytatása végett nemegyszer adott át a városoknak olyan tetteseket, akik cselekményüket Baján, Kalocsán vagy másutt követték el; amikor azután a város közelebbi adatokat kért róluk, azt felelte, hogy ezeket a vallomásokból maguk szerezzék meg.[31] A hosszadalmas kihallgatásokkal, az esetleg szükségessé váló tortúrával az adminisztráció nem foglalkozott. A büntetőeljárás

[25] KA Exp. 1689. jún. 1: nicht anders alss die administration der Justiz verlangt wird; KA Besch. Pr. 1700. dec. 24, 1701. febr. 6, VII. vol. 53v—54, 60. fol.

[26] Pl. 1688: V. fej. 140. jz.; 1689: IV. fej. 73. jz., a Hinterlassene Hof Cammer delegál; KA Besch. Pr. 1689. aug. 19, 25, I. vol. 80v—81v fol., említi Corr. mag. 1689. aug. 9, császári bizottság delegál; Acta iud. 1690 (?), beadvány az udvari kamarához.

[27] L. II. fej. 22. jz.

[28] L. I. fej. 22—24, 88. jz.; az id. kifejezés még III. fej. 406. jz.

[29] Pl. 1697: V. fej. 478. jz.; 1698: V. fej. 301. jz.

[30] KA Besch. Pr. VII. vol. 1701. aug. 5 (Moserné második keresete); uo. 1701. okt. 31, dec. 5.

[31] KA Exp. 1699. júl. 20, no. 90, 117. Hasonló delegálásokat l. fent a 10. jegyzetben.

tárgyalásánál láttuk, hogy Bécs és budai kirendeltsége még a formaságok tekintetében is pontosan körülírta és irányította a büntetőpert. A delegálás nemegyszer csak a meghozott ítélet végrehajtására, a pénzbüntetések beszedésére vonatkozott.[32] Az adminisztrációnak a jogszolgáltatást elrendelő utasítása igen gyakran érdemi intézkedést is tartalmazott. Nemegyszer utasította valamelyik városi tanácsot, hogy a letartóztatott személyt bocsássa szabadon,[33] sőt még a kivégzett bűntettes ingóságainak kiadásáról is rendelkezett.[34]

Ha most már a büntetőperekben követett kamarai eljárást jellemezni kívánjuk, azt mondhatjuk, hogy ez három hatóság: a bécsi udvari kamara, a budai igazgatóság és az illetékes város együttműködéséből alakult ki. A vizsgálat és a bizonyítás a városi tanácsnál történt meg, a büntetőper megindítása, közvetlen irányítása és a közbenszóló ítélet az adminisztráció ügye volt, a végítéletet azonban a Hofkammer hozta meg. S ez a gépezet nehezen, kihagyásokkal működött, különösen az utolsó fázisban. Ha a Bécsben időző adminisztrátor Budán hagyott személyzetének azt írta, hogy Buda tanácsának az akár nyolc napon belül elintézhető bűnügyekben tanúsított halogatását az udvari kamara rossz néven veszi, s ez súlyos következményekkel járhat a pallosjogra nézve is: ezt a véleményét alig lehet másnak tekinteni, mint arcátlanságnak.[35] Jaj volt a szerencsétlen foglyoknak, ha ügyük iratai a bürokrácia fellegvárába, a Hofkammer irodájába kerültek. Az adatok világosan elmarasztalják a monarchia pénzügyi vezető szervét. A Zandl—Wallisch-féle szentségtörő lopás ügyében a budai tanács pontosan két hónap alatt lefolytatta a bizonyítást, de az adminisztráció javaslatának felküldése és jóváhagyása között tizenhárom hónap telt el![36] 1695 márciusától fogva, amikor a Hofkammer legmagasabb neheztelését fejezte ki a halogatás miatt, alig múlt el hónap anélkül, hogy maga az adminisztráció ne sürgette volna a felterjesztett négy bűnügy elintézését. Az iratokból kiderül, hogy Gall mészáros bigámiáért és Papolaskovics emberölésért egy-egy évig, Mayr Franciska szentségtörő lopásért másfél éven túl sínylődtek a börtönben — ítélet előtt! A megoldást nyilvánvalóan csak az új udvari kamarai ügyész, Hoche kinevezése hozta meg.[37]

A bécsi huzavona folytán a foglyok kétségbeestek tömlöcükben, ellátási költségeik növekedtek, s a halálbüntetés kiszabásának lehetősége is elenyészett, amint a városok és az adminisztráció panaszolták. Pest tanácsa ugyanezekre a tényekre hivatkozva kérte a pallosjog élvezetét, vagy legalább azt, hogy az eljárás gyorsítása érdekében az adminisztráció hozhassa meg a végítéletet.[38] Később a budai tanács a másfél évnél régebben

[32] 1695: V. fej. 357. jz.; KA Besch. Pr. 1696. jan. 11, IV. vol. 7v fol.; uo. 1700. júl. 23: az unruhigen burgern megbüntetése Pesten, VI. vol. 115 bis fol.; adósság behajtása 1699: V. fej. 271. jz., 1700: V. fej. 74. jz.

[33] L. III. fej. 120, 122, 317, 323. jz.

[34] L. III. fej. 202. jz. Lefoglalt ló visszaadatása: V. fej. 52. jz.

[35] KA Exp. 1695. márc. 26, no. 103.

[36] L. IV. fej. 183—184. jz.

[37] KA Exp. 1695. ápr. 14, no. 125; 1695. júl. 16, no. 55; a többi iratot l. IV. fej. 104. jz.

[38] L. I. fej. 39. jz.

felküldött ítélet javaslatának elvesztésével gyanúsította meg az udvari kamarát.[39] Természetesen a budai igazgatóság sem volt sokkal jobb fölöttesénél. Amikor a betörésért elfogott Freymueth lakatos már nagyon sürgette ügye elintézését, az adminisztráció ítéletjavaslatot kért Buda tanácsától. Ekkor derült ki, hogy ez már közel egy évvel előbb megtette javaslatát a tortúrára, csak — úgy látszik — az irat elfeküdt valahol.[40] Az ítéletükre váró foglyok sorsát már ismerjük; a budai igazgatóság pl. a visszaélések miatt elfogott három provisorának egyszerűen nem adott enni, úgyhogy ezek — beadványuk szerint — hitelük kimerültével már az éhhalál küszöbére jutottak.[41] 1702-ben a sok panasz miatt az udvari kamara meg is rótta budai szervét az „übel Administrierte Justiz" miatt;[42] ekkor már meg is tehette, hiszen ő maga a hozzá felküldött bűnügyeket — mint a gyermeköl Kovács Katáét — egy hónap alatt elintézte.[43] Ez azonban már nyilván későn volt ahhoz, hogy a városokkal megkedveltesse a Hofkammer bíráskodását.

Az udvari kamara nemcsak a büntetőperek legfőbb — igazában egyetlen — bírósága volt, hanem egyúttal az uralkodó kegyelmezési jogát is kezébe kaparintotta. Aki kibírta a fent bőven megtárgyalt, testi-lelki egészséget pusztító szabadságvesztést vagy bilincsben végzett munkát, szerencsés esetben a Hofkammertől kaphatott kegyelmet. Láttuk, hogy az 1690-es években ez a hatóság engedte el Papolaskovicsnak, Heroldnak és társainak, valamint Gallnak büntetése utolsó hónapjait.[44] Jellemző, hogy „császári" elhatározásra csak egy ízben, a Patónak adott teljes kegyelem esetében hivatkozott.[45] Azt természetesen nem tudta megakadályozni, hogy az érdekeltek a magyar kancellária útján kérjenek kegyelmet, de ha ez véletlenül sikerrel járt — mint Smolkayné esetében —, a kieszközölt gráciát „orvul szerzettnek" nyilvánította.[46] A magyar kormányszerveknek a privilégiumok érvényesüléséig nem is sikerült érdemi beleszólást szerezniük a városok ügyeibe. Ezek olyan hatóságnak voltak kiszolgáltatva, amely a magyar viszonyokról csak igen hiányos ismeretekkel rendelkezett. Jellemző hogy a Hofkammer „Buda megye" területéről száműzte a bigamus Vicsay Istók második feleségét.[47]

Az adminisztráció eljárása polgári perekben meglehetősen zavaros képet nyújt. Első- és másodfokú bírósági működése a gyakorlatban összefonódott. A per megindulhatott az igazgatóságnál, s ennek delegációja alapján valamelyik városi tanácsnál folytatódhatott; vagy — ritkábban — a nála indult ügyet az adminisztráció folytatta le; vagy a városi magisztrátusnál kezdett pert fellebbezés, illetve panasz folytán az igazgatóság fejezte be. Ez a disztinkció azonban a gyakorlatban korántsem érvényesült

[39] Acta adm. cam. 1699. nov. 13, l. IV. fej. 190. jz.
[40] L. IV. fej. 164. jz. — A bestialitas vádlottjának iratait is újra felküldte a város, Acta iud. 1700. júl. 20.
[41] KA Ber. u. Schr. 1699. dec. 5. no. 11.
[42] KA Hofb. 1702. márc. 22, no. 19. (3873. fasc. 273—274. fol.).
[43] Az alsó-ausztriai Cammer Procurator véleménye alapján, l. IV. fej. 70. jz.
[44] L. IV. fej. 20, 39, 107. jz.
[45] L. IV. fej. 192. jz.
[46] L. IV. fej. 46. jz.
[47] . . . des Ofnerischen Comitats, l. IV. fej. 102. jz.

ilyen világosan. Mindenekelőtt tisztában kell lennünk azzal, hogy a városoknak átadott polgári perek sem folyhattak le az adminisztráció gyámkodása nélkül. Ebben részük volt maguknak a feleknek is, akik minden apró-cseprő dologban beadvánnyal fordultak hozzá, s ott szíves meghallgatásra találtak; a pesti jogkönyvjavaslat kísérőirata világosan kimondja ezt.[48] Ugyanezt panaszolja fel a budai tanács 1700-ban benyújtott kérvénye, mely az adminisztrációnál elfekvő, több mint negyven *memoriale* elintézését kéri. Ha a város ellen tesz panaszt valaki, arra bezzeg azonnal készen van a határozat! A válasz a hatóság iratkezelésére is fényt vet: a tanács — úgymond — készítsen az elfekvő iratokról jegyzéket, s ha ezt benyújtotta, majd határozatot hoznak.[49] A delegált perekben követett eljárást is a tanácsokkal szembeni bizalmatlanság és a rossz ügykezelés magyarázza meg. Hogy csak egy példát ragadjunk ki, Mäzinger kőműves és felesége vagyonuk és tartozásaik különválasztása érdekében külön-külön kérvényt adtak be az igazgatósághoz. Ezeket a budai tanács kapta meg elintézésre, mely hamarosan jelentette, hogy a felek válópere az egyházi bíróságnál függőben van. Az asszony újabb beadványára a főhatóság a tartozások és a női vagyonjogok kérdésére korlátozta a vitát, és elrendelte a tanácsnak: hívja össze újra azt a bizottságot, amely már eljárt az ügyben. A város jelentése alapján az adminisztráció nyilván elkülönítette a vagyont, de évek múltán a házasfelek megint külön-külön zaklatták kérvényeikkel, s akkor ismét a tanács kapott megbízást az ügy elintézésére.[50] Valamennyi nagyobb polgári pert végig kísérhetnénk ebből a szempontból; kiderülne belőlük, hogy az adminisztráció döntéseinek előkészítésére, a bonyolult és fáradságos bizonyítási eljárás lefolytatására használta fel a tanácsokat, önállóságot azonban nem adott nekik.

Ha maga az igazgatóság foglalkozott az üggyel, ezt olyan módon folytatta le, mely átmenetet képvisel a rendes írásbeli per és a — mondjuk — közigazgatási eljárás között. A felek beadványainak döntő szerep jutott benne, s ezek hiányában a per gyakran egyszerűen elakadt. A panaszos beadványát az igazgatóság először jelentéstételre adta ki az ellenfélnek *(Berichts-Abforderung)*, s ezt többször meg is ismételhette. Nyilván az alsó-ausztriai Regierung eljárása szolgált példaként. Ott 1651-ig, a határnapok lerövidítéséig a hatóság egyszer 8 és kétszer 3 napot szabott a bepaszolt félnek, mielőtt ellenfele kielégítését *(Unklaghafthaltung)* elrendelte volna. A kormány köteles volt a felek és ügyvédeik előadásait szorgalmasan megvizsgálni, a szakvéleményeket figyelembe venni, és ezekhez mérten esetleg az uralkodónak előterjesztést tenni.[51] A beadványok tehát egyben periratok is voltak. Az adminisztráció szabályos — de nem következetes — eljárásában is ezt látjuk. Sauttermeister városi kamarás atyjának megrágalmazója ellen pl. kétszer nyújtotta be beadványát, s ezeket a hatóság jelentéstételre kiadta az ellenfélnek, a második esetben már 3 napos határidővel. De az elmakacsolással, a jog szerint *(was die Rechten ausweissen)*, csak a

[48] L. I. fej. 66. jz.

[49] Acta adm. cam. 1700. jún. 14, id. *Gárdonyi* i. m. 487, 4. jz.; KA Besch. Pr. 1700. jún. 16, VI. vol. 84v bis fol.

[50] L. V. fej. 564, 565, 591. jz.

[51] *Suttinger* i. m. 30—31.

harmadik beadványra fenyegette meg.[52] Még világosabb Gering kirurgus Krempl tanácsossal szemben támasztott gyógykezelési honorárium-követelésének sorsa. Többszöri jelentéskérés után a felek beadványokat vagy periratokat váltottak *(replica, duplica)*, végül az igazgatóság irataikkal együtt tanácsülésbe idézte őket. Ezt is többször meg kellett ismételni, immár „véglegesen" *(peremptorie, sub termino superperemptorio)*, míg Kremplt eskütételének elmulasztása és a szakvélemény alapján 8 napon belüli teljesítésre kötelezték. Szüretjének letiltására azonban csak Gering harmadszori kérésére került sor, egy és egynegyed évvel a kereset benyújtása után![53]

Még hamarabb jutottak a felek eredményre, ha az igazgatóság már elsőre irodájába *(Inspections Canzley)*, illetve 1696-tól tanácsába idézte őket. Nem tagadhatjuk azt a törekvést, hogy az itt folyó tárgyalásoknak a per formáját adják; a Sünigen—Proberger ügyben pl. már 1689-ben bizonyítási cikkek, kérdőpontok benyújtására, tanúkihallgatásra, biztosíték adására került sor,[54] más esetekben bizottságot küldtek ki.[55] De az a tény, hogy az adminisztráció nem tartotta nyilván a kitűzött határnapokat, s minden lépésnél szinte a feleknek kellett előrelökniük, eljárását a polgári perekben is hosszadalmassá, nehézkessé tette. Az írásbeliség sokkal nagyobb mértékben érvényesült, mint a városi tanácsok eljárásában; joggal kért 1698-ban két letartóztatott joghallgató és egy harmadik társuk szóbeli kihallgatást, hogy ügyük elintézését meggyorsítsák.[56] S ami leginkább jellemzi a csak jobb híján bíráskodó hatóságot, a felek beadványainak nem tudott véget vetni, „ítéletét" *(Bescheidt)* sohasem lehetett jogerősnek tekinteni! A férjétől női vagyonjogait követelő Reyerné pl. már zálogjogot kapott annak házára és szőlejére, amikor Reyer újabb kérdőpontokat nyújtott be ellene. Az asszony azt kérte, közöljék vele a pontokat, vagy hagyják érvényben (!) az egy évvel ezelőtt hozott ítéletet! Ez a módszer is hozzájárult ahhoz, hogy a panaszosok csak unalomig ismételt kérvényeikkel tudtak valamihez hozzájutni az adminisztráció fórumán.[57]

A polgári keresetek intézésének harmadik, az utasításoknak megfelelő módja az volt, hogy a felek a városi tanácsnál kezdték perüket, s ez csak fellebbezés útján került az adminisztráció színe elé. Nagy tévedés volna azonban azt hinni, hogy ez a gazdasági ügyekben a legkisebb részletekig intézkedő hatóság a fellebbezés benyújtásáig szabad folyást engedett a magisztrátus eljárásának. Éppen ellenkezőleg: a delegált ügyeknél már megfigyelt módon lépten-nyomon beavatkozott, ha valamelyik fél beadványa ürügyet szolgáltatott erre. Amíg a városi önkormányzat első lépéseit tette, a botladozó tanács magától is felküldött egy-egy nehezebb ügyet,[58] s

[52] L. V. fej. 342. jz.
[53] L. IV. fej. 270. jz.
[54] L. V. fej. 439. jz.; megjelenés in Rath, KA Besch. Pr. 1696. júl. 16, IV. vol. 20. fol., a beadvány KA Ber. u. Schr. 1696. júl. no. 54.
[55] Pl. Bösinger és két győri polgár perében, Acta adm. cam. 1693. márc. 5, KA Ber. u. Schr. 1693. márc. 9, 3892. fasc. 81—84. fol., vagy V. fej. 471. jz.
[56] KA Besch. Pr. 1698. ápr. 28, V. vol. 34—34v. fol., vö. III. fej. 206. jz., V. fej. 299. jz.
[57] Uo. 1698. aug. 1, V. vol. 71—71v fol., az ügyre l. V. fej. 588. jz.; hasonló nehézkességre példa V. fej. 628. jz.
[58] L. V. fej. 408. jz.

a kameralisták embere, Herold bíró még később is megtette ezt, polgártársai rosszallása mellett.[59] Az adminisztráció a századfordulóig megjátszotta a lakosság érdekein őrködő szigorú, de jóságos főhatóság szerepét. Amint a férjgyilkos Smolkaynét karhatalommal vitette el a pesti tanács őrizetéből, úgy citálta maga elé az „engedetlen" városbírót és jegyzőt, vagy utasította rendre a tanácsot, ha túllépte hatáskörét.[60] A fél előadásához képest meghagyta a magisztrátusnak, hogy a jogát kereső polgárt illetlen szavakkal elutasítani vagy őt veréssel fenyegetni ne merje, máskor meg azt, hogy szegény polgárát a nem világos adósság követelőjétől vagy éppen a katonaságtól védje meg.[61] A részleteiben fel sem sorolható sokféle utasítás már korán visszahatást váltott ki a tanácsok részéről. Ismerjük az *erste Instanz* megkerülése miatti budai tiltakozást, vagy az Ernyné ügyében az adminisztrációnak adott ingerült pesti válaszokat, amelyek közt Kain mesternek a per befejezte előtti megidézése is panaszként szerepelt.[62] Pest tanácsa a tímárcéhnek egyenesen meghagyta, hogy az adminisztráció idézésére ne jelenjen meg addig, míg ezt a városi tanácson keresztül meg nem ismétli.[63] Ha azonban a per már az igazgatóságnál függött *(anhängig)*, a feleket is oda utasították.[64]

Az ítélet elleni fellebbezésnek voltak a gyakorlatban élő szabályai, de ezekre a két városban alig ügyeltek. A pesti javaslat a tárgyalt évtizedekre nézve nem használható, mert már az óhajtott szabadságlevél elnyerése utáni állapotot tartja szem előtt. A tárnoki jog szerint kijelenti, hogy csak az örökségi és a 60 arany forintot meghaladó követelésperek fellebbezhetők; ezekben a fél vagy határnapot kér fellebbezésének bejelentésére, vagy azonnal megteszi azt. Ha nem fellebbez, vagy a törvényes határidőn belül nem hoz a felsőbíróságtól átterelő parancsot (itt: *praeceptoriales litterae*), az ítélet jogerőre emelkedik.[65] A kamarai adminisztráció gyámkodása idején természetesen nemcsak a megjelölt ügyekben nyújtottak be fellebbezést, s ennek során a városok ítéletét a főhatóság helybenhagyta vagy módosította.[66] A fellebbezésre vonatkozó jogelveket három esetből lehet úgy-ahogy kihámozni. A budai és pesti vargák verekedésének ügyében a Pesten pénzbüntetésre ítélt Grueber fellebbezett az adminisztrációhoz, és büntetésének összegét itt tette le; a főhatóság ismételt utasítása sem bírta rá azonban a tanácsot, hogy őt előállítsa, s a fizetésre áristommal ne szorítsa. A polgárok kijelentették, hogy maguk is meg tudják büntetni a hatóságuk alatt állókat, az adminisztráció utasításáról nem tudtak, s a fellebbezés határideje amúgy is lejárt.

[59] L. III. fej. 252. jz.
[60] L. III. fej. 314, 367. jz.
[61] KA Besch. Pr. 1691. jún. 25, III. vol. no. 52; uo. 1693. szept. 23, III.vol. no. 101, Acta adm. cam. aznapról; a katonaságra l. I. fej. 33. jz.
[62] L. I. fej. 23, 58. jz.
[63] Ptjkv. 1696. febr. 7: az adminisztráció Bescheidt-et és Citation-t bocsátott ki, I. 338—339.
[64] L. IV. fej. 347. jz.; Btjkv. 1703. febr. 9, III. 602, IV. 578.
[65] Pars II. tit. I. art. 3.
[66] 1688: V. fej. 523. jz.; KA Besch. Pr. 1690. máj. 8, III. vol. no. 24; 1692: V. fej. 322. jz.; 1695: V. fej. 122. jz.; 1696: IV. fej. 205, V. fej. 299. jz.; 1698: fellebbezés lehetősége V. fej. 635. jz.; 1699: III. fej. 321. jz.; 1700: V. fej. 561. jz.; 1701: V. fej. 292, 503. jz.

Az igazgatóság megrótta a tanácsot, megismételte parancsát, s azt hozta fel, hogy mégha írásbeli eljárásba bocsátkoztak volna is, a határidő akkor sem járt volna le![67] Gruebert makacssága miatt a fellebbezés költségében, 8 forintban marasztalta el, s ezt a párhuzamosan futó másik ügyben Timoteovics ráccal szemben kiszabott 10 forinttal együtt végül is a városnak kellett behajtania.[68] A határidőről és a fellebbezésnél kívánt magatartásról később még többet tudunk meg a Varena—Caresana cégnek a Salgari-hagyaték elleni peréből. Buda ítélethozatal után szabályos felterjesztést *(Apostelschreiben)* küldött fel, de mivel a cég nem jelölte meg a sérelmesnek talált intézkedést, utóbb a fellebbezésnek nem adott helyt; hivatkozott a jogvesztő határidő *(fatalia)* elteltére. Hosszas iratváltás után az adminisztráció is a város határozatát fogadta el, s itt az indokolás érdekes: a kereskedők a négy hét szokásos terminust elmulasztották, az iratok egyeztetésére és felterjesztés elkészítésére nem harmadnaponként *(de triduo in triduum)*, hanem csak 6 hét és 3 nap eltelte után jelentkeztek, s egy időközi beadványuk elintézését sem szorgalmazták![69] Minden szorgalmazás hiábavaló volt, ha az elmarasztalt fél — mint Bösinger egy kezességi ügyben — a makacssági ítélet után tartozását újból vállalta *(novatio)*; ekkor az adminisztráció is említette a jogerőt, sőt a mégis fellebbező Bösingert a makacs perlekedők büntetésével fenyegette meg.[70]

A fellebbezést nyilván azért nem szorította a törvényes határok közé az adminisztráció, mert nem akart lemondani a két város ügyeibe való azonnali beavatkozás lehetőségéről. Mi sem volt könnyebb annál, mint hogy valamelyik polgár az igazságszolgáltatás megtagadása címén *(in puncto denegatae iustitiae)* beadvánnyal forduljon hozzá,[71] s ekkor éppen úgy jelentést kért az illető tanácstól, mint egy bepanaszolt magánostól. Amellett megnehezítette az eljárás szabályszerű lefolytatását az a lehetőség, hogy bármelyik fél közvetlenül az udvari kamarához is folyamodhatott. Így tett a jezsuita superior részéről szorongatott Freymuethné, amivel az ügy — a budai tanács jelentése szerint — az elsőfokról *(iudex tanquam a quo)* most már a felsőfokra *(iudex tanquam ad quem)* került, tehát az udvari kamarának vagy az adminisztrációnak kell elbírálnia.[72]. Megjárták Bécset azok a bonyolult perek is, amelyek Krempl kezességvállalása meg az Ungerházaspár vagyoni viszályai s az öreg férj gondnokság alá helyezése tárgyában folytak; az előbbiben az udvari kamara éppen olyan részletes intézkedéseket tett, amilyet az adminisztráció szokott tenni a városokkal szemben.[73] De nemcsak a felek, hanem — a vargák nevezetes nyelvfelvarrási ügyében — maga a budai tanács is panaszkodott az adminisztrációra az udvari kamará-

[67] L. III. fej. 63. jz. és KA Exp. 1697. júl. 24, no. 63, Int. a. a. nr. 196, 202.

[68] KA Besch. Pr. 1697. szept. 9, 13, dec. 3, IV. vol. 91, 93—93v, 109v, 110. fol., Int. a. a. nr. 215 a.

[69] KA Exp. 1699. jan. 2, no. 1; Btjkv. 1699. febr. 6, II. 439, III. 9—10; KA Besch. Pr. 1699. febr. 10, márc. 9, jún. 4, V. vol. 148 bis, 158v, 193a—b. fol.; KA Exp. 1699. jún. 4, no. 16; az indokolás az utolsó iratban. Vö. III. fej. 428. jz., a fatalia folyamatosságára hivatkozás V. fej. 658. jz.

[70] L. III. fej. 356. jz.

[71] Pl. III. fej. 418, V. fej. 438. jz.

[72] L. III. fej. 88. jz.

[73] Krempl: V. fej. 122—123. jz.; Unger: V. fej. 560. jz.

nál! Sajnos a beadványt csak a rendreutasító leiratból ismerjük.[74] Azt azonban az adminisztráció sem tagadhatta, hogy ítéletei ellen a feleknek joguk van bécsi főhatóságához fordulni.[75]

Ez a bonyolult, a városok önálló jogszolgáltatásának kiépítését akadályozó rendszer nem szűnt meg a kiváltságlevelekkel sem. 1704 folyamán az adminisztráció még elég sűrűn foglalkozott a városi polgárok pereivel, utasította rendre tanácsaikat, hangoztatta a fellebbezés *(recursus)* lehetőségét.[76] De az önállóságért vívott kemény harc meghozta gyümölcseit, az adminisztráció utolsó bírói aktusait 1705 márciusában végezte.[77] Az idegen jog uralmának egyik pillére dőlt ki vele.

2. NÉMET JOGÁSZOK ÉS JOGTUDOMÁNY

Az idegen jog behatolásának másik tényezője a német gyakorlaton átszűrődött római jog. Ennek hosszú éveken át egyetlen ismerője és alkalmazója a budai és a pesti szindikus, akinek tollát az ítéletjavaslatokon kívül Moselnek — a függelékben közölt — jogkönyve örökíti meg. A német-római jog tudományát a kamarai szervek és a szindikusok mellett a Pest-Budán megtelepedett jogászok közvetítették. Működésüket csak a századfordulótól fogva kísérhetjük nyomon; a háború pusztította két városban, a betelepedő földműves és kisiparos lakosság között eleinte alig számíthattak keresetre. 1687 tavaszán Werlein inspektornak a katonai parancsnokkal kellett láttamoztatnia egy hagyatéki perben szükséges iratát, mert Budán nem talált (köz)jegyzőt.[78] Két évre rá Oppenheimer Sámuel az igazgatóságnál keresetet nyújtott be Faber Jeromos budai polgár ellen, s ez a követelés római jogi formáitól megrémülve ügyvéd *(advocatus)* meghatalmazására kért engedélyt. Őneki is Bécsbe kellett írnia, mert városában még nem talált ügyvédet; ezzel sikerült is elhúznia a pert, míg végre az igazgatóság elmakacsolta.[79] A tanácsokban — a korán elhalt Dalmadytól eltekintve — egyedül a szindikus képviselte a jogtudást, s ezért jutott Budán is, Pesten is olyan befolyáshoz az ügyek intézésében. A két városi kancellária néhány alkalmazottján kívül a jogi írástudást is nélkülözték a magisztrátusok. Jellemzően írja a pesti tanács megrágalmazásáért bebörtönzött Csiszár Mihály az adminisztrációnak: azért nem tudott írásban védekezni, mert nem írástudó, és nem talált senkit, aki védőiratát helyette elkészítette volna.[80]

[74] Acta adm. cam. 1698. jún. 23, KA Exp. 1692. jún. 23, no. 39. Vö. I. fej 76. jz.

[75] KA Besch. Pr. VII. vol. 1701. okt. 15: stehet Ihme zu einer hochlöbl. K. Hoffcamer zu recurriren beuor.

[76] Uo. VIII. vol. litt. W. 1704. máj. 26, litt. P után, 1704. nov. 7. (recursus).

[77] KA Mem. u. Anbr. 176 K: erste Instanz említése (1705. márc. 4, 10, 14, ápr. 3); Acta iud. 1705. márc. 30: von meiner ersten Instanz wegen protrahierter Justiz zu recurrieren . . .

[78] KA Exp. 1687. ápr. 8: in ermanglung der erforderten Notarien . . .

[79] KA Besch. Pr. 1689. júl. 18, 21, szept. 9, nov. 4, I. vol. 77, 78v—79, 93v—94, 99v—100. fol. A szept. 9-i döntés egyik indoka: weillen alhier khein Aduocat zuhaben . . .

[80] L. IV. fej. 235. jz., az 1699. márc. 6-i határozat melléklete.

Bizonyára igaza volt Krempl péknek, amikor az adminisztrációhoz benyújtott fellebbezésében a tanúkihallgatási jegyzőkönyvek szabálytalanságára hivatkozott, melyet mindkét fél részéről a bírósági írásmódban való járatlanság idézett elő.[81]

Ilyen körülmények között az 1690-es években a két városban feltűnő jogásznevek idegeneket, külföldön tevékenykedő ügyvédeket takarnak. Ezek, mint a Lang-hagyaték perében az özvegyet képviselő Geier doktor, vagy a Bellanovics-házaspár ügyét a nuncius szentszékén vivő Koppensteini Koppenjager háromszoros doktor, a városok jogéletét közvetlenül nem érintették.[82] Idegen lehetett a Kränzerrel viszályba bonyolódott és emiatt az adminisztráció fogságába került két jogtanuló: Michael Welz és Joannes Natter is.[83] Ha egyáltalán lépett fel perbeli képviselő az itt lakók érdekében, az legfeljebb egy-egy írástudó rokon volt, mint Hausrucker András sógora.[84] A századforduló felé azonban kezdett megváltozni a helyzet, először Pesten, majd Budán is. Egy ló tulajdonjoga fölött 1696-ban indult perben a pesti tanácsnál már mindkét felet *procurator* képviselte, s legalább az egyik asszonynak ügyvédje volt a néhány évvel későbbi bonyodalmas letéti ügyben.[85] Ez idő tájt már az adminisztráció is utalt arra, hogy a hozzá feljutott testi sértési perben Hueber lakatoslegény beadványát szakember írta *(schriftensteller)* ; jellemző, hogy az ismeretlen ügyvéd Bécs és más birodalmi városok példáját hozta fel védence érdekében, ahol szerinte csak fél tallérra büntetik a verekedő legényeket.[86] A jogászok térhódításával az írásbeli eljárás is szélesebb körben érvényesült; láttuk, hogy egyszerű kézművesek (Rost, Mayer stb.) 1705-ben kelt beadványai csakis szakképzett ügyvéd kezétől eredhettek.[87]

A XVII—XVIII. század fordulóján két német jogásznak sikerült itt megvetnie a lábát: Multznak és Miesernek. Budai működésük rendkívül jellemző a kezdetlegesebb viszonyok között élő polgárság és a római-német jogon iskolázott ügyvédek éles ellentétére. Multz János Ehrhardt (vagy Eberhard), *licentiatus iuris* és császári közjegyző, tizenhárom esztendeig Ambergben (Oberpfalz) működött a választófejedelmi kormány melletti ügyvédként, de 1699 végén vagy 1700 elején boldogulás reményében családjával együtt Budára költözött. Minthogy nem kapta meg rögtön a polgárjogot,[88] gúnyiratot szerkesztett a tanács ellen.[89] Ez eltiltotta ügyvédi gyakorlatától *(Advocatur)* mindaddig, míg elégtételt nem ad; Multznak vissza kellett vonnia iratát az adminisztráció színe előtt, miután nyolc

[81] KA Besch. Pr. 1690. máj. 8: aus beederseiths unwüssenheith des gewöhnlichen styli. III. vol. no. 24.

[82] 1688—1689: III. fej. 419. jz.; 1699: V. fej. 566. jz.

[83] L. fent 56. jz.: beede J(uris) V(triusque) St(udenten).

[84] L. V. fej. 95. jz.

[85] L. V. fej. 34, 305. jz.

[86] L. V. fej. 503. jz.

[87] Adta iud. 1705. márc. 21, 30, l. IV. fej. 5, V. fej. 128. jz.

[88] Btjkv. 1700. febr. 12. III. 163. IV. 18. Fokozata (Juris) V(triusque) C(onsultus?).

[89] Sajnálatosan elkallódott pamfletjében alkalmasint ugyanúgy kipellengérezte a budai tanács „tudatlanságát", mint a pár évvel korábbi pesti ellenzéki iratok a pestiét.

napot ült a prófosznál.[90] A magisztrátus szeretett volna megszabadulni tőle, ezért megkereste Amberget, hogy a feleket fölösleges perekbe belevivő s a tanács ellen áskálódó ügyvéd múltjáról, különösen Münchenben szenvedett fogságáról adatokat kapjon. Csalódására azonban a pfalzi városka csak annyit közölhetett, hogy onnan jó bizonyítvánnyal távozott el.[91] Az ellenszenv nemsokára abban nyilatkozott meg Multzcal szemben, hogy a strázsamester és a törvényszolga legyalázta, sőt meg is verte, s ezért kevés vigasztalást nyújtott neki a hatalmaskodó közegre kimért büntetés.[92] Amellett az iroda sem ment jól, s a „púpos" Multz már 1700 végén a budai tanács alamizsnájára szorult.[93]

A pfalzi ügyvéd helyzetét végképp a Koch-hagyaték ügyében vitt szerepe mérgesítette el. Amikor Schallner göllersdorfi vendéglősnek a végrendeletet megtámadó keresetét mint *advocatus causae* Budán 1701 végén benyújtotta, a tanács hamarosan rendre utasította szavaiért.[94] Mikor azután az elutasító ítélettől az adminisztrációhoz fellebbezett, a magisztrátus dühe nem ismert határt. A fellebbezési határidő elmulasztásán kívül elsősorban a Multz elleni vádakkal próbálta Schallner helyzetét megingatni. Ténykedése ellentétes a patvarkodási esküvel; az a hír járja, hogy tiltott módon a végrendelet megsemmisítése esetére 100 forint, a hasonló Sigl-ügyben 300 forint honoráriumot kötött ki magának, tehát *de quota litis* paktál. Ezért hitette el a felekkel, hogy minden végrendelet érvénytelen, amelyet hétnél kevesebb tanú hitelesített; ezzel hosszas és költséges perbe verte őket, s a szokásjog rovására a császári jogot akarja behozni! A végrendelet alakiságainak szokásjogi szabályait elemezve — ezt már ismerjük — a tanács azzal zárta jelentését, hogy a bajkeverő közjegyzőt el kell tiltani az ügyvédkedéstől. Néhány nappal később megismételte érveit, kétségbe vonta Multz közjegyzői képesítését, és követelte eltiltását.[95] Az ellenfél is kénytelen volt egy — egyébként ismeretlen — Spielmann nevű ügyvédet felfogadni. Hogy a per milyen úton-módon haladt tovább, azt az öröklési jog tárgyalásánál már megismertük. Érdekes azonban, hogy még a kamarai igazgatóság is a tanács mellé állott, bizonygatta az osztrák szokásjog és a formahiányos végrendelet érvényét, mondván, hogy a polgárság jogtudatlan, és bírósági gyakorlata sem olyan, mint a jogtudókból álló fórumoké. Kérte az udvari kamarát, utasítsa el ezt a viszályt kereső ügyvédet *(Streittbegührigen advocaten)*, és csak az expediálásnál húzta ki azt a mondatot, mely minden patvarkodás kútfejéül Multzot jelölte meg![96]

Ettől kezdve Multznak a kamarai adminisztrációnál is kitelt a becsülete. 1702 nyarán az udvari kamarához fordult panaszával, hogy három éve

[90] L. fent 8. jz.
[91] Corr. mag. 1701. máj. 17.
[92] L. I. fej. 117. jz.
[93] Btjkv. 1700. dec. 15, 1701. jan. 14, III. 330, 341, IV. 200, 235. A tanácsjegyzőkönyv még számos ilyen bejegyzést tartalmaz.
[94] L. V. fej. 656. jz.
[95] L. V. fej. 658. jz.
[96] L. V. fej. 664. jz. A lényeges hely KA Exp. 1703. júl. 9, no. 31: alldieweillen die alhiesige burgerschafft legum ignara, auch bey denen gerichten kein solcher stylus procedendi alss in anderen eingerichten vnd mit Rechtsgelehrten versehenen orth, beobachtet.

rengeteg üldözésben van része; sem az igazgatóság, sem a tanács nem fogadja el az általa fogalmazott vagy írt beadványt, sőt megpróbálják a városból elűzni. Mivel a joggyakorlattól *(a praxi iuris)* távoltartják, négy gyermekével együtt nyomorog.[97] A szerencsétlen valóban mindent megpróbált; mint perbeli képviselő *(Anwald)* ismételten fellépett a pesti tanácsnál, amellett elvállalta a budai szűcs céh jegyzőségét is, de két évet meghaladó szolgálatának bérét csak részben kapta meg.[98] 1703 derekán bemutatta közjegyzői oklevelét a budai tanácsnak, és alkalmazást kért tőle, de az adminisztrációhoz utasították.[99] Bár úgy látszik, iratait ismét elfogadták — az analfabéta Mäzingerné helyett mint *Beyständter* nyugtát írt és pecsételt meg[100] —, a tanácstól éveken át nem kapott egyebet 1-2 ft alamizsnánál „szegénységére és nyomorára való tekintettel". Nyomorban is halt meg ez a harcias prókátor 1707 májusában.[101]

Ha Multzot összeférhetetlen természete és az idegen jogért vívott küzdelme tette kegyvesztetté Budán, Mieser Fülöp Jakab a városi párthar-cokban való részvételével vonta magára a tanács haragját. Kollégájával kb. egy időben telepedett meg Budán; 1700-ban már Kremplnét, 1702-ben Partkyt képviselte, az utóbbival elszámolási perbe is bonyolódott.[102] Néhány évre rá ő is megsértette a tanácsot, s ezért elégtételig eltiltották az ügyvédi gyakorlattól *(Advocatur)*,[103] de a későbbi években ismét működhetett, még Bösingert is képviselte.[104] Nem küzdött anyagi gondokkal, mint Multz; házat szerzett Budán, s a kiadott üzlethelyiség béréből is jövedelmet húzott.[105] Bár 1704-ben polgárjogot nyert a városban, két évre rá a tanács úgy határozott, hogy beadványáról törli a „polgár"szót.[106] A nehezítelés oka csak későbbi iratokból tűnik ki. Még a privilégium kieszközlésével vagy érvényesítésével kapcsolatban történt, hogy Lukács Ágoston és Stöckl Péter az ellenzék megbízásából Bécsben járt. Bösinger ottani szállásán találkoztak Mieserrel, s ez elvitte őket Oberleüther doktorhoz. Az utóbbi írta meg a „polgárság" beadványát, és adta át a császárnak. A két kiküldött többször járt a miniszteri deputációnál és (Kollonics) bíborosnál is; Mieser elkísérte őket, de mindig saját ügyeivel foglalkozott. Évek múltán Stöckl halálos ágyán, Lukács meg a tanács előtt vallotta,

[97] KA Hofb. 1702. júl. 13, no. 18.

[98] Perekben 1701: III. fej. 242, 402. jz.; Btjkv. 1703. jún. 11: gewester Handtwerckh Notarius, III. 646, IV. 642. Sógorának erkölcsi bizonyítványa Corr. mag. 1703. jún. 13, Btjkv. III. 147, IV. 645.

[99] Uo. 1703. júl. 4, III. 653, IV. 652.

[100] 1707: V. fej. 310. jz.

[101] Btjkv. 1703. nov. 10: dem krumpen Doctor Multz, III. 674, 689; uo. dec. 15, 20: in ansehung seiner armuth vnd miseria, III. 682, 684, IV. 704, 708; uo. 1705. okt. 30, dec. 11, 23, 1706, márc. 10, ápr. 26, okt. 29, dec. 20, V. 218, 242, 250, 268, 287, 372, 400; uo. 1707. márc. 11, ápr. 15, máj. 13, jún. 6. már az özvegynek, VI. 439, 460, 476, 491, ua. bejegyzések a VII. kötetben is.

[102] L. V. fej. 146, 453. jz.

[103] Btjkv. 1705. szept. 30, IV. 897, V. 196, VI. 189.

[104] Acta iud. 1706. febr. 1, 1708. aug. 30. Bösinger ökörvágási peréről van szó, 1. V. fej. 31. jz.

[105] L. V. fej. 21, 201. jz.

[106] Btjkv. 1706. aug. 19, VI. 344, VII. 146; polgárjogát az *Illyefalvi Lajos* neve alatt kiadott budai polgárjegyzék szerint 1704. ápr. 26-án kapta.

hogy Bécsben találkoztak ugyan Mieserrel, de eljárásáért díjat nem ígértek neki.[107] Hogy miért nem tudta ezt még az egész város ellen indított perrel sem megkapni, arra Buda 1705-i felirata ad választ. Mieser érdemeiért 300 forint jutalmat kért, s a kancellária a tanács figyelmébe ajánlotta ügyét. Ez azonban azt felelte, hogy az ügyvéd nagyon merész, hiszen éppen ő áskálódott a hatóság tekintélye ellen a két említett emberrel együtt, ő a visszavonás forrása a magisztrátus és a polgárság között. Eddig nem büntették meg, de most majd megkapja, amit érdemel.[108] Egyszóval úgy látszik, hogy a jó bécsi kapcsolatokkal rendelkező ügyvéd a bukott Bösinger pártjához csatlakozott.

Sajátos dolog, hogy a kapitalizmus korában jövedelem és politikai befolyás szempontjából kiemelkedő budapesti ügyvédségnek két ilyen őse van: egy tönkrement közjegyző és egy balkezes politikus. De igazságtalanok lennénk hozzájuk, ha csak ellenségeik vádjai alapján ítélnők meg őket. A Multz és Mieser elleni panaszok a recepció ismert velejárói. A római jog diadalútját a XVI—XVII. századi Németországban is nyomon kísérik azoknak a rétegeknek jajai, amelyeket — mint a parasztságot — e jogrendszer segítségével zsákmányoltak ki még erősebben.[109] S ugyanebben az időben az igazságügy minden baját az ügyvédek átkos befolyásának tulajdonították: haszontalan perekbe hajszolják a feleket, elhúzzák az eljárást, megtévesztik a bíróságot, összejátszanak az ellenféllel.[110] Kétségtelen, hogy a kor ügyvédi etikája több fogást engedett meg, mint a mai; nem volt ismeretlen az a típus sem, mely a bíróság előtti agresszív fellépést a jogi küzdelem velejárójának tekintette, s így sokszor vérre menő konfliktusba keveredett a hatósággal.[111] Az európai országok különféle módokon próbálták megzabolázni a percsavaró ügyvédeket; Alsó-Ausztriában pl. az 1638-i ügyvédi rendtartás a doktorátuson felül állami vizsgát és gyakorlatot kívánt meg az írásbeli munkát és a perbeli lépéseket irányító *advocati* rétegétől, míg a gyakorlaton iskolázott *procuratores*, az egyre halványodó különbségtétel szerint, a bíróság előtt amazok útmutatása szerint pereskedtek.[112] Az ügyvédek elleni panaszok hazai tárháza I. Lipót 1694-i ügyvédi rendtartása, mely az eljárás bizonyos szabályozása mellett bevezeti az ügyvédi esküt.[113] Ezt a rendeletet Pest (és nyilván Buda) városának is megküldték, de semmi nyoma sincs annak, hogy Multz vagy Mieser letette volna a tanács színe előtt az ügyvédi esküt. A tanácsok nyilván félretették, minthogy a magyar kancelláriától eredt.[114] De a Cujas idézése révén humanista színezetben jelentkező

[107] Btjkv. 1707. jan. 7, 1708. ápr. 28, máj. 9, jún. 28, júl. 27 (itt Lukács részletes vallomása), VI. 410, 637, 645, 663, 676, 677, VII. 220—221, 485, 495, 517, 532—533.

[108] OL Kanc. Litt. Civitatum 1705 : 123 (júl. 29-én).

[109] *Paul Koschaker :* Europa und das römische Recht (München—Berlin 1947) 154—155.

[110] *Erich Döhring :* Geschichte der deutschen Rechtspflege seit 1500 (Berlin, 1953) 113.

[111] Uo. 135 sk., 145.

[112] Uo. 119, 126.

[113] OL Kanc. Conc. Exp. 1694 : 82. ex Oct., idézi *Varga Endre*, LtK 1935, 292. Röviden ismerteti ua:. A hivatásos ügyvédi osztály kialakulása, Domanovszky Emlékkönyv (Bp. 1937.) 628—629.

[114] A pesti példány Int. a. a. nr. 77. (1694. okt. 26.)

jogszabálynak a *de quota litis* kikötésre vonatkozó — a kúria teljesülési határozatából eredő — tilalmát azért fejére idézték annak, akit felsőbbségük előtt rossz hírbe akartak keverni.

Nem akarjuk tehát Multz vagy Mieser ügyvédi praktikáit védelmezni, de viszontagságaikat nagyobb távlatba kell állítanunk. Ez pedig a római-német jog befogadásának folyamata, a tudós jognak és a pest-budai kispolgárok magukkal hozott jogszokásainak óhatatlan ellentéte. A Koch-hagyaték ügye mindennél világosabban bizonyítja ezt. A haladás szempontjából semmivel sem lett volna kedvezőbb, ha a két városnak a magyar rendi hatóságok felügyelete alá kerülve az elavult hazai jog szabályait kell befogadnia. A birodalom különböző részeiből toborzott új polgárok nyilván ebben az esetben is zúgolódtak volna. De azzal, hogy Budán és Pesten a német birodalmi jogrendszer és ennek tudománya vált uralkodóvá, a két város jogilag is részévé lett a Habsburg-birodalomnak. Ez volt az idegen jog hatósági és jogászi elterjesztésének nagy veszedelme az egyetemes magyar fejlődés szempontjából.

Ha most már feltesszük a kérdést: milyen jogszabályokra hivatkoztak a városok gyakorlatában, melyeket tartottak magukra kötelezőnek, a választ nem adhatjuk meg egykönnyen. Teljesen világos volt a helyzet a büntetőbíráskodásban, melyre — mint láttuk — az udvari kamara az 1656-i alsó-ausztriai kódexet szabta zsinórmértékül. Tudjuk azt is, hogy a Praxis Criminalis szövegét Bécsből már korán megküldték az adminisztrációnak,[115] és ennek közvetítésével a két város tanácsának is.[116] A hivatkozásokból úgy látszik, hogy eleinte a német szöveget használták, a Corpus Juris 1696-i kiadása óta azonban — a Pr. Cr. 1697-i évszámmal jelent meg függelékként — a latin szöveget is. A magisztrátusok ennek cikkelyeit és paragrafusait pontosan idézve tették meg javaslataikat a kriminális perekben, s ugyanígy hozta meg ítéleteit az adminisztráció, illetve az udvari kamara is.[117] Természetesen büntetőeljárási kérdésekben is ez a törvénykönyv volt irányadó.[118] Az osztrák kódexnek mintául szolgáló 1532-i német birodalmi törvénykönyvre, a Carolinára is hivatkoztak a városok javaslatai és a főhatóságok ítéletei, sőt — ha érdekükben állt — magánosok is, mint Herold vagy Bürgl. Idézték V. Károly törvénykönyvét a Pr. Cr. szakaszai mellett, sőt egymagában is, de ennél ritkábban, s inkább csak a török kiűzése utáni első évtizedben.[119] Ez a körülmény annál élesebben mutatja az idegen jog behatolását, minthogy a XVI—XVII. századi úriszéki gyakorlat nem használta a Carolinát.[120] A két törvénykönyv mellett inkább a jogtudás fitogtatására, vagy az érvelés alátámasztására szolgált egyes Digesta-helyek *(ff)*, alkalomadtán az Institutiók vagy a Codex tételeinek idézése,[121]

[115] 1693: l. III. fej. 99. jz.
[116] 1702: l. III. fej. 102. jz.
[117] L. IV. fej. 32, 36, 63, 64, 70, 103, 113, 136, 138, 140, 145—148, 185, 190, 193. jz.
[118] Pl. III. fej. 202. jz.
[119] L. IV. fej. 36, 38, 51, 100, 103, 138, 141, 148, 184. jz.
[120] *Varga*, Úriszék 21.
[121] L. III. fej. 148 244. jz., V. fej. 31 (lex Aquilia), 36, 145, 184. jz.; brocarda V. fej. 164. jz.

mégpedig más városok (Győr, Székesfehérvár) átirataiban is. Bösinger egyik beadványa az egyházjogot is figyelembe vette *(in 6-to)*.[122]

A polgári perekben a helyzet korántsem ennyire világos. Mindenekelőtt azt kell megfigyelnünk, hogy a pest-budai hatóságok az „általános jogok", a „császári jogok" érvényét magától értetődőnek tartották, s ebben még teljesen a középkor világába illeszkedtek.[123] Amikor a lakatoslegények közt támadt verekedésből hosszadalmas per keletkezett, s az egyik fél ügyvédje a birodalmi jogra hivatkozott *(Reichs Recht)*, Buda tanácsa nem vonta kétségbe ennek érvényét, csak a hivatkozás alaposságát; másrészt — de nem amazzal szemben — az országos jog *(Landts Rechten)* szankcióit említette ítéletének igazolására.[124] Hogy az egyetemes jog a glosszátorok, kommentátorok és a németbirodalmi fórumok munkája során sokszor a felismerhetetlenségig átalakított római jogot jelentette, azt már ismételten említettük. Amikor tisztes bognárok, mint Rost és Kundorff, derék mészárosok, mint Mayer és Weiner, vagy Matthi tímármester nevében Iustinianus Codexét és Digestáját, mégpedig a glosszával együtt idézik; a communis doctorum opinio alapján érvelnek, és római-jogi axiómákkal dobálóznak; amikor csak a jogi tanulmányok során megismerhető kommentátorokat (Jason, Panormitanus, Paulus de Castro) vagy gyakorlati kézikönyvek szerzőit (Rolandus, nyilván R. Passagerii) hívják segítségül, akkor természetesen azokra az ügyvédekre kell gondolnunk, akik Budán megtelepedtek, vagy esetleg alkalmi képviseletet vállaltak.[125] De azt is fontoljuk meg, hogy bár a pest-budai polgárok nem forgatták a jogi könyveket, talán elolvasni sem tudták azokat, az ügyvédek érvelése számított arra a hatásra, amelyet idézésük a bíróságra tehetett! Ezek a szabályok legfeljebb leegyszerűsített summájukban ragadtak meg a tanácstagok tudatában, de érvényüket kétségbe nem vonták. A tudományos — vagy tudákos — apparátus ismét azt a szakadékot mélyítette, mely ebben a külföldről jól ismert recepciós folyamatban az egyszerű emberek és a jogismerők között feltárult.

Az alkalmilag felhívott javaközépkori szerzőknél sűrűbben hivatkoztak a két városban a XVI—XVII. század német jogi íróira. A pontosan idézett törvényszöveg értelmezését a városok és a főhatóságok a *criminalisten*, vagy a jogtudósok *(Rechtes-lehrer)* munkáinak segítségével oldották meg.[126] Természetesen nem szabad e hivatkozásoknak sem számát, sem jelentőségét túlbecsülnünk; javarészt az adminisztráció leirataiban vagy ügyvédi beadványokban találjuk meg őket. A leggyakrabban idézett író a XVII. század vezető szász büntetőjogásza, Benedict Carpzov (1595—

[122] L. V. fej. 70. jz. (Székesfehérvár), 202. jz. (Győr), 229. jz. (Bösinger).

[123] 1691: die allgemeine Kays[erlichen] Rechte, I. fej. 20. jz.; 1694: wider alle Rechten vnnd Landtsbrauch, V. fej., 636. jz.; 1698; die algemeine Jura, V. fej. 413. jz.; 1700: nach Inhalt vorgeschriebenen Gesaz vnndt auf getrukten Rechten, V. fej. 52. jz.

[124] 1701: l. V. fej. 503. jz. — A verekedést a . . . landtgebräuchlichen constitutiones . . . büntetik, IV. fej. 231. jz.

[125] L. III. fej. 148. jz. (Rolandus, glossza), 268, 276. jz. (doctores, axiómák), 297. jz. (Codex, Jason, Panormitanus), V. fej. 332. jz. (Digesta glossza, Győr idézi), 334. jz. (Inst.), 359. jz. (Digesta, Paulus de Castro,) 518. jz. (Codex).

[126] L. IV. fej. 69, 138, 145, 174, V. fej. 560. jz.

1666), mégpedig nemcsak a Budán is alaposan forgatott „Practica nova rerum criminalium" című munkája,[127] hanem perjogi kézikönyve, a „Jurisprudentia forensis Romano-Saxonica"[128] révén is. Az adminisztrációnak a bíráskodásból való kikapcsolása után folyt le a budai tanácsban az a vita, amely Carpzovnak a pótló esküről vallott nézetei körül is zajlott.[129] Utána a kamarai hatóságok még leginkább Andreas Gaill (1526—1587) nevét emlegették;[130] ő volt az ugyancsak idézett Mynsingerrel (1517—1588) együtt[131] a birodalmi kamarai bíróság gyakorlatának első feldolgozója. Mellettük csak itt-ott villannak fel az iratokban a római jog magyarázói vagy valamelyik német főbíróság gyakorlatának ismertetői (Besold, Brunnemann, Harpprecht, Mascard, Rosbach, Schambogen, Schneidewinus, Suttinger).[132] Idézésüknek csak annyi a jelentősége, hogy a kamarai hatóságok az ő tekintélyük tiszteletét igyekeztek a városi tanácsokban meggyökereztetni. Gondoljunk arra, hogy pl. Kithonichra senki sem hivatkozott ez idő tájt Budán és Pesten.

A büntetőjog recepciójának eszköze szinte kizárólag a felülről jövő kényszer volt, mert a Pr. Cr. 20. cikke büntetőügyekben a legszűkebbre (az akkuzatórius eljárás homályos eseteire) szorította az ügyvédek közreműködését, és a két város gyakorlatában legfeljebb egy-egy védőiratot szerkesztettek. A magánjogi és eljárásjogi szabályokat azonban hatóságok és jogászok együttműködve ültették át a városokba. Nemcsak azokat, amelyeket a széttagolt német birodalomban általában követtek, hanem közelebbről az osztrák jog intézményeit is. Néhány perben a jogforrásokra is kiterjeszkedő vita folyt le — írásban — a városi bíróságok előtt. A többször említett Koch-hagyaték ügyében az özvegy ügyvédje először azzal próbálta a végrendelet érvényességét megvédeni, hogy hazánkban nem a római, hanem a magyar jogot követik, ez pedig megelégszik 2—3 tanúval. A felperes ügyvédje (Multz) tudatlannak mondotta ellenfelét, mert az országban sokféle nép él, tehát disztingválni kell: ha a bíróság és a felek magyarok, a magyar jog érvényesül, ha viszont mindezek németek, a római-német jog *(ius Germanicum, sive Caesareum commune)*. Különösen itt Budán, ahol majdnem minden polgár német, a tanács és az adminisztráció is az, a császári jog hatályos, amint a gyakorlat bizonyítja. Az alperesi válasz római jogi hivatkozások mellett a szokásjog forrásértékére utalt *(consuetudo enim facit legem)*, de Multz tagadta, hogy ez lerontaná a római jogot, a szükséges kellékek — időmúlás, ésszerűség, az egész nép egyetértése — hiányában. Buda még csak „Neo-Nascens Respublica", tehát gyakorlata ezekkel a kellékekkel nem bírhat.[133] A budai tanács és az adminiszt-

[127] L. I. fej. 50, III. fej. 164, 174, IV. fej. 32, 36, 43, 63, 100, 103, 138, 229. jz. A 43. jegyzetben id. helyen a budai tanács még Carpzov forrásaira (Ayrer és mások) is utal. L. róla *Döhring* i. m. 296, 301—302, 384.

[128] L. IV. fej. 184. 202 (Győrből), 261. jz. A címet csak az utolsó hely adja meg.

[129] L. III. fej. 290, 303. jz.

[130] L. IV. fej. 229, V. fej. 122, 663. jz., róla *Döhring* i. m. 284, 395.

[131] L. V. fej. 636. jz., róla *Döhring* i. m. 284, 427—428.

[132] L. III. fej. 148, IV. fej. 261, V. 122, 560, 636, 658. jz.; hozzá *Döhring* i. m. 284, 297, 427—428.

[133] Acta adm. cam. 1702. ápr. 26, az ügyre l. V. fej. 656 köv. jz.

ráció már nem is valamilyen helyi szokásjoggal, hanem a bécsi kormány joggyakorlatának írott gyűjteményével *(Regierungs consuetudinarium zu Wienn)*, illetve a „gyakorlatba vett és itt bevezetett alsó-ausztriai joggal" indokolta a végrendelet melletti állásfoglalását.[134] A birodalmi joggal szemben tehát röviden így érveltek: Budán az osztrák szokásjog érvényesül, nem a római törvény. Mindez 1702-ben történt, a kiváltságlevelek megszerzése előtti esztendőben!

Ugyanígy ütközött össze a kezesség kérdésében az egyetemes jog *(Jura Communia)* és az osztrák szokásjog. A budai tanács ítéletében kimondotta, hogy Ausztria szokásjoga, mellyel itt javarészt élnek, a kezes közvetlen megtámadását teszi lehetővé, s az adminisztráció ugyancsak „az osztrák jog szerint" kötelezte fizetésre Kremplt.[135] Ugyanebben az évben tett esküt Keppeler árvaszámtartó az osztrák gyámsági rendtartásra.[136] Még közelebbről Bécs volt az a város, amelynek gyakorlata példaként állt Buda és Pest előtt. Nemcsak a kövezetvám szedését, vagy a városkapu bezárásának rendjét kívánta az egykori főváros már 1693-ban „ad normam der Statt Wienn" szabályoztatni,[137] hanem még később is hivatkoztak előtte a bécsi példára a verekedés megtorlása tekintetében.[138] A bécsi írásbeliség utánzásának legjellemzőbb dokumentuma azonban az a hat oklevélmásolat, amely a császárváros városi és tartományi bíróságának 1691—1693 közti kiadványai nyomán készült, és Buda bírósági iratai között maradt fenn![139] A formuláskönyvek jelentőségét ismerve nem kételkedhetünk benne, hogy ezek az egyébként nem konkrét üggyel kapcsolatos iratok minta gyanánt kerültek a bírósági sorozatba, s a budai kiadványok kiállítását valóságosan irányították. Helyi szokásjogról Buda vezetői csak egy kérdésben beszéltek, nem minden érdek nélkül. A tanácsnak 1699-ben hozott határozata szerint a polgármester távollétében fizetését a helyettes kapta meg; ezt már néhány év múlva mint jogszokást idézték.[140] Arról, hogy Budának valamikor saját jogkönyve volt, az új polgárok természetesen semmit sem tudtak.

De vajon a magyar jog teljesen ki volt rekesztve a városok falai közül? Ezt ilyen formában nem állíthatjuk, de előfordulása bizonyos esetekre korlátozódott. Hivatkoztak rá azok, akik sérelmük orvoslását így kívánták elérni (Herold, Lendvay, Kundorff), az utolsónak említett bognár a római joggal egy mondatban.[141] Idézték a Hármaskönyvet és a törvénye-

[134] L. V. fej. 658, 662, 664. jz.

[135] Btjkv. 1695. júl. 8: Es will aber die consuetudo Austriae, qua nos hic saltem pro potiori utimur, ein anders observieren ... I. 604, vö. V. fej. 118. jz., az adm. határozata uo. 122. jz.

[136] L. V. fej. 613. jz.

[137] L. I. fej. 35. jz.

[138] L. V. fej. 503. jz.

[139] Acta iud. 1693. dec. 10. Kettőnek címe is van: Pass, Convocations Brif.

[140] Btjkv. 1702. jan. 20: bereiths in consuetudinem erwachsenen Rathsschluss, III. 477; uo. 1703. jan. 19, Maylin: ... in usu et ex usu lex constituiret ist, III. 579. Corr. mag. aznapról.

[141] 1692: contra Regni et Municipalia Jura Articulariter edita, IV. fej. 228. jz.; 1702: de lege regni, III. fej. 21. jz.; 1705: ex L. diffamari Cod. auch den Vngar[ischen] rechten nach, V. fej. 518. jz.

ket a városok ellen, mint Győr tanácsa egy polgárának letartóztatása ügyében.[142] Maguk a magisztrátusok alig említették ezeket, csak Pestnek két feliratában találkozunk velük, mert a magyar kancelláriához mentek.[143] De ez nem jelent semmit, hiszen maga a kamarai adminisztráció is felfedezte az ország törvényeit, ha a katonai parancsnokkal vagy valamelyik magyar földesúrral szemben akart elérni valamit.[144] A kiváltságlevelek megszerzése után egy osztrák földesúr a Leckowitz-özvegyet úgy akarta kisemmizni örökségéből, hogy „a magyar joggal ellentétes magatartására" hivatkozott; a hagyatékot igénylő alattvalói pedig „a magyar királyság joga és szokásai szerinti" tárgyalásra adtak meghatalmazást.[145] Érthető, hogy amikor a magyar kancellária lett a városok közigazgatási és igazságügyi főhatósága, leiratai és a hozzá intézett beadványok is a hazai törvényeket idézték.[146]

Maguk a gondolkodó városi vezetők tudták azt a különbséget, amely jogrendszerük tekintetében is elválasztotta őket az ország többi részétől. De azt is tudták, hogy az annyira óhajtott visszakebelezés külön joguk feladását is fogja jelenteni. Ez nem okozott aggodalmat, hiszen a kamarai adminisztrációtól nem sok jót tapasztaltak a két évtized alatt, az ügyvédeket pedig utálták; az osztrák joghoz nem fűződtek olyan szálak, amelyeket könnyűszerrel el ne téphettek volna. Mosel szindikus az 1708-i országgyűlésről megírta tanácsának, hogy a békekötés után a magyarokkal együtt osztoznak mindenben a meghozandó törvények szerint, de ennek fejében teljesen alkalmazkodniuk kell a magyar joghoz. Ez városi kiváltságaikat nem érinti, sőt vissza kell kapniuk haszonvételeiket is.[147] Ez a pont érdekelte a patríciusokat, akik a két város élén állottak; ha ennek a magyar jog volt az ára, azt sem bánták. Az áttérés persze nem ment máról-holnapra. Amikor az 1723-i magyar kamarai vizsgálóbizottság megállapította, hogy Budán még mindig jórészt az idegen jog szerint ítélkeznek, és hazai büntetőjog híján Carpzovot hívják segítségül, elrendelte a magyar jog alkalmazását a bíróságon. De azt már megbotránkozva jelentette, hogy a volt bíró, Vanosi a szindikusnak Carpzovra történt hivatkozását így torkolta le: a maga véleményét harminc Carpzovnál többre becsüli.[148] Viszont ugyanez a Vanosi lándzsát tört a „doktorok magyarázata" mellett, amikor az egyszerű emberek szavát lekicsinylően így idézte: „Über alles aber zu discuriren, mögte man der Handt-werckher wegen sagen, Carpzovius, Fritschius[149] und andere

[142] L. III. fej. 89. jz.

[143] 1694: l. I. fej. 114. jz.; 1699: l. IV. fej. 277. jz.

[144] 1699: l. I. fej. 80. jz.; KA Besch. Pr. 1700. aug. 30: Styrumb grófnak, VII. vol. 2. fol. — Maga Saffran udv. kamarai prokurátor is forgatta az 1696-i kiadású Corpus Jurist; példánya ma tulajdonomban van.

[145] 1704: l. III. fej. 431. jz.

[146] 1707: l. I. fej. 123, V. fej. 3. jz.

[147] Int. a. a. nr. 843 (1708. máj. 14): wirdt es fridt, so haben wir in Vngerlandt mit den Vngarn alles nach dem Landtagsschluss zu geniessen, dabey aber haben wir vnss auf alle weiss den Vngar[ischen] Rechten zu accomodiren, das Statt privilegium aber bleibt in allen in seinem Kräfften . . .

[148] KA Varia u. Rep. Vegyes, fasc. 7. no. 2.

[149] Ahasver Fritsch (1629—1701) kancellár, palotagróf, nagyhatású jogi író, l. *Döhring* i. m. 394.

mögen ex S. R. Imperio lehren, was Sye wollen, wür wollen es zu Ofen in Hungaria anderst."[150]

A századforduló népi ellenállása és a Rákóczi-szabadságharc megállította az erőszakos beolvasztás folyamatát, és biztosította az ország egységét. A Duna-parti városok is visszakerültek az ország kebelére, osztoztak annak jó és rossz sorsában. Még évtizedekig tartott, amíg az idegen jog uralmának nyomait levetkőzték, és beilleszkedtek a feudális Magyarország jogrendszerébe. Ez éppen úgy az uralkodó osztály elnyomását képviselte, mint amaz, de egyben feltétlenül többet adott: legalább nem akadályozta a nemzetté válás folyamatát, amelyet az idegen jog uralma még nehezebbé, keservesebbé tett volna.

[150] Fent 148. jz., 309. fol.

PEST VÁROS JOGKÖNYVTERVEZETE
(1697)

KÖZREADJA:
TÓTH ANDRÁS

LEKTOR:
BÓNIS GYÖRGY

A pesti városi tanácsnak 1697-ben az uralkodóhoz felterjesztett jogkönyvtervezete a századforduló éveinek elsőrendű várostörténeti forrása. Jogtörténeti szempontból elsősorban magánjogi vonatkozásban jelentős, mivel a joggyakorlat kodifikálásával összefoglaló képet nyújt a városi fejlődésnek nem csupán jogi, hanem gazdasági és társadalmi területéről is.

Jogtörténeti jelentőségét a részletekbe menő szakkutatás az előzőekben megvilágította. A jogkönyvtervezet azonban túllépi e kereteket, és — mint erre korábbi kutatásaink során már rámutattunk[1] — komoly formában befolyásolta a város politikai és közjogi helyzetének alakulását is. A jogkönyvtervezet első, közjogi vonatkozású fejezetében a városi tanács politikai természetű elképzeléseit szögezte le a városi önkormányzatért vívott küzdelem adott szakaszában. A tervezet azonban nem csupán a privilegiális küzdelem e szakaszára jellemző: kihatott a jövő fejlődésre is. Elsősorban ebben látjuk jelentőségét, s éppen emiatt tartjuk szükségesnek, hogy keletkezését, későbbi hatását röviden ismertessük.

A két város, Buda és Pest életére szinte kezdettől fogva jellemző volt az önkormányzati gondolat. A két város lakói alig pár éve telepedtek meg az országban. Követeik már az 1687. évi pozsonyi országgyűlésen megtudták, hogy városaik a török idő előtt a szabad királyi városok igen jelentős jogaival rendelkeztek. Közvetlenül az országgyűlés után — 1688 márciusában — Pest polgárai kísérletet tettek, hogy választás útján megteremtsék a városi önkormányzat szervét, a városi tanácsot. Ez az elképzelés — mint általában minden önkormányzati törekvés — ellenkezett az újszerzeményi terület igazgatását ellátó budai kamarai igazgatóság politikai és adminisztratív elveivel. A kamarai szervek — a bécsi udvari kamara és a budai igazgatóság — a visszahódított terület tervbe vett kizsákmányolását csak az elnyomás elsődleges formáinak alkalmazásával tudták végrehajtani, s ezek közé a formák közé semmiképpen sem tartozhatott önkormányzati joggal rendelkező városi település. Éppen ezért a kamarai igazgatóság azonnal közbelépett, s a választott bírót, szószólót és tanácsot átlátszó ürüggyel elmozdította, majd pár héttel később kinevezéssel, a polgárság véleményének megkérdezése nélkül új tanácsot helyezett a város élére. Ez az új szerv volt hivatva arra, hogy az igazgatóság utasításait engedelmesen végrehajtsa.

[1] *Tóth András:* Pest város lakosságának küzdelme az önkormányzatért (1686—1705). Tanulmányok Budapest múltjából XIII. Bp. 1959, 119. és 127—8. l.; valamint uo: Pest közterhei és városgazdálkodása a visszafoglalástól a Rákóczi-szabadságharcig. Uo. XIV. Bp. 1961, 213—240.

A gazdaságilag és társadalmilag egyre erősödő városok azonban nem mondtak le önkormányzati jogaik követeléséről. Ettől kezdve — a körülményeknek megfelelően hol élesebb, hol enyhébb formában — állandóan folyt a küzdelem e jogokért mindaddig, míg a két város 1703-ban elérte célját, s megszerezte a szabad királyi városi jogokat biztosító privilégiumot. E küzdelmet a két város nem vívta mindig egyenlő eszközökkel és egyforma eréllyel. Eleinte Buda állt a küzdelem élén: kezdettől fogva gazdagabb polgársága az első években alkalmasabb volt ennek a küzdelemnek az irányítására. Később azonban, a század utolsó quinquenniumától kezdve Pest vette át a vezető szerepet. Ezt általános fejlődésének kedvező tényezői tették lehetővé. A földrajzilag zárt helyen fekvő, homogén és belterjes társadalmi szerkezetű, a kamarai igazgatóság közvetlen gyámkodása alatt álló Buda mellett Pest erőteljesebben növekedett. Ügyesen ki tudta használni azokat az előnyöket, amelyeket kedvező gazdaságföldrajzi fekvése biztosított számára; társadalma heterogénebb jellegű volt — németek, magyarok és szerbek lakták, katolikusok mellett protestánsok és zsidók is letelepedtek —, s ez mozgalmasabb, életerősebb fejlődést jelentett; pénzügypolitikai helyzete megnyugtatóbban alakult, mint a sokkal gazdagabb testvérvárosban; vezetőségének személyi adottságai hozzájárultak e lehetőségek teljes kiaknázásához.

A küzdelem nem egyszerű társadalmi és igazgatási képletek között zajlott. Nem az egységes városi polgárság állt szemben az egységes központi hatalommal. A kamarai igazgatóság sikerrel igyekezett megbontani a városi társadalom egységét. A gazdagabb polgárság egy részét oldalára vonta; a jómódú polgárság másik, tekintélyesebb része azonban szilárdan kitartott az önkormányzati gondolat mellett, melyet a leghatározattabban a városi tanács vezetősége, különösen Proberger Jakab serfőzőmester-tanácsúr, többszörös bíró és Mosel Antal syndicus képviselt. A szegényebb polgárságot társadalmi ellentétek választották el a gazdag polgárság érdekeit képviselő tanácstól, azonban — különösen a küzdelemnek kritikus, az érdekekre világos fényt vető korszakaiban — a szegényebb polgárság is a tanács önkormányzati elképzelései mellett állott. — Érdekes módon vált ketté a központi hatalom kezdetben egységes önkormányzatellenes felfogása a küzdelem későbbi szakaszában. A kamarai igazgatóság kezdettől fogva mindvégig mereven ellenezte az önkormányzati gondolatot, mivel ez az anyagi előnyöket is jelentő elsődleges kizsákmányolási forma megszüntetését jelentette. Kezdetben a bécsi kamarai szervek hasonlóan gondolkodtak. Bécs azonban a század utolsó éveiben — okulva a szomorú tapasztalatokon — belátta, hogy az elsődleges kizsákmányolási forma nem felel meg a magasabb pénzügypolitikai elképzeléseknek. Az udvari kamara elképzelése az volt, hogy — fenntartva természetesen a kizsákmányolás elvét — lehetővé teszi a városok nagyobb ütemű fejlődését, hogy így még nagyobb hasznot fölözhessen le róluk a különböző adók formájában. Ebbe az elgondolásba természetesen tartozott bele az önkormányzati elvnek a kamarai igazgatósággal szemben is történő támogatása. Így a század utolsó éveiben az udvari kamara és a városi önkormányzati pártok egymásra találtak, s a kamarai igazgatóság egyre nehezebben tudta tartani addigi pozícióit.

A pesti tanács jogkönyvtervezete ennek a küzdelemnek fontos láncszeme volt. A város — miután a felszabadítás és betelepítés óta eltelt egy évtized alatt nyilvánvalóvá vált, hogy a kamarai igazgatóságtól nem várhatja lényeges belső kérdéseinek megoldását — a hivatalos út mellőzésével közvetlenül az uralkodóhoz fordult, előadta panaszait, s kérte a szabad királyi városi jogoknak a tervezetben foglalt megerősítését. A város felterjesztése — amelynek a jogkönyvtervezet mellékletét alkotja — minden alapvető társadalmi problémára kiterjedően, velős összefoglalását nyújtja a város súlyos problémáinak.

Ekkor azonban a helyzet még nem volt érett arra, hogy a felterjesztés eredménnyel járhasson. A bécsi kamara és a kamarai igazgatóság útjai ekkor még nem váltak el egymástól teljes mértékben. Így a bécsi szervek az ügy intézését a hivatalos útra terelték. A tervezetet hosszú ideig elfektették az államigazgatási gépezet igen lassan dolgozó különböző fórumain, s az formailag nem is került soha megerősítésre. Tartalmilag viszont közjogi vonatkozásaiban új életre kelt az 1703. évi szabadalomlevélben. Ha formailag nem is volt közvetlen eredménye, annál nagyobb volt közvetett hatásának jelentősége. A hivatalos út megkerülésével beadott tervezet fokozta a kamarai igazgatóságnak a tanáccsal és az egész városi polgársággal szemben régóta fennálló bizalmatlanságát. A kamarai igazgatóság egyre merevedő álláspontja megbontotta a kamarai igazgatóság párthíveinek, az ún. kameralistáknak addig egységes táborát. Emiatt az 1698. évi tisztújításon súlyos személyi válság keletkezett, ami viszont hozzájárult ahhoz, hogy az udvari kamara 1699-ben vizsgálatot rendelt el a városban. Ez a vizsgálat teljes egészében a Proberger és Mosel-vezette önkormányzati-tanácsi csoportnak adott igazat, s komoly formában egyengette az udvari kamara és a városi vezetőség érdekazonosságának útját. Ez az út pedig a privilégium elnyeréséhez vezetett.

Éppen ezért a jogkönyvtervezetet — jóllehet nem vált belőle formai jogszabály — a pesti városi önkormányzatért vívott küzdelem egyik legfontosabb dokumentumának tekintjük.

*

A jogkönyvtervezet az Országos Levéltárban két példányban maradt reánk, ezek közül azonban egyik sem tekinthető eredeti első fogalmazványnak. Az egyik példány[2] — melyet a továbbiak során „A"-val jelölünk — a következő iratféleségekkel együtt található:

1. a város közvetlenül az uralkodóhoz írt felterjesztésének eredeti, az udvari kamaránál 1697. február 4-én iktatott példánya (a továbbiakban „E"), melynek a jogkönyvtervezet eredeti példánya volt a melléklete. Ez a melléklet — tehát a tervezet eredeti szövege — az iratanyagban nem található; feltehetően a Hofkammerarchivban helyezték el.

2. a felterjesztés és mellékletének másolata, melyet az udvari kamara készíttetett. E másolatokat — valamint nyilván elnézésből az eredeti felterjesztést — a kamara február 8-án azzal küldte meg a budai kamarai adminisztrációnak, hogy arról tegyen véleményes jelentést. A latin nyelv-

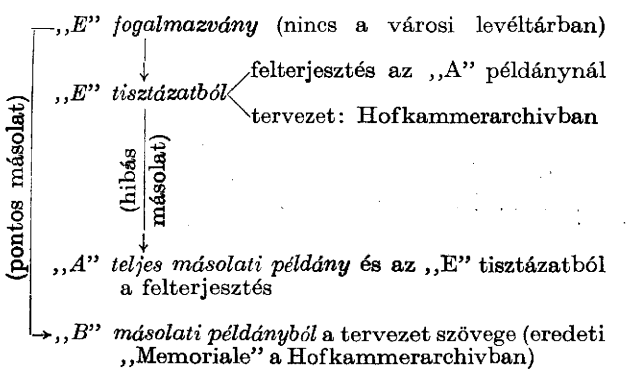
[2] OL Cam. adm. Ofen Hofbefehle 1697. febr. nr. 4. (fasc. 3862. fol. 128—149.)

ben gyakorlatlan bécsi kamarai írnok munkáját pontatlanul, kihagyásokkal végezte. Ezért a kiadásnál ezt az „A" szöveget csak második helyen lehetett figyelembe venni.

A kamarai adminisztráció hónapokig nem tett jelentést az ügyről Bécsbe. Augusztus második felében a pesti tanács megsürgette az elintézést a kamaránál. E sürgetés fogalmazványa a város irattárában nem található meg. Ugyanekkor — ismervén a hivatalos ügyintézés során tapasztalható rendellenességeket — a tervezetnek egy újabb példányát küldte fel Bécsbe. Ez a fennmaradt másik példány (a továbbiakban: „B"[3] csak a jogkönyvtervezet szövegét tartalmazza, amely mind nyelvi, mind szerkezeti szempontból szinte kifogástalan — ezért a kiadás elsőrendű forrását alkotja.

A szöveg felzetén Kropf József kamarai tanácsos augusztus 29-én kelt utasítása olvasható, melyben a kamarai igazgatóságot 15 napon belüli jelentéstételre szólítja fel. A kamarai igazgatóság október 14-én tette meg jelentését;[4] ebben a javaslat elvetését és a korábbi, 1686-ban kelt és a kamarai igazgatóság jogkörét szabályozó instrukció fenntartását kérte, mind közjogi, mind magán- és büntetőjogi vonatkozásban. Külön kívánatosnak tartotta, hogy a városi tanács kapjon felszólítást a kamarai igazgatóság iránti engedelmességre. Indokolásként kifejtette, hogy a városi tanácsban egyedül Mosel syndicus a művelt ember, s hogy a tanács törvényellenes határozatokat hoz a kamarai igazgatóság megkerülésével. — A jelentés megtételekor a kamarai igazgatóság az irattárában visszatartott „B" példányra feljegyezte, hogy a város sürgető felterjesztését („Memoriale") — melynek eredetileg a „B" példány alkotta mellékletét — eredetiben felterjesztette Kropf tanácsosnak, s arról az idő rövidsége miatt nem tudott másolatot készíttetni saját irattára számára.

Az általunk ismert példányok alapján a szövegvariációk következő származási rendjét állapíthatjuk meg:



A kamarai igazgatóság fent ismertetett véleménye, valamint a példányok sorsa (kettő a kamarai igazgatóság, egy az udvari kamara levéltárában!)

[3] Uo. Hofbefehle 1697. aug. nr. 34. (fasc. 3863. fol. 339—356.)
[4] Uo. Expeditiones 1697. okt. nr. 33.

gyakorlatilag és formailag pontot tett a tervezet sorsára. Azt azonban, hogy élesztő szerepet játszott a további küzdelem során, későbbi adatok is bizonyítják. Amikor 1699-ben a városban fellángoló ellentétek miatt az ún. Fürstenbusch-féle bizottság vizsgálatot tartott,[5] a tanács természetesen újra elővette a jogkönyvtervezet ügyét, mire a bizottság újból a kamarai igazgatóság véleményét kérte. Ez a vélemény[6] szintén elutasító volt, azonban már nem oly mereven, mint 1697-ben. A kamarai adminisztráció a közjogi részt illetően — elhárítva magáról a felelősséget — kijelenti, hogy az az érvényes udvari kamarai rendelkezésekkel ellentétes, s újból kijelenti, hogy az „alzu absolute iurisdiction" megadását károsnak tartja. A magánjogi részt illetően a vélemény kijelenti, hogy az ellentétben látszik lenni a kidolgozandó országos statutumokkal. Ezért az egész tervezetnek napirendről való levételét és a létesítendő „Einrichtungs-Commission" elé való utalását javasolata.

A tervezet szövegéről még egyszer találunk említést. 1704-ben, amikor az uralkodó már aláírta, de a város még nem kapta kézhez a szabadalomlevelet, a kamarai igazgatóság a szabadságharc katonai eseményei miatt halogatni igyekezett a „iura municipalia" teljes mértékű, „különböző tervezetekben" foglalt megadását.[7] A kamarai igazgatóságnak ez a közbelépése azonban már nem járt eredménnyel: a város egy évvel később kézhez kapta a szabadalomlevelet, s ezzel szabad királyi városi jogainak teljes birtokába lépett.

*

A szöveg kiadása terén — mivel az „E" példány sem fogalmazványban, sem tisztázatban nem állt rendelkezésre, és mivel az „A" példány erősen rontott — a „B" példányból indultunk ki. Tekintettel az irat késői, nyelvészeti szempontból érdektelen és teljesen latin voltára, nem ragaszkodtunk a betűhív közléshez. Az olvasati variánsok közül csupán a lényeges változásokra utaltunk a számokkal ellátott lapalji jegyzetekben. Az „A" variáns nyelvtani stb. tudatlanságból eredő változtatásait nem vettük figyelembe. A felterjesztés szövegét az „A" példánynál elfekvő „E" tisztázat" alapján adjuk. A betűjeles lapalji jegyzetek magyarázó jellegűek. A rövidítéseket feloldva, és — a „-rum" rövidítést kivéve — az eredetiben hiányzó betűk kurzív szedésével adjuk.

A szöveg „A" és „B" példányát — fent többször idézett tanulmánya összeállítása során Tóth András, a 4. és 7. jegyzetekben foglalt anyagot műve összeállítása során Bónis György tárta fel. A szöveg jegyzetelése kettőjük közös munkája.

[5] *Tóth* 1. jz.-ben idézett első cikk 120—5. l.
[6] OL Cam adm. Ofen. Berichte u. Schreiben 1699. márc. nr. 149.
[7] Uo. Varia et rep. fasc. 3952. fol. 158—163. A részletekre *Tóth* uo. 129—130. l.

I.

A JOGKÖNYVTERVEZET KÍSÉRŐ ÜGYÍRATAI

a) *A felterjesztés „E" példányának felzetén*

Praes*entatum* 4 Febr. 1697.*[a] Ad Augustissimum, Potentissimum, et Invictissimum Leopoldum Dei Gratia electum Romanorum Imperatorem semper Augustum, Germaniae, Hungariae, Bohemiaeque Regem, Archiducem Austriae &. &. Dominum Dominum Clementissimum humillima supplicatio.[b]

21. Wienn, den 8 febr. 1697. Vber der Stadt Peest gehorsambtes vnd allerunterth*ä*n*igstes* anlangen, ihnen das so genannte librum immunitatum. jurium et statutorum allergnädigst zu confirmiren, solle fürderlich*er* bericht erstattet werden.[c]

Der Kays*erlichen* Cameral Administration zu Ofen, wass dieselbe hierüber zuerinderen, umb fürderlichen Bericht ex off*icio* zuezuschiken. Ex Cons*ilio* Came*r*ae Aulicae. Viennae, den 8ten Febr. A*nni* 1697. Jac. Theobald von Mayeren. m. p. — Nagl.—[d]

b) *A felterjesztés „B" példányán olvasható szövegek*

Dass Memorial der Statt Pest ist in originali die 14 octob*ris* 1697 dem Herrn Hoffrath Krapf eingeschickht undt hat auss khürze der Zeit khein copia gemacht werden khön*nen.*[e]

Sa*cratissim*ae Caes*ar*eae Regiae*que* Ma*jesta*tis Adm*inistra*tioni Camerali Budensi pro sua opinione a dato praesenta*tio*nis intra quindenam excelsae super noviter acquisitis Hungariae Partibus delegatae commissioni aulicae infallibiliter submittenda hisce communicandum.

Ex delegata commissione Aul*ica* Viennae, 29 Aug. 1697. Franciscus Joseph*us* Krapf. m. p.[f]

* A közreadás során a betűjeles jegyzetekben magyarázatokat, a számjelesekben szövegváltozatokat adunk.

[a] A bécsi udvari kamara iktatási dátumjelzete.

[b] A pesti városi tanács által készített felzet.

[c] A budai kamarai igazgatóság által készített irattári kivonat.

Az „A" másolati példány felterjesztés szövegének hátlapján a következő változat olvasható: „4. Vber der Stadt Pest unterthänigstes Memorial, selber dass so genannte opus seu librum immunitatum etc. allergnädigst zu ratificiren, solle fürderlicher bericht erstattet werden."

[d] A bécsi udvari kamara rövid úton készített utasítása a budai kamarai igazgatóság részére.

[e] A budai kamarai igazgatóság által az ügyiratra utólag rávezetett irattári feljegyzés.

[f] A bécsi udvari kamarai újszerzeményi bizottság utasítása.

Wien, den 29. Aug. 1697. Über der Statt Pest ansuchend*en* Immuniteten, Privilegien, Statuten und Gerechtigkeiten a die praesentationis binnen 15 Tagen der Kayserlichen Commission bericht und guetachten zuerstatten.[g]

*

c) *A felterjesztés szövege*

Augustissime, Potentissime, ac Invictissime Romanorum Imperator, Germaniae, Hungariae, Bohemiaeque Rex etc. Domine Domine Clementissime.

Siquidem nobis tanquam in magistratum regiae ac liberae Civitatis[h] Pesthiensis electis et constitutis summopere incumbat, quomodo civitas haec, quae tempore felicissimae recuperationis Budae homninibus exinanita erat, non solum novis civibus incrementum capiat, verum etiam iidem ut commode et bene vivant, prospicere: hocque tum amplificationis tum conservationis studium ex eo, quod mediocriter nunc aucta civitas, civesque et incolae ad tranquillum unionis et ordinis statum paulatim veniant, hactenus haud praetermisisse speramus. Quia vero deficientibus nobis antiquis huius Civitatis privilegiis,[i] juribus, statutis, aut ordine aliquo novo seu norma praescripta regendi, protegendique cives arduum hucusque voluit esse regimen; maxime ubi magistratui competente sua potestate et jurisdictione non semper libere ac quiete[j] uti permittitur, et crebrotam in administranda iustitia, quam providendis rebus publicis obstacula sentit, variaque et multa impedimenta injiciuntur; saepissime [licet levis sit causa et

[g] Az udvari kamara utasítása alapján a kamarai igazgatóság által készített feljegyzés.

[h] A város annak ellenére, hogy ezekben az években még nem rendelkezett privilegiális jellegű oklevéllel, magát rendszeresen szabad királyi városnak nevezte.

[i] Hivatkozás a város régi privilégiumaira, melyekről a városi vezetők az 1687-i országgyűlésen szereztek tudomást. — Pest első privilégiumát 1244-ben kapta. Az okirat eredetiben nem maradt fenn, csak számos XV—XVI. századi másolatban. Legújabb kiadása az összes átírások felsorolásával: Budapest történetének okleveles emlékei. I. Bp. 1936. 41—43. l. Magyar nyelven kiadta *Salamon Ferenc :* Budapest története. III. kötet. Bp. 1885. 35—37. l. Ugyanott 34—84. l. a vitatott privilégium keletkezésének, további sorsának részletes története. Újabban írt a kérdésről *Gárdonyi Albert :* A hétszázéves Budapest Bp. 1944. 17—24. l. — A későbbi országos törvények 1498-tól (38. art.) már rendszeresen a nyolc szabad királyi város között sorolják fel Pestet. A Tripartitum Pars III. tit. 8. és következő szakaszok általában és részleteiben szabták meg a szabad királyi városok jogállását, majd az 1514 : 3. tc. is leszögezte ezek jogait. A török megszállás alatt — amikor Buda és Pest idegen uralom alatt élt — a szabad királyi városok jogállásának szabályozása gyakorlatilag a felsőmagyarországi városokra korlátozódott, azonban a tövényhozás nem élt jogfeladással, s a formulázás mindig a bánya- és a szabad királyi városokra vonatkozott. A török kor országgyűlései szinte folyamatosan foglalkoztak e városok jogbiztosításával. Hogy csak a XVII. század vonatkozó legfontosabb törvénycikkeit soroljuk fel: 1608 : 1., 1622 : 25., 1625 : 43., 1630 : 31., 1638 : 35., 1649 : 15., 1659 : 53., 1681 : 41. és végül az 1687 : 17. törvénycikkek.

[j] Utalás a kamarai igazgatóság állandó ellenőrzésére és gyámkodására, különös tekintettel a bíró- és tanácsnokválasztások területén.

adhuc indecisa] civis superiorem requirens citra ordinem[k] auditur et protegitur, per quam vilipendentiam, cum authoritas magistratus non parum vilescat, et civilis status potius ad subversionem seu confusionem, quam ad formam internam, eiusque firmitatem quae in imperantis magistratus et parentium civium ordine ac ipsa vi, potestate et jurisdictione consistere debet, deducitur.

Quapropter ut tranquillior regiminis modus et constantior imposterum esse possit, nec tot et tantis turbationibus obnoxius fiat, bonusque tam imperantium quam parentium ordo, qui apud tot, quibus civitas inhabitatur, nationes,[l] nempe Germanos, Hungaros et Rascianos, quorum mores diversi, diversaque inter similes cives vivendi ratio, summe necessarius est inducatur: magistratus etiam competentem suam potestatem sciat atque jurisdictionem, eamque quibus remediis tuto defendere possit: ad Majestatem Suam Sacr*atissi*mam, ex qua tanquam a fonte omnis potestas, dignitas, et jurisdictio promanat: humillime supplicatum venimus; quatenus praesentem Librum Immunitatum, Jurium et Statutorum Civitatis Pesthiensis intitulatum et a nobis concinnatum Caesareo-Regia sua authoritate approbare, roborare, ratificare et confirmare, clementissime dignetur.

Quae, sicuti pro incremento, bono ordine, atque commodo Civitatis, civiumque futura, nec juribus aut reservatis regiis in quidquam derogare, sed potius sicut aliis et huic civitati non inconcinne congrua et competentia esse dignoscentur; orbique alias sat notum, quam clementer Majestas Sua Sacr*atissi*ma, bonitatis suae radios in omnes diffundat, iis maxime rebus, quae commodum et quietem afferunt, atque iusta et honesta reperiuntur, libenter annuat. Ita et nos super juribus et statutis memoratis, ut firma esse et illibata manere possint, a Majestate Sua Sacr*atissi*ma ex innata eius benignitate ratihabitionem et consensum clementissimum, nec non confirmationis robur ad supplicationem hanc nostram humillimam consecuturos esse, speramus.

Sacratissimae Majestatis V*est*rae

Humillimi subditi
N. Judex et Senatores Regiae
Liberaeque Civitatis Pesthiensis

[k] Utalás a kamarai igazgatóság híveire, akik — szemben az önkormányzatért küzdő tanácsi érdekcsoporttal — több esetben mellőzték a hivatalos utat (tehát nem fordultak a városi tanácshoz), s a város ügyeivel közvetlenül a kamarai igazgatóságot keresték fel.

[l] A kor nemzetiségi viszonyaira l. *Tóth* i. c. 109—110. és *Nagy Lajos :* Rácok Budán és Pesten. TBM XIII. Bp. 1959. 57—102. l.

II.

LIBER IMMUNITATUM, PRIVILEGIORUM, JURIUM, AC STATUTORUM LIBERAE AC REGIAE[1] CIVITATIS PESTHIENSIS

Pars 1ma

DE IMMUNITATIBUS, PRIVILEGIIS, AC JURIBUS COMPETENTIBUS

TITULUS PRIMUS

De iure electionis judicis ac[2] *senatorum ac aliorum officiorum et quae circa ea observanda*

Articulus 1mus

Cum parum sit communitatem habere bona, res et privilegia atque alia iura, nisi esset magistratus et officiales, qui ipsam communitatem regerent, et administrarent, earumque bona, et iuxta [!][3] protegerent, atque defenderent: uti et hoc antiquitus in civitatibus huius regni tanquam requisitum summe necessarium laudabiliter iam ordinatum et constitutum fuisse tripartitum in p: 3. art:[4] 10.[m] sat demonstrat. Ita competat etiam huic civitati[5] jus elegendi et constituendi magistratum et judicem, eo nempe modo circa finem anni judex officium suum in praesentia civium resignet, postmodum ad secundam mensis Januarii singulis annis, (uti hactenus in observatione fuit,) cives convocentur, ex iisque a senatu centum, ex unaquaque civitatis, quae in quatuor divisa est partes,[n] viginti quinque boni viri selectiores[6] et caeteris prudentiores denominentur, qui ex senatoribus electionem judicis, quem ad officium illud idoneum esse, putant[7] bona fide instituant, ac per suffragia perficiant, judex postmodum in Domo civica, praesente etiam ex parte Excelsae Camerae constitui solito d*omi*no commissario tali modo solenniter electus, in eadem postea praesentibus civibus

[1] Regiaeque
[2] et
[3] iusta
[4] tit:
[5] civitati pesthiensi
[6] solertiores
[7] credunt

[m] A helyes hivatkozás Trip. III. 8. lenne, mely a szabad királyi városok jogállását általában tisztázza (De liberis civitatibus et earum conditionibus in generali). A 10. szakasz címe: „Qualiter causae *civium* liberarum civitatum, in praesentiam magistri tavernicorum regalium transmittantur."

[n] A város közigazgatási szempontból negyedekre (Viertel, fertály) oszlott melyek élén fertálymesterek (Viertelmeister) álltak.

jurare teneatur, secundum formam[8] hanc praescriptam, quam notarius ipsi praelegat.

Tenor Juramenti

Ego NN: juro per Deum omnipotentem, per sanctam genitricem eius virginem Mariam, et omnes sanctos, me clementissimo regi et d*omi*no nostro N: inclyto senatui civibus ac incolis huius regiae ac liberae civitatis pesthiensis in hoc mihi oblato officio secundum meum posse fidelem et obtemperantem exhibere, summa diligentia communi bono praeesse, meliorationem querere, jus docere, et manutenere, iniusta vero avertere, ordinarias[9] dies senatus observare, etiam quando necessarium foret,[10] senatum convocari curare, illi fideliter et diligenter praeesse, omnia fidelia consilia secundum meum intellectum aperta habere et confirmare, econtra in omne illud, quod in alte memorati regis et d*omi*ni mei clementissimi atque civitatis boni, et commodi damnum vergeret, nullo modo consentire, omnes justas et aequas deliberationes senatus in secreto habere, nec periculose easdem revelare, juste iudicare, tam diviti quam pauperi, eorumque[11] causas, quae ad me veniunt proximo die senatus fideliter proponere, conclusa et sententiam aperire, executionique mandare, et hoc non omittere propter amorem, odium, donum, amicitiam, inimicitiam, nec alias quascunque causas, contentiones inter senatum ortae, ut per ipsum componantur curam habere,[12] civitatis privilegia immunitates, statuta, ordinationes, consuetudines, quantum in me et ab alte memorato meo rege et domino d*omi*no Clementissimo nobis concessum est, conservare, omnia accepta et expensa diligenter perquirere, rationesque de his datas percipere, et concludere, atque ita me semper, uti virum[13] honestum judicem decet, fideliter gerere velle, sicut me Deus adiuvet et omnes sancti.

Articulus 2dus

Praestito a Judice hocce juramento, in eodem actu etiam cives illius juramenti tempore consecutionis juris civilitatis[14] praestiti quo magistratui ad obedientiam et subiectionem obstricti sunt, memores esse admoneantur, hoc etiam judici noviter electo praeter decentem congratulationem cum porrectione manus et ulterius polliceantur.

Articulus 3tius

Quod si ex senatoribus, qui duodecim sunto,[o] aliqui deficerent senatus in loca vacantia proxima habente congregatione ex civium numero,

[8] formulam
[9] ordinarios
[10] videbitur
[11] tam divitis quam inopi, earumque
[12] adhibere
[13] unum
[14] civitatis

[o] A tervezet szerzője, Mosel Antal syndicus római jogi ismereteire vallanak (formai szempontból is) a római jogi nyelvben általános, a magyar jogi nyelvben alig használatos ún. II. imperativus-alakok.

alios viros aptos, qui conscientiosi, veraces, prudentes, magnanimi, temperantes, et eruditi essent, ac quos civitati et civibus commodos putarent, [!][15] substituat,[p] cum illo tamen observando modo, quatenus ex civibus numerum certum ex aptioribus faciat, postea inscriptis senatorum schedulis plurima vota habentem in senatorem assumat; talis etiam noviter electus coram senatu juramentum juxta tenorem formulae juramentalis[16] antescriptae mutatis vero mutandis praestare tenebitur; nec functionem istam uti similiter neque judex suam sub poena trium marcarum auri puri poterit recusare, nisi gravissima apparente causa;[17] non eligat autem in senatum reos criminum, notatos infamia viles personas, operarios, sordidosque negotiatores, debitorem civitatis, haereticos, aere alieno nimium aggravatos, nimium ambitiosos, extra civitatem sub alieno regimine officia suscipientes; item patrem et filium simul, sicut et duos fratres, atque alios, qui natura alias etiam inhabiles sunt.[q]

Articulus 4[tus]

Propter delictum vel crimen aliquod capitale commissum aut si infamis fiat, vel si turpibus lucris et vilissimis artibus occupari coeperit, vel si arcana in detrimentum senatus revelet, aut nimium negligens, vel civitati inutilis[18] existat senator, habeat magistratus potestatem talem reum inventum ab officio senatorio amovendi.

Articulus 5[tus]

Post electionem judicis statim 3tia die a constituto camerario, qui ex senatoribus eligitur et esse debet, sicut et ab aliis civitatis officialibus rationes administrationis habitae magistratus solus[r] exigat, et exacte perquirere incipiat, dispungatque accepta et data, an bona fide absque dolo dilucide et plane omnia in rationibus descripta invenienda sint.

Articulus 6[tus]

Legitime et integre rationibus redditis, eaedem a Magistratu subscriptione confirmentur, administratorique quietatio et liberatio detur, rationes vero apud civitatem in custodiam deponantur.

[15] putaret
[16] juramenti
[17] (innen az articulus végéig hiányzik)
[18] plane inutilis

[p] A városi tanács csak 1701-ben kapta meg a tanácsnokválasztás jogát. Vö. *Tóth* i. c. 126. l.

[q] A tanácsnoki alkalmasságra vonatkozó megkötések társadalmi jellegűek is: az operarii (kezük munkája után élők) kizárása az egyre jobban feltörő nagypolgári réteg uralmának biztosítását célozza.

[r] A városi számadások ellenőrzésének — tehát a városgazdálkodás önállóságának — kérdése állandó vitatéma volt a városi tanács és a kamarai igazgatóság közt. Erre *Tóth* 1. jz.-ben idézett első cikk 125.

Articulus 7timus

Si quis debitor manserit, vel damnum ex sua negligentia vel culpa etiam levi fecerit, ad solutionem debiti nec non ad resarciendum damnum teneatur, et contra eum ob id tantum summatim procedatur.

Articulus VIII[19]

Peractis his investigationibus functiones et officia haec alias mutar solita mutet cum ordine magistratus iisque idoneos praeficiat.

TITULUS II.

De cura et officio magistratus circa attributam potestatem, dominium, jurisdictionem ac civitati competentia jura observando

Articulus I

Constitutus magistratus cum is civitatis civiumque commodum, securitatem et salutem semper ante oculos positam habere debeat, praeprimis ob religionem,[s] utpote a qua aeterna, et temporalis dependet felicitas, curam et inspectionem Eccl*esi*ae suae parochialis sicut et scholae juventutis habeat, ita ut illa non solum contra oppressiones, et iniurias se defensam, ac per certos constituendos officiarios rite administratam sciat, atque spem de restauratione ac antiquorum proventuum reddituumque recuperatione firmam habeat, verum etiam, et haec bono et idoneo ludi magistro sit provisa. Itaque etiam si plebania plebano vacaret, competat Magistratui, illud jus et potestas idoneum sacerdotem et ab ordinario instituendum, et ordinandum praesentandi, praesentato et confirmato temporalia conferendi, et de temporalibus Eccl*esi*ae rationes exigendi, ac stolam ad similitudinem aliarum liberarum civitatum taxandi, constitutionique vicarii a plebano factae invito magistratu, contradicendi.

Articulus II

Cum sine jurisdictione gubernatio nulla sit,[t] nec civitas aut Magistratus unquam sine illa consistet, uti etiam liberae Regiaeque civitates eo in Regni constitutionibus sunt privilegiatae, ut tam in politicis, civilibus, quam criminalibus cognoscere, judicare, et exequi possint; itaque vigore

[19] (innen a számozás római számokkal)

[s] A vallás és egyház elsőrendű támogatása barokk szemléletből ered. A szöveg maga a város kegyúri jogainak és kötelességeinek legkorábbi összefoglalása. A megüresedett plébánosi stallum betöltésének módja — institutio és praesentatio a város részéről, confirmatio az esztergomi érsek részéről — a privilegizált városnak az egyházi szervekkel szemben történendő jogbiztosítási kísérletét jelzi.

[t] Az igazságszolgáltatási joghatósággal kapcsolatos küzdelemre vö. Bónis műve, 27-28. l.

benigne hocce in passu renovantis atque concedentis potestatis et privilegii habeat magistratus Pesthiensis tam in ipsa civitate Pesthiense, ac eius suburbiis,[u] quam in districtu ac territorio suo proprio (cuius nomine sacratissimam suam Ma*jesta*tem tanquam commembrum ex statibus Regni immediate[v] recognoscit) perpetuo jus territorii, item jus gladii proprio jure, salvis tamen[20] reservatis Regiis, habeatque illud jus cum annexis hisce juribus suis competentibus, et adhaerentibus, uti cognitionem, et executionem tum in causis civilibus, quam criminalibus, in his quidem iuxta formam Processus Judicii Criminalis serenissimo Neo Regi Hung*ari*ae Josepho dicatam absque appellatione permissa, in illis vero secundum privilegia, et statuta Civitatis, in defectu horum secundum jura Regni, post haec demum secundum jura communia[w] scripta. — Vi etiam praedicti juris quidquid sub ambitu territorii civitatis huius contineatur, jurisdictioni magistratus eique debeat parere, nisi de exemptione doceatur; similiter nec ullus civis, nec ullae civiles domus, et possessiones habeantur liberae, aut a communibus oneribus exemptae, sed sicut aliae collectis et oneribus civilibus obnoxiae sint; etiamsi nobiles aut ecclesiastici bona talia alias servientia sibi acquirant, oneribus tamen prioribus subiecta maneant, et si contingat, quod ecclesiasticus vel peregrinus,[x] qui non ut civis civitatem hanc inhabitabit, bona immobilia ex haereditatis, emptionis vel alio quocunque titulo sibi acquirat, plane haud sit concessa tali continua possessio, sed ipse vel magistratus ea civibus intra annum divendat, et sic habeat magistratus non solum super cives, et incolas, sed et omnia in districtu civitatis existentia bona ex directo quod desuper ipsi competit dominio, judicatum, et directionem plenariam, nec non jus et facultatem super domibus et fundis civitatis urbarium[y] conficiendi et cum juribus suis appertinentibus possi-

[20] tamen semper

[u] A pesti külvárosokra legújabban *Nagy Lajos :* A Terézváros kialakulása. TBM XI. Bp. 1956. 97—126. l. — Uő. Mezőgazdaság Pesten. Uo. XII. kötet Bp. 1957. 133—196. l. — *Tóth Andrásné Polónyi Nóra :* Műszaki munkálatok Pest városában a XVIII. században. Uo. XIV. kötet, 241—283. l.

[v] A bonyolult szöveg értelmezése a következő: a város csak szabad királyi városi ,,potestas et privilegium"-ának ,,renovatio"-ja és ,,concessio"-ja esetében juthat abba a helyzetbe, hogy a királyt, mint a rendi államnak a ,,status et ordines" melletti másik ,,commembrum"-át, mint közvetlen urát, minden más közjogi vagy igazgatási tényezőtől függetlenül elismerhesse, azaz mint valóban szabad királyi város mind a kamarai igazgatóságtól, mind pedig a vármegyétől független életet éljen.

[w] A városra érvényes jogforrások sorrendje szintén közjogi elemet rejt magában. A legfontosabbnak minősül az elismerendő szabad királyi városi privilégium. Ennek hiányában — s ez különlegesen érdekes ! — a magyar jog (s nem a kamarai igazgatóságnak az országos jogtól idegen joghatósága !). Végül általánosságban a római jog tételei (jura communia scripta).

[x] Az idegen — tehát polgárjoggal nem rendelkező — személyek birtokjogának korlátozása általános városi törekvés. Egyházi személyek tételesen történő felsorolásának oka lehet az is, hogy a budai városi tanácsnak számos nehézséget okozott a különböző szerzetesrendek birtokába került házhelyek adózási és tulajdonjogi problémája. Erre *Tóth* 1. jz.-ben id. 2. cikk, 215—216. l.

[y] A városi telekkönyv vezetésének és a telekkönyvi illetékek beszedésének a város és a kamarai igazgatóság között vitás kérdése még a privilégium elnyerésével sem rendeződött. A telekkönyv csak 1708-ban került véglegesen városi kezelésbe. Erre bővebben *Tóth* 1. jz.-ben id. 2. cikk, 224—225. l.

dendi,[21] ibique teneantur fundorum possessores non solum impositum agrarium seu Canonem annuum[z] singulis annis in praescripto tempore sub poena consueta praestare, verum etiam in casu alienationis, super re immobili contractum factum legitime prohabenda quaerenda insinuare, atque de venditae rei pretio, si illud infra mille florenos, ex singulo tres, si vero supra, duos denarios solvere, de quibus una notario pro labore impenso, duae autem civitati cedant partes.

Praeterea habeat etiam magistratus jus curiam erigendi; item ordinationes politicas, et statuta, quae aequa rationabilia, utilia, et necessaria, juri Regni non contraria concedendi,[22] [!] exequendi, sicut et proclamationes ac mandata proponendi, affigendi, poenas in transgressores constituendi, et commissas ab iis exigendi.

Arrestum ubi periculum, necessitas, et utilitas, aliave iusta causa hoc suadet, decernendi, salvum conductum judicialem concedendi; tutores, et curatores constituendi, prodigo bonis interdicendi.

Item collectas ordinarias, uti ab inclyta Camerali Administratione magistratui concessum est maxime pro civitatis necessariis officialium, et servorum solariis [!][23] impendendas, civibus et incolis secundum aes, et libram[aa] imponendi, et exigendi, ac inobedientes, vel per pignorum captionem seu fructuum sequestrationem, aut per mulctam pecuniariam ad solutionem compellendi.

Porro habeat Magistratus jus detractus[bb] decimi nummi, de civium alio se conferentium bonis, sicut et ab extraneis, civium haereditates, legata, et donationes extra territorium transportantibus.

Item jus bonorum vacantium, desertorum, et incultorum usurpandi, quando nimirum ante applicationem discussio, prius et inquisitio proclamatione ad terminum quatuor mensium procedente, et affixa facta erit, ut si qui haeredes se esse putant, cum legitima qualificatione se sistant.

Ulterius sit etiam soli magistratui concessa, et data potestas, jus civilitatis dandi, sive incolas, et cives recipiendi,[cc] cum his sollennitatibus, et requisitis necessariis, ut qui in civitate habitare, et domum habere, seu civi-

[21] illud possidendi
[22] condendi
[23] salariis

[z] Az évenkénti adókiszabás (canon annuus) szerinti adózás terheit a város fel fogása szerint — egyéb jogaitól teljesen függetlenül — minden polgári, nemesi, egyházi stb. telektulajdonosnak arányosan elosztva kellett viselnie.

[aa] A „aes et libra" római jogi fogalom s eredetileg a készpénznek mérlegen való lemérésével végrehajtott adásvételi folyamatot, később általában a készpénzzel lebonyolított üzletkötést jelentette. Itt a városigazgatás személyi kiadásainak fedezésére szolgáló adó készpénzben történő lerovását jelzi. Ez a kitétel arra mutat, hogy a város tervbe vette egy ily jellegű új adó kivetését, ami azonban a jogkönyv megerősítésével együtt elmaradt. 1703-ig terjedő adataink ugyanis azt mutatják, hogy — ellentétben Budával — Pest nem szedett külön városi adót. (*Tóth* 1. jz.-ben id. 2. cikk. 232. l.

[bb] „Jus detractus decimi nummi" az idegenbe költöző polgár vagyona, valamint polgári vagyonnak örökösödés, ajándékozás vagy hagyaték útján történő elszármazása esetén kivetendő 10%-os illetéket jelenti.

[cc] A városi tanács állandóan kifogásolta, ha a kamarai igazgatóság a tanács hozzájárulása nélkül adományozott polgárjogot. Az önkormányzati küzdelem későbbi, fejlett korszakában emiatt komoly nézeteltérések támadtak.

tatis juribus frui vellet, trimestri spatio ab obligatione civili vacare habeat; postmodum necessario civis fiat, vel abeat, antequam autem in civium numerum recipiatur, et albo[dd] inscribatur, si incognita persona est, a Domino priori, vel ubi vixit, litteras testimoniales exhibeat, vel doceat, se istic loci honeste vixisse, seque liberum nec non Romanae Catholicae religioni addictum esse; item teneatur facultates suas indicare, ut si aere alieno nimis aggravatus, non recipiatur. — Pro cive cognitus, ut civium jure gaudere possit, pro adipiscendo jure civilitatis[24] solitam pecuniam duodecim nempe thaleros, de quibus judici duo, et pro conficiendo testimonio unus notario veniant, solvat, denique assumptus juramentum obedientiae fidelitatis et assecurationis praestet, ad quod similiter civium liberi maiores declarati obstricti sint, in solutione vero dictae pecuniae ad medietatem tantum; assumptus civis iterum discedens, ac jura civilitatis[25] intra unius anni spatium, haud sibi reservans, plane jus illud perdat, discessum suum cum praevia annuntiatione, et solutione debiti faciat: vel in his morosus existens, cum arresto tam personali, quam reali compelli poterit.

Cum hoc pariter habeat magistratus jus civitatem de validis mendicis, otiosis, scortis, aut veneficio infamibus purgandi, sitque apud magistratum sola illa potestas, Judaeos et Zingaros[ee] in civitatem admittendi, vel non admittendi.

Dependeat quoque solum a nutu et consensu magistratus, macellum educillum, tabernae, diversoria et caupones, ita quidem ut sub gravi poena nulli quicunque etiam ille sit, nec in, nec extra civitatem, in eius territorio macellum habere, vel vinum educillare, aut in foro, seu alio loco publico exstruere, quid praesumat, nisi ad suam insinuationem debite habitam consensum magistratus consecutus fuerit, et quae praestanda sunt praestiterit, nempe pro concessione diversorii publici, cum expenso signo ad perpetuum habendo, quinquaginta imperiales, et postmodum de vino minutim vendito, quinquagesimum nummum, qui similiter ab aliis educillatoribus sicut et a carne civitati praestandus sit; observandum tamen et hic venit, sicuti per inclytam Cameralem Administrationem Budensem, civitati jus liberi educilli singulis anni quatuor temporibus, per duas septimanas usuandum, concessum, ita illud semper in suo maneat vigore. Item curam ponderum et mensurarum, ut iusta serventur, falsis econtra utentes graviter puniantur, magistratus habeat eique publicam libram, sicut et pondera,

[24] civitatis
[25] civitatis

[dd] A városi polgárjog elnyerése a polgárok hivatalos névsorába (Bürger-Roll) történő beiktatással, ill. a polgárjogért járó illeték lefizetésével ért véget. Az „album" szintén római jogi fogalom (a praetori edictumok kihirdetési módja).

[ee] A cigányok befogadásával kapcsolatban erkölcsi és igazgatási, a zsidókéval kapcsolatban vallási és gazdasági problémák merültek fel. A város a zsidóság betelepedésével kapcsolatban — elsősorban gazdasági okból — többször hozott tiltó határozatot, azonban a vallási érveknél erősebb gazdasági tényezők érvényesülését nem tudta megakadályozni. A zsidók megtelepedését szintén gazdasági okból a kamarai szervek pártolták; a gazdag zsidó kereskedőréteg megbízhatóan adózott. „Kameraljuden"-nak nevezték azokat a zsidókat, akik kamarai engedéllyel települtek meg a városokban.

mensurarumque archetypos liceat tenere, ac ab iis pensionem,[ff] quae in aliis civitatibus dari solet, percipere.

Competat etiam magistratui illud jus, et potestas, qui civis non est, nec civilia munera suffert, negotiationem aliquam extra fora consueta exercentem impediendi.Sint quoque civitati,ut communia[!][26] introducantur, eaque frequentiora tam pro utilite civis, quam rustici fiant, in quavis septimana duae nundinae hebdomodales[gg], sive fora diebus nempe Martis et Veneris, concessae, sitque tunc licitum pecora eo libere pellere, et extra civitatem ante portam Vaciensem vendere, magistratui etiam de venditis pecoribus, et quidem de equo, bove, et vacca unam polturam, de juvencis ovibus, et similibus unum denarium pro usu fori, et sustinendis oneribus civitatis exigere, habeatque et hoc jus, in nundinis annualibus[hh] exigendi, simul ac a mercatoribus, institoribus et aliis pro solo, stationibus, et pergulis pecuniam forensem moderate colligendi.

Pertineat porro solum civitati, quo ad dominium proprietatem et jurisdictionem jus pasculandi, sive pascendi pecora in eius territorio, et qui civis e*st*, eo tantum fruatur, moderato tamen pecudum numero[ii] ad arbitrium et dispositionem magistratus juxta territorii qualitatem relicto, et ita exteri a fruitione pastus sint exclusi, nisi permissionem magistratus habeant, ac quod aequum est, pro ea solvant.

Cum civitas etiam in territorio suo lapicidinam[jj] habeat, a nullo vero hucusque pro lapidibus quidquam praestitum fuerit, itaque sit concessum ius[27] decimam ab erutis lapidibus sumendi. Quoniam denique magistratus omnibus causis expediundis haud sufficiens est, sed officiariis, quibus negotia quaedam publica curanda, demandari potest, indiget, idcirco quo ad praecipuum habeat Magistratus jus et facultatem syndicum,[kk] quem peritum et eruditum invenient constituendi, illique ex communi bursa quadringentos florenos[28ll] praeter honestam habitationem et ligna necessaria procuranda exsolvendi.

[26] commercia
[27] ipsi ius
[28] florenos Rhenenses

[ff] A mértékügy megszervezése elsőrendű gazdasági érdek és a különböző vásárok látogatottságának fontos feltétele volt. A súly- és űrmértékek mintapéldányai (archetypus) igénybevételével történő mértékhitelesítés után a városnak pénzbeli térítés (pensio) járt.

[gg] A hetivásár-tartás jogát a város 1688-ban nyerte el.

[hh] Az országos vásárok tartásának jogát a város 1690-ben kapta meg. A vásárügyre bővebben *Tóth* i. c. 111—112.

[ii] Az állatok számának korlátozását a pesti határ rendkívül szűk volta tette szükségessé. A legeltetésre rendelt terület a külvárosok fejlődésével egyre kisebb lett. A városnak komoly összegeket kellett áldoznia legelőbérletekre. Erre Nagy Lajos u/jz-ben idézett c. 137—8. l. és *Beliczky János :* Száz év a pesti határ életéből. TBM IV. köt. Bp. 1936.

[jj] A mai Kőbánya területén volt kőfejtő.

[kk] A tervezetet fogalmazó Mosel syndicus jogszabályban is óhajtotta biztosítani saját jogi és anyagi helyzetét.

[ll] A 60 krajcáros rajnai és a 100 dénáros magyar forint értékviszonyára és ennek változására vö. „Az 1896. évi ezredéves kiállítás eredményei. Ipar, kereskedés" Bp. 1898. c. kötet 482—484. l. levő, igen használható átszámítási táblázatot.

De quarundam libertatum antiquitus competentium ac specialium gratiarum confirmatione

Articulus I

Quia iuxta art. 48 : anni 1622[mm] antiqua ac laudabili huius Regni consuetudine atque lege cautum est ne civitatum regiarum liberarumque cives in convectione, domuumque ductione, allodiaturarum suarum sive vini, sive frumenti, aliarumque rerum intra ambitum Regni exemptarum et non eductarum tricesimarum teloniorumque solutione onerentur, similiter in art. 54 : anni 1563[29nn] liberas civitates secundum privilegia et libertates vetustas a telonio tam de rebus et mercibus invehendis, quam evehendis exemptos esse[oo] et fuisse reperiendum est, nominanter vero civitatem Pesthien*sem* inter alias etiam superinde antiquitus privilegiatam fuisse ex art. 41 : anni 1500[pp] clare habendum est: itaque vigore benigne in his renovantis, confirmantis ac benigne annuentis privilegii habeat civitas Pesthien*sis*, seu eius cives tuto gaudeant fruenturque illa exemptione a telonio non solum, verum etiam a tricesima de rebus nempe ex propriis allodiaturis provenientibus, item de pecoribus et rebus ultro citroque in Regnum adductis, item ad proprium usum adductis, sicut et a pecoribus ad macellum vel aliam ob causam intra regnum de uno loco ad alium abactis nec non de animalibus ad nundinas et[30] fora civitatis hebdomadaria venalibus pulsis sive aliis rebus ad forum hebdomodale vectis, item de iis pro domus necessitate emptis, uti passim articulis Regni hocce omne cautum esse inveniendum est.

Articulus II

Molendina siquidem ad humani convictus rationem valde necessaria nullibi vero in civitatis territorio aqua pro molendinis commoda, nisi Danubius flumen illud publicum in quo infra civitatem in eiusdem adhuc

[29] ,,A"-ban: art. 29. anni 1553; ,,B"-ben eredetileg: art. 2. anni 1653.
[30] vel

[mm] 1622 : 48. tc. ,,Ne nobiles atque cives, civitatum liberarum et oppidorum privilegiatorum de propriis allodiaturis, vel coemptis licet, non tamen eductis rebus, solutione tricesimarum aut telonio onerentur."

[nn] A két szövegben háromféle jogszabály szerepel. Ezek közül az ,,A" változatban megadott a helyes. Az 1553 : 29. tc.: ,,Civitates liberae et montanae de mercibus telonium non solvant." A másik törvénycikk más témával foglalkozik. (1563 : 54. tc.: ,,Bona ad arces occupata suis dominis restituantur." — 1653. évi törvénycikkek nem voltak.)

[oo] A harmincadvám-mentességért ill. harmincadolási jogért vívott küzdelem részleteire *Tóth* l. jz.-ben id. 2. cikk, 226—7. l.

[pp] 1500 : 41. tc.: ,,A teleniorum solutione exemptionem praetendentes privilegia producant: quorum data, cum donationibus dominorum telonii conferantur et antiquiores observentur."

districtu[31] locus datur, ubi molae exstrui et sine navium impedimento stare possint, hucusque etiam in eodem fuere, sic[32] locus ille civitati soli pro molis ibidem habendis, sit datus et concessus habeatque ibi semper jus molendinorum iure proprio absque ullius impedimento.

Articulus III

Quia hucusque factum est, quod piscatores omnes Budam pisces suos ferant, eoque adstringantur, per hoc vero incolae Pesthienses piscibus carere debent, itaque ut in his defectum non habeant, sit civitati Pesthien*si* concessum jus piscandi in Danubio, quoque territorium ejus sese extendit et ad medium fluvium usque ad perpetuum habeatque ex speciali gratia dictum districtum aquae solum pro se quoad piscationem, possitque cum hoc ac valeat piscatores ibidem pisces capientes in designato civitatis foro eos ad vendendum absque ullius inhibitione seu impedimento tenere, et adstringere, sicut et de captis piscibus pensum octavi nummi colligere.

Articulus IV

Soli civitati etiam competat jus cerevisiam coquendi cum hoc speciali privilegio, ut nulli alio neque extra civitatem in eius territorio domum braxatoriam[33] aedificare vel cerevisiam coquere vel etiam exoticam cerevisiam in civitatem inferre, sive advehere sine consecuto magistratus consensu permissum sit, et si quis etiam exoticam cerevisiam inferendi permissionem habuerit, pro unaquaque tamen urna civitati quatuor grossos solvere teneatur. Interim cum domus braxatoria[33] in civitate a cive quodam[qq] iam dudum aedificata sit, civitas vero iis adhuc destituta mediis, quibus domum ipsi exsolvere possit, ita eousque illos ducentos florenos, quos dictus civis iuxta factum cum ipso contractum ex parte inclytae[34] Administra*ti*onis Budensis annuatim dictae Ad*ministra*tioni praestare debet, pro necessitate et utilitate civitatis publica ex speciali superinde data gratia exigere et colligere habeat ac possit.[35rr]

[31] districtus
[32] hic
[33] praxatoriam — praxatoria
[34] inclytae Cameralis
[35] possit civitas

[qq] Utalás Proberger Jakab szenátor-polgármesterre, aki serfőzési egyedárúsággal rendelkezett, s így hatalmas tőkére tévén szert, nemcsak polgártársainak, hanem a városnak is hitelezett.

[rr] Az egyedárúsági illetéket Proberger a kamarai igazgatóságnak fizette. A város — a visszaváltás megtörténtéig — legalább ezt az évi illetékösszeget óhajtja megszerezni. Ezzel Probergernek nem árt, a kamarai igazgatóságot viszont elütné egyik jövedelmétől.

Pars II.

DE STATUTIS ET OBSERVATIONIBUS

TITULUS I.

De formando et finiendo judicio[ss]

Articulus I

Singulis septimanis bis nempe diebus Martis et Veneris nullo festivo die nec solennibus feriis incidentibus judex ad senatum [!][36] per constitutum ad domum civicam convocare curet, ibidemque senatores semper obedienter compareant. In senatorio judex primus consideat et assurgat, senatores vero iuxta senium.

In consessu iudex causas proponat et desuper vota senatorum a senioribus senatoribus ad juniores requirat, secundum maiora concludat, in votis paribus ipse parti alicui accedens pluralitatem efficiat, conclusa executioni mandet.

Tractationes postmodum pro rei memoria, ut decet a notario prothocollo inserantur.

Absente judice senior vices ipsius agat, maiore vero parte senatorum absente reliqui licet parvi nihilominus in judicando procedunt, uti[37] omnes excepta causa criminali decidenda, ubi ad minimum septem praesentes sint.

Senatorum coram vel in senatu altercantium indecore, ille qui in culpa deprehenditur, quatuor aureos, si vero corpus vel personam adversarii laeserit, ad usus publicos sine remissione octo et totidem parti offensae teneatur aureos.[38] Nemo senatorum alterius causam coram senatu agat, nisi in tertio gradu consanguinitatis vel affinitatis ipsi coniunctus et cum de eo deliberatur, ex consessu decedat.

Articulus II

Causae civium pro ut judici videbitur vel summarie vel ordinario modo agantur, ubi actor actionem suam judici prius intimare tenetur, ad quem reus legitime, ut respondeat, citatur. Actor reum civem citari curans, proxima juridica actionem instituat, ea omissa si ulterius audiri velit, mulctam quatuor florenorum solvat, quod si nec subsequenti juridica id fecerit actionem amittat, nisi id ex iusto impedimento evenerit vel dilationem impetraverit.

Reo citato, sed non comparente, dilatio ad proximam sub poena indulgeatur, si nec dum compareat, senatui mulcta solvenda est, tertia

[36] senatum
[37] procedant, ut
[38] exsolvere aureos

[ss] Az eljárási és magánjogi vonatkozású, tisztán jogi természetű szöveget — tekintettel az alapműben foglalt részletes feltárásra — nem láttuk el magyarázó jegyzetekkel.

vice emanentem actione cecidisse pronuntietur,[39] reservata tamen iusti impedimenti allegatione.

Econtra cives extra processum citati, contumaces existentes semper poena mulctentur, si legitime se excusare nequeant, et quod si contumacia magna et magistratui iniuriosa per lictorem ad judicium duci, seu incarcerari poterit [!].

Articulus III

Licet remota litigantium contumacia ad ipsum litigium propter varias in iure positas exceptiones saepius procedi nequeat, sic exceptiones dilatoriae et peremptoriae primo statim termino opponantur secus non admittantur.

Actor contra attentatum rei negative respondentis vel per reum [!][40] deferendum, vel per probationem in se suscipiendum sibi auxilio sit defertur autem juramentum non solum ab actore reo, sed etiam ab hoc actori, si autem reus intentionem suam probare potest, ad juramentum non obstringitur.

Oblatum et judicis interlocutoria approbatum ad proximam juridicam citata altera parte sive non praesente aut comparente[41] in loco judicii adhibitis ceremoniis consuetis nempe si mas erectis duobus digitis prioribus et pollice, si foemina apposita ad pectus manu dextra secundum formam a judicio praescriptam praestatur.

Juramento deposito vel ab adversario remisso causa decidatur, nullis aliis admissis approbationibus.[42]

Si vero pars vult probare vel reprobare, pro qualitate causae personae, ac ratione distantiae locorum terminum, qui tamen ultra duos menses non esto, imponat judex, intra quem articulos probatorios, nominaque testium afferri opportet[!], quo elapso mora ulterius purgari nequit, adempta etiam facultate articulos et testes alios producendi vel ad probationem per instrumenta convocandi [!][43], nisi impetrata prius dilatione.

Probatio fit confessione judiciali, vel extrajudiciali duobus probata testibus, per certa indicia, per evidentiam facti: per literas in loco authentico factas, aut per privatam in judicio a reo recognitam scripturam contra eum, non autem pro eo, exceptis libris mercatorum fide dignis ac rite conscriptis in rebus ad commercia spectantibus et cum suppletorio juramento desuper aut unius testis jurata depositione confirmatis, fit etiam per testes ad minimum duos, eosque non singulares, nec multum variantes minime de auditu deponentes magis fide digni vel numero plures alios convincunt.[44]

Testes nominati legitime etiam citati comparentes citata etiam adversa parte sive praesens fiat sive non prius si altera pars non remittit

[39] A mondat utolsó része az „A" változatban hiányzik.
[40] iuramentum
[41] sive praesente, sive non comparente
[42] probationibus
[43] convolandi
[44] vincunt

iurare, dein singillatim clam partibus ad articulos ex causae visceribus formatos respondere debent, quorum responsa iisdem verbis a notario consignentur fideliter testique[45] praelecta silentium ei usque ad aperturam imponatur. Invitus testis, qui civis mulcta octo florenorum ad testificandum compellatur, graviorique si in contumacia perseveret, in quo tamen nobiles et illustres personae[tt] excipiuntur, quorum sola scriptura fidem plenam habebit, aegrotus testis per delegatos in domo poterit examinari.

Exceptiones contra testes post modum[46] prius admittantur, nisi in manifesta inhabilitate esset testis, tunc potius repellatur. Falsos adhibuisse testes convictus causa cadat poenamque solvat eidemque testes obnoxii sunto.

Probationibus peractis judicium ex iisdem se informet ac desuper pronuntiet partibus praevia citatione sive praesentes fiant sive non, sententiam publicet.

Si res appellabilis est (quia nullae causae praeterquam haereditates tangentes et debita ultra florenos sexaginta auri iuxta antiquam civitatum liberarum libertatem[uu] appellabiles sunt) pars terminum ad deliberandum an appellare velit petere, vel statim viva voce appellare potest;[47] si vero non appellet, vel intra tempus legitimum perceptoriales [!] litterae a legitimo judice ad quem non venerit executioni mandetur sententia.

Articulus IV

Super sententia in rem judicatam perventa satisfactionem sub termino quatuordecim dierum cum comminatione immissionis iniungat judex, nihil secuto immissionem ad bona ab actore nominata decernit, quam magister vigilium cum intimatione reo factam in immobilibus per resectionem frustuli ligni, a janua vel per oblationem alicuius particulae terrae ex fundo, in mobilibus vero per receptionem in custodiam suam exequitur.

Caeteroquin prius in mobilia dein in immobilia bona tandem in nomina activa executio intendenda erit.

Si debitor ad incitas esset redactus ex propria culpa prodigaliter vivendo, arestetur et ad laborem publicum teneatur, vel creditori cum certis conditionibus expressis tradatur. Qui vero absque culpa per casum fortuitum obaeratus esset, cedat creditori quod habet et sic liberatur ab arresto, teneatur tamen ad meliorem fortunam deveniens (!) solvere.

Post immissionem iuxta[48] quatuor septimanas redimat debitor bona aut traditur dominium actori per secundum decretum, nec reus postea cum parata pecunia audiatur.

[45] insignentur fideliter testibusve
[46] post examen
[47] potest; hoc facto judex interim ab ulteriori processu abstineat;
[48] intra

[tt] „illustres personae": az államigazgatás stb. magasabb rangú tisztviselői
[uu] Hivatkozás az 1602-ben kiadott „Articuli juris tavernacalis" X. szakaszában foglalt rendelkezésre. Külön érdekessége e tételnek is a tárnokjog alkalmazása, tehát a magyar országos jog térhódítása. Ez, tekintettel a még fennálló kamarai függőségre — szintén az önállósági törekvés egyik megnyilvánulásának tekintendő.

Aestimentur vero bona executa per peritos, qui, si convenire nequeunt, judex ex officio certum valorem statuat; quod superfluum erit, ab actore debitori ad suam quietantiam exsolvi debet. Reus in aestimatione se laesum existimans, reductionem ad arbitrium aliorum virorum statim petat, quod ipsi concendendam adhuc, ultra[49] non. Reum huic adjudicationi resistentem tam mulcta notabili coercendi quam per servos judicii ex possessione eum ejiciendi vel secundum qualitatem resistentiae, ut turbatorem pacis et justitiae[vv] puniendi jus habeat magistratus.

Finita executione de toto processu creditori a judicio testimoniales dentur, quibus omnino fides plena adhibenda est.[50]

Articulus V

Siquidem in processu varias expensas habeant[51] litigantes super iis tamen judex non cognoscat, nisi pars expresse id petierit, et specificaverit: ast temerario litigantem ex officio judex ad damnum et poenam condemnet.

Extrajudiciales expensas taxat judex et admittat necessarias non autem voluptarias et quae[52] sponte donantur.

Judiciales non taxet, sed maneant in ordinaria taxa uti denominata (!)[53] commissione florenus, pro exactione, si res aut debita concernit, de floreno tres denarii, (de quibus unus executori veniat,) notario vero pro citatione in scriptis 50 d., pro copia 5 d. pro examine unius testis 50 d. pro litteris praeceptoriis unus florenus pro immissionalibus unus thalerus pro edicto 125 d. pro adjudicatione duo floreni. Pro improthocollando contractu thalerus pro attestatione super processum (!)[54] thalerus, pro decreto extrahendo triginta d.

Nuncio quoque pro citatione vel affigendo edicto et similibus decem nummi et si sententia lata pro ut causa duo aut quatuor grossi solvantur.

TITULUS II.

De concursu creditorum

Articulus I

Si sit concursus creditorum haereditatem aliquam, seu debitorem[55] obaeratum, magistratus per edictum in locis publicis consuetis affixum creditoribus insinuet, quatenus in praefixo sex septimanarum termino coram[56] magistratu cum documentis et praetensionibus suis liquidatis scriptotenus in forma authentica porrigendis compareant.

[49] ulterius
[50] erit
[51] varias faciant expensas
[52] ex qua
[53] per denominata
[54] processu
[55] apud haereditatem vel debitorem
[56] termino et trium dierum coram

[vv] Szintén a római jog szövegéből vett kitétel.

Articulus II

Post hunc primum terminum alius statim terminus ad quatuordecim dies affigatur, in quo se adhuc insinuantes cum prioribus annotentur, quem sequitur tertius[57] haud se insinuantibus cum comminatione praeclusionis poenae.

Articulus III

Praetensiones porrectae et insinuatae postmodum debitori pro recognitione et responsione sua sub sufficiente a judice demonstrando termino communicantur, in hoc si debitor responderit, et unusquisque creditor sua plene probaverit, prioritatemque sufficienter demonstraverit, judex super concursu et praelatione creditorum definitive pronunciet, ac quemvis in suam classem ponat, quarum quinque sunto, et veniat, aut continet Prima classis 1° Privilegium res proprias adhuc existentes repetentium 2° in vendito fundo hypothecam vel dominium usque ad solutionem pretii totalis sibi reservantium. 3tio Eorum qui jure hypothecae rem obligatam habuerunt antequam debitor illam emeret. 4to Privilegium mercedis familiae propriae pro certo salario servientis, inque aedibus et convictu debitoris existentis. Item impensarum in culturam agrorum et frumenti sementarii. 5to Impensarum funebrium. 6to medicamentorum in curationem debitoris aegroti factorum. 7mo Privilegium collectarum aliarumque publicarum executionum et 8vo pecuniae hereditariae. Hic tenendum venit, quod prior privilegiatus suum creditum semper totum recipiat.

Secunda classis continet aut venit 1mo mulier ratione dotis illatae ob quam omnibus sequentibus exceptis iis expressam anteriorem hypothecam habentibus praefertur, non fruitur autem hoc privilegio cum marito negotiationem exercens, vel in debita ejus sat docta simul contrahens, aut in credita mariti consentiens seu juris praelationis debito modo renuncians, aut scienter viro iam antea obaerato nubens, quod item ratione donationis propter nuptias intelligendum, si mulier de hypotheca expressa sibi non prospexerit. 2do Fiscus. 3tio qui ad refectionem domus vel alterius rei pecuniam mutuo dedit. 4to qui ad emendum praedium cum reservatione hypothecae pecuniam mutuarunt. Hic quoque observandum id erit in hoc classe[58] concurrentes, is semper reliquis praeferatur, qui anteriorem hypothecam consecutus est.

Tertia classis continet et ponuntur in eam ii creditores, qui jus reale in bonis[59] consecuti fuere vel 1mo ex hypotheca tacita seu legali 2do vel hypotheca expressa utriusque nempe debitoris et creditoris conventione constituta. 3tio aut immissione judiciali in bona debitoris, et inter hos creditores, qui prior tempore reliquis praefertur in totum.

Quarta classis continet et veniunt creditores personale solummodo privilegium habentes, qui omnes simul pro rata admittantur. Quinta classis

[57] tertius peremptorius
[58] casu
[59] ius recte in bonis debitoris

continet et sequuntur in ea chirographarii qui omnes indifferenter pro rata portione concurrunt, et hic ultra observandum,[60] quod usurae quamvis licitae nempe quinque aut sex pro cento[61] (quamvis sex non expressae, in judicio tantum quinque pro cento admittantur)[62] priusquam omnibus etiam chirographariis de sorte satisfactum fuerit non adjudicantur exceptis iis casibus alias in jure reservatis.

TITULUS III.

De successione et divisione haereditatum

Art. I

Cive, incola aut peregrino in civitate mortuo judex de morte notificatus, cum notario aut eius adjuncto unum ex juratis ad hospitium mortui mittat, qui sigillo civitatis res inventas et in unum vel alterum cubiculum positas obsigillet,[63] pecora vero numerent, pro quo actu uni imperialis veniat. Dein notarius ante trigesimum diem cum duobus juratis inventarium super rebus defuncti inventis conficiat, pro quo labore uni per totam diem imperialis et pro scribendo inventario secundum proportionem haereditatis unus duo aut plures floreni solvantur.

Art. II

Inventario confecto et trigesimo elapso, si testamentum adest judicialiter convocatis haeredibus aliquibus illud apperiatur et publicetur, pro qua apertura notario ex haereditate aureus pendatur.

Art. III

Ante *omn*ia aes alienum defuncti ex haeriditate solvatur, si autem manifestum est[64] mortuum debitorem nimis obaeratum esse, creditores per citationem edictalem eo ordine uti in concursu creditorum expressum est convocentur et debita exsolvantur.

Articulus 4^{tus}

Exsolutis prius debitis haeredi utriusque sexus indistincte sua portio aequalis ex residuo haereditatis attribuatur.

Articulus V

Quando dividendum, videndum in primis, an inter conjuges pacta dotalitia facta, tunc secundum ea dividatur.

[60] et observandum hic ulterius
[61] per cento expressae
[62] nam non expressae quinque in judicio cognoscuntur
[63] mittat, aut res inventas obsigillet
[64] esset

Item dicendum, si donationes, codicilli aut testamenta reperiantur, quae si valida sunt, divisio secundum ea instituatur.

Sunt autem valida pacta dotalitia coram duobus aut tribus testibus concepta, sin autem in iis in casum mortis invicem sit relicta haereditas coram quinque aut pluribus fieri debent. Sine testibus autem quomodocumque concepta optime valebunt, si iudicilaiter insinuentur.

2do Donationes reciprocae coram senatu factae inter virum et uxorem licet inaequales et etiam omnium bonorum liberis aut parentibus licet praeteritis modo ipsis legitima de bonis donatis exsolvatur, sicut et 3tio aliae donationes mortis causa factae. Item 4to testamenta valida sunt si iudicialiter nempe per notarium et duos senatores seu juratos[65] in praesentia testatoris articulata voce et sano intellectu disponentis conficiantur, vel iam conscripta ab ipso testatore seu donatore et non alio in loco[66] insinuata, de legitimaque, quae est triens, si quatuor aut pauciores, semissis vero substantiae haereditatis, si quinque aut plures liberi,[67] mentio facta erit; alias extrajudiciales donationes, non nisi coram quinque, et testamenta coram septem testibus, et aliis solennitatibus in jure expressis facta valere poterunt.

Articulus VI

Quod si casus ab intestato contingeret, tam in successione, quam divisione sequentia observentur.

1mo Si defunctus relinquat post se descendentes liberos nepotes, ex tunc (!) liberi aequaliter in capita, et cum his etiam nepotes ex filiis, aut filiabus praemortuis nati in stirpes succedant, et dividant.

Item liberi posterioris matrimonii succedant patri etiam in bonis ex priori matrimonio et a prima conjuge provenientibus. Hic tamen et observandum, si ex liberis quis aliquam portionem vivo parente habuerit, quae non proprie ipsi donata fuerit, si aequaliter velit dividere, accepta conferat; excipiuntur[68] autem quotidianae vestes, victus, libri, sufficit si accepta ex haeriditate defalcentur, haec omnia quoque in matris bonis haereditatem eius attingentibus intelligendum.[69]

2do deficientibus haeredibus in linea descendente ascendentes utriusque sexus exclusis collateralibus in infinitum, secundum gradus tamen praerogativam in omnia bona, absque distinctione unde illa provenerint (qui bonorum origo, etiam inter fratres uterinos, consanguineos et reliquos collaterales haudquaquam respiciatur) succedant, et aequaliter dividant, si ascendentes in pari gradu sed diversae sint lineae in stirpes sit successio.

3tio Post hos tangat ordo fratres et sorores, qui in capita, item talium praemortuorum liberi solummodo et haud nepotes (hos enim patruus

[65] 4to valida sunt testamenta si iudicialiter per notarium et duos juratos
[66] ab ipse donatore seu testatore et non alio in judicii loco
[67] plures sint liberi
[68] ex ei jiciuntur
[69] attingentibus etiam intelligendum erit

excludit) qui liberi cum patruis avunculis, amitis, seu materteris defuncto, in stirpes, si autem soli, nullo concurrente patruo in capita succedant; et observandum hic erit, quod fratres utrinque coniuncti, fratres ex uno latere junctos, sive consanguinei uterini sint, a successione prorsus excludant, quod aeque de sororibus dicendum.

4^to^ Si et hi[70] usque ad 7timum gradum deficiant, adhuc ante successionem civitatis coniuges ad bona in solidum admittantur, alias secundum statutum[ww] huius civitatis, si haeredes defuncti adessent,[71] maritus ex bonis quomodocunque nominatis defunctae uxoris accipiat portionem in pactis dotalibus sibi assignatam, item quod ipsi in testamento relictum fuit. Cessabit autem tunc ipsi portio statutaria in casu deficientis pacti dotalis, et existentibus liberis ex hoc matrimonio. Cum liberis pater bona materna quaecunque illa sint dividat, et trientem capiat, et si uxore ducta secunda denuo liberos susceperit, hac mortua cum primis secundi thori dividant.[72xx] Nullis vero existentibus liberis cum aliis haeredibus in semissem succedat. Quod simile jus habeat coniux [!] mariti superstes tam quoad pacta dotalitia, quam statutum civitatis, cum hac expressa ulteriore dispositione, ut vidua ex pactis dotalibus portionem aut etiam ex dicto statuto praesentibus liberis trientem, aliis haeredibus vero semissem sumens, n*on* teneatur dotem illatam, aut alia sua bona in portiones accipientes conferre seu imputare, neque potest improlis vidua ex bonis mariti, antequam dos e caetera illata, ipsi cauta sint, expelli.

Articulus VII

Omnis divisio vel per sortem, vel off*icio* judicis aequalis facienda erit, quam tamen aestim*atio* bonorum semp*er* precedat, ubi etiam[73] commode res dividi nequit, adiudicanda ei, qui maiorem portionem eius rei habet, qui aliorum cohaeredum portionem pecunia exsolvit, si vero paria iura habeant, sorte fiat assignatio.

Articulus VIII

Hic observandum venit, quod si quis moriatur, cuius haeredes ignorantur, eius bona per unum annum et diem[74] senatui custodienda committantur, et interea nemine se offerente, neque testato se haeredem esse probante, haereditas per proclamata consueta denuntiata senatui cedat, et relinquatur.

[70] et omnes hi
[71] si haeredes adsunt
[72] thori non dividant
[73] autem
[74] diem unum

[ww] Az itt hivatkozott statutum ez ideig nem ismeretes.
[xx] Kétségtelen, hogy értelemszerűen a ,,dividant" olvasat a helyes és nem a ,,non dividant".

TITULUS IV.

De tutelis

Articulus I

Quos pater liberis tutores dederit, recusandi, aut arcendi nemini jus sit, quamdiu in[75] offic*io* suo n*on* defuerint, sed masculorum tutelam usque dum in suam tutelam veniunt, foeminarum vero donec matrimonio copulatae fuerint, retinendo. Si quis vero a contutore suo suspectus postuletur, re cognita, senatui removendi, aliumque in locum eius substituendi potestas erit.

Articulus II

Qui cives non sunt, sed extranei, ad tutelam n*on* admittantur, si qui autem pupillis in civitate agniti [!] sunt, caeteris omnibus praeferantur, his deficientibus succedant cognati, omnes autem senatus confirmat*i*one indigent, secus faciens punitor.

Articulus III

Tutoribus in testamento haud datis, nec cognatis existentibus soli senatui competat jus dandi et confirmandi tutores[76], sicut etiam jure removendi ineptos negligentes, aut suspectos tutores, aliosve substituendi.

Articulus IV

Juvenis annos 25 nondum natus, bona sua sine tutorum consensu vendere, aut alienare nequit, completis istis annis res suas sibi capiat, pro libitu[77] administret, suisque commodis optime provideat, n*on* secus autem, quando eius rei compos sit, nec furiosus, prodigus, aut perpetuo morbo laborans, his tutores semper dantur.

Articulus V

Tutores pecunias pupillares pro annuo redditu retinere aut in usum suum convertere n*on* debent, priusquam sufficientem cautionem super sorte et redditu ex bonis immobilibus exposuerint, redditus in alimenta pupillorum impendant, quod reliquum in rat*i*ones referant, quae singulis annis dandae sunt, super omnibus bonis pupilli, de quibus tutor curatorve inventarium habeat.

Articulus VI

Quidquid interventu tutorum coram senatu, vel amicabiliter contrahitur, vel dividitur in quacunque causa firmum et inconcussum remaneat.

[75] quam
[76] soli senatui jus dandi et confirmandi **competat**
[77] habitu

Semel etiam tutela suscepta durabit, in mare usque ad 22. aetatis annos completum, et in foemina usque ad 20. annos[78] nisi prius matrimonii copulatio praecederet.

Articulus VII

Excusantur a tutelae onere 60. annis maiores, perpetuo morbo laborantes, pauperes, qui 6 vel plures habeant liberos, item senatores, nisi quis ob jus sanguinis sponte susceperit.

Articulus VIII

Quod si mater tutrix ipse esse[79] velit, et alias nullum obstaculum esset, poterit esse, a senatu autem unus aut duo boni viri et non suspecti ut contutores ordinentur.

TITULUS V.

De fide iussoribus

Articulus I

Liberum sit creditori quem ob solutionem debiti prius convenire velit, principalem debitorem, vel fidei jussorem eius. Fideiussor ad solutionem adstrictus habeat, tamen regressum suum ad principalem debitorem[80] ad solutum rehabendum.

Articulus II

Fide iussio n*on* habebit locum pro incarcerato poenam vitae promerente, ut ex carcere dimittatur, nec ab impubere, pupillo furioso, vel mente capto, item nec a muliere facta, nisi ea de onere fideiussionis, et privilegio muliebri satis informata et postea s*enatus consul*to Velleiano[yy] renuntiaverit speciatim.

Articulus III

Si debitor ab obligatione debiti vel usurarum liberari velit, vel etiam nesciret, cui secure solvendum esset, vel si creditor, potius executa bona,

[78] ad vigesimum
[79] tutrix esse
[80] regressam summam principalem debitorem

[yy] A senatus consultum-ok az írott római jognak egyik, a hozott törvényen (lex) kívüli alakjai, melyek csak a történeti fejlődés során váltak általánosan kötelező erejűekké. Nevüket rendszerint a javaslattévőtől nyerték. A senatus consultum Velleianum tiltotta a nőnek másért való kötelezettségvállalását; az ily alapon indított keresetet a mondott jogforrásra való hivatkozással „exceptio"-val el lehetett utasítani. *(Személyi Kálmán :* Római jog. 2. kiad. Kolozsvár. 1941. I. 95.) — A nőknek a római jog alapján való jogegyenlőtlensége akkor részben jog*védő* jellegű volt: a jogban járatlanabb nőnek félrevezetését volt hivatva megakadályozni.

quam solutionem in tempore factam habere intendit, liberatur is in omnibus his, si debitum realiter in pecunia apud senatum deponat, cum praevia tamen causae dispositionis[81] [!] deductione, quae pecunia ad saccum deposita cum annotatione creditoris, et debitoris nomine, nec non debiti causae, et pecuniae summa[82] [!] camerario in depositum datur, pro labore vero, de singulo floreno, unus cruciger retinetur, quam detractionem postea creditor perdat, quando pecunia ipsi ad manus dabitur. Quod si durante depositionis tempore arrestum desuper peteretur, in librum publicum id annotetur, et hoc creditori ternis vicibus intimetur, et si nihil contra hoc inferat, actori debitum suum de pecunia illa, ad suam quietantiam exsolvatur.

TITULUS VI.

De pignore

Articulus 1

Qui creditor pignus in manu habet, *non* tenetur, ob creditum ordinaria via procedere, sed potest post elapsum solutionis terminum aestimationem per peritos faciendam et traditionem pignoris petere, in quam etiam senatus, post modum debitori tribus vicibus in unius mensis spatio intimatum, si nulla etiam solutio secuta fuerit, in tantum in quantum debitum est, consentire potest.

TITULUS VII.

De variis statutis

Articulus I

Si quis venditi praedii, domusque *nomine* actionem movere voluerit id faciat intra annum, et diem unum, postea *non* audietur, nisi *peregre* abfuerit, absenti a die scientiae annus et dies unus[83] relinquitur.

Articulus 2^{dus}

Duas emere domus, et in unam redigere, non sit permissum, nisi senatus cognoverit, prius superinde consensumque dederit.

Articulus 3^{tius}

Ad recissionem[84] contractus, venditionis cum equo facti sufficiant haec quatuor vitia reperta, si equus furtivus, scabiosus, retrogradus, aut lunaticus sit.

[81] deposotionis
[82] summae
[83] dies
[84] decisionem

Articulus 4tus

Emptor pro re qualibet vendita quam abunde cognovit, quam [!][85] cognosci potuit, pretium conventum solvat, quod si vero vitium rei sensibus humanis comprehendi non potuerit, et postea res vitiosa reperiatur, et si tradita sit, ad solutionem pretii non teneatur, quod si venditor in dolo fuerit, adhuc mulctetur.

Articulus 5tus

Aedificaturus suum non excedat solum atque ita fundamenta faciat[86] firmetque, ne vicino noceat aut praejudicet, cui ne contraveniatur seniores fabrorum lignorum [!][87] et murariorum requirantur.

Articulus 6tus

Vicini, quibus muri communis aedificatio incumbit, ad aequales sump. tus teneantur, uni eorum liberum est propriis impensis altius a parte sui soli aedificare, dum modo vicino inde non noceat. Quoties vero necessarium deprehenditur, inter vicinos communem exstrui murum, qui recusat aedificare, si per duos cives praecesserit denuntiatio, ius muri amittat, alteri vero eundem exstruere et ad suos usus accomodare permittitur.

Quod si intra annum et diem dimidium impensae refundet, jus pristinum recipiat, quidquid ad limites[88] distinguendos et distingendas areas vicinorum habetur, quoties opus est, utrique vicinorum exstruere incumbit-

Articulus 7timus

Destruens murum communem, sine consensu vicini una cum fabris lignariis et murariis qui operam praestant, in judicio puniantur [!], alios aedificaturus, in suo ita exstrui curet, ut vicino non noceat, de hoc accusatus et convictus exstructum ad suum priorem statum restituat.

Articulus 8vus

Deprehensus in usu falsae mensurae, cuiuscunque potus, item falsae librae, ulnae, modii, quoties hisce usus fuerit, sex florenos in publicum mulctator[89] falsae mensurae franguntor et perduntor,[90] recta autem utens mensura sed integre non dimetiens, metienda quavis vice duos thaleros pro poena solvito.

[85] si
[86] iaceat
[87] lignariorum
[88] ad similes
[89] mulctatur
[90] frangantur et perdantur

Articulus 9^nus

Cum apud pistores panis inquiritur, sed aut iniusti ponderis, aut immundus, vel parum coctus deprehenditur, poena ademptio panis cum mulcta arbitraria esto.

Articulus 10^mus

Tempore nundinarum, item in alio loco privilegiato verberando, pulsando, vel aliis modis iniurias inferens, laeso quod sua interest refundito, et praeterea senatui poenam duodecim florenorum solvito.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

(az idegen jogi műszavakkal)

Összeállította:
NAGY ISTVÁN

Abbit l. megkövetés
abigeatus l. marhalopás
Abzug Gelt l. örökösödési illeték
actio iniuriarum 256—260
actio libera in causa 176
actiones mixtae 246, 247
Ádám deák 215
adásvétel 220—225
adós 209—212
— letartóztatása 109—113
adultera l. házasságtörés
Advis-Brieff l. intézvény
Advocatur l. ügyvédi gyakorlat
advocatus l. ügyvéd
ágytól és asztaltól való elválasztás 276, 277
Aigner hadnagy, secretarius auditor 62
ajándékozás 208
ajánlat 221
akkuzatórius eljárás 71—75, 80, 94—97
Akten Versendung l. iratok áttétele
Albich Kristóf, budai hivatalszolga 144
albíró 42, 43
Áldásy Antal 33
Alimentations-Mitl l. nőtartásdíj
állatkár 206
állatok behajtása 206
állatszavatosság 223—224
Allio, az adminisztráció irodaszolgája l. Garrano
Alsó-ausztriai kormány (Regierung) 19, 305
alsó-ausztriai telekkönyvi rendtartás 197
alzálogbaadás 203
Amberg, helység Oberpfalzban 311
Anbott l. ajánlat
Andel, szolgáló 95
Andocsi András 212
animus occidendi l. gyilkos szándék
Ankher Agoston, építőműhelyi írnok 67
anni pupillares l. gyámi évek
Anstifftung l. felbujtás
Antoni István, zágrábi zsebmetsző 156
Antworth l. perbeli felelet
Anwalt l. ügyvéd
anyai örökrész 288—298
Apostel-Schreiben l. felterjesztés
apostoli l. felterjesztő irat
Aquillini, bécsi polgár 70
Arany Hajó, budai fogadó 161
Arany Rózsa, víziárosi fogadó 221
Aranykulcs, budai fogadó 141
Argento Károly, budai expeditor 46
áristom 56, 76—78, 109—113, 114, 121, 183—190
Arnold víziárosi tanító 204
Arrest l. áristom
Arrestgeld l. tömlöcpénz
articulariter történt vallatás l. terhelt kihallgatása
articulatim vallatás l. terhelt kihallgatása
articuli l. kérdőpontok
articuli positionales l. kérdőpontok
articuli probatoriales l. kérdőpontok
articuli probatorii 103
árvaszámtartó 123, 285
Árvay Tamás, pesti rézműves 271
árverés 115
árverési hirdetmény 115
asilum l. egyházi menedékhely
Aspang, tiroli grófi uradalom 142
átterelő parancs 308
attestatum l. tanubizonyítás
atyai örökrész 288—298
atyaság elismerése 282
Auditor l. hadbíró
Auerbach, Johann von, az „Ordo Iudiciarius" átdolgozója 97
Augenschein l. szakértői szemle
Augustin György, pesti kereskedő 91, 136, 181, 195
Aurisch György, budai kádármester 172
Aurisch-örökösök 100
Auszigl l. könyvkivonat
Auszug l. könyvkivonat
Auszügel l. könyvkivonat
Aydt l. eskü

Baar gróf, a postamonopólium birtokosa 296
bába 58, 79, 82, 144, 255, 283
Bacharach, zsidó kereskedő 202
Backschneider János 277
Baitz János Kristóf, budai polgármester 34, 37

Baja 91, 93, 140, 244, 246
Bambergensis Codex (1507) 72
Bánrévy György 10, 15, 19, 25, 38, 44—47, 57, 124
Bartolotti, bécsi üzletember 217, 218
Barzoldi, kereskedő
Baumann Henrik, pesti lakatos 176
Baumberger Márton, pesti törvényszolga 55
Baumgartner Gáspár 242
Bazin 218
beadvány 98, 120, 198, 305
Becher, udvari kamarai tanácsos 146
Beck, katonai parancsnok 178
Beckmann, osztrák jogtudós 19, 197
Bécs 70, 133
bécsi bírósági rendtartás 102
bécsi városi bíróság 318
bécsi városkönyv 291
becslés 113—115, 121, 231
becsületsértés 164, 247—260
beismerés 86, 87, 88, 95
Békásmegyer l. Megyer
békeeskü 89, 90, 96, 135
Belgrád 68, 125, 143, 208, 217, 218, 281
Bellanovics házaspár 311
Bellanovics Joachim 276
beneficium excussionis 214
beneficium inventarii 297
benevolizálás 75
benevolum examen 75
Benke Jakab, katona 63, 162
Bergsdorf, mérnökszázados 18
bérgyilkos, asszasszin 138
Berichts-Abforderung l. jelentéstétel
bérlet 226—227
Bernard, domokosrendi szerzetes 232
Bernhart, győri kapuírnok 160
Beschau l. szakértői szemle
Beschau Commission l. szakértői bizottság
Beschau Gelt l. szemledíj
Beschau Zettl l. látlelet
Beschaubriff l. szakértői szemle
Bescheidt l. ítélet
Besold, Christoph, német jogtudós 175, 317
Bestand l. bérlet
bestialitas 144
betáblázás 206, 207
betáblázási okirat 207
betegápolás 85, 141, 142, 157, 181, 182
betöréses lopás 158—160
Bettelrichter l. koldusbíró
Beystandter 311
Bey Urtheil, (Urtl) l. közbenszóló ítélet
bigámia l. kettős házasság
Binder Mártonné 146
bíró 9, 13, 28, 41—43, 115
bírói letét 114
bírósági és jóságos vizsgálat 75, 83
bírósági illeték 119, 120
bírósági jogszokás 124
bírósági rendtartás 97
bírósági szervezet 41—58
bírósági tanúsítvány 259
bírósági zárlat 92, 116, 117, 123, 125
bíróságon kívüli elismerés 108
bírságos bántalom 11, 12
birtokper 198—201
Bischoff János, budai kovács 248, 252
Bittner császári hajóőr 231
Bixen l. tanácsi láda
bizonyítandó cikkek 96, 103, 257
bizonyítási eszközök 103
bizottsági díj 120
bizottsági eljárás 100, 117—119
biztosíték 77, 78, 111, 112, 113, 215
Bockh Kristóf, boltiszolga 166, 195
Boehmer, XVIII. századi kriminalista 174
Bogyó Istvánné, váci bigáma 151
Boisit Emánuel, molnár 271
boncolás 79, 91
Bonification l. jóvátétel
borkorcsolyás 262
Bosnyák Márton, hegedűs 146
boszorkány 51, 130, 131, 148, 150
Both Ödön 60
Bozondy Istók, tabáni kereskedő 245
Bödör Mihály, gyöngyösi csavargó, lótolvaj 22, 155, 156, 179, 188
börtönviszonyok 188—190
Bösinger Farkas, budai kvártélymester 226
Bösinger Ferenc Ignác, budai polgármester, 11, 20, 23, 26, 33, 41—44, 46, 51, 52, 53, 57, 62, 63, 65, 81, 89, 100, 115, 116, 118, 150, 166, 169, 171, 185, 193, 195, 202, 216, 245, 257, 260, 280, 297, 307, 313, 314
brachium l. karhatalom
brachium militare l. katonai végrehajtás
Brandl kőművesmester 230
Brandstatt l. házhely
Brassó 253
Brean Móric, pesti kereskedő, tanácsos 122, 198
Breitlruckh Pál, pincér 240
Brem György, kőművespallér 18, 230
Brentano, Cimarolo, kereskedő 70, 110, 214, 215, 246
Brentano, Gialmo, kereskedő 98, 163
Breuer markotányos 287
Breuner Miksa gróf, a Haditanács tagja 37, 38
Brian Móric, kereskedő l. Brean Móric
Broddieb 248
Bruck an der Leitha, ausztriai helység 95
Bruckh, budai szabólegény 264
Brunnemann, Johann, német jogtudós, 175, 317

Brunner György, a budai adminisztráció tanácsosa 36
Buda városának 1702. évi urbáriuma 29
Buda városának 1703. évi kiváltságlevele 31, 41
budai bitófa 21—23, 29, 30, 73, 180
budai jezsuita rektor 154, 275
Budai jogkönyv — Ofner Stadtrecht 185
budai Királyfürdő 225
budai kórház 181
budai városháza 13
Budakalász 49, 64, 82
budakalászi orthodox templom kirablása 49, 64, 82
Buday István 263
Burckhardt Rózsa Anna, cselédlány 144
burgerlicher Gehorsamb l. áristom
Burgerstube l. áristom
Burgstahlerné, adós 110
Burre, komáromi zsidó 71
Busik János, szolga 154, 179
Büchler Sándor 64, 65, 219, 230
Bün l. szégyenpolc
bűnrészes 80, 82, 136, 160, 178
büntetések 174—196
büntető eljárás 71—97, 304—310
büntetőjogi felelősség 174—178
bűnügyi költségek 90—94
Bürgerlicher Termin l. határidő
Bürgl Joachim 222
Bürgl Sámuel 64, 65, 114, 156, 162, 204, 211, 215, 219, 220, 223
Bürgschaft l. kezesség
Bürtzel, kőműves 259

caducitas 293
Calles l. fedett kocsi
Cammerlohr Máté, fuvaros 177, 266
Caraffa di Stigliano gróf, kamarai bizottság elnöke 27—29, 45, 136
Carcer l. tömlöc
Carolina l. Constitutio Criminalis Carolina
Carone, kereskedő 110
Carpzov, Benedict, szász büntetőjogtudós 85, 106, 132, 133, 135, 137, 161, 175—177, 316, 319
causa causae l. végső ok
cautio de non offendendo 113
cautio de sistendo iudicio 112, 213—217
cautio et assecuratio l. biztosíték
cautio iudicio sisti et iudicatum solvi 78, 112, 213—217
cautio iuratoria l. jótállás
céh 34, 43, 56, 99, 150, 153, 169, 172, 252
Ceresola, Venerio, budai tanácsos 198
cessio bonorum l. javak átengedése
Cessions quittl l. váltó
Cethal, budai fogadó 250
charta bianca l. váltó
Christen, varga 204
cigányok 32, 37, 38
Citier Gelt l. idézési díj
Civil Iurisdiction l. polgári joghatóság
Clag libell l. panaszbeadvány
Cloy, gróf 125
Codex Bambergensis l. Bambergensis
Colerus 189
Commissions Gebühr l. bizottsági díj
commodatum l. haszonkölcsön
Compagnie l. társaság
Compass-Schreiben l. megkeresés
complex l. bűntárs
concursus creditorum l. csőd
confrontatio l. szembesítés
consistorium 277
Constanz Tamás, cseh sikkasztó 165
Constitutio Albertina (1383) 291
Constitutio Criminalis Carolina (1532) 72, 74, 136, 138, 139, 149, 155, 156, 159, 161, 162, 172, 183, 315
Consuetudinarien-Buch, alsó-ausztriai (1614) 190, 295, 318
Convocations Commission l. csődbizottság
corpörlicher Aydt l. eskü
correctionis domus l. dologház
Crafft, adós 207
Crida l. csőd
Crida Abscheidt l. csődhatározat
Crida Commission l. csődbizottság
Crida Sachen l. csődügyek
crimen falsi l. hamis vád
Criminal Instruction, a budai kamarai adminisztráció 1702. március 5-i utasítása 73, 74
Criminalisten 155, 161
Croath András, tolvaj, budai fuvaros 95, 96, 158, 195
Cujas, jogtudós 314
culpa l. gondatlanság
culpa lata l. gondatlanság
cura furiosi l. gondnokság
Curaskovics Mihály, kereskedő 244
curator l. gondnok
Czanin Miskó, hajdú 137
Czetiny István, deák 213
Cziáky Ferenc 18
Csáktornya 300
Csáky Zsigmond, tárnokmester 38
családi jog 273—287
csalás 165
Császár Jurkó 151, 181, 182
cselekvőképesség 286
Csernovics Arzén, ipeki pátriarka 212, 301
Csesznek 213
csigázás 87
Csiszár Mihály, pesti polgár 171, 181, 210, 310

Csizmadia Jurkó, rácvárosi kereskedő 245
csőd 120—127, 284
csődbizottság 121
csődeljárás 120—127, 284
csődhatározat 124, 125
csődhirdetmény 124—126

Dabony 177
Dacó András, pesti háztulajdonos, puskaműves 207
Dalmady Sándor, pesti albíró, országgyűlési küldött 16, 42, 310
Danninger, győri serfőző 101, 104, 105, 225
Dappert 218
Darangelt l. foglaló
Daróczy István, nemes 68, 225
Daumstöckh l. hüvelykszorító
debitum auszugale l. könyvkivonat
Debrecen 146
decretum l. gyámi rendelvény
Degré Alajos 10, 124
delegáció 303, 305—307
Demetrovics Nedelko, rác kereskedő 36, 147, 188, 223, 244, 277
denegata iustitia l. igazságszolgáltatás megtagadása
Denuntiation l. feljelentés
depositum l. letét
depositum irregulare 242
descendentes l. lemenők
Deux, Jacob de 297
Diamanti, pesti görög 217
Dieb l. tolvaj
Digesta 315
discretio l. ajándék
Docaly Ivánné 140, 141
dologház 181, 182, 190
dologi jog 197—208
dolus 136, 175, 176, 271
dolus indirectus 139, 176
domus correctionis l. dologház
Donainné, pesti özvegy 219
donatio mortis causa l. halálesetre szóló ajándékozás
donatio propter nuptias l. nászajándék
Dornkreill, Johann Franz, császári ellátóbiztos 210
Dotal-sprüchen l. hozomány-igény
Döhring, Erich 317
Döppel Mátyás, malomtulajdonos 238, 252
Dörr Lőrinc, budai szabómester 265
Drenker Mátyás, pesti kőműves 230
Dresner (Drösnen), Carl Ferdinand von, kapitány 26
Dubakné, győri özvegyasszony 220
dulakodás 263
Dumont, Nicolaus, Bany báró, mérnökezredes 68, 226
Dunaharaszti 243
Dunakeszi 155
Durchwaldt (Durchenwaldt) József, pesti seborvos 79
Dümmerth Dezső 10, 165

Ebergényi László, ezredes 63
Eberl, hajósszolga
Ebersthal 291
Ecker György, budai mészáros 18, 65
Ecker (Egger) János vízivárosi esküdt, majd járványkórházgondnok, bíró 46, 49, 93
Eckhart Ferenc 19, 76, 77, 119, 191
Eger 286
egyezség 118
egyházi jellegű büntetés 194
egyházi menedékjog 78
Einstandt l. elővételi jog
Eisenberg, budai kapitány 23, 26
Eleonóra, régenskirályné 34, 38, 65
elévülés 199
Elias a S. Henrico, karmelita 297
elismervény 211
eljárásjog 59—127, 302—310
eljegyzés 277
ellenbizonyítás 257
elmebaj 176
előre megfontolt szándék 139, 140
elővételi jog 221
emberölés 131—137
Engelmann Gergely, szatócssegéd 67, 91, 165, 184. 188, 241
Engels, Friedrich 9, 10, 299
Enns 125, 302
Erdély 85
Erdey István, pesti kereskedő 245
Erdődy György gróf, tárnokmester 24, 30, 31
Erdős István 45
Erhardt András, budai vaskereskedő 110, 115, 218, 221
Eri, Frantz, holland festő 267
erkölcsi bizonyítvány 255
Erny Sebestyén, pesti varga 25, 188, 308
erőszakos nemi közösülés 143, 144
error iuris 150
Érsekújvár 15, 16
Eschenbrugger Fülöp, pesti vendéglős, bíró 66, 167, 270, 277
eskü 42, 47, 79, 80, 81, 82, 89, 103, 104, 106—109, 112
eskü szemtől szembe (ad faciem) 81, 82
esküszegő 90, 95, 104
Esterházy Ferenc gróf 213
Esterházy Pál nádor 24
Esterházy Pál nádor Informatio-ja 24
Eszék 133

Esztergom 32, 51, 69, 95, 123, 179, 233, 283
Etyek 116
Everling Péter doktor, budai városi orvos 79, 243, 264
exceptio dotis non numeratae 278
exceptio fori l. illetékességi kifogás
Exception l. kifogás
Exculpations schrifft l. védőirat
Expeditio l. ítéletkiadvány
extraiudicialis confessio l. bíróságon kívüli elismerés
Eybl János, puskaműves 216
Eyserich Sámuel, pesti kereskedő, tanácsos 38, 170, 227, 285
Eysler András 246

Faber Jeromos, budai markotányos, tanácsos 172, 214, 215, 245, 310
Failzetl l. árverési hirdetmény
falusi bíróság 19, 260
Farkas András 17
Fasching, budai szappanfőző 253
Faszieher l. borkorcsolyás
fatalia l. jogvesztő határidő
Fäll Zödl l. árverési hirdetmény
Fechter Farkas, budai varga 120
fegyverjog 31, 300
Fehér Hajó, pesti fogadó 254, 257
Fehér Kereszt, pesti fogadó 221
Fehér Ökör, vízivárosi fogadó 263
Fehér Rózsa, pesti fogadó 200
Fehérvári kapu 30
Feichtinger Mihályné, budai özvegyasszony 122
Fejér vármegye 51
felbujtás 135, 178, 263
feljelentés 75
fellebbezés 32, 71, 89, 307, 308, 310
Fellinger Boldizsár, újlaki bíró 48
Felsárosy (Fersarosy) Kis Pál 138
felterjesztés 309
felterjesztő irat 98
ferencesek 130
férji hatalom 274—277
Ferretti, Bernardo, kőfaragómester 21, 114, 116, 202, 229, 239, 259, 266, 281
fertálymester 101, 138, 168, 170, 172
Ficsorné, özvegy, pesti korcsmárosné 256
Fidel l. hegedű
Filipbreis János, szobrász 188
Fischbhalter l. haltartó
Fitos Ferenc, Pest vármegyei szolgabíró 225
Flaxmayer József 32, 43
Fleischmann, budai molnár 298
Fleischmann Dániel, ennek fia 29
Fodor Gergely 222
Fodor Tamás, pesti mészáros 126
Fogarasi János, házitolvaj 85, 86, 156, 181, 190
foglaló 220
fogolyszöktetés 52, 166
Forgács Erzsébet, Weinschenkh János sógornője 292
Forgács György, pesti kezes 213
Forgácsné 293
fornicatio l. paráznaság
forum camerale 66, 302
forum declinatorium 68
forum delicti commissi 61, 66
forum deprehensionis 66
forum domicilii 60, 61, 66, 67—69
Fossati, Pietro, svájci olasz szobrász 233
Fót, Pest vármegyei község 139
Frag Stuckh l. kérdőpontok
Frag Stückhen l. kérdőpontok
Frankenberg, ezredes 20, 22, 23, 26, 30, 48, 77, 216
Frätl-ügy 229
Freymann l. hóhér
Freymueth Ulrik János, lakatos, betörő 52, 70, 74, 83, 84, 87, 106, 111, 158, 159, 175, 305
Friedreich Endre 232
Fritsch, Ahasver palotagróf, kancellár, jogi író 319
Frust Márta, tolvaj 96
Frühwirth pesti polgár 236
Fug, budai halász 237
fuvarozási szerződés 233—235
Fux, hajósmester 242
Fux Salamon 203
Füeg Jakab, pesti kőfaragó 21
Fürst Mátyás, budai polgár 272
Fürstenbusch-féle kamarai albizottság 28, 45, 100, 117, 167, 186

Gabl, egri hóhér 52
Gábor polgár 238
Gaill, Andreas, német jogtudós 169, 317
Gaius, római jogtudós 208
Gál Miklós 233
Gall János György, budai mészáros, bigámus 34, 53, 77, 89, 92, 131, 148, 149—151, 174, 181, 182, 187, 189, 226, 245, 304, 305
Gallo Sándor 230
gályarabság 130
Gar Gáspár 284
Gárdonyi Albert 15, 17, 20, 22, 23, 29, 30, 41, 42, 44, 51, 57, 58, 59, 70, 73, 88, 170, 305
Garrano, Allio, stukkátor 182, 264
Gastgeb János, budai diák 134
Gefängnuss l. tömlöc

Gegenandtworth l. perbeli felelet
Gegenattestation l. ellenbizonyítás
Geier doktor, ügyvéd 124
Geistliche Straff l. egyházi jellegű büntetés
Geiter Mátyás, budai kőműves 262
Gelka, rác 282
Gemueths indisposition l. kedélyzavar
General Subhastation l. árverés
Generalinquisition l. vizsgálat, általános
Georg Pál, pesti polgár, gyilkos 137, 213
Georg Péter, Georg Pál fivére 213
Georgevics fivérek 115, 117
Gepner-ügy 229
Gerardin Miklós, budai tímár 133, 237
Gerhaben l. gyám
Gerhabschafft l. gyámság
Gerhabschafftsordnung l. gyámi szabályzat
Gerichtlich und guetliches Examen l. bírósági és jóságos vizsgálat
gerichtliche recantation l. megkövetés
Gerichtlicher Verlass l. ítélet
Gerichtsbrauch l. bírósági jogszokás
gerichtsbräuchiger Termin l. határidő
Gerichtsdiener l. törvényszolga
Gerichtsgebühr l. bírósági illeték
Gerichtsgeschworner l. esküdt
Gerichtsherr 19
Gerichtsvrkundt 259
Gering Mihály János, budai orvos és halottkém 58, 79, 110, 164, 169, 236, 237, 267, 307
Gianone, stukkátor 122
Glaser, belgrádi polgármester 203,
Glatz György, budai háztulajdonos 226
Gloss Mátyás, pesti szabólegény 153
Glöckelsberg, ezredes 92, 134, 231, 232, 243
Glöckelsberg-palota, majd piarista gimnázium 231, 232, 285, 297
Gnestel János Gáspár, budai törvényszolga 53, 149, 189
Gombkötő János l. Sarlay János
gondatlanság 134, 165, 225, 271
gondnokság 284—287
Göllersdorf 294, 312
Götz János György, budai ács 126
Gramb Henrik, molnár 274
Grasseckher Erzsébet, gyermekgyilkos 85, 90, 141
Grasserné 151
Grebl Bertalan, tüzér felcser 62
Gretschmann l. Krätzschmann János György
Groff Kristóf, budai mészáros 78
Groperné 295
Grossbardt 133
Grözl Erzsébet 79, 141
Grueber Gáspár, budai varga 67, 216, 229, 308
Grundtbuech l. telekkönyv
Grundtrichtigkeit l. telektulajdonjog
guetsprechen l. jótállást vállalni
gúnyirat 164
Gutenstein ezred 63
gyalázkodás 256
gyám 284—287
gyámi évek 284—287
gyámi felmentvény 284—287
gyámi rendelvény 284—287
gyámi szabályzat 284—287
gyámság 284—287
gyanújel 72, 76, 80, 81, 83—86, 141
gyermekölés 82, 140—143
gyermektartás 146, 282, 283
gyilkos 249
gyilkos szándék 139, 140, 177
gyilkosság 131—137
gyógykezelés 235—238
Gyonovics Demeter 242
Gyöngyös 22, 156
Gyöngyösi János, deák, pesti tanácsos 156, 171, 172, 222, 228, 234, 250
Győr 70, 96, 131, 165, 220, 252, 316, 319
gyújtogatás 154, 155
gyümölcs

H. Balázs Éva 9
H. Pálffy Ilona 16
Habbacher 216
Habisch, budai polgár 216
hadbíró 62, 63, 137
Hadnagy Miskó 301
Haffner János 224
hagyaték 122—127, 243, 288—298
hagyatéki eljárás 120, 122—127, 288—298
hagyatéki osztály 123—, 289
hajtópénz 206
halálbüntetés 11, 21, 22, 134, 135, 137—140, 178—180
halálesetre szóló ajándékozás 293
Halas János 228
halmazat 155
Halsch Gáspár, budai nyerges 196, 224, 229
haltartó 272
hamis vád 91, 93, 162
Hamzsabég 132, 149, 151
Handgebung l. kézfogás
Handgeliebt l. kézfogás
Handgelübd l. kézfogás
Handlregister l. üzleti könyv
Handschellen l. béklyó
Handtgebung l. kézfogás
Hans, hajós 13
háramlási jog 288—298

Hármaskönyv
I. 99 292
III. 20 61
III. 29 292
III. 36 104
harmincadhivatal 300
Harpprecht, Ferdinand Christoph, német jogtudós 317
Harrer Lipót Ferenc, császári kősóellenőr 182, 191, 264
Haselmayr, vízivárosi ács 200
Hasselné 115
haszonkölcsön 219, 220
határidő 103, 104, 117, 121
határnapok 306
hatáskör 138
hatóság elleni erőszak, tiszteletlenség, engedetlenség 166—174
Hatvani kapu 187
Hatzmanitsch Katalin 152
Hauschill, budai zsibárus 272
Hausrucker András, budai háztulajdonos 201, 206, 211, 289, 311
Hauss Gerechtigkeit l. törvényes zálogjog
Hauszins l. házbér
Hayvas Tamás, gyilkos örmény 66, 74, 81, 82, 84, 90, 135, 176, 186, 195
házassági kapcsolat 274—277
házassági per 276, 277
házassági szerződés 278
házassági vagyonjog 278—282
házassági viszály 275
házasságközvetítés 238
házasságtörés 145—147, 275
házastársak együttélése, különélése 274—277
házbér 226
házhely 209
házi fenyíték 274—275
Härttig kapitány 238
Heftner Joachim, budai polgár 143,
hegedű 152, 157, 158, 192, 193
Heim auditor 62
Hein Jakab 55
Heinné, utóbb Saxlné, majd Riemerné 241
Heiraths Brieff (Contract) l. házassági szerződés
Heiraths Guet l. hozomány
Heissler, főhadbiztos 232
Hellbling, Ernst C. 19
Herdegen János Bernátné, budai özvegy 37
heres necessarius l. szükségszerű örökös
„Héring" sörkiméró 81, 130, 176
Herold, Henrik Szigfrid, pesti gyógyszerész, tanácsos, bíró 28, 34, 42, 77, 78, 100, 135, 136, 137, 177, 181, 200, 231, 305, 306, 308, 318
Herus Mátyás Henrik, udvari ágens 34, 240
Herusch Sámuel, pesti timár 97, 104, 216, 254
Hevenesy, nádori ítélőmester 34
Hexenmeister 131, 249
Higel János Keresztély, budai diák 154
Hilbrecht-ház 226
Hiltl, a kamarai adminisztráció titkára 31
Himmel Anna Mária, gyermekgyilkos 26, 62, 67, 142
Hirschl, budai szíjgyártó 287
Hirschl Izsák 261, 262, 267
Hirschl Jakab 220
Hirschl Vitus 64, 65, 162
hitbér 278—281
hitvesölés 137—140
Hoche, udvari kamarai ügyész 149, 304
Hochpichler, bencés 122
Hochwarter János, budai harmincados, újlaki bíró 48, 185, 232
Hofer Ferenc 222
Hofer Mihály, pesti esztergályos 205
Hoffmann Ádám 221
Hoffmann János, budai vöröstímár 51, 254, 301
Hoffmann János György, budai strázsamester, volt fuvaros 57, 220
Hoffmann Mátyás, budai fogadós 250
Hofreutter Mátyás, budai vendéglős, 240
Hofrichter 138, 253
hóhér 50—52, 54, 56, 86, 87, 96
Hollermann, felperes 202
Holtzer, stockeraui kereskedő 246
Holtzheu János György, budai fürdős 237
Holtzmann Konrád János, budai hóhér 51—53
Holub József 300
Holzhammer Jeromos, pfalzi vám- és adószedő 245
Horvát Jurkó, pesti mezőőr 151
Horvátváros (budai) 47, 162
hozomány 278—281
Hrehus János, nemes 126
Hueber, budai asztalos 130, 260, 290
Hueber András, budai vincellér 263
Hueber János budai vendéglős 158, 229, 239
Hueber János György, budai lakatos 194, 266, 311
Hueber Katalin, Hueber György testvére 291
Huemann, mészároslegény 263
Huerentreiber 154
Huererey l. paráznaság
Hundtschlager l. kutyapecér 249
Hunyadi László, kancelláriai titkár 37
Hur 253
Hurenbub 138
Hurenkindt l. törvénytelen gyermek
Hurenwachter 172
Hurerey l. paráznaság
Huszár, szolgabíró 273

Huszár Ferenc 96
Hüss Lukács, festő 154, 222
hüvelykszorító 86, 87, 96
hypotheca l. zálog
hypotheca legalis l. törvényes zálogjog
Hypothecenbuch 203

Ibinger János György, budai törvényszolga 54
idegen jog behatolása 299—320
idézés 76, 101, 102, 114
idézési díj 102
igazolás 102
igazságszolgáltatás megtagadása 124
Iglau 55, 298
illeték 119—120, 123
illetékesség 59—71
illetékességi kifogás 60, 69, 70
Illmer 225
Illyefalvi Lajos 314
immissio l. behelyezés
impregnatio l. teherbeejtés
incarceratio l. letartóztatás
incestus l. vérfertőzés
Incusations Sach l. vádeljárás
indicia l. gyanujel
infamia 175
infamis columna l. bitófa
ingatlan 197—201
ingatlan birtokper 198—201
ingatlan tulajdonjog 198—201
ingatlan végrehajtás 113—117
ingókeresetek 201—203
ingóvégrehajtás 113—117
inkvizitórius eljárás 71—75, 75—93, 94
inquisitio generalis l. vizsgálat
Inspection l. szemle
institutio heredis l. örökösnevezés
Institutiók 316
Interlocutorien Sentenz l. közbenszóló ítélet
interrogatoria l. kérdőív
interrogatorium l. kérdőpontok
Intertenimént l. tartásdíj
Ipzanova Tomasa, rác tolvajnő 158
Irackh Dániel, budai asztalos 63
írásbeli per 97—99
iratok áttétele 84
istenkáromlás 129—130
István, pesti felcser 136
ítélet 88—89, 99, 109, 307
ítéletkiadvány 88
ittasság 134—135
iudiciale sequestrum l. bírósági zárlat
iudicium chirurgorum l. szakértői vélemény
iura communia 214
iuramentum calumniae, jóhiszeműségi eskü 107
iuramentum chirurgorum l. eskü
iuramentum purgationis l. tisztító eskü
iuramentum suppletorium l. pótló eskü
ius caducitatis 293
ius Germanicum, sive Caesareum commune l. római jog
ius postliminii 31, 38
ius praeventionis 63
ius radicale 197
Iustinianus, kelet-római császár 316
ízközelség 288, 289

Jakosits, hídvámszedő 132, 175
Janisch, hadnagy 226
Janiska Mihály, csizmadiainas, emberölő 79, 134, 181
Jankovich Miklós 30
Jankovics, rác 271
János, borbély 135, 178
János, deák l. Gyöngyösi János
János, magyar király 20, 63
Jansko Antal, besurranó tolvaj 83, 86
Jansler Ferenc, szabólegény 162
Jarsina Mátyás, császári puskaműves 44, 62, 198, 265
Jaskó Mihály, pesti polgár 168, 203, 270, 274
Jason, kommentátor 316
Jászberény 156
javak átengedése 114
Jefrem, balkáni kereskedő 217
jegyző 115, 119, 120, 123
jelentéstétel 305
jelzálog 203—207
Joannes Andreae, egyházjogász 97
jobbágyjog 292
jogászok 12, 84, 310—320
joggyakorlat 302—305
joghatóság 15—39
jogos védelem 135—137, 139, 177, 264
jogszavatosság 223
jogtudomány 174, 275, 291, 310—320
jogvesztő határidő 309
Johr Mátyás, budai fuvaros, tolvaj 207
Josó Miklós, pesti rác 272
jótállást vállalni 111—113
jóváhagyás 17, 24, 89
Jovan, rác hajóslegény 132, 235
jóvátétel 272
József I., magyar király 27
Jurkó Vuzkó 133
Juvenelliné, 212, 281
Jüngling József, budai törvényszolga 54

Kahaneck Bernát, budai tizedjegyző 29, 66
Kain Ábrahám, pesti ácsmester 25, 99, 187, 231—233, 308

Kaiser János Arnold, alkamarás, pesti városi jegyző 45
Kalcher Márton, kőművesmester, 56, 186, 224, 231, 232, 285, 297
Kalcher Mártonné 297
Kalocsa 303
kaloda 50, 152
kalugyer 145
kamarai adminisztráció 15—40, 299—310
kamarai adminisztráció 1688. VI. 20-i utasítása 15
kamarai adminisztráció 1696. I. 23-i utasítása 24
kamarai adminisztráció 1702. III. 5-i utasítása 87, 88
kamarai darabont 138, 301
kamarai huszár 29, 92, 163, 301, 302
kamarai tiszttartóság 300
kamarai vizsgáló bizottság Budán 1723. 117
kamat 210
Kammerschutz Juden 32, 36, 37, 64, 65, 70, 104, 160
Kandó Mátyás, rabló 29, 51, 91, 92, 163, 178, 179
Kanizsa (Nagykanizsa) 300
kapucinus szerzetesek 162, 295
kapuőrök 57
Karg, bécsi vaskereskedő 115, 116
karhatalom 113, 116, 301—302
Karlóca 132
karmeliták 297
Karner István, budai molnár 95, 134, 176
károkozó cselekvények 270—273
Károly V., német—római császár 291
Károlyi-kert 19
Karpfenstein János, hadnagy, pesti helyettes bíró 43, 186, 201, 251
Karr Konrád, üveges 185, 190, 241, 268
kártérítés 228, 268, 270—274
Kassa 300
Kaszapó János 203
katonaság 12, 16—18, 20, 22, 23, 26, 29—32, 36—38, 51, 59, 61—66, 76, 96, 111, 116, 137, 138, 163, 217
Kayser hajósgazda 244
Kayser Jakab, budai vendéglős 242
Kecskemét 246
Kecskeméti kapu 146, 187, 265
kedélyzavar 287
kegyelmezés 132, 138, 189, 305
Kék Kacsa, vízivárosi fogadó 154
Kelemen Imre, jogtudós 106, 209, 214, 293, 294
kellékszavatosság 223
Kemple, obsitos 240
Kenessey Ádám, pesti polgár 273
Keppeler Rüdiger Gáspár, budai tanácsos, árvaszámtartó, a telekhivatal vezetője 62, 67, 109, 123, 126, 225, 226, 285, 298, 318
kérdőiv 83
kérdőpontok 74, 80, 81, 83, 88, 96, 98
kerékbetörés 138, 139
kereset 101
kereseti illeték 49, 119
kerítés 151—154
kerítőnő 152
Kerker l. tömlöc
Kerner János, kőszegi mészáros 151
Kernhofer, János Gergely, pesti kereskedő 249, 285
kerületi bíróság 49—50, 173
kettős házasság 148—151
kezesség 75—78, 112, 113
kézfogás 239, 245, 258
kézizálog 203—207
Khell András, budai törvényszolga 54
Khlósz Pál, jogtudós, 59
kiadatás 67, 68, 72
kielégítése hitelezőnek 305
kifogás 101, 102
kihágás 173—174
kihallgatás 74, 75
kiházasítás 281
Kindelmacher 249
kínvallatás 52, 81, 83—88, 90, 91, 96, 141
kínzókamra 168, 187
Király András, megyeri paraszt 301
Királyfürdő 225
Király Tibor 11
Kirchhofer Ferencné, pesti lókereskedő 144, 177, 265
Kirchmayr Jakab, kőművesmester 266
kirendelt gyám 286
Kirnzl, fuvaros 144
Kis György 222
Kis Jurkó 79, 91, 136, 175
kiseprűzés l. még száműzés 192
kísérlet 174
kiskorúság 80—82
kitagadás 298
Kithonich János, jogtudós 317
kivégzés 56, 91, 92, 178—180
Klag l. kereset
Klaggelt l. kereseti illeték
Kleinhackel György, pesti polgár 169
Klinger Márton, pozsonyi törvényszolga, majd hivatalszolga 53, 54, 55
Klinglmayer György, budai pék 169, 185, 271
Klosterneuburg 67
Kneissl Márton, budai ács, fertálymester, vízivárosi bíró 46, 47, 102, 107, 116, 201, 211, 229, 230, 231
Kneissl Mártonné, Mária Orsolya 122
Knipper János Bálint, pesti bíró 16
Knobsdorff-hagyaték 122
Knox Simon, kőfaragó 237
Knörler Mihály, trombitás 242
Koberg(er) kapitány 111, 255

Koch-hagyaték 312, 317
Koch Boldizsár, a Zöld Bárány fogadósa 294
Kochné 93, 99, 104
Kofen (Koven) Just Bernát, budai szabómester 284, 286
Kofné, Eleonóra Margit, budai bába 63
Kogel, pozsonyi tímár 255
Koháry család 274
Kohlbacher Lampért Mátyás, pesti harmincadellenőr 28, 66, 167, 206, 207, 234
Kokall Ferenc, budai vámszedő 146, 240, 274
koldusbíró 50, 54, 196
Koll János 160
Koll Miklós, pesti háztulajdonos 198
Kollonics Lipót, bíboros érsek 44, 123, 144, 274, 277, 313
Komárom 71, 146, 166, 216, 246
Konrád mester, budai hóhér l. Holtzmann Konrád János
Kónyi Mária 24
Koppensteini Koppenjager doktor, ügyvéd 311
Kopperg l. Koberg kapitány
Korb Ferenc, pesti asztalos 194, 232
Kormányos Miletics 81
Koschaker, Paul 314
Kostyán Mihály, Pest megyei zsoldoskapitány 61, 66, 137, 186
Kovács István, cigánybíró 220
Kovács Jánosné 284, 292
Kovács Katalin, gyermekölő 142, 143, 179, 305
Kovács Lajos 15, 16, 20, 22, 23, 25, 28, 33, 41, 44, 137, 197, 203, 207
Kováts István, pesti polgár 272
Kőbánya 61, 273
kölcsön 208—212
könyvkivonat 105—107, 108
Köppel, császári hídvámszedő 115
Körmöcbánya 125
köteléki per 273, 276, 277
köteles rész 298
kötelmi jog 208—273
követelés biztosítása 75—78, 112, 113
közbenszóló ítélet 73, 74, 80, 84—86, 95
közbűntett 11
közjegyző 310
közmunka bilincsben 23, 134, 135, 140, 156, 157, 180—183
közönséges jog 214
közszerzemény 278, 279, 291—293, 295—298
közvégrendelet 294—298
Krauss, fuvaros 235
Krauss Vencel, budai kereskedő 244
Kränzer Gábor, kamarai regisztrátor 65, 311
Krätzschmann János György, budai szindikus 43, 260, 303,
Krempl Tóbiás, budai pék, tanácsos 11, 18, 20, 43, 53, 65, 98, 106, 107, 119, 147, 166, 169, 185, 213, 214, 215, 237, 241, 260, 271, 279, 295, 296, 306, 307, 308
Kremsmünster 248
Kreutzer Janka, szolgáló 109
Kreuzer Domokos, domonkosrendi megbízott 67, 106, 108
Kreuzer Domokosné 243, 255
Krobschickné 239
Kumria, rác apáca 34, 70, 212
Kundorff Dénes, budai bognár, patkolókovács 62, 98, 102, 212, 234, 268, 316, 318
Kunstabler l. tűzmester
Kupplerin l. kerítőnő
Kurtz, Johann Ignatius báró, kamarai adminisztrátor 253
Kuschland báróné 232
kutyapecér 249, 251
Küechl Miklós György, budai szindikus 43—44, 125, 226
különélés 274—277
különvagyon 278—281
különválás 274—277
Künssberg, Eberhard Freiherr von, 278

Lachner, budai kovács 202
Lagrasser Pál, rabló l. Lockgrasser Pál
Lakatos Gábor 200, 228
Landt-Profoss 300, 301
Landts Recht l. országos jog
Lang, markotányos 124
Lang Frigyes 202
Lang István, budai paplanos 220
Langhanser János, vízivárosi bíró 47
Langhauser, ácslegény 294
Langmantel Burkhard, pesti mészáros 202
Lapp József, pesti strázsamester 58
Laskó József, budai asztalos 228, 244
Lassacher, kancellista 257
Latinka, budai rác asszony 293
látlelet 79, 85, 134
latrocinium l. rablás
Lauterpacherné 225
Laux János Péter, budai üveges 200
lázadás 172
Lázár Mihály, bajai kereskedő 244
Leckowitz Simon, budai vincellér 126, 319
Lederwass Bertalan, pesti polgár 282, 283
Lederwass-féle szántóföld 199
Leeb Pál, pesti hajósmester 219, 234, 275
Leeb Salamon 261
legelődíj 167, 206
Legirné, hitelező 207
legitima l. kötelesrész

Legitimations brieff l. törvényességi oklevél
Lehner János, pesti ács, 165, 219
Lehner Mihály, pesti bíró 28, 34, 42, 77, 92, 96, 140, 167, 173, 190, 243, 246
Leischner Vilmos l. Leistner Vilmos
Leistner Tóbiás, pesti nemes polgár 35, 60, 167
Leistner Vilmos, fehérvári, majd budai hóhér 52
Leistnerné, Susanna Catharina, Holtzmann Konrád János budai hóhér özvegye 52
Leitersdorfer Hock 219
lemenők 288
lemenők öröklése 288—293
Lendvay György, pesti tanácsos 60, 199, 318
Lendvay Györgyné 61, 160, 245
Leneckh, császári ellátótiszt 125
Lenner, pesti ácsmester 231
Lenti Gergely, pesti hajdú 251
Lentze, Hans 296
Leó-féle novella 295
letartóztatás 75—78, 96, 109—113, 114
letét 114, 242—244
lex Aquilia 271
lex commissoria 204, 207
lex Cornelia de falsis 149
lex Cornelia de sicariis 136
Libell l. kereset
licitatio l. árverés
Lidlohn l. munkabér
Lindemaier János, pesti lakatosmester 56, 251
Lindner (Lindler) András, szállító 68, 244
Lindtner Benedek, kőműveslegény 151
Linzer Benedek, vízivárosi strázsamester 57
Linzer János, pesti tanácsos, bírójelölt 28
Linzinger, jezsuita superior 70, 99, 106
Lipót I., magyar király 13, 18, 34, 300, 314
Lipótvár 216
Lipótváros, bécsi 47
Lippa 70
Liquidirte Schulden l. világos adósság
Liquidum debitum l. világos adósság
lis contestiren 218
litis contestatio 218
litterae praeceptoriales l. átterelő parancs
locatio-conductio operarum l. szolgálati szerződés
Lockgrasser Pál, rabló 23, 163
Lohr Gertrud, felbujtó 95, 96
lopás 155—162
Loth, horvátvárosi albíró 48
Lotharingiai Károly herceg 44
Löb Pál l. Leeb Pál
Ludwig János, budai expeditor 46
Lukács, pipakészítő 199, 213
Lukács Ágoston, horvátvárosi bíró 48, 313
Lukács Domokos, horvát paraszt 144
Lusics Jeromos, kapitány 290

magánbűntett 11
magánjog 197—298
magánjogi tiltott cselekmény 246—247
magánvégrendelet 293
máglya 155
Magyaróvár 150
Magyarovicsné 36, 98
maiorennis l. nagykorúság
makacs perlekedés 107
makacsság 111, 113, 119
Makkai László 9
malitiosum propositum l. gyilkos szándék
mandatum compulsorium l. sürgető parancs
mania l. elmebaj
Mannersdorfi uradalom 68, 93, 147
Mannheim 131, 148
Manoli, kapitány 217
Mantl Lőrinc 134
Marckhrichter l. vásárbíró
marhalopás 156
Mária Krisztina, kikeresztelkedett török nő 93, 141
Mária Terézia, magyar királynő 78
Máriakép, budai fogadó 143, 217
maritalis potestas l. férji hatalom
mariticidium l. hitvesölés
Markutt, német birodalmi szabó 146
Martinelli káplár felesége 141
Martinkovicsné 93, 109, 146, 147
Martinovics Jankó 221
Márton, pesti gombkötő 135, 153
Marx, Karl 9, 10, 299
Mascardus, jogtudós 275, 317
Mátai János, csornai konventi atya 18
Matthi Ádám, vízivárosi tímár 204
Matthias, pesti ácsmester 256
Mayer, budai kőművesmester 233
Mayer, vincellér 226
Mayer János, budai asztalos 104
Mayer János, budaimészárosmester 97, 216
Maylin, Ulrik Benedek, budai szindikus 37, 38, 44, 46, 59, 198, 248, 257, 293, 297
Mayr Borbála, tiroli nő 142, 151
Mayr Franciska, 162, 181, 304
Mayr Simon, Mayr Borbála apja 151, 191
Mäzinger Farkas, budai kőművesmester 114, 121, 210, 212, 224, 243, 276, 281, 305, 313
Mednyánszky Pál, kancelláriai tanácsos 37
Medveczky Mihály, pesti strázsamester 58
megbélyegzés 191, 192

megbocsátás 133, 144, 146
megkeresés 68, 123
megkövetés 193—194, 258
megszégyenítés 157—158, 190—194
megyei törvényszék 60
Megyer 301
Méhes Jakab, kezes 228
Meissner, a bécsi Sárga Sas vendéglőse 240
Meister Mátyás, pesti polgár 199
Memorial l. beadvány
Menzeck Istók, szolga, állattolvaj 111
mérgezés 130, 143
Merkl Katalin 143, 289
mértékhamisítás 164, 222
Mertz Gergely, szűcs 202
Messkirchen 54
Metz Benedek, nikolsburgi kereskedő 203
Mezneries Iván 11, 51, 74, 75, 77, 86
Mezősi Károly 31, 33
Michael János, kovács, emberölő 132
Mieser Fülöp Jakab, budai ügyvéd 36, 119, 171, 200, 218, 221, 226, 301, 311, 312, 313, 314, 315
Miksa, I., császár 19
Miksa II., császár 1573. évi rendelete a lex commissoria eltiltásáról 204
Milinkó Jován, zombori rác tolvaj 160
Miller doktor, tábori orvos 199, 297
Milovanovics, tabáni bíró 270
Minorennitet l. kiskorúság
Miskó, hamzsabégi rác hajóslegény, gyilkos 30, 132, 189
Mobilien l. ingóságok
Modauer György, pesti ezermester, hitvesölő, 30, 51, 67, 79, 86, 87, 129, 139, 140, 153, 175, 176, 182, 189, 254, 274
moderamen inculpatae tutelae l. jogos védelem
Mohács 132
Molitor, sarlatán 236
Mollay Károly 185
Molnár Éva 51
Móra Ferenc 50
moratorium 34
Morelli, Antonio, Pietro Strudl császári kamarai festő udvarmestere, 121 122
Morgengab l. móring
móring 278, 279
Morthäter l. gyilkos
Mosel János Antal, pesti szindikus 20, 21, 34—38, 45, 46, 113, 175, 319
Mosel János Antal 1697. évi jogkönyvjavaslata 27, 28, 33, 89, 99, 101—105, 107, 113, 115, 119—121, 122, 123, 124, 197, 199, 215, 260, 281, 282, 285, 286, 288, 291—298, 310
Moser János György, Landt-Profoss, majd Profoss Leuthenandt 300, 301, 303
Mörderer l. gyilkos
Mucsi János, molnár 271
Multz János Ehrhardt (Eberhard), licentiatus iuris, császári közjegyző, budai ügyvéd 54, 99, 104, 165, 295, 296, 298, 311, 312, 313
munkabér 227—230
munus curatorum l. gondnokság
Musztafa basa, belgrádi török kereskedő 81
mutuum l. kölcsön
Mühlherr l. malom
München 312
Münich, kovács 62
Mütterliche l. anyai örökrész
Mynsinger, Joachim von, német jogtudós 317

Nagl János, halászlegény 92, 133
Nagy Gergely 274
Nagy István 196, 225, 300
Nagy Lajos 26, 48, 49, 63
nagykorúság 286
Nagykőrös 221
Nagymaros 148
nászajándék 278—280, 285
Natl Jakab 64, 162, 220
Natl Jakab örökösei 37, 64, 65
Natter, Joannes, jogtanuló 311
natürliche Lebens Defension l. jogos védelem
Neander János Beatus, pesti városkapitány 43, 172, 215, 216, 281
Nebenhandlung, a kereskedősegéd önálló kereskedői tevékenysége 241
Nedeczky Ferenc Ádám, pesti apátplébános 78, 277
Nedelko l. Demetrovics Nedelko
német jogtudomány 317—319
Németvölgy, Budán 126
Nepos Fülöp, bécsi nyelvmester 101, 217, 218
Neuberger, orvos 235
Neufeld-ügy 229
Neuhold Lipót, budai polgár 164, 201 202, 259
Neumeyerné 50
Neutra János, budai polgár 249, 254
Nidrolt, budai vincellér 134
Nigel János 226
Nikolsburg 203
Nis 217
Notwehr l. jogos védelem
novatio l. tartozásátvállalás
női különvagyon 278—281
nőtartás *(Kost, Alimentations mitl)* 275—277, 282—283
Nürnberg 124
nyílvános megkövetés 194
Nyitra 146, 165

nyugta 211
nyújtópad 87

Oberaigner Ferenc, molnárlegény 111, 241
Oberleüther, ügyvéd 30, 131
Óbuda 29, 71
Ócsa 249
okirat 164
okirathamisítás 164
okirati bizonyítás 105—106
oldalági öröklés 288—293
Olipez András, jezsuita superior 212
operae liberales 235
operae publicae l. közmunka
Oppenheimer Sámuel, bécsi császári faktor 125, 203, 310
OPTK (Osztrák Polgári Törvénykönyv) 222
opus publicum l. közmunka
Orbanecz Mátyás 244
Orbay Tamás, víziárosi szablyakészítő 253
ordinaria taxa l. rendes díjtétel
ordo iudiciarius l. bírósági rendtartás
orgazdaság 155, 160, 161, 162
Ormastné 277
országgyűlés, 1687. évi 9, 16
országgyűlés, 1708. évi 38, 160, 293, 319
országos jog 316
országrendezési bizottság (Einrichtungs Commission) 28
orvosok 58, 62, 63, 78—80, 134, 141, 235—238
orvosi tevékenység 235—238
ostorozás 155
osztályra bocsátás 289
osztrák gyámsági rendtartás 284—287, 318
Osztrák Polgári Törvénykönyv l. OPTK

Öffentliche Bestrafung l. megszégyenítés
önbíráskodás 168, 268
önhatalmú zálogolás 205, 272
önkényes kielégítés 204
örmények 135
öröklési jog 288—298
örökösnevezés 297—298
örökösödési illeték 124
őrültség 135
ősiség 290, 296
Öttinger Mózes, szolga 156
özvegyi öröklés 292

pacta dotalitia l. házassági szerződés
Pálffy Pál gróf 226
pallosjog 17, 21—27, 31, 68, 180, 304
Palm, David von, udvari kamarai tanácsos bizottsága 25
pálos szerzetesek 211
Palota 137
Pan Katalin, férjgyilkos 21, 138, 139, 179, 191
panaszbeadvány 257
Pankknecht l. székálló legény
Panormitanus, jogtudós 316
Panowskyné, Schuka Katalin 125, 228
Panteli, liszttolvaj 90, 156, 181, 190
Pap Gergely 223
Papolaskovics György, gyilkos 23, 78, 79, 81, 132, 133, 175, 181, 304, 305
Paraphernal l. női különvagyon
Paraphernal guet l. női különvagyon
Paraphernal Sprüchen l. női különvagyon
paráznaság 151—154, 158, 249
Partitenmacher l. pártoskodó
Partky Keresztély, budai polgár 76, 218, 313
pártoskodó 251
Passau 123
Pásztor Mihály 16, 19, 20, 23, 31, 32, 38, 45, 51, 60, 64, 137, 196, 240, 269
paterna legitima l. atyai örökrész
paternum l. atyai örökrész
Pató János, huszár 29, 163, 305
Patsche (Page) Péter Pál, koldusbíró 50
Paukenhaider János, budai polgár 101, 169, 184
Paulus de Castro 316
Pavics, pék 260
Pämmer János, szőlőcsősz 82, 86, 91, 145, 186, 301
Pécs 38, 166
Peinliche Frag l. kínvallatás
Peinlicher Inquisitions Prozess l. inkvizitórius eljárás
pellengér 52, 157, 192, 193
Pengel János György, budai hóhér 50
pénzbüntetés 194—196
pénzhamisítás 163
perbebocsátkozás 101, 102
perbeli felelet 307
Perdoviczki-ügy 224
Perger Zsigmond, pesti fazekas 69, 154
Peringer György Kristóf, pesti polgár 171
perköltség 119, 120
Persiza Joan, rác 140, 177
Personal Arrest l. személyfogság
Pest vármegye 60
Pest város 1703. évi kiváltságlevele 31, 41, 61
pesti jogkönyv tervezete (1697) 27, 28, 33, 89, 99, 101—105, 107, 113, 115, 119—121, 122—124, 197, 199, 215, 260, 281, 282, 285, 286, 288, 291—298, 310
pesti plébános 147, 151, 266, 276, 283
pesti Szentháromság-szobor 208
Pétervárad 147, 217, 242

Petschmann, pesti albíró 16, 42, 194
Pfandgeld l. hajtópénz
Pfändung l. önhatalmú zálogolás
Pfeffershoven, Johann báró, tábornok, utóbb marsall, budai katonai parancsnok 36, 62, 65, 132, 232, 262, 264
Pfertschinter l. kutyapecér
Pfingstel Jakab, pesti polgár 101
piacbíró 50, 58, 167
Piernbaum György, himbergi szélhámos, bigámus 151, 155, 164
Piffel, fuvaros 191
Pinelli báró, osztrák földesúr 126
Piren (Büren) János Bernát, budai fürdős 236
Pizel, budai varga 202
Plank Margit 148—150
Plass von Mülleuthen, adminisztrátor 20
Plazer, káplár 263
Pleyern Joseph, kamarai tanácsos 227
Pobics Péter, pesti rác szappanfőző 245
poena corporalis l. testi fenyítés
poena extraordinaria 134, 137, 142, 162, 174, 177—178
poena ordinaria l. halálbüntetés
poena publica l. megbélyegzés
polgári határidő 117
polgári joghatóság 41
polgármester 9, 13, 33—39, 41—43, 100, 101, 117, 118, 168, 169, 171, 172
polgárőrség 19, 36, 57, 173
Pollermann Mátyás, pesti tanácsos, bírójelölt 28, 91, 99, 171, 172, 271
Poschla Ferenc, budai szabó 235
pótló eskü 105, 106, 108, 126
pótvégrendelet 293
Pozsony 42, 53, 124, 164, 218, 221
Pöckh Jakab, strázsamester 57, 93, 213
Pöffel Vencel, fuvaros 133
Pöller Jakabné 140
Pönfall 258
Pötting gróf, ezredes 17
praedonatus l. rablás
praemeditatio l. előre megfontolt szándék
praesumptio Muciana 292
Praesumption l. vélelem
Prága 125
Pranger l. pellengér
Prauss Salamon, budai fuvaros, gyilkos 133, 272
Praxis Criminalis
7 c. 301
8 c. 72
9 c. 72, 94—97
10 c. 94—97
11 c. 94—97, 129
12 c. 94—97
13 c. 94—97
14 c. 80—83
15 c. 80—83, 94
16 c. 80—83
17 c. 95
18 c. 72
19 c. 94
20 c. 317
21 c. 72, 75
22 c. 74, 94
23 c. 76, 80
25 c. 78—80
26 c. 75—78
27 c. 184
30 c. 77
32 c. 75, 83
33 c. 84—86
35 c. 80, 84—86
36 c. 82
37 c. 86—88
38 c. 86—88
39 c. 86—88
40 c. 86—88
42 c. 88—89
44 c. 135, 142, 175, 176, 178, 190
48 c. 179
49 c. 191
51 c. 179
52 c. 180, 181, 184, 191, 192
54 c. 90—94
55 c. 90—94
56 c. 89, 90
59 c. 129, 130
60 c. 130, 131
61 c. 132
62 c. 131, 135, 137, 260
63 c. 135
64 c. 136
65 c. 137—140
66 c. 79, 85, 140—143
68 c. 140—143
70 c. 138
72 c. 130, 143
73 c. 143, 144
74 c. 143, 144
75 c. 143, 144
76 c. 145, 146, 147
77 c. 148—151
80 c. 151—154
81 c. 151—154
82 c. 154
83 c. 154, 155
84 c. 155—161
85 c. 161, 162
86 c. 162, 163
87 c. 163
88 c. 164
89 c. 164, 222
93 c. 164, 165
94 c. 165
96 c. 166
97 c. 166
99 c. 166

praxis iuris l. joggyakorlat
Prenner Farkas András, császári kapitány, budai polgármester 15—17, 69, 70, 125, 226
Presel (Pressl) Bertalan, pesti üveges 169, 249, 301
Preuss Salamon l. Prauss Salamon
Proberger Jakab, pesti bíró 20, 34, 55, 101, 104, 116, 140, 169, 171, 186, 190, 204, 225, 307
processus inquisitorius l. inkvizitórius eljárár
processus ordinarius l. írásbeli per
processus sollemnis l. írásbeli per
processus summarius l. szóbeli eljárás, szóbeli per
procurator l. ügyvéd
prófosz 111, 161, 165
prófoszhadnagy 300, 301
Protectionales l. moratorium
Pupillar sachen l. gyámság
Pupillen Raithhandler l. árvaszámtartó
purgálás l. tisztítóeskü
Purkhardt Pál, pesti tanácsos 234
Puskaporos Miskó, rabló 91, 163, 181, 182
Putanics Ker. János prépost, pesti plébános 194, 208

Quadro, kereskedő 15

Raab Vid, székálló legény 241
rablás 162, 163
rabszolgakereskedés 203
Rác Mihály, pesti kezes 215, 263
Rác Mihály, szolgalegény 133
rácbíró, tabáni 22, 48, 49, 63, 301
rácok 36—38, 63, 64, 70, 82, 85, 91, 93, 118, 132, 147, 156, 164, 178, 301
Radovich Miklós, kapitány 301
rágalmazás 247—260
Ragen, őrnagy 62
Raithmayr, volt budai szakács 253
Rakita György, pesti mészáros 246
Rákóczi-szabadságharc 9, 12, 31, 34
Ramhofer-ügy 213
rapina l. rablás
Rapoldt-ügy 233
Rathsdiener l. tanácsszolga
Rathsherr l. tanácsos
Rathsverwandte l. tanácsos
ratificatio l. jóváhagyás
Ratification l. jóváhagyás
Rauch, budai késes 122, 125, 127
Rauffhandel l. dulakodás
Räbel, osztrák adótiszt 223
Real depositum l. letét
Real Hypothec l. jelzálog
reáliniuria per 260—270
Real-iniurien l. reáliniuria per
receptum nautarum, cauporum et stabulariorum 243, 244
Rechnungs-Brief l. gyámi felmentvény
Rechtes-lehrer l. jogtudós
Rechts-Tag l. törvénykező nap
recursus l. fellebezés
Regierungs Consuetudinarium zu Wien 318
regressus l. visszkereseti jog
Reichmann Zsuzsanna 268
Reichs Compilatores 294
Reichs Recht l. birodalmi jog, római jog
Reimb Ferenc, mézeskalácsos 216, 263
Reinhold (Reinold) Ker. János, budai fogadós 74, 76, 77, 83, 94, 101, 143, 160, 195, 201, 217, 281, 297
Reinisch László 232, 297
Reinprecht, boltiszolga 95
Reithner, rézműves 238
Reitter vom Rittersheimb, Johann Georg, ellátási főbiztos, 158, 260
Relković Neda 185
remissio l. kiadatás
rendes díjtétel 119
Renolde l. Reinhold
represszália 71
Restitution seiner Ehr l. becsület helyreállítása
Revers 259
Reyer Gábor Mihály, kamarai tisztviselő 122, 209, 218, 260, 280, 307
Ridel Vilmos, tolvaj 94, 201
Ried, pesti gyám 285
Riemerné 241
Riess Gáspár, pesti kádár 108, 238, 243, 255
Rigler Bálint, roggendorfi vincellér, majd budai törvényszolga 54
Rindsberg kapitány 206
Rittersheimb l. Reitter
Roedl János, budai mészáros 230
Rolandus Passagerii, jogtudós 316
Roll, budai vincellér 283
Rollier, pesti kirurgus 236
Róma 139
római jog 10, 12, 27, 46, 66, 72, 81, 95, 97, 98, 105, 123, 136, 161, 165, 166, 167, 293, 296—298, 299—320
Rosbach, jogtudós 317
Rost János, budai bognár 76, 81, 82, 83, 106, 107, 129, 130, 145, 225, 239, 275, 276, 279
Rozina, pesti lány 141
Röckh György, pesti lakatos 50, 231
Röggendorf 54
Rubendunst, zálogadós 204
Ruhehofer, győri kalapos 146
Rumely Péter, rác 153, 195
Rumormeister, bécsi erkölcsrendészeti közeg 147

Saffran Lőrinc, udv. kamarai prokurátor 295, 296
Salgari József, egri harmincadellenőr 64, 260, 262
Salgari Péter, budai tanácsos, polgármester, postamester 16, 243, 296
Salome, bajor szolgálólány 139
salvus conductus 34, 136
Sambhauer, kirurgus 91, 177
Sambhauer Mihály, pesti boltiszolga 136, 181
Sándor, pesti molnár 206
Sandtbach Mária Anna, gyermekkitevő 85, 141
Sárga Sas, bécsi vendéglő 240
Sarlay (Congati) János pesti gombkötő 165
Sarlós Márton 72
Saskó Miskó, ökörtolvaj 68
Satz Brief l. betáblázási okirat
Satzinger Ferdinánd, budai molnár 251
Sauttermeister Frigyes, budai polgármester 36, 42, 63, 188, 248, 258, 305
Sax Simon, pesti kötélverő, szószóló, kirendelt gyám 138, 285, 286, 289
Saxlné 241
Scaccia, jogtudós 317
Schach Mihály 186
Schadloss Brief 216
Schallner Ferdinánd, göllersdorfi vendéglős 99, 104, 294, 295, 312
Schambogen, jogtudós 317
Scharffrichter l. hóhér
Scharl Ferenc, újlaki bíró 48
Scharl Ferenc 167
Schattenberger Mátyás, halász 227
Schebendeg János, budai uzsorás 210
Scheibelhoffer Jakab, budai szolga 144
Schelb, pesti puskaműves 271
Schellhaus József, pesti vendéglős 93
Schelm 249, 251, 252
Scheltworth l. gyalázkodás
Scherardin l. Gerardin
Scherer János György, budai kardcsiszár 227
Scherge l. törvényszolga
Schifflinger Tamás, pesti kőműves 233, 267
Schirmung l. jogszavatosság
Schlemmel Mihály, házasságtörő 145, 177
Schlissgeld l. tömlöcpénz
Schmall Lajos 16, 42, 45, 153
Schmidt, budai szíjgyártó 287
Schmidt, Eberhard 12, 51, 72, 74, 76, 132, 137, 174, 175, 176, 179, 180, 182, 184
Schmidt János Ferdinánd, pesti mészáros 246
Schmoltz kapitány 238
Schmöger Gergelyné 280
Schneer János, pesti molnármester 228
Schneidewinus, jogtudós 317
Schorr György, pesti vásárbíró, strázsamester 50, 58, 165, 172, 195, 250
Schrader, kremsmünsteri komornyik 245, 248
Schriftensteller 311
Schrifftlicher Process l. írásbeli per, írásbeli eljárás
Schrodsedl Orbán 122
Schröder György, budai tanácsos 278
Schrötter, körmöcbányai pénztáros 125
Schuka Katalin l. Panowskyné
Schuka Tamás 126
Schulz Márton, budai koldusbíró 50, 54
Schurke 252
Schurtz Boldizsár, kereskedő 217, 218
Schwartz Márton, budai önöntő 211, 289
Schwarzenberg 72, 75
Schwartzeysen Mihály, újlaki bíró 48, 272
Schwechat 133
Schweidler, hadnagy 62, 289
Schweinfurt 139
Schwingheimb, adminisztrációi segédtitkár 126
Section l. boncolás
seditionis crimen l. lázadás
Selig János, budai seborvos és halottkém 58, 63, 78, 80, 235
semiplena probatio l. félbizonyíték
senior l. tanácsos
sententia l. ítélet
sententia interlocutoria l. közbenszóló ítélet
separatio l. különválás
sequestrum
sequestrum et curatura l. zárgondnokság
Serie Anna Mária, zálogadós 207
Servitut l. szolgalom
Session Geldt l. ülésdíj
Sib Gezi l. Szép Gergely
Sichl, parázna, orgazda 153, 192
Sigl András, iglaui polgár hagyatéki ügye 124, 298, 312
Sikkasztás 165
Silio Péter, nyéki kereskedő 245
Simonovics Péter 229
Sintér 50, 51
Sinzinger Mátyás, pesti takács 224
Sipkovics, komáromi rác 70
Sitzgeld l. ülésdíj
Skaricza Gábor, pozsonyi ügyvéd 124
Skur János Károly, budai fürdős 225, 237
Smolkay Miklósné, Sinka Ilona 17, 34, 92, 138, 178, 305, 306, 308
societas l. társasági szerződés
socii criminis l. társtettesek
sommás kereset 98, 266
sommás per 97—99, 103

sommás vallomás 74, 80, 84
Somod 71
Somody György, kamarai huszár 301
Sopron 67, 117
Soyer Lukács, kőműves, orgazda 161
Sőtér Ferenc, Pest megyei alispán 85, 156, 180
spanyolcsizma 87
Sparber atya 130, 260
Spazierer Jakab, víziárosi háztulajdonos 224
Spazz-ház, Budán 226
Spazz, Rocco, császári építőmester 232, 264
speciale iuramentum l. eskü
Speculari János, első pesti csendbiztos 58
Spenger János, fürdős, víziárosi bíró 36, 46, 47, 49, 77, 171, 185, 203, 214, 215, 259
Spezialinquisition 74
Spiegl-ügy 213
Spielmann ügyvéd 312
Spitalmueter 79
Spitzbub 252
Spörr l. bírósági zárlat
squalor carceris 184
Stadler József, kötélgyártó 95, 96, 164
Stadt Gerichtsordnung (bécsi) 98
Stadtschreiber l. szindikus
Stanisa, pesti rác 208
Starhemberg-ezred 30, 175
Stattdiener l. tanácsszolga
Stattpartitereymacher 250
Stattwachtmeister l. strázsamester
Stattwachmeister-Leuthnant l. strázsamester hadnagy
Státusper 274
statutum 292
Staupbesen l. vesszőnyaláb
Steeger, Johann von 60, 199
Steinbrecherné, pesti asszony 263
Steiner György, budai fuvaros, strázsamesterhadnagy 57
Sterb Recht l. örökösödési illeték
Steyrer Bálint, brnói polgár 244
Stintzing, Roderich 98
Stocker Lőrinc, budai doktor 236, 264
Stockhaus l. tömlöc
Stoinics Lukács, horvátvárosi bíró 48
Stom, ezredes 260
Stöckl Péter, budai ács, víziárosi esküdt 46, 47, 231, 259, 313
Strasser, ezredes 18, 230
strázsamester 29, 39, 49, 50, 52, 54, 56, 57, 76, 80, 93, 100, 102, 113, 116, 118, 121, 140, 152, 164, 165, 168, 184, 185, 220, 266
strázsamester hadnagy 57—58
Strudl, Pietro, császári kamarai festő 121
Stublantz Gergely, pesti puskaműves 262, 265, 289
stylus curiae 81
stylus procedendi 296
Styrumb gróf 319
Suchentrunckh György, pesti kovács 106, 227, 233, 266, 269, 277, 279
Summarische Klag l. sommás kereset
Summarische Verhandlung l. sommás per
Summarischer Aussag l. sommás vallomás
Sunkó György, záloghitelező 203, 219
Sunkó Jurkó 78
suppressio infantum l. gyermekölés
Suttinger, Joannes, Baptista, osztrák jogtudós 19, 49, 60, 66, 68, 75, 77, 89, 91, 105, 108, 109, 112, 120, 123, 124, 130, 143, 147, 166, 176, 189, 190, 197, 204—206, 210, 213, 214, 215, 216, 223, 226, 229, 242, 243, 278, 280, 282, 288—293, 295, 298, 300, 305
Sünigen, borbély 266, 307
Sünigen Katalin 255
sürgető parancs 36

Szabó Gábor 252
Szabó György 92
Szabó Ilona, pesti házasságtörő 146
Szabó Istók 228
Szabó Komán 224
Szabó Mihály 281
Szabó Mihók 163
szakértői szemle 78—80, 201
szakértői szemlebizottság 201
szakértői vélemény 79, 80, 82, 141
Szalai Pál 199
számüzetés 56, 89, 96, 145, 146, 152—154, 190—194
szándékosság 87, 131, 135, 175, 176
Szarka Máté 219
szavatosság 223
Szécs 223
Szeged 26, 38, 234
Szegedi Mihály 161, 219, 239
szégyenpolc 157, 164, 192, 193
székálló legény 164, 241
Székesfehérvár 29, 32, 71, 303, 316
Szekfű Gyula 24
Szekszárd 123
szembesítés 82, 83
személyfogság 110—113, 114
Személyi Kálmán 204, 214, 222, 231, 235, 239, 246, 271, 292
Szemerédi Benedek, kereskedő 115, 122, 203, 228, 245, 253
szemle 79, 80
szemledíj 91, 120
Szent Zsigmond kápolna 194
Szentendre 234, 290
szentségtörés 142
szentségtörő lopás 161—162

szentszék 59, 147, 273, 275, 276, 277, 301, 305
szentszéki per 276, 277
Szép Gergely 207
szepesi kamara 34
szervita rendiek 254
szerzetesek 52, 59, 70, 154, 189, 254
szerződések 208
szindikus 123
szóbeli per 97—99
szóbeli sérelem 164, 165, 247—260
szolgálati szerződés 227—230
szolgalom 200
Szolnok 34
szomszédjog 197—201
szökés 77, 110, 111, 166
Szöllősi Pál 147, 252, 270
Szöllősi Pálné, házasságtörő 95
szőlő-teleklevél 204
Sztanna, gyermekelemésztő 142
Szűcs János, pesti polgár 221
szükségszerű örökös 288
szüret letiltása 115, 268
szűzességi bizonyítvány 255

Tabán 26, 47, 48, 93, 102, 157, 175
Tábor Miksa 267,
tagadás 84
Tagányi Károly 300
Takáts Sándor 15, 34, 60, 149, 167, 172
talio 158, 257
Tamás páter, vízivárosi vikárius 229, 259
Tamás, székesfehérvári rác 234
Tamás Györgyné, rác asszony 273
Tampo Péter, szőlőbirtokos, tolvaj 207
tanács 41
tanácsi láda 114, 196
tanácsos 41—45, 123, 125
tanácsszolga 55, 57, 102, 114, 120
tanácsülés 24, 41, 99, 100, 101
tanúbizonyítás 80—83, 88, 94, 102—105
tanúkihallgatás 80—83
tárnoki jog 308
tárnoki szék 13, 23, 30—32, 296
tárnoki városok 31
társaság 244—246
társasági szerződés 244—246
társtettesek 81, 177
tartásdíj 91, 92, 275, 278—280, 281
tartozásátvállalás 309
Tas 246
Tassner (Taschner) Tamásné, pesti fuvaros özvegye 220
Tatzon István 96
Taubner Mária, gyermekölési ügye 73, 142
Tavonath-bizottság 13, 33
teherbeejtés 282
telek tulajdonjog l. ingatlan tulajdonjog
telekkönyv 13, 114, 197
telekkönyvi hivatal 198, 199, 203, 300
temerarium litigium l. makacs perlekedés
Templ Pál, pesti mézesbábos 77, 96 167, 221, 248
templomi lopás 161, 162
tényleges végrehajtás 115—117
Teodor, kapucinusrendi szerzetes 294
terhelt kihallgatása 80—84
természet elleni fajtalanság 143, 144
testamenti factio activa l. végrendelkezési képesség
testamentum l. végrendelet
testamentum nuncupativum l. végrendelet
testamentum sollemne l. végrendelet
testi fenyítés 11, 156, 190—194
testi sértés 80, 260—270
testis iniuratus 104
Thiel Dániel, szabólegény 186
Thomasa Ipzanova, rác tolvajnő 96
Thurmann Kristóf, budai órás 17, 202
Thüllingné 286, 289
tiltott cselekmények 246—273
Timoteovics, rác 309
tisztító eskü 94, 95, 96, 108
titoktartási kötelezettség 80, 103
Torday Lajos 11, 97, 108
Toscano-ügy 233
Tóth András 16, 20, 21, 25, 27, 28, 41, 45, 60, 100, 167, 186
Tóth Mihály, pesti polgár 61, 201, 203, 211, 239
Tóth Mihály, zsámbéki jobbágy 68
Tödtenwolff Ferenc Ferdinánd, budai strázsamester 57, 93
tömlöc 52, 54, 58, 76, 91, 93, 138, 183—190
tömlöcpénz 58, 91, 190
Török János, pesti fuvaros, háztulajdonos 221, 256
Törökbálint 157
törvények 1647: 93. tc. 60; 1715: 27. tc. 288, 293; 1723: 53. tc. 106; 1729: 30. tc. 108
törvényes öröklés 288—293
törvényes zálogjog 122, 227, 280
törvényesítő oklevél 251
törvényességi oklevél 274
törvénykező nap 99, 100
törvényszolga 27, 29, 30, 38, 49, 50—57, 76, 80, 82, 87, 92, 93, 113, 135, 146, 159, 161, 164, 169, 174, 183—190, 300, 301
törvénytelen gyermek 254, 274
transactio 258
Trautmann 98
Trencsén 126
Trichler, von 243
Trifanovics Jurkó 263

Trost, hadbiztos 264
tulajdonjog 197—208
Turóczi-Trostler József 51
Türck, kapitány 96
tűzmester 263
tűzokozás 271

Udi Pál, német birodalmi fuvarosszolga 298
Udi Pálné, hitelező 210, 211
udvari haditanács 36—38, 64
udvari kamara, 12, 15, 17, 22, 26, 33—, 64, 73, 79, 137, 138, 143, 284, 299, 300—310, 319
udvari kancellária 33—35, 138
Újlak 30, 119, 180, 183
újszerzeményi bizottság 24, 31
undichtig (becstelen) 251
Unerheblichkeit, panasz jelentéktelensége 257
Unger János György, budai polgármester 23, 53, 91, 101, 114, 116, 117, 166, 169, 185, 198, 212, 216, 229, 256, 257, 275, 278, 279, 280, 287, 309
Unklaghafftheltung, hitelező kielégítése 270
Unterpfandt l. alzálogbaadás
Urban Domokos 198
Urban János 239
Urfehde l. békeeskü
úriszék 19, 68, 76, 77, 79, 102, 119
Urphed l. békeeskü
Urphedt Brecher, Brecherin l. esküszegő
usus fructus 280

ügyvéd 81, 98, 99, 310, 311—314
ügyvédvallás 276
ügyvitel 239—242
ülésdíj 119

Vác 68, 71, 151, 152, 222
vádeljárás 94—97
vádirat 94
vádló 94—97
Vágó Mihály 210
vagyoni végrehajtás 113—117
Vajna Károly 18, 50, 51, 180, 183, 192—194
válás 147, 148, 277
vállalkozási szerződés 230—235
Valló Ferenc, komáromi kovács 216
vallomás 83, 84
váltó 217—219
váltóintézvény 217—219
váltókereset 217—219
váltókibocsátás 217—219
váltóleszámitolás 217—219
váltóper 217—219
Valval Edict l. hirdetmény
Vanosi Ferenc Gáspár Kristóf, budai bíró 319
Vanosi Lőrinc, székesfehérvári harmincados 34, 117
varázslat 130, 131
Varena—Caresana-cég 309
Varga Endre 10, 76, 97, 314
vargalegények sztrájkja Budán 29, 56
városi pecsét 16, 45, 47, 100
vásárbíró l. piacbíró
Vatula János Jakab, volt osztrák tiszt, majd harmincadhivatali ellenőr, Pest első bírája, 15, 42
Vätterlicher Erbtheil l. atyai örökrész
védőirat 97, 130, 317
végítélet 88—89
végrehajtás 109—117
végrendelet 123—127, 288—298
végrendeleti öröklés 293—298
végső ok 264
vegyesbizottság 118
Veit Mátyás, kereskedősegéd 96
Veitl, budai kovács 202
vélelem 255
venefícium l. mérgezés
Verbal-iniurien l. szóbeli sérelem
vérdíj 133, 172
Veresegyház 139, 155
Veresmarti Mihály 234
vérfertőzés 143, 144
Verlöbnuss l. eljegyzés
Veronese, Marco 70, 122, 126
Versatz l. kézizálog
Versaumbnus l. munkabér
Versicherung l. követelés biztosítása
Veszegin Mihály l. Wesselini Mihály
vétlen felelősség 221—222
vétlen károkozás 221, 222
Vice-Stattrichter l. albíró
Vicsay Istók, bigámus 148, 305
Vida György 177
világítás l. egyházi jellegű büntetés
világos adósság 69, 106, 110, 207, 209
Vilmos, ferencrendi szerzetes 249
violatio sepulchrorum 162
Virág István 64
Viskovics Tamás, szolga 134
vis maior 234, 243
visszaesés 178
Vitó, balkáni kereskedő 217
Víziváros 46—49, 57, 93, 100, 102, 171, 241
vizsgálat, általános 74, 75, 76
vizsgálat, különös 74, 75
Vogldischlerin 249, 251
Vogtbarkeit l. cselekvőképesség
Voltelini, Hans 98

Vormünder l. gyám
Vossmayr János, budai ifjú 173
Vossmayr örökösök 200
Vukosan, rác 90, 156, 181, 190

Wabel, budai lakatoslegény 266
Wabler Ferencné, budai asszony 80, 168, 178, 200, 270
Wachinger Lőrinc, káromkodó 129, 182
Wagenseill ezredes, hitelező 69, 209
Wagner Dénes, pesti polgár 208
Wagner Keresztély, budai törvényszolga 53, 54
Wahl Ignác, budai polgár 263
Waibel, festő 164
Waidgeld l. legelődíj
Wallisch Gottfried, fogadós, szentségtörő tolvaj 82, 83, 86, 90, 98, 130, 161, 184, 216, 225, 229, 280, 281, 304
Wallner Jakab 263
Walter Tamás 235
Walther, Bernhard, ausztriai kancellár 291
Wäpler l. Wabler Ferenc
Weber János, pesti tanácsszolga, vincellér 55, 272
Weber, pesti fürdőasszony 205
Wechsel l. váltó
Wehringer, rézműves 93, 140, 146, 274
Weiner Péter, budai mészáros 107, 241, 246
Weingarten Grundzetl l. szőlő teleklevél
Weinreich Gottfried, bestialitással vádolt 144
Weinschenk János, pesti polgár 219, 266, 292
Weis Mihály, budai borkorcsolyás 262
Weis-Articul l. bizonyítandó cikkek
Weiss, Egon 19
Wellmann Imre 34
Welz, Michael, jogtanuló 311
Wenckh András, pesti törvényszolga 55
Werini Miklósné 146
Werlein Johann Stephan, báró, kamarai inspektor 15, 28, 34, 59, 138, 303, 310
Werter János, tábori gyógyszerész 237
Wesselini Mihály, rác 62, 237
Wexel Zödl l. váltó
Widerlaag l. nászajándék
Widtmann Ulrik, Glöckelsberg ezredes lakája 92, 134, 181
Wilfersheim(b), Johann Nikolaus von, tábori élelmezési biztos 19, 30, 125, 159, 177, 212, 256, 266, 302
Wilhelm Mihály, seborvos 79, 160
Wiltzel (Wiltzl) Mátyás, budai festő 233, 250, 275, 281
Wimber Pál, marhakereskedő 246
Windsheim, német birodalmi város 289
Winkler, kapitány 17
Winkler, kereskedő 281
Wirkliche Hülff l. tényleges végrehajtás
Wirnss Vilmos, pesti felcser 236, 237
Wodar Sztoján, vízhordó 140, 177, 181
Wohin Simon 235
Wolf, őrmester 91
Wolf György, vízivárosi szabó és halkereskedő 272
Wolff, ezredes 106
Wolff, győri rác 211
Wormsi reformáció 72
Wotgy András, budai szabó 62, 265
Wujó, budai rác 293
Wurmb Ker. János, a budai pékek céhmestere 46, 215, 216, 223, 240
Würnitz 126
Würöckh, pesti szabó 216

Zágráb 156
Zaiger 29
zálog 203—207, 272, 273
zálogadós 203—207
zálogbaadás 203—207
zálogbitelező 203—207
zálogtárgy 203—207
Zandl Bernát, bajor fiú, tolvaj 52, 74, 78, 80, 82, 83, 161, 162, 178, 303
zárgondnokság 287
Zaunockh János, Buda első városbírája 13, 38, 41, 43, 80, 111, 170, 200, 235, 260
Zeball Mihály, budai expeditor 46
Zennegg, Georg Christoph, az adminisztráció tanácsosa 154
Zichy István gróf, zsámbéki földesúr, tábornok 241, 271
Zinhausen, seborvos 270
Zöld Bárány, budai fogadó 294
Zöld Koszorú, budai csapszék 240
Zuchthaus 181, 182
Zuegebrachtes Guet l. kiházasítás
Zwickel, német arató 253

A kiadásért felelős:
BERNÁT GYÖRGY
az Akadémiai Kiadó igazgatója

⁂

Felelős szerkesztő:
FEHÉR JÓZSEF

⁂

Műszaki szerkesztő:
GARAMVÖLGYI ÁGNES

⁂

A kézirat a nyomdába érkezett: 1961. XI. 20.

Példányszám: 700

Terjedelem: 33 A/5 ív

⁂

61.54069. Akadémiai Nyomda
Budapest, V., Gerlóczy u. 2.
Felelős vezető: Bernát György

Megjelent az Akadémiai Kiadónál

TANULMÁNYOK
BUDAPEST MÚLTJÁBÓL

Szerk. a „Budapest története"
szerkesztő bizottsága

11. kötet

1956 — 450 oldal — 50 kép 24 táblán
9 melléklet — 17 × 24 cm
(Budapest várostörténeti monográfiái
c. sorozat 18. köteteként)
Kötve 120,— Ft

12. kötet

1957 — 571 oldal
55 kép 43 táblán — 17 × 24 cm
(Budapest várostörténeti monográfiái
c. sorozat 19. köteteként)
Kötve 130,— Ft

13. kötet

1959 — 607 oldal
19 kép 18 táblán — 17 × 24 cm
(Budapest várostörténeti monográfiái
c. sorozat 21. köteteként)
Kötve 140,— Ft

14. kötet

1961 — 714 oldal
43 kép, 2 ábra 25 táblán — 17 × 24 cm
(Budapest várostörténeti monográfiái
c. sorozat 22. köteteként)
Kötve 140,— Ft

*

Huszár Lajos

A BUDAI PÉNZVERÉS
TÖRTÉNETE A KÖZÉPKORBAN

1958 — 231 oldal
13 tábla — 17 × 24 cm
(Budapest várostörténeti monográfiái
c. sorozat 20. kötete)
Kötve 64,— Ft

Ára: 85,— Ft